تصوير ابو عبد الرحمن الكردي
ڕۆژی پرشنگدار
ڕوونکردنەوەی (غايَةِ الاِختِصار)
ناسراو بە
مَتنُ فَتحِ القَرِيب
لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام
لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعي) رضي الله عنه
دانانی
عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی
بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٣٣٨٦٨
عێراق - کوردستان - هەولێر

ڕۆژی پڕشــــنگدار

ڕوونکردنەوەی (غايَةِ الإِخْتِصار)

ناسراو بە

مَتْنِ فَتْحِ الْقَرِيب

لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام

لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی(الشافعی)ﷺ

دانانی

عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

چاپی هەشتەم

ربیع الثانی (١٤٣٠)ی کۆچی

خاکەلێوە (٢٧٠٩)ی کوردی

نیســان (٢٠٠٩)ی زایینی

دانەر بەخۆی بۆ ئەم چاپە ئامادەی کردوە

کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی لە هەولێر، چاپی کردۆتەوە

ژمارەی سپاردنی (٣٥) سالی (٢٠٠٦)ز، لە کتێبخانەی گشتی هەولێر، دراوەتێ

ناوی کیتاب: ڕۆژی پڕشنگدار، ڕوونکردنەوەی (متن فتح القريب).
بابەت: شەریعەتی ئیسلام.
دانەر: عبدالله عبدالعزيز هەرتەلی.
نۆبەتی چاپ: هەشتەم.
بەرواری چاپ: (١٤٣٠)کۆچی-(٢٧٠٩)کوردی-(٢٠٠٩)زایینی.
تیراژ: (٣٠٠٠) دانە.
چاپخانە: دارالمعرفة بەیرووت
بڵاوکەرەوە: کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، لە هەولێر.

چاپی یەکەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری/ هەولێر-١٩٩٦.
چاپی دووەم: (٢٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی کریستاڵ/ هەولێر-١٩٩٨.
چاپی سێیەم: (٢٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر-٢٠٠٠.
چاپی چوارەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر-٢٠٠٢.
چاپی پێنجەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران- ٢٠٠٦.
چاپی شەشەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران- ٢٠٠٧.
چاپی حەفتەم: (٣٠٠٠) دانە، لە چاپخانەی مهارت - تهران / ئێران-٢٠٠٨.

دانراوەکانی تری دانەر:

١- مۆنراوەی ﴿ئیمان و ئیسلام﴾
٢- ڕوونکردنەوەی ﴿الأربعين النواوية﴾
٣- ﴿عەقیدەی ئیسلامی﴾
٤- ڕوونکردنەوەی ﴿العقيدة الطحاوية﴾
٥- چەند گوڵێك لە ﴿گوڵزاری ئیسلام﴾
٦- ڕوونکردنەوەی ﴿منهاج الطالبين﴾
٧- ڕوونکردنەوەی ﴿قطرالعارض فی علم الفرائض﴾
٨- ﴿چۆنیەتی حەج و عومرە﴾

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

پێشەکی‌ی دانەر

﴿يا رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ كَمَا يَنْبَغِي لِجَلالِ وَجْهِكَ وَلِعَظِيمِ سُلْطانِكَ لاَ أُحْصِي ثَناءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَما أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ، وَأُصَلِّي وَأُسَلِّمُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ خاتَمِ أَنْبِيائِكَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحابِهِ إِلَى يَوْمِ لِقائِكَ﴾.

له دوای سوپاس بۆ خودلو ناردنی درووود بۆ گیانی پاکی حەزرەتی(محمدالمصطفی)ﷺ بزانە: کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ﴾ من ئادەمیزادو جنۆکەم بۆ هیچ دروست نەکردون تەنها بۆ ئەوە نەبێ: کە بمپەرستن‌و تەنها من بە داتوەرو پەروەردگار دابنێن.

مەبەست لێرەدا ئەمەیە: کاروباری ئایینی‌و ئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و رامیاری‌و گشت فەرمانڕەوایی لە ژێر ئەو یاسایە بێ: کە پێغەمبەری خۆشەویستﷺ لە لای خوداوە بۆی هاتوەو بە ئێمەی ڕاگەیاندوە.

جیاوازی نیە—ئەم یاسایە—ووشەو واتەی لە لای خواوە هاتبێ: وەکو قورئانی پیرۆز، یان تەنها واتەی لە لای خواوە هاتبێ‌و پێغەمبەرﷺ بە زمانە شیرینەکەی خۆی ووشەی بۆ دانابێ: وەکو حەدیس، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى﴾ پێغەمبەرﷺ لەخۆیەوە هیچ نالێ، وە هەرچی بیلێ هەر لە لای خواوە پێی ڕاگەیاندراوە.

کەوابوو: یاسای ئیسلام—لە هەموو بوارێکیەوە—لەو دوو سەرچاوەیە هەڵێنجراوە، جا هەر کەسێك لەو دوو سەرچاوەیە ئاو بخواتەوە، هەرگیز گومرا نابێ، بەڵام ئاوخواردنەوەش جاری وا هەیە: دۆلچەی پێویستەو ئاودەری پێویستەو کەسێکی وای ئەوێ: شوێنی ئاوەکە بدۆزێتەوەو ئەگەر تێنووەکە پێی نەزانێ دەبی شوێنی کەوێ، جا هەر لە بەر ئەوەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ ئێوە پرسیار لە زانایانی قورئان بکەن ئەگەر بە خۆتان نازانن.

شتێکی ئاشکرایە لەم دونیایەدا هەموو کەس خوێندەوار نیەو هەموو خوێندەوارێکیش زانا نیەو هەموو زانایەکیش لەو پلەیە نیە: کە بتوانێ زمانی عەرەبی وەردو شۆ بکا—کە زمانی قورئان‌و حەدیسە— بۆیێ بە ناچاری ئەبی فەرمانی ئەو ئایەتە پیرۆزە جێبەجێ بکەین‌و سوود لەو بەرهەمە وەربگرین: کە زانایانی باوەڕ پێکراو بۆ ئێمەیان

بەجێهێشتوە، ئەو بەرهەمەش ڕوونکردنەوەی قورئانو حەدیسە، بەگوێرەی یاسایەکی تایبەتی کە پێی ئەگوترێ: (أُصُولُ الْفِقْه)، واتە: یاساو بنچینەی تێگەیشتن، وە ئەو بەرهەمە بە نرخەش پێی ئەگوترێ: (فِقْه)، واتە: تێگەیشتنی قورئانو حەدیس، هەروەك پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ﴾رواه البخاری ومسلم، هەر کەسێك خوای گەورە بیەوێ بەختەوەری بکا، لە ئایینی پیرۆز تێیئەگەیەنێو ئەبێتە شەرعزان.

جا بزانە: ئەو جۆرە کەسەی هەوڵ ئەدا ئەو تێگەیشتنە وەدەست بێنێ، پێی ئەگوترێ: (مُجْتَهِدٌ)، واتە: هەوڵدەر، هەم پێی ئەگوترێ: (فَقِيه)، واتە: تێگەیشتوو لە قورئانو حەدیس، وە خۆماندووکردنەکەشی پێی ئەگوترێ: (اِجْتِهاد)، وە شێوەی خۆماندووکردنەکەیو لێکۆڵینەوەی لە قورئانو حەدیس پێی ئەگوترێ: (مَذْهَبْ)، واتە: ڕێگای بۆچوون.

ئینجا کە ئەوەت زانی، ئەمەش بزانە: کە زانایان لە بۆچوونو لێکۆڵینەوەی قورئانو حەدیسدا جیاوازن، لەبەر ئەو جیاوازیە جیاوازی لە نێوان (مَذْهَبَ)ەکانی شەریعەتی ئیسلامدا ڕوویداوە، بەڵام ئەو جیاوازیە چاکەیەکی خودایە کە بە ئێمەی بەخشیوەو زیان بە ئایین ناگەیەنێ، بەڵگەش ئەم حەدیسە پیرۆزەیە:

﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ قالَ يَوْمَ الأَحْزابِ: أَلاَ: لاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلاَّ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ، فَأَدْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ فَقالَ بَعْضُهُمْ: لاَ نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّﷺ فَلَمْ يُعَنِّفْ واحِداً مِنْهُمْ﴾رواه البخاری ومسلم، پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (أَحْزاب)دا فەرمووی: ئاگادار بن: نابێ هیچ کەس نوێژی عەسر بکا تا لە ناو ماڵەکانی (بەنیقورەیزە)دا ئەیکا، ئینجا یارەکان کەوتنە ڕێو لە ڕێگەدا کاتی نوێژی(عَصْر) هات، چینێك گوتیان: ئێمە نوێژ ناکەین تا ئەگەینە ناو ماڵەکانی(بەنیقورەیزە)، چونکە ووشەی حەدیسەکە وا ئەگەیەنێ، جا ئەو چینە لە دوای مەغریب نوێژی عەسریان کرد؟ چونکە دەرەنگ گەیشتنە جێ، وە چینەکەیتر گوتیان: ئێمە ئێستا نوێژەکەمان ئەکەین، چونکە مەبەستی پێغەمبەرﷺ تەنها پەلەکردنە، نەك دوا خستنی نوێژ، ئینجا کە ئەو ڕووداوەیان بۆ پێغەمبەرﷺ باس کرد، هیچیانی بە بەهەڵەداچوو و تاوانبار دانەنا، چونکە ئەو جیاوازیە لە جیاوازی بۆچووندا ڕوویدابو.

جا ئەی موسوڵمانی خۆشەویست لێرەدا بۆت ئاشکرابو: کە جیاوازی لە نێوان مەزهەبی ئیمام (أبوحنیفة)و ئیمام(مالك)و ئیمامی(الشافعي)و ئیمام(أحمد)دا، هەروەك جیاوازی ئەو دوو چینەسەحابەی پێغەمبەرەوﷺ کارێکی ڕەوایە، هیچ کەسێکیش ناتوانێ جیاوازی لە بۆچووندا—لەم دونیایەدا—لاباو خەڵکی لە ناو جوغزێکی تەسکدا بەند بکا.

بەڵام بۆ ئەوەی پەرتەوازەیی ڕوو نەداو خەڵکیفێڵبازو لە خوانەترس دەستی خۆی نەخاتە ناو یاسای ئیسلام، زانایانی ئیسلام تەنها دانیان بەو چوار مەزهەبەدا هێناوە، کەوابوو: تەنها ئەو چوار مەزهەبە جێگەی باوەڕن‌و، ئێمە بە ئامـاژەی هەر کامیان شوێنکەوتووی قورئان‌و حەدیس بین، خوای گەورە لێمان وەرئەگرێ، چونکە بە فەرمانی ئایەتی ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ جولاوینەوە.

وە هەر لە بەر ئەو ئایەتە، لە سەردەمی ئەو چوار ئیمامانەوە تا ئێستا موسوڵمانان لە سەر ئەو یاسایە ڕۆیشتون‌و هەر یەکەش بۆ خۆی پەیوەندی بە مەزهەبێکەوە کردوە، کەوابوو: ناگونجێ ئەم هەموو خەڵکە بە گومڕا دابندرێ، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ لاَيَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَىٰ ضَلاَلَةٍ وَيَدُاللهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَمَنْ شَذَّ، شَذَّ إِلَىٰ النَّارِ﴾ رواه الترمذی، خوایگەورە ئوممەتی من لە سەر هیچ گومڕابوونێك کۆ ناکاتەوەو دەستی یارمەتی خوا لەگەڵ کۆمەڵدایە، هەرکەسێك لە کۆمەڵ دەرچێ، ئەوە بەرەو ئاگر ئەڕوا.

ئینجا کە ئەوەت زانی، ئەمەش بزانە: لە هەر چوار مەزهەبەکاندا کتێبی (فِقْه)ی جۆراوجۆر داندراون، بۆ ئەوەی خەڵك سودیان لێوەربگرێ، وە کورتترین کتێب—کە لە مەزهەبی ئیمامی(الشافعي) داندرابێ— (غايَةُ الإِخْتِصارِ) بوو، کە داندراوی زانای بە ناوبانگ: (أبیشجاع)ی ئەسفەهانییە—خوا لێی ڕازی بێ— وە ئەم کتێبە بە نرخە گشت باسەکانی (فِقْه)ی ئیسلامی تێدا کۆ کراونەوەو باسەکانی زۆر بە ڕێکی دابەش کردون، بە شێوەیەکی وەها: کە قوتابیو مامۆستا سودی لێوەرئەگرن، خوا پاداشتی دانەرەکەی بداتەوە.

ئەمە لە لایەك، لە لایەکیتریشەوە ئەبینم لە کوردستانی خۆشەویستماندا لاوەکانی کورد بە زۆری هەستی ئایینیان ئەجولێ ڕوو ئەکەنە مزگەوتەکان‌و زۆر سووڕن لە سەر ئەوەی کە شارەزای ئایینی ئیسلام ببن، جا لە بارەی خواپەرستی، یان ڕامیاری، یان ئابووری، یان کۆمەلایەتی...هتد.

وە ئەم کتێبە کورتەش گشتی تێدا کۆ کرابۆوە، بۆیێ هەڵسامو ناوی خوام لێهێناو بە زمانی کوردی وەرم گێڕاو ڕوونم کردەوەو چەند شتی بە نرخم تێدا نووسیو، لە قورئانی

پیرۆزو لە حەدیسی پێغەمبەرﷺ بە زۆری بەڵگەم بۆ هێناوەتەوە، ئینجا ئەی موسوڵمانی بەڕێز، بۆ ئەوەی لە حەدیسەکانو لە مەسەلەکانی (فِقْه)ی گومانت نەمێنیو دڵنیا ببی، تەماشای ئەم سەرچاوانە بکە:

١- (تحفةالمحتاج لشرح المنهاج، لإبن حجرالهيتمی) وە (حاشيةالشروانی) کە لەگەڵیدایە.

٢- (الإقناع فِی حَلّ ألفاظ أبیشجاع، للخطيب الشربينی).

بەڵام لەمە ڕەخنەم لێمەگرە: کە ئەبینی تەنها پارچەیەکی ئایەتێك، یان حەدیسێکم نووسیوە، چونکە بۆ کورتی وام کردوە، جا ئەگەر لە کۆتایی حەدیسدا نووسیبوم: (رواه الشيخان)، مەبەستم ئیمامی(البخاری)و ئیمامی(مسلم)ن، وە ئەگەر نووسیبوم: (رواه اصحاب السنن)، مەبەستم ئیمامی(الترمذی)و ئیمامی(أبوداود)و، ئیمامی (النَّسائي)یە، خوا لێیان ڕازی بێ.

ئیتر ئەی موسوڵمانی خۆشەویست، من دڵنیات ئەکەم کە لەو کارەدا هیچ خیانەتم نەکردوەو خوای گەورە چۆن یارمەتی دابم ئەوها خۆم ماندوو کردوەو، دان بەوەدا ئەنێم کە من سواری ئەو مەیدانە نیم، بەڵام تا ئێستا هیچ کتێبێکم بەم شێوەیە نەهاتۆتە بەرچاو: کە بە کوردی داندرابێو لاوی کوردی موسوڵمان بە بەڵگە دڵنیا بکا، کەوابوو: بە ئەرکی سەرشانی خۆمم زانی کە ئەم کتێبە بەم شێوەیە پێشکەش بە جەنابت بکەمو، ناوم نا:

﴿ ڕۆژی پرشنگدار، ڕوونکردنەوەی (غَایَةِالإِخْتِصار) ﴾

جا ئەگەر هەڵەیەکت چاو پێکەوت، تکات لێئەکەم ڕاستی بکەوەو ئەگەر کەموکوڕی هەبوو، چاوپۆشیم لێبکە. جا بە هەر جۆرێك بێ، لە بەڕێزت چاوەڕوانی دوعام، کەوابوو: دوعام بۆ بکە: خوا ئەم کارەم لێوەربگرێو، لە منو لە ئێوەو لە دایکو باوکمان خۆش ببێو لە دۆزەخ ڕزگارمان بکاو بە بەهەشت شادمان بکا، آمین.

عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی

هەولێر - کوردستان

ڕەمەزانی (١٤١٣)ی کۆچی

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعالَمِين وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ اَلنَّبِيِّ الأُمِّيِّ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ وَصَحابَتِه أَجْمَعِينَ.

قالَ الْقاضِي أَبُوشُجاعٍ أَحْمَدُ بنُ الْحُسَيْنِ بنُ أَحْمَدَ الأَصْفَهانِي-رَحِمَهُ اللهُ تَعالى-: سَأَلَنِي

﴿ پێناسەی (أبی شُـجاع)ی دانەری کتێبەکە ﴾

بزانە: ئەم کتێبە ناوی (غايَةُالإخْتِصار)ە، هەم پێی ئەگوترێ: (مَتْنُ التَّقْرِيب)، بەڵام لە کوردەواریدا ناسراوە: بە (مَتْنِ فَتْحِ الْقَرِيب).

هەروەها: دانەری ئەم کتێبەش بە (أبوشجاع) بە ناوبانگەو ناوی (أحمد) کوڕی (حسين) کوڕی (أحمد)ە، خەڵکی شاری ئیسفەهانە: کە شارێکە لە ئێران.

ئەم بەڕێزە پیاوچاکێکی خواپەرستو خێرۆمەند بوو، لە ناو موسوڵماناندا بە زانایەکی ئایین پەروەرو خواناس بەناوبانگ بوو، یەکەمجار ئەو بەڕێزە (قازی) بوو، ئینجا بووەتە وەزیر، ئینجا وازی لە دونیا هێناو چووە (مدينة)ی پیرۆزو، لەوێ دەستی بە خزمەتی مزگەوتی پێغەمبەرﷺ کرد، ماوەی (١٦٠) سەدو شەست ساڵ ژیاوە، لەگەڵ ئەوەشدا-تا وەفاتی کرد- هیچ ئەندامێکی لە کار نەکەوتبو، لە ساڵی(٤٨٨)ی کۆچی وەفاتی کرد، لە (مدينة)ی پیرۆز لە نزیك ژوورەکەی گۆڕی پێغەمبەرﷺ نێشتراوە، ڕەحمەتی خوا بڕژێ بە سەر گۆڕیدا، خوای گەورە ئەویش‌و ئێمەش بە بەهەشت شاد بکا، آمين.

﴿ پێشەکیی (أبي شُجاع) ﴾

(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) بەناوی خوای بەخشندەومیهرەبان دەست بە دانانی ئەم کتێبە ئەکەم (اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعالَمِينَ) سوپاس بۆ ئەو خوایەی پەروەردگاری هەموو دروستکراوێکە (وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ) خودا ڕەحمەتی خۆی بڕژێنێ بۆ سەر گەورەو سەرداری ئێمە: حەزرەتی(محمد) پێغەمبەری هەموو جیهانﷺ (وَآلِهِ) هەروەها ڕەحمەتی خۆی بڕژێنێتە سەر خزمەموسوڵمانەکانی پێغەمبەرﷺ (وَصَحْبِهِ) هەروەهارەحمەتی‌خۆی بڕژێنێتە سەر یارانی پێغەمبەرﷺ (أَجْمَعِين) بە تێکرایی.

(**صَحابَة**): کەسێکە بە موسوڵمانی پێغەمبەریﷺ دیتبێ، یان پێغەمبەرﷺ ئەوی دیتبێ، هەر بە موسوڵمانیش مردبێ.

(أَمَّا بَعْدُ) پاش ئەمە، بزانە: (قالَ القاضِي أَبو شجاع) ئەو (قازی)یەی پێی ئەڵێن: باوکی شوجاع، ناوی (أحمد بن الحسين بن أحمد الأصفهاني)یە، واتە: خەڵکی ئیسفەهانە: کە شارێکە لەئێران، ئەفەرموێ: (سَأَلَنِي) داوایان لێم کرد

بَعْضُ الأَصْدقاء-حَفِظَهُمُ اللهُ تَعالَى- : أَنْ أَعْمَلَ مُخْتَصَراً فِي الْفِقْه عَلَى مَذْهَب الإمامِ الشّافعِيّ-رَحْمَةُ اللهُ تَعالَى عَلَيْه وَرِضوانُهُ- فِي غايَةِ الإخْتصارِ وَنهايَةِ الإيجازِ لِيَقْرُبَ عَلَى الْمُتَعَلِّمِ دَرْسُهُ وَيَسْهُلَ عَلَى الْمُبْتَدي حفظُهُ، وَأَنْ أُكْثِرَ فيهِ مِنَ التَّقْسيمات وَحَصْرِ الْخِصالِ، فَأجَبْتُهُ إلى ذَلكَ طالباً لِلثَّوابِ راغِباً إلى اللهِ تَعالى فِي التَّوْفيقِ لِلصَّوابِ، إنَّهُ عَلَى مايَشاءُ قَديرٌ وَبِعِباده لَطيفٌ خَبيرٌ.

(بَعْضُ الأَصْدقاء) هەندێ لە دۆستانیخۆم-(حَفِظَهُمُ اللهُ تَعالَى) خوای گەورە بیانپارێزێ- (أنْ أعملَ مُخْتَصَراً) کە نامیلکەیەکی کورتیان بۆ ڕێك بخەم (فِي الْفِقْه) لە تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلام.

(**پێناسە**): (فقه): تێگەیشتنی بڕیارەکانی شەرعیی‌یە، کە لە قورئانی پیرۆزو لە حەدیسی پێغەمبەرﷺ وەرگیراون بۆ ئەوەی جێبەجێ بکرێن لە لایەن فەرمان پێکراوەکان.

(علی مذهب الإمام الشافعي)ﷺ ئەم تێگەیشتنە لە سەر ڕاڕەوی ئیمامی (الشافعي) بێ، چونکە هەر یەکە لەو چوار ئیمامە، واتە: ئیمامی (حَنَفِي)و (مَالِكِي)و (شَافِعِي)و (حَنْبَلِي) -خوا لێیان ڕازی بێ-جۆرە بۆ چوونێکیان هەیە لە ڕوونکردنەوەو تێگەیشتنی قورئانو حەدیس، جا ئەم تێگەیشتنە پێی ئەگوترێ: (فِقه)، وە جۆری بۆچوونەکەش پێی ئەگوترێ: (مَذْهَب).

ئینجا ئەم نامیلکەیە وەها دابنێم (فِي غايَةِ الإخْتِصارِ) یەکجار کورت بێو دووبارەی تێدا نەبێ (وَنِهايَةِ الإيجازِ) لەوپەڕی کورتی بێو درێژەی تێدا نەبێ (لِيَقْرُبَ عَلَى الْمُتَعَلِّمِ) تاکو قوتابی ئایینی بۆی ئاسان ببێ (دَرْسُهُ) خوێندنی.

(وَيَسْهُلَ عَلَى الْمُبْتَدِي حِفْظُهُ) هەروەها بۆ ئەوەی ئاسان ببێ لەبەرکردنی بۆ ئەو کەسەی تازە دەست پێئەکا (وَأَنْ أُكْثِرَ فِيهِ مِنَ التَّقْسِيماتِ) داوایان لێم کرد: ئەم نامیلکەیە زۆر بەش بەش بکەم و (وَحَصْرِ الْخِصالِ) هەموو شتە باشەکان بگرێتەوە.

(فَأَجَبْتُهُ إلى ذلكَ) ئینجا منیش داوایەکەی ئەوانم جێبەجێ کردو بڕیارم دا نامیلکەکە بنوسم (طالِباً لِلثَّوابِ) داوای پاداشتی ئەوە لە خوا ئەکەم (راغِباً إلىاللهِ تَعالَى) هاوار ئەکەمە لایخوای گەورە (فِي التَّوْفِيقِ) کە توانام بدا (لِلصَّوابِ) بۆ ڕاستی، دورم بخاتەوە لە هەڵە (إنَّهُ عَلَى ما يَشاءُ قَدِيرٌ) چونکە خوای گەورە توانایە بۆ کردنی هەر شتێکی حەز بکا (وَبِعِبادِهِ لَطِيفٌ) لەگەڵ بەندەکانی خۆی لەسەرخۆیەو گشت نهێنییەکانیشیان ئەزانێ (خَبِيرٌ) لە هەموو کردەوەکانیان ئاگادارە.

* * *

﴿ كِـتابُ الـطَّهارَةِ: ئەم پەرتوكە باسی پاككردنەوە ئەكا ﴾

واتە: لابردنی پیسیو بێدەستنوێژیی بچوكو گەورە.

﴿پێشەكی﴾ بزانە: چەند زانستێكی بە سود هەنە، پێویستە گشت قوتابیـیەكی ئـایینی بیانزانێ:

یەكەم: بڕیارەكانی شەریعەتی ئیسلام-كە وەرگیراون لـە (قُـرآن)و (حـدیث)و (إجمـاع)، واتە: یەكدەنگی زانایانی ئایین-حەفتن، ئەمەش پێناسەكەیانە:

١- (وَاجِب)، یان (فَرْض)، واتە: پێویست، ئەوەیە بە كردنی پاداشتی بدرێتێو لە سەر نەكردنی سزا بدرێ: وەكو نوێژ كردن.

ئینجا بزانە: (وَاجِبْ) دوو جۆرە، یەكەمیان: (فَرْضُ الْعَيْن): كە پێویستە هەموو كەسێك بۆ خۆی بیكا، پاداشتو سزاشی هەر بۆ خۆیەتی، واتە: بە كردنی كەسێكیتر تاوانی نەكردنی لە سەر لاناچێ: وەكو نوێژو ڕۆژوو، هتد. دووەمیان: (فَرْضُ الْكِفايَة): كە ئەگەر یەكێك، یان كۆمەڵێك واجبەكە بە تەواوی بكا، خێرەكە بۆ خۆیەتی، سزای نەكردنیش لەسەر موسوڵمانانیتر لائەچێ: وەكو ناشتنی مردوو...هتد

٢- (سُنَّة)، یان (مَنْدُوبٌ)، یان (مُسْتَحَبٌ)، واتە: خێر، ئەوەیە بە كردنی پاداشتی بدرێتێو لە سەر نەكردنی سزا نەدرێ: وەكو سیواك كردن...هتد.

٣- (حَرَامٌ)، واتە: قەدەغەكراو، ئەوەیە لە سەر كردنی سزابدرێو بە واز لێهێنانی پاداشتی بدرێتێ: وەكو دزیو زینا...هتد.

٤- (مَكْرُوهٌ)، واتە: ناپەسند، ئەوەیە لە سەر كردنی سزا نەدرێ و ئەگەر بۆ خوا وازی لێبێنێ پاداشتی بدرێتێ: وەكو خواردن بە دەستی چەپە...هتد.

٥- (حَلَالٌ)، یان (جائِزٌ)، واتە: ڕێگەدراو، ئەوەیە كردنو نەكردنی یەكسان بێ: وەكو نوستنو خواردن...هتد، بەڵام ئەگەر بە نیازی بەهێزبوون بۆ خواپەرستی بیكا خێری ئەگاتێ: وەكو نوستنی ڕۆژێ بە نیازی شەونوێژ.

٦- (صَحِيحٌ)، واتە: دروستو تەواو، ئەوەیە بڕیارەكانی خواو پێغەمبەریﷺ لێبێنە جێ لەگەڵ ئەو مەرجانەی بۆی داندراون: وەكو نوێژ بە دەستنوێژەوە...هتد.

٧- (باطِلٌ)، یان (فاسِدٌ)، واتە: ناتەواو و نادروست، ئەوەیە مەرجەكانو بڕیارەكانی شەرعی لێنێنە جێ: وەكو نوێژی بێدەستنوێژ...هتد.

دووەم: بزانە: ئەو بڕیارانە-لە دوای (قُرآن)-یان لە(حَدِیثٌ صَحِیح)، یان لە(حَدِیثٌ حَسَن) وەرئەگیرێ، چونكە (حدیثٌ ضَعیف)-بێهێز بەم شێوەیە:

أَلْمياهُ الَّتي يَجُوزُ بهَا التَّطْهِيرُ سَبْعُ مِياهٍ: ماءُ السَّماءِ، وَمَــاءُ الْبَحْــرِ، وَمَــاءُ النَّهْــرِ، وَمَاءُ الْبِئْرِ، وَماءُ الْعَيْنِ،

---

* ئیمامی (الشافعي) ئەفەرموێ: ئەگەر خەڵك، واتە: زانایانی ئایین بە حەدیسێکی (ضَعِيف) ڕازی بونو قبوڵیان کرد، ئەوە ئەبێتە بەڵگەو بۆ بڕیارەکانی شەریعەت بەکار دێ، واتە: چونکە ئەبێتە (إجْماع).

* ئیمام (أحمد) ئەفەرموێ: بەو مەرجە حەدیسی (ضَعِيف) بەکار دێ: ئەگەر دژایەتی نەبێ، واتە: لەگەڵ قورئانو حەدیسێکیتری (صَحيح). بڕوانە (الْمَدابِغي).

* ئیمام (النواوي) ئەفەرموێ: زانایان فەرموویانە: دروستە حەدیسی (ضَعِيف) بۆ کاری خێرو چاکە بەکار بێ، واتە: بەو مەرجەی زۆر (ضَعِيف) نەبێ. بڕوانە (الأذكار).

سێیەم: بزانە: لە (عُلُوم الْحَديث)دا (قاعِدة)یەك هەیە: ئەگەر (سَنَد)ی حەدیسێك (ضَعِيف) بوو، بەڵام (مَتْن)ی حەدیسەکە لەگەڵ (مَتْن)ی حەدیسێکیتری(صحيح) تێکی ئەکردەوە، ئەم حەدیسە (صحيح)ە ئەبێتە (شَاهِد) بۆ حەدیسە (ضَعِيف)ەکەو بەرزی ئەکاتەوە بۆ پلەی (حَسَنٌ لِغَيْرِه)و بەکار دێ وەکو حەدیسی (حَسَنٌ لِذاته).

کەوابوو: ئاگادار بە: ئەو جۆرە حەدیسانەی لەبەشی دووەمو سێیەمدا باسمان کردن لە کتێبی (فِقْه)-شەریعەتی ئیسلامدا زۆرنو بەکار دێن بەو مەرجانەی باسمان کردن، بەڵام تەنها (مُجْتَهِدْ) ئەتوانێ ئەو کارە بکا، هەروەك لە پێشەکیدا باسمان کرد.

ئینجا بزانە: (إجْماع)، واتە: یەکدەنگی زانایانی ئایین، بەڵگەی سێیەمە لە دوای (قُرْآن)و (حَديث)، کەواتە: ئەگەر چینێکی (مُجْتَهِدِين)ی ئیسلام یەکدەنگ بون لە سەر بڕیارێکی شەرعی، واجبە ڕەفتاری پێبکرێ، بڕوانە ئایەتی (٥٩) النساء.

﴿ باســی ئاوەکــان ﴾

(الْمياهُ الَّتِي) ئەو جۆرە ئاوانەی کە (يَجُوزُ) دروستە (بِهَا التَّطْهِيرُ) شتیان پێ پاك بکرێتەوەو دەستنوێژیان پێ بشۆرێ (سَبْعُ مِياهٍ) حەفت جۆرە ئاون:

یەکەم: (ماءُ السَّماءِ) ئاوی ئاسمانە، واتە: باران، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ﴾ خوا لە ئاسمانەوە ئاوتان بۆ ئەبارێنێ بۆ ئەوەی پاکتان بکاتەوە بەو بارانە.

دووەم: (وَماءُ الْبَحْرِ) ئاوی دەریایە، هەر جۆرێك بێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيرَةَ: قالَ النَّبيُّ ﷺ فِي الْبَحْرِ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دەریا ئاوەکەی پاککەرەوەیەو مردووەکەشی حەڵاڵە.

سێیەم: (وَمَــاءُ النَّهْــرِ) ئــاوی ڕوبــارە. چـوارەم: (وَمَــاءُ الْبِئْــرِ) ئــاوی بــیرە. پێنجەم: (وَمَاءُ الْعَيْنِ) ئاوی سەرچاوەیە، ئەو سێیانە -وەك یەك- لە زەمین دێنە

وَماءُ الثَّلجِ، وَمـاءُ الْبَـرَد. ثُـمَّ الْمِياهُ عَلَـى أَرْبَعَـة أَقْسَـام: طـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ غَيْرُ مَكْرُوه إسْتِعْمالُهُ وَهُوَ الْمَـاءُ الْمُطْلَـقُ. وَطـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ مَكْـرُوهٌ إسْـتِعْمالُهُ وَهُوَالْمَاءُ الْمُشَمَّسُ. وَطاهِرٌ غَيْرُ مُطَهِّرٍ وَهُوَ الْمَاءُ الْمُسْتَعْمَلُ،

دەرەوە، بەڵگە بۆ هەرسێکیان: ﴿عَنْ أَبِي سَـعِيدالْخُدْرِيِّ ﷺ: قـالَ النَّبِـيُّ ﷺ فِـي بئْرِبُضَاعَةَ: إنَّ الْماءَ طَهُـورٌ لاَيُنَجِّسُـهُ شَـيْءٌ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئاوی ئەو بیرە پاككەرەوەیەو هیچ شتێك پیسی ناكا.

شەشەم: (وَماءُ الثَّلْجِ) ئاوی بەفرە. حەفتەم: (وَماءُ الْبَرَد) ئاوی تەزرەیە. پێغەمبەر ﷺ ئەیفەرموو: ﴿اَللّٰهُمَّ اغْسِلْ خَطايايَ بِالْمَاءِ وَالـثَّلْجِ وَالْبَـرَدِ﴾ رواه الشیخان، خوایە تاوانەكانم لێبشۆرێنە بە ئاو و بەفرو تەزرە. ئینجا بە كورتی ئەو حەفت ئاوانە: یان ئاوی ئاسمانن، یان ئاوی زەمینن.

(ثُمَّ) ئینجـا لـە دوای ئـەوەی جۆرەكـانی ئـاوت زانـی، بزانـە: (اَلْمِيـاهُ عَلَىأَرْبَعَـةِ أَقْسـامٍ) ئەو ئاوانە ئەكرێنە چوار بەش:

بەشی یەكەم: (طاهِرٌ) ئاوێكی پاكەو (مُطَهِّرٌ) شت پـاك ئەكاتـەوەو (غَيْـرُ مَكْـرُوهٍ اسْتِعْمالُهُ) بەكارهێنانی ناپەسند نیە (وَهُوَ الْمَاءُ الْمُطْلَقُ) ئەم بەشەیان ئاوی رووتی پێئەگوترێ، واتـە: لە ناوی ئاو بەو لاوە ناوێكیتری نەبێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: بالَ أَعْرابِيٌّ فِـي الْمَسْـجِد، فَتناوَلَهُ النَّاسُ، فَقالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِه سَـجْلاً مِـنْ مَـاءٍ﴾ رواه الشیخان، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت كرد، خەڵكیش لێیان قیراند، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وازی لێبێنن و دۆلچەیەكی ئاو برژێنن بە سەر میزەكەیدا.

بەشـی دووەم: (وَطـاهِرٌ مُطَهِّـرٌ) ئـاوێكی پـاكو پاككەرەوەیە، بـەڵام (مَكْرُوهٌ إسْتِعْمالُهُ) بەكارهێنانی ناپەسندە؟ چونكە مەترسی بەڵەكبوونی پێستی لێئەكرێ، هـەروەك ئیمـامی (عُمَر)ﷺ وای فەرمووە (وَهُوَ الْماءُ الْمُشَمَّسُ) ئەمەشیان ئەو ئاوەیە: كە لە وڵاتێكـی زۆر گەرم، بە گەرمایی رۆژ، لە ناو قاپێكی ئاسندا گەرم بوبێ.

بەشی سێیەم: (وَطاهِرٌ) ئاوێكی پاكە (غَيْرُ مُطَهِّرٍ) پاككـەرەوە نیـە، واتـە: هـیچ شـتێكی پێ پـاك نابێتـەوەو دەستنوێژیشـی پێناشۆرێ (وَهُـوَ الْمـاءُ الْمُسْتَعْمَلُ) ئەمەشیان ئـەو ئاوەیـە كـە جارێـك بـەكار هـاتبێ بـۆ دەسـتنوێژ، یـان بـۆ شـۆرینی شتێكیتر، بەڵگـە: ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: لاَيَغْتَسِلْ أَحَدُكُمْ فِيالْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ لەشتان بە جەنابەت بێ، لە ناو ئـاوێكی كـەمی وەسـتاودا خۆتـان مەشـۆن. واتـە: چـونكە بـەو بەكارهێنانـە بـۆ جـارێكیتر هێـزی پاككردنەوەی نامێنێ.

وَالْمُتَغَيِّرُ بِمَا خَالَطَهُ مِنَ الطَّاهِرات. وَماءٌ نَجِسٌ وَهُوَ الَّذِى حَلَّتْ فِيهِ نَجاسَةٌ وَهُوَ دُونَ الْقُلَّتَيْنِ أَوْ كانَ قُلَّتَيْنِ فَتَغَيَّرَ. وَالْقُلَّتانِ خَمْسُمِأَةِ رِطْلٍ بَغْدادِيٍّ تَقْرِيباً فِي الأَصَحِّ.

(وَالْمُتَغَيِّرُ) هەروەها وەك بەشی سێیەمە-واتە: پاكە، پاككەرەوە نیە-ئاوێكی گۆڕاو (بِمـا) بە شتێكی وەها كە(خَالَطَهُ) تێكەڵی بوبێ (مِنَ الطَّاهِرات) لـەو شـتانەی پـاكن، ئینجا تـامی بگۆڕێ، یان بۆنی، یان ڕەنگی: وەك شەكر، یان ماسـتی تێكـەڵ بكـەی، یـان چـایە...هتـد، چونكە بەو تێكەڵبوونە ناوی ئاوی لە سەر لائەچێو شت پاك ناكاتەوە.

ئینجا بزانـە: گۆڕانی ئاو بە هۆی زۆر مانەوەی، یان بە هـۆی شـوێنی وەسـتانی، یـان بـە هۆی شوێنی تێپەڕبوونی، یان بە هۆی شێلوبوونی، ئەوانە هیچیان زیانیان نیە.

بەشی چوارەم: (وَماءٌ نَجِسٌ) ئاوێكی پیسە (وَهُوَالَّذِى) ئـاوی پـیس ئەمەیـە: (حَلَّتْ فِيهِ نَجاسَةٌ) شتێكی پیسی تێبكەوێ (وَهُوَ دُونَ الْقُلَّتَيْنِ) ئاوەكەش لە(قوللەتێن) كە مـتر بـێ، جا بگۆڕێ، یان نەگۆڕێ، هەر پیس ئەبێ ﴿عن ابْنِ عُمَرَرَضِىَاللهُ عَنهُمـا: عَنِ النَّبِـيِّﷺ: إِذا كَانَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَـثَ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فـەرمووی: هەركاتێك ئاو گەیشتە (قوللەتێن)-بە شتی پیس-پیس نابێ. واتە: ئەگەر لە (قوللـەتێن) كەمتر بوو پیس ئەبێ. (أَوْ كانَ قُلَّتَيْنِ) یان ئاوەكە (قوللەتێن) بوو (فَتَغَيَّرَ) بـەلام ڕەنـگ، یـان تـام، یـان بـۆنی گـۆڕا، ئەمەشـیان هـەر پـیس ئـەبێ، بـە بەلگـەی (إجْمـاع)، واتە: یەكدەنگی زانایانی ئایینی.

ئینجا بزانـە: ئەگـەر ئـاوی قوللـەتێنی پیسـبوو، گۆڕانەكـەی نـەما: بـە خـۆی، یـان بـە زیادكردنی، ئەوە پاك ئەبێتەوە.

دیسان بزانە: لە فەرموودەی كۆنی ئیمامی (شافعی)داﷺ: ئاوی ڕۆیشتوو پیس نابێ بە بێ گۆڕان. وە لە فەرموودەی ئیمام (مالك)داﷺ: هیچ ئاوێك پیس نابێ تا نەگۆڕێ.

(وَالْقُلَّتانِ خَمْسُمِأَةِ رِطْلٍ بَغْدادِيٍّ تَقْرِيباً فِيالأَصَحِّ) ئەندازەی (قوللەتێن) نزیكـەی پێـنج سـەد ڕیتلە بە ڕیتلی بەغدا، چونكە پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿إِذا بَلَغَ الْماءُ قُلَّتَيْنِ بِقِلالِ هَجَـرَ لَمْ يَنْجُسْ﴾ رواه الترمذي والبيهقي، هەركاتێك ئاو بووە (قوللـەتێن) بـە (قوللـەی) هەجـەر، پیس نابێ. ئیمامی (شافعي) ئەو حەدیسەی ئەوها لێك دلوەتەوە: كە ئەكاتە پێنج كونـدەی ئاو، ئێستا ئەكاتە دوانزە تەنەكە، بە تەنەكەی نەوت، واتە: (١٩٢) لیتر.

﴿پاشكۆ﴾ بزانە: جگە لە سەگو بەراز بە دەم تێنانی هـیچ گیانلەبـەرێك ئـاو پـیس نـابێو لەكار ناكەوێ ﴿عَنْ جَابِرٍﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّﷺ: أَنَتَوَضَّأُ بِمَا أَفْضَلَتِ الْحُمُرُ؟ قالَ: نَعَمْ، وَبِما أَفْضَلَتِ السِّبَاعُ كُلُّهَا﴾ رواه البيهقي، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ كرا: ئایا بەو ئاوە دەستنوێژ بشۆین كە لە پـاش خواردنـەوەی كـەر ماوەتـەوە؟ فـەرمووی: بـەڵێ، بـە بـەرماوەی گشـت دڕندەیەك دەستنوێژ بشۆن.

(فَصْلٌ) وَجُلُودُ الْمَيْتَةِ تَطْهُـرُ بالـدِّبَاغِ، إلاَّ جلْـدَالْكَلْبِ وَالْخنْزِيـرِ وَمَـا تَوَلَّـدَ مِنْهُمَا أَوْ مِنْ أَحَدِهِمَا، وَعَظْمُ الْمَيْتَةِ وَشَعَرُهَا نَجِسٌ إِلاَّ الادَمِيَّ.

﴿ فَصْلٌ: له باسى پاككردنهوهى پێستهى مرداربوو ﴾

(**پێناسه**): مردار به ئاژهڵێك، یان به باڵدارێك ئهگوترێ: به بێسهربڕینی شهرعی گیانی دهرچوبێ: وهك كهرو مێستر، چونكه شهرع كوشتنهوهى بۆ دانهناوه، ئهگهر به سهربڕینیش گیانی دهرچێ ههر مرداره، یان وهك مهڕو بزنو مریشك، كه بهخۆی مردبێ، یان به بێشهرعی سهری بڕابێ.

(وَجُلُودُ الْمَيْتَةِ) پیستهى ئاژهڵی مرداربوو (تَطْهُرُ) پاك ئهبێتهوه (بِالدِّبَاغِ) به دهباغ كردنی

(**پێناسه**): دهباغكردن، واته: خۆشكردن، لابردنی چهورایهتیو زێده گۆشتی پیستهیه به شتێكی تفتو تاڵ: وهكو گلوان، مازوو، توێكلی ههنار، به جۆرێكی وهها: ئهگهر خرایه ناو ئاو بۆگهن نهبێتهوه ﴿عن ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَاللهُ عَنْهُمَا: عَنِ النَّبِىِّﷺ: أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ﴾ رواه مسلم، پێغهمبهرﷺ فهرمووی: ههر پیستهیهك دهباغ كرابێ، پاك بۆتهوه.

(إلاَّ جِلْدَ الْكَلْبِ) تهنها پیستهى سهگ نهبێ (وَالْخِنْزِيرِ) ههروهها پیستهى بهراز نهبێ، چونكه ئهو دووانه به زیندوویش ههر پیسنو كلاون پیستهیان پاك نابێتهوه به هیچ جۆرێك.

(وَمَا تَوَلَّدَ مِنْهُمَا) ههروهها ئهوهى له نێوان سهگو بهراز له دایك بووه: وهك باوكی له سهگ بێو دایكی له بهراز بێ.

(أَوْ مِنْ أَحَدِهِمَا) یان له یهكێك له سهگو بهراز له دایك بوبێ: وهك باوكی له ئاژهڵێكی پاك بێو دایكی له سهگ بێ، ئهوانه هیچیان پاك نابنهوه.

(وَعَظْـمُ الْمَيْتَـةِ) ئێسقانی گیانداری مرداربوو، ههم (وَشَعَرُهَا) مووهكانو خوریهكهو پهڕهكانی (نَجِسٌ) گشتی پیسه به هیچ جۆرێك پاك نابنهوه، خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَـةُ﴾ حهرام كراوه لـه سهر ئێوه ههرچی مردار بوبێ. دیاره حهرامكردنی له بهر پیسیيه.

(إِلاَّ الأدَمِيَّ) تهنها ئادهمیزاد نهبێ: نه لاشهى، نه مووهكانی، نه ئێسقانی پیس نیه، نه به زیندوویی، نه به مردوویی، چونكه خوایگهوره ئهفهرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِـى آدَمَ﴾ به ڕاستی ئێمه ڕێزمان له ئادهمیزاد ناوه. واته: ئهگهر پیس ببێ هیچ ڕێزی نامێنێ.

﴿پاشكۆ﴾: خوریو مووی ئاژهڵێك كه گۆشتی بخورێ، توكو پهڕی باڵندهیهك كه گۆشتی بخورێ، گشتی پاكه: به زیندوویيو به كوژراوهیی.

بهڵام مووی ئاژهڵێ، یان باڵندهیێ كه گۆشتیان ناخورێ، كه لێی جیابۆوه، پیسه، وهك لاشه مرداربووهكهى.

(فَصْلٌ) وَلاَ يَجُوزُ إِسْتِعْمالُ أَوانِي الذَّهَبِ وَالْفِضَّة، وَيَجُوزُ إِسْتِعْمَالُ غَيْرِهِمَا مِنَ الأَوانِي.
(فَصْلٌ) وَالسِّواكُ مُسْتَحَبٌّ فِي كُلِّ حَالٍ إِلاَّ بَعْدَ الزَّوالِ لِلصَّائِمِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی قاپ و كه‌لوپه‌لی چێشت ﴾

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیه: نه بۆ پیاو، نه بۆ ئافره‌ت (إِسْتِعْمالُ) به‌كارهێنانی (أوانيالذَّهَبِ) قاپی زێڕ و (وَالفِضَّة) قاپی زیو ﴿عَنْ حُذَيْفَةَ‌رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ: لاَتَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلاَتَأْكُلُوا فِي صِحافِهِما﴾ رواه الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: له ناو جامی زێڕ و زیودا ئاو مه‌خۆنه‌وه‌و له ناو قاپه‌كانیشیاندا چێشت مه‌خۆن.

جا هه‌روه‌ك خواردن‌و خواردنه‌وه له قاپی زێڕ و زیودا قه‌ده‌غه كراوه، هه‌موو به‌كارهێنانێكی‌تریشیان قه‌ده‌غه‌یه، هه‌روه‌ها بزانه: جیاوازی نیه له نێوان كه‌وچكی زێڕ و زیو و مه‌نجه‌ڵ و ته‌شت و هه‌رشتێكی‌تر: كه بۆ خواردن‌و خواردنه‌وه‌و كاروباری‌تر به‌كار بێ، هه‌روه‌ها هه‌ڵگرتنی كه‌لوپه‌لی خواردن‌وخواردنه‌وه–كه له زێڕ و زیو دروست كرابن–حه‌رامه، جا له ناو جامخانه دایبنێ، یان له تاق‌و دیوار، یان بیشارێته‌وه.

(وَيَحِلُّ) حه‌ڵاڵه (إِسْتِعْمَالُ غَيْرِهِما) به‌كارهێنانی قاپ‌و كه‌لوپه‌ل‌تری خواردن‌و خواردنه‌وه (مِنَ الأَوانِي) له هه‌موو جۆرێك: وه‌ك شوشه‌و فه‌خفوری‌و ستیل‌و سفرو فافۆن...هتد، هه‌رچه‌ند زۆر به‌نرخیش بن.

﴿پاشكۆ﴾: پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمانی داوه: كه‌لوپه‌لی خواردن‌و خواردنه‌وه سه‌ری له سه‌ر دابندرێ‌و، له كاتی نوستن ده‌رگا كلیل بدرێ‌و چراو ئاگر بكوژێندرێنه‌وه‌و هه‌ر چیه‌كمان له‌وانه كرد بڵێین: بسم الله. (بخاري‌و مسلم‌و ترمذي) گێڕاویه‌تیانه‌وه.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سیواك كردن ﴾

(پێناسه) سیواك ئه‌وه‌یه: هه‌ر شتێكی زبر بێ‌و چڵكی سه‌ر ددان لاببا. (وَالسِّواكُ) سیواك كردن (مُسْتَحَبٌّ) زۆرخێره (فِي كُلِّ حالٍ) له هه‌موو كاتێكدا، چونكه زیاتر له سه‌د حه‌دیس ده‌رباره‌ی سیواك هاتوه، جا به داخه‌وه–له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش كه قازانجی دونیاو قیامه‌تی هه‌یه–زۆر له موسوڵمانان به‌كاری ناهێنن.

(إِلاَّ بَعْدَ الزَّوالِ) ته‌نها له دوای لادانی ڕۆژ له نیوه‌ڕۆوه سوننه‌ت نیه (لِلصَّائِمِ) بۆ كه‌سێك كه به‌ڕۆژوو بێ ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ‌رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ﴾ رواه الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: بۆنی ده‌می مرۆڤی به‌ڕۆژوو خۆشتره له لای خوا له بۆنی میسك. واته: به سیواك كردن ئه‌و بۆنه لائه‌چێ.

به‌ڵام ئیمامی (النواوي)–له (المجموع)دا– ئه‌م رایه‌ی هه‌ڵبژاردوه: كه سیواك كردن هیچ كاتێك بۆ مرۆڤی به‌ڕۆژوو (مَكْرُوه) نیه.

وَهُوَ فِـي ثَلاَثَـةِ مَوَاضِـعَ أَشَـدُّ إِسْـتِحْباباً: عِنْـدَ تَغَيُّـرِالْفَمِ مِـنْ أَزْمٍ وَغَيْـرِهِ، وَعِنْدَ الْقِيامِ مِنَ النَّوْمِ، وَعِنْدَ الْقِيامِ إِلَى الصَّلاَةِ.

(وَهُوَ) سيواك كردن (فِي ثَلاَثَةِ مَوَاضِعَ) له سێ كاتدا (أَشَدُّ إِسْتِحْباباً) هـەر زۆر زۆر خێـره يەكەم: (عِنْدَ تَغَيُّرِ الْفَمِ) لـه كـاتی گـۆڕانی تـامی دەم، چـونكه پێغەمبـەرﷺ ئەفـەرموێ: ﴿اَلسِّواكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضاةٌ لِلرَّبِّ﴾ رواه البخاری، سيواك كردن پاككەرەوەيـه بـۆ دەمو هۆی ڕازیبوونی خوايه. (مِنْ أَزْمٍ) جا تامی دەم بگۆڕێ به وازهێنانی له قسەكردن، يان نەخواردن (وَغَيْرِهِ) يان له بەر خواردنی شتێكی بۆن ناخۆش: وەك سيرو پياز.

دووەم: (وَعِنْدَالْقِيامِ مِنَ النَّوْمِ) له كاتی هەڵسـان لەخـەو ﴿عن حُذَيْفَةَ: كَانَ النَّبِيُّﷺ إِذا قَامَ لِيَتَهَجَّدَ يَشُوصُ فاهُ بِالسِّواكِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ كه له خەو هەڵئەستا بۆ شەونوێژ، سيواكی به ناو دەمیدا ئەخشاند.

سـێيەم: (وَعِنْدَ الْقِيامِ إِلىالصَّلاَةِ) له كاتی هەڵسان بۆ نوێـژكردن ﴿عن أَبِيهُرَيْـرَةَ: عَنِ النَّبِيِّﷺ قالَ: لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّواكِ مَعَ كُـلِّ صَـلاةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺفـەرمووی: ئەگـەر لـه بـەر ئـازارو مـاندووكردنی ئوممـەتم نەبوايـه، فەرمانم ئەدانێ: لەگەڵ هەموو نوێژێكا سيواك بكەن.

﴿پاشـكۆ﴾: هـەروەها سـيواك كـردن زۆر خێـره: لـه پـێش دەسـت پێكردنـی دەسـتنوێژ ﴿عنْ أَبِيهُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّواكِ مَعَ كُـلِّ وُضُوءٍ﴾ رواه الامام مالك، پێغەمبەرﷺ ئەفـەرموێ: ئەگـەر لـه بـەر ئـازارو مـاندووكردنی ئوممەتم نەبوايه فەرمانم ئەدانێ: لەگەڵ هەموو دەستنوێژگرتنێكا سيواك بكەن.

هەروەها سيواك سوننەته: بۆ خوێندنی قورئانو حەديسو شەرعو بۆ زيكری خواو، كـاتی چوونەوه ناو ماڵ، هەروەها سـوننەته: سـيواك لـه داری(ئـەراك) بـێو لـه بسـتێك درێـژتر نەبێو به ئاو تەڕ بكرێو چڵكی پێوه نەبێ، حەزرەتی (عائشَة) خوا لێی ڕازی بێ، ئەفـەرموێ: پێغەمبەرﷺ سيواكی ئەدا دەستم تاكو بۆی بشۆم. (أبودلود) گێڕاويەتيەوه.

هەروەها پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرَةِ: قَصُّ الشّارِبِ، وَإِعْفـاءُ اللِّحْيَـةِ، وَالسِّواكُ، وَاسْتِنْشاقُ الْماءِ، وَقَصُّ الأَظْفارِ، وَغَسْلُ الْبَراجِمِ، وَنَتْفُ الأَبْطِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ، وَانْتِقاصُ الْمـاءِ﴾ رواه الشـيخان، دە ڕەوشـتی بـاش هەنـه، ڕەوشـتی ئـايينی ئيسـلامن: (١) بەرسمێڵ كردن تا سۆرايی لێوی دەر ئەكـەوێ. (٢) ڕيش بـەردان. (٣) سـيواك كـردن. (٤) ئاو له لوت وەركردن، واته: پاككردنەوەی لـوت. (٥) نينـۆك كـردن هـەموو هەينـیيـەك. (٦) شوشتنی لۆچەكانی دەستو پەنجه. (٧) لادانی مووی بن هەنگڵ، له چل ڕۆژ جارێك. (٨) لادانی مووی بەر، واته: پێشو پاش، له چـل ڕۆژ جارێك. (٩) تـارەت كـردن بـه ئـاو.

(فَصْلٌ) وَفُرُوضُ الْوُضُوءِ سِتَّةٌ: اَلنِّيَّةُ عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ، وغَسْلُ الْوَجْهِ، وَغَسْلُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَمَسْحُ بَعْضِ الرَّأْسِ، وَغَسْلُ الرِّجْلَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ،

---

(١٠) ئاو له دەم وەركردن، يان سوننەتكردنی نێر و مێ، چونكه لەكۆتایی حەدیسەكەدا ئەفەرموێ: ﴿وَنَسِيتُ الْعاشِرَةَ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ الْمَضْمَضَةَ﴾.

(سودی سیواك): ڕازیكردنی خوا، پاككردنی دەم، سپیكردنی ددان، بەهێزكردنی پدو، زیرەك بوون، دواخستنی موو سپیبوون. ئینجا سوننەتە: بە دەستی ڕاسته له لای ڕاستەی دەمەوە دەست بە سیواك كردن بكرێو بە سەرپانایی ددانەكانو درێژایی زوبانیدا بێنێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی دەستنوێژگرتن ﴾

(وَفُرُوضُ الْوُضُوءِ) پێویستیەكانی دەستنوێژ (سِتَّةٌ) شەشن:

یەكەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە، واتە: نیازی لابردنی بێدەستنوێژی، یان نیازی گرتنی فەرزی دەستنوێژ (عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ) ئەبی ئەو نیەتە بهێنێ لە كاتی شۆردنی ڕوخسار، بەلام مەرج نیه به زمان بگوترێ ﴿عنْ عُمَرَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إِنَّما الأَعْمالُ بِالنِّيّاتِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كردەوەیەكی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

دووەم: (وغَسْلُ الْوَجْهِ) شۆردنی ڕووخسارە، (سنوری ڕووخسار: له نێوان هەردوو گوێیە، لەگەڵ كۆتایی مووی پێشه سەر تا كۆتایی چەناگە)، كەوابوو: واجبە هەردوو زولفەكان بشۆردرێن هەر چەند درێژیش بن.

سێیەم: (وَغَسْلُ الْيَدَيْنِ) شۆردنی هەردوو دەستەكانه (إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ) لەگەڵ ئەنیشكەكانی، جا ئەگەر نەختێكی دەستی بڕابێوە، واجبە: ئەوەندەی ماوە بیشۆرێ، جا ئەگەر له ئەنیشكەوە بڕابێوە، سەری قۆڵی ئەشۆرێ.

چوارەم: (وَمَسْحُ بَعْضِ الرَّأْسِ) مەسحی بەشێكی سەرە، واتە: هێنانی دەستی -كە دووبارە تەڕ كرابێ- بە سەر نەختێكی پیستەی سەری، یان نەختێك مووی سەری: كە له سنوری سەر دەرنەچوبێ.

پێنجەم: (وَغَسْلُ الرِّجْلَيْنِ) شۆردنی هەردوو قاچەكانه (إِلَى الْكَعْبَيْنِ) لەگەڵ كۆزینگەكانی. بەڵگە: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ كاتێك ویستتان هەڵسن نوێژ بكەن ڕووخسارتان بشۆنو دەستتان لەگەڵ ئەنیشكتان بشۆنو سەرتان مەسح بكەنو قاچتان لەگەڵ كۆزینگتان بشۆن.

﴿ئاگاداری﴾: شۆردن ئەوەیە: ئاو بە سەر ئەو ئەندامانەدا بڕواو، هیچ شتی وایان له سەر نەبێ: كه ڕێگا بگرێ ئاو بگاتە پیستە، وەك بنیشتو مۆمو بۆیەو هەویر...هتد.

وَالتَّرتِيبُ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ. وَسُنَنُهُ عَشَرَةُ أَشياءَ: أَلتَّسْمِيَةُ، وَغَسلُ الْكَفَّينِ قَبْلَ إِدْخالهِمَا الإِنَاءَ، وَالْمَضْمَضَةُ، والاِسْتِنْشاقُ، وَمَسْحُ جَمِيعِ الرَّأْسِ، وَمَسْحُ الأُذُنَيْنِ ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا بِماءٍ جَدِيد، وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِالْكَثَّة،

شهشهم: (وَالتَّرتِيبُ) بهجیهێنانی ئهو ڕیزهیه (عَلَى ما ذَكَرْناهُ) بهو شێوهیهی گوتمان له ئایهتی پیرۆزدا: یهك له دوای یهك، چونكه پێغهمبهرﷺ بهو جۆره دهستنوێژی گرتوه، بڕوانه (البخاري و مسلم).

كهوابوو: ئهگهر كهسێك ئهندامێكی نهشۆرد، یان یهكێكی پێش ئهویتر شۆری، یان نهختێكی تهڕ نهبوبو، ئهبی بگهڕێتهوه دووباره بیشۆریو ئهوهی له دوای ئهو ئهندامهش شۆراوه، ئهبی دووباره بیشۆرێتهوه، تاكو ڕیزهكه تێك نهچێ ﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه: أنَّ رَجُلاً تَوَضَّأَ فَتَرَكَ مَوْضِعَ ظُفُرٍ عَلَىقَدَمِهِ فَأَبْصَرَهُ النَّبِيُّﷺ،فَقالَ: إِرْجِعْ فَأَحْسِنْ وُضُوءَكَ﴾ رواه مسلم، پێغهمبهرﷺ پیاوێكی بینی به ئهندازهی یهك نینۆك قاچی تهڕ نهكردبو، ئینجا پیی فهرموو: بگهڕێوه جوان دهستنوێژهكهت بشۆره.

(وَسُنَنُهُ) سوننهتهكانی دهستنوێژ (عَشَرَةُ أَشياءَ) ده سوننهتن:

یهكهم: (اَلتَّسْمِيَةُ) گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)، كه دهست به دهستنوێژ ئهكا، پێغهمبهرﷺ فهرمووی: ﴿تَوَضَّئُوا بِاسْمِ اللهِ﴾ رواه النسائي، دهستنوێژ بگرنو (بسم الله) بكهن. جا ئهگهر له یهكهم جار لهبیری چوو و له ناو دهستنوێژ هاتهوه بیری، با بڵێ: (بِسْمِ اللهِ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ).

دووهم: (وَغَسْلُ الْكَفَّيْنِ) شۆردنی ههردوو لهپی دهسته (قَبْلَ إِدْخالِهِما الإِناءَ) پێش ئهوهی بیانخاته ناو ئاوهكه، ئینجا—له دوای دهست شۆردن—سیواك بكا وهكو گوتمان.

سێیهم: (وَالْمَضْمَضَةُ) ئاو له دم وهردانه. چوارهم: (وَالإِسْتِنْشاقُ) ئاو له لوت وهردانه. بۆ بهڵگه: ئیمامی(عوسمان) ئهو سێیانهی كردن و فهرمووی: ﴿رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِﷺ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذا﴾رواه‌الشیخان، پێغهمبهرمﷺ بینی بهو شێوهیهی‌من دهستنوێژی گرت.

پێنجهم: (وَمَسْحُ جَمِيعِ الرَّأْسِ) مهسحكردنی ههموو سهره. شهشهم: (وَمَسْحُ الأُذُنَيْنِ) مهسحكردنی ههردوو گوێیهكانه (ظاهِرِهِما وَباطِنِهِما) لای دهرهوهو لای ژوورهوه (بِماءٍ جَدِيدٍ) به ئاوێكی تازه، نهك به تهڕایهتی مهسحی سهر ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّﷺ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأُذُنَيْهِ ظاهِرِهِما وَباطِنِهِما﴾ رواه الترمذي وابوداود، پێغهمبهرﷺ سهری مهسح كردو، دهرهوهو ژوورهوهی گوێیهكانی مهسح كرد.

حهفتهم:(وَتَخْلِيلُ اللِّحْيَةِالْكَثَّةِ) ههڵكوشینی ڕیشێكی پڕه به پهنجهی دهستی، ههروهها چهنكه ئاوێكیش بخاته ژێر چهناگهی ﴿عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّﷺ كَانَ إِذا تَوَضَّأَ أَخَذَ

وَتَخليلُ أصابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ، وَتَقْديمُ الْيُمْنَى عَلَىالْيُسْرَى، وَالطَّهارَةُ ثَلاثاً ثَلاثاً، وَالْمُوالاةُ.

كَفّاً مِنْ ماءٍ فَأدْخَلَهُ تَحْتَ حَنَكِه فَخَلَّلَ بِهِ لِحْيَتَهُ﴾ رواه الترمذي، كە پێغەمبەرﷺ دەستنوێژی ئەكرت، چەنگە ئاوێكی ئەدایە ژێر چەناگەی‌و ریشی پیرۆزی پێ هەڵگوشی.

(وَتَخْليلُ أصابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ) هەر وەها دەست تێوەردانی نێوان پەنجەكانی دەست‌و قاچە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿إذا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّلْ بَيْنَ أصابِعِ يَدَيْكَ وَرِجْلَيْكَ﴾ رواه الترمذي، كاتێ دەستنوێژ ئەشۆی، پەنجە بە نێوان پەنجەكانی‌دەست‌و قاچتدا بهێنە.

هەشتەم: (وَتَقْديمُ الْيُمْنَى) پێشخستنی شۆردنی راستەیە (عَلَىالْيُسْرَى) لە سەر لای چەپە ﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: إنْ كانَ النَّبيُّﷺ لَيُحِبُّ التَّيَمُّنَ في طُهُورِهِ وَفي تَرَجُّلِهِ وَفي انْتِعالِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ پێشخستنی لای راستەی پێ خۆش بوو: لە دەستنوێژو غوسل‌و سەر شانەكردن‌و پێڵاو كردنە پێ.

نۆیەم: (وَالطَّهارَةُ ثَلاثاً ثَلاثاً) شۆردن و مەسحكردنی ئەندامەكانە سێ جار سێ جار ﴿جاءَ أعْرابِيٌّ إلَىالنَّبيِّﷺ يَسْألُهُ عَنِ الْوُضُوءِ؟ فَأراهُ ثَلاثاً ثَلاثاً، ثُمَّ قالَ: هَكَذاالْوُضُوءُ، فَمَنْ زادَ عَلَىهَذا فَقَدْ أساءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ﴾ رواه النسائی وابوداود، پێغەمبەرﷺ سێ جار سێ جار دەستنوێژی بە پیاوێك گوت‌و فەرمووی: دەستنوێژ ئەوەهایە، هەر كەسێك لە سێ جار زیاتر ئەندامەكانی بشۆرێ، ئەوە خراپە‌و ستەم ئەكا.

دەیەم: (وَالْمُوالاةُ) ئەندامەكانی بە دوای یەكدا بشۆرێنێ بە جۆرێكی‌وەها: یەكەمیان ووشك نەبێتەوە كاتێ دەست بە دووەمیان ئەكا.

﴿پاشكۆ﴾: هەروەها سوننەتە لە ئەندازەی‌واجب زیاتر بشۆردرێ: وەك هەندێك لە قۆڵی‌و لای ژۆری گۆزینگی‌و دەرەوەی‌ڕووخساری، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إنَّ أُمَّتي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيامَةِ غُرّاً مُحَجَّلينَ مِنْ آثارِالْوُضُوءِ فَمَنِ اسْتَطاعَ مِنْكُمْ أنْ يُطيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ﴾ رواه الشيخان، ئۆممەتی من لە ڕۆژی قیامەت داوا ئەكرێن ڕووخسارو دەست‌و پێیان سپی‌یە لە بەر دەستنوێژ شۆرین، جا هەركەسێك لە ئێوە ئەتوانێ سپیایی خۆی زیاد بكا با بیكا.

﴿وَعَنْ أنَسٍ﷛: كانَ النَّبيُّﷺ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلاةٍ، وَقالَ: يُجْزِئُ أحَدَنا الْوُضُوءُ مالَمْ يُحْدِثْ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ بۆ هەموو نوێژێك دەستنوێژی ئەشۆردەوە، بەڵام ئێمە دەستنوێژمان هەر دروست بوو تا بێ‌دەستنوێژ ئەبوین. واتە: نوێ‌كردنەوەی دەستنوێژ واجب نیە، بەڵكو سوننەتە‌و هەموو نوێژەكانیش بە یەك دەستنوێژ دروستن.

هەروەها سوننەتە: لە دوای دەستنوێژشۆردن ڕوو لە قیبلە بكەی‌و دەست بەرز بكەیەوەو

(فَصْلٌ) وَالإِسْتِنْجاءُ واجِبٌ مِنَ الْبَوْلِ وَالْغائِطِ، وَالأَفْضَلُ أَنْ يَسْتَنْجِيَ بِالأَحْجارِ ثُمَّ يُتْبِعَهَا بِالْماءِ، وَيَجُوزُ أَنْ يَقْتَصِرَ عَلَى الْماءِ أَوْ عَلَى ثَلاثَةِ أَحْجارٍ يُنْقِي بِهِنَّ الْمَحَلَّ، فَإِذا أَرادَ الإِقْتِصارَ عَلَى أَحَدِهِمَا فَالْماءُ أَفْضَلُ،

ئەم دوعایە بخوێنی: ﴿أَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَن لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ﴾ رواه الترمذي والحاكم.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی تارەتكردن ﴾

واتە: پاككردنەوەی ئەو دوو شوێنانەی لەداوێنیئادەمیزاد پیسایی لێدەرئەچێ.

(وَالإِسْتِنْجاءُ) تارەتكردن (واجِبٌ) پێویستە (مِنَ الْبَوْلِ) بە هۆی میزكردن (وَالْغائِطِ) وە بە هۆی پیساییەكەیتر: كە لە پشتەوە دەرئەچێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدْخُلُ الْخَلاَءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلاَمٌ نَحْوِي إِدَاوَةً مِنْ ماءٍ وَعَنَزَةً فَيَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ دەچووە ئاودەستخانە، ئینجا منو منداڵێكی وەك خۆم قاپێك ئاومان لەگەڵ دارعەسایەك بە دەستەوە ئەگرتو پێغەمبەرﷺ تارەتی بە ئاوەكە ئەكرد.

(وَالأَفْضَلُ) باشتر ئەوەیە (أَنْ يَسْتَنْجِيَ) تارەت بكا (بِالأَحْجارِ) بە سێ بەرد (ثُمَّ يُتْبِعَهَا بِالْماءِ) ئینجا لە دوای بەردەكان بە ئاو تارەت بكا، چونكە بەردەكان پیسایەكە لائەبەن، ئاوەكەش بۆنەكە لا ئەبا.

(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَقْتَصِرَ عَلَىالْماءِ) تەنها بە ئاو تارەت بكا، بەڵگە: ئەو حەدیسەی رابردووە (أَوْ عَلَى ثَلاثَةِ أَحْجارٍ) یان تەنها بە سێ بەرد تارەت بكا (يُنْقِي بِهِنَّ الْمَحَلَّ) بە مەرجێ شوێنی پیسیەكە پاك بكەنەوە ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ: أَتَى النَّبِيُّ ﷺ الْغَائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلاَثَةِ أَحْجارٍ﴾ رواه البخاری، (ابن مسعود) فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ چوو پیسایی بكاو فەرمانی پێكردم: سێ بەردی بۆ بێنم بۆ تارەتكردن.

ئینجا بزانە: هەر شتێك ووشك بێو پیسایەكە لاببباو پاك بێو رێزی نەبێ، ئەگەر لە جیاتی بەرد تارەتی پێبكرێ، دروستە (فَإِذا أَرادَ الإِقْتِصارَ عَلَى أَحَدِهِما) جا هەركاتێ ویستی تەنها بە یەكێكیان تارەت بكا، ئەوە (فَالْماءُ أَفْضَلُ) ئاو خێری زۆرترە لە سێ بەردەكان، چونكە باشتر پاكی ئەكاتەوە.

﴿ باسی چۆنیەتی پیسایی كردن ﴾

هەركەسێك ویستی بچێتە شوێنی پیساییكردن، سوننەتە بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبائِثِ﴾رواه الشیخان وابن منصور. ئینجا كە هاتە دەرەوە، بڵێ: ﴿غُفْرانَكَ اَلْحَمْدُ للهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي الأَذَى وَعَافانِي﴾ رواه اصحاب السنن وابن ماجه.

وَيَجْتَنِبُ إسْتِقْبالَ الْقِبْلَةِ وَإسْتِدْبارَها في الصَّحْراءِ، وَيَجْتَنِبُ الْبَوْلَ والْغائِطَ في الْماءِ الرَّاكِدِ، وَتَحْتَ الشَّجَرَةِ الْمُثْمِرَةِ، وَفِي الطَّرِيقِ، وَالظِّلِّ، والثَّقْبِ،

وە نابێ قورئان‌و هەر شتێکی‌تر–کە ناوی خواو پێغەمبەری ﷺ لێنوسرابێ– لەگەڵ خۆیا بباتە سەر پیسایی ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إذا دَخَلَ الْخَلاَءَ نَزَعَ خاتَمَهُ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ کە دەچووە پیسایی‌کردن، ئەنگوستیلەی خۆی دائەنا، چونکە لە سەری نوسرابو (محمد رسول الله). جا بزانە: ئەگەر بە مەبەستی ڕێزلێگرتن، ئەو ناوانە نەنووسرابێ–وەك ناوی سەر ناسنامە–ئەوە دانانی ناوێ.

(وَيَجْتَنِبُ) ئەبی خۆی بپارێزێ ئەو کەسەی پیسایی ئەکا (إِسْتِقْبالَ الْقِبْلَةِ) ڕوو لە قیبلە نەکا (وَإِسْتِدْبارَها) هەروەها پشتیشی لە قیبلە نەکا (فِي الصَّحْراءِ) ئەگەر لە بیابان بوو، بەڵام ئەگەر ئاودەستخانەکە ڕووبەڕووی قیبلە بوو، یان پشتی لە قیبلە بوو، ئەوە زیانی نیە ﴿عَنْ أَبِي أَيُّوب الأَنْصارِي ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إذا أَتَى أَحَدُكُمُ الْغائِطَ فَلاَ يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلاَ يُوَلِّها ظَهْرَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ چوون پیسایی بکەن، ڕووتان لە قیبلە مەکەن‌و پشتیشی تێمەکەن.

جا بزانە: ئەگەر لە بیابان پیسایی بکا، ئەبی شتێك بخاتە پێشەخۆی بۆ ئەوەی ببێتە پەردە لە نێوان خۆی‌و قیبلە.

(وَيَجْتَنِبُ الْبَوْلَ والْغائِطَ فِي الْماءِ الرَّاكِدِ) با خۆی بپارێزێ: میزو پیسایی لە ناو ئاوی وەستاودا نەکا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لاَيَجْرِي﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: میز لە ناو ئاوی وەستاودا مەکەن کە ئاوی لە بەر ناڕوا. (وَتَحْتَ الشَّجَرَةِ الْمُثْمِرَةِ) لە بن داری بە بەر میزو پیسایی نەکا، چونکە میوەکە پیس ئەبێ.

(وَفِي الطَّرِيقِ) وە لە ڕێگەو (وَالظِّلِّ) لە سێبەر پیسایی‌و میز نەکا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِتَّقُوا اللاَّعِنَيْنِ: الَّذِي يَتَخَلَّى فِي طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ ظِلِّهِمْ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بترسن لەو دوو کردەوەی ئەبنە هۆی لەعنەت لێکردنتان: لە بەر پیسایی‌کردن لە ڕێگەی خەڵکی‌و لەو سێبەرەی خەڵك لێی دائەنیشێ. جا بزانە: ئەو شوێنەی لە زستانانداا لێی دائەنیشن، وەك سێبەر وایە.

(والثَّقْبِ) نابێ میزو پیسایی لەناو کون‌و قلێشایی زەمین بکا ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن سَرْجِسَ ﷺ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُبالَ فِي الْجُحْرِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: میز لە ناو کونی زەمین بکرێ. واتە: نەوەك گیانلەبەرێکی تێدا بێ‌و ئازاری پێ بگا.

وَلاَ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْبَوْلِ وَالْغائط، وَلاَ يَسْتَقْبِلُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، وَلاَ يَسْتَدْبِرُهُما. (فَصْلٌ) وَالَّذِى يَنْقُضُ الْوُضُوءَ سِتَّةُ أَشْياءَ: مَا خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ، وَالنَّوْمُ عَلَى غَيْرِ هَيْئَةِ الْمُتَمَكِّنِ،

(وَلاَ يَتَكَلَّمُ عَلَى الْبَوْلِ وَالْغائط) نابێ قسه بكا له كاتێ میزو پیسایی‌كردن ﴿عَنْ جابر ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا تَغَوَّطَ الرَّجُلانِ فَلْيَتَوارَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنهُمَا عَنْ صاحبه وَلاَ يَتَحَدَّثا فَإِنَّ اللهَ يَمْقُتُ عَلَى ذَلِكَ﴾رواه أحمد، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: ئه‌گه‌ر دوو كه‌س پیسایی بكه‌ن، با خۆیان داپۆشن‌و قسه نه‌كه‌ن، چونكه خودا زۆر ڕقی له‌وه ئه‌بێته‌وه.

(وَلاَيَسْتَقْبِلُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) نابێ ڕوو له ڕۆژو مانگ بكا (وَلاَ يَسْتَدْبِرُهُما) نابێ پشتیشیان تێ‌بكا، بۆئه‌وه‌ی نه‌بێته بێ‌ڕێزی‌و بێ‌ئه‌ده‌بی.

﴿پاشكۆ﴾: (سَلْمان)-خوا لێی ڕازی بێ- ئه‌فه‌رموێ: ﴿نَهَانَا النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ نَستَنجِيَ بِالْيَمِينِ﴾ رواه مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺ قه‌ده‌غه‌ی كردوه: به ده‌ستی ڕاسته تاره‌ت بكه‌ین.

﴿ فَصْلٌ: له باسی هۆیه‌كانی بێ‌ده‌ستنوێژی ﴾

(وَالَّذِي يَنْقُضُ الْوُضُوءَ) ئه‌و شتانه‌ی ده‌ستنوێژ هه‌ڵئه‌وه‌شێننه‌وه، واته: ئه‌بنه هۆی بێ‌ده‌ستنوێژی (سِتَّةُ أَشْياءَ) شه‌ش شتن:

یه‌كه‌م: (مَا خَرَجَ) شتێكه بێته ده‌ره‌وه (مِنَ السَّبِيلَيْنِ) له یه‌كێك له‌و دوو كونه‌ی خواره‌وه: كه‌م بێ، یان زۆر بێ، ته‌ڕ بێ، یان ووشك بێ، میزو پیسایی بێ، یان شتێكی‌تر بێ. چونكه خوای‌گه‌وره ئه‌فه‌رموێ: ﴿أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنكُمْ مِنَ الْغَائِطِ...﴾ تا كۆتای ئایه‌ته‌كه، مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه: یان هاتنه‌وه له پیسایی كردن. واته: ده‌ستنوێژ نامێنێ ﴿وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قالَ: اَلْحَدَثُ فُساءٌ أَوْ ضُراطٌ﴾ رواه البخاري، بێ‌ده‌ستنوێژی به هۆی تر، یان فس ڕوو ئه‌دا. ﴿وَعَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: كُنتُ رَجُلاً مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمِقْدادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ؟ فَقالَ ﷺ: يَغْسِلُ ذَكَرَهُ وَيَتَوَضَّأُ﴾ رواه الشيخان، ئیمامی(علی) فه‌رمووی: من مه‌زیم زۆر بوو، میقداد بۆی پرسیار كردم؟ پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: هینه‌كه‌ی خۆی ئه‌شۆرێ‌و ده‌ستنوێژ هه‌ڵئه‌گرێته‌وه.

دووه‌م: (وَالنَّوْمُ) نوستنه ﴿عنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: اَلْعَيْنانِ وِكاءُ السَّهِ فَمَنْ نامَ فَلْيَتَوَضَّأْ﴾ رواه أبوداود وحسنه الترمذي، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: چاو زاربێنی كونی خواره‌وه‌یه، جا هه‌ر كه‌سێك نوست با ده‌ستنوێژ بشۆرێته‌وه.

(عَلى غَيْرِ هَيْئَةِالْمُتَمَكِّنِ) به مه‌رجێك نوستنه‌كه له سه‌ر شێوه‌یه‌كی وابێ: كونه‌كه‌ی وه‌ها دانه‌مه‌زراندبێ: كه هیچ شتێكی لێ‌نێته ده‌ره‌وه، واته: ئه‌گه‌ر به‌دانیشتوویی نوست‌و قاچی خۆی دانایه ژێر كونه‌كه‌ی، ئه‌وه ده‌ستنوێژی ناشكێ ﴿عنْ أَنَسٍ ﷺ: كَانَ أَصْحابُ

وَزَوالُ الْعَقْلِ بِسُكْرٍ أَوْ مَرَضٍ، وَلَمْسُ الرَّجُلِ الْمَرْأَةَ الأَجْنَبِيَّةَ مِنْ غَيْرِ حائِلٍ، وَمَسُّ فَرْجِ الآدَمِيِّ بِباطِنِ الْكَفِّ، وَمَسُّ حَلْقَةِ دُبُرِهِ عَلَى الْجَدِيدِ.
(فَصْلٌ) وَالَّذِي يُوجِبُ الْغُسْلَ سِتَّةُ أَشْياءَ: ثَلاَثَةٌ تَشْتَرِكُ فِيهَا الرِّجالُ وَالنِّساءُ:

رَسُولِ اللهِ ﷺ يَنْتَظِرُونَ الْعِشاءَ حَتَّى تَخْفِقَ رُؤُوسُهُمْ ثُمَّ يُصَلُّونَ وَلاَ يَتَوَضَّأُونَ﴾ رواه أبوداود، (صحابه)كانى پێغەمبەرﷺ چاوەڕوانى نوێژى عیشایان ئەكردو لە بەر نوستن سەریان خوار ئەبۆوەو دەستنوێژیان نەئەشۆردەوەو نوێژیان ئەكرد. واتە: چونكە بە دانیشتوویی نوستبون. هەروەها: بە بۆرژان دەستنوێژ ناشكێ.
سێیەم: (وَزَوالُ الْعَقْلِ) بێهۆشبوونە (بِسُكْرٍ) بە هۆى سەرخۆشى (أَوْ مَرَضٍ) یان بە هۆى نەخۆشى، چونكە بێهۆشى لە نوستن بەهێزترە.
چوارەم: (وَلَمْسُ الرَّجُلِ) گەیشتنى پێستى پیاوە (الْمَرْأَةَ الأَجْنَبِيَّةَ) بە پێستى ئافرەتى بێگانە، واتە: ئەو ئافرەتەى مارەیى لە پیاوەكە بێ: ئێستا، یان لەمەودوا: وەكو خوشكە ژن (مِنْ غَيْرِ حائِلٍ) كە بە بێپەردە بێ، واتە: پێستەى هەردووكیان ڕووت بێ، خواى گەورە فەرموویەتى: ﴿أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ یان دەستتان لە ئافرەتان دا. واتە: دەستنوێژتان نامێنێ.
ئینجا بزانە: منداڵێك كە نەگەیشتبێتە ڕادەى حەز بۆچوون دەستنوێژى لێناشكێ، ئیتر ئەگەر دەست لێدانى ژن‌و پیاو بە ویستى خۆیشیان نەبێ، دەستنوێژى هەردووكیان هەر ئەشكێ، بەڵام بە دەست لێدانى موو دەستنوێژ ناشكێ.
پێنجەم: (وَمَسُّ فَرْجِ الآدَمِيِّ) دەست لێدانى ئەندامى میزكردنى ئادەمیزادە (بِباطِنِ الْكَفِّ) بە بەرى‌دەستى‌و بە بێپەردە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: إِذا أَفْضَى أَحَدُكُمْ بِيَدِهِ إِلَى فَرْجِهِ وَلَيْسَ بَيْنَهُما سِتْرٌ وَلاَ حِجابٌ فَلْيَتَوَضَّأْ﴾ رواه الشافعي وأحمد، پێغەمبەرﷺفەرمووى: هەركاتێ یەكێكتان دەستى دایە ئەندامى‌میزكردنى‌خۆى‌و پەردەش لە نێوانیاندا نەبو، با دەستنوێژ بشۆرێتەوە.
جا بزانە: بۆ دەستنوێژ نەمان جیاوازى نیە: ئەندامەكە هى خۆى بێ، یان هى یەكێكى‌تر بێ، هى گەورە بێ، یان هى بچوك بێ.
شەشەم: (وَمَسُّ حَلْقَةِ دُبُرِهِ عَلَى الْجَدِيدِ) دەست لێدانى كونى‌خوارەوەى ئادەمیزادە لە سەر فەرموودەى نوێى ئیمامى (شافعي)، بەڵگەش ئەو حەدیسەى‌ڕابردووە.
ئینجا بزانە: ئەم بێ دەستنوێژی‌یە پێى ئەگوترێ: (بێدەستنوێژیی بچوك).

﴿ فَصْلٌ: لە باسى ئەو شتانەى ئەبنە هۆى واجبوونى غوسل ﴾

(وَالَّذِي يُوجِبُ الْغُسْلَ) ئەو شتەى ئەبێتە هۆى واجبوونى خۆ شۆردنى ئادەمیزاد (سِتَّةُ أَشْياءَ) شەش جۆرە شتن: (ثَلاَثَةٌ) سێیان (تَشْتَرِكُ فِيها) یەكسانە لەو سێیانەدا (الرِّجالُ وَالنِّساءُ) پیاو و ئافرەت:

(وَهِيَ) یەکەم: جەنابەتە، واتە: لەش پیسبوون بە هۆی (الْتِقاءُ الْخِتانَيْنِ) بردنە ژوورەوەی نەختێك لە ئەندامی میزکردنی نێرینە بۆ ناو کونی پێشەوەی ئادەمیزاد، یان پشتەوەی ئادەمیزاد، یان ئاژەڵ، ئینجا جیاوازی نیە: ئاویان بێ، یان نا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِذا جَلَسَ بَيْنَ شُعَبِها الأَرْبَعِ ثُمَّ اجْتَهَدَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ وَإِنْ لَمْ يُنْزِلْ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکاتێك پیاو لە نێوان هەرچوار پەلی ئافرەت دانیشتو سەری هینەکەی بردە ژوورەوە، واجبە خۆیان بشۆن هەرچەند ئاویشیان نەیەتە دەرەوە.

(وَإِنْزالُ الْمَنِيِّ) دووەم: جەنابەتە، واتە: لەش پیسبوون بە هۆی دەرچونی(مَنی)، واتە: ئاوی پیاو، یان ئاوی ئافرەت، جا لە کاتی خەوتنا بێ، یان لە کاتی هەشیاری، بە دەست خۆی بێ، یان نا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ ئەگەر بە جەنابەت بون خۆتان بشۆن.

هەروەها ئافرەتێك پرسیاری لەپێغەمبەر ﷺ کرد: ﴿هَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذا احْتَلَمَتْ؟ فَقالَ ﷺ: نَعَمْ إِذا رَأَتِ الْماءَ﴾ رواه الشيخان، ئایا ئەگەر ئافرت وەکو پیاو خەونی بە کاری نێر و مێیەتی ببینێ، واجبە خۆی بشۆرێ؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵێ هەر کاتێك بینی ئاوی هاتوە ئەبی خۆی بشۆرێ.

﴿ئاگاداری﴾ بزانە: نیشانەی ئاو هاتنی پیاو، یان ئافرەت، ئەوەیە: ڕەحەت ببنو لەزەت ببینن، کەوابوو: ئەگەر ژن و مێرد جیماعیان کردو هەردووکیان ڕەحەت بون، ئینجا لە دوای خۆشۆردن ئاوەکە لە پێشەوەی ئافرەتەکە هاتەوە دەرەوە، واجبە ئافرەتەکە غوسلەکەی دووبارە بکاتەوە؟ چونکە ئاوەکەی خۆی تێکەڵ بە ئاوی پیاوەکە بووەو تازە دێتە دەرەوە، بەڵام ئەگەر ئافرەتەکە ڕەحەت نەبوبێ، ئەوە نایەوێ غوسلەکە دووبارە بکاتەوە، چونکە ئاوی‌خۆی نەهاتوە.

ئینجا بزانە: بە هۆی دەستبازیو دەمارهەڵسان جۆرە ئاوێکی لیچو زەرد، یان سپی دەر ئەکەوێ، پێی ئەگوترێ: (مَذْي)، ئافرەتان زیاتر ئەو ئاوەیان دێ، ئەو ئاوە غوسل واجب ناکا، بەڵام پیسە ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: عَنِ الْمَذْيِ؟ فَقالَ: يَغْسِلُ ذَكَرَهُ وَيَتَوَضَّأُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (مَذْي) پرسیاری لێکرا؟ ئەویش فەرمووی: زەکەری خۆی ئەشۆرێو دەستنوێژ ئەگرێ.

هەروەها ئاوێکی‌تری شێلوو-وەك شیر- لە کاتی میزکردن دێتە دەرەوە پێی ئەگوترێ: (وَدْي)، ئەمەش پیسە بەڵام غوسل واجب ناکا.

وَالْمَوْتُ. وَثَلاَثَةٌ تَخْتَصُّ بِهَا النِّسَاءُ: وَهِيَ الْحَيْضُ، وَالنِّفَاسُ، وَالْوِلاَدَةُ.
(فَصْلٌ) وَفَرَائِضُ الْغُسْلِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَإِزالَةُ النَّجَاسَةِ إِنْ كانَتْ عَلَىبَدَنِهِ، وَإِيصالُ الْماءِ إِلَىَ جَمِيعِ الشَّعَرِ وَالْبَشَرَةِ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر لە دوای غوسل كردن لەگەڵ میزكردن ئەو(مَنِی)یەی لە ناو بۆرِیەكەدا مابو، هاتە دەرەوە، ئەبێ دووبارە خۆی بشۆرێتەوە.
(وَالْمَوْتُ) سێیەم: مردنە، واتە: هەركەسێك بمرێ واجبە بشۆردرێ، هەروەك لە شوێنیخۆیدا باسی ئەكەین، ان شاء الله تعالى.
(وَثَلاَثَةٌ) سێیتریش لەو شەشە (تَخْتَصُّ بِهاالنِّساءُ) تایبەتە بە ئافرەتان (وَهِيَ الْحَيْضُ) یەكەمیان: پاكبوونەوەیە لە خوێنی حەیز. (وَالنِّفاسُ) دووەمیان: پاكبوونەوەیە لە خوێنی پاش منداڵبوون. ئەو دووانە ئەبێ بە زووترین كات خۆیان بشۆن لە دوای پاكبوونەوە، وەك لەمەودوا باس ئەكەین، إن شاء الله تعالى.
(وَالْوِلاَدَةُ) سێیەمیان: منداڵبوونە: جا منداڵەكەی لە داوێنی بێتە دەرەوە، یان زگی هەڵبدرِنو بیهێننە دەرەوە، هەر ئەبێ خۆی بشۆرێ، هەروەها جیاوازی نیە: منداڵەكەی بە مردوویی ببێ، یان بە زیندوویی، وێنەی كێشرابێ، یان هەر پارچە خوێنێك بێ، بەڵگەش ئەمەیە: منداڵ لە تۆوی پیاو و ئافرەت دروست ئەبێ، ئەویش بە هەر جۆرێ بێتە دەرەوە، غوسل واجب ئەبێ.
ئینجا بزانە: (جَنابَة) پێی ئەگوترێ: (بێدەستنوێژیی گەورە).
هەروەها بزانە: بێ دەستبازیو دەمار هەڵسان—جگە لە (مَذْي)—ئاوێكیتری سپی لە دامێنی ئافرەت دێتە دەرەوە، ئەمەش پاكە، بەڵام دەستنوێژ ئەشكێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی چۆنیەتی خۆشۆردن ﴾

(وَفَرَائِضُ الْغُسْلِ) پێویستیەكانی خۆشۆردن (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ شتن:
یەكەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە، واتە: نیازی لابردنی لەش پیسی، یان جەنابەت، یان نیازی بەجێهێنانی فەرزی غوسل. جا بزانە: ئەو نیەتەیسێیەم بۆ پیاو و ئافرەت هەر وەكو یەك وایە، هەرچەند ئافرەت لە حەیزو نیفاسیش خۆی بشوا، جا كە یەكەم جار ئاو بە خۆت دائەكەی ئەو نیەتە بێنە، پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَاتِ﴾ رواه الشيخان، هەر كردەوەیەكی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.
دووەم: (وَإِزالَةُ النَّجاسَةِ) لابردنی شتی پیسە (إِنْ كانَتْ عَلَىبَدَنِهِ) ئەگەر پیسیەك لە سەر لاشەی هەبێ، هەروەها پێویستە ئەو جۆرە شتانەی رێگای ئاو ئەگرن —كە بگاتە سەر پیستە—لایان ببا: وەك خوێنو بۆیاغو بنیشت...هتد.
سێیەم: (وَإِيصالُ الْماءِ إِلَىجَمِيعِ الشَّعَرِ وَالْبَشَرَةِ) گەیاندنی ئاوە بۆ ناو هەموو مووەكانو

وَسُنَّتُهُ خَمْسَةُ أَشْياءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَالْوُضُوءُ قَبْلَهُ، وَإِمْرارُ الْيَدِ عَلَى الْجَسَدِ، وَالْمُوالاةُ، وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى.
(فَصْلٌ) وَالإِغْتِسالاتُ الْمَسْنُونَةُ سَبْعَةَ عَشَرَ غُسْلاً: غُسْلُ الْجُمُعَةِ، وَالْعِيدَيْنِ،

هەموو پیستەی، واتە، ئەبی سەرو ڕیشو بن هەنگڵو کونەگوێو نێوان هەردوو ڕانی، هەموویان ئاویان بە سەردا بڕوا.
هەروەها ئەگەر کەزیەکانی سەری ئافرەت توند پێچرابونو ئاویان بۆ نەئەچوو، ئەبی بیانکاتەوە، بەڵام ئەگەر شل بون و ئاویان بۆ ئەچوو، کردنەوەیان ناویێ ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: مَنْ تَرَكَ مَوْضِعَ شَعَرَةٍ مِنْ جَنابَةٍ لَمْ يَغْسِلْهَا فُعِلَ بِهِ كَذا وَكَذا مِنَ النَّارِ﴾ صححه القرطبي وابن حجرالعسقلاني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکەسێك شوێنی یەك موو نەشۆرێ لە جەنابەت، وەهاو وەهای لێئەکرێ لە ئاگری دۆزەخ.
(وَسُنَّتُهُ) سوننەتەکانی خۆشۆردن (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنجن (التَّسْمِيَةُ) یەکەم: گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لەگەڵ دەست پێکردنی خۆشۆردن. (وَالْوُضُوءُ قَبْلَهُ) دووەم: دەستنوێژ شۆردنە لە پێش غوسل کردن. (وَإِمْرارُ الْيَدِ عَلَى الْجَسَدِ) سێیەم: هێنانی دەستە بە سەر لاشەکەیدا بۆئەوەی باش تەڕ ببێ. (وَالْمُوالاةُ) چوارەم: بە دوای یەکتردا هەموو لاشەکەی بشوا، ئەو سوننەتانە لەم حەدیسە وەرگیراون:
﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِذااغْتَسَلَ مِنَ الْجَنابَةِ يَبْدَأُ فَيَغْسِلُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يُفْرِغُ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فَيَغْسِلُ فَرْجَهُ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وُضُوئَهُ لِلصَّلاةِ، ثُمَّ يَأْخُذُ الْمَاءَ فَيُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي أُصُولِ الشَّعَرِ، ثُمَّ حَفَنَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاثَ حَفَنَاتٍ، ثُمَّ أَفاضَ عَلَى سائِرِ جَسَدِهِ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ کاتێ لە جەنابەت خۆی ئەشۆری، دەستەکانی ئەشۆری، ئینجا بە دەستی ڕاستەی ئاوی هەڵئەگرتو ئەیدایە دەستی چەپەیو تارەتی پێئەکرد، ئینجا دەستنوێژێکی تەواوی ئەشۆرد، ئینجا ئاوی هەڵئەگرتو پەنجەکانی ئەخستنە ناو مووی سەریو هەڵێئەگوشیو سێ جار ئاوی ئەکرد بە سەریا، ئینجا لاشەی خۆی ئەشۆرد، ئینجا قاچەکانی ئەشۆردن.
(وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى) پێنجەم: پێشخستنی شۆردنی لایڕاستەیە لە سەر لایچەپە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُحِبُّ التَّيَمُّنَ فِي طُهُورِهِ إِذاتَطَهَّرَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ پێی خۆشبو لایڕاستەی پێش بخا بۆ دەستنوێژو غوسل کردنی.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خۆشۆردنی سوننەت ﴾

(وَالإِغْتِسالاتُ الْمَسْنُونَةُ) ئەو خۆشۆردنانەی خێرن (سَبْعَةَعَشَرَ غُسْلاً) حەڤدە غوسلن: (غُسْلُ الْجُمُعَةِ) یەکەم: خۆشۆردنی ڕۆژی هەینییە. (وَالْعِيدَيْنِ) دووەمو سێیەم: خۆشۆردنە بۆ جەژنی ڕەمەزانو قوربان، ئەو سێیانە لە شوێنی خۆیان باسیان ئەکەین.

وَالإِسْتِسْقاءِ، وَالْخُسُوفِ، وَالْكُسُوفِ، وَالْغُسْلُ مِنْ غَسْلِ الْمَيِّتِ، وَالْكافِرِ إِذا أَسْلَمَ، وَالْمَجْنُونِ وَالْمُغْمَى عَلَيْهِ إِذا أَفاقا، وَالْغُسْلُ عِنْدَالإِحْرامِ، وَلِدُخُولِ مَكَّةَ، وَلِلْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ، وَلِلْمَبيتِ بِمُزْدَلِفَةَ، وَلِرَمْيِ الْجِمارِالثَّلاثِ، وَلِلطَّوافِ، وَلِلسَّعْيِ، وَلِدُخُولِ مَدِينَةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

(فَصْلٌ) وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ جائِزٌ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ:

(وَالإِسْتِسْقاءِ) چوارەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی داواکردنی باران. (وَالْخُسُوفِ) پێنجەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی مانگگیران (وَالْكُسُوفِ) شەشەم: خۆشۆردنە بۆ نوێژی ڕۆژگیران، ئەو سێ نوێژانە بە درێژی لە بەشی نوێژدا باسیان ئەکەین.

(وَالْغُسْلُ مِنْ غَسْلِ الْمَيِّتِ) حەفتەم: خۆشۆردنە لە بەر ئەوەی مردووی شۆردوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ غَسَّلَ مَيِّتاً فَلْيَغْتَسِلْ﴾ حسنه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مردووەکی شۆرد با خۆی بشۆرێ.

(وَالْكافِرِ إِذا أَسْلَمَ) هەشتەم: خۆشۆردنی کەسێکە کە کافرەو ئەبێتە موسوڵمان ﴿أَسْلَمَ قَيْسُ بن عاصِمٍ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ يَغْتَسِلَ﴾ رواه اصحاب السنن، (قەیس)ی کوڕی (عاسیم) بووە موسوڵمان، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: خۆت بشۆرە. هەروەها سوننەتە سەریشی بتاشێ.

(وَالْمَجْنُونِ) نۆیەم: خۆشۆردنە لە بەر شێتبوون (وَالْمُغْمَى عَلَيْهِ) دەیەم: خۆشۆردنە لەبەر بێهۆشبوون (إِذا أَفاقا) کاتێ چاك بونەوە ﴿عنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عنها: كانَ ﷺ يُغْمَى عَلَيْهِ مِنْ مَرَضِ مَوْتِهِ ثُمَّ يُفِيقُ فَيَغْتَسِلُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە بەر نەخۆشیی وەفاتی بێهۆش دەبو، ئینجا کە دەهاتەوە هۆش خۆی غوسلی دەکرد.

(وَالْغُسْلُ عِنْدَ الإِحْرامِ) یانزەم: خۆشۆردنە بۆ ئیحرام بەستن بە حەج، یان بە عومرە.

(وَلِدُخُولِ مَكَّةَ) دوانزە: خۆشۆردنە بۆ چوونە ناو (مەککە)ی پیرۆز. (وَلِلْوُقُوفِ بِعَرَفَةَ) سێزدەهەم: خۆشۆردنە بۆ وەستانی عەرەفە. (وَلِلْمَبيتِ بِمُزْدَلِفَةَ) چواردەهەم: بۆ شەو مانەوە لە موزدەلیفە. (وَلِرَمْيِ الْجِمارِالثَّلاثِ) پانزە هەم: بۆ بەرد لێدانی هەرسێك شەیتانەکان. (وَلِلطَّوافِ) شانزەهەم: بۆ تەواف کردنیماڵی خوا. (وَلِلسَّعْيِ) بۆ هاتوچۆی نێوان سەفاو مەڕوە. (وَلِدُخُولِ مَدِينَةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ) حەڤدەهەم: خۆشۆردنە بۆ چوونە مەدینەی پیرۆزو زیارەتی پێغەمبەر ﷺ.

﴿ فَصْل: لەباسی مەسحی خوف ﴾

پێناسە: خوف جووتە گۆرەوییەکە لە پیستە، یان لە شتێکیتر دروست کراوەو ناوی تێناچێ. (وَالْمَسْحُ) هێنانی دەستی تەڕ (عَلَى الْخُفَّيْنِ)بە سەر جووتە خوففەکە (جائِزٌ) دروستە لەجیاتی قاچ شۆردن لە دەستنوێژدا (بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

أنْ يَبْتَدِىءَ لُبْسَهُما بَعْدَ كَمالِ الطَّهارَةِ، وَأنْ يَكُونا ساتِرَيْنِ لِمَحَلِّ غَسْلِ الْفَرْضِ مِنَ الْقَدَمَيْنِ، وَأنْ يَكُونا مِمَّا يُمْكِنُ تَتابُعُ الْمَشْيِ عَلَيْهِما. وَيَمْسَحُ الْمُقِيمُ يَوْماً وَلَيْلَةً، وَالْمُسافِرُ ثَلاثَةَ أيَّامٍ بِلَيالِيهِنَّ، وَابْتِداءُ الْمُدَّةِ مِنْ حِينِ يُحْدِثُ بَعْدَ لُبْسِ الْخُفَّيْنِ، فَإنْ مَسَحَ فِي الْحَضَرِ ثُمَّ سافَرَ

یەکەم: (أنْ يَبْتَدِىءَ لُبْسَهُما) هەر دووخوففەکان بکاتە پێی (بَعْدَ كَمالِ الطَّهارَةِ) پاش تەواوبوونی دەستنوێژگرتن.

دووەم: (وَأنْ يَكُونا ساتِرَيْنِ) ئەو دوو خوففە داپۆشەر بن (لِمَحَلِّ غَسْلِ الْفَرْضِ) بۆ ئەو شوێنەی واجبە بشۆرێ (مِنَ الْقَدَمَيْنِ) لە هەردوو قاچەکان لە کاتی دەستنوێژدا، واتە: قاچەکانی بە گۆزینگەوە داپۆشن.

سێیەم: (وَأنْ يَكُونا مِمَّا يُمْكِنُ) خوففەکان ئەوەندە توند بن کە بگونجێ (تَتابُعُ الْمَشْيِ عَلَيْهِما) بەدوای یەکدا کاروانچی هاتوچۆیان بە سەردا بکا بۆ کاروباری خۆی لە کاتی دابەزین، هەروەها ئەبی خوففەکان پاك بن، ئەگەر نا: نوێژیان لێنایێ.

جا بزانە: ئیمامی(عَلِي)ﷺئەفەرموێ: ﴿رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِﷺ يَمْسَحُ عَلَى ظَاهِرِ خُفَّيْهِ﴾ رواەابوداود، پێغەمبەرمﷺ بینی پشتەپێی خوففەکانی مەسح ئەکرد. واتە: مەسحکردنی خوففەکان واجبە لە سەر پشتەپێ بێ.

(وَيَمْسَحُ الْمُقِيمُ) ئەو کەسەی لەماڵەوەیە مەسحی خوف ئەکا، لەجیاتی قاچ شۆرین (يَوْماً) ڕۆژێکی‌تەواو (وَلَيْلَةً) لەگەڵ شەوێکی‌تەواو (وَالْمُسافِرُ) ئەو کەسەی کە لە ماڵ نیەو ڕێبوارە، سەفەرەکەشی دوو قۆناغە، واتە: (٨٠) هەشتا کیلۆمتر، ئەمەش مەسحی خوف ئەکا (ثَلاثَةَ أيَّامٍ) سێ ڕۆژان (بِلَيالِيهِنَّ) لەگەڵ سێ شەوەکانیان ﴿عَنْ أَبِي بَكْرَةَﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: أَنَّهُ رَخَّصَ لِلْمُسافِرِ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيالِيَهُنَّ وَلِلْمُقِيمِ يَوْماً وَلَيْلَةً، إذا تَطَهَّرَ فَلَبِسَ خُفَّيْهِ أَنْ يَمْسَحَ عَلَيْهِمَا﴾ أخرجه الدار قطني وصححهُ ابن خزيمة، پێغەمبەرﷺ ماوەی مەسحی خوففی دانا: بۆ ڕێبوار سێ ڕۆژ و سێ شەو، بۆ دانیشتووی ماڵەوەش یەك ڕۆژ و یەك شەو، بە مەرجێ دوای دەستنوێژ شۆرین ئەو دووانە خوففەکانیان بکەنە پێ.

(وَابْتِداءُ الْمُدَّةِ) دەست پێکردنی ماوەی مەسحکردنی خوف بۆ سەفەر و بۆ ماڵەوە (مِنْ حِينِ يُحْدِثُ) لە کاتی بێدەستنوێژبوونەوە دەست پێئەکا (بَعْدَ لُبْسِ الْخُفَّيْنِ) ئەو بێدەستنوێژیەی لە دوای دەبەرکردنی خوففەکان ڕوو ئەدا.

(ڕوونکردنەوە)؛ لە کاتژمێری چوار دەستنوێژی گرت و خوففی کردنە پێ، ئینجا لە کاتژمێری یانزە بێدەستنوێژ بوو، ئەوە ماوەکەی لە کاتژمێری یانزەوە دەست پێئەکا.

(فَإنْ مَسَحَ) جا ئەگەر مرۆڤ مەسحی خوففی کرد (فِي الْحَضَرِ) لە ماڵەوە (ثُمَّ سافَرَ) ئینجا

أَوْ مَسَحَ فِي السَّفَرِ ثُمَّ أَقامَ أَتَمَّ مَسْحَ مُقِيمٍ، وَيَبْطُلُ الْمَسْحُ بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ: بِخَلْعِهِما، وَانْقِضاءِ الْمُدَّةِ، وَما يُوجِبُ الْغُسْلَ.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ التَّيَمُّمِ خَمْسَةُ أَشْياءَ: وُجُودُ الْعُذْرِ بِسَفَرٍ أَوْ مَرَضٍ،

به سه‌فه‌ر چوو، ئه‌وه ئه‌بی هه‌ر شه‌و و ڕۆژێك مه‌سحی خوف بكا، چونكه له بناغه‌كه‌ی به مه‌به‌ستی ماڵه‌وه بووه (أَوْ مَسَحَ فِي السَّفَرِ) یان مه‌سحی خوففی كرد كاتیٚ كه له سه‌فه‌ر بوو (ثُمَّ أَقامَ) ئینجا هاته‌وه ماڵه‌وه، ئه‌وه‌ش (أَتَمَّ مَسْحَ مُقِيمٍ) هه‌ر ماوه‌ی ماڵه‌وه ته‌واو ئه‌كا، واته: له شه‌و و ڕۆژێك زیاتری بۆ دروست نیه، چونكه سه‌فه‌ره‌كه‌ی كۆتایی هاتوه.

(وَيَبْطُلُ الْمَسْحُ) مه‌سحكردنی خوف تێك ئه‌چیٚ (بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ) به سیٚ شت:

یه‌كه‌م: (بِخَلْعِهِما) به داكه‌ندنی خوففه‌كان مه‌سح تێك ئه‌چیٚ، جا ئه‌گه‌ر ده‌ستنوێژی هه‌بوو، ئه‌وه ته‌نها قاچه‌كانی ئه‌شۆریته‌وه‌و خوففه‌كان ئه‌كاته‌وه پیٚ‌ی، ئه‌گه‌ر نه‌یبوو، ئه‌وه ده‌ستنوێژێكی‌ته‌واو ئه‌شۆریٚ.

دووه‌م: (وَانْقِضاءِ الْمُدَّةِ) به كۆتایی هاتنی ماوه‌ی ماڵه‌وه، یان ماوه‌ی سه‌فه‌ر، مه‌سح تێك ئه‌چیٚ‌و ئه‌بی دووباره خوففه‌كان دابكه‌نیٚ‌و ده‌ستنوێژ بشورێته‌وه‌و خوففه‌كان دووباره بكاته‌وه پیٚ‌ی.

سیٚیه‌م: (وَما يُوجِبُ الْغُسْلَ) هه‌ر شتێك غوسل واجب بكا مه‌سحی خوف تێك ئه‌داو ئه‌بی نویٚ‌ی بكاته‌وه ﴿عَنْ صَفْوانَ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْمُرُنا إِذا كُنّا سَفْراً أَلاّ نَنْزِعَ خِفافَنا ثَلاَثَةَ أَيّامٍ وَلَيالِيَهُنَّ إِلاّ مِنْ جَنابَةٍ﴾ رواه الترمذي، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمانی ئه‌داینیٚ: كاتیٚ له سه‌فه‌ر بین ماوه‌ی سیٚ شه‌و و سیٚ ڕۆژان خوففه‌كانمان دانه‌كه‌نین ته‌نها له به‌ر جه‌نابه‌ت —واته: له‌ش پیسی— نه‌بیٚ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی ته‌یه‌مموم ﴾

(**پێناسه**): ته‌یه‌مموم ئه‌وه‌یه له‌جیاتی به‌كارهێنانی ئاو—بۆ ده‌ستنوێژو غوسل—تۆزێكی پاك به ڕووخسار و هه‌ردوو ده‌سته‌كانی دابدا. (وَشَرائِطُ التَّيَمُّمِ) مه‌رجه‌كانی دروستبوونی ته‌یه‌مموم كردن بۆ بیٚ‌ده‌ستنوێژی‌و بۆ جه‌نابه‌ت (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنجن:

یه‌كه‌م: (وُجُودُ الْعُذْرِ) نه‌گونجانی به‌كارهێنانی ئاوه (بِسَفَرٍ) به هۆی‌ڕێبواری (أَوْ مَرَضٍ) یان به هۆی نه‌خۆشی، خوای گه‌وره‌ئه‌فه‌رمویٚ: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ إلى آخرالآية، ئه‌گه‌ر نه‌خۆش بون، یان ڕێبوار بون—له كۆتای‌دا ئه‌فه‌رمویٚ:—ته‌یه‌مموم بكه‌ن.

جا ئه‌گه‌ر كه‌سێك ئه‌یزانی له‌و شوێنه ئاو نیه، ئه‌بی یه‌كسه‌ر ته‌یه‌مموم بكا، جیاوازی سه‌فه‌ر و ماڵه‌وه نیه، به‌ڵام ئه‌گه‌ر گومانی هه‌بوو، یان شاره‌زای شوێنه‌كه نه‌بو، ئه‌وه ئه‌بی به ده‌وروبه‌ری خۆی‌دا بگه‌ڕیٚ‌و بچێته سه‌ر به‌رزاییه‌كان‌و ته‌ماشا بكا، ئینجا ئه‌گه‌ر

وَدُخُولُ وَقْتِ الصَّلَاةِ، وَطَلَبُ الْمَاءِ، وَتَعَذُّرُ إِسْتِعْمالِهِ، وَإِعْوازُهُ بَعْدَ الطَّلَبِ، وَالتُّرابُ الطَّاهِرُ لَهُ غُبارٌ،

ئاو نەبو، تەیەمموم ئەکاو قەزاکردنەوەی نوێژەکەی لە سەر واجب نیە، بەو مەرجەی سەفەرەکەی تاوانباری نەبێ، هەروەها ئەگەر ئاو بە نۆبەت بێو بزانێ: لە کاتی نوێژ نۆبەتی ناگاتێ، واجبە تەیەمموم بکاو قەزاکردنەوەی نوێژەکەی لە سەر نیە.

هەروەها ئەگەر کەسێك نەخۆش بێو ترسی هەبێ: ئەگەر خۆی بە ئاو بشۆرێ، نەخۆشیەکەی زیاتر ببێ، یان درەنگتر چاك ببێتەوە، یان زیانێکیتری پێبگا، ئەمەش با تەیەمموم بکاو قەزاکردنەوەی ئەو نوێژانەی لە سەر نیە، جا لە ماڵەوە بێ، یان لە سەفەر بێ.

دووەم: (وَدُخُولُ وَقْتِ الصَّلَاةِ) کاتی نوێژ هاتبێ ئینجا تەیەمموم بکا، واتە: پێش هاتنی کاتی نوێژ تەیەمموم دروست نیە.

سێیەم: (وَطَلَبُ الْمَاءِ) بە دوای ئاودا بگەڕێ، جا ئەگەر دەستی نەکەوت با تەیەمموم بکا، چونکە خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ ئەگەر ئاوتان دەست نەکەوت، هەوڵی گڵێکی پاك بدەن.

﴿ئاگاداری﴾: هەرکەسێك لە بەر نەبوونی ئاو لەو شوێنەدا تەیەموم بکا: کە بە زۆری ئاوی هەیە، بەلام جارجارە ڕوو ئەدا ئاوی لێنیە، واجبە نوێژەکەی قەزا بکاتەوە، جیاوازی چۆڵیو ئاوەدانیو ڕێبوارو نیشتەجێ نیە.

چوارەم: (وَتَعَذُّرَ إِسْتِعْمالِهِ) نەگونجانی بەکارهێنانی ئاوە: یان لە ترسی دوژمن، یان لە بەر دز، یان لە بەر سەرما ﴿عَنْ عَمرو بِن الْعاصِ: أَنَّهُ أَجْنَبَ فَتَيَمَّمَ مِنْ شِدَّةِ الْبَرْدِ وَصَلَّى فَأَقَرَّهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه البخاري، (عەمر)ی کوڕی (عاس) جەنابەتی تووش بوو، لە ترسی سەرما تەیەمومی کردو نوێژی کرد، پێغەمبەرﷺ هیچی پێنەگوت.

جا بزانە: ئەو کەسەی لە ترسی سەرما تەیەمموم ئەکا، واجبە نوێژەکەی قەزا بکاتەوە، جیاوازی ڕێبوارو ماڵەوە نیە، بەلام لە فەرموودەیەکیتری ئیمام (الشافعي)و ئیمام (أحمد)دا: قەزاکردنەوەیان لە سەر نیە، هەر وەها ئەگەر ئەگونجا ئاوەکە گەرم بکا، واجبە گەرمی بکاو نابێ تەیەمموم بکا، هەرچەند کاتی نوێژیش بەسەر بچێ.

پێنجەم: (وَإِعْوازُهُ) ڕوودانی پێویستیە بۆ ئەم ئاوە (بَعْدَالطَّلَبِ) دوای دەستکەوتنی ئاوەکە: جا بۆ خۆی بێ، یان بۆ ئادەمیزادێکیتری بەڕێز–واتە: نوێژنەکەر نەبێو لە گەڵ ئیسلام جەنگ نەکاو لە دین دەرنەچوبێ–کەوابوو: ئاوەکە لەو پێویستیانە بەکار دێنێو تەیەمموم ئەکاو قەزاکردنەوەی لە سەر نیە، بەو مەرجەی لە سەفەری تاوانباری نەبێ.

(وَالتُّرابُ الطَّاهِرُ) ئەو گڵەی تەیەمومی پێئەکا، مەرجە: ئەبی پاك بێ و (لَهُ غُبارٌ) ئەبی تۆزی هەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ هەوڵی گڵێکی پاك

فَإنْ خَالَطَهُ جصٌّ أَوْ رَمْلٌ لَمْ يُجز. وَفرائضُهُ أَرْبَعَةُ أَشياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَمَسْحُ الْوَجْهِ، وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ مَعَ الْمرْفَقَيْنِ، وَالتَّرْتِيبُ. وَسُنَنُهُ ثَلاثَةُ أَشْياءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى، وَالْمُوالاَةُ. وَالَّذِي يُبْطِلُ التَّيمُّمَ ثَلاثَةُ أَشْياء: مَا أَبْطَلَ الْوُضُوءَ، وَرُؤْيَةُ الْماءِ في غَيْرِ وَقْتِ الصَّلاَةِ،

بدەن بۆ تەیەمموم. (فَإنْ خَالَطَهُ) جا ئەگەر تێکەڵی ئەو گڵە بوبێ (جصٌّ) گەچ (أَوْ رَمْلٌ) یان لیم، ئەوە (لَمْ يُجز) تەیەمومی پێ دروست نیە، چونکە ئەم دووانە گڵ نین، بەڵام ئەگەر لیمەکە تۆزی هەبوو، ئەوە تەیەمومی پێ دروستە.

(وَفرائضُهُ) پێویستیەکانی تەیەمموم (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوارن:

یەکەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە. واتە: بە دڵ نیازی ئەوەبێ: کە نوێژکردن حەڵاڵ ئەکا؟ چونکە بە تەیەمموم بێدەستنوێژیو جەنابەت لا ناچن ﴿عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اَلصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ، فَإِذا وَجَدَ الْمَاءَ فَلْيُمِسَّهُ بَشَرَتَهُ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خۆڵی پاکژ دەستنوێژگری موسوڵمانە ئەگەر تا دە ساڵیش ئاوی دەست نەکەوێ، بەڵام هەر کاتێ ئاوی دەست کەوت، با خۆی پێ پاکژ بکاتەوە لە بێدەستنوێژی و لەش پیسی.

دووەم: (وَمَسْحُ الْوَجْهِ) هێنانی دەستی بە تۆزە بە سەر ڕووخساریدا.

سێیەم: (وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ مَعَ الْمرْفَقَيْنِ) هێنانی دەستی بە تۆزە بە سەر هەردوو دەستەکانیدا لەگەڵ ئەنیشکەکانی، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ ڕووخسار و دەستەکانتان بە تۆزی ئەو گڵە پاکە مەسح بکەن. (تەیەمموم وەك دەستنوێژە کە باسی ئەنیشك لەوێدا کراوە).

چوارەم: (وَالتَّرْتِيبُ) بەجێهێنانی ئەو ڕیزەیە کە لە ئایەتی پیرۆزدا گوتراوە.

(وَسُنَنُهُ) سوننەتەکانی تەیەمموم (ثَلاثَةُ أَشْياءَ) سێنە (التَّسْمِيَةُ) یەکەم: گوتنی (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). (وَتَقْدِيمُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى) دووەم: پێشخستنی لای ڕاستەیە لە سەر لای چەپە. (وَالْمُوالاَةُ) سێیەم: لە یەك شوێن بە دوای یەکدا تەیەمموم بکا، هەوەك لە دەستنوێژدا باسی ئەو سوننەتانە کراوە.

(وَالَّذِي يُبْطِلُ التَّيمُّمَ) ئەو شتەی تەیەمموم هەڵئەوەشێنێتەوە (ثَلاثَةُ أَشْياءَ) سێ شتن:

یەکەم: (مَا أَبْطَلَ الْوُضُوءَ) ئەو شەش شتانەی دەستنوێژیان هەڵئەوەشاندەوە، تەیەممومیش هەڵئەوەشێننەوە.

دووەم: (وَرُؤْيَةُ الْماءِ) دەستکەوتنی ئاوە (فِي غَيْرِ وَقْتِ الصَّلاَةِ) کە هێشتا نوێژی دانەبەستبێ. واتە: ئەگەر دەستی بە نوێژ کردبو، ئینجا ئاو پەیدا بوو، با نوێژەکەی تەواو

وَالرِّدَّةُ. وَصاحِبُ الْجَبائِرِ يَمْسَحُ عَلَيْها وَيَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّى وَلاَإِعادَةَ عَلَيْهِ إِنْ كانَ وَضَعَها عَلَى طُهْرٍ، وَيَتَيَمَّمُ لِكُلِّ فَرِيضَةٍ، وَيُصَلِّى بِتَيَمُّمٍ وَاحِدٍ مَاشاءَ مِنَ النَّوافِلِ.

بكا، بەلاّم ئەگەر نوێژەكەی ببڕێ بۆ ئەوەی دەستنوێژ بگرێو بە دەستنوێژەوە بیكا، ئەوە خێری زۆرترە.

سێیەم: (وَالرِّدَّةُ) كافربوونە، واتە: بە كوفركردنێك تەیەمموم هەڵئەوەشێتەوە.

(وَصاحِبُ الْجَبائِرِ) ئەو كەسەی برینی، یان شكەستی پێچراوەو نەئەگونجا پێچەرەكە لاببا (يَمْسَحُ عَلَيْها) دەستی تەڕ دێنێ بە سەر پێچەرەكەدا، بەلاّم ئەبی ئەندامە ساغەكانی‌تری بە ئاو بشوا، ئینجا كە نۆبەتی زامدارەكە هات، بە ئاو مەسحی بكا (وَيَتَيَمَّمُ) ئینجا كە ئەندامە زامدارەكەی بە ئاو مەسح كرد، تەیەمموم ئەكا بۆ ئەوەی ڕیزەكە تێك نەچێ (وَيُصَلِّى) نوێژ ئەكا (وَلاَ إِعادَةَ عَلَيْهِ) قەزای نوێژەكەی لە سەر نیە (إِنْ كانَ وَضَعَها) بەو مەرجەی كە پێچەرەكەی داناوەتە سەر برینەكە (عَلَى طُهْرٍ) لە سەر بەدەستنوێژی بوبێ، چونكە ئەم پێچەرە وەك خوف وایە-كە باسمان كرد-كەوابوو: ئەگەر لە سەر بێ‌دەستنوێژی پێچەرەكەی دانابو، ئەبی نوێژەكە قەزا بكاتەوە.

هەروەها ئەگەر ئەو پێچەرە لە ئەندامەكانی تەیەمموم بوو: وەك دەست و ڕووخسار، هەر ئەبی نوێژەكەی قەزا بكاتەوە، چونكە-لە بەر پێچەرەكە- نە ئاوی ئەگاتێ و نە تۆز، پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿إذا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ رواه الشيخان، كاتێ فەرمانێكم پێ‌كردن، بەگوێرەی تواناتان بیكەن.

كەوابوو: ئەم جۆرە تەیەممومە بۆ جێبەجێ‌كردنی فەرمانی خولو پێغەمبەرەﷺ، جا ئەگەر لابردنی پێچەرەكە ئەگەنجاو زیانی نەبو، واجبە بۆ دەستنوێژ و بۆ تەیەمموم لای ببا.

(وَيَتَيَمَّمُ) واجبە تەیەمموم بكا (لِكُلِّ فَرِيضَةٍ) بۆ هەموو نوێژێكی واجب، وە بۆ هەر شتێكی‌تر: كە بە بێ‌دەستنوێژی دروست نەبێ: وەك خوتبەی جومعەو تەواف كردن...هتد

﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قالَ: يُتَيَمَّمُ لِكُلِّ فَرِيضَةٍ وَإِنْ لَمْ يُحْدِثْ﴾ رواه البيهقي، (ابْنِ عُمَر)-خوا لێیان ڕازی بێ- فەرمووی: بۆ هەموو نوێژێك ئەبی تەیەمموم بكرێ، هەرچەند بێ‌دەستنوێژیش نەبوبێ. (وَيُصَلِّى بِتَيَمُّمٍ وَاحِدٍ) دروستە بە یەك تەیەمموم نوێژ بكا (مَا شاءَ مِنَ النَّوافِلِ) هەر چەند حەز ئەكا لە سوننەتەكان.

﴿ئاگاداری﴾: تەیەمموم بۆ بێ‌دەستنوێژی‌و بۆ لەش پیسی پیاو، یان ئافرەت: جا بە حەیز، یان بە نیفاس، بۆ زیندوو، یان بۆ مردوو، هەمووی وەكو یەكتری وایە: تەنها ڕووخسارو دەست مەسح ئەكرێن. جا بزانە: ئەگەر مردووێك تەیەمموم كراو نوێژی لە سەر كرا، ئینجا پێش ناشتنی ئاو دەست كەوت، واجبە بشۆرێو دووبارە نوێژی لە سەر بكرێتەوە، بەو شێوەیەی لە باسی مردوودا ڕۆنی دەكەینەوە، إن شاءالله تعالى.

(فَصْلٌ) وَكُلُّ مائِعٍ خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ نَجِسٌ إِلاَّ الْمَنِيَّ، وَغَسْلُ جَمِيعِ الأَبْوالِ وَالأَرْواثِ وَاجِبٌ إِلاَّ بَوْلَ الصَّبِيِّ الَّذِى لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ فَإِنَّهُ يَطْهُرُ بِرَشِّ الْماءِ عَلَيْهِ،

﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر نە ئاوی دەست كەوت و نە گڵ: جا بۆدەستنوێژ بێ، یان لەشی بە جەنابەت بێ، واجبە: نوێژە واجبەكان بكاو دوایی قەزایان بكاتەوە، جا بەم كەسە ئەگوترێ: (فَاقِدُ الطَّهُورَيْنِ)، واتە: لە دەستچووی هەردوو پاكژكەرەوەكان: كە گڵ و ئاوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پیسی و لابردنی پیسی ﴾

(پێناسە): پیسی چڵكنێكە بە شەرع نوێژی پێوە دروست نیە.

(وَكُلُّ مائِعٍ) هەر شتێكی تەڕ بێ و (خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ) بێتە دەرەوە لە یەكێك لە كونی پێشەوە، یان پاشەوە (نَجِسٌ) پیسە، جا لە ئادەمیزاد بێتە دەرەوە، یان لە باڵندە، یان لە ئاژەڵ، گۆشتی بخورێ، یان نا.

(إلاَّ الْمَنِيَّ) تەنها (مەنی) نەبێ، واتە: ئاوی نێر و مێ پاكە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَيُصَلِّي فِيهِ﴾ رواه مسلم، (عائشة) ئەفەرموێ: من بە نینۆك (مەنی)م ئەڕنی لە جلی پێغەمبەرﷺ جا ئەویش نوێژی پێوە ئەكرد. واتە: پیس نیە بۆیێ نەیئەشۆرد.

(وَغَسْلُ جَمِيعِ الأَبْوالِ) شۆرینی هەموو جۆرە میزێك واجبە، جا هی ئادەمیزاد بێ، یان ئاژەڵ، ئەگەر تەنها یەك پشكیش بێ، لێبوردنی نیە، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت كردو پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلاً مِنْ ماءٍ﴾ رواه الشيخان، وازی لێبێنن و دۆلچەیەكی ئاو برژێننە سەر میزەكەی.

(وَالأَرْواثِ وَاجِبٌ) هەروەها شۆرینی هەر پیسایەكی كە لە كونی پاشەوە دەربچێ واجبە، جا هی ئادەمیزاد بێ، یان ئاژەڵ، یان باڵندە، (عبدالله)كوڕی(مسعود)خوا لێی ڕازی بێ، ئەفەرموێ: ﴿أَتَى النَّبِيُّ ﷺ الْغائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلاثَةِ أَحْجارٍ، فَأَتَيْتُهُ بِرَوْثَةٍ وَحَجَرَيْنِ، فَأَخَذَهُمَا وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ، وَقالَ: إِنَّها رِكْسٌ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ چووە پیسایی كردن و داوای لێم كرد: سێ بەردی بۆ بێنم تارەتی پێ بكا، منیش دوو بەردو ڕیخێكم بۆ هێنا، ئەویش ڕیخەكەی فڕێداو فەرمووی: ئەوە پیسە. هەروەها بزانە: ڕشانەوەش پیسەو ئەبی بشۆرێ.

(إلاَّ بَوْلَ الصَّبِيِّ الَّذِى) بەڵام واجب نیە شۆرینی میزی كوڕێكی وەها: كە (لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ) جگە لە شیر هیچیتری نەخواردبێ و تەمەنیشی لە دووساڵ زیاتر نەبێ (فَإِنَّهُ) میزی ئەم كوڕە (يَطْهُرُ) پاك ئەبێتەوە (بِرَشِّ الْماءِ عَلَيْهِ) بە ئاو پرژاندنە سەری، واتە: بە قەد میزەكە بە ئاو تەڕ بكرێ ﴿عَنْ أُمِّ قَيْسٍ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّهَا جَاءَتْ بِابْنٍ لَها صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعامَ فَأَجْلَسَهُ النَّبِيُّ ﷺ فِي حِجْرِهِ فَبالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعا بِماءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ﴾ رواه

وَلاَ يُعْفَى عَنْ شَيْءٍ مِنَ النَّجَسَاتِ إلاَّ الْيَسِيرَ مِنَ الدَّمِ أَوِالْقَيْحِ، وَما لاَ نَفْسَ لَهُ سائِلَةٌ إذا وَقَعَ فِي الإِناءِ وَماتَ فيه فَإِنَّهُ لاَ يُنَجِّسُهُ، وَالْحَيْوانُ كُلُّهُ طاهِرٌ

الشيخان، ئافرەتێك کورێکی بچوکی -کە خواردنی نەخواردبو- هێنایە خزمەت پێغەمبەرﷺ، ئەویش لە کۆشیخۆی دانا، کورەکەش میزی بە جلی پێغەمبەرﷺدا کرد، پێغەمبەرﷺ داوای ئاوی کردو پرژاندیە سەر میزەکەو نەیشۆرد.

جا ئەگەر منداڵەکە لە دوو ساڵ تەمەنی زیاتر بوو، یان خواردنی خواردبو، یان کیژۆڵە بوو، ئەبی میزەکەی بشۆرێ ﴿عَنْ أَبِي السَّمْحِﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْجَارِيَةِ وَيُرَشُّ مِنْ بَوْلِ الْغُلاَمِ﴾ رواه النسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: میزی کیژۆڵە ئەشۆرێو میزی کوڕ ئاوی بە سەردا ئەپرژێندرێ.

(وَلاَ يُعْفَى) لێنابوردرێ (عَنْ شَيْءٍ مِنَ النَّجَاسَاتِ) لە هیچ جۆرە پیسیەك، واتە: ئەبی هەموو جۆرە پیسیەك بشۆرێو لێبوردنی نیە (إِلاَّ الْيَسِيرَ) تەنها کەمێك نەبێ (مِنَ الدَّمِ) لە خوێن: جا خوێنیخۆی بێ، یان هی شتێکیتری جگە لە سەگو بەراز (وَالْقَيْحِ) یان کەمێك لە کێمو خیزاوکی برینو قونێری خۆی، یان هی شتێکیتری جگە لە سەگ و بەراز، هەرچەند خوێنو کێمەکەش بە ئارەقە بڵاو بوبنەوە، یان خوێنی کێچو ئەسپێو پێشولە: کە بە جلەکانیەوە بێ.

هەروەها لێبوردن هەیە، لە پشکە قوڕو چڵکاوی کۆڵانو ڕێگە -لە کاتیزستان- کە لە ئەژنۆی بەرەوخوارتر بێ، هەروەها لە دڵۆپەی سەربان لە زستاندا.

(وَمالاَ نَفْسَ لَهُ) هەروەها لێبوردن هەیە لە گیانلەبەرێکی وەها: کە خوێنێکی وای نەبێ (سائِلَةٌ) لێی بڕژێ لە کاتی لێکردنەوەی ئەندامێك: وەك مێشو زەنگەسۆرەو قالۆچەو... هتد (إِذا وَقَعَ فِيالإِناءِ) هەرکاتێ ئەو گیانلەبەرە بەخۆی کەوتە ناو قاپێك کە شتێکی شلی تێدابو (وَماتَ فِيه) لە ناویدا مرد (فَإِنَّهُ) ئەو گیانلەبەرە (لاَ يُنَجِّسُهُ) شتە شلەکە پیس ناکا ﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إذا وَقَعَ الذُّبَابُ فِيشَرابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ كُلَّهُ ثُمَّ لِيَطْرَحْهُ، فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَناحَيْهِ شِفاءً وَفِيالآخَرِ داءً﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێك مێش کەوتە ناو خواردنەوەی یەکێکتان با هەمووی نقومی ناو شلەکە بکاو لە دواییدا فڕێی بدا، چونکە لە باڵێکیدا دەرمانەو لەوەیتریدا دەردە. واتە: شلەکە پیس نابێ.

(وَالْحَيْوانُ كُلُّهُ) هەموو جۆرە ئاژەڵێك (طاهِرٌ) پاکە ﴿عَنْ جابِرٍﷺ:سُئِلَ النَّبِيُّﷺ: أَنَتَوَضَّأُ بِما أَفْضَلَتِ الْحُمُرُ؟ قالَ: نَعَمْ، وَبِما أَفْضَلَتِ السِّباعُ كُلُّهَا﴾ رواه البیهقی، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ کرا: ئایا دەستنوێژ بشۆین بە لەبەرماوەی کەر؟ ئەویش فەرمووی: بەڵێ، بە لەبەرماوەی هەموو دڕندەیەکیش. واتە: چونکە دڕندە پاکە ئاو پیس ناکا.

إلاَّ الْكَلْبَ وَالْخنزير وَما تَوَلَّدَ منهُما أوْ منْ أحَدهما، وَالْمَيْتَةُ كلُّها نَجسَةٌ إلاَّ السَّمَكَ وَالْجَرادَ وَالآدَميَّ، وَيُغسَّلُ الإناءُ منْ وُلُوغ الْكَلْب وَالْخنزير سَبْعَ مَرَّات إحْداهُنَّ بالتُّراب، وَيُغسَلُ منْ سائر النَّجَاسَات مَرَّةً يَأتى عَلَيْه، وَالثَّلاثَةُ أفضَلُ،

(إلاَّ الْكَلْبَ وَالْخنزير) تەنها سەگو بەراز پاك نین‌و گلاون (وَما تَوَلَّدَ منهُما) ئەوەی لە نێوان سەگو بەرازیش بوبێ هەر پاك نیە (أوْ منْ أحَدهما) یان هەر لە یەكێك لە سەگو بەراز بوبێ، هەر پاك نیە. جا بزانە: تولەو تاژی هەر بە سەگ دائەندرێن‌و گلاون.

(وَالْمَيْتَةُ كلُّها) هەموو جۆرە مرداربوویێك (نَجسَةٌ) پیسە، خوایگەورە ئەفەرموێ: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ حەرام كراوە لە سەر ئێوە هەرچی مردار بێ.

(إلاَّ السَّمَكَ) بەڵام ماسی بە مردوویش هەر پاكە (وَالْجَرادَ) هەروەها كلۆ، ئەویش بە مردوویی پاكە ﴿عَنْ ابْن عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: أُحلَّتْ لَنا مَيْتَتان وَدَمان: فَأمَّا الْمَيْتَتان فَالْحُوتُ وَالْجَرادُ، وأمَّا الدَّمان فَالْكَبدُ وَالطِّحالُ﴾ رواه أحمد وغيره، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: حەڵاڵ كراوە بۆ ئێمە دوو جۆرە مردوو و دوو جۆرە خوێن: ماسی‌و كلۆ، جەرگو سپڵە، واتە: پاتەڕەشە.

(وَالآدَميَّ) هەروەها ئادەمیزاد بە مردوویش هەر پاكە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ بە ڕاستی ئێمە ڕێزمان لە ئادەمیزاد ناوە. واتە: لە بەر ڕێزلێنان بە مردن پیس نابێ.

(وَيُغسَّلُ الإناءُ) واجبە قاپ وكەلوپەلی خواردن‌و شتیتریش بشۆرێ (منْ وُلُوغ الْكَلْب) لە بەر دەم تێنانی سەگ (وَالْخنزير) هەروەها بەراز (سَبْعَ مَرَّات) حەفت جار (إحْداهُنَّ) جارێكیان لەو حەفت جارە (بالتُّراب) ئەبی بە گڵێكی پاك بێ، كە تێكەڵ بە ئاو بوبێ.

بزانە: سەگو بەراز خۆیان لە هەر شتێك بدەن-جا ئەوان تەڕ بن، یان شتەكە تەڕ بێ- ئەو شتە گلاو ئەبێ، واتە: بە ئەستووری پیس ئەبێ‌و ئەبی حەفت جار-بەو جۆرە- بشۆرێ، جا بەو جۆرە شۆردنە ئەگوترێ: (گلاوكردنەوە).

پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إذا وَلَغَ الْكَلْبُ في إناء أحَدكُمْ فَلْيُرقْهُ، ثُمَّ لْيَغسلْهُ سَبْعَ مَرَّات إحْداهُنَّ بالتُّراب﴾ رواه مسلم، كاتێ سەگ دەمی نایە ناو قاپی ئێوە، ئەو شتەی تێ‌یدایە بیڕژێنن‌و حەفت جار بیشۆن، با جارێكیان لەو حەفتە بەگڵ و ئاو بێ.

(وَيُغسَلُ) هەموو شتێك ئەشۆرێ (منْ سائر النَّجاسات) لە هەموو جۆرە پیسیەكیتر (مَرَّةً واحدَةً) یەك جار (يَأتى عَلَيْه) ئاوەكە بە سەر شتە پیسبووەكەدا بڕوا (وَالثَّلاثَةُ أفضَلُ) بەڵام سێ جار بشۆرێ چاكترە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك كە ئەشۆرێ، ئەبی كەلەشی پیسیەكە لابچێ، ئەگەر لانەچو، یان ڕەنگو بۆنی پیسیەكە بە یەكەوە مابو، ئەوە پاك نەبووەتەوە، بەڵام مانەوەی ڕەنگ

وَإِذا تَخَلَّلَت الْخَمْرَةُ بِنَفْسِهَا طَهُرَتْ، وَإِنْ خُلِّلَتْ بِطَرْحِ شَيْءٍ فِيهَا لَمْ تَطْهُرْ.
(فَصْلٌ) وَيَخْرُجُ مِنَ الْفَرْجِ ثَلاَثَةُ دِمَاءٍ: دَمُ الْحَيْضِ، وَالنِّفَاسِ، وَالاسْتِحَاضَةِ.
فَالْحَيْضُ: هُوَ الدَّمُ الْخَارِجُ مِنْ فَرْجِ الْمَرْأَةِ عَلَى سَبِيلِ الصِّحَّةِ مِنْ غَيْرِ سَبَبِ الْوِلاَدَةِ، وَلَوْنُهُ أَسْوَدُ مُحْتَدِمٌ لَذَّاعٌ،

بە تەنها، یان بۆن بە تەنها-کە لابردنیان زەحمەت بێ- زیانی نیە.
ئینجا بزانە: بۆیێ پێویستە ئاوەکە بە سەر پیسبووەکەدا بڕوا-نەك پیسبووەکە بخرێتە ناو ئاوەکە-چونکە ئاوەکە پیس ئەبێ.
(وَإِذا تَخَلَّلَتِ الْخَمْرَةُ) هەر کاتێك شەڕاب-واتە: (مەی)-بووە سرکە (بِنَفْسِها) لەخۆیەوە (طَهُرَت) پاك ئەبێتەوەو خواردنەوەی حەلاڵە.
(وَإِنْ خُلِّلَتْ) بەڵام ئەگەر بووە سرکە (بِطَرْحِ شَيْءٍ فِيها) بە تێهاویشتنی شتێك بۆ ناو (مەی)، ئەوە (لَمْ تَطْهُرْ) پاك نابێتەوەو خواردنەوەی حەڕامە ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْخَمْرِ تُتَّخَذُ خَلاًّ؟فَقالَ: لاَ﴾ رواه مسلم، پرسیار کرا لە پێغەمبەر ﷺ ئایا ئەگەر مەی بە دەستکاریکردن بکرێتە سرکە پاکە، یان نا؟ فەرمووی: نا.
﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك لە بنچینەی خۆیدا پیس بێ، ئەوە بە شۆردن پاك نابێتەوە، وە ئەو شتەی پیسە: ئەگەر بەخۆی تەڕ بوو، یان ئەو شتەی پێی دەکەوێ تەڕ بوو، ئەوە پیسی ئەکا، بەڵام هەر پیسیەکی ووشك بێ، ئەوە شتی ووشك پیس ناکا، هەرچەند سەگ و بەرازیش بێ.

﴿ فَصْلٌ: باسی (حَيْض)و (نِفاس)=بێنوێژی ئافرەتان ﴾

(ويَخْرُجُ) دێتە دەرەوە (مِنَ الْفَرْجِ) لە ئەندامی میزکردنی ئافرەت (ثَلاَثَةُ دِماءٍ) سێ جۆرە خوێن (دَمُ الْحَيْضِ) یەکەم: خوێنی حەیز. (وَالنِّفاسِ) دووەم: خوێنی منداڵبوون. (والإِسْتِحاضَةِ) سێیەم: خوێنی ئیستیحاڵە، واتە: خوێنچڕکەی نەخۆشی.
(فَالْحَيْضُ) پێناسەی حەیز ئەمەیە: (هُوَ الدَّمُ الْخَارِجُ) خوێنێکە لە منداڵدانەوە دێتە دەرەوە لە کاتێکی تایبەتیدا (مِنْ فَرْجِ الْمَرْأَةِ) لە کونی ئەندامی منداڵبوونی ئافرەتەوە (عَلَى سَبِيلِ الصِّحَّةِ) لەو کاتەی تەندروستی ئافرەتەکە باشە (مِنْ غَيْرِ سَبَبِ الْوِلاَدَةِ) بە هۆی منداڵبوونیش نیە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿هَذا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَلَى بَناتِ آدَمَ﴾ رواه الشيخان، ئەم حەیزە شتێکە خوای گەورە نووسیویەتی لە سەر کیژەکانی باب ئادەم.
(ولَوْنُهُ) ڕەنگی خوێنی حەیز (أَسْوَدُ) ڕەشە (مُحْتَدِمٌ) گەرمە (لَذَّاعٌ) دێشێنێ.
جا بزانە: ڕەنگی ئەم خوێنە سوریش هەیە، کاڵیش هەیە، زەردیش هەیە، شێلووش هەیە، بۆنیشی ناخۆشە.

وَالنِّفاسُ: هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ عَقِبَ الْوِلادَة، وَالاسْتِحاضَةُ: هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ فِي غَيْرِ أَيّامِ الْحَيْضِ وَالنِّفاس، وَأَقَلُّ الْحَيْضِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَأَكْثَرُهُ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْماً بِلَيالِيها، وَغالِبُهُ سِتٌّ أَوْ سَبْعٌ، وَأَقَلُّ النِّفاسِ لَحْظَةٌ،

(وَالنِّفاسُ) پێناسەی نیفاس: (هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ) خوێنێکە دێتە دەرەوە لە کونی ئەندامی منداڵبوونی ئافرەتەوە (عَقِبَ الْوِلادَةِ) لە پاش چۆڵبوونی منداڵدانە: بە دانانی ئەو بارەی تێیدایە، جا ئەو بارە منداڵێکی تەواو بێ، یان هەر پارچە خوێنێك بێ، لە کونەکەی بێتەدەرەوە، یان زگی هەڵبدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەم خوێنەش هەر خوێنی حەیزە بە هۆی ئاوسبوونی ئافرەت لە ناو منداڵدانەدا کۆ ئەبێتەوە، جاری وا هەیە: ئافرەتی ئاوس ئەم خوێنەی لێدێتە دەرەوەو هەر بە حەیز دائەنرێ ئەگەر مەرجەکانی لێبێنەجێ، بەڵام بە زۆری وا ڕوو ئەدا: کە بارەکەی لە ناو منداڵدانەدا نەما، خوێنەکە دێتە دەرەوە.

(وَالإِسْتِحاضَةُ) خوێنچڕکە: (هُوَ الدَّمُ الْخارِجُ) خوێنێکی بەردەوامە لە بەر نەخۆشی لە کونی منداڵبوونی ئافرەتەوە دێتە دەرەوە (فِي غَيْرِأَيامِ الْحَيْضِ وَالنِّفاسِ) لەو ڕۆژانەی کاتی حەیزو نیفاس نین ﴿عَنْ حَمْنَةَ بِنْت جَحَش رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّما هَذِهِ رَكْضَةٌ مِنْ رَكَضاتِ الشَّيْطانِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم خوێنچڕکەیە بە هۆی لێدانێکی شەیتانە، کە دەمارێکی لە منداڵدانەدا پچڕاندوە. کەواتە: ئەم خوێنە بێدەستنوێژیەکی بچوکی بەردەوامەو نوێژو ڕۆژوو قەدەغەناکا.

(وَأَقَلُّ الْحَيْضِ) کەمترین مانەوەی ئافرەت لە خوێنی حەیزدا (يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ) شەوێك و ڕۆژێکە، واتە: بەردەوام تا بیستوچوار سەعات تەڕایەتی خوێن هەر هەبێ.

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین مانەوەی ئافرەت لە حەیزدا (خَمْسَةَعَشَرَ يَوْماً بِلَيالِيها) پانزە شەو و پانزە ڕۆژە، بەڵام مەرج نیە بەردەوام خوێنەکەی بێ، چونکە ئافرەتی وا هەیە بە دوو ڕۆژ جارێك خوێن ئەبینێ، کەواتە: لە شەو و ڕۆژێك بەو لاوە هەرچەندی هەبێ، هەمووی بە حەیز دائەنرێ تا پانزە ڕۆژ، کەوابوو: لەو نێوانەدا ماوەو ئەندازەی دیارکراوی نیە.

(وَغالِبُهُ) بەڵام بە ئەغلەبی کە ئافرەتان لە حەیزدا بن (سِتٌّ أَوْ سَبْعٌ) یان شەش ڕۆژە، یان حەفتە، لەوەشدا مەرج نیە خوێنەکە بەردەوام بێ، پێغەمبەر ﷺ بەو ئافرەتەی فەرموو: ﴿فَتَحَيَّضِي سِتَّةَ أَيامٍ أَوْ سَبْعَةَ أَيامٍ ثُمَّ اغْتَسِلِي﴾ رواه اصحاب السنن، لە حەیزدا بمێنەوە: یان شەش، یان حەفت ڕۆژ، ئینجا خۆت بشۆرە.

(وَأَقَلُّ النِّفاسِ) کەمترین ماوەی هاتنی خوێن لە دوای باردانانی ئافرەت (لَحْظَةٌ) چاو چوقانێکە، واتە: ماوەیەکی کەمە، جاری وا هەیە منداڵیشی ئەبێ و هیچ خوێن نابینێ، کەوابوو: واجبە یەکسەر خۆی بشواو نوێژ بکا.

وَأَكْثَرُهُ ستُّونَ يَوْماً، وَغالبُهُ أَرْبَعُون، وَأَقَلُّ الطُّهْرِ بَيْنَ الْحَيْضَتَيْنِ خَمْسَةَعَشَرَ يَوْماً، وَلاَ حَدَّ لأَكْثَرِه،

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین ماوەی هاتنی ئەو خوێنە (ستُّونَ يَوْماً) شەست ڕۆژە (وَغالبُهُ) بە ئەغلەبی ماوەی هاتنی ئەو خوێنە (أَرْبَعُونَ يوماً) چل ڕۆژە ﴿عَنْ أَنسٍ: وَقَّتَ النَّبيُّ ﷺ للنُّفَساءِ أَرْبَعينَ يَوماً إلاَّ أَنْ تَرَى الطُّهْرَ قَبْلَ ذَلكَ﴾ رواه ابن ماجه، پێغەمبەر ﷺ ماوەی دانیشتنی ئافرەتی مندالْ لێبووی دیاری کرد بە چل ڕۆژ، مەگەر پێش چل ڕۆژ خوێنی ببڕێ، ئەوە پاك ئەبێتەوە.

کەوا بوو: نیفاس ماوەو ئەندازەی –لە دەمێك تا شەست ڕۆژ– دیاری نەکراوە، چونکە ئافرەتی وا هەیە بە هەفتەیەك پاك ئەبێتەوەو، ئەبی خۆی بشۆرێو نوێژ بکا.

(وَأَقَلُّ الطُّهْرِ) کەمترینی ئەو ماوەیەی کە ئافرەت پاك ببێتەوە (بَيْنَ الْحَيْضَتَيْنِ) لە نێوان دوو حەیزدا (خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْماً) پانزە ڕۆژە، واتە: بە لای کەمی ئەبی پانزە ڕۆژ پاك بێ، ئینجا حەیزێکیتر ببینێ (وَلاَ حَدَّ لأَكْثَرِه) وە هیچ سنورێك دانەندراوە بۆ زۆرترین ماوەی پاکبوونەوە، چونکە ئافرەتی وا هەیە تەنها یەك جار حەیز ئەبینێ.

هەروەها بزانە: تەمەنی ئافرەتو ژیانی ئافرەتو خۆشحاڵیو غەمناکی ئافرەت، هەریەك لەوانە کار ئەکاتە سەر پێشکەوتنو دواکەوتنی حەیز.

﴿ باسی خوێنچڕکەی نەخۆشی ﴾

گوتمان: خوێنی حەیز لە پانزە شەو و ڕۆژ تێناپەڕێ. جا ئەگەر ئافرەتێك لە پانزە ڕۆژ زیاتر خوێنی هات، ئەوە بەم جۆرە ڕەفتارئەکا:

یەکەم: ئەگەر لە پێشان حەیزو خاوێنیی بینیبو و خوێنەکەی ئێستاشی بە یەك شێوە ئەهات، ئەوە هەر لە سەر عادەتی پێشووی ئەڕواو بە ئەندازەی حەیزەکەی پێشووی بۆی بە حەیز دائەندرێو ئەوەیتر هەمووی خاوێنییە، پێغەمبەر ﷺ بە ئافرەتێکی وەهای فەرموو: ﴿أُمْكُثِي قَدْرَماكانَتْ تَحْبِسُكِ حَيْضَتُكِ ثُمَّ اغْتَسِلِي وَتَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلاةٍ﴾رواه الشيخان، لە حەیزدا بمێنەوە بەو ئەندازەیەی لە پێشان ئەمایەوە، ئینجا غوسل بکەو دەستنوێژ بشۆرەوە بۆ هەموو نوێژێك.

دووەم: هەر ئافرەتێك بە دوو جۆر، یان زیاتر ئەو خوێنەی ئەبینی، وەك ڕەشو سوور، یان سوورو کاڵ، ئەوە بەهێزەکە بە حەیز دائەندرێو بێهێزەکەش بە خاوێنی، بە مەرجێ: بێهێزەکە لە پانزە ڕۆژ کەمتر نەبێو بەهێزەکەش لە پانزە ڕۆژ زۆرتر نەبێ، پێغەمبەر ﷺ بە ئافرەتێکی لەم بابەتەی فەرموو: ﴿إنَّ دَمَ اَلحَيْضِ دَمٌ أَسْوَدُ يُعْرِفُ، فَإذا كانَ ذَلِكَ فَأَمْسِكِي عَنِ الصَّلاةِ وَإذا كانَ اَلآخَرُ فَتَوَضَّئِي وَصَلِّي﴾ رواه النسائي، خوێنی حەیز ڕەنگی ڕەشەو بۆنی هەیە، جا ئەگەر ئەمەت بینی نوێژ مەکە، ئەگەر لەمەیان بێهێزترت

بینی لە دوای غوسل کردن ئەبی بۆ هەموو نوێژێك دەستنوێژ بشۆری‌و نوێژ بکەی.
جا ئەگەر ئەو مەرجەی گوتمان نەهاتە جێ، ئەوە ئەبی وەك بەشی یەکەم ڕەفتار بکا.
سێیەم: ئەگەر ئافرەتەکە یەکەمجاری بوو حەیزی ئەبینی: ئەوە ئەگەر ڕەنگی خوێنەکانی لێك جیا ئەکردەوە، ئەوەش وەك بەشی دووەم ڕەفتار ئەکا، ئەگەر نا: ئەوە شەو و ڕۆژێکی بۆ بە حەیز دائەندرێ‌و بیست‌و نۆ ڕۆژی بۆ بە خاوێنی دائەندرێن.
﴿ئاگاداری﴾: لەو ماوەیەی بۆی بە حەیز داندراوە، وەك ئافرەتی خاوەن حەیز ڕەفتار ئەکا، بەلام لەو ماوەیەی بە خاوێنی داندراوە، ئەبی نوێژ بکاو ڕۆژوو بگرێ‌و، واجبە بۆ هەموو نوێژێك تارەت بکاو پارچە پەمۆیەك بخاتە سەر کونەکەیی‌و ببەستێ‌و دەستنوێژ بشواو نوێژ بکا، هەروەها قورئان خوێندن‌و جیماعکردنیشی دروستن، جا بزانە: جگە لەو سێیە، جۆری‌تریش هەنە لە کتێبە درێژەکاندا باسیان کراوە.
(وَأَقَلُّ زَمَنٍ) کەمترین تەمەن (تَحِيضُ فِيهِ الْمَرْأَةُ) کە بگونجێ ئافرەت بۆ یەکەم جار خوێنی حەیز ببینێ (تِسْعُ سِنِينَ) نۆ ساڵی ئیسلامی‌یە، کە هەر ساڵێك (٣٥٤) سێ‌سەدو پەنجاو چوار ڕۆژە، کەواتە: ئەگەر کیژۆڵەیەك لە تەمەنی نۆ ساڵی‌و بەو لاوەتر خوێنی بینی، ئەوە حەیزەو کیژەکە عەزەب ئەبێ.
هەروەها کوڕیش لە نۆ ساڵی‌و بەو لاوە ئەگونجێ (مَنی)ی بێتە دەرەوەو بلۆغی ببێ، جا ئەگەر کیژ خوێنی نەبینی‌و کوڕ (مَنی)ی نەهات، ئەوە هەردووکیان کە تەمەنی پانزە ساڵیان-بە ساڵی ئیسلامی- تەولو کرد، بلۆغیان ئەبێ، واتە: لە قۆناغی منداڵی ئەگەنە قۆناغی گەورەیی ﴿عَنْ ابن عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما قالَ: عَرَضَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمَ أُحُد وَأَنا ابْنُ أَرْبَعَ عَشَرَةَ فَلَمْ يُجِزْنِي، وَعَرَضَنِي يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَأَنا إِبْنُ خَمْسَ عَشَرَةَ فَأَجازَنِي﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) فەرمووی: لە جەنگی (ئوحود) پێغەمبەرﷺ ڕێگای نەدا بچم بۆ جەنگ چونکە چواردە ساڵان بوم، بەلام لە جەنگی (خەندەق) ڕێگای دام چونکە پانزە ساڵان بوم‌و گەورە بوبوم.
(وَأَقَلُّ الْحَمْلِ) کەمترین ماوەی مانەوەی کۆرپە لە ناو زگی دایکی‌دا (سِتَّةُ أَشْهُرٍ) شەش مانگە، چونکە خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلاثُونَ شَهْرًا﴾ ماوەی مانەوەی کۆرپە لە ناو زگ تا لە شیرخواردن ئەکرێتەوە، سی‌مانگە. لە ئایەتێکی‌تریشدا ئەفەرموێ: ﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ دایکان دوو ساڵی تەواو منداڵەکانیان شیر ئەدەن.
واتە: ئەم دوو ساڵەی شیردان لەو سی مانگە دەرکە، ئەمێنێتەوە شەش مانگ. کەوابوو: ئەگەر ئافرەت بەشەش مانگ منداڵی بوو، نابێ گومانی لێبکەن.

وَأَكْثَرُهُ أَرْبَعُ سِنِينَ، وَغَالِبُهُ تِسْعَةُ أَشْهُرٍ، وَيَحْرُمُ بِالْحَيْضِ وَالنِّفَاسِ ثَمَانِيَةُ أَشْيَاءَ: الصَّلاَةُ، وَالصَّوْمُ، وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ، وَدُخُولُ الْمَسْجِدِ، وَالطَّوَافُ،

(وَأَكْثَرُهُ) زۆرترین ماوەی مانەوەی منداڵ لە ناو زگدا (أَرْبَعُ سِنِينَ) چوار ساڵە (وَغَالِبُهُ) بە ئەغلەبی کە منداڵ لە ناو زگدا بمێنێتەوە (تِسْعَةُ أَشْهُرٍ) نۆ مانگە.

﴿ ئەو شتانەی بە لەش پیسی حەرامن ﴾

(وَيَحْرُمُ) حەرامە لە سەر ئافرەت (بِالْحَيْضِ وَالنِّفَاسِ) بە هۆی حەیزو نیفاس، واتە: تا خوێنەکەی کۆتایی دێو ئینجا خۆی ئەشۆرێ (ثَمَانِيَةُ أَشْيَاءَ) هەشت شتی لێ حەرامن:

یەکەم: (الصَّلاَةُ) نوێژکردن حەرامە، نابێ قەزاشی بکاتەوە.

دووەم: (وَالصَّوْمُ) ڕۆژوو گرتن حەرامە، بەڵام واجبە قەزای بکاتەوە. ﴿سُئِلَتْ عائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنها: ما بالُ الْحائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ قَالَتْ: كانَ يُصِيبُنا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّوْمِ وَلاَ نُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّلاَةِ﴾ رواه الشيخان، حەزرەتی(عائِشَة) خوای لێ ڕازی بێ، فەرمووی: ئێمە ئەو حەیزەمان تووش ئەبو، پێغەمبەرﷺ فەرمانی ئەدا: ڕۆژوو قەزا بکەینەوەو فەرمانی نەئەدا نوێژ قەزا بکەینەوە. واتە: چونکە نوێژ زۆر دووبارە دەبێتەوە، قەزاکردنەوەی بارگرانی‌یە، بەڵام ڕۆژوو ساڵێ یەك جارە.

سێیەم: (وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ) خوێندنی قورئان حەرامە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّﷺ: لاَ يَقْرَأُ الْجُنُبُ وَلاَ الْحَائِضُ شَيْئاً مِنَ الْقُرْآنِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ جەنابەتدارو حەیزدار هیچ شتێکی قورئان بخوێنن.

﴿ئاگاداری﴾: لە لای ئیمامی(الكرخي)و ئیمامی(الطحاوي) دروستە: حەیزدار دەرسی قورئان بە قوتابیان بڵێ، بەو مەرجەی ووشەکان جیاجیا فێری قوتابی بکا، واتە: ووشەیەك بڵێ، ئینجا قوتابی بە دوایدا بڵێتەوە.

چوارەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ) دەست لێدانی قورئانو (وَحَمْلُهُ) هەروەها هەلگرتنیشی حەرامە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿لاَيَمَسُّهُ إِلاَّالْمُطَهَّرُونَ﴾ نابێ دەست لە قورئان بدەن تەنها بە دەستنوێژەکان نەبن.

پێنجەم: (وَدُخُولُ الْمَسْجِدِ) چوونە ناو مزگەوت حەرامە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِنِّي لاَ أُحِلُّ الْمَسْجِدَ لِحائِضٍ وَلاَ جُنُبٍ﴾ صححه ابن خزيمه، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: چوونە ناو مزگەوت حەلاڵ ناکەم: نە بۆ لەش بە جەنابەت، نە بۆ ئافرەتی بە حەیز.

شەشەم: (وَالطَّوَافُ) تەواف کردنی ماڵی خوا حەرامە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: حِضْتُ، فَقالَ النَّبِيُّﷺ: إِفْعَلِي مايَفْعَلُ الْحاجُّ غَيْرَ أَلاَّ تَطُوفِي بِالْبَيْتِ﴾ رواه الشيخان، (عائِشَة) فەرمووی: لە سەفەری (حەج) تووشی حەیز بوم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەموو کردەوەکانی حاجیان بکە، بەڵام تەوافی بەیت مەکە.

وَالْوَطْءُ، وَالاسْتِمْتاعُ بِما بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ. وَيَحْرُمُ عَلَى الْجُنُبِ خَمْسَةُ أَشْياءَ: اَلصَّلاَةُ، وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ، وَالطَّوافُ، وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ. وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُحْدِثِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: اَلصَّلاَةُ،

حەفتەم: (وَالْوَطْءُ) جیماع کردن حەڕامە ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلاَّ النِّكاحَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە کاتی حەیزدا هەموو ڕابواردنێك لەگەڵ ژنەکانتان بکەن جگە لە جیماع کردن.

هەشتەم: (وَالإِسْتِمْتاعُ) لەزەت وەرگرتن حەڕامە (بِما بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ) بەو شوێنەی نێوان ناوك و ئەژنۆیە: بە ڕووتی، نەوەك تووشی جیماع ببێ.

بەڵام ئەگەر ڕووت نەبو دروستە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَتْ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْمُرُنِي فَأَتَّزِرُ فَيُباشِرُنِي وَأَنا حائِضٌ﴾ رواه الشيخان، (عائشة) ئەفەرموێ: پێغەمبەرﷺ فەرمانی پێئەکردم: پەشتە مالێکم لە نێوان ناوك و ئەژنۆم ئەبەست، ئینجا لەزەتی خۆی وەرئەگرت، منیش لەو کاتەدا لە حەیزدا بووم.

کەوابوو: جگە لە جیماع هەموو ڕابواردنێك حەلاڵە: وەك ماچ کردن و لەگەڵ نوستن و لەگەڵ خواردن... هتد.

﴿ئاگاداری﴾: لە پاش پاکبوونەوە لە خوێنی حەیز و نیفاس، ئەوشتانە هەر حەڕامن تا غوسل ئەکا، بەڵام ڕۆژووگرتن پێش غوسل کردن دروستە، هەروەها ئەگەر ئافرەت لە کاتی نوێژی عەسر، یان لە کاتی نوێژی عیشا پاك بۆوە: لە حەیز، یان لە نیفاس، ئەبێ نوێژی نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە، یان نوێژی مەغریب قەزا بکاتەوە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْجُنُبِ) حەڕامە لە سەر لەشپیس بە جەنابەت: جا پیاو بێ، یان ئافرەت (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنج شتی لە سەر حەڕامن تا خۆی ئەشۆرێ:

یەکەم: (اَلصَّلاَةُ) نوێژکردن حەڕامە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ﴿لايَقْبَلُ اللهُ صَلاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ﴾ رواه مسلم، بە بێ لەشپاکی لە جەنابەت، خوا نوێژ قبوڵ ناکا.

دووەم: (وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ) خوێندنی قورئان حەڕامە. سێیەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ) دەست لێدانی قورئان و هەڵگرتنی حەڕامە.

چوارەم: (وَالطَّوافُ) تەواف کردنی ماڵی خوا. پێنجەم: (وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ) مانەوە لە ناو مزگەوت حەڕامە. بەڵگەی ئەمانەش لە بەڵگەی حەیز وەربگرە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُحْدِثِ) حەڕامە لە سەر مرۆڤی بێ دەستنوێژ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ شت:

یەکەم: (اَلصَّلاَةُ) نوێژکردن دروست نیە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لاتُقْبَلُ صَلاةُ مَنْ أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ﴾ رواه الشيخان، واتە: نوێژی بێ دەستنوێژ خوا قبوڵی ناکا.

وَالطَّوافُ، وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ.

دووهم: (وَالطَّوافُ) تەواف کردن دروست نیه ﴿عَنِ ابْنِ عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: الطَّوافُ بِمَنْزِلَةِ الصَّلاَةِ﴾ رواه الحاكم، تەواف وەك نوێژ وایه.

سێیەم: (وَمَسُّ الْمُصْحَفِ وَحَمْلُهُ) دەست لێدانی قورئانو هەڵگرتنی حەرامن، خوا ئەفەرموێ: ﴿لاَيَمَسُّهُ إِلاَّالْمُطَهَّرُونَ﴾ نابێ دەست لە قورئان بدەن تەنها بە دەستنوێژەوە نەبێ. بەڵام خوێندنی قورئان بە بێدەستنوێژی دروسته.

هەروەها ئەگەر منداڵ بێدەستنوێژ بوو، نابێ قەدەغەی بکەین لە دەست لێدانی قورئان.

جا بزانە: تەختە ڕەشەی قوتابخانە -ئەگەر قورئانی لە سەر نوسرابو- وەك قورئان دەست لێدانی حەرامە.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە بۆ ئافرەتی بە حەیزو مرۆڤی بە جەنابەت: زیکرو دوعا بکەن، هەرچەند ئەو زیکرو دوعایە لە ناو قورئانیشدا هەبێ، بەڵام نەك بە مەبەستی قورئان خوێندن، بۆ وێنە: کەسێك پێیان گوت: فلان مرد. ئەویش بڵێ: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾. یان کە سواری وولاغ، یان ئۆتۆمبێل دەبێ، بڵێ: ﴿سُبْحانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَاكُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ﴾. یان گوتنی ﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ لە کاتی خواردنو خواردنەوە...هتد.

هەروەها دروستە لە ناو یاتاغو جانتای جلەکانیدا قورئان هەڵبگرێ بە جەنابەتو بە بێدەستنوێژی.

هەروەها سوننەتە لە بەر قورئان و زانایانی ئایینی هەڵبستێ ﴿وَصَحَّ: أَنَّهُ ﷺ قامَ لِلتَّوْراةِ﴾ نقله فيالتحفة، حەدیسی سەحیح هەیە: کە پێغەمبەر ﷺ لە بەر تەورات هەڵساوە.

هەروەها خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا﴾ کاتێ قورئان ئەخوێندرێ بێدەنگ بنو گوێی لێرابگرن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ ئەفەرموێ: ﴿اقْرَأُوا الْقُرْآنَ مااِئْتَلَفَتْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ فَإِذا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُوا عَنْهُ﴾ رواه الشيخان، قورئان بخوێنن تا دڵتان لەگەڵی ئەگونجێ، ئینجا کە دڵتان ماندوو بوو، هەڵسنو مەیخوێنن، واتە: نەوەك تووشی هەڵە ببن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿عُرِضَتْ عَلَيَّ ذُنُوبُ أُمَّتِي فَلَمْ أَرَ ذَنْباً أَعْظَمَ مِنْ سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٍ أُوتِيَها رَجُلٌ ثُمَّ نَسِيَهَا﴾ رواه الترمذي، واتە: گوناهەکانی ئوممەتی منیان هێنا بەرچاوم، لەو گوناهە گەورەترم نەدیت کە مرۆڤ سورەتێك، یان ئایەتێکی قورئانی لەبیر بچێتەوە. (خوایە لەبەر خاتری قورئان لە گوناهمان خۆش بە)، آمين.

* * *

(كتابُ الصَّلاَة)

اَلصَّلاَةُ الْمَفْرُوضَةُ خَمْسٌ: الظُّهْرُ، وَأَوَّلُ وَقْتِهَا: زَوالُ الشَّمْسِ، وَآخِرُهُ إِذَا صَارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ بَعْدَ ظِلِّ الزَّوالِ. وَالْعَصْرُ، وَأَوَّلُ وَقْتِها: اَلزِّيادَةُ عَلَى ظِلِّ الْمِثْلِ، وَآخِرُهُ فِي الإِخْتِيارِ إِلَى ظِلِّ الْمِثْلَيْنِ،

﴿ كتابُ الصَّلاَة: ئەم پەڕتووکە باسی نوێژ ئەکا ﴾

(اَلصَّلاَةُ الْمَفْرُوضَةُ) ئەو نوێژانەی خوای گەورە لە سەر موسوڵمانانی واجب کردوون، کە فەرموویەتی: ﴿فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ نوێژ بکەن بەڕاستی نوێژ لە سەر خاوەن باوەڕان نوسراوەو کاتی بۆ داندراوە.

(خَمْسٌ) ئەو نوێژە واجبانە پێنجن لە شەو و ڕۆژێکدا ﴿عَنْ مالِك بن صَعْصَعَةَ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَرَضَ اللهُ عَلَى أُمَّتِي لَيْلَةَ الإِسْرَاءِ خَمْسِينَ صَلاَةً فَلَمْ أَزَلْ أُرَاجِعُهُ وَأَسْأَلُهُ التَّخْفِيفَ حَتَّى جَعَلَهَا خَمْساً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: شەوی شەوڕەوی و سەرکەوتنم بۆ ئاسمانەکان، خوای گەورە واجبی کرد لە سەر ئوممەتم: کە پەنجا نوێژ بکەن، بەڵام من هەر پاڕامەوەو داوای سووککردنم لێکرد، تا کردنیە پێنج نوێژ لە هەموو شەو و ڕۆژێکدا.

کەوابوو: نوێژ لە (مَكَّة)ی پیرۆز، لە (٢٧) بیستو حەفتی مانگی(رَجَب)، ساڵێکو نیو پێش کۆچکردن، واجب کراوەو ڕوکنی دووەمی ئیسلامە.

﴿ کاتو ناوی نوێژەکان ﴾

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَسُبْحَانَ اللهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾ خوای گەورە بە پاك بناسنو نوێژی بۆ بکەن: لە کاتی شەوداهاتن نوێژی مەغریبو عیشا بکەن، لە کاتی بەیانی نوێژ بکەن، لە کاتی ئێواران نوێژی عەسر بکەن، لە کاتی نیوەڕۆ نوێژ بکەن.

(اَلظُّهْرُ) نوێژی یەکەم لەو پێنجانە: نوێژی نیوەڕۆیە، ئەمە یەکەم نوێژ بوو کە حەزرەتی (جوبرائیل) فێری پێغەمبەری ﷺ کرد، لە ڕۆژی شەوڕەویەکە، واتە: نوێژی بەیانیی ئەو ڕۆژە نەکرا (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین کاتی نوێژی نیوەڕۆ (زَوالُ الشَّمْسِ) لادانی ڕۆژە لە ناوەندی ئاسمان بەرەو ڕۆژئاوا (وَآخِرُهُ) کۆتایی کاتی نوێژی نیوەڕۆ (إِذَا صارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ) هەر کاتێ سێبەری هەموو شتێك بە ئەندازەی خۆی ڕۆیی (بَعْدَ ظِلِّ الزَّوالِ) لە پاش ئەو سێبەرە کورتەی کاتی ڕۆژ لە ناوەندی ئاسمانە.

(وَالْعَصْرُ) دووەم: نوێژی عەسرە (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین کاتی نوێژی عەسر (اَلزِّيادَةُ عَلَى ظِلِّ الْمِثْلِ) ئەمەیە سێبەری هەموو شتێك تۆزێك لە خۆی زیاتر بێ (وَآخِرُهُ) کۆتایی کاتی عەسر (فِي الإِخْتِيارِ) بە کاتی هەڵبژاردە: کە خێری بکاتێ (إِلَى ظِلِّ الْمِثْلَيْنِ) تا سێبەری هەموو

وَفِي الْجَوَازِ إِلَىٰ غُرُوبِ الشَّمْسِ. وَالْمَغْرِبُ، وَوَقْتُها واحِدٌ: وَهُوَ غُـرُوبُ الشَّـمْسِ وَبِمِقْدارِ ما يُؤَذِّنُ وَيَتَوَضَّأُ وَيَسْتُرُ الْعَوْرَةَ وَيُقِيمُ الصَّـلاةَ وَيُصَـلِّي خَمْسَ رَكَعـاتٍ. وَالْعِشاءُ، وَأَوَّلُ وَقْتِها: إِذا غابَ الشَّفَقُ الْأَحْمَرُ، وَآخِرُهُ فِي الْإِخْتِيارِ إِلَىٰ ثُلُثِ اللَّيْـلِ، وَفِي الْجَوَازِ إِلَىٰ طُلُوعِ الْفَجْرِ الثَّانِي. وَالصُّبْحُ، وَأَوَّلُ وَقْتِهـا: طُلُـوعُ الْفَجْرِ الثَّـانِي، وَآخِرُهُ فِي الْإِخْتِيارِ إِلَى الْإِسْفارِ، وَفِي الْجَوازِ إِلَىٰ طُلُوعِ الشَّمْسِ.

شتێك دوو هەندی خۆی ئەڕوا (وَفِي الْجَوَازِ) وە كۆتایی عەسر بە كاتی دروستبوون بـەڵام وەك كاتی پێشتر خێری نەكاتێ (إِلَىٰ غُرُوبِ الشَّمْسِ) تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ، هەر ئەمێنێ.

(وَالْمَغْرِبُ) سـێیەم: نوێژی مەغریبە-نوێژی شیوان (وَوَقْتُهـا واحِـدٌ) كـاتی مـەغریب یـەك كاتە (وَهُوَ) ئەو كاتەش (غُرُوبُ الشَّمْسِ) بـە ئـاوابوونی ڕۆژ دەست پێ ئـەكا (وَبِمِقْـدارِ مـا يُـؤَذِّنُ) بـەردەوام ئـەبێ تـا بـانگ ئـەداو (وَيَتَوَضَّـأُ) دەسـتنوێژ ئەشـواو (وَيَسْـتُرُ الْعَـوْرَةَ) عەورەتی خۆی دائە پۆشێو (وَيُقِيمُ الصَّلاةَ) ئیقامەتی نوێژ ئەكاو (وَيُصَلِّي خَمْسَ رَكَعاتٍ) پێنج ڕەكعەت نوێژ ئەكا: سێی مەغریبو دووی سوننەت.

جا ئـەوە فـەرموودەی‌نوێی ئیمـامی(شـافعی)یـە، بـەڵام فەرموودەكـەی‌كۆنی ئاشـكراترە -چونكە حەدیسەكەی‌داهاتوو پاڵپشتیەتی- كە ئەفەرموێ: تا نوێژی عیشا ئـەبێ، كـاتی مەغریب هەر ئەمێنێ.

(وَالْعِشاءُ) چوارەم: نوێژی عیشایە-خەوتنان (وَأَوَّلُ وَقْتِها) زووترین كاتی ئەو نوێژە (إِذا غـابَ الشَّفَقُ الْأَحْمَرُ) ئەو كاتەیە كە ڕوناكی سوور لـە لای ڕۆژئـاوا، ئـاوا ئـەبێ (وَآخِـرُهُ فِـي الْإِخْتِيـارِ) كۆتایی كاتی عیشا بە كاتی هەڵبژاردە: كە خێری بكاتێ (إِلَـىٰ ثُلُـثِ اللَّيْـلِ) تـا سێیەكی شـەو ئەڕوا (وَفِي الْجَوَازِ) وە بە كاتی دروستبوونی نوێژ بەڵام وەك كاتی پێشتر خێـری نـەكاتێ (إِلَـىٰ طُلُوعِ الْفَجْرِ الثَّانِي) تا ڕوناكی‌دووەمی بەیان دەرئەكەوێ هەر ئەمێنێ.

(وَالصُّبْحُ) پێنجەم: نوێژی سبەینەیە (وَأَوَّلُ وَقْتِهـا) زووتـرین كـاتی نوێـژی سـبەینە (طُلُـوعُ الْفَجْرِ الثَّانِي) دەركەوتنی ڕوناكی‌دووەمی بەیانە-كە پێی ئەگوترێ: (الْفَجْرُ الصَّادِقُ)-واتـە: ڕوناكیەكە بە پانی بڵاو ئەبێتەوە لە بناری ئاسمانی لای ڕۆژهەڵات، ئینجا بـەرە بـەرە زیـاد ئەبێ، تا ڕۆژ دەر ئەكەوێ:

(وَآخِرُهُ فِي الْإِخْتِيارِ) كۆتایی كاتی نوێـژی سبەینە بـە كـاتی هەڵبـژاردە: كـە خێـری بكاتـێ (إِلَى الْإِسْفارِ) تا دونیا تەواو ڕوناك ئەبێ (وَفِي الْجَوَازِ) وە بە كاتی دروسـتبوونی نوێـژ بـەڵام وەك كاتی پێشتر خێری نەكاتێ (إِلَىٰ طُلُوعِ الشَّـمْسِ) تـا ڕۆژ لـە بەرزاییـەكان دەر ئەكـەوێ -كە پێی ئەڵێن: (كەزنگ)- هەر ئەمێنێ. بەڵگەی پێنج كاتەكان ئەم حەدیسەیە:

﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمـا: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَقْتُ الظُّهْرِ إِذا زَالَتِ الشَّمْسُ وَكانَ ظِلُّ الرَّجُلِ كَطُولِهِ ما لَمْ يَحْضُرِ الْعَصْرُ، وَوَقْتُ الْعَصْرِ ما لَمْ تَصْفَرَّ الشَّمْسُ، وَوَقْتُ صَلاةِ

(فَصْــلٌ) وَشَــرائِطُ وُجُــوبِ الصَّــلاَةِ ثَلاَثَــةُ أَشْـياءَ: اَلإِسْــلاَمُ، وَالْبُلُــوغُ، وَالْعَقْلُ وَهُوَ حَدُّ التَّكْليفِ.

الْمَغْرِبِ مالَمْ يَغِبِ الشَّفَقُ، وَوَقْتُ صَلاَةِ الْعِشاءِ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ الأَوْسَطِ، وَوَقْتُ صَلاَةِ الصُّبْحِ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ مالَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتی نیوەڕۆ کە ڕۆژ لای‌دا تا سێبەری پیاو هەندی خۆی ئەبێ، ئینجا عەسر ئەبێ تا ڕۆژ زەردەی ئەکەوێتێ، ئینجا مەغریب دێو ئەمێنێ تا ڕۆنایی سوور ئاوا ئەبێ، ئینجا عیشا ئەبێ تا نیوە شەوی‌یەکەم، وە بە دەرکەوتنی بەیان نوێژی سبەینەیە تا ڕۆژ دەرئەکەوێ.

جا بزانە: پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿أَحَبُّ الأَعْمالِ الصَّــلاَةُ فِــي أَوَّلِ وَقْتِهَــا﴾ رواه الشیخان، خۆشەویستترین کردەوەی باش: نوێژکردنە لە زووترین کاتی خۆی‌دا.

هەروەها ئەفەرموێ: ﴿مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلاَةِ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلاَةَ﴾ رواه الشیخان، هەر کەسێك یەك ڕەکعەتی نوێژەکەی لە کاتی خۆی‌دا بکا، هەموو نوێژەکەی دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو کەسانەی نوێژیان لە سەر واجبە ﴾

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الصَّلاَةِ) مەرجەکانی واجببوونی نوێژ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ مەرجن: یەکەم: (اَلإِسْلاَمُ) ئیسلامەتی‌یە، چونکە نوێژ ڕوکنی دووەمی ئیسلامە، کەوابوو: کافر نوێژی لە سەر نیە، خوای‌گەورە ئەفەرموێ: ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ بە کافرەکان بڵێ: ئەگەر واز بێنن‌و موسوڵمان بن لە ڕابردوویان ئەبوردرێ.

بەڵام ئەو کەسەی لە ئیسلامەتیەوە گەڕابێتەوە، واتە: کافر بوبێ، ئەبی هەموو نوێژو ڕۆژووەکانی قەزا بکاتەوە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغی بوبێ: بەو شێوەیەی باسمان کرد لە حەیزدا.

سێ‌یەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ (وَهُوَ حَدُّ التَّكْليفِ) عەقڵ سنوری دلواکردنی خواپەرستی‌یە

﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه احمد والنسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوسینی تاوان لە سەر سێ کەسان هەڵگیراوە: لە سەر نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلوغی ئەبێ، لە سەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

کەوابوو: قەزاکردنەوەی نوێژ واجب نیە: لە سەر منداڵو شێتو بێهۆش‌و ئافرەتی خاوەن حەیزو نیفاس.

بەڵام مرۆڤی نووستوو-کە نوێژی نەکردبێ- تەنها تاوانی لە سەر نانووسرێو ئەبی نوێژەکەی قەزا بکاتەوە، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلاَةِ أَوْ غَفَلَ عَنْها فَلْيُصَلِّهَا إِذاذَكَرَهَا﴾ رواه مسلم، کاتێ یەکێکتان نوستبو، یان لەبیری چوو نوێژ بکا، با ئەو نوێژە بکا کاتێ هەشیار ئەبێتەوەو دێتەوە بیری.

هەروەها ئەو کەسەی نوێژنەکەر بووە، یان چەند نوێژێکی نەکردوون، یان نوێژی کردوون، بەڵام نوێژەکانی دروست نەبوبن، واجبە: نوێژەکانیان قەزا بکەنەوە ﴿عَـنْ عَلـيٍّ رضي الله عنه: أَنَّهُ شُغِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ يَوْمَ الأَحْزابِ، ثُمَّ صَلاَّها بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشـاءِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (خەندەق) نوێژی عەسری لەدەست چوو-لە کاتی خۆیدا پێی نەکرا-ئینجا لە نێوان (مَغْرِب)و (عِشاء)دا نوێژەکەی عەسری کرد.

﴿ باسی پەروەردەکردنی منداڵ ﴾

بزانە: بۆ ڕاهێنانی منداڵان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مُرُوا الصَّبِيَّ بالصَّلاَةِ إذا بَلَـغَ سَبْعَ سِنِينَ، وَإِذا بَلَغَ عَشْرَ سِنِينَ فَاضْرِبُوهُ عَلَيْها، وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضـاجِعِ﴾ رواه الترمذي وابوداود، کاتێ منداڵەکانتان تەمەنیان بووە حەفت ساڵان فەرمانیان پێبکەن بۆ نوێژکردن، وە لە تەمەنی دە ساڵی لە سەر نوێژنەکردن لێیان بدەنو جێگەی خەوتنیان لێك جیا بکەنەوە، نەوەك ڕەوشتیان تێك بچێ.

هەروەها ئەبێ دایكو باوك لە حەفت ساڵیەوە منداڵەکانیان فێری ڕەوشتی ئیسلامەتی بکەن، فێری ووشەی شادەو ئیمانیان بکەن، فێری ڕوکنی ئیمانو ئیسلامیان بکەن، فێری ناسینی خواو پێغەمبەریان بکەن: کە یەك خودا هەیە ناوی (الله)یە، هەموو بوونەوەرێك ئەو دروستی کردوە.

هەم پێغەمبەر ﷺ ناوی (محمد)ە ﷺ، لە (مکة)ی پیرۆز لە دایك بووە، لە (مدینة)ی پیرۆز وەفاتی کردوە، لە تەمەنی چل ساڵیدا بووەتە پێغەمبەر، لە شەستوسێ ساڵیدا وەفاتی کردوە، لە دوای وی هیچ پێغەمبەرێك نیە، وەئاینی ئێمە ناوی ئیسلامە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِـيكُمْ نَـارًا﴾ ئەی خاوەن باوەڕان خۆتانو خزمو کەستان لە ئاگری دۆزەخ بپارێزن.

﴿ باسی نوێژەکانی سوننەت ﴾

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَقُولُ اللهُ تَعالى يَوْمَ الْقِيامَةِ: أُنْظُرُوا هَـلْ لِعَبْـدِي مِنْ تَطَوُّعٍ؟ فَإِنْ كانَ لَهُ تَطَوُّعٌ قالَ: أَتِمُّوا لِعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِـهِ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە ڕۆژی قیامەت کە بەندە لە بەردەستی خوا ئەوەستێو نوێژەکانی ناتەواوە، خوای گەورە بە فریشتەکان ئەفەرموێ: تەماشا بکەن ئایا بەندەی من نوێژی سوننەتی هەنە؟ جا ئەگەر سوننەتی هەبون، ئەفەرموێ: ناتەواوی نوێژە واجبەکانی-کە نەیزانیوە- لەو سوننەتانە بۆی تەواو بکەن. ئینجا بزانە: خێری هەر واجبێك بە قەد حەفتا سوننەتە.

وَالصَّلَواتُ الْمَسْنُوناتُ خَمْسٌ: اَلْعِيدان، وَالْكُسُوفان، وَالإِسْتِسْقاءُ. وَالسُّنَنُ التَّابِعَةُ لِلْفَرائِضِ سَبْعَ عَشَرَةَ رَكْعَةً: رَكْعَتا الْفَجْرِ، وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتانِ بَعْدَهَا، وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الْعَصْرِ، وَرَكْعَتانِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ،

(وَالصَّلَواتُ الْمَسْنُوناتُ) ئەو نوێژانەی سوننەتن‌و بە جەماعەتیش ئەکرێن (خَمْسٌ) پێنجن: (اَلْعِيدانِ) نوێژی جەژنی ڕەمەزان‌و قوربان (وَالْكُسُوفانِ) نوێژی ڕۆژگیران‌و مانگگیران (وَالإِسْتِسْقاءُ) نوێژی داواکردنی باران.

(وَالسُّنَنُ) ئەو سوننەتانەی بە جەماعەت ناکرێن‌و (التَّابِعَةُ لِلْفَرائِضِ) بەستراونەتەوە بە نوێژە واجبەکان (سَبْعَ عَشَرَةَ رِكْعَةً) حەڤدە ڕەکعەتن:

(رَكْعَتا الْفَجْرِ) دوو ڕەکعەتی پێش نوێژی بەیانی: نیەتی سوننەتی پێش نوێژی بەیانی لێدێنێ، لە دوای فاتیحە لە ڕەکعەتی‌یەکەم (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ)و لە ڕەکعەتی‌دووەم (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ) ئەخوێنێ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رَكْعَتا الْفَجْرِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيا وَمَا فِيهَا﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوو ڕەکعەتی پێش نوێژی بەیانی لە هەموو دونیاو لەوەی لە دونیادایە باشترە.

(وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ) چوار ڕەکعەت پێشی نوێژی نیوەڕۆ (وَرَكْعَتانِ بَعْدَها) دوو ڕەکعەت لە دوای نوێژی نیوەڕۆ ﴿عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ حافَظَ عَلَى أَرْبَعِ قَبْلَ الظُّهْرِ وَأَرْبَعِ بَعْدَهَا حَرَّمَهُ اللهُ تَعالَى عَلَى النَّارِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بەردەوام چوار ڕەکعەت پێش نوێژی نیوەڕۆو چوار ڕەکعەت دوای نوێژی نیوەڕۆ بکا، خوای گەورە لە ئاگری دۆزەخ قەدەغەی ئەکا. کەوابوو: نیەتی سوننەتی پێش نیوەڕۆو، سوننەتی دوای نیوەڕۆی لێبێنێ.

﴿ئاگاداری﴾: پێش جومعە دوو ڕەکعەت، یان چوار ڕەکعەت سوننەتن، هەروەها لە دوای جومعەش چوار ڕەکعەت سوننەتن.

(وَأَرْبَعٌ قَبْلَ الْعَصْرِ) چوار ڕەکعەت پێش نوێژی عەسر سوننەتن، نیەتی سوننەتی پێش عەسری لێدێنێ ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رَحِمَ اللهُ امْرَءً صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعًا﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا ڕەحم بەو کەسە بکا: کە پێش نوێژی عەسر چوار ڕەکعەت سوننەت ئەکا.

جا بزانە: دوو ڕەکعەتیش پێش نوێژی عەسر هەر سوننەتن ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كانَ يُصَلِّي قَبْلَ الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەر ﷺ پێش نوێژی عەسر دوو ڕەکعەتی ئەکردن.

(وَرَكْعَتانِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ) دوو ڕەکعەت لە دوای نوێژی مەغریب سوننەتن بە نیەتی سوننەتی پاش مەغریب.

(وَثَلاثٌ بَعْدَ الْعشاءِ) سێ ڕەكعەت پاش نوێژی عیشا سوننەتن (يُوتِرُ بِواحِدَةٍ مِنْهُنَّ) یەكێكیان لەو سێیانە بە تاك ئەكا (هەر وەك باسی ئەكەین)، دووەكانیتریش -كە لە پێش (وتر) ئەكرێن- نیەتی سوننەتی پاش عیشای لێدێنێ، ئینجا لەو حەفدەیە دەیان پێغەمبەرﷺ بەردەوام كردونیو پێیان ئەگوترێ: (مؤكدة):

﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما قالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِﷺ عَشْرَ رَكَعاتٍ: رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَها، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ فِي بَيْتِه، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشاءِ فِي بَيْتِه، وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلاةِ الصُّبْحِ﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) خوا لێیان ڕازی بێ، فەرمووی: دە ڕەكعەتی سوننەتم لە پێغەمبەرﷺ وەرگرتون كە بەردەوام ئەیكردن: دوو ڕەكعەت پێش نیوەڕۆ و دوو ڕەكعەت پاش نیوەڕۆ، دوو ڕەكعەت پاش مەغریب لەماڵەوە، دوو ڕەكعەت پاش عیشا لە ماڵەوە، دوو ڕەكعەت پێش نوێژی بەیانی.

﴿ باسی نوێژی وەتر ﴾

(وتر): نوێژێكە لە شەوێدا بە تاك ئەكرێ، لای كەمی یەك ڕەكعەتەو لای زۆریی یانزە ڕەكعەتە، بەڵام وەتری تەواو بە لای كەمی سێ ڕەكعەتە: نیەتی نوێژی وەتری لێدێنێ، لە ڕەكعەتی یەكەم پاش فاتیحە سورەتی (سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ) بخوێنێو لە ڕەكعەتی دووەم پاش فاتیحە سورەتی (قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ)، ئینجا سوننەتە پاش تەحیات سەلام بداتەوەو، ڕەكعەتی سێیەم بە تاك بكاو سورەتی (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ)و (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ)و (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) لە پاش فاتیحە بخوێنێو لە پاش تەحیات سەلام بداتەوە.

﴿عَنْ خارِجَةَﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إنَّ اللهَ أَمَدَّكُمْ بِصَلاةٍ هِيَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ وَهِيَ الْوَتْرُ فِيما بَيْنَ الْعِشاءِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە نوێژێكیتری داوەتە ئێوە لە ووشتری سوور خێری زۆرترە، ناوی وەترە، كاتەكەی لە نێوان كردنی نوێژی عیشایە تا دەركەوتنی بەیان.

جا بزانە: وەتر بە تەنهایی ئەكرێ، تەنها لە (ڕەمەزان)دا سوننەتە بە جەماعەت بكرێ.

﴿پاشكۆ﴾: بزانە: لە پێش نوێژی (مغرب)و پێش نوێژی (عشاء) دوو ڕەكعەت سوننەتن ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ مُغَفَّلٍﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: بَيْنَ كُلِّ أَذانَيْنِ صَلاةٌ﴾رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە نێوان گشت بانگو ئیقامەتێكدا نوێژێكی سوننەت هەیە.

﴿ باسی شەونوێژ ﴾

(وَثَلاثُ نَوافِلَ) سێ سوننەتیتر (مُؤَكَّداتٌ) زۆر خێرنو پێغەمبەرﷺ بەردەوام كردونی: یەكەم: (صَلاةُ اللَّيْلِ) نوێژی شەوێ بە نیەتی شەونوێژ، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی:

﴿أَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ صَلاَةُ اللَّيْلِ﴾ رواەمسلم، لە هەموو نوێژێك گەورەتر لە دوای نوێژی واجب نوێژی شەوە.

جا ئەگەر ئەو نوێژە لە پێش نوستن بکرێ پێی ئەگوترێ: (شەونوێژ)، وە ئەگەر لە دوای نوستن بکرێ پێی ئەگوترێ: (تَهَجُّد)، جا ئەمەیان لە هەموویان خێرترە، ئینجا لای کەمی شەونوێژ دوو ڕەکعەتە، لای زۆریی دیاری نەکراوە.

جا بزانە: سوننەتە بۆ ئەو کەسەی شەونوێژ ئەکا: نوێژی (وتر) بخاتە دوای هەموو نوێژەکان، چونکە پێغەمبەرﷺ وای فەرمووە، هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ خَافَ أَلاَّ يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْيُوتِرْ أَوَّلَهُ، وَمَنْ طَمَعَ أَنْ يَقُومَ آخِرَهُ فَلْيُوتِرْ آخِرَ اللَّيْلِ فَإِنَّ صَلاَةَ آخِرِ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ وَذَلِكَ أَفْضَلُ﴾ رواه مسلم، ئەگەر یەکێك ترسا لە کۆتایی شەو لە خەو هەڵنەستێ، با پێش نوستن نوێژی (وتر) بکا، وە ئەگەر بە تەمابو هەڵبستێ، با لە کۆتایی شەو هەڵبستێو نوێژی (وتر) بکا، چونکە بۆی ئەبێتە (وتر)و (تَهَجّد)، ئەو شێوەیە خێرترە.

﴿ باسی چێشتەنوێژ ﴾

دووەم: (وَصَلاَةُ الضُّحَى) نوێژی چێشتەنگاوە: لای کەمی دوو ڕەکعەتە، لای زۆریی هەشت ڕەکعەتە، کە ڕۆژ بە قەد ڕمێك بەرز بۆوە تا نیوەڕۆ ماوەی هەیە، بەڵام بە لای کەمی تۆ چوار ڕەکعەت هەر بکە ﴿عَنْ نُعَيْمِ بنِ هَمَّارٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قَالَ اللهُ تَعالَى: يااِبْنَ آدَمَ لاَ تُعْجِزْنِي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعاتٍ فِي أَوَّلِ نَهارِكَ أَكْفِكَ آخِرَهُ﴾ رواه احمد والترمذي، خوای گەورە لە حەدیسێکی قودسیدا فەرموویەتی: ئەی ئادەمیزاد لە بیرم مەکە چوار ڕەکعەت نوێژم بۆ بکە لە سەرەتای ڕۆژەکەت، منیش ئەتپارێزم تا کۆتایی ڕۆژەکەت. جا ئەمەشیان نیەتی چێشتەنوێژی لێدێنێ.

﴿ باسی نوێژی تەراویح ﴾

سێیەم: (وَصَلاَةُ التَّراوِيحِ) نوێژی تەراویحە، لە شەوانی مانگی ڕەمەزاندا لە دوای نوێژی عیشا تا دەرکەوتنی بەیان ماوەی هەیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ قامَ رَمَضانَ إِيماناً وَاحْتِساباً غُفِرَ لَهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لە شەوانی ڕەمەزاندا خواپەرستی بکا، خوا لەگوناهی ڕابردووی خۆش ئەبێ.

ئینجا بزانە: ژمارەی تەراویح لە هەر چوار مەزهەبەکاندا: بیست ڕەکعەتە ﴿عَنْ يَزِيدَ بنِ رومانَ ﷺ: كانَ النَّاسُ فِي زَمَنِ عُمَرَ بنِ الخَطَّابِ ﷺ يَقُومُونَ فِي رَمَضَانَ بِثَلاثٍ وَعِشْرِينَ رَكْعَةً﴾ رواه الامام مالك، لە سەردەمی ئیمامی (عمر)دا -خوا لێی ڕازی بێ- موسوڵمانان بیستو سێ

ڕەکعەتیان نوێژ ئەکردن لە شەوانی ڕەمەزاندا –واتە: سێیان (وتر) بون– (سەحابە)ی پێغەمبەریش ﷺ –خوا لێیان ڕازی بێ– هەموویان بەم دانانەی ئیمامی(عومەر) ڕازی بون.

بەلام هەشت ڕەکعەتیش تەراویح دروستەو حەدیسەکەی بەهێزە ﴿عن جابرٍ ﷺ: صَلّى بنا رَسُولُ اللهِ ﷺ في رَمَضانَ ثَمانَ رَكَعاتٍ ثُمَّ أَوْتَرَ﴾ رواه ابنا خزيمة وحبان في صحيحيهما، (جابر) ئەفەرموێ: پێغەمبەر ﷺ لە شەوانی ڕەمەزاندا هەشت ڕەکعەت سوننەتی پێ کردین، ئینجا نوێژی وەتری کرد. هەروەها گێڕانەوەی (بخاری)و (مسلم) لە (عائشة) لەو حەدیسە نزیکە.

دیسان بزانە: واجبە لە هەموو دوو ڕەکعەتێك سەلام بدرێتەوە، با نیەتی تەراویحی لێبێنێ، سوننەتە: تەراویح بە جەماعەت بکرێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئەو سوننەتانەی باسمان کردن کاتیان بە سەر چوو و نەکران، سوننەتە قەزا بکرێنەوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ نامَ عَنِ الْوَتْرِ أَوْ نَسِيَهُ فَلْيُصَلِّ إِذا ذَكَرَ وَإِذا اسْتَيْقَظَ﴾ رواه الترمذي، هەرکەسێك نوستو وەتری نەکرد، یان لەبیری چوو، با بیکا کاتێ هاتەوە بیریو بە خەبەر هات.

هەروەها دروستە: سوننەتە پێش نوێژیەکان بخرێنە دوای نوێژەکە ﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ الله عَنها: كانَ النَّبيُّ ﷺ إذا فَاتَتْهُ الأَرْبَعُ قَبْلَ الظُّهْرِ صَلاَّهُنَّ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ﴾ رواه الترمذي، کاتێ پێغەمبەر ﷺ فریا نەکەوتبا چوار ڕەکعەتەکەی پێش نیوەڕۆ بکا، لە دوای ئەو دوو ڕەکعەتە سوننەتەی دوای نیوەڕۆ ئەیکردن.

﴿پاشکۆ﴾: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿صَلاَةُ اللَّيْلِ وَالنَّهارِ مَثْنَى مَثْنَى﴾ رواەابوداود، سوننەتەکانی شەوو ڕۆژ دوو ڕەکعەت دوو ڕەکعەت ئەکرێن. واتە: لە دوای دوو ڕەکعەت تەحیات ئەخوێنێو سەلام ئەداتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مەرجەکانی دروستبوونی نوێژ ﴾

(وَشَرائطُ الصَّلاَةِ) ئەو مەرجانەی داندراون بۆ دروستبوونی نوێژ (قَبْلَ الدُّخُولِ فِيها) پێش دەست پێکردنی نوێژ تا کۆتای نوێژ (خَمْسَةٌ) پێنج مەرجن:

یەکەم: (طَهارَةُ الأَعْضاءِ) پاکی هەموو ئەندامەکانە (مِنَ الْحَدَثِ) لە بێدەستنوێژی گەورەو بچوك ﴿عن ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ الله عَنهُما: قالَ النَّبيُّ ﷺ: لاَ يَقْبَلُ اللهُ صَلاَةً بِغَيْرِ طُهُورٍ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە بێ لەش پاکی لە بێدەستنوێژی گەورەو بچوك، خوای گەورە هیچ نوێژێك وەرناگرێ.

جا ئەگەر کەسێك بە بێدەستنوێژی گەورە، یان بچوك نوێژی کرد، ئەبی دووبارەی بکاتەوە، هەروەها ئەگەر لە ناو نوێژدا بێدەستنوێژ بو، هەر ئەبی دووبارەی

بكاتەوە ﴿عن عَلِيِّ بن طَلْقٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ: إذافَسَا أَحَدُكَمْ فِي الصَّلاَة فَلْيَنْصَرِفْ وَلْيَتَوضَّأْ وَلْيُعِد الصَّلاَةَ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ یەكێك لە ئێوە لە ناو نوێژدا بایەكی لێدەرچوو، با واز لە نوێژەكەی بێنێو دەستنوێژ بشۆریتەوەو نوێژەكەش دووبارە بكاتەوە.

(وَالنَّجَس) هەروەها ئەبی لەشو بەرگی پاك بێ لە هەموو پیسیەك، پێغەمبەر ﷺ بە ئافرەتێكی فەرموو: ﴿إذا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِي الصَّلاَةَ، وَإذا أَدْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّي﴾ رواه الشیخان، كاتێ خوێنی حەیز ڕووی تێكردی واز لە نوێژ بێنەو كاتێ كۆتایی حەیز هات ئەوخوێنەی پرژاوەتە لەشو بەرگت بیشۆرەو نوێژ بكە.

كەوابوو: ئەگەر لە ناو نوێژدا جلی، یان لەشی پیس بو، نوێژەكەی ئەبڕێو ئەبی دووبارەی بكاتەوە، هەروەها ئەگەر لە پێش نوێژكردن پیسیەكی پێوە بوو، بەلام نەیزانیو نوێژی كرد، هەر ئەبی دووبارەی بكاتەوە.

دووەم: (وَسَتْرُ الْعَوْرَةِ) عەورەتی داپۆشێ (بِلِباسٍ طاهِرٍ) بە پۆشاكێكی پاك، ڕەنگی پیستەی تێدا دیار نەبێ، جا بزانە: عەورەتی ئافرەت: جگە لە ڕووخسارو لەپەدەستی هەموو لەشی عەورەتە ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ الله عَنها: أنَّها سَأَلَت النَّبيَّ ﷺ: أتُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي دِرْعٍ وَخِمارٍ؟ قالَ: إذا كانَ الدِّرْعُ سابِغاً يُغَطِّي ظُهُورَ قَدَمَيْهَا﴾ رواه ابوداود وصححه الحاكم على شرط البخاري، ئایا دروستە ئافرەت نوێژ بكا بە دەستماڵێكەوە كە سەرو گەردەنی داپۆشێ، لەگەڵ كراسێكی درێژ؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵێ، بەو مەرجەی كراسەكە ئەوەندە درێژ بێ: پشتە پێی داپۆشێ.

كەوا بوو: هیچ ئەندامێكی ئافرەت–هەتا بەرە پێو مووەكانی سەریشی– نابێ دیار بێ، چونكە نوێژەكەی دروست نابێ.

وە عەورەتی پیاو نێوان ناوكو ئەژنۆیەتی ﴿عَنْ جابِرٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ: إذا كانَ الثَّوْبُ واسِعاً فَخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ، وَإِنْ كانَ ضَيِّقاً فَاتَّزِرْ بِهِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر جلەكەت بەرین بوو، خۆتی لە ناو بپێچە، وە ئەگەر تەسك بوو–وەك پەشتەماڵ– لای خوارەوەتی پێ داپۆشە. (ئاشكرایە: مەبەست بەپەشتە ماڵی خوارەوە: داپۆشەری نێوان ناوكو ئەژنۆیە).

سێیەم: (وَالْوُقُوفُ عَلَى مَكانٍ طاهِرٍ) ئەو شوێنەی نوێژی لە سەر ئەكا ئەبی پاك بێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: بَالَ أَعْرابِيٌّ فِي الْمَسْجِدِ، فَقالَ النَّبيُّ ﷺ: دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلاً مِنْ ماءٍ﴾ رواه الشیخان، پیاوێك میزی لە ناو مزگەوت كرد، پێغەمبەر ﷺ

وَالْعِلْمُ بِدُخُولِ الْوَقْتِ، وَاسْتِقْبالُ الْقِبْلَةِ. وَيَجُوزُ تَرْكُ الْقِبْلَةِ فِي حالَتَيْنِ: فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ، وَفِي النّافِلَةِ فِي السَّفَرِ عَلَى الرّاحِلَةِ.

فەرمووی: وازی لێبێننو دۆلچەیەکی ئاو بڕژێننە سەر میزەکەی. واتە: چونکە مزگەوت شوێنی نوێژە ئەبی پاك بێ.

چوارەم: (وَالْعِلْمُ بِدُخُولِ الْوَقْتِ) ئەبی بزانێ: کاتی نوێژ هاتوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ بە ڕاستی نوێژ لە سەر خاوەن باوەڕان نووسراوەو کاتی بۆ داندراوە. کەوابوو: دروست نیە پێش هاتنی کاتی‌نوێژ، نوێژ بکا.

پێنجەم: (وَاسْتِقْبالُ الْقِبْلَةِ) ڕووکردنە قیبلەیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ لە نوێژکردندا ڕووی‌خۆت بکە لای (الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ). مەبەست: ماڵی خوایە لە مەککەی پیرۆز.

﴿ ڕوو نەکرنە قیبلەو، نوێژی ناو ئوتومبیل ﴾

(وَيَجُوزُ) دروستە (تَرْكُ الْقِبْلَةِ) ڕوو لە قیبلە نەکرێ (فِي حالَتَيْنِ) لە دوو کاتدا:

یەکەم: (فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ) لەو کاتەی ترس هەیە: جا لە دوژمن، یان لە شتێکی‌تر، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا﴾ ئەگەر کەوتنە مەترسی نوێژەکەتان بکەن بە پیادەیی، یان، بە سواری، جا ڕووتان لە قیبلە بێ، یان نا. کەوابوو: بە ڕێگەی خۆیدا ڕائەکاو نوێژی فەرز ئەکا، جا ئەگەر نەیتوانی ڕوکووعو سوجدە ببا، ئاماژەیان بۆ ئەکاو، دووبارەکردنەوەی نوێژی ناوێ، هەروەك لە نوێژی‌ترسدا باسی ئەکەین.

دووەم: (وَفِي النّافِلَةِ) لە نوێژی سوننەتدا دروستە ڕوو لە قیبلە نەکا، هەر چەند ترسیشی نەبێ (فِي السَّفَرِ) کە لە سەفەر بێ، واتە: بە ڕێگەدا بڕواو سوننەت بکا.

هەروەها (عَلَى الرّاحِلَةِ) بە سواری وولاغیش دروستە ڕێبوار نوێژی‌سوننەت بکا، هەرچەند ترسیشی نەبێو وولاغەکەیشی بڕوا، بەڵام ئەگەر ترسی نەبو، نوێژی فەرز بەم شێوەیەی دووەم دروست نیە ﴿عن جَابرٍ ﷺ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي عَلَى راحِلَتِه حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِه، فَإِذا أَرادَ الْفَرِيضَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە سەر پشتی وولاغەکەی نوێژی سوننەتی ئەکرد، جا هەر کاتێ ویستبای نوێژی فەرز بکا، دائەبەزی‌و ڕووی لە قیبلە ئەکردو نوێژەفەرزەکەی ئەکرد.

جا بزانە: ڕێبواری سوارو ڕێبواری پیادە، ئەبی بۆ نوێژدابەستن ڕوویان لە قیبلە بکەن، هەروەها ڕێبواری پیادە ئەبی لە ڕوکووعو سوجدەش ڕوو لە قیبلە بکاو بە تەواویش بیانکا، بەڵام ڕێبواری سوار هەر ئاماژەیان بۆ بکا دروستەو نایەوێ ڕووی لە قیبلە بێ.

﴿پاشكۆ﴾: لەو حەديسە بۆمان دەركەوت كە كردنی نوێژیفەرز دروستە: لە ناو فڕۆكە، یان كەشتی، یان ئۆتۆمبێل، بەو مەرجەی ڕوو لە قیبلە بكاو سوجدەو ڕوكووع بە تەواوی ببا، جا ئەگەر ئەوانە لە قیبلە لایاندا، واجبە نوێژكەرەكە بە زووترین كات خۆی بسوڕێنێتەوە لایقیبلە، بەلام ئەگەر نەگونجا ڕوو لە قیبلە بكا، یان ڕوكنەكانی نوێژ تەواو بكا، ئەو كاتە واجبە: دابەزیو نوێژ بكا، جا ئەگەر نەگونجا دابەزێ، دیسان واجبە: بە هەر شێوەیەك هەبێ، نوێژەكەی بكاو دوایێ دووبارەی بكاتەوە ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُسَبِّحُ عَلَى الرَّاحِلَةِ...غَيْرَ أَنَّهُ لاَيُصَلِّي عَلَيْهَاالْمَكْتُوبَةَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ بە سواری وولاغ نوێژی سوننەتی ئەكرد، بەلام نوێژی واجبی لە سەر پشتی وولاغ نەئەكرد. (واتە: چونكە سوجدەو ڕوكووعی لە سەر ناگونجێ).

﴿ فَصْلٌ: لە باسی چۆنیەتی و، ڕوكنەكانی نوێژ ﴾

(وَأَرْكانُ الصَّلاَةِ) ئەو بەشانەی نوێژیان لێ پێك دێ (ثَمانِيَةَ عَشَرَ رُكْناً) هەژدە بەشن، پێیان ئەگوترێ ڕوكنینوێژ:

یەكەم: (اَلنِّيَّةُ) نیەتهێنانە ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّمَا الأَعْمالُ بِالنِّيَّـاتِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كردەوەیەكی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

ئینجا بزانە: پێویستە بەو نیەتە هەموو نوێژێك لە یەكتری جیا بكەینەوە: ئایا فەرزە، یان سوننەتە؟ وە ناوی نوێژەكە چیە؟ بۆ وێنە: بە دڵ بڵێ: (نیازم وەیە فەرزی نوێژی نیوەڕۆ ئەكەم)، یان بڵێ: (سوننەتی پێش نیوەڕۆ ئەكەم). ئیتر نایەوێ بڵێ: ئەوەندە ڕەكعەتەیە، یان بڵێ: بۆ خوا ئەیكەم، بەلكو سوننەتە، هەروەها سوننەتە پێش (اللهُ أكبَر): نیەت بە زوبان بگوترێ، بۆ ئەوەی یارمەتی دڵ بدا.

دووەم: (وَالْقِيامُ مَعَ الْقُدْرَةِ) ڕاوەستانە بە پێوە لە نوێژەفەرزەكاندا بۆ فاتیحە خوێندن ئەگەر توانای هەبێ، وەسوننەتە بە قەد یەك بست قاچەكانی لێك دوور بن ﴿عَنْ عِمْرانَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: صَلِّ قائِماً فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقاعِدًا﴾ رواەالبخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژ بە پێوە بكە، جا ئەگەر توانات نەبو، بە دانیشتوویی بیكە.

سێیەم: (وَتَكْبِيرَةُ الإِحْرامِ) بە گوتنی(اللهُ أكبَر) نوێژ دابەستێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا قُمْتَ إِلَى الصَّلاَةِ فَكَبِّـرْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ ویستت نوێژ دابەستی، بڵێ: (اللهُ أكبَر).

﴿ئاگاداری﴾: نیەتی نوێژ ئەبی لەگەڵ گوتنی(اللهُ أكبَر) بێ، بەلام زۆر لە زانایان فەرموویانە: دروستە لە پێش گوتنی(اللهُ أكبَر) نیەت بێنێ.

وَقراءَةُ الْفَاتحَة، وَ(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) آيَةٌ مِنها، وَالرُّكُـوعُ، وَالطُّمَأْنِينَـةُ فِيـهِ، وَالرَّفْعُ وَالإِعْتِدَالُ، وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ، والسُّجُودُ، وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ، وَالْجُلُوسُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ،

چوارەم: (وَقِراءةُ الْفَاتِحَة) خوێندنی سورەتی فاتیحەیە لە هەموو ڕەکعەتێکدا ﴿عَنْ عُبادَةَ بن الصَّامتِ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ صَلاَةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأُمِّ الْقُرآنِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژی ئەو کەسە دروست نیە کە فاتیحە لە ناو نوێژدا نەخوێنێ.

(وَ) هـەروەها خوێنـدنی(بِسْـمِ اللهِ الـرَّحْمَنِ الـرَّحِيمِ) لـە پـێش فاتیحـە واجبـەو (آيَـةٌ مِنْهـا) ئایـەتێکی فاتیحەیـە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) إِحْـدَى آياتِهَا﴾ رواه الـدارقطني، پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: (بِسْـمِ اللهِ الـرَّحْمَنِ الـرَّحِيمِ) ئایەتێکی فاتیحەیە.

پێنجەم: (وَالرُّكُوُعُ) ڕوکووع بردنە. شەشەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆڕاگرتنە لە ڕوکووع، واتە: پشـتو ئەسـتۆی وەك یـەك ڕاسـت بـێو بـە هـەردوو دەسـتەکانی ئەژنۆیـەکانی بگـرێو پەنجەکانی دەستی بەرەو قیبلە بێ. حەفتەم: (وَالرَّفْعُ) هەڵسانەوەیە لە ڕکووع (وَالإِعْتِـدالُ) ئەبێ لەو هەڵسانەوەیە ڕاسـت ڕابوەسـتێ. هەشتەم: (وَالطُّمَأْنِينَـةُ فِيـهِ) خـۆ ڕاگرتنـە لـەو هەڵسانەوەیە: تا هەموو ئێسقانەکانی ئەچنەوە ناو جومگەی خۆیان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعاً ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّىَ تَعْتَدِلَ قَائِمًـا﴾ رواه الشـيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوای فاتیحەخوێندن ڕکووع ببـەو خـۆت ڕابگـرە لـە ڕکـووع، ئینجـا هەڵسەوە تا بە پێوە ڕاست ڕائەوەستی.

نۆیـەم: (والسُّجُودُ) سـوجدە بردنـە دووجـار لـە هـەموو ڕەکعەتێکدا بـەم جـۆرەی کـە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿أُمِرْتُ أَنْ أَسْجُدَ عَلَىَ سَبْعَةِ أَعْظُمٍ: عَلَى الْجَبْهَةِ، وَأَشارَ بِيَدِهِ إِلَى أَنْفِهِ، وَالْيَدَيْنِ، وَالرُّكْبَتَيْنِ، وَأَطْرافِ الْقَدَمَيْنِ﴾ رواه الشـيخان، فـەرمانم دراوەتـێ: سوجدە ببەم لە سەر حەوت ئێسقان: لە سەر نێوچاوانو لوتو هەردوو دەسـتو هـەردوو ئەژنۆ و پەنجەکانی قاچ.

جا بزانـە: ئەبێ سوجدە لە سـەر شـتێکی وابـێ: کـە لەگـەڵی هەڵنەسـتێتەوەو ئـەبێ لای خوارەوەی بەرزتر بێ لە لای سەری، واتـە: ئەگـەر پـەڕۆیـەك، یـان مێزەرەکـەی لـە سـەر نێوچاوانی بوو، سوجدەی دروست نیە.

دەیـەم: (وَالطُّمَأْنِينَـةُ فِيـهِ) خۆڕاگرتنـە لـە سـوجدەدا تـا گرانـایی سـەری ئەگاتـە شوێنی سوجدە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویـەتی: ﴿ثُمَّ اسْـجُدْ حَتَّـى تَطْمَـئِنَّ سـاجِداً﴾ رواه الشـيخان، ئینجـا سـوجدە ببـەو خـۆت ڕابگـرە لـە سـوجدەدا.

یـانزەم: (وَالْجُلُـوسُ بَـيْنَ السَّـجْدَتَيْنِ) دانیشـتنە لـە نێـوان هـەردوو سـوجدەکاندا.

وَالطَّمَأْنِينَةُ فيه، وَالْجُلُوسُ الأخِيرُ، وَالتَّشَهُّدُ فِيهِ، وَالصَّلاةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فِيهِ، وَالتَّسْلِيمَةُ الأُولَى، وَنِيَّةُ الْخُرُوجِ مِنَ الصَّلاَةِ، وَتَرْتِيبُ الأَرْكَانِ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ.

دوانزەم: (وَالطُّمَأْنِينَةُ فِيهِ) خۆڕاگرتنە لەو دانیشتنەدا تا بە تەواوی پشتی ڕاست ئەبێتەوەو دەستەکانی لە سەر ڕانەکانی دائەنێو پەنجەی هەردوو دەستەکانی لە نزیک ئەژنۆیەکانی دائەنێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جالِساً﴾ رواه الشیخان، دوای سوجدە هەڵسەوە تا بە تەواوی دا ئەنیشی.

سێزدەم: (وَالْجُلُوسُ الأخِيرُ) دانیشتنە بۆ تەحیاتی دوایی.

چواردەم: (وَالتَّشَهُّدُ فِيهِ) خوێندنی تەحیاتیدواییە لەو دانیشتنەدا:

جا ئەمەش دەقێی ئەو تەحیاتەیە کە (ابن عباس) -خوا لێیان ڕازی بێ- لە پێغەمبەر ﷺ گێڕاویەتیەوە: ﴿اَلتَّحِيّاتُ الْمُبارَكاتُ الصَّلَواتُ الطَّيِّباتُ للهِ، اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكاتُهُ، اَلسَّلاَمُ عَلَيْنا وَعَلَى عِبادِ اللهِ الصّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَن لاَّإِلَهَ الاَّاللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَّسُولُ اللهِ﴾ رواه مسلم.

پانزەم: (والصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) سەلاوات لێدانە لە سەر پێغەمبەر ﷺ (فِيهِ) لە تەحیاتی ئاخیردا، جا بە لای کەمی بڵێ: (أَللّهُمَّ صَلِّ عَلَىمُحَمَّد). بەلام لە دوای تەحیات -پێش سەلامدانەوە- سوننەتە: بە درێژی سەلاوات لێبداو بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ صَلِّ عَلَىمُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمَّد، كَما صَلَّيْتَ عَلَى إِبْراهِيمَ، وَبارِك عَلَى مُحَمَّد وَعَلَى آلِ مُحَمَّد كَما بَارَكْتَ عَلَى إِبْراهِيمَ فِيالْعالَمِينَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ﴾ رواه مسلم عن ابی مسعود ﷺ.

هەروەها لە پاش ئەو سەلاواتە -پێش سەلامدانەوە- سوننەتە ئەم دوعایە بخوێنێ: ﴿أَللّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذابِ جَهَنَّم، وَمِنْ عَذابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ﴾ رواهالشیخان.

شانزەم: (وَالتَّسْلِيمَةُ الأُولَى) سەلامدانەوەی یەکەمە بە لای ڕاستەدا، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿تَحْرِيمُها التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُها السَّلاَمُ﴾ رواه اصحاب السنن، دابەستنی نوێژ (اللهُ أكبَر) گوتنە، وەدەرچوون لە نوێژ سەلامدانەوەیە. واتە: بڵێ: (اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَركاتُهُ).

حەڤدەهەم: (وَنِيَّةُ الْخُرُوجِ مِنَ الصَّلاَةِ) نیەتی دەرچوونە لە نوێژ، بەلام فەرموودەی ڕاستتر ئەوەیە: کە ئەو نیەتە پێویست نیە.

هەژدەهەم: (وَتَرْتِيبُ الأَرْكانِ) ڕیزکردنی ئەو ڕوکنانەیە (عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ) بەو شێوەیەی باسمان کرد: کە لە پێغەمبەر ﷺ وەرگیراوەو فەرموویەتی: ﴿صَلُّوا كَما رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي﴾ رواه البخاری، نوێژ بکەن بەو شێوەیەی منتان بینیوە نوێژم دەکرد.

جا ئەگەر بە پێچەوانەی ئەو ڕیزە نوێژی کرد: وەك بە قەسدی سوجدە پێش ڕوکووع ببا، ئەوە نوێژەکەی تێك ئەچێو ئەبی دووبارەی بکاتەوە.

بەڵام ئەگەر –بە قەسدی نەبو– بە هەڵە سوجدەی پیشێ ڕوکووع برد، یان تەحیاتی پـێش فاتیحە خوێند، نوێژەکەی تێك ناچێ، بەڵام هەرچی لە دوای ڕیزتێکدانەکە کردویـەتی بـە بێ سود ئەڕواو ئەبی بگەڕێتەوە سەر ڕیزەکەی خۆی، جا ئەگەر هەر نەهاتـەوە بـیری کـە ڕیزی تێك داوە، تا گەیشتەوە هەمان ڕوکن–کە نـەیکردوە– بـا هـەر بـەردەوام بـێو ئـەو ڕوکنە لە جێی نەکراوەکە ئەژمێردرێ، ئەوەی بە هەڵەش کردبوی، دووبـارە ئەیکاتـەوە، ئینجا سوننەتە پێش سەلامدانەوە سوجدەی سەهوو ببا.

﴿ باسی بانگو ئیقامەت ﴾

(وَسُنَنُها) سوننەتەکانی نوێژ (قَبْلَ الدُّخُولِ فِيها) پێش دابەستنی نوێژ (شَيْئانِ) دوو شتن:

سوننەتی یەکەم: (اَلأَذانُ) بانگدانە بۆ هەر پێنج نوێژەفەڕزەکان، جـا بـە تـەنهایی نوێـژ بکا، یان بە جەماعەت، لە چۆڵی بێ، یان لە ئاوەدانی، بـەو مەرجـەی کـاتی نوێـژ هاتبـێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا حَضَرَتِ الصَّلاةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ﴾ رواه الشيخان، کاتێ نوێژ بوو، با یەکێك لە ئێوە بۆتان بانگ بدا.

جا بزانە: لە بەر ئەو حەدیسە چەند زانایەك فەرموویانە: بانگ (فَرْضُ الْكِفايَةِ)یـە، واتـە: لە هەر دێیەكو لە هەر گەڕەکێك ئەبی بانگ بدرێ، ئەگەر نـا: هـەموویان تاوانبـار ئـەبن، وە ئەبی بانگبێژەکە پیاو بێو موسوڵمان بێو ڕووی لە قیبلە بێو بە پێوە بێ.

ئەمەش دەققی بانگە، کە لە پێغەمبەرﷺ پێمان گەیشـتوە: ﴿اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، أَشْهَدُ أَن لاَّإِلَهَ إِلاَّاللهُ أَشْهَدُ أَن لاَّإِلَهَ إِلاَّاللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ، حَيَّ عَلَىالصَّلاَه حَيَّ عَلَىالصَّلاَه، حَيَّ عَلَىالْفَلاَح حَيَّ عَلَى الْفَلاَح... (فَإِنْ كانَ صَلاَةَ الصُّبْحِ)﴾ واتە: ئەگەر بانگەکە بۆ نوێژی بەیانی بوو ﴿قُلْـتَ﴾ لـە دوای (حَيَّ عَلَى الْفَلاَح) بلـێ: ﴿اَلصَّلاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ اَلصَّلاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ﴾ رواه اصحاب السنن عن أبيمحذورة.

سوننەتی دووەم: (وَالإِقامَةُ) ئیقامەتکردنە بۆ هەر پێنج فەڕزەکان: جا بە تـەنهایی نوێـژ بکا، یان بە جەماعەت، پێش دابەستنینوێژ ڕووی لە قیبلـە بکـاو بـەم ووشـانە ئیقامـەتی نوێـژ بکـا: ﴿اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، أَشْهَدُ أَن لاَّإِلَهَ إِلاَّاللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداًرَّسولُ اللهِ، حَيَّ عَلَىالصَّلاَه، حَيَّ عَلَىالْفَلاَح، قَدْ قامَتِ الصَّلاَه، قَدْ قامَتِ الصَّلاَه، اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ﴾ رواه أصحاب السنن عن عبدالله بن زيد الأنصاري.

وَبَعْدَ الدُّخُولِ فِيها شَيْئانِ: اَلتَّشَهُّدُ الأَوَّلُ، وَالْقُنُوتُ فِي الصُّبْحِ،

﴿ باسی وەڵامدانەوەی بانگ ﴾

هەر کەسێك گوێی لە بانگ، یان لە ئیقامەت بوو، سوننەتە ئەویش وەکو بانگدەر ووشەکان بڵێ، بەڵام لە کاتی ﴿حَيَّ عَلَىالصَّلاَه، حَيَّ عَلَىالْفَلاَح ﴾ بڵێ: ﴿لاَحَـوْلَ وَلاَقُوَّةَ إِلاَّبِاللهِ﴾ رواەمسلم.

هەروەها لە دوای بانگو لە دوای ئیقامەت سوننەتە بانگدەر و ئەوەی گوێی لێبوە: سەلاوات لێبدەن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا سَمِعْتُمُ النّداءَ فَقُولُوا مِثْلَ مـا يَقُـولُ الْمُؤَذِّنُ، ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلاةً صَلَّىاللهُ عَلَيْهِ بِها عَشْـراً﴾ رواەمسلم واصحاب السنن، کاتێ گوێتان لە بانگەوازی نوێژ بوو–واتە: بانگو ئیقامەت–ئێوەش وەکو بانگدەرەکە ووشەکان بڵێن، ئینجا لە دواییدا سەلاواتم لە سەر لێبدەن، چونکە هەر کەسێك یەك سەلاواتم لە سەر لێبدا، خوای گەورە دە ڕەحمەتی بە سەردا ئەبارێنێ.

هەروەها لە دوای بانگو لە دوای ئیقامەت سوننەتە بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ رَبَّ هذهِ الدَّعْوَةِ التّامَّةِ وَالصَّلاةِ الْقائمَةِ آتِ مُحَمَّداً اَلْوَسيلَةَ وَالْفَضيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقاماً مَحْمُوداً الَّذي وَعَدْتَـهُ﴾ رواه البخاری. ﴿وَعَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ﵁: أَنَّهُ كانَ–إِذا سمعَ الْمُؤَذِّنَ يُقيمُ الصَّلاَةَ–يَقُـولُ: (أَللّهُمَّ رَبَّ هَذهِ الدَّعْوَةِ التّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقائمَةِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّد وَآتِهِ سُؤْلَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ)﴾ رواه ابن السنی، واتە: کە (ابوهريرة) گوێی لە ئیقامەتی نوێژ ئەبو بەم ووشانەیڕابردوو سەلاواتی لێئەداو دوعای بۆ پێغەمبەرﷺ ئەکرد.

﴿ باسی قونووتو، سوننەتەکانیتری ناو نوێژ ﴾

ئینجا کە ئیقامەت تەواو بوو هەڵئەستێو نوێژ دائەبەستێ، جا (وَبَعْدَ الدُّخُولِ فِيهـا) ئەو سوننەتانەی بەشێکن لە نوێژو لە پاش دەست پێکردنی نوێژن (شَيْئانِ) دوو سوننەتن:

سوننەتییەکەم: (اَلتَّشَـهُّدُ الأَوَّلُ) تەحیاتییەکەمە تا ئەگاتە (أَللّهُمَّ صَـلِّ عَلَـى مُحَمَّدٍ) ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ بُجَيْنَةَ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ قامَ مِنْ اثْنَتَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ لَمْ يَجْلِسْ بَيْنَهُما، فَلَمّا قَضَى صَلاَتَهُ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ دوو ڕەکعەتی نوێژی نیوەڕۆی کردن و بۆ تەحیاتییەکەم دانەنیشتو هەڵساوە، ئینجا کە نوێژی تەواو کرد، دوو سوجدەی سەهووی بردن و سەلامی داوە.

سوننەتی دووەم: (وَالْقُنُـوتُ) خوێنـدنی (قونووتـە) لـە سـێ شـوێندا: یەکەم: (فِي الصُّبْحِ) لە نوێژی سبەیناندا کە لە ڕوکووعی ئاخیری هەڵساوە لە دوای (سَمِعَ اللهُ–تا–لَكَ الْحَمْدُ)، ﴿عَنْ أَنَسٍ﵁: مَازالَ رَسُولُ اللهِﷺ يَقْنُتُ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ حَتَّى فارَقَ الدُّنْيا﴾ رواه الدارقطني والحاكم، پێغەمبەرﷺ بەردەوام لە نوێژی سبەیناندا قونووتی ئەخوێند تا وەفاتی کرد.

دووهم: ئەگەر بەلایەك هاتە سەر موسولمانان، سوننەتە لە هەر پێنج فەرزەکاندا پاش هەلسانەوە لە ڕکووعی ئاخیر: قونووت بخوێندرێ ﴿عَنْ أَنَسٍﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللهِﷺ كانَ لاَيَقْنُتُ إِلاَّ إِذا دَعا لِقَوْمٍ أَوْ دَعا عَلَى قَوْمٍ﴾ صححه ابن خزيمة، پێغەمبەرﷺ لە هەموو نوێژەفەرزەکاندا قونووتی نەئەخوێند، مەگەر دوعای بۆ چەوساوان کردبا، یان دوعای لە ستەمکاران کردبا. واتە: تەنها ئەو کاتە قونووتی ئەخوێند.

سێیەم: (وَفِي الْوَتْرِ) لە نوێژی (وَتْر)دا –کە لە ڕکووعی ئاخیری هەلساوە– قونووت سوننەتە (فِي النِّصْفِ الثَّانِي) لە نیوەی دووەمدا (مِنْ شَهْرِ رَمَضانَ) لە مانگی ڕەمەزان، جیاوازی نیە: تەراویحی کردبێ، یان نا.

﴿ئاگاداری﴾: هەندێك لە زانایانی ئایینی فەرموویانە: بەردەوام قونووت لە نوێژی (وَتْر)دا سووننەتە.

جا بزانە: لە هەموو ووشەکانی قونووت خێرتر ئەمەیە: ﴿عَنِ الْحَسَنِﷺ: قالَ: عَلَّمَنِي النَّبِيُّﷺ كَلِماتٍ أَقُولُهُنَّ فِي قُنُوتِ الْوَتْرِ﴾ حەزرەتی(حسن) کوڕی ئیمامی(علی)رضي الله عنهما فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ چەند ووشەیەکی فێر کردم کە لە قونووتی(وَتْر)دا بیانخوێنم، کە ئەمەیە: ﴿أَللّٰهُمَّ اهْدِنِي فِيمَن هَدَيْتَ، وَعافِنِي فِيمَنْ عافَيْتَ، وَتَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ، وَبارِكْ لِي فِيما أَعْطَيْتَ، وَقِنِي شَرَّ ماقَضَيْتَ، فَإِنَّكَ تَقْضِي وَلاَ يُقْضَى عَلَيْكَ، وَإِنَّهُ لاَيَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ، وَلا يَعِزُّ مَنْ عادَيْتَ، تَبارَكْتَ رَبَّنا وَتَعالَيْتَ، وَصَلَّى اللهُ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍﷺ﴾ رواه البيهقي والترمذي والنسائي.

هەروەها سوننەتە پێش سەلاوات لێدان لە دوای (وَتَعالَيْتَ) بلێ: ﴿فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى ماقَضَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ﴾.

هەروەها سوننەتە: هەردوو دەستەکانی بەرز بکاتەوە، وە ئەگەر ئیمام بوو، دەنگی بەرز بکاتەوەو، لەجیاتیتاك، بیکا بە کۆمەڵ، واتە: بلێ: (إِهْدِنا، عافِنا، تَوَلَّنا، بارِكْ لَنا، قِنا). وە ئەگەر مەئموم بوو، بلێ: (آمین). وە جیاوازی قونووتی سبەینەو بەلاو وەتر نیە.

جا بزانە: لەجیاتیقونووت، یان لە دوای قونووت هەر دووعایەکیتر بخوێنێ، هەر دروستە.

﴿ سوننەتەکانی ناو نوێژ ﴾

(وَهَيْئاتُها) ئەو سوننەتانەی بەشێك نینە لە نوێژ، بەلام نوێژیان پێ جوان ئەبێ (خَمْسَ عَشْرَةَ خَصْلَةً) پانزەنە:

یەکەم: (رَفْعُ الْيَدَيْنِ) بەرزکردنەوەی هەردوو دەستەکانە تا سەری پەنجەکانیان ئەگاتە بەرانبەر سەرەوەی گوێیەکانی، لەپەدەستی بەرانبەر شانەکانی ئەبێ:

عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ وَعِنْدَ الرُكُوعِ وَالرَّفْعِ مِنْـهُ، وَوَضْـعُ الْـيَمِينِ عَلَـى الشِّـمالِ، وَالتَّوَجُّهُ، وَالاسْتِعاذَةُ، وَالْجَهْرُ فِي مَوْضِعِه،

(عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ) له كاتى گوتنى (اللهُ أكبَر)ى نوێژدابەستن و (وَعِنْدَ الرُكُوعِ) لە كاتى چوونە ڕوكووعو (وَالرَّفْعِ مِنْهُ) لە كاتى هەڵسانەوە لە ڕوكووع، هەروەها لە كاتى هەڵسانەوە لە تەحياتى‌يەكەم بۆ فاتيحەى‌سێيەم ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِىَ‌اللهُ عَنهُما قالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ إفْتَتَحَ التَّكْبيرَ لِلصَّلاَةِ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ حينَ يُكَبِّرُ حَتَّى يَجْعَلَهُما حَذْوَ مَنْكِبَيْه، وَإذا كَبَّرَ لِلرُّكُوعِ فَعَلَ مِثْلَهُ، وَإذا قالَ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَعَلَ مِثْلَهُ، وَإذا قامَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْـهِ﴾ رواه الشيخان، (ابن عمر) -خوا لێيان ڕازى بێ- فەرمووى: پێغەمبەرم ﷺ بينى لە كاتى (اللهُ أكبَر)ى نوێژدابەستن هەردوو دەستەكانى بەرز دەكردنەوە تا بەرانبەرى شانەكانى دەبوون، كاتێ چووە ڕوكووع هەر بەو شێوەيە دەستى بەرز كردنەوە، كاتێ هەڵساوە لە ڕوكووع هـەر بەو شێوەيە دەستى بەرز كردنەوە، كاتێ لە تەحيات هەڵساوە بۆ ڕەكعەتى‌سێيەم هەردوو دەستى بەو شێوەيە بەرز كردنەوە.

دووەم: (وَوَضْعُ الْيَمِينِ عَلَى‌الشِّمالِ) دانانى دەستى ڕاستەيە لە سەر دەستى چەپە، لە كاتى فاتيحەخوێندن لە پشتى ناوك لە ژێر سينگى ﴿عَنْ وائِلِ بنِ حُجْـرٍ رضي الله عنه: وَضَـعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى‌ظَهْرِكَفِّهِ الْيُسْرَى وَالرُّسْـغِ وَالسَّـاعِدِ﴾ رواه أبوداود والنسائي، پێغەمبەر ﷺ دەستى ڕاستەى دانا سەر پشتە دەستى چەپەى لەگەڵ جومگەى دەستى لەگەڵ بەشێكى باسكى.

سێيەم: (وَالتَّوَجُّهُ) خوێندنى دوعاى (تەوەججوهە) بە نهێنى لە دواى (اللهُ أكبَر)ى نوێژ دابەستن ﴿عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إذا قامَ إلَى‌الصَّلاَةِ كَبَّـرَ، ثُـمَّ قـالَ:﴾ پێغەمبەر ﷺ كە بۆ نوێژ هەڵئەستا بە (اللهُ أكبَر) نوێژى دائەبەست، ئينجا ئەم دوعايەى ئەخوێند: ﴿وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذى فَطَرَ‌السَّمٰوات وَالأرْضَ حَنيفاً مُسْلِماً وَما أَنـا مِـنَ الْمُشْرِكينَ إنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيايَ وَمَماتِي للهِ رَبِّ الْعالَمينَ لاَشَرِيكَ لَهُ وَبِـذَلِكَ أُمِرْتُ وَأنا مِنَ الْمُسْلِمينَ﴾ رواه مسلم.

چوارەم: (وَالإِسْتِعاذَةُ) گوتنى (أعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ) بە نهێنى، پێش دەست پێكردنى (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) لە هەموو ڕەكعەتێكدا، خواى گەورە فەرموويەتى: ﴿فَإذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ كاتێ ويستت قورئان بخوێنى داوا لە خوا بكە بتپارێزێ لە شەيتانى تێهەڵدراو.

پێنجەم: (وَالْجَهْرُ) بە دەنگ خوێندنى فاتيحەو سورەتى‌دواى فاتيحەيە (فِي مَوْضِعِهِ) لەو شوێنەى ئاشكراى بۆ داندراوە: كە نوێژى بەيانى‌و جومعەو ڕەكعەتى يەكەم‌و دووەمى

عیشاو مەغریبو هەردوو جەژنەکانو مانگگیران و تەراویحو وەتری ڕەمەزانە، بەو مەرجەی -لەوانەدا- مەئموم نەبێ.

(وَالإِسْرارُ فِي مَوْضِعِهِ) هەروەها بە نهێنی خوێندنە لەو شوێنەی نهێنیی بۆ دانراوە: کە ڕەواتیبی هەر پێنج نوێژەکانو نوێژی نیوەڕۆ و عەسر و ڕەکعەتی سێیەمو چوارەمی مەغریبو عیشایە. جا بزانە: لەم پێنجەمەدا جیاوازی ئیمام و نوێژکەری بە تەنهایی نیە.

شەشەم: (وَالتَّأْمِينُ) گوتنی (آمین)ە لە دوای فاتیحە، جا بە تەنهایی بێ، یان بە جەماعەت ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا أَمَّنَ الإِمامُ فَأَمِّنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ ئیمام گوتی: (آمین). ئێوەش بڵێن: (آمین). چونکە هەر کەسێك (آمین)گوتنەکەی لەگەڵ (آمین)گوتنی مەلائیکەتان ڕێك بکەوێ، خوای گەورە لە گوناهیڕابردووی خۆش ئەبێ.

حەفتەم: (وَقِراءَةُ السُّورَةِ) خوێندنی سوڕەتێکە (بَعْدَ الْفاتِحَةِ) لە پاش خوێندنیفاتیحە لە ڕەکعەتی یەکەمو دووەم، جا بزانە: لەجیاتی سوڕەت دروستە ئایەتێکی قوڕئان بخوێنێ، بەڵام سوڕەتێکیتەواو لە ئایەتێکی بە ئەندازەی خۆی خێرترە.

جا ئەگەر سوڕەتی نەخوێند، لای کەمی سێ ئایەت بخوێنێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ثَلاثُ آياتٍ يَقْرَأُ بِهِنَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلاتِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ ثَلاثِ خَلِفاتٍ عِظامٍ سِمانٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سێ ئایەتی قوڕئان یەکێکتان لە نوێژدا بیانخوێنێ لە پاش فاتیحە، خێری زۆرترە لە سێ ووشتری ئاوسی گەورەو قەڵەو.

بەڵام ئەگەر مەئموم گوێی لە سوڕەت خوێندنی ئیمام بوو، ئەبی گوێی لێبگرێو نابێ سوڕەت بخوێنێ ﴿عَنْ عُبادَةَ بنِ الصامتِ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَعَلَّكُمْ تَقْرَئُونَ خَلْفَ إِمامِكُمْ؟ قُلْنا: نَعَمْ. قالَ: لاَ تَفْعَلُوا إِلاَّ بِفاتِحَةِ الْكِتابِ فَإِنَّهُ لاَصَلاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِها﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وا دیارە ئێوە لە نوێژی بە جەماعەت لە دوای ئیمام قوڕئان ئەخوێنن؟ گوتمان: بەڵێ ئەیخوێنین، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وا مەکەن جگە لە فاتیحە هیچیتر مەخوێنن، چونکە هەر کەسێك فاتیحە نەخوێنێ نوێژی دروست نیە.

جا ئەگەر نوێژەکە نهێنی بوو، یان گوێی لە خوێندنیئیمام نەبو، ئەوکاتە با بیخوێنێ.

﴿ئاگاداری﴾: خوێندنی ئایەت، یان سوڕەتی پاش فاتیحە سوننەتە: لە سەر ڕیزی قوڕئان بێ، سوننەتە: ڕەکعەتییەکەم لە ڕەکعەتیدووەم درێژتر بێ، سوننەتە: ئیمام ماوەیەك بە بێدەنگی قوڕئان لە دوای فاتیحە بخوێنێ؟ بۆ ئەوەی مەئمومەکانیش فاتیحەی خۆیان بخوێنن.

وَالتَّكْبِيراتُ عِنْدَ الْخَفْضِ وَالرَّفْعِ، وَقَوْلُ سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ، وَالتَّسْبِيحُ فِى الرُّكُوعِ وَالسُّجُود، وَوَضْعُ الْيَدَيْنِ عَلَى الفَخِذَيْنِ فِى الْجُلُوسِ: يَبْسُطُ الْيُسْرَى وَيَقْبِضُ الْيُمْنَى إلاَّ الْمُسَبِّحَةَ فَإِنَّهُ يُشِيرُ بِها مُتَشَهِّداً،

هەشتەم: (وَالتَّكْبِيراتُ) (اللهُ أكبَر) گوتنە (عِنْدَ الْخَفْضِ) كاتى هاتنە خوار بۆ ڕوكووعو سوجدە (وَالرَّفْع) هەروەها كاتى هەڵسانەوە لە سوجدەو تەحيات ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ ﷺ: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُكَبِّرُ فِى كُلِّ خَفْضٍ وَرَفْعٍ وَقِيامٍ وَقُعُودٍ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ ئەيگوت: (اللهُ أكبَر)، بۆ گشت هاتنەخوارەوەو هەڵسانەوەو ڕاوەستان و دانيشتن.

نۆيەم: (وَقَوْلُ) كاتێ لە ڕوكووع هەڵساوە بڵێ: ﴿سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ﴾ رواه الشيخان، جا بزانە: ئيمام بە ئاشكرا (سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) ئەڵێ، ئەوەى تريش بە نهێنى ئەڵێ، هەم سوننەتە لە پاش (رَبَّنا لَكَ الْحَمْدُ) بڵێ: ﴿حَمْداً كَثِيراً طَيِّباً مُبارَكاً فِيهِ مِلْءَ السَّمٰوات وَمِلْءَ الأَرْضِ وَمِلْءَ مَابَيْنَهُما وَمِلْءَ مَاشِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ﴾ رواەمسلم.

دەيەم و، يازدەم: (وَالتَّسْبِيحُ) تەسبيحات كردنە (فِى الرُّكُوعِ) لە ڕوكووعدا، وەك سێ جار بڵێ: ﴿سُبْحانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ﴾. هەم (وَالسُّجُودِ) لە سوجدەشدا سێ جار بڵێ: ﴿سُبْحانَ رَبِّيَ الأَعْلَى﴾. رواهما الترمذي، هەروەها لە دانيشتنى نێوان هەردوو سوجدەدا سوننەتە بڵێ: ﴿أللَّهُمَّ اغْفِرْ لِى وَارْحَمْنِى وَعافِنِى وَاهْدِنِى وَارْزُقْنِى﴾ رواەابوداود وصححەالحاكم.

دوانزەم: (وَوَضْعُ الْيَدَيْنِ) دانانى هەردوو دەستەكانە (عَلَى الْفَخِذَيْنِ) لە سەر هەردوو ڕانەكانى (فِى الْجُلُوسِ) لە دانيشتنى نێوان هەردوو سوجدەو هەم لە تەحياتەكاندا بەم شێوەيە: (يَبْسُطُ الْيُسْرَى) پەنجەكانى دەستى چەپەى درێژ بكاتە نزيك ئەژنۆيەكانى (وَيَقْبِضُ الْيُمْنَى) پەنجەكانى دەستى ڕاستەى بنوقێنێ (إلاَّ الْمُسَبِّحَةَ) تەنها پەنجەى شادە نەنوقێنێ (فَإِنَّهُ) پەنجەى شادە (يُشِيرُ بِها) ئاماژەى پێئەكا (مُتَشَهِّداً) لە كاتى شادە هێنان، كە گوتى: (إلاَّ اللهُ) بەرزى ئەكاتەوە، بەلام نايجولێنێ ﴿عَنْ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كانَ يُشِيرُ بِالسَّبَّابَةِ وَلاَيُحَرِّكُهَا﴾ رواه احمد وابوداود والنسائي، پێغەمبەر ﷺ بە پەنجەى شادە ئاماژەى ئەكردو نەيئەجولاند.

ئينجا تا كۆتايى تەحيات دايئەنێتەوەو پەنجەى گەورەشى پێوە ئەلكێنێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إذا جَلَسَ فِى الصَّلاةِ وَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُمْنَى، وَقَبَضَ أَصابِعَهُ كُلَّها وَأَشارَ بِأَصْبَعِهِ الَّتِى تَلِى الإِبْهامَ، وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى فَخِذِهِ الْيُسْرَى﴾ رواەمسلم، كە پێغەمبەر ﷺ بۆ تەحياتى نوێژ دائەنيشت، دەستى ڕاستەى لە سەر ڕانى ڕاستەى دائەناو هەموو پەنجەكانى ئەنوقاندنو ئاماژەى بەو پەنجەيە ئەكرد كە لە لاى پەنجەى گەورەيە، وە دەستى چەپەى دائەنا سەر ڕانى چەپەى.

سێزدەم: (وَالإِفتِراشُ) دانیشتنە لە سەر قاچی چەپە (فِي جَمِيعِ الجَلَسات) لە هەموو دانیشتنەكانی نێوان سوجدەكان‌و لە تەحیاتەكاندا-جگە لە تەحیاتی ئاخیر- واتە: لە سەر كۆزینگی قاچی چەپە دائەنیشێ‌و قاچی ڕاستەی لە سەر پەنجەكان دائەچەقێنێ.

چواردەم: (وَالتَّوَرُّكُ) دانانی نەرمەی ڕانیەتی لە سەر زەمین (فِي الجَلْسَةِ الأَخِيرَةِ) لەو دانیشتنەی سەلامدانەوەی بە دوادا دێ، واتە: قاچی ڕاستەی دائەچەقێنێ‌و قاچی چەپەی بە لای ڕاستەی‌دا ئەباتە دەرەوەو نەرمەڕانەكەی‌چەپەی ئەلكێنێ بە زەمین ﴿عَنْ أَبِي حُمَيدالسَّاعدي ﷺ فِي صفة صَلاَةِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا جَلَسَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ جَلَسَ عَلَى رِجْلِهِ اليُسْرَى وَنَصَبَ اليُمْنَى، وَإِذَا جَلَسَ فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ قَدَّمَ رِجْلَهُ اليُسْرَى وَنَصَبَ الأُخْرَى وَقَعَدَ عَلَى مَقْعَدَتِه﴾ رواه البخاري، پێغەمبەرﷺ كە دوو ركعەتی تەواو ئەكردن، بۆ تەحیاتی یەكەم لە سەر قاچی چەپەی دائەنیشت‌و قاچی ڕاستەی دائەچەقاند، كە بۆ تەحیاتی‌دوایی دائەنیشت، قاچی چەپەی ئەخستە پێش قاچی ڕاستەی‌و قاچی ڕاستەی دائەچەقاندو لە سەر نەرمەی‌ڕانی دائەنیشت.

پانزەم: (وَالتَّسْلِيمَةُالثَّانِيَةُ) سەلامدانەوەی‌دووەمە ﴿عَنْ وَائِلِ بنِ حُجْرٍ ﷺ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُسَلِّمُ عَنْ يَمِينِه: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُاللهِ وَبَرَكَاتُهُ، وَعَنْ شِمالِه: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُاللهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾ رواهأبوداود، پێغەمبەرﷺ سەلامی یەكەمی بە لای ڕاستەدا ئەداوەو سەلامی دووەمی بە لای چەپەدا ئەداوە، لە سەلامدانەوەدا ئەیگوت: (اَلسَّلامُ عَلَيكُمْ وَرَحْمَةُالله وَبَركاتُهُ).

﴿ باسی ئەو زیكرانەی لە پێش نوێژو لە دوای نوێژ ئەگوترێن ﴾

١- زیكری پێش نوێژەكان ﴿عَنْ أُمِّ رافعٍ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّها قالَتْ: يا رَسُولَ الله دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يَأْجُرُنِي اللهُ تَعالَى عَلَيْه، قالَ ﷺ: يا أُمَّ رَافِعٍ إذا قُمْتِ إِلَى الصَّلاة فَسَبِّحِي الله تَعالَى عَشْراً، وَهَلِّلِيهِ عَشْراً، وَاحْمَدِيهِ عَشْراً، وَكَبِّرِيهِ عَشْراً، وَاسْتَغْفِرِيهِ عَشْراً﴾ رواه ابن السني، ئەی پێغەمبەری خوا، زیكرێكم پێ بڵێ كە بە گوتنی پاداشتم بدرێتێ لە لای خوای‌گەورە، پێغەمبەریشﷺ فەرمووی: ئەی (دایكی‌ڕافیع)، كاتێ ویستت هەڵسی نوێژ بكەی، دە جار بڵێ: (سُبْحانَ الله)، دە جار بڵێ: (لاَإِلهَ إلاَّالله)، دە جار بڵێ: (اَلْحَمْدُ لله)، دە جار بڵێ: (اَللهُ أكبَر)، دە جار بڵێ: (أَسْتَغْفِرُاللهَ).

٢- ﴿ زیكری دوای نوێژی بەیانی‌و مەغریب بە تایبەتی ﴾

كە سەلامت داوە لەو دوو نوێژە، پێش ئەوەی لە شوێنی خۆت لابچی‌و پێش هەموو قسەیەك دە جار بڵێ: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ رواهما الترمذي عن ابي‌ذر وعمارة.

ئینجا سێ جار بڵێ: ﴿رَضِينا بِاللهِ رَبّاً، وَبِالإِسْلامِ دِيناً، وَبِمُحَمَّدٍﷺ رَسُولاً﴾ رواه اصحاب السنن. ئینجا حەفت جار بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ أَجِرْني مِنَ النّارِ﴾ رواه ابوداود.

٣- ﴿ زیکری هەر پێنج نوێژەکان بە گشتی ﴾

یەکەم: ﴿عَنْ ثَوْبانَ: كانَ رَسُولُ اللهِﷺ إِذا انْصَرَفَ مِنْ صَلاتِهِ إِسْتَغْفَرَ اللهَ ثَلاثاً، فَقالَ:﴾ کاتێ پێغەمبەرﷺ سەلامی ئەداوە لە نوێژ، سێ جار ئەیفەرموو: (أَسْتَغْفِرُالله)، ئینجا ئەیفەرموو: ﴿أَللّهُمَّ أَنْتَ السَّلامُ، وَمِنْكَ السَّلامُ، تَبارَكْتَ يا ذاالْجَلالِ وَالإِكْرامِ﴾ رواەمسلم.

دووەم: ئایەتەلکورسی ﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ قَرَأَ آيَةَالْكُرْسِيِّ دُبُرَ كُلِّ صَلاةٍ مَكْتُوبَةٍ لَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ إِلاَّ الْمَوْتُ﴾ صححه ابن حبان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك دوای هەموو نوێژێکی فەرز ئایەتەلکورسی بخوێنێ، هیچ شتێ رێگەی بە هەشتی لێناگرێ تەنها نەمردنی رێگەی نادا.

سێیەم: پێغەمبەرﷺ دوای نوێژ ئەیفەرموو: ﴿لآإِلَهَ إِلاّاللهُ وَحْدَهُ لاشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، أَللّهُمَّ لاَ مانِعَ لِما أَعْطَيْتَ وَلاَ مُعْطِيَ لِما مَنَعْتَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ﴾ رواەالشیخان.

چوارەم: ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ سَبَّحَ دُبُرَكُلِّ صَلاةٍ ثَلاثاً وَثَلاثِينَ، وَحَمِدَ اللهَ ثَلاثاً وَثَلاثِينَ، وَكَبَّرَ اللهَ ثَلاثاً وَثَلاثِينَ، فَتِلْكَ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ﴾ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لە دوای هەموو نوێژێك سی‌وسێ جار بڵێ: (سُبْحانَ اللهِ)، سی‌وسێ جار بڵێ: (اَلْحَمْدُ لِلّهِ)، سی‌وسێ جار بڵێ: (اَللهُ أَكْبَرُ)، ئەوە ئەکاتە نەوەد و نۆ، وەك ژمارەی ناوە پیرۆزەکانی خوای گەورە ﴿وَقالَ تَمامَ الْمِأَةِ﴾ ئینجا بۆ تەواوکردنی ژمارە سەد، جارێك بڵێ: ﴿لآإِلَهَ إِلاّاللهُ وَحْدَهُ لاشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾، بە گوتنی ئەو زیکرانە ﴿غُفِرَتْ خَطاياهُ وَلَوْ كانَ مِثْلَ زَبَدِالْبَحْرِ﴾ رواە مسلم، خوای گەورە لە گوناهەکانی خۆش ئەبێ، هەرچەند وەك کەفی دەریا زۆر بن.

پێنجەم: دە جار بڵێ: ﴿لآإِلَهَ إِلاّاللهُ﴾ رواە الترمذي.

شەشەم: ﴿عَنِ ابْنِ عَبّاسٍ رضي الله عنهما: أَنَّ رَفْعَ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ–حِينَ يَنْصَرِفُ النّاسُ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ–كانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِﷺ﴾ رواەالشیخان، واتە: دەنگ هەڵێنان بەو زیکرەی دوای نوێژەواجبەکان–کە نوێژ ئەکرا– لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ هەبوو.

ئیمامی (الشافعی) ئەفەرموێ: ئەگەر ئیمام ئەیویست لێی فێرە زیکر ببن، با دەنگ هەڵێنێ تا ئەزانێ: لێی فێر بون، ئینجا دەنگی نزم ئەکاتەوە.

(فَصْلٌ) وَالْمَرْأَةُ تُخالِفُ الرَّجُلَ فِي خَمْسَةِ أَشْياءَ: فَالرَّجُلُ يُجافِي مِرْفَقَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ، وَيُقِلُّ بَطْنَهُ عَنْ فَخِذَيْهِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ، وَيَجْهَرُ فِي مَوْضِعِ الْجَهْرِ، وَإِذا نابَهُ شَيْءٌ فِي الصَّلاةِ سَبَّحَ،

﴿ دوعا کردن له دوای نوێژەکان ﴾

﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ ﷺ: قِيلَ: يارَسُولَ اللهِ ﷺ أَيُّ الدُّعاءِ أَسْمَعُ؟ قالَ: جَوْفَ اللَّيْلِ الآخِرَ، وَدُبُرَ الصَّلَواتِ الْمَكْتُوباتِ﴾ رواه الترمذي، پرسیار له پێغەمبەر ﷺ کرا: ئایا کام دوعا زوتر قبولٚ ئەبێ؟ فەرمووی: له ناوەندی کۆتاییشەو و له دوای نوێژه واجبەکان.

ئینجا بزانه: (اَلْحَمْدُلِلّهِ)و سەلاوات لێدان پێش دوعاکردن سوننەته ﴿عَنْ فُضالَةَ ﷺ: دَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى فَقالَ: أَللّهُمَّ اغْفِرلِي وَارْحَمْنِي. فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَجِلْتَ أَيُّها الْمُصَلِّي، إِذا صَلَّيْتَ فَقَعَدْتَ، فَاحْمَدِاللهَ بِما هُوَ أَهْلُهُ، وَصَلِّ عَلَيَّ، ثُمَّ ادْعُهُ﴾ رواه الترمذي، پیاوێك هاته مزگەوت نوێژی کرد، ئینجا دوعای کردو گوتی: خوایه لێم خۆش ببەو ڕەحمم پێ بکه. ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پەلەت کرد ئەی نوێژکەر، هەر کاتێ نوێژت کرد، ئینجا دانیشتی، سوپاسی خوا بکه بەو جۆرەی شایانی گەورەییەتی، واته: بڵێ: (اَلْحَمْدُلِلّهِ)، وه سەلاوات له سەر من لێبده، ئینجا دوعابکه.

﴿ فَصْلٌ: له باسی جیاوازی پیاو و ئافرەت له نوێژدا ﴾

(وَالْمَرْأَةُ) ئافرەت (تُخالِفُ الرَّجُلَ) جیاوازه له نێرینه، کاتی نوێژکردن (فِي خَمْسَةِأَشْياءَ) له پێنج شتدا یەکەم: (فَالرَّجُلُ) هەرچی نێرینه بێ (يُجافِي) سوننەته دوور بخاتەوه (مِرْفَقَيْهِ) هەردوو ئەنیشکەکانی (عَنْ جَنْبَيْهِ) له هەردوو تەنیشتەکانی.

دووەم: (وَيُقِلُّ بَطْنَهُ) زگیخۆی بەرز بکاتەوه (عَنْ فَخِذَيْهِ) له هەردوو ڕانەکانی، هەروەها ئەژنۆیەکانی به قەد یەك بست لێك دوور بخاتەوه (فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ) له کاتی ڕوکووعو سوجود وەها ئەکا ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن بُجَينَةَ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى يَبْدُوَ بَياضُ إِبْطَيْهِ﴾ رواه الشيخان، کاتێ پێغەمبەر ﷺ نوێژی ئەکردو سوجدەی ئەبرد، دەستەکانی ئەوەنده له تەنیشتەکانی دوور ئەخستنەوه: تا سپیایی بن هەنگڵی دەر ئەکەوت. ﴿وَعَنْ أَنَسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ وَلاَيَنْبَسِطْ أَحَدُكُمْ ذِراعَيْهِ إِنْبِساطَ الْكَلْبِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خۆتان ڕاست بکەن له سوجدەدا، وەك سەگ باسکتان دامەنێنه سەر زەمین.

سێیەم: (وَيَجْهَرُ) پیاو به دەنگ بخوێنێ (فِي مَوْضِعِ الْجَهْرِ) لەو کاتانەی به دەنگ هەڵێنان نوێژیان تێدا ئەکرێ: که باسمان کردن له فەسلیڕابردودا.

چوارەم: (وَإِذا نابَهُ شَيْءٌ) کاتێ پیاو شتێکی لێڕووئەدا (فِي الصَّلاةِ) له ناو نوێژدا: وەك ئاگادارکردنەوەی ئیمام، یان کەسێکیتر (سَبَّحَ) سوننەته بڵێ: (سُبْحانَ اللهِ)،

وَعَوْرَةُ الرَّجُلِ مَا بَيْنَ سُرَّتِه وَرُكْبَتِهِ. وَالْمَرْأَةُ تَضُمُّ بَعْضَها إِلَى بَعْضٍ، وَتَخفضُ صَوْتَها بِحَضْرَةِ الرِّجالِ الأَجانِبِ، وَإِذا نابَها شَيْءٌ فِي الصَّلاةِ صَفَّقَتْ، وَجَميعُ بَدَنِ الْحُرَّةِ عَوْرَةٌ إِلاَّ وَجْهَها وَكَفَّيْها، وَالأَمَةُ كَالرَّجُلِ.

﴿عَنْ سَهْلِ بنِ سَعْدٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ نَابَهُ شَيْءٌ فِي صَلاتِهِ فَلْيُسَبِّحْ وَإِنَّما التَّصْفِيقُ لِلنِّساءِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك شتێكی لێڕوودا لە ناو نوێژدا: ئەگەر پیاو بوو، با بڵێ: (سُبْحانَ اللهِ)، بەلام با ئافرەت چەپلە لێبدا، واتە: بەرەدەستیڕاستەی لە پشتەدەستیچەپەی بدا.

پێنجەم: (وَعَوْرَةُ الرَّجُلِ) عەورەتینێرینە هەرچەند منداڵیش بێ (مَا بَيْنَ سُرَّتِهِ وَرُكْبَتِهِ) نێوان ناوكو ئەژنۆیەتی ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا كانَ الثَّوْبُ واسِعاً فَالْتَحِفْ بِه–يَعْنِي فِي الصَّلاةِ– وَإِنْ كانَ ضَيِّقاً فَاتَّزِرْ بِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر جلەكەت بەرین بوو، خۆتی لە ناو بپێچە، وە ئەگەر تەسك بوو، وەك پەشتەماڵ لای خوارەوەی پێ دابپۆشە. واتە: (إزار) بە پەشتەماڵی نێوان ناوكو ئەژنۆ ئەگوترێ.

(وَالْمَرْأَةُ) بەلام ئافرەت، واتە: مێینە هەرچەند منداڵیش بێ (تَضُمُّ بَعْضَها) ئەندامەكانی ئەلكێنێ (إِلَى بَعْضٍ) بە ئەندامەكانیتری، واتە: ئەنیشكەكانی ئەلكێنێ بە تەنیشتەكانیەوە لە ڕوكوعو سوجدەداو زگی ئەلكێنێ بە ڕانەكانیەوە لە كاتی سوجدەدا، چونكە وەها باشتر دائەپۆشرێ، وە لە حەدیسێكی بێهێزدا هاتوە: ﴿مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى امْرَأَتَيْنِ تُصَلِّيانِ، فَقالَ: إِذاسَجَدْتُما فَضُمَّا بَعْضَ اللَّحْمِ إِلَى الأَرْضِ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَيْسَتْ فِي ذَلِكَ كَالرَّجُلِ﴾ رواه أبوداود والبيهقي مرسلاً، پێغەمبەر ﷺ بە لای دوو ئافرەتدا ڕابرد كە نوێژیان ئەكرد، فەرمووی: كاتێ سوجدەتان برد نەختێك خۆتان بلكێنن بە زەمین، چونكە لە سوجدەدا ئافرەت وەك پیاو نیە.

(وَتَخْفِضُ صَوْتَها) هەروەها ئافرەت دەنگی خۆی نزم ئەكا (بِحَضْرَةِ الرِّجالِ الأَجانِبِ) ئەگەر پیاوی بێگانە گوێی لە دەنگی ئەبو، نەوەك شتێكی بێشەرعی ڕوو بدا.

(وَإِذا نابَها شَيْءٌ) ئەگەر ئافرەت شتێكی لێڕوو بدا (فِي الصَّلاةِ) لە ناو نوێژدا (صَفَّقَتْ) با چەپلە لێبدا: بەو شێوەی باسمان كرد.

(وَجَمِيعُ بَدَنِ الْحُرَّةِ عَوْرَةٌ) هەموو لاشەی ئافرەت عەورەتە (إِلاَّ وَجْهَها وَكَفَّيْها) تەنها ڕووخسارو لەپەدەستی لە نوێژدا عەورەت نیە، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ مَاظَهَرَ مِنْهَا﴾ واتە: نابێ ئافرەتان جوانیخۆیان بە دەر بخەن جگە لەو شوێنانەی لە كاتیكاركردن بە دەر ئەكەون: كە تەنها لەپەدەست و ڕووخسارە.

(وَالأَمَةُ) (جارية)، واتە: كۆیلەی مێ (كَالرَّجُلِ) وەكو پیاوە، واتە: لە نوێژدا عەورەتی نێوان ناوكو ئەژنۆیەتی.

(فَصْلٌ) وَالَّذِى يُبْطِلُ الصَّلَاةَ أَحَدَ عَشَرَ شَيْئاً: اَلْكَلَامُ الْعَمْدُ، وَالْعَمَلُ الْكَثِيرُ، وَالْحَدَثُ، وَحُدُوثُ النَّجاسَةِ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو عەورەتەی باسمان کرد عەورەتی نوێژ بوو، بەڵام بۆ تەماشاکردنی پیاوی بێگانە، ڕووخسار و دەستو گشت ئەندامەکانی‌تری ئافرەت عەورەتە، جیاوازی ئافرەتی ئازاد و کۆیلە نیە، هەروەك لە(پەرتووکی ژن مارەکردن)دا باسی ئەکەین،إن شاءالله تعالى.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەوشتانەی نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە ﴾

(وَالَّذِى يُبْطِلُ الصَّلَاةَ) ئەو شتانەی نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە (أَحَدَعَشَرَ شَيْئاً) یانزە شتن:

یەکەم: (اَلْكَلَامُ الْعَمْدُ) قسەکردنی بە قەسدی‌یە، هەرچەند تەنها دوو پیتیش بێ: وەك بڵێ: (نا)، یان (با)، یان (نەء)، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ هَذِه الصَّلَاةَ لاَ يَصْلُحُ فِيها شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّما هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِراءَةُ الْقُرْآنِ﴾ رواەمسلم، ناگونجێ لە ناو ئەو نوێژەدا قسەی ئادەمیزادان بکرێ، ئەبی تەنها تەسبیحاتو تەکبیرو خوێندنی قورئانی تێدا بکرێ.

بەڵام ئەگەر بە دەست خۆی نەبو: ووشەیەك، یان دوو ووشەی لە دەم دەرچوون، یان لە بەر کۆکە، یان پێکەنین، یان گریان-کە دەستەڵاتی بە سەردا نەبێ- دوو ووشە، یان سێ‌ی بە دەمدا هاتن، بە ئەوانە نوێژ بە تاڵ نابێ.

دووەم: (وَالْعَمَلُ الْكَثِيرُ) جموجۆڵی زۆرە، بۆ وێنە: دوو شاقاو، یان دوو جولەی‌تر-بە هەر ئەندامێك بێ- بە کەم دائەندرێ، بەڵام سێ زۆرەو نوێژ بەتاڵ ئەکەنەوە ئەگەر بە دوای یەکدا بن ﴿عَنْ أَبِي قَتادَةَ: كانَ رَسُولُ اللهِﷺ: يُصَلِّي وَهُوَ حامِلٌ أُمامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ، فَإِذا سَجَدَ وَضَعَها وَإِذا قامَ حَمَلَهَا﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺ لەو کاتەی نوێژی ئەکرد، کیژۆڵەیەکی-کە ناوی ئومامە بوو-هەڵئەگرت، جا کاتێ سوجدەی ئەبرد دایئەنا، کە هەڵئەستاوە هەڵیئەگرتەوە. مەبەست ئەوەیە: ئەو جولەیەی پێغەمبەرﷺ کەم بوو، چونکە بە دوای یەکدا نەکرلوە.

سێیەم: (وَالْحَدَثُ) بێ‌دەستنوێژبوونە ﴿عَنْ عَلِيِّ بن طَلْقٍ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِذا فَسا أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنْصَرِفْ وَلْيَتَوَضَّأْ وَلْيُعِدِ الصَّلَاةَ﴾ رواە اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێکتان لە ناو نوێژدا بایەکی لێ‌دەرچوو، با بڕوا دەستنوێژ بشواتەوەو نوێژەکەش دووبارە بکاتەوە.

چوارەم: (وَحُدُوثُ النَّجاسَةِ) پەیدابوونی پیسی‌یە لە جلەکانی، یان لە ئەندامەکانی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ جلوبەرگی خۆت پاك بکەوە. ﴿وَعَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها:قالَ النَّبِيُّﷺ لامْرَأَةٍ: فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّي﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو خوێنەی پڕژاوەتە جلوبەرگت بیشۆرەو نوێژ بکە.

پێنجەم: (وَانْكِشافُ الْعَوْرَةِ) دەرکەوتنی عەورەتە، جا ئەگەر زوو دایپۆشیتەوە، نوێژی بەتاڵ نابێ (بۆ بەڵگە: بگەڕێوە بۆ مەرجەکانی نوێژ).

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاو، یان ئافرەت هیچیان دەست نەکەوت عەورەتی خۆیان پێ داپۆشن، واجبە: نوێژەکەیان بکەن و دووبارەکردنەوەی ناوێ.

شەشەم: (وَتَغْيِيرُالنِّيَّة) گۆڕینی نیەتی ئەم نوێژەیە بۆ نوێژێکی‌تر، واتە: ئەو نوێژەی نیەتی لە ناودا گۆڕیوە لەگەڵ ئەو نوێژەی نیەتی بۆ هێناوە، هەردووکیان بەتاڵ ئەبن، چونکە هەردووکیان ناتەواون.

حەفتەم: (وَاسْتِدْبارُ الْقِبْلَةِ) لادانە لە ئاستی‌قیبلە، جا ئەگەر ماوەکە کەم بوو و زوو گەڕاوە لای قیبلە، ئەوە نوێژەکەی بەتاڵ نابێ، بەڵام ئەگەر ماوەکە زۆر بوو، نوێژەکەی بەتاڵ ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوکاتانەی وازهێنان لە قیبلە نوێژ بەتاڵ ناکا، لە مەرجەکانی نوێژدا باسمان کردن.

هەشتەم: (وَالأَكْلُ) خواردنە بە قەسدی، هەرچەند کەمیش بێ.

نۆیەم: (وَالشُّرْبُ) خواردنەوەیە بە قەسدی، هەرچەند کەمیش بێ. ئینجا بزانە: ئەگەر شتێکی شیرنی خوارد، ئینجا لە ناو نوێژدا شیرینیەکەی قوتدا، نوێژەکەی بەتاڵ ئەبێ، چونکە ئەوانە زۆر دژایەتییان لەگەڵ نوێژ هەیە.

دەیەم: (وَالْقَهْقَهَةُ) پێکەنینی بە دەنگە، چونکە پیتی لەگەڵ دەرئەچێ و ئەبێتە قسەکردن، وەك گوتمان.

یانزەم: (وَالرِّدَّةُ) کافربوونە، چونکە کافربوونیش دژی خواپەرستی‌یە.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ڕابردن حەرامە لە پێش کەسێك کە نوێژ ئەکاو سنووری بۆ خۆی داناوە، بەڵام نوێژەکەی بەتاڵ نابێتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لأَنْ يَقِفَ أَحَدُكُمْ مِأةَ عامٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ وَهُوَ يُصَلِّي﴾ رواه الترمذي، هەر یەکێك لە ئێوە سەد ساڵ بوەستێ باشترە، لەوەك بە پێش برای‌خۆی‌دا ڕابڕێ کاتێ نوێژ ئەکا.

دووەم: ئاوڕدانەوە مەکروهە، بەڵام نوێژ بەتاڵ ناکا، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿لاَيَزالُ اللهُ مُقْبِلاً عَلَى الْعَبْدِ وَهُوَ فِي صَلاَتِهِ مالَمْ يَلْتَفِتْ، فَإذا الْتَفَتَ إنْصَرَفَ عَنْهُ﴾ رواه النسائي، بەردەوام خوای‌گەورە ڕووی لە بەندەی خۆیەتی لە کاتی نوێژکردنی، بەڵام کە ئاوڕی دایەوە لە ناو نوێژدا، خوا وازی لێ‌ئەهێنێ.

سێیەم: پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿لاَصَلاَةَ بِحَضْرَةِ الطَّعامِ وَلاَهُوَ يُدافِعُهُ الأَخْبَثانِ﴾ رواه مسلم، نوێژکردن مەکروهە کاتێك خواردن ئامادە ئەبێ بۆ کەسێك برسی بێ، یان کاتێ میزی بێ، یان پیسایی‌یەکەی‌تر.

(فَصْلٌ) وَرَكَعاتُ الْفَرائِضِ سَبْعَ عَشْرَةَ رَكْعَةً: فِيها أَرْبَعٌ وَثَلاثُونَ سَجْدَةً، وَأَرْبَعٌ وَتِسعُونَ تَكْبِيرَةً، وَتِسْعُ تَشَهُّدات،

چوارەم: سوننەتە کە دەچێتە ناو مزگەوت بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ، رَبِّ اغْفِر لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوابَ رَحْمَتِكَ﴾ رواه الترمذی، ئینجا (بِسْمِ اللّٰه) بکاو، قاچی ڕاستەی لە پێشان بباتە ژوورەوە، هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلايَجْلِسْ حَتَّى يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه‌الشیخان، کاتێ یەکێك لە ئێوە چووە ناو مزگەوت، با دانەنیشێ تا دوو ڕەکعەت نوێژ ئەکا. جا بزانە: بەم دوو ڕەکعەتە ئەگوترێ: (تَحِيَّةُالْمَسْجِدِ).

ئینجا کە لە مزگەوت هاتە دەرەوە، قاچی چەپەی لە پێشان ئەباتە دەرەوەو ئەڵێ: ﴿أَللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَىمُحَمَّدٍ، رَبِّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوابَ فَضْلِكَ﴾ رواه الترمذی عن فاطمة رَضِيَ اللّٰهُ عَنها.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی ڕەکعەتەکانی نوێژەکان ﴾

(وَرَكَعاتُ الْفَرائِضِ) هەموو ڕەکعەتەکانی نوێژەواجبەکان (سَبْعَ عَشْرَةَ رَكْعَةً) حەڤدە ڕەکعەتن لە شەو و ڕۆژێکدا، واتە: نوێژی نیوەڕۆ چوار ڕەکعەتە، عەسر چوار ڕەکعەتە، مەغریب سێ ڕەکعەتە، عیشا چوار ڕەکعەتە، سبەینە دوو ڕەکعەتە، بەڵام ئەگەر هەینی بوو، ئەبنەوە پانزە ڕەکعەت، وە ئەگەر لە سەفەر بوو، ئەبنەوە یازدە، هەروەك لە مەودوا باسی ئەکەین ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنها: أَوَّلُ مافُرِضَتِ الصَّلاةُ رَكْعَتانِ إِلاَّالْمَغْرِبَ فَإِنَّها وِتْرُ النَّهارِ﴾ رواه الامام احمد ﴿ثُمَّ هاجَرَ النَّبِيُّﷺ فَفُرِضَتْ أَرْبَعاً وَأُقِرَّتْ صَلاةُ السَّفَرِ عَلَى الأَوَّلِ﴾ رواه البخاری، (عائِشَة) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: یەکەمجار هەموو نوێژەکان دوو ڕەکعەتی بون، بەڵام مەغریب سێ ڕەکعەتی بوو، ئینجا پێغەمبەرﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینە، نوێژەکان-جگە لە مەغریب و سبەینە- بوونە چوار ڕەکعەتی، بەڵام لە سەفەردا هەروەك جاری پێشوو بە دوو ڕەکعەتی مانەوە.

(فِيها) لەو حەڤدە ڕەکعەتانەدا هەیە (أَرْبَعٌ وَثَلاثُونَ سَجْدَةً) سیوچوار سوجدە: چونکە هەر ڕەکعەتێك دوو سوجدەی تێدایە، واتە: دوو جاران حەڤدە=ئەکاتە سیوچوار.

(وَأَرْبَعٌ وَتِسْعُونَ تَكْبِيرَةً) نەوەدو چوار (اللّٰهُ أكبَر)یان تێدایە: چونکە نوێژی نیوەڕۆ و عەسر و عیشا: هەر یەکەیان بیستو دوو (اللّٰهُ أكبَر)ی تێدایە، ئەوە شەستو شەش، سبەینە یازدەی تێدایە، مەغریب حەڤدەی تێدایە=ئەکاتە نەوەدو چوار.

(وَتِسْعُ تَشَهُّداتٍ) نۆ تەحیاتیان تێدایە: نوێژی بەیانی یەك تەحیاتی تێدایەو، هەر یەکێکیش لە چوارەکانیتر دوو تەحیاتیان تێدایە.

وَعَشْرُ تَسْلِيمات، وَمائَةٌ وَثَلاثٌ وَخَمْسُونَ تَسْبِيحَةً، وَجُمْلَةُ الأرْكَانِ فِي الصَّلاةِ مائَةٌ وَسِتَّةٌ وَعِشْرُونَ رُكْناً: فِي الصُّبْحِ ثَلاثُونَ رُكْناً، وَفِي الْمَغْرِبِ إثْنانِ وَأرْبَعونَ رُكْناً، وَفِي الرُّباعِيَّةِ أرْبَعَةٌ وَخَمْسُونَ رُكْناً.

وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْقِيامِ فِي الْفَرِيضَةِ: صَلَّى جالساً، وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْجُلُوسِ صَلَّى مُضْطَجِعاً، وَمَنْ عَجَزَ عَنْهُ صَلَّى مُسْتَلْقِياً.

(وَعَشْرُ تَسْلِيماتٍ) ده سه‌لامدانه‌وه‌یان تێدایه: هه‌ر یه‌كێك دوو سه‌لام-ئه‌كاته‌ ده.

(وَمائَةٌ وَثَلاثٌ وَخَمْسُونَ تَسْبِيحَةً) سه‌دو په‌نجاو سێ ته‌سبیحاتیان تێدایه: چونكه هه‌ر ره‌كعه‌تێك نۆ (سُبْحانَ رَبِّي)ی تێدایه، واته: نۆ جاران حه‌فده-ئه‌كا سه‌دو په‌نجاو سێ.

(وَجُمْلَةُ الأرْكانِ) ژماره‌ی ڕوكنه‌كان به كورتی (فِي الصَّلاةِ) له‌و پێنج فه‌رزانه‌دا (مِائَةٌ وَسِتَّةٌ وَعِشْرُونَ رُكْناً) سه‌دو بیستو شه‌ش ڕوكنن: (فِي الصُّبْحِ) له نوێژی سبه‌ینه‌دا (ثَلاثُونَ رُكْناً) سی ڕوكن هه‌نه (وَفِي الْمَغْرِبِ) له نوێژی مه‌غریبدا (إثْنانِ وَأرْبَعونَ رُكْناً) چل‌و دوو ڕوكن هه‌نه (وَفِي الرُّباعِيَّةِ) له هه‌ر یه‌كێك له‌و سێ نوێژانه‌ی چوار ره‌كعتین (أرْبَعَةٌ وَخَمْسُونَ رُكْناً) په‌نجاو چوار ڕوكن هه‌نه.

(جا ئه‌ی خوێنه‌ری خۆشه‌ویست، له‌جیاتی من ئه‌و ڕوكنانه به درێژی بۆ خۆت بژمێره).

﴿ باسی نوێژكردن به دانیشتنه‌وه ﴾

(وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْقِيامِ) هه‌ر كه‌سێك توانای نه‌بو به پێوه نوێژ بكا (فِي الْفَرِيضَةِ) له‌و نوێژانه‌ی كه واجبن، جا له به‌ر نه‌خۆشی نه‌یتوانی به پێوه بیكا، یان شوێنه‌كه زۆر نه‌وی بوو و نه‌یئه‌توانی خۆی ڕاست بكاته‌وه، یان له ترسی دوژمن نه‌ئه‌وێرا هه‌ڵسێته‌وه سه‌ر پێ؟ چونكه خۆی له مه‌كۆ نابو، یان بوبووه چاودێری جموجۆڵی‌دوژمن، ئه‌گه‌ر هه‌ڵسابا سه‌رپێ ئاشكرا ئه‌بوو، هه‌ر یه‌كێك له‌وانه (صَلَّى جالِساً) نوێژه‌فه‌رزه‌كه‌ی به دانیشتوویی ئه‌كا، ئینجا بۆ ڕوكووع خۆی دائه‌نێته‌وه خواره‌وه تا نێوچاوانی به‌رانبه‌ر ئه‌ژنۆیه‌كانی ئه‌بێ، ئینجا سوجده‌ش-به ته‌واوی- ئه‌با.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌گه‌ر ئه‌یتوانی به پێوه نوێژ بكا به‌لام پشتی چه‌مابو: جا له به‌ر نه‌خۆشی، یان شوێنه‌كه نه‌ختێك نه‌وی بوو، ئه‌وه ئه‌بی به چه‌ماوه‌یی نوێژ بكاو، بۆ ڕوكووعیش زیاتر خۆی كووڕ بكاته‌وه، ئینجا سوجده‌ش-به ته‌واوی- ببا.

(وَمَنْ عَجَزَ عَنِ الْجُلُوسِ) هه‌ركه‌سێك له دانیشتنه‌وه‌ش نه‌یئه‌توانی نوێژبكا، چونكه زۆر نه‌خۆش بو، یان ده‌ستو قاچی به‌سترا بو (صَلَّى مُضْطَجِعاً) ڕوو له قیبله له‌سه‌ر ته‌نیشتی ڕاسته‌ی نوێژ ئه‌كا.

(وَمَنْ عَجَزَ عَنْهُ) هه‌ركه‌سێك نه‌یئه‌توانی له سه‌ر ته‌نیشت نوێژ بكا (صَلَّى مُسْتَلْقِياً) له سه‌ر پشت درێژ ئه‌بێ‌و به‌ره پێی له قیبله ئه‌كاو شتێك له بن سه‌ری دائه‌نێ‌و نوێژ ئه‌كا، جا

(فَصْلٌ) وَالْمَتْرُوكُ مِنَ الصَّلاَةِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: فَرْضٌ، وَسُنَّةٌ، وَهَيْئَةٌ، فَالْفَرْضُ: لاَ يَنُوبُ عَنْهُ سُجُودُ السَّهْوِ، بَلْ إِنْ ذَكَرَهُ وَالزَّمانُ قَرِيبٌ أَتَى بِهِ وَبَنَى عَلَيْهِ وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ،

ئەوانە–هەردووكیان–چۆن بۆیان بگونجیٚ سوجدەو ڕوكووع ئەبەن، ئەگەر نەگونجا، ئەبێ بە سەریخۆیان ئاماژە بۆ سوجدەو ڕوكووع بكەن، جا ئەگەر نەیانتوانی، با بە چاو ئاماژەیان بۆ بكەن، ئەگەر هەر نەیانتوانی، ئەبێ بە دڵ نوێژ بكەن، واتە: تا هۆشی مابێ، نابێ واز لە نوێژ بێنێ:

﴿عَنْ عمران بن حصينﷺ: قالَ لِيَ النَّبِيُّﷺ: صَلِّ قائماً، فَانْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقاعداً، فَانْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ﴾ رواه البخاري، وزادالنسائي: ﴿فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَمُسْتَلْقِيًا﴾ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوێژ بە پێوە بكە، ئەگەر نەتتوانی بە دانیشتوویی بیكە، ئەگەر نەتتوانی لە سەر تەنیشت بیكە، ئەگەر نەتتوانی لە سەر پشت بیكە.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لە چاودێرو مەكۆچی– ئەوانە– هیچیان دووبارەكردنەوەی نوێژیان لە سەر نیە.

﴿پاشكۆ﴾: ئەوەی گوتمان هەمووی بۆ نوێژەفەڕزەكان بوو، بەڵام سوننەت بە هەموو جۆرێك دروستە، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ صَلَّى قاعداً فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقائِمِ، وَمَنْ صَلَّى نائِماً فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِالْقاعِدِ﴾ رواه أصحاب السنن، هەر كەسێك بە دانیشتوویی نوێژی سوننەت بكا، نیوەی خێری بە پێوەی هەیە، وەهەر كەسێك بە پاڵدانەوە نوێژی سوننەت بكا، نیوەی خێری دانیشتووی هەیە. بەڵام ئەبێ بۆ ڕوكووعو سوجدە دابنیشێ.

جا بزانە: قوڕئان خوێندنو هەموو زیكرێكیتریش بە پاڵدانەوەو لە سەر پشت–وەك دانیشتن– دروستەو خێری هەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سوجدەی (سَهو) ﴾

(وَالْمَتْرُوكُ مِنَ الصَّلاَةِ) ئەو شتەی لە نوێژ لەبیر ئەچێ (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ جۆرە: جۆرییەكەم: (فَرْضٌ) واجبە، وەك ئەو ڕوكنانەی باسمان كردن. جۆریدووەم: (وَسُنَّةٌ) سوننەتەو بەشێكە لە نوێژ. جۆریسێیەم: (وَهَيْئَةٌ) سوننەتەو بەشێك نیە لە نوێژ، وەكو باسمان كردن.

(فَالْفَرْضُ) جا ئەو واجبەی نەیكردوە (لاَ يَنُوبُ عَنْهُ) نابێتە جێگری ئەو واجبە نەكراوە (سُجُودُالسَّهْوِ) سوجدەی سەهوو (بَلْ إِنْ ذَكَرَهُ) بەڵكو ئەگەر لە دوای سەلامدانەوە هاتەوە بیری كە واجبەكەی نەكردوە (وَالزَّمانُ قَرِيبٌ) ماوەی هاتنەوەبیری نزیك بوو لە سەلامدانەوە (أَتَى بِهِ) پێویستە بگەڕێتەوە ناو نوێژەكە، بۆ كردنی ئەو واجبەو (وَبَنَى عَلَيْهِ) هەر لە سەر واجبەنەكراوەكە دەست بە نوێژ ئەكاتەوە، بەو مەرجەی زۆر قسەی نەكردبێو بێدەستنوێژ نەبوبێ (وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ) لە بەر ئەو سەهووە سوجدەی سەهوو ئەبا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَﷺ:

وَالسُّنَّةُ: لاَيَعُودُ إِلَيْها بَعْدَ التَّلَبُّسِ بِالْفَرْضِ، لَكِنَّهُ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْهَا،
وَالْهَيْئَةُ: لاَيَعُودُ إِلَيْها بَعْدَ تَرْكِها، وَلاَيَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْها،

صَلّى لَنا رَسولُ اللهِ ﷺ صَلاةَ الْعَصْرِ فَسَلَّمَ في رَكْعَتَيْنِ، فَقالَ ذُوالْيَدَيْنِ: أَقُصِرَتِ الصَّلاَةُ أَمْ نَسيتَ يا رَسولَ اللهِ؟ فَقالَ: كُلُّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ. فَقالَ: قَدْ كانَ بَعْضُ ذَلِكَ. فَقالَ: أَصَدَقَ ذُوالْيَدَيْنِ؟ فَقالُوا: نَعَمْ. فَأَتَمَّ النَّبِيُّ ما بَقِيَ مِنَ الصَّلاةِ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَالتَّسْليمِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ نوێژی عەسری بە جەماعەت کرد، جا کە دوو ڕەکعەتی کردن سەلامی دایەوە، سەحابەیەك فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژ کورت بۆتەوە، یان لەبیرت چوو؟ فەرمووی: هیچیان لەو دووانە نەبوە. سەحابەکە گوتی: شتێك هەر بووە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا ڕاست ئەکا؟ سەحابەکان گوتیان: بەڵێ ڕاست ئەکا. جا پێغەمبەر ﷺ گەڕاوە ناو نوێژو ئەودوو ڕەکعەتەی مابون، تەواوی کردن و سوجدەی سەهووی برد.

جا بزانە: ئەگەر پێش سەلامدانەوەش هاتەوە بیری کە واجبێکی نەکردوە، نابێ سەلام بداتەوە تا واجبەکە ئەکا، بەو شێوەیەی لە کۆتایی ڕوکنەکانی نوێژدا باسمان کرد.

(وَالسُّنَّةُ) ئەو سوننەتانەی بەشێکن لە نوێژ: وەك قونووتی بەیانیو تەحیاتی‌یەکەم، ئەگەر لەبیری چوو بیکا (لاَ يَعُودُ إِلَيْها) نابێ بگەڕێتەوە بۆ کردنی سوننەتەکە (بَعْدَالتَّلَبُّسِ بِالْفَرْضِ) پاش دەست پێکردنی واجبێك لە دوای نەکردنی ئەو سوننەتە:

بۆ وێنە: تەحیاتی‌یەکەمی نەخوێندو تەواو هەڵساوە بۆ فاتیحەخوێندن، یان قونووتی نەخوێندو چوو دەستی بە سوجدە کرد، ئەوە نابێ بگەڕێتەوە بۆ تەحیاتەکەو قونووتەکە (لَكِنَّهُ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ) بەلام لە جیاتی نەکردنیان سوننەتە: سوجدەی سەهوو ببا ﴿عَنْ عَبْدالله بن بُجَيْنَة رضي الله عنه: أَنَّ رَسولَ اللهِ ﷺ قامَ مِنَ اثْنَتَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ لَمْ يَجْلِسْ بَيْنَهُما، فَلَمَّا قَضَى صَلاَتَهُ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ دوو ڕەکعەتی لە نوێژی‌نیوەڕۆ کردنو دانەنیشت تەحیاتی‌یەکەم بخوێنێ، ئینجا کە نوێژەکەی تەواو کرد، دوو سوجدەی بردن و سەلامی دایەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر تەحیاتی‌یەکەمی نەخوێند بەلام لە ئەندازەی ڕوکووع زیاتر هەڵنەستابۆوە، سوننەتە بگەڕێتەوە بیخوێنێ، هەروەها: ئەگەر قونووتی نەخوێند بەلام دەستی بە سوجدە نەکردبو، سوننەتە بگەڕێتەوە بیخوێنێ.

(وَالْهَيْئَةُ) ئەو پانزە سوننەتانەی باسمان کردنو بەشێك نەبون لە نوێژ (لاَ يَعُودُ إِلَيْها) نابێ بۆیان بگەڕێتەوە (بَعْدَ تَرْكِها) پاش نەکردنیان (وَلاَ يَسْجُدُ لِلسَّهْوِ عَنْها) وە نابێ سوجدەی سەهوویان لەجیاتی ببا.

وَإذا شَكَّ فِي عَدَدِ ما أَتَى بِهِ مِنَ الرَّكَعاتِ بَنَى عَلَى الْيَقِينِ-وَهُوَ الأقَلُّ-وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ، وَسُجُودُ السَّهْوِ سُنَّةٌ، وَمَحَلُّهُ قَبْلَ السَّلَامِ.

(وَإذا شَكَّ) هەر كاتێك گومانی لێپەیدابو (فِی عَدَدِ ما أَتَی بِهِ) دەربارەی ئەو ژمارەی کە کردویەتی (مِنَ الرَّكَعاتِ) لە ڕەکعەتەکانی نوێژ، واتە: کەوتە گومان: ئایا سێ ڕەکعەتی کردون، یان چوار (بَنَی عَلَى الْيَقِينِ) نوێژەکەی ئەکا لە سەر ئەو ژمارەیەی گومانی تێدا نیە (وَهُوَ) ئەو ژمارەبێگومانە (الأقَلُّ) ژمارە کەمەکەیە، واتە: وا دائەنێ تەنها سێ ڕەکعەتی کردون و هەڵئەستێ ڕەکعەتێکیتریش ئەکاو (وَسَجَدَ لِلسَّهْوِ) سوننەتە سوجدەی سەهوو ببا

﴿عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَن بن عَوْف رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا سَها أَحَدُكُمْ فِي صَلاتِه: فَلَمْ يَدْرِ واحِدَةً صَلَّى أَوْ اثْنَتَيْنِ فَلْيَبْنِ عَلَى واحِدَة، فَانْ لَمْ يَدْرِ ثِنْتَيْنِ صَلَّى أَوْ ثَلاثاً فَلْيَبْنِ عَلَى ثِنْتَيْنِ، وَإنْ لَمْ يَدْرِ ثَلاثاً صَلَّى أَوْ أَرْبَعاً فَلْيَبْنِ عَلَى ثَلاثٍ، وَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێکتان کەوتە گومانو نەیزانی ئایا یەك ڕەکعەتی کردوە، یان دوو؟ با وا دابنێ تەنها یەك ڕەکعەتی کردوە، ئەگەر نەیزانی دوو ڕەکعەتی کردون، یان سێ؟ با وا دابنێ تەنها دوو ڕەکعەتی کردون، ئەگەر نەیزانی سێ ڕەکعەتی کردون، یان چوار؟ با وا دابنێ تەنها سێ ڕەکعەتی کردون، ئینجا پێش سەلامدانەوە دوو سوجدە ببا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك هاتەوە بیری کە ئەو ڕەکعەتەی ئێستا ئەیکا ڕەکعەتی پێنجەمە، ئەبی وازی لێبێنێو زوو بگەڕێتەوە بۆ تەحیات خوێندن، ئەگینا: نوێژەکەی بەتاڵ ئەبێ، هەروەها ئەگەر لە دوای تەحیاتیئاخیر بە سەهوو هەڵساوە، دیسان ئەبی واز بێنێو دابنیشێتەوە بۆ سەلامدانەوە. جا لەو دوو جۆرەیە سوننەتە سوجدەی سەهوو ببا، ئینجا سەلام بداتەوە.

(وَسُجُودُالسَّهْوِ) هەردوو سوجدەکەیسەهوو (سُنَّةٌ) سوننەتن، ئەگەر سوجدەکانیش نەبا، نوێژەکەی دروستە (وَمَحَلُّهُ) شوێنی سوجدەیسەهوو (قَبْلَ السَّلَامِ) پێش سەلامدانەوەیە، جا بزانە: سوننەتە لەو دوو سوجدەیەدا بڵێ: (سُبْحانَ مَنْ لايَنامُ وَلا يَسْهُو).

﴿ باسی سوجدەی (تِلاوَة) ﴾

بزانە: چواردە ئایەت لە قورئانی پیرۆزدا هەنە، ووشەی سوجدەیان تێدایە، سوننەتە قورئان خوێنو ئەو کەسەی گوێی لێیە-پاش تەواوبوونی ئایەتەکە- سوجدەی(تلاوَة) ببەن ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: قالَ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ السُّورَةَ الَّتِي فِيها السَّجْدَةُ، فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ مَعَهُ حَتَّى ما يَجِدُ أَحَدُنا مَكاناً لِمَوْضِعِ جَبْهَتِهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ ئەو سورەتەی سوجدەی تێدایە ئەیخوێند، ئینجا سوجدەی ئەبرد، ئێمەش سوجدەمان ئەبرد، تا هەندێکمان شوێنی دەست نەئەکەوت نێوچاوانی لێدابنێ.

(فَصْلٌ) وَخَمْسَةُ أوْقات لاَ يُصَلّى فِيها إلاَّ صَلاَةٌ لَها سَبَبٌ: بَعْدَ صَلاَةِ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَعِنْدَ طُلُوعِها حَتَّى تَتَكامَلَ وَتَرْتَفِعَ قَدْرَ رُمْحٍ، وَإذا اسْتَوَتْ حَتَّى تَزُولَ،

ئینجا سوجدەکان لەو سورەتانەدانە: دووانیان لە سورەتی(الحجّ)، یەکێك: لە (الأعْراف)و (الرّعد)و (النّحل)و (الإسْراء)و (مَرْيَم)و (الفُرْقان)و (النّمل)و (الم السّجدة)و (حم السّجدة)و (النّجم)و (الإنْشِقاق)و (العَلَق).

جا لەگەلْ (اللهُ أكبَر)دا نیەتی سوجدەی (تِلاوَة) دێنێ‌و جارێکیتریش بۆ چوونە سوجدە ئەلْێ: (اللهُ أكبَر). ئینجا کە لە سوجدە هەلْساوە، ئەلْێ: (اللهُ أكبَر)، ئینجا دائەنیشێ‌و سەلام ئەداتەوە.

جا بزانە: سوجدەی (تِلاوَة) یەك سوجدەیە، سوننەتە تێیدا بلْێ: ﴿سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ بِحَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ رواه اصحاب السنن. جا بزانە: ئەبی ئەم سوجدەیە مەرجەکانی نوێژی لێبێنەجێ.

﴿ باسی سوجدەی (شُکر) ﴾

هەرکەسێك بەلایەکی لە سەر لاچوو، یان دلْخۆشیەکی پێگەیشت، سوننەتە سوجدەیەکی شوکر بۆ خودا ببا ﴿عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﷺ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَمْرٌ فَسُرَّ بِهِ فَخَرَّ لِلَّهِ سَاجِداً﴾ رواه الترمذي وأبـودلود، پێغەمبەر ﷺ هەواڵێکی دلْخۆشکەری پێگەیشت، جا یەکسەر بۆ خوا کەوتە سوجدە.

جا بزانە: ئەم سوجدەیەش یەك سوجدەیە، وەکو سوجدەی (تِلاوَة)یە، ئەبی مەرجەکانی نوێژی لێبێنەجێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو پێنج کاتانەی حەرامە نوێژی‌سوننەتیان تێدا بکرێ ﴾

(وَخَمْسَةُ أوْقاتٍ) پێنج کات هەنە (لاَ يُصَلَّى فِيها) نابێ نوێژی‌سوننەتیان تێدا بکرێ (إلاَّ صَلاَةٌ) تەنها جۆرە نوێژێك دروستە (لَها سَبَبٌ) کە هۆیەکی‌رابردووی هەبێ: وەك قەزاکردنەوەی نوێژ، یان نوێژی مردوو، یان (تَحِيَّةُ المَسْجِدِ)، یان سوننەتی‌دەستنوێژ، ئەوانە هەموویان لەو پێنج کاتانەدا دروستن، بەلام سوننەتی سەریەخۆ و نوێژی ئیستیخارەو سوننەتی ئیحرام دروست نین:

یەکەم: (بَعْدَ صَلاَةِ الصُّبْحِ) پاش نوێژکردنی بەیانی نابێ هیچ نوێژێکی سوننەت بکا (حَتَّى تطْلُعَ الشَّمْسُ) تا ڕۆژ دەرئەکەوێ.

دووەم: (وَعِنْدَ طُلُوعِها) کاتێ ڕۆژهەلات نابێ نوێژی سوننەت بکا (حَتَّى تتكامَلَ) تا بە تەواوی ڕۆژ دەرئەکەوێ‌و (وَتَرْتَفِعَ قدْرَ رُمْحٍ) بە ئەندازەی ڕمێك بەرز ئەبێتەوە.

سێیەم: (وَعِنْدَ الاسْتِواءِ) کاتێ ڕۆژ دێتە ناوەندی ئاسمان نابێ نوێژی سوننەت بکا (حَتَّى تَزُولَ) تا ڕۆژ بەرەو چاوی ڕاستە لائەدا، بەلام ئەگەر نیوەڕۆی‌هەینی بوو، ئەوە

وَبَعْدَ صَلاَةِ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ، وَعِنْدَ الْغُرُوبِ حَتَّى يَتَكامَلَ غُرُوبُها.
(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْجَماعَةِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ،

دروسته نوێژیسوننەت بکا ﴿عَنْ عُقْبَةَﷺ: ثَلاَثُ ساعاتٍ كانَ رَسولُ اللهِﷺ يَنْهَانا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ وَأَنْ نُقْبِرَ فِيهِنَّ مَوْتانا: حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بازِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ، وَحِينَ يَقُومُ قائِمُ الظَّهِيرَةِ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ، وَحِينَ تَتَضَيَّفُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ﴾ رواه مسلم، (عوقبە) ئەفەرموێ: لە سێ كاتدا پێغەمبەرﷺ نوێژ كردنو ناشتنی مردووی لە ئێمە قەدەغە ئەكرد، یەكەم: لە كاتی ڕۆژهەڵات تابە تەواوی بەرز ئەبۆوە. دووەم: لە كاتی نیوەڕۆ تا ڕۆژ لایئەدا. سێیەم: لە كاتی زەردبوونی ڕۆژ بۆ ئاوابوون تا بە تەواوی ئاوا ئەبو.

چوارەم: (وبَعْدَ صَلاَةِ الْعَصْرِ) لە پاش نوێژكردنی عەسر نابێ نوێژی سوننەت بكا (حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ) تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدِالْخُدرِيﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَ صَلاةَ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَلاَ صَلاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّىتَغِيبَ الشَّمْسُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوێژكردن دروست نیە پاش نوێژكردنی سبەینە تا ڕۆژ دەرئەكەوێ، وە نوێژكردن دروست نیە پاش نوێژكردنی عەسر تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ.

پێنجەم: (وَعِنْدَ الْغُرُوبِ) لە كاتی ڕۆژئاوابوون نابێ نوێژ بكا (حَتَّى يَتَكامَلَ غُرُوبُها) تا بە تەواوی ئاوا ئەبێ.

﴿پاشكۆ﴾: لەو پێنج كاتانەدا تەوافو نوێژكردن لە مەككەی پیرۆزدا دروستە ﴿عَنْ جُبَيْرِ بنِ مُطْعِمٍﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: يا بَنِيعَبدِمَنافٍ لاَتَمْنَعُوا أَحَداً طافَ بِهٰذاالْبَيْتِ وَصَلَّى أَيَّةَ ساعَةٍ شاءَ: مِنْ لَيْلٍ أَوْنَهارٍ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هیچ كەسێك قەدەغە مەكەن كە بیەوێ تەوافی بەیت بكا، یان نوێژ لە مەككەدا بكا لە هەر كاتێكا خۆی پێی خۆش بێ: شەو بێ، یان ڕۆژ بێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نوێژكردنی بە جەماعەت ﴾

(**پێناسە**): جەماعەت ئەوەیە جموجوڵی نوێژەكەی خۆی ببەستێ بە جموجوڵی نوێژی یەكێكیتر، كە پێی ئەگوترێ: (ئیمام)، واتە: پێشنوێژ.

(وَصَلاَةُ الْجَماعَةِ) نوێژكردنی بەجماعەت لە هەر پێنج فەرزەكاندا (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سوننەتێكی زۆر گەورەیە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرضي الله عنهما: قالَ النَّبِيُّﷺ: صَلاَةُ الْجَماعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوێژكردنی بە جەماعەت گەورەترە لە نوێژكردنی بە تەنهایی بە بیستو حەفت پلە.

جا بزانە: ئیمامی(النواوي) فەرموویەتی: نوێژكردنی بە جەماعەت (فَرْضُ الْكِفايَةِ)یە. كەوابوو: لە هەر شوێنێك-كە كۆمەڵەخەڵكێكی لێیە- ئەبێ جەماعەت بە ئاشكرایی بكرێ

بۆ ئەوەی خەڵك پێی بزانێو بچێتە جەماعەت لە هەر پێنج فەڕزەكان، هەرچەند هەموو خەڵكیش بەشداری نەكا، چونكە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَا مِنْ ثَلاَثَةٍ فِي قَرْيَـةٍ وَلاَ بَدْوٍ لاَتُقامُ فِيهِمُ الصَّلاَةُ إِلاَّاسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّـيْطانُ﴾ رواه النسائی، لە هەر مۆبە ڕەشماڵێكو لە هەر لادێیەك سێ پیاوی لێبونو نوێژیان بە جەماعەت نەكرد، شەیتان خۆیان بە سەردا ئەسەپێنێو گومڕایان ئەكا.

(وَعَلَى الْمَأْمُومِ) واجبە: لە سەر مەئمووم، واتە: ئەو كەسەی لە دوای ئیمام نوێژ ئەكا (أَنْ يَنْوِيَ الإِئْتِمامَ) ئەبی نیەتی جەماعەت بێنێ لەگەڵ (اللّهُ أكبَر)ی‌نویژدابەستندا، واتە: بە دڵ بڵێ: (ئەم نوێژە بە جەماعەت ئەكەم). یان بڵێ: (لە دوای ئەم ئیمامە نوێژ ئەكەم). جا ئەگەر نیەتی جەماعەت نەهێنێ جەماعەتەكەی دروست نیە.

(دُونَ الإِمامِ) بەڵام ئیمام لە سەری واجب نیە نیەتی جەماعەت، یان ئیمامەتی بێنێ، بەڵكو سوننەتە نیەتی ئیمامەتی بێنێ تاكو خێری جەماعەتی بگاتێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّماالأَعْمالُ بِالنِّيّاتِ﴾ رواه الشیخان، هەر كردەوەیەكی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر یەكێك بە تەنهایی نوێژی دابەستبو، ئینجا یەكێكی‌تر هات نوێژی لە دوا دابەست، ئەوە دروستە، با ئیمامەكەش لەو كاتدا نیەتی ئیمامەتی بە دڵ بێنێ.

جا بزانە: واجبە لە سەر ئیمامی جومعە: نیەتی ئیمامەتی بێنێ، ئەگینا: جومعەكەی دروست نیە (وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَأتَمَّ الْحُرُّ بِالْعَبْدِ) مرۆڤی ئازاد جەماعەت بكا لە دوای كۆیلە.

(وَالْبالِغُ بِالْمُراهِقِ) هەروەها دروستە مرۆڤی بالغبوو-واتە: پێگەیشتوو- جەماعەت بكا لە دوای منداڵێك كە چاكەو خراپە لێك جیا بكاتەوە ﴿كانَ عَمْرُوبن سَلَمَةَ يَؤُمُّ قَوْمَهُ عَلَـى عَهْدِ رَسُولِ اللّهِﷺ وَهُوَ ابنُ سِتٍّ أَوْسَـبْعٍ﴾ رواه البخاری، (عەمر)ی كوڕی(سەلەمە) پێشنوێژی‌ی بۆ گەلەكەی خۆی ئەكرد- لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ- تەمەنی شەش، یان حەفت ساڵان بوو.

هەروەها دروستە مرۆڤی كوێر ببێتە ئیمام ﴿عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه: إِسْتَخْلَفَ النَّبِيُّﷺ ابْـنَ أُمِّ مَكْتُومٍ رضي الله عنه يَؤُمُّ النّـاسَ وَهُـوَ أَعْمَـى﴾ رواه‌أبوداود، پێغەمبەرﷺ (عَبْدالله)ی‌كوڕی (أم مكتوم)ی لە جێی خۆی بەجێ هێشت بۆ ئەوەی پێشنوێژی بۆ خەڵكی(مەدینە) بكا، ئەو (عبدالله)یە كوێر بوو.

هەروەها دروستە لە دوای پیاوی گوناهبارو فاسق جەماعەت بكرێ ﴿كانَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنهما: يُصَلِّي خَلْفَ الْحَجّاجِ﴾رواه‌البخاری، (ابن عمر) نوێژی لە دوای (حَجّاج)ی سەقەفی ئەكرد لەگەڵ ئەوەش زۆر گوناهبار بوو.

وَلاَ تَصِحُّ قُدْوَةُ رَجُلٍ بِامْرَأَة، وَلاَ قارِىءِ بِـأُمِّيٍّ، وَأَيُّ مَوْضِـعٍ صَـلَّى فِي الْمَسْـجِدِ بِصَلاَةِ الإمامِ وَهُوَ عَالِمٌ بِصَلاَتِه أَجْزَأَهُ

(وَلاَ تَصِحُّ) دروست نیه (قُدْوَةُ رَجُلٍ بِإمْرَآةٍ) پیاو له دوای ئافرەت جەماعەت بکا ﴿عَـنْ أَبِي بَكْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلُّوْا أَمْرَهُمْ إِمْرَأَةً﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو گەلە سەرفراز نابێ: کە کاری خۆیان بدەنە دەست ئافرەت.

(وَلاَ قارِيءٍ) هەروەها دروست نیه کەسێك کە فاتیحەی ڕەوان بێ (بِأُمِّيٍّ) جەماعەت بکا لە دوای کەسێك کە فاتیحەی نارەوان بێ، وەك پیتێك بە پیتێکی‌تر بگۆڕێ، وەك بڵێ: (أنحَمتَ) لە جیاتی (أنْعَمْتَ)، یان بڵێ: (سِرات الزين) لە جیاتی (صِراطَ الَّذينَ)، یان بڵێ: (وَلاَ الظَّالين) لە جیاتی (وَلاَ الضَّالِّينَ)، یان جووتە پیتەکان نەگرێ، واتە: (إياكَ) لە جیاتی (إيَّاكَ)، ئەو جۆرە کەسانە پێشنوێژییان دروست نیه.

﴿عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: يَؤُمُّ الْقَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكتابِ الله تَعالَى، فَإِنْ كانُوا فِي الْقِراءَةِ سَوَاءً فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ، فَإِنْ كانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً فَأَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، فَـإِنْ كانُوا فِي الْهِجْرَةِ سَواءً فَأَقْدَمُهُمْ سِنّاً، وَلاَ يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِـي سُـلْطانِه، وَلاَ يَقْعُدْ فِي بَيْتِه عَلَى تَكْرِمَتِه إِلاَّ بِإِذْنِه﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: با ئەو کەسە پێشنوێژی بۆ موسوڵمانان بکا: کە شەرعزانتر بێو زیاتر قورئانی خوێندبێ، ئینجا ئەو کەسەی زیاتر شارەزای شەرعو حەدیس بێ، ئینجا ئەو کەسەی زووتر کۆچی کردبێ، ئینجا ئەو کەسەی بە تەمەنتر بێ، نابێ مرۆڤ لە شوێنی‌دەسەڵاتی پیاوێکی‌تردا پێشنوێژی بۆ وی بکا بە بێ‌ئیزنی وی، نابێ مرۆڤ لە ماڵی یەکێکی‌تردا لە سەر جێگەی خاوەن ماڵ دابنیشێ بە بێ‌ئیزنی وی.

کەواتە: خاوەن ماڵو ئیمامی مزگەوت لەپێشترن بۆ پێشنوێژی کردن، هەرچەند خوێندەواریشیان کەم بێ، بەڵام ئەگەر ئەوان یەکێکی‌تریان دیاری کرد بۆ پێشنوێژی کردن، ئەویان لەپێشترە.

هەروەها دروست نیه جەماعەتکردن لە دوای کەسێك: کە بزانێ دەستنوێژی نیه، یان شتێکی پیسی پێوەیە، یان تەیەمومێکی وای کردوە: کە دووبارەکردنەوەی نوێژی لە سەر بێ، بەڵام ئەگەر پیسیەکەی پێوە دیار نەبو، یان نەیئەزانی بێ‌دەستنوێژەو لە دوای نوێژ ئاشکرابو، ئەوە نوێژەکە دروستەو دووبارەی ناوێ.

(وَأَيُّ مَوْضِعٍ) لە هەر شوێنێك (صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ) کە مەئموم نوێژ بکا لە ناو مزگەوتدا (بِصَلاَةِ الإمامِ) لە دوای ئیمامێك (فيه) کە ئەویش هەر لە مزگەوتدا بێ (وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاتِه) مەئمومەکەش ئاگادار بوو لە هەڵسانو دانیشتنی ئیمامەکەی (أجْزَأَهُ) جەماعەتەکەی دروستە، هەرچەند مزگەوتەکەش زۆر گەورە بێو هەرچەند لێشی دوور بێ، یان یەکیان

مالَمْ يَتَقَدَّمْ عَلَيْه، وَإِنْ صَلّى فِي الْمَسْجِدِ وَالْمَأْمُومُ خارِجَ الْمَسْجِدِ قَرِيباً مِنْهُ وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاَتِه وَلاَ حائِلَ هُناكَ جازَ.

لەوىتر بەرزتر بێ، یان پەردە لە نێوانیاندا هەبێ (مالَمْ يَتَقَدَّمْ عَلَيْه) بەو مەرجەی لە شوێنی نوێژکردن بە پێش ئیمامەکەی نەکەوێ.

کەوا بوو: سوننەتە: لایەکەمی بە پاشنەی قاچی لە ئیمام بە دواوەتر بێ‌و لە لای ڕاستەی ئیمام نوێژ دابىەستێ، جا ئەگەر یەکێکی‌تریش هات، با لە لای چەپەی دابىەستێ، ئینجا هەردووکیان ئەکشێنەوە دواوە، یان ئیمام ئەڕواتە پێشەوە، بۆ ئەوەی ببن بە یەك سەف، چونکە سوننەتە مەئموومەکان شان بە شانی یەکتری بدەن‌و کەلێن لە نێوانیاندا نەبێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ:قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، وَكانَ أَحَدُنا يُلْزِقُ مَنْكِبَهُ بِمَنْكِبِ صَاحِبِه وَقَدَمَهُ بِقَدَمِه﴾ رواه البخاري، لە کاتی نوێژدابەستن پێغەمبەرﷺ ئەیفەرموو: ڕیزتان ڕاست بکەن، ئینجا هەر یەکێك لە ئێمە شانی بە شانی ئەوی‌ترەوە ئەلکاندو قاچی بە قاچیەوە ئەلکاند.

هەروەها سوننەتە منداڵان لە دوای سەفی پیاوان نوێژ دابىەستن ئەگەر بە یەکەوە هاتبون بۆ مزگەوت، بەڵام ئەگەر منداڵەکان زووتر هاتبون‌و لە سەفی یەکەم شوێنی خۆیان گرتبو، نابێ دوا بخرێن، هەروەها ئەبێ ئافرەتان لە دوای منداڵان بوەستن ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: صَلّى النَّبِيُّ ﷺ فَقُمْتُ وَيَتِيمٌ خَلْفَهُ، وَأُمُّ سُلَيْمٍ خَلْفَنا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ نوێژی کرد، من‌و منداڵێکی یەتیم لە دوای پێغەمبەرﷺ وەستاین‌و (أُمُّ سُلَيْمٍ)–کە دایکم بوو– لە دوای ئێمە ڕاوەستاو نوێژی دابەست.

(وَإِنْ صَلّى فِي الْمَسْجِدِ) ئەگەر ئیمام پێشنوێژی لە ناو مزگەوتدا ئەکرد (وَالْمَأْمُومُ خارِجَ الْمَسْجِدِ) مەئموومیش لە دەرەوەی مزگەوت نوێژی لە دوای ئەو ئیمامە ئەکرد (قَرِيباً مِنْهُ) لێشی نێزیك بوو، واتە: لە سێ‌سەد گەز زیاتر دوور نەبو (وَهُوَ عالِمٌ بِصَلاَتِه) مەئموومەکەش ئاگادار بوو لە هەڵسان‌و دانیشتنی ئیمام (وَلاَ حائِلَ هُناكَ) پەردەشیان لە نێواندا نەبو، لەوێ (جازَ) نوێژەکە دروستە.

جا بزانە: لە هەموو جۆرە جەماعەتێکدا ئەبێ مەئموم ئاگادار بێ لە جموجۆڵی ئیمامەکەی، وە نابێ پێش ئیمام نوێژ دابىەستێ‌و، واجبە هەموو کردەوەکانی نوێژ دوابەدوای ئیمام بکا ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَيُّها النَّاسُ إِنِّي إِمامُكُمْ فَلاَ تَسْبِقُونِي بِالرُّكُوعِ وَلاَ بِالسُّجُودِ وَلاَ بِالْقِيامِ وَلاَ بِالإِنْصِرافِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەی خەڵکینە من پێشنوێژی ئێوەمە، پێش من ڕکووع‌و سوجدە مەبەن‌و پێش من هەڵمەستنەوەو پێش من سەلام مەدەنەوە.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کەسێك بە تەنهایی نوێژی کردبو، ئینجا جەماعەتی بۆ ڕێك کەوت، سوننەتە بە جەماعەت دووبارەی بکاتەوە، هەروەها دروستە نوێژدابەستن لە دوای کەسێك کە جۆرە نوێژێکیتر ئەکا، هەرچەند نوێژەکەشی سوننەت بێ: وەك دابەستنی نوێژی نیوەڕۆ لە دوای ئیمامێك کە نوێژی بەیانی، یان مەغریب، یان تەراویح ئەکا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مەئموم درەنگ گەیشتە جەماعەت، با نوێژ دابەستێو بەگوێرەی نوێژی ئیمام نوێژ بکا، ئینجا کە ئیمام سەلامی دایەوە، با هەڵبستێ نوێژەکەی خۆی تەواو بکا ﴿عَنْ أَبِي قتادَةَ﷛: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا أَتَيْتُمْ إِلَى الصَّلاةَ فَعَلَيْكُمْ بالسَّكِينَة فَما أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَما فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ دێنە نوێژکردن بە هێواشیو بە بەڕێزانە وەرن، ئەوەندەی لەگەڵ ئیمام فریا کەوتن بیکەن، ئەوەی ماوە– لە پاش سەلامدانەوەی ئیمام– هەڵسن تەواوی بکەن.

جا ئەگەر مەئموم فریاکەوت ڕوکووع بە تەواوی لەگەڵ ئیمام ببا، ئەوە بۆی بە بەر فاتیحە ئەکەوێو ڕەکعەتەکەی هەموو دروستە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِذاجِئْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ وَ نَحْنُ سُجُودٌ فَاسْجُدوا وَلاَ تَعُدُّوها شَيْئاً، وَمَـنْ أَدْرَكَ الرَّكْعَـةَ فَقَـدْ أَدْرَكَ الصَّلاَةَ﴾ رواه الدارقطني، کاتێك کە هاتن نوێژتان دابەستو ئیمام لە سوجدەدا بوو، ئێوەش بڕۆنە سوجدە، بەڵام بە هیچی دامەنێن، وە هەر کەسێك لەگەڵ ئیمام گەیشتە ڕوکووعێکی تەواو، ئەوە بۆی بە ڕەکعەتێکی تەواو ئەژمێردرێ.

جا بزانە: ئەگەر ئیمام لەڕوکووعدا بوو، یان لە تەحیاتی ئاخیردا بوو، هەستی کرد: کە یەکێك ئەیەوێ نوێژی لە دوا دابەستێ، ئەوە سوننەتە نەختێك چاوەڕوانی بکا.

﴿ئاگاداریەکیتر﴾: ئەگەر ئیمام لە ناو نوێژ هەڵەیەکی کرد، سوننەتە مەئمومی پیاو ئاگاداری بکاتەوە و بڵێ: (سبحان الله). بەڵام مەئمومی ئافرەت چەپڵە لێئەدا، واتە: بەرەدەستی ڕاستەی لە پشتەدەستی چەپەی ئەدا.

هەروەها ئەگەر ئیمام خوێندنی فاتیحە، یان سورەتی پاش فاتیحەی لێ تێکچو، با مەئموم پێی بڵێتەوە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنـهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى صَلاَةً فَلُبِسَ عَلَيْهِ، فَلَمَّاانْصَرَفَ قالَ لأُبَيِّ بنِ كَعْبٍ: أَصَلَّيْتَ مَعَنا؟ قالَ: نَعَمْ. قالَ فَما مَنَعَـكَ أَنْ تَفْـتَحَ عَلَـيَّ؟﴾ رواه إبن حبان، پێغەمبەرﷺ لە نوێژێکدا خوێندنی قورئانی لێ تێکچو، جابە(ئوبەییی) کوڕی (کەعبی) فەرموو: تۆ نوێژت لەگەڵ ئێمەدا کرد؟ گوتی: بەڵێ. فەرمووی: ئەی بۆچی پێت نەگوتمەوە؟.

هەروەها ئەگەر ئیمام بێدەستنوێژ بوو، یان شتێکی بەسەر هات: با لە نوێژەکەی دەرچێو یەکێکیتر بچێت لەجیاتی ئەو دەست بە ئیمامەتی بکا، نەوەك جەماعەتەکە

(فَصْـــلٌ) وَيَجُــوزُ لِلْمُســـافِرِ قَصْـــرُ الصَّــلاَةِ الرُّباعِيَّـــةِ بِخَمْسَـــةِ شَــرائِطَ: أَنْ يَكُونَ سَفَرُهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ، وَأَنْ تَكُونَ مَسافَتُهُ سِتَّةَ عَشَرَ فَرْسَخاً،

تێك بچێ، لـه مـهدا جیـاوازی جومعـهو نوێـژهكانیتر نیـه، بهڵگـهش كـردهوهی ئیـمامی (عمر)ه رضي الله عنه، له كاتی بریندار بوونیدا (عبدالرحمن بن عوف)ی له جێی خۆی داناو نوێـژی بهیانیی به خهڵكهكه تهواو كرد.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (قَصْر) و (جَمْع) له سهفهردا ﴾

واتـه: كورتكردنهوهو كۆكردنـهوهی نوێژ. (وَيَجُوزُ) دروسته (لِلْمُسافِرِ) بـۆ ئـهو كهسـهی لـه سهفهردایه (قَصْرُ الصَّلاَةِ الرُّباعِيَّةِ) ئهو سێ نوێژانهی چوار ڕهكعـهتین، كورتیـان بكاتـهوه بۆ دوو ڕهكعهت، بهڵام نوێژی مهغریبو بهیانی كـورت ناكرێنـهوه ﴿عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قـالَ: خَرَجْنا مَعَ النَّبيِّ ﷺ مِنَ الْمَدينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَكانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ﴾ رواه الشيخان، (أنـس) فهرموویـهتی: لهگـهڵ پێغهمبـهر ﷺ لـه (مَدينَـة)وه چـوینه (مَكَّة)، نوێـژه چـوار ڕهكعهتیهكانی ئهكردنه دوو ڕهكعهت.

(بِخَمْسَـــةِ شَـــرائِطَ) بـــۆ ئـــهو كورتكردنهوهیـــه پێـــنج مـــهرج ههنـــه: یهكهم: (أَنْ يَكُونَ سَفَرُهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ) نابێ سهفهرهكهی بۆ گوناهكاری بێ، كهوابوو: ئهگهر ئافرهت به بێئیزنی مێردیخۆی بـۆ سـهفهر بڕوا، یـان كهسێك بـۆ زینـا، یـان بـۆ مرۆڤكوشتنی بهناههق، یان بۆ ههر گوناهباریهكیتر به سهفهر بڕۆن، نابێ قهسرو جهمع بكهن، ههروهها قهرزدار ئهگهر كاتی قهرزدانهوهی هاتبێو به بێپرسی خاوهن قهرزهكهی بهسهفهر بچێ، نابێ قهسرو جهمع بكا.

دووهم: (وَأَنْ يَكُـونَ مَسـافَتُهُ) ئهنـدازهی دووری ئـهو شـوێنهی بـۆی ئهچـێ (سِتَّةَ عَشَرَ فَرْسَخاً) شانزه فهرسهخ بێ، واته: ههشتا كیلو متر، بهڵگه: (إجماع)ی ههرچوار مهزههبی (اهل السنة)یه، هـهم ﴿وَكانَ ابْنُ عُمَرَ وابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه يَقْصُرانِ وَيُفْطِرانِ فِي أَرْبَعَةِ بُـرُدٍ وَهِيَ سِتَّةَعَشَرَ فَرْسَخاً﴾ رواه البخاری، واتـه: ئـهو دوو سـهحابهیه لـه ئهنـدازهی چوار (بَرِيد)دا نوێژیان كورت ئهكردهوهو ڕۆژوویان ئهشكاند: كه ئهكاته شانزه فهرسهخ.

ئینجا ئهگهر ئهو ئهندازهیه به سواری فڕۆكه، یان ئۆتۆمبێل به سـهعاتێكیش ببڕی، هـهر بۆی دروسته: قهسرو جهمع بكا.

﴿ئاگـــاداری﴾: ئهگـهر نیـهتی هێنـا: چـوار شـهو و ڕۆژی تـهواو لـه شـوێنێك بمێنێتـهوه، بـهوه كۆتـایی سـهفهرهكهی دێو نابـێ هیچـیتر قهسـرو جـهمع بكـا، بـهڵام ئهگـهر نیـهتی مانـهوهی نـههێنا، بـهڵكو تـهنها چاوهڕوانی پێكهـاتنی كـارێكیخۆی ئـهكردو نهیئـهزانی چ ڕۆژێك بۆی ئهبێ؟ ئهوه تا ههژده ڕۆژ بۆی دروسته: قهسرو جهمع بكا، جگه له ڕۆژی هاتنو بـاركردن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَقامَ النَّبِيُّ ﷺ بِمَكَّةَ تِسْعَةَعَشَرَ يَوْماً يَقْصُـرُ﴾ رواه

وَأَنْ يَكُونَ مُؤَدِّياً لِلصَّلاَةِ الرُّباعِيَّة، وَأَنْ يَنْوِيَ الْقَصْرَ مَعَ الاِحْرامِ، وَأَنْ لاَ يَأْتَمَّ بِمُقِيمٍ. وَيَجُوزُ لِلْمُسافِرِ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ، وَبَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشاءِ فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ،

البخاری، پێغەمبەرﷺ لە دوای ڕزگارکردنی(مَكَّة)ی پیرۆز لەوێ مایەوە، ماوەی نۆزدە ڕۆژ نوێژی کورت ئەکردەوە.

هەروەها ئەگەر کەسێك نەیئەزانی بۆ کوێ ئەچێ، ئەویش نابێ قەسرو جەمع بکا.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ مُؤَدِّياً لِلصَّلاَةِ الرُّباعِيَّة) ئەو نوێژانەی کورتیان ئەکاتەوە نوێژی ئەو کات بن، نەك نوێژی قەزا، واتە: ئەگەر نوێژی قەزای لە سەر بون، نابێ بە کورتکراوەیی قەزایان بکاتەوە، چونکە بە تەواوی کەوتۆنەتە ئەستۆی.

چوارەم: (وَأَنْ يَنْوِيَ الْقَصْرَ) نیەتی کورتکردنەوەی‌نوێژ بێنێ (مَعَ الإِحْرامِ) لەگەڵ (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستندا.

پێنجەم: (وَأَنْ لاَ يَأْتَمَّ بِمُقِيمٍ) نابێ نوێژەکەی‌خۆی بە جەماعەت لە دوای ئیمامێکی وەها بکا: کە نوێژەکانی‌خۆی تەواو ئەکا، جا ئیمامەکە ڕێبوار بێ، یان نا، جا ئەگەر تەنها بە قەد (اللهُ أكبَر)ێك نوێژی لە دوای ئەوئیمامە دابەست، ئەبێ ئەویش نوێژەکەی‌خۆی تەواو بکا ﴿قِيلَ لاِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: مَا بالُ الْمُسافِرِ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ إِذا انْفَرَدَ، وَأَرْبَعاً إِذا ائْتَمَّ بِمُقِيمٍ؟ قالَ: تِلْكَ السُّنَّةُ﴾ رواه‌الامام احمد، بە(ابن عباس)یان گوت: بۆ چی ئەگەر ڕێبوار نوێژ بە تەنهایی بکا دوو ڕەکعەت ئەکاو ئەگەر بە جماعەت لە دوای نیشتەجێ بیکا، ئەبێ چوار ڕەکعەت بکا؟ لە وەڵامدا فەرمووی: ئەوە ڕێگەی پێغەمبەرەﷺ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئەیزانی ئیمامەکە ڕێبوارە، بەڵام گومانی لە نیەتەکەی هەبوو، با نوێژەکەی لە دوا دابەستێو نیەتی کورتکردنەوە بێنێ، ئینجا ئەگەر ئیمامەکە کورتی کردەوە، با ئەویش کورتی بکاتەوە، ئەگەر ئەو تەواوی کرد، با ئەویش تەواوی بکا.

﴿ باسی (جَمْع) کۆکردنەوەی دوو نوێژ لە کاتی یەکێکیاندا ﴾

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلْمُسافِرِ) بۆ کەسێك کەبچێتە سەفەرێکی هەشتا کیلۆمەتری، بۆ گوناهکاریش نەچێتە سەفەر (أَنْ يَجْمَعَ) کۆ بکاتەوە (بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ) نوێژی نیوەڕۆو عەسر (فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ) لە کاتی هەر کامەیان حەز دەکا: جا نیوەڕۆ بباتە کاتی عەسر، کە پێی ئەگوترێ: (جَمْعُ التَّأْخِير)، واتە: دواخستن، یان عەسر بێنێتە کاتی نیوەڕۆ، کە پێی ئەگوترێ: (جَمْعُ التَّقْدِيم)، واتە: پێشخستن.

(وَبَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشاءِ) هەروەهاش کۆکردنەوەی مەغریبو عیشا دروستە (فِي وَقْتِ أَيِّهِما شاءَ) لە کاتی هەر کامەیان حەز دەکا: جا مەغریب دوا بێخی بۆ کاتی عیشا، یان عیشا پێش بێخی بۆ کاتی مەغریب ﴿عَنْ معاذٍ رضي الله عنه: أَنَّ رَسولَ اللهِﷺ كانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ:

وَيَجُوزُ لِلْحاضِرِ فِي الْمَطَـرِ: أَنْ يَجْمَـعَ بَيْنَهُمـا فِـي وَقْـتِ الاولَـى مِنْهُمـا.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجُمُعَةِ سَبْعَةُ أَشْياءَ: اَلإِسْلامُ،

إِذا زاغَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْحَلَ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَإِنْ يَرْتَحِلْ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ حَتَّى يَنْزِلَ لِلْعَصْرِ، وَفِي الْمَغْرِبِ مِثْلَ ذَلِكَ﴾ رواه الترمذى وبعضه فيالبخاري، پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (تبوك)دا كاتێ نیوەڕۆ ئەبو پێش باركردنی، ئەوە نوێژی عەسری لەگەڵ نیوەڕۆ لە یەك كاتدا ئەكردن، بەڵام ئەگەر باری كردبایە پێش ئەوەی كاتی نوێژ بێ، ئەوە نیوەڕۆی دوا ئەخست بۆ كاتی عەسر، هەروەهاش مەغریبو عیشای بەو جۆرە دوا ئەخستنو پێش ئەخستن.

﴿ئاگاداری﴾: لە (جمع‌التقديم)، واتە: لە پێشخستنی‌نوێژدا، پێویستە: دەست بە نوێژی یەكەم بكاو هەر لە ناو نوێژی یەكەمدا نیەتی كۆكردنەوەی نوێژی دووەم بێنێ، ئینجا كە سەلامی داوە، یەكسەر دەست بە نوێژی دووەم بكا. وە لە (جمع‌التأخير)، واتە: لە دواخستنی‌نوێژدا، پێویستە: لە كاتی نوێژی یەكەمدا نیەتی دواخستن بێنێ بۆ ئەوەی گوناهبار نەبێ، هەروەها دروستە: قەسرو جەمع بە یەكەوەش بكرێن.

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلْحاضِرِ) بۆ ئەو كەسەی لەماڵەوەیە (فِي الْمَطَرِ) لەكاتی باران بارینـدا (أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَهُما) كۆكردنەوەی دوو نوێژ (فِي وَقْتِ الأُولَى مِنْهُما) لە كاتی نوێژی یەكەمدا، بەو مەرجەی نوێژەكان بە جەماعەت بكا لە مزگەوتێكی دوور و بەرگی تەڕ ببێ و لە كاتی نوێژی یەكەمیشدا باران بباریّ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: صَلَّى رَسُولُ اللهِﷺ بِالْمَدِينَةِ سَبْعاً وَثَمانياً: اَلظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشاءَ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەرﷺ لە (مدينة) نوێژی نیوەڕۆ و عەسری لە یەك كاتدا ئەكردنو مەغریبو عیشای لە یەك كاتدا ئەكردن. ئیمام (مالك)و ئیمام (شافعی) فەرموویانە: ئەو كۆكردنەوەیە بە هۆی باران بوو.

﴿پاشكۆ﴾: زۆر لە پێشەوایانی ئایین فەرموویانە: دروستە كۆكردنەوەی دوو نوێژ لە یەك كاتدا بۆ مرۆڤی نەخۆش، جا ئەگەر لە كاتی نوێژی یەكەمدا نەخۆشتر بوو، با دوای بخا، ئەگەر لە كاتی نوێژی دووەمدا نەخۆشتر ئەبێ، با پێشی بخا، بەو مەرجانەی گوتمان لە كۆكردنەوەی سەفەردا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نوێژی (جُمُعَة) ﴾

نوێژی جومعە دوو ڕەكعەتە، واجبە لە كاتی نیوەڕۆی ڕۆژیهەینی‌دا بە جەماعەت بكرێ.
(وَشَـرائِطُ وُجُـوبِ الْجُمُعَـةِ) ئـەو مەرجانـەی دانـدراون بـۆ واجببـوونی نوێـژی جومعـە (سَبْعَةُ أَشْياءَ) حەفت مەرجن:

یەكەم: (اَلإِسْلامُ) ئیسلامەتی‌یە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

وَالْبُلُــوغُ، والْعَقْــلُ، والْحُرِّيَّــةُ، والذُّكُورِيَّــةُ، وَالصِّــحَّةُ، والإِسْــتِيطانُ.
وَشَرائطُ فِعْلِها ثَلاثَةٌ: أنْ تَكُونَ الْبَلَدُ مِصْراً أوْ قَرْيَةً،

تَعْلَمُونَ﴾ ئەی خاوەن باوەڕان، کاتێ بانگی نیوەڕۆ درا لە ڕۆژی هەینی، زوو بڕۆن بۆ نوێژی جومعە، واز لە کڕینو فرۆشتن بێنن–واتە: کە بانگی جومعە درا، کڕینو فرۆشتن حەرامە–،جومعە کردن بۆ ئێوە باشترە ئەگەر ئێوە بزانن.

دووەم: (والْبُلُوغُ) بلۆغبوونە، واتە: لە سەر منداڵ جومعە واجب نیە. سێیەم: (والْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ، نابێ شێت بێ. چوارەم: (والْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، کۆیلە نەبێ.

پێنجەم: (والذُّكُورِيَّةُ) نێرینە بێ، واتە: ئافرەت جومعەی لە سەر نیە، بەڵام: ئەگەر جومعەی کرد، ئەوە جومعەکەی دروستەو نیوەڕۆی لە سەر لائەچێ.

شەشەم: (وَالصِّحَّةُ) تەندروستیی باش بێ، واتە: ئەوەندە نەخۆشیی گران نەبێ: کە نەگاتە جومعە، یان بگاتێ بەڵام نەتوانێ تا کۆتایی نوێژ بمێنێتەوە ﴿عَنْ طَارِقِ بنِ شَهابٍﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْجُمُعَةُ حَقٌّ واجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَماعَةٍ إلاَّ أَرْبَعَةً: مَمْلُوكٌ، وَإِمْرَأَةٌ، وَصَبِيٌّ، وَمَرِيضٌ﴾ رواهابوداود والحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نوێژی جومعە لە سەر هەموو موسوڵمانێك واجبەو ئەبی بە جەماعەت بیکا، بەڵام چوار کەس جومعەیان لە سەر نیە: کۆیلەو ئافرەتو منداڵو نەخۆش.

حەفتەم: (والإِسْتِيطانُ) دانیشتووی ئەو شوێنە بێ کە جومعەی لێئەکرێ، یان نیازی مانەوەی چوار ڕۆژی هەبێ لەو شوێنەدا، کەوابوو: ڕێبوارێك کە چوار ڕۆژ لە شوێنێك نەمێنێتەوە جومعەی لە سەر نیە ﴿عَنْ جابِرٍﷺ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ اَلظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمْعاً بِعَرَفَةَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ﴾ رواهمسلم، پێغەمبەر ﷺ کە لە حەجیماڵئاوایی لە عەرەفە وەستا، نوێژی نیوەڕۆ و عەسری کۆ کردنەوە. واتە: جومعەی نەکرد هەرچەند ئەو ڕۆژەش هەینی بوو.

جا بزانە: قوتابیو سەربازو بازرگان...هتد. ئەگەر نیازی مانەوەی چوار ڕۆژ، یان زیاتریان هەبێ، ئەبی جومعە بکەن، هەروەها حەرامە: سەفەرکردن لە ڕۆژی جومعە، ئەگەر مەترسی لەدەستچوونی جومعەی هەبێ.

(وَشَـرائِطُ فِعْلِهـا) مەرجـەکانی دروسـتبوونی نوێـژی جومعــە (ثَلاثَـةٌ) سـێنە:
یەکەم: (أنْ تَكُونَ الْبَلَدُ) ئەو شوێنەی جومعەی لێئەکرێ (مِصْراً) شار بێ (أوْ قَرْيَةً) یان لادێ بێ، واتە: شوێنی نیشتەجێی یەکجاری بێ ﴿لأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يُقِمِ الْجُمُعَةَ فِي حَجَّةِ الْوَداعِ بِعَرَفَةَ﴾ كما فىحديث مسلم عَنْ جابِرٍﷺ، چونکە پێغەمبەر ﷺ لە عەرەفە جومعەی نەکرد، لەگەڵ ئەوەش دانیشتووانی(مكة)ی لەگەڵدا بون.

کەوابوو: لە ناو هۆبەڕەشماڵو هەوارگەکانی کوێستاندا جومعەکردن دروست نیە، بەڵام ئەگەر گوێیان لە دەنگی بانگی شوێنێکیتر ئەبو، ئەبی بچن بۆ ئەوێ جومعە بکەن.

وَأَنْ يَكُونَ الْعَدَدُ أَرْبَعِينَ مِنْ أَهْلِ الْجُمُعَةِ، وَأَنْ يَكُونَ الْوَقْتُ باقِياً، فَإِنْ خَرَجَ الْوَقْتُ أَوْ عُدِمَتِ الشُرُوطُ صُلِّيَتْ ظُهراً، وَفَرائِضُها ثَلاثَةٌ: خُطْبَتانِ يَقُومُ فِيهِما وَيَجْلِسُ بَيْنَهُما،

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر خاوەن دەستەلاتێك بە زۆرلێكردن دانیشتووانی شوێنێكی گواستنەوە بۆ شوێنێكیتر، ئەوانیش نیازیان وابو: هەر كاتێك بۆیان بگونجێ بچنەوە بۆ شوێنەكەی خۆیان، ئەوانە-لە شوێنەكەیتردا-جومعەیان دروست نیە، چونكە نیشتەجێی یەكجاری نین، هەرچەند خانووشیان دروست كردبێ، جا ئەگەر-لەوێدا- جومعەیان كرد، ئەبی نوێژی نیوەڕۆش هەر بكەن.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ الْعَدَدُ) ژمارەی ئەو كەسانەی جومعە ئەكەن (أَرْبَعِينَ) بە لایكەمی چل كەس بن (مِنْ أَهْلِ الْجُمُعَةِ) لەو كەسانەش بن كە جومعەیان لە سەرە ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعودٍ: قالَ: جَمَّعَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْمَدِينَةِ وَنَحْنُ أَرْبَعُونَ رَجُلاً﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەرﷺ لە مەدینە جومعەی كرد، ژمارەمان چل پیاو بوو.

كەوابوو: ئەگەر شوێنێك چل پیاوی لێنەبو، جومعەیان لە سەر نیە، بەلام ئەگەر گوێیان لە بانگی شوێنێكیتر بوو، ئەبی بچن بۆ ئەوێ جومعە بكەن.

جا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: بە چوار كەسان جومعە دروستە، وە لە مەزهەبی ئیمامی(مالك)دا: بە دوانزە كەسان جومعە دروستە.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ الْوَقْتُ باقِياً) كاتی جومعە كردن-كە كاتی نیوەڕۆیە- بمێنێ تا جومعەكە تەواو ئەبێ ﴿عَنْ أَنَسٍ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ﴾ رواه البخاری ﴿وَعَن سَلَمة: كُنَّا نُصَلِّي الْجُمُعَةَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَنَرْجِعُ وَما نَجِدُ لِلْحِيطانِ فَيْئاً نَسْتَظِلُّ بِهِ﴾ رواه الشيخان، (ئەنەس) ئەفەرموێ: كاتێ ڕۆژ لایئەدا بۆ چاوی ڕاستە، پێغەمبەرﷺ جومعەی ئەكرد. (سەلەمە) ئەفەرموێ: لەگەڵ پێغەمبەرﷺ جومعەمان ئەكردو ئەگەڕاینەوە هێشتا دیوارەكان سێبەرێكی وایان نەبو تێیدا بڕۆین.

(فَإِنْ خَرَجَ الْوَقْتُ) جا ئەگەر ئەوەندە ماوەی نەما جومعە بە دوو خوتبەوە بكرێ (أَوْ عُدِمَتِ الشُرُوطُ) یان یەكێك لەو مەرجانەی گوتمان نەبو، ئەو كاتە (صُلِّيَتْ ظُهْراً) ئەبی چوار ڕەكعەت بە نیەتی نوێژی نیوەڕۆ بكرێ؟ چونكە جومعە قەزا ناكرێتەوە، جا ئەگەر جومعەش دروست نەبو، نابێ نوێژی نیوەڕۆ لە دەست بدرێ.

(وَفَرائِضُها) واجبەكانی جومعە كردن (ثَلاثَةٌ) سێنە:

یەكەم: (خُطْبَتانِ) خوێندنەوەی دوو ووتارە (يَقُومُ فِيهِما) ئەبی بە پێوە ووتارەكان بدا (وَيَجْلِسُ بَيْنَهُما) لە پاش ووتاری یەكەم ئەبی بە قەد دانیشتنی نێوان دوو سوجدە دابنیشێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ قائِماً ثُمَّ يَقْعُدُ، ثُمَّ يَقُومُ كَما

وَأَنْ تُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، فِي جَمَاعَةٍ. وَهَيْآتُها أَرْبَعُ خِصالٍ: اَلْغُسْلُ وَتَنْظِيفُ الْجَسَدِ، وَلُبْسُ الثِّيابِ الْبِيضِ، وَأَخْذُ الظُّفْرِ، وَالطِّيبُ. وَيُسْتَحَبُّ الإِنْصاتُ فِي وَقْتِ الْخُطْبَةِ،

تَفْعَلُونَ الآنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ بە پێوە ووتاری جومعەی ئەخوێندەوە، ئینجا دا ئەنیشت، ئینجا هەڵئەستاوە بۆ ووتاری دووەم وەك ئێستا ئێوە ئەیکەن.

جا بزانە: ئەبی ووتارخوێنی جومعە پیاو بێو بە لای کەم چل کەس گوێی لە ووتارەکەی بیێ. هەروەها لەو دوو ووتارەدا واجبە: هەر پێنج ڕوکنەکان بە عەرەبی بن: کە

ڕوکنییەکەم: سوپاسی خودایە، وەك بڵێ: (اَلْحَمْدُلِلّٰهِ).

ڕوکنیدووەم: سەلاوات لە سەر پێغەمبەرەﷺ، وەك بڵێ: (اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَىٰمُحَمَّدٍ).

ڕوکنیسێیەم: ئامۆژگاری بە ترسان لە خودا، وەك بڵێ: (أُوصِيكُمْ بِتَقْوَىٰاللهِ).

ڕوکنیچوارەم: خوێندنەوەی ئایەتێکی قورئانی پیرۆزە لە ووتارێکدا.

ڕوکنیپێنجەم: دوعاکردن بۆ موسوڵمانان لە ووتاری دووەمدا، بە لای کەمی بڵێ: (اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِماتِ). جگە لەو پێنجانە واجب نیە ووتارەکان بە عەرەبی بن.

هەروەها سوننەتە: کە ووتار خوێن گەیشتە شوێنی ووتاردان ڕوو لە دانیشتووانی مزگەوت بکاو سەلامیان لێبکا، ئینجا کە هەردوو ووتارەکانی تەواو کردن، ئیقامەتی نوێژ ئەکرێو دەست بە نوێژیجومعە ئەکا.

دووەم: (وَأَنْ تُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ) نوێژیجومعە بە دوو ڕەکعەتی بکرێ.

سێیەم: (فِي جَمَاعَةٍ) نوێژیجومعە بە جەماعەت بکرێو، واجبە ئیمامو مەئموم نیەتی نوێژی جومعە بێنن، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿مَنْ أَدْرَكَ مِنْ صَلاةِ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً فَلْيُضِفْ إِلَيْها أُخْرَى وَقَدْ تَمَّتْ صَلاتُهُ، وَمَنْ فَاتَتْهُ الرَّكْعَتَانِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعاً﴾ رواه الدارقطني، هەر کەسێك لە نوێژیجومعە گەیشتە ڕکووعی دووەم، بۆی بە بەر ڕەکعەتێك ئەکەوێ، جا با لە دوای سەلامدانەوەی ئیمام، ڕەکعەتێکیتر بکاو جومعەکەی تەواوە، بەڵام ئەگەر لە پاش ڕکووعی دووەم گەیشتە نوێژی جومعە- ئەوەش هەر نیەتی جومعە ئەهێنێ، بەڵام- لە دوای سەلامدانەوەیئیمام ئەبی چوار ڕەکعەت نوێژ بکا.

(وَهَيْآتُها) سوننەتەکانی جومعە (أَرْبَعٌ) چوارن: (اَلْغُسْلُ) یەکەم: خۆ شۆردنە بە نیەتی غوسلی جومعەو (وَتَنْظِيفُ الْجَسَدِ) هەروەها پاکژکردنی لەشی خۆیەتی لە چڵکو بۆنی ناخۆش. (وَلُبْسُ الثِّيابِ الْبِيضِ) دووەم: بەرگێکی جوانو سپی بکاتە بەر. (وَآخْذُالظُّفْرِ) سێیەم: نینۆکی لاببا. (وَالطِّيبُ) چوارەم: خۆی بۆنخۆش بکا.

(وَيُسْتَحَبُّ) هەروەها سوننەتە (الإِنْصاتُ) گوێڕاگرتنو بێدەنگی (فِي وَقْتِ الْخُطْبَةِ) لەو کاتەی ووتاری جومعە ئەخوێندرێتەوە ﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ﴾: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنِ اغْتَسَلَ

يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلَبِسَ مِنْ أَحْسَنِ ثِيابِه، وَمَسَّ مِنْ طيبٍ إِنْ كانَ عِنْدَهُ، ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَلَمْ يَتَخَطَّ أَعْناقَ النَّاسِ، ثُمَّ صَلَّى مَا كَتَبَ اللهُ لَهُ، ثُمَّ أَنْصَتَ إِذا خَرَجَ إِمامُهُ حَتَّى يَفْرُغَ مِـــنْ صَلاتِه، كانَتْ كَفَّارَةً لِما بَيْنَها وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الَّتِـــي قَبْلَـــهُ﴾ رواه‌ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك ڕۆژی جومعە بە نیەتی جومعە خۆی بشۆریو جوانترین بەرگی بکاتە بەر، ئەگەر بۆنی خۆشی هەبوو خۆی بۆنخۆش بکا، ئینجا بچێتە جومعە، بەڵام بە سەر ملی خەڵکدا باز نەدا، ئینجا بۆ خۆی دەست بە نوێژکردن بکا، ئینجا کە ئیمام هاتە خوتبەخوێندنەوە بێدەنگ ببێو گوێی لێرابگرێ تا نوێژ تەواو ئەبێ، ئەو چاکانە ئەبنە لادەرو داپۆشەری گوناهەکانی نێوان ئەم جومعەیەو جومعەکەیڕابردوو.

(وَمَنْ دَخَلَ) هەر کەسێك هاتە ناو مزگەوت (وَالإِمامُ يَخْطُبُ) لەو کاتەش ئیمام ووتاری ئەدا (صَلَّى رَكْعَتَيْنِ) با دوو ڕەکعەت بە نیەتی سوننەتیجومعە، یان (تَحِيَّةُالْمَسْجِدِ) بکا (خَفِيفَتَيْنِ) بە سوکیو بە پەلە بیانکا (ثُمَّ يَجْلِسُ) ئینجا دابنیشێ، بەڵام ئەگەر یەکسەر دانیشت، ئەو کاتە حەرامە دیسان هەڵسێتەوەو سوننەتەکە بکا ﴿عَنْ جابِرٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا جاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالإِمامُ يَخْطُبُ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کاتێ یەکێکتان هاتە مزگەوت لە ڕۆژی هەینی لەو کاتەش ئیمام ووتاری ئەدا، با دوو ڕەکعەت سوننەت بکا بە پەلە، واتە: ئینجا دابنیشێ.

﴿ئاگاداری﴾: دوو ڕەکعەت سوننەتی پێش جومعەش هەیە پێش ئەوەی ئیمام دەست بە ووتار بکا ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ مُغَفَّلٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: بَيْنَ كُلِّ أَذانَـــيْنِ صَـــلاةٌ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە نێوان هەر بانگو ئیقامەتێکدا نوێژێکی سوننەت هەیە. هەروەها لە دوای جومعەش چوار ڕەکعەت، یان دوو ڕەکعەت سووننەت هەیە، پێغەمبەرﷺ فەرمویەتی: ﴿إِذا صَلَّى أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيُصَلِّ بَعْدَها أَرْبَعاً﴾ رواه‌مسلم، ﴿وَكانَ ﷺ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِه﴾ رواه‌الشیخان، واتە: کاتێ یەکێکتان نوێژی جومعەی کرد، با چوار ڕەکعەت سوننەتیش لە دوای بکا. پێغەمبەرﷺ دوو ڕەکعەت سوننەتی لە پاش جومعە لە ماڵەوە ئەکرد.

﴿پاشکۆ﴾: سەلاوات لێدان لە شەو و ڕۆژی جومعەدا زۆر خێرە ﴿عَنْ أَوْسِ بنِ أَوْسٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلاةِ فِيـــهِ فَـــإِنَّ صَلاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ، قالُوا: يا رَسُولَ اللهِ وَكَيْفَ تُعْرَضُ عَلَيْكَ صَلاتُنا وَقَدْ أَرَمْتَ؟ قالَ: إِنَّ اللهَ حَرَّمَ عَلَى الأَرْضِ أَجْسادَ الأَنْبِياءِ﴾ رواه‌النسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە هەموو ڕۆژەکانتان گەورەتر ڕۆژی هەینییە، کەوابوو: زۆر سەلاواتم لە سەر لێبدەن

(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْعِيدَيْنِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَهِيَ رَكْعَتَـانِ: يُكَبِّـرُ فِـي الأُولَـى سَـبْعاً سِوَى تَكْبِيرَةِ الاحْرَامِ، وَفِي الثَّانِيَةِ خَمْساً سِوَى تَكْبِيرَةِ الْقِيامِ،

له ڕۆژی هەینیدا، چونکه سەلاواتەکانتان ئەگەیەندرێنە لای منو گوێم لێیە، گوتیان: چۆن سەلاواتەکان ئەگاتە لای تۆ، چونکە تۆ لە ناو گۆڕەکەتدا ڕزیوی؟ فەرمووی: ناڕزم چونکە خوایگەورە قەدەغەی کردوە: زەوی لاشەی پێغەمبەران بڕزێنێو بخوا.

﴿وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَهْفِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَضاءَ لَـهُ مِـنَ النُّورِ ما بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك سورەتی (الْكَهْف) لە ڕۆژی هەینیدا بخوێنێ، نێوان هەردوو هەینییەکەی بۆ ڕۆشن ئەبێتەوە. ئیمامی (النواوي) ئەفەرموێ: لە شەوی هەینیش خێرە بخوێندرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صَلاَةُالْعِيدَيْنِ) نوێژی هەردوو جەژنەکان ﴾

(وَصَلاَةُ الْعِيدَيْنِ) نوێژی جەژنی ڕەمەزانو قوربان (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە بۆ هەموو کەسێك، چونکە پێغەمبەر ﷺ کردویەتی (وَهِيَ) نوێژی هەردوو جەژنەکان (رَكْعَتانِ) دوو ڕەکعەتن: نیەتی نوێژی جەژنی ڕەمەزان، یان جەژنی قوربانی لێدێنێ:

(يُكَبِّرُ) ئەڵێ: (اللهُ أكبَر)، (فِيالأُولَى) لە ڕەکعەتییەکەمدا لە پاش خوێندنی (وَجَّهْتُ وَجْهِي)...هتد (سَبْعاً) حەفت جار (سِوَى تَكْبِيرَةِ الإِحْرامِ) جگە لە (اللهُ أكبَر)ی نوێژدابەستن (وَفِي الثَّانِيَةِ) وەلە ڕەکعەتیدووەمدا (خَمْساً) پێنج جار ئەڵێ: (اللهُ أكبَر)، (سِوَى تَكْبِيرَةِ الْقِيامِ) جگە لە (اللهُ أكبَر)ی هەڵسانەوە ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُكَبِّرُ فِي الْعِيدَيْنِ: فِيالأُولَـى سَبْعاً قَبْلَ الْقِراءَةِ، وَفِيالآخِرَةِ خَمْساً قَبْلَ الْقِراءَةِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی هەدوو جەژنەکان لە ڕەکعەتییەکەمدا حەفت (اللهُ أكبَر)ی ئەگوتن پێش فاتیحەخوێندن، هەروەها لە ڕەکعەتیدووەمیشدا پێنج (اللهُ أكبَر)ی ئەگوتن پێش فاتیحەخوێندن.

جا بزانە: سوننەتە لەگەڵ هەر (اللهُ أكبَر)ێك هەردوو دەستەکانی بەرز بکاتەوە، وە لە نێوان (اللهُ أكبَر)ەکاندا بڵێ: (سُبْحانَاللهِ وَالْحَمْدُلِلهِ وَلاإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَاللهُأَكبَرُ). ئینجا پاش (اللهُ أكبَر)ی حەفتەم لە ڕەکعەتییەکەم، وە پاش (اللهُ أكبَر)یپێنجەم لە ڕەکعەتیدووەم یەکسەر (أَعُوذُ بِاللهِ) ئەکاو فاتیحە ئەخوێنێ.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەم: کاتی نوێژی جەژنەکان لە بەرزبوونی ڕۆژ بە قەد ڕمێك دەست پێئەکاو، تا ڕۆژ لائەدا بۆ چاوی ڕاستە، ئەمێنێ.

دووەم: نوێژیجەژنەکان سوننەتە بە جەماعەت بکرێ، بەلاَم دروستە بە تەنهاییش بکرێ.

سێیەم: ﴿كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَأْمُرُالْمُؤَذِّنَ فِيالْعِيدِ: أَنْ يَقُـولَ: اَلصَّـلاةَ جامِعَـةً﴾ رواه الشافعي عن الزهري مرسلا، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە بانگدەر ئەکرد: لەجیاتی بانگو ئیقامەت لە جەژنەکاندا بڵێ: (اَلصَّلاَةَ جامِعَةً).

وَيَخطُبُ بَعْدَها خُطْبَتَيْنِ: يُكَبِّرُ فِي الأُولَى تِسْعاً، وَفِي الثَّانِيَةِ سَبْعاً. وَيُكَبِّرُ مِنْ غُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ لَيْلَةِ الْعِيدِ إِلَى أَنْ يَدْخُلَ الامامُ فِي الصَّلاَةِ، وَفِي الأَضْحَى خَلْفَ الصَّلَواتِ الْمَفْرُوضاتِ: مِنْ صُبْحِ يَوْمِ عَرَفَةَ إِلَى الْعَصْرِ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

(وَيَخْطُبُ بَعْدَها) سوننەتە پاش نوێژیجەژن (خُطْبَتَيْن) دوو ووتار بدا، وەك ووتارەكانی جومعە، جا لە جەژنی ڕەمەزاندا باسی سەرفیترە بكاو لە جەژنی قورباندا باسی قوربانی بكا، هەم (يُكَبِّرُ فِي الأُولَى تِسْعاً) پێش دەست پێكردنی ووتاری یەكەم نۆ جار بڵێ: (اللهُ أكبَر) بە دوای یەكدا.

(وَفِي الثَّانِيَةِ سَبْعاً) وە پێش ووتاری دووەم حەفت جار بڵێ: (اللهُ أكبَر) بە دوای یەكدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللهُ عنهما يُصَلُّونَ الْعِيدَيْنِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ و ئیمامی(أبوبكر)و ئیمامی(عمر) پێش ووتاردان نوێژی جەژنیان ئەكرد.

(وَيُكَبِّرُ) سوننەتە تەكبیر لێبدا (مِنْ غُرُوبِ الشَّمْسِ) لە كاتی ڕۆژ ئاوابوونەوە (مِنْ لَيْلَةِ الْعِيدِ) لە شەوی هەردوو جەژنەكان (إلى أن يَدْخُلَ الإمامُ فِي الصَّلاَةِ) تا ئیمام نوێژیجەژن دائەبەستێ، ئەگەر بە جەماعەت بیكا، ئەگەر نا: تا خۆی نوێژیجەژن دەست پێئەكا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ﴾ بۆ ئەوەی ژمارەی ڕۆژووەكان تەواو بكەن، جا كە تەواوتان كرد، (اللهُ أكبَر) بڵێن، چونكە خوای گەورە ئێوەی خستۆتە سەر ڕێگایەكی ڕاست.

جا بزانە: ئەو تەكبیرانەی شەوێ لە هەموو كاتێكو شوێنێكدا ئەگوترێن، نەك هەر لە دوای نوێژەكان، جا ئەمە شێوەی تەكبیر لێدانە: (اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ اَللهُ أَكْبَرْ، لاَإِلٰهَ إِلاَّاللهُ وَاللهُ أَكْبَرْ، اَللهُ أَكْبَرْ، وَلِلهِ الْحَمْدُ)، سێ جار.

(وَفِي الأَضْحَى) هەروەها لە جەژنی قورباندا–جگە لە تەكبیرەكانی شەوێ– تەكبیر لێدان سوننەتە (خَلْفَ الصَّلَواتِ الْمَفْرُوضاتِ) لە دوای هەموو نوێژە واجبەكانو سوننەتەكان (مِنْ صُبْحِ يَوْمِ عَرَفَةَ) لە پاش نوێژی سبەینەی ڕۆژی عالفەوە (إِلَى الْعَصْرِ) تا پاش نوێژی عەسر (مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ) لە كۆتایی سێیەمین ڕۆژەكانی دوای جەژنی قوربان، كە پێیان ئەگوترێ: (أَيَّامِ التَّشْرِيقِ).

بەلام لە جەژنیڕەمەزاندا تەنها لە دوای نوێژی مەغریبو عیشاو سبەینەی جەژن سوننەتن.

﴿پاشكۆ﴾: سوننەتە بۆ هەردوو جەژنەكان خۆی بشۆرێو بەرگی جوانو پاك بكاتە بەر و خۆی بۆنخۆش بكاو بە ڕێگەیەكدا بچێتە نوێژی جەژن و بە یەكێكیتردا بگەڕێتەوە، وە جەژنە پیرۆزانەش حەلاڵە.

(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْكُسُوف سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، فَإِنْ فَاتَتْ لَمْ تُقْضَ، وَيُصَلِّي لِكُسُوف الشَّمْسِ وَخُسُوفَ الْقَمَرِ رَكْعَتَيْنِ: فِي كُلِّ رَكْعَةٍ قِيامَانِ يُطِيلُ الْقِراءَةَ فِيهِمَا، وَرُكُوعانِ يُطِيلُ التَّسْبِيحَ فِيهِمَا، دُونَ السُّجُود،

﴿ فَصْلٌ: له باسى (صَلاَةُ الْكُسُوفِ) نويْژى ڕۆژگیران و مانگگیران ﴾

(وَصَلاَةُ الْكُسُوفِ) نویـژکردنی ڕۆژگـیران و مـانگگیران (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سـوننەتێکی زۆر گەورەیە، چونکە پێغەمبەرﷺ کردویەتی (فَإِنْ فَاتَتْ) جا ئەگەر ئەو نوێژە کاتی کردنی نەما (لَمْ تُقْضَ) قەزا ناکرێتەوە.

جا بزانە: بە گیرانی مانگ، یان بە گیرانی ڕۆژ، کاتی ئەو نوێژە دەست پێ‌ئەکا، وە کاتی نوێژەکەش بە سەر ئەچێ: بە بوونەوەی ڕۆژ، یان مانگ، یان ئـاوابوونی ڕۆژ بـە گـیراوی، یان بە دەرکەوتنی ڕۆژ ئەگەر مانگ گیرابو.

(وَيُصَلِّي) سوننەتە هەموو کەس نوێژ بکا (لِكُسُوفِ الشَّمْسِ) لە بەر ڕۆژگیران، نیەتی نوێـژی ڕۆژگیرانی لێبێنێ (وَخُسُوفِ الْقَمَرِ) وە لە بـەر مـانگگیران، نیـەتی نوێـژیمانگگیرانی لێبێنێ (رَكْعَتَيْنِ) بە لایکەم ئەو نوێژە دوو ڕەکعەتە وەکـو سـوننەتی بـەیانی، ئینجا دروستە: بـە تەنهایی بکرێ‌و بە جەماعەتیش سوننەتە، بەڵام زیاتر خێرە بەم شێوەیە بکرێ:

(فِـي كُـلِّ رَكْعَـةٍ) لـە هـەر ڕەکعـەتێك لـەو دوو ڕەکعەتانـەدا (قِيامـانِ) دوو ڕاوەسـتانی بـە پێوەیان تێدانە، واتە: پاش ڕوکووع ناچێتە سوجدە، بـەڵکو دیسان دەسـت بـە فاتیحـە ئەکاتەوە (يُطِيلُ الْقِراءَةَ فِيهِما) لە پاش فاتیحە لە هـەردوو ڕەکعەتـەکان، واتـە: لـە هـەر چوار وەستانەکاندا سورەتی درێژ بخوێنێ (وَرُكوعـانِ) وە هـەر ڕەکعـەتێك دوو ڕوکـووعی تێدانە پێش چوونە سوجدە (يُطِيلُ التَّسْبِيحَ فِيهِما) زۆر بڵێ (سُبحانَ رَبِّيَ الْعَظِيم): بە قەد سەد ئایەت لە یەکەمدا، هەشتا ئایەت لـە دووەمـدا، حـەفتا ئایـەت لـە سـێیەمدا، پـەنجا ئایەت لە چوارەمدا (دُونَ السُّجُودِ) بەڵام سوجدەکان درێژ ناکاتەوە.

جا بزانـە: ئیمامی(النـواوي) فەرموویـەتی: سـوننەتە سـوجدەکانیش درێـژ بکاتـەوە وەك ڕوکووعی پێشە خۆیان.

﴿عَنْ عَائِشَةَرَضِيَ اللهُ عَنها: قَالَتْ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللهِﷺ فقامَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، فَأَطالَ الْقِيامَ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطالَ الرُّكُوعَ، ثُمَّ قامَ فَأَطالَ الْقِيامَ، وَهُوَ دُونَ الْقِيامِ الأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطالَ الرُّكُوعَ وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الأَوَّلِ، ثُمَّ سَجَدَ فَأَطالَ السُّجُودَ، ثُمَّ فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الثّانِيَةِ مِثْلَ ما فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ الأُولَى، ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدْ انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَخَطَبَ النَّاسَ﴾ رواه الشيخان، لە سەردەمی پێغەمبـەرداﷺ ڕۆژ گـیرا، ئینجـا پێغەمبـەرﷺ هەڵسـا نوێژی ڕۆژگیرانی بە جەماعەت بۆ موسوڵمانان کرد، لە ڕەکعـەتی یەکەمـدا زۆر مایـەوەو زۆر

وَيَخطُبُ بَعْدَها خُطْبَتَيْنِ، وَيُسرُّ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ وَيَجْهَرُ فِـي خُسُـوفِ الْقَمَـرِ. (فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الاستِسْقَاءِ مَسْنُونَةٌ، فَيَأْمُرُهُمُ الإمامُ: بِالتَّوبَةِ، وَالصَّدَقَةِ، وَالْخُرُوجِ مِـنَ الْمَظَالِمِ، وَمُصالَحَةِ الأَعْداءِ،

قورئانی خوێند، ئینجا چووه ڕوکووع لەوێشدا زۆر مایەوە تەسبیحاتی ئەکرد، ئینجا لە ڕوکووع هەڵساوەو نەچووە سوجدە، دیسان دەستی بە فاتیحەخوێندن کرد، بەڵام لە ڕاوەستانەکەی پێشوو کەمتر مایەوە، ئینجا دیسان چووە ڕوکووع لە ڕوکووعەکەی پێشوو کەمتر مایەوە، ئینجا لە ڕوکووع هەڵساوە، ئینجا چووە سوجدەو لە هەردوو سوجدەکانیش زۆر مایەوە، ئینجا هەڵساوە بۆ ڕەکعەتیدووەم ئەویشی وەك ڕەکعەتیپێشوو کرد، دوایێ -کە سەلامی داوە-ڕۆژ بوبۆوە، جا دەستی بە ووتاردان کرد.

(وَيَخْطُبُ بَعْدَها خُطْبَتَيْنِ) سوننەتە ئیمام لە دوای ئەو نوێژە دوو ووتار بخوێنێتەوە (بە بەڵگەی ئەو حەدیسەی باسمان کرد)، جا ئەو دوو ووتارە وەکو ووتارەکانی جومعە بن (وَيُسِرُّ) با بە نهێنی بخوێنێ (فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ) لە نوێژی ڕۆژگیران (وَيَجْهَرُ) با بە دەنگ بخوێنێ (فِي خُسُوفِ الْقَمَرِ) لە نوێژی مانگگیران.

﴿پاشکۆ﴾: لە بەر دونیا تاریکبوون و تۆز و ڕەشەبا و لافاو و زەمین لەرزین، سوننەتە: هەر کەسێك بۆ خۆی-بە تەنهایی-دوو ڕەکعەت نوێژ بکا وەك سوننەتی پێش نیوەڕۆ، نەك بەو شێوەی گوتمان ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى‌رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ هَذه الآياتِ الَّتِي يُرْسِلُ اللهُ تَعالَى لاَ تَكُونُ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَياتِه، وَلَكِنَّ اللهَ يُرْسِلُها يُخَوِّفُ بِها عِبادَهُ، فَإِذا رَأَيْتُمْ مِنْها شَيْئاً فَافْزَعُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَدُعائِه وَاسْتِغْفارِهِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو جۆرە نیشانە بە ترسانە، لە بەر مردنو ژینی هیچ کەسێك نایەن، بەڵام خوایگەورە بەو جۆرە ڕوداوانە بەندەکانیخۆی ئەترسێنێ، جا کاتێ شتێك لەوانە ڕویدا، ئێوە ڕوو بکەنە نوێژکردنو پاڕانەوە لە خواو، تۆبەکردنو خێر کردنو (اللهُ أكبَر)و زیکریتر.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صَلاَةُ الإِسْتِسْقاءِ) نوێژی داواکردنی ئاودان لە خوای گەورە ﴾

(وَصَلاَةُالإِسْتِسْقاءِ) نوێژی داواکردنی ئاودان (مَسْنُونَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە، دروستە بە تەنهایی بکرێو بە جەماعەت سوننەتە، جا بزانە: ئەو نوێژە لە بەر نەبارینی باران، یان لە بەر کەمیی ئاو، یان لە بەر ووشکبوونی ئاو، سوننەتە بکرێ.

(فَيَأْمُرُهُمُ الإِمامُ) کاربەدەستی ئەو شوێنە فەرمان ئەداتە خەڵك: (بِالتَّوْبَةِ) کە خەڵکەکە تۆبە بکەن و (وَالصَّدَقَةِ) هەروەها خێرو چاکە بکەن و (وَالْخُرُوجِ مِنَ الْمَظَالِمِ) واز لە ستەمکاری بێنن و مافی یەکتری بدەنەوە و گەردەنی یەکتری ئازاد بکەن (وَمُصالَحَةِ الأَعْداءِ) وە دوژمنەکان لەگەڵ یەکتری ئاشت ببنەوەو یەکتری ببوورنو گفتوگۆ لەگەڵ

وَصِيامِ ثَلاثَةَ أَيّامٍ، ثُمَّ يَخرُجُ بِهِمْ فِي الْيَوْمِ الرَّابِعِ فِي ثِيابِ بِذْلَةٍ وَاسْتِكانَةَ وَتَضَرُّعٍ، وَيُصَلّي بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ كَصَلاةَ الْعِيدَيْنِ، ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدَهُما، وَيُحَوِّلُ رِداءَهُ، وَيُكثِرُ مِنَ الدُّعاءِ وَالإِسْتِغفارِ،

یەکتری بکەن (وَصِيامِ ثَلاثَةِ أَيّامٍ) هەروەها فەرمان ئەدا: کە هەموو کەسێك چوار ڕۆژان بەڕۆژوو بێ: سێ ڕۆژان–لە سەر یەکدا–لە ماڵەوە.

(ثُمَّ يَخرُجُ بِهِمْ) ئینجا لە دوای ئەو سێ ڕۆژانە کاربەدەستەکە خەڵکەکە لە ئاوەدانی ئەباتە دەرەوە (فِي الْيَوْمِ الرَّابِعِ) لە ڕۆژی چوارەمینی ڕۆژووەکاندا ئەڕۆن بۆ شوێنێکی چۆل.

جا بزانە: ئەو چوار ڕۆژووانە بە فەرمانی کاربەدەست واجب ئەبن، واتە: هەر کەسێك بەڕۆژوو نەبێ، گوناهبارە.

ئینجا کە بۆ نوێژکردنەکە دەرچوون: (فِي ثِيابِ بِذْلَةٍ) جلو بەرگێکی شڕو دڕاو ئەکەنە بەر (وَاِسْتِكانَةٍ) بە دڵێکی پڕ ترس ئەڕۆن (وَتَضَرُّعٍ) بە ملکەچیو پاڕانەوە لە خوا، خۆیان خەریك ئەکەن، هەروەها پیرو منداڵو ئاژەڵو بێچووەکانیان لەگەڵ خۆیان ئەبەن.

(وَيُصَلّي بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ) ئینجا ئیمام دوو ڕەکعەت نوێژ بە جەماعەت بۆ خەڵکەکە ئەکا، بە نیەتی نوێژی داواکردنی ئاودان (كَصَلاةِ الْعِيدَيْنِ) وەکو نوێژی جەژنەکان: بە دەنگ ئەخوێنێو لە ڕەکعەتی یەکەمدا حەفت تەکبیرو لە ڕەکعەتی دووەمدا پێنج تەکبیر لێئەدا، بەو شێوەی گوتمان.

﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَبَذِّلاً مُتَواضِعاً حَتَّى أَتَى الْمُصَلَّى فَرَقِيَ الْمِنْبَرَ فَلَمْ يَخطُبْ خُطَبَكُمْ هَذه، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلْ فِي الدُّعاءِ وَالتَّضَرُّعِ وَالتَّكْبِيرِ حَتَّى صَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَما يُصَلِّي فِي الْعِيدِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ بۆ نوێژکردنی باران لە مەدینە چووە دەرەوە، بەرگێکی شڕەکەی کردە بەر، ملکەچ بوو، لە خوا ئەپاڕایەوە تا گەیشتە شوێنی نوێژکردن، جا چووە سەر مینبەر، ئەو جۆرە ووتارەی ئێوەی نەدا، بەڵکو هەر دوعای ئەکردو (اللهُ أكبَر)ی ئەگوت، ئینجا دوو ڕەکعەت نوێژی بە جەماعەت کرد وەکو نوێژی جەژن.

(ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدَها) ئینجا سوننەتە ئیمام دوو ووتار بدا لە پاش نوێژکردن (وَيُحَوِّلُ رِداءَهُ) ئینجا ئیمام–پاش دەست پێکردنی ووتاری دووەم– ڕوو لە قیبلە ئەکاو عەبایەکەی، یان جلەکانی تری دیولودیو ئەکاو سەراوژێر ئەیکاتە بەر (وَيُكثِرُ مِنَ الدُّعاءِ) لە هەردوو ووتارەکاندا زۆر لە خوا ئەپاڕێتەوە کە باران ببارێنێو بەڵایەکان لاببا.

(وَالإِسْتِغفارِ) زۆر (أَستَغفِرُ اللهَ) ئەڵێ، واتە: پێش دەست پێکردنی ووتاری یەکەم نۆ جار ئەڵێ: (أَستَغفِرُاللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاإِلَهَ إِلاهُوَالْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيهِ). بەڵام پێش دەست پێکردنی ووتاریدووەم حەفت جار ئەیڵێ.

وَيَدْعُو بِدُعاءِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ: اَللّهُمَّ اجْعَلْها سُقْيا رَحْمَةٍ وَلاَ تَجْعَلْها سُقْيا عَـذابٍ وَلاَ مَحْقٍ وَلاَ بَلاَءٍ وَلاَ هَدْمٍ وَلاَ غَرَقٍ، اَللّهُمَّ عَلَى الظِّرابِ وَالْآكامِ وَمَنابِتِ الشَّـجَرِ وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ، اَللّهُمَّ حَوالَيْنا وَلاَ عَلَيْنا، اَللّهُمَّ أَسْقِنا غَيْثاً مُغِيثاً هَنِيئاً مَرِيئاً مَرِيعاً سَحّاً عامّاً غَدَقاً طَبَقاً مُجَلِّلاً دائِماً إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، اَللّهُمَّ أَسْقِنا الْغَيْثَ وَلاَ تَجْعَلْنا مِنَ الْقانِطِينَ، اَللّهُمَّ إِنَّ بِالْعِبادِ وَالْبِلاَدِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ وَالضَّنْكِ مَا لاَنَشْكُو إِلاَّ إِلَيْكَ، اَللّهُمَّ أَنْبِتْ لَنا الزَّرْعَ وَأَدِرَّ لَنا الضَّرْعَ، وَأَنْزِلْ عَلَيْنا مِنْ بَرَكاتِ السَّماءِ وَأَنْبِتْ لَنا مِـنْ بَرَكـاتِ الأَرْضِ، وَاكْشِفْ عَنّا مِنَ الْبَلاَءِ مَا لاَيَكْشِفُهُ غَيْرُكَ، اَللّهُمَّ إِنّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّـكَ كُنْـتَ غَفّاراً فَأَرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْنا مِدْراراً. وَيَغْتَسِلُ فِي الْوادِي إِذا سالَ،

﴿ئاگاداری﴾: سوننەتە ووتارەکان لە دوای نوێـژکردن بـن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﷺ: خَـرَجَ النَّبِيُّ ﷺ لِلإِسْتِسْقاءِ وَصَلَّى رَكْعَتَـيْنِ ثُـمَّ خَطَـبَ﴾ رواه البيهقي واحمد وابن ماجه، پێغەمبەر ﷺ نوێژی بارانی کرد، ئینجا ووتاریدا. هەروەها دروستیشە لـە پـێش نوێژکردنـدا بـن ﴿عَنْ عَبّادٍ عَنْ عَمِّهِ ﷺ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَسْقِي فَحَوَّلَ إِلَى النّاسِ ظَهْرَهُ واسْـتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ يَدْعُو ثُمَّ حَوَّلَ رِداءَهُ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ جَهَـرَ فِيهِمـا بِـالْقِراءَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوەی (مدينة) بۆ نوێژی بـاران، لـە ووتارەکـەیدا پشتی لـە خـەڵك کردو ڕووی کردە قیبلـە دوعـای ئـەکرد، ئینجا عەبایەکـەی دیواودیو کـرد، ئینجـا لـە دوای ووتارەکە دوو ڕەکعەت نوێژی پێمان کردو دەنگی هەڵێنا لە فاتیحەخوێندن.

(وَيَدْعُو) سوننـەتە لـە ووتـاری یەکەمـدا دوعـا بکـا (بِدُعاءِ رَسُولِ اللهِ ﷺ) بـەو دوعایـەی پێغەمبەر ﷺ ئەیکرد (وَهُوَ) ئەو دوعایە ئەمەیە:

﴿اَللّـهُمَّ اجْعَلْها سُقْيارَحْمَةً وَلاَ تَجْعَلْها سُقْياعَذابٍ وَلاَ مَحْقٍ وَلاَ بَلاءٍ وَلاَ هَـدْمٍ وَلاَ غَرَقٍ، اَللّـهُمَّ عَلَى الظِّرابِ وَالْآكامِ وَمَنابِتِ الشَّجَرِ وَبُطُونِ الأَوْدِيَةِ، اَللّـهُمَّ حَوالَيْنا وَلاَ عَلَيْنا، اَللّـهُمَّ أَسْقِنا غَيْثاً مُغِيثاً هَنِيئاً مَرِيئاً مَرِيعاً سَحّاً عامّاً غَدَقاً طَبَقاً مُجَلِّلاً دائِماً إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، اَللّـهُمَّ أَسْقِنا الْغَيْثَ وَلاَ تَجْعَلْنا مِنَ الْقانِطِينَ، اَللّهُمَّ إِنَّ بِالْعِبادِ وَالْبِلاَدِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ وَالضَّنْكِ مَا لاَنَشْكُو إِلاّ إِلَيْكَ، اَللّـهُمَّ أَنْبِتْ لَنا الزَّرْعَ وَأَدِرَّ لَنـا الضَّرْعَ، وَأَنْزِلْ عَلَيْنا مِنْ بَرَكاتِ السَّماءِ وَأَنْبِتْ لَنا مِنْ بَرَكاتِ الأَرْضِ، وَاكْشِفْ عَنّا مِنَ الْبَلاَءِ مَا لاَيَكْشِفُهُ غَيْرُكَ، اَللّـهُمَّ إِنّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ غَفّاراً فَأَرْسِلِ السَّـماءَ عَلَيْنا مِدْراراً﴾ رواه الامام الشافعي في المختصر.

(وَيَغْتَسِلُ) سوننەتە خۆی بشۆرێ، یـان دەسـتنوێژ بگـرێ (فِي الْوادِي) لـە شیوەکان (إِذا سالَ) کاتێ لافاوی پێدا هات، هـەروەها سوننەتە کـە بـارانی نوێ ئـەبارێ: خـۆی ڕووت

وَيُسَبِّحُ لِلرَّعْدِ وَالْبَرْقِ.

(فَصْلٌ) وَصَلاَةُ الْخَوْفِ عَلَى ثَلاَثَةِ أَضْرُبٍ، أَحَدُهَا: أَنْ يَكُونَ الْعَدُوُّ فِي غَيْرِ جِهَةِ الْقِبْلَةِ، فَيُفَرِّقُهُمُ الإِمَامُ فِرْقَتَيْنِ: فِرْقَةٌ تَقِفُ فِي وَجْهِ الْعَدُوِّ، وَفِرْقَةٌ خَلْفَهُ، فَيُصَلِّي بِالْفِرْقَةِ الَّتِي خَلْفَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ تُتِمُّ لِنَفْسِهَا وَتَمْضِي إِلَى وَجْهِ الْعَدُوِّ، وَتَأْتِي الطَّائِفَةُ الأُخْرَى، فَيُصَلِّي بِهَا رَكْعَةً، وَتُتِمُّ لِنَفْسِهَا وَيُسَلِّمُ بِهَا.

بکاتەوە تا لەشی تەڕ ئەبێ ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: حَسَرَ النَّبِيُّ ﷺ ثَوْبَهُ حَتَّى أَصَابَهُ مِنَ الْمَطَرِ، وَقَالَ: إِنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ بەرگیخۆی لە سەر خۆی لادا تا لەشی تەڕ بوو بە بارانو فەرمووی: ئەوە تازە لە لایخوا هاتوە.

(وَيُسَبِّحُ لِلرَّعْدِ) سوننەتە لە بەر گرمەیهەور تەسبیحات بکاو بڵێ: ﴿سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلاَئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ﴾ رواه الامام مالك. (وَالْبَرْقِ) هەروەها لە کاتی بریقەی بروسك بڵێ: ﴿سُبْحَانَ مَنْ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً﴾. بەلام با تەماشای بریقەی بروسك نەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صَلاَةُ الْخَوْفِ) نوێژی ترس ﴾

(وَصَلاَةُ الْخَوْفِ) نوێژکردن لە کاتی ترسان (عَلَى ثَلاَثَةِ أَضْرُبٍ) سێ جۆرە: (أَحَدُهَا) یەکەمیان: (أَنْ يَكُونَ الْعَدُوُّ) ئەوەیە: دوژمن لە شوێنێك بێ (فِي غَيْرِ جِهَةِ الْقِبْلَةِ) کە لای قیبلە نەبێ (فَيُفَرِّقُهُمُ الإِمَامُ فِرْقَتَيْنِ) ئیمام سوپایەکەی ئەکاتە دوو کۆمەڵ (فِرْقَةٌ) کۆمەڵێك (تَقِفُ فِي وَجْهِ الْعَدُوِّ) لە بەرانبەر دوژمن ئەوەستن پاسەوانی ئەکەن (وَفِرْقَةٌ) کۆمەڵەکەیتریش (تَقِفُ خَلْفَهُ) لە پشت ئیمام ئەوەستن لە شوێنێکی وا: کە چەکی دوژمن نەیانگاتێ (فَيُصَلِّي) جا ئیمام نوێژ بە جەماعەت ئەکا (بِالْفِرْقَةِ الَّتِي خَلْفَهُ) بەو کۆمەڵەی لە دوای خۆی ماوەتەوە (رَكْعَةً) تەنها یەك ڕەکعەتیان پێئەکا-ئەگەر نوێژەکە دوو ڕەکعەتی بوو- بەلام ئەگەر سێ ڕەکعەت، یان چوار بوو، دوو ڕەکعەتیان پێئەکا (ثُمَّ) ئینجا کە ئیمام هەڵساوە بۆ ڕەکعەتی دووەم، ئەگەر دوو ڕەکعەتی بوو (تُتِمُّ لِنَفْسِهَا) با ئەو کۆمەڵە نیەتی جیابوونەوە بێننو بۆ خۆیان نوێژەکە تەواو بکەن (وَتَمْضِي) کە تەواویان کرد بابڕۆن (لِوَجْهِ الْعَدُوِّ) بۆ بەرانبەر دوژمن، بەلام ئیمام لە ڕەکعەتی دووەم چاوەڕوان ئەکاو پاش فاتیحە سورەتیدرێژ ئەخوێنێ، ئینجا (وَتَأْتِي الطَّائِفَةُ الأُخْرَى) با کۆمەڵەکەیتریش بێنە پشت ئیمامو نوێژ دابیەستن (فَيُصَلِّي بِهَا رَكْعَةً) ئینجا ئیمام ڕەکعەتەکەیتریش بە جەماعەت لەگەڵ ئەوان بکا، ئەگەر دوو ڕەکعەتی بوو، ئەگەر نا: با سێیەمو چوارەم لەگەڵ ئەوان بکا (وَتُتِمُّ لِنَفْسِهَا) جا کە ئیمام بۆ تەحیات دانیشت، ئەوان هەڵئەستن نوێژەکەی خۆیان تەواو ئەکەن (وَيُسَلِّمُ بِهَا) با ئیمام لەتەحیات چاوەڕوانیان بکا بۆ

وَالثَّانِي: أَنْ يَكُونَ فِي جِهَةِ الْقِبْلَةِ، فَيَصُفُّهُمُ الإِمامُ صَفَّيْنِ وَيُحْرِمُ بِهِمْ، فَإِذا سَجَدَ سَجَدَ مَعَهُ أَحَدُ الصَّفَّيْنِ، وَوَقَفَ الصَّفُّ الآخَرُ يَحْرُسُهُمْ، فَإِذا رَفَعَ سَجَدُوا وَلَحِقُوهُ. وَالثَّالِثُ: أَنْ يَكُونَ فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ وَالْتِحامِ الْحَرْبِ، فَيُصَلِّي كَيْفَ أَمْكَنَهُ: راجِلاً، أَوْ راكِباً، مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلٍ لَها. (فَصْلٌ) وَيَحْرُمُ عَلَى الرِّجالِ لُبْسُ الْحَرِيرِ وَالتَّخَتُّمُ بِالذَّهَبِ،

ئەوەی بە یەکەوە سەلام بدەنەوە. ئەم شێوەیە پێغەمبەرﷺ لە جەنگی (ذات الرقاع) کردویەتی، (بخاری)و(مسلم) گێڕاویەتیانەوە.

(وَالثَّانِي) شێوەیدووەم لە نوێژی ترس: (أَنْ يَكُونَ فِي جِهَةِ الْقِبْلَةِ) ئەوەیە دوژمن لە لای قیبلە بێ (فَيَصُفُّهُمُ الإِمامُ صَفَّيْنِ) با ئیمام بیانکاتە دوو ڕیز (وَيُحْرِمُ بِهِمْ) ئینجا نوێژ لەگەڵ هەردوو ڕیزەکان دابەستێ و هەموو بە یەکەوە ڕوکووع ببەن (فَإِذا سَجَدَ) جا کە ئیمام چووە سوجدە (سَجَدَ مَعَهُ أَحَدُ الصَّفَّيْنِ) با تەنها یەك ڕیز سوجدە لەگەڵ ئیمام ببا (وَوَقَفَ الصَفُّ الآخَرُ) ڕیزەکەیتریش بە پێوە بوەستێ (يَحْرُسُهُم) پاسەوانی ئەوانە بکەن کە لە سوجدەدان (فَإِذا رَفَعَ) جا کە ئیمامو ڕیزەکە لە سوجدەیدووەم هەڵسانەوە (سَجَدُوا) با ڕیزەکەیتریش سوجدە ببەن و (وَلَحِقُوهُ) لە ڕەکعەتی دووەم بگەنەوە ئیمام. ئەم شێوەیە پێغەمبەرﷺ لە(عسفان) کردویەتی، (مسلم) گێڕاویەتیەوە.

(وَالثَّالِثُ) شێوەیسێیەم لە نوێژی ترس: (أَنْ يَكُونَ فِي شِدَّةِ الْخَوْفِ) ئەوەیە ترس زۆر بێ (وَالْتِحامِ الْحَرْبِ) لەشکری هەردوو لا، لە جەنگ تێکەڵی یەکتری بێ (فَيُصَلِّي) هەرکەسە نوێژیخۆی ئەکا (كَيْفَ أَمْكَنَهُ) بە هەر جۆرێکی بۆی ڕێك بکەوێ (راجِلاً) ج بە پیادەیی (أَوْ راكِباً) یان بە سواری (مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ) بگونجێ ڕووی لە قیبلە بێ (وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلٍ لَها) یان ڕووی لە قیبلە نەبێ، ئەبی نوێژەکە هەر بکا.

جا ئەگەر نەگونجا ڕوکووع وسوجدە ببا، با نە ختێك خۆی کوڕ بکاتەوە بۆ ڕوکووعو کەمێك زیاتر بۆ سوجدە، ئیتر ڕاکردنو چەك بەکارهێنانو لێدانو کوشتن، زیان بە نوێژ ناگەیەنێ، نوێژەکەش دوو بارە کردنەوەی ناوێ، بەو مەرجەی هاوارو قسە نەکا.

ئینجا بزانە: ئەو جۆرە نوێژەیسێیەم لە بەر هەموو جۆرە ترسێك دروستە، وەك لە بەر دوژمنێك، یان لە ترسی لافاو، یان ئاگر، یان درندە ڕا بکا، نوێژەکەش دووبارەی ناوێ، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالاً أَوْ رُكْباناً﴾ ئەگەر کەوتنە مەترسی، نوێژەکەتان بکەن بە پیادەیی، یان بە سواری، ڕووتان لە قیبلە بێ، یان نا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی جلو بەرگ ﴾

(وَيَحْرُمُ عَلَى الرِّجالِ) حەرامە لە سەر پیاوان: (لُبْسُ الْحَرِيرِ) بەکارهێنانی ئاوریشم، جا بۆ کردنەبەر، یان بۆ ڕاخستن (وَالتَّخَتُّمُ بِالذَّهَبِ) هەروەها حەرامە لە سەر پیاوان:

وَيَحِلُّ لِلنِّساءِ، وَقَلِيلُ الذَّهَبِ وَكَثِيرُهُ فِي التَّحْرِيمِ سَوَاءٌ، وَإِذا كَانَ بَعْضُ الثَّوْبِ إِبْرِيسَماً وَبَعْضُهُ قُطْناً أَوْ كَتَّاناً جازَ لُبْسُهُ مالَمْ يَكُنِ الإِبْرِيسَمُ غالِباً.

ئەنگوستیلەی زێڕ بکەنە پەنجەیان (وَيَحِلُّ لِلنِّسَاءِ) ئەو دووانە بۆ ئافرەتان حەلاڵن ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: أَنَّهُ ﷺ أَخَذَ حَرِيراً فَجَعَلَهُ فِي يَمِينِه، وَأَخَذَ ذَهَباً فَجَعَلَهُ فِي شِمالِه ثُمَّ قالَ: إِنَّ هَذَيْنِ حَرَامٌ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي﴾ وفي رواية: ﴿وَأُحِلَّ لإِناثِهِمْ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ پارچە ئاوریشمێکی بە دەستی ڕاستەیەوە گرتو پارچە زێڕێکی بە دەستی چەپەیەوەگرتو فەرمووی: ئەم دووانە بۆ نێرینەی ئوممەتی من حەرامن و بۆ مێینەی ئوممەتم حەلاڵن.

(وَقَلِيلُ الذَّهَبِ) زێڕی کەم و (وَكَثِيرُهُ) زێڕی زۆر (فِي التَّحْرِيمِ) لە حەرامیدا (سَوَاءٌ) یەکسانە، وەکو یەك حەرامە.

(وَإِذا كانَ بَعْضُ الثَّوْبِ) جا ئەگەر بەشێکی جلو بەرگ (إِبْرِيسَماً) ئاوریشم بوو (وَبَعْضُهُ) بەشەکەی تریشی (قُطْناً) لۆکە بوو (أَوْ كَتَّاناً) یان کەتان بوو (جازَ لُبْسُهُ) دروستە بیکاتە بەری (مالَمْ يَكُنِ الإِبْرِيسَمُ غالِباً) بەو مەرجەی ئاوریشمەکە زیاتر نەبێ ﴿عَنْ أَسْماء رضي الله عنها: كانَتْ جُبَّةُ رَسُولِ اللهِ ﷺ مَكْفُوفَةَ الْجَيْبِ وَالْكُمَّيْنِ وَالْفَرْجَيْنِ بِالدِّيباجِ﴾ رواه مسلم وابوداود، جوببەکەی پێغەمبەر ﷺ یەخەو سەرەدەستو ڕۆخەکانی لە ئاوریشم بوو.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە بۆ پیاو و ئافرەت: ددانی زێڕو بەرگکردنی ددان بە زێڕ ﴿عَنْ معاوية ﷺ: نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ لُبْسِ الذَّهَبِ إِلاَّ مُقَطَّعاً﴾ رواه النسائي، پێغەمبەر ﷺ بەکارهێنانی زێڕی حەرام کردوە مەگەر پارچەی بچوك بۆ پێویستی.

هەروەها سوننەتە بۆ پیاو: یەك ئەنگوستیلەی زیو، وە سوننەتە بیخاتە پەنجەی قلیچە، واتە: پەنجەی هەرە بچکۆڵە، جا چ لە دەستی ڕاستە بێ، یان لە دەستی چەپە ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: لَبِسَ النَّبِيُّ ﷺ خاتَمَ فِضَّةٍ فِي يَمِينِهِ﴾ وَعَنْهُ ايضاً: ﴿كانَ خاتَمُ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْخِنْصَرِ مِنَ الْيُسْرَى﴾ رواهما مسلم، (أنس) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئەنگوستیلەیەکی زیوی کردە پەنجەی دەستەڕاستی. هەروەها فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ئەنگوستیلەی خستە قلیچەی دەستەچەپی. واتە: جارێك خستویەتیە دەستیڕاستە، جارێکیش دەستیچەپە.

هەروەها سوننەتە بۆ پیاو و ئافرەت: هەموو حەفتەیەك سەرو چاوی خۆیان و لاشەی خۆیان بشۆن و، پیاو ڕیشی خۆی شانە بکاو، هەردووکیان جلو بەرگی خاوێن بکەنە بەرو، بەگوێرەی دەستەلاتی خۆیان بەرگی نوێ بکەنە بەر، سوننەتە: پیاو بۆنی خۆش لە خۆی بداو، مێزەر بنێتە سەری و لیچکەی مێزەری بە نێوشانیدا بەر بداتەوە. ئەوانە هەموویان حەدیسیان دەربارە هاتوە.

(فَصْلٌ) وَيَلْزَمُ فِى الْمَيِّت أَرْبَعَةُ أَشْياءَ: غُسْلُهُ، وَتَكْفِينُهُ، وَالصَّلاَةُ عَلَيْهِ، وَدَفْنُهُ. وَإِثْنان لاَ يُغَسَّلاَنِ وَلاَ يُصَلّى عَلَيْهِما: اَلشَّهِيدُ فِى مَعْرَكَةِ الْمُشْرِكِينَ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی پێویستیەکانی مردوو ﴾

(وَيَلْزَمُ) واجبە (فِى الْمَيِّتِ) دەربارەی موسوڵمانی مردوو (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار شت واجبن بە (فَرْضُ الْكِفايَةِ)، واتە: ئەو چوارانە لە سەر هەموو کەسێك واجبن-کە ئاگاداری مردنەکەی بێ-جا ئەگەر یەکێك بەو واجبانە هەڵسا، ئەوە خێرەکە بۆ خۆیەتی‌و تاوانیش لە سەر هەموویان لادەچێ، ئەگەر نا: هەموویان تاوانبارن:

یەکەم: (غُسْلُهُ) شۆردنی. دووەم: (وَتَكْفِينُهُ) کفن کردنی. سێیەم: (وَالصَّلاَةُ عَلَيْهِ) نوێژ لە سەرکردنی. چوارەم: (وَدَفْنُهُ) شاردنەوەی لە ناو خاکدا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەتێکی ئاوس مرد و منداڵەکەی لە ناو زگی‌دا ئەبزوت، واجبە: زگی هەڵبدڕێ‌و منداڵەکەی بێننە دەرەوە، بەو مەرجەی تەمەنی شەش مانگ تەواو بوبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَاالنَّاسَ جَمِيعاً﴾ هەر کەسێك ئادەمیزادێکی لە مردن ڕزگار کردبێ، خێری وەك ئەوکەسەیە کە هەموو خەڵکی ڕزگار کردبێ.

(وَإِثْنانِ) دوو جۆرە مردوو هەنە (لاَيُغَسَّلاَنِ) دروست نیە بشورێن (وَلاَ يُصَلّى عَلَيْهِما) هەروەها دروست نیە نوێژیان لە سەر بکرێ:

(اَلشَّهِيدُ) یەکەم: موسوڵمانێکە کە شەهید بوبێ (فِى مَعْرَكَةِ الْمُشْرِكِينَ) لە جەنگی موسوڵمانان لەگەڵ کافرەکان، بەو مەرجەی بە هۆی جەنگ- لە کاتی‌جەنگ- گیانی دەربچێ، نەك بە هۆیەکی‌تر: وەکو نەخۆشی ﴿عَنْ جابِرٍ: أَمَرَالنَّبِيُّ ﷺ فِى قَتْلىٰ أُحُدٍ: بِدَفْنِهِمْ فِي دِمائِهِمْ وَلَمْ يُغَسَّلُوا وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی (أُحُد) فەرمانی‌دا: شەهیدەکان بە بەرگی‌خوێنینی خۆیانەوە بنێژرێن‌و نەشۆران‌و نوێژیان لە سەر نەکرا.

جا بزانە: ئەو حەدیسە بەڵگەیە: کە سوننەتە شەهید بە بەرگی خوێنینی خۆیەوە، هەر لەو شوێنەی لێی شەهید بووە بنێژرێ ئەگەر بگونجێ.

﴿ئاگاداری﴾: دوو فەرمودەی جیاواز هەنە: دەربارەی ئەو شەهیدەی لە کاتی جەنگ بریندار ئەبێ‌و لە دوای جەنگ گیانی دەرئەچێ، هەم دەربارەی ئەو موسوڵمانانەی لە ڕێگای خوا تێدەکۆشن‌و لە جەنگی ئەو موسوڵمانانە شەهید ئەکرێن کە بە حوکمی خواو پێغەمبەر ﷺ ڕەفتار ناکەن:

یەکەمیان: ئەفەرموێ: ئەو دوو شەهیدانەش وەك شەهیدی جەنگی کافرانن: شۆردن‌و نوێژیان لە سەر نیە. دووەمیان: ئەفەرموێ: ئەبێ بشۆردرێن‌و نوێژیان لە سەر بکرێ وەکو شەهیدانی‌تری قیامەتی. جا بزانە: ئەم دووەمە بەهێزترە.

وَالسِّقطُ الَّذِي لَمْ يَسْتَهِلَّ صَارِخاً، وَيُغَسَّلُ الْمَيِّتُ وِتْراً، وَيَكُونُ فِي أَوَّلِ غَسْلِه سِدْرٌ، وَفِي آخِرِه شَيْءٌ مِنْ كَافُورٍ،

(وَالسِّقْطُ) دووهم كەس كە ناشۆرێو نوێژی لە سەر ناكرێ: منداڵێكی ناتەواوی لەبارچووە (الَّذِي لَمْ يَسْتَهِلَّ صارِخاً) واتە: كە بە دەرئەكەوێ دەنگی لێنەبیسترێو نەجولێ، چونكە لە ناو زگی‌دایكی‌دا دروستكردنی تەواو نەبوە، ئەمەیان تەنها لە ناو پەڕۆكێكدا ئەپێچرێو ژێر خاك ئەكرێ، بەلام ئەگەر منداڵێكی‌تەواو بە مردوویی لە دایك بوو، ئەوە تەنها نوێژ لە سەركردنی واجب نیەو سێیەكانی‌تر واجبن، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلطِّفْلُ لاَيُصَلَّى عَلَيْهِ وَلاَيَرِثُ وَلاَيُورَثُ حَتَّى‌يَسْتَهِلَّ﴾ رواه الترمذي، منداڵی لەبارچوو نابێ نوێژی لە سەر بكرێو نابێ میرات بكرێو نابێ میراتی لێبگیرێ تا بە زیندوویی بەدەرئەكەوێ.

هەروەها ئەو حەدیسە وا ئەگەیەنێ: ئەگەر منداڵێك لە دایك بوو و جولاوە، یان دەنگی كردو مرد، ئەوە ئەبی وەكو گەورە رفتاری لەگەڵ بكرێ.

﴿ باسی شۆردنی مردوو ﴾

(وَيُغَسَّلُ الْمَيِّتُ) واجبە: مردوو بشۆرێ كە تەواو گیانی دەرچوو، هەرچەند لە ناو ئاویشدا خنكابێ (وِتْراً) سوننەتە: شۆردنەكە تاك بێ.

جا بزانە: واجبەكە هەر ئەوەندەیە: جارێك بشۆرێ وەكو غوسلی‌جەنابەت، بەلام سوننەت وەهایە: سێ جار بشورێ، هەم (وَيَكُونُ) سوننەتە: هەبێ (فِي أَوَّلِ غُسْلِهِ) لە یەكەم شۆردنی‌دا (سِدْرٌ) شتێكی وا كە چڵكی لێ لابیا: وەكو سابون.

هەم (وَفِي آخِرِهِ) سوننەتە لە كۆتایی شۆردنی‌دا تێكەڵ ئاوەكە بكرێ (شَيْءٌ) كەمێك (مِنْ كَافُورٍ) لە كافور، بۆ ئەوەی بۆنی خۆش ببێو لاشەی توند ببێ، ئینجا زۆر باش وشك ئەكرێتەوەو كفن ئەكرێ.

جا بزانە: پێویستە پیاو پیاو بشۆرێو، ئافرەت ئافرەت بشۆرێ، بەلام دروستە منداڵی بچكۆلە: ئافرەتو پیاو بیشۆن، هەروەها دروستە: ژنو مێرد یەكتری بشۆن ﴿قَالَ النَّبِيُّﷺ لعائشةرضي الله عنها: لَوْ مِتِّ قَبْلِي لَغَسَّلْتُكِ وَكَفَّنْتُكِ﴾ رواه‌أحمد وابن ماجه، پێغەمبەرﷺ بە(عائشة)ی فەرموو: ئەگەر پێشی من مردی، من ئەتشۆمو كفنت ئەكەم.

هەروەها بزانە: سوننەتە: مردووشۆر دەستی خۆی بە توندی بە سەر ورگی مردووەكەدا بێنێ، ئینجا واجبە: پەڕۆكێك، یان دەستەوانەیەك بخاتە دەستی خۆیو تارەتی مردووەكە بكاو هەر پیسیەكی‌تریش هەبوو لای‌ببەاو نابێ تەماشای عەورەتی بكا، ئینجا بە پەڕۆكێكی‌تر ناو دەمو لووتی پاك بكاتەوە، ئینجا دەستنوێژی مردووەكە ئەشۆرێ، ئینجا دەست بە لای ڕاستەی ئەكا، ئینجا كە سابونی لێ شۆرد، دوو جاری‌تریش ئەیشۆرێ، پێغەمبەرﷺ -كاتی كە كیژەكەی وەفاتی كردو ویستیان بیشۆن- فەرمووی:

﴿إِبْدَأْنَ بِمَيامِنِها وَمَواضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا﴾ رواه‌الشيخان، له پێشا دەست به لای ڕاسته‌و شوێنه‌كانی دەستنوێژ بكەن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاوێك مرد و هیچ پیاوێك نەبو بیشۆریٚ، یان ئافرەتێك مرد و هیچ ئافرەتێك نەبو بیشۆریٚ، ئەوە ئەگەر بگونجیٚ بە جلی خۆیانەوە نقومی ناو ئاو بكرێن، یان لە ناو جلەكانی خۆیاندا بشورێن‌و ڕووت نەكرێن، واجبە بەو جۆرە بشورێن، جا ئەگەر نەگونجا، ئەبی تەیەممومم بكرێن ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: غَسَّلُوا النَّبِيَّ ﷺ وَعَلَيْهِ قَمِيصُهُ﴾ رواه احمد، كە پێغەمبەریان ﷺ شۆرد، كراسی هەر لە بەردا بوو و ڕووتیان نەكردەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر لە ئاوەدانی‌دا–لە بەر نەبوونی ئاو–مردووێك تەیەممومم كرا، ئینجا پێش ناشتنی‌ی ئاو بە دەست كەوت، ئەوە واجبە: بشۆریٚ‌و دووبارە نوێژی (جنازة)ی لە سەر بكرێتەوە.

هەروەها ئەگەر لە ئاوەدانی‌دا بە تەیەممومم نوێژی (جنازة)ی لە سەر كرابو، ئینجا ئاو بە دەست كەوت، واجبە: دووبارە–بە دەستنوێژەوە–نوێژی (جنازة)ی لە سەر بكرێتەوە، جا ئەگەر ناشترابو، ئەو كاتە لە سەر گۆڕەكەی–بە دەستنوێژەوە– نوێژەكە ئەكرێتەوە، واتە: ئەگەر تەیەممومم كرابو، نە بۆ شوشتن‌و نە بۆ نوێژ لەسەركردن نابیٚ بیهێننە دەرەوە.

﴿ باسی كفن كردن ﴾

بزانە: ئەگەر مردووەكە ماڵی‌خۆی نەبو، ئەوە تەنها یەك پارچە كفن واجبە: كە هەموو لەشی دابپۆشیٚ، جا خزمی‌خۆی بۆی بكا، یان كەسێكی‌تر، بەڵام خێریان ئەگاتیٚ ئەگەر سیٚ پارچەی بۆ تەواو بكەن.

(وَيُكَفَّنُ) واجبە مردوو كفن بكریٚ (فِي ثَلاثَةِ أَثْوابٍ) لە ناو سیٚ پارچە جلدا، ئەگەر ماڵی خۆی هەبوو (بِيضٍ) سوننەتە ئەو سیٚ پارچانە سپی بن (لَيْسَ فِيها قَمِيصٌ) هیچیان لەو سیٚ پارچانە نەكرێنە كراس (وَلاَ عِمامَةٌ) وەنەشكرێنە مێزەر، یان لەچەك، بەڵكو هەرسێكیان–یەكە یەكە– لە مردووەكە بپێچرێن ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كُفِّنَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي ثَلاثَةِ أَثْوابٍ بِيضٍ لَيْسَ فِيها قَمِيصٌ وَلا عِمامَةٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە ناو سیٚ پارچە جلی سپی‌دا كفن كرا، هیچیان لەو سیٚ جلانە نەكرانە كراس‌و مێزەر.

جا بزانە: ئەگەر مردووەكە میراتگری یەتیم‌و شێتی نەبو، دروستە: پێنج پارچە كفنی بۆ بكرێن: جا ئەگەر پیاو بوو، چوارەمیان ئەكرێتە مێزەرو پێنجەمیان ئەكرێتە كراسێك لە شانیەوە تا قاچی.

وە ئەگەر ئافرەت بوو، سێیەمیان ئەكرێتە لەچكەو چوارەمیان ئەكرێتە پەشتەماڵی نێوان ناوك‌و ئەژنۆو پێنجەمیان ئەكرێتە كراس.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك لە ئیحرامی حەج‌و عومرەدا مرد، ئەوە ئەگەر پیاو بوو، نابێ سەری داپۆشرێ‌و ئەگەر ئافرەت بوو، نابێ ڕووخساری داپۆشرێ.
جا بزانە: هەر جۆرە جلێك هەبێ‌و هەر ڕەنگێك هەبێ، دروستە بکرێتە کفن، جا ئەگەر هیچ جل دەست نەکەوت، ئەو کاتە نایلۆن‌و شتی وەك پێستە دروستە، جا ئەگەر ئەمەش نەبو، ئەبی بە پووش‌و گیا کفن بکرێ، جا ئەگەر نەبو، ئەوکاتە قوڕ لە لاشەی ئەدرێ ﴿عَنْ خَبّابٍ: اُسْتُشْهِدَ مُصْعَبٌ وَلَمْ يَتْرُكْ إلاّ ثَوْباً: كانُوا إذا غَطَّوْا بِه رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلاهُ، وَإذا غُطِّيَ بِهِ رِجْلاهُ خَرَجَ رَأْسُهُ، فَقالَﷺ: غَطُّوا رَأْسَهُ وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلَيْـهِ الإذْخِرَ﴾ رواه الترمذي، (مُصْعَب)ی کوڕی(عُمَيْر) لە غەزای(أُحُد) شەهید بوو، تەنها یەك پارچە جلی هەبوو، ئەگەر سەریان داپۆشیبایە قاچی دەرئەکەوت، ئەگەر قاچیان داپۆشیبا سەری دەرئەکەوت، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سەری بە جلەکە داپۆشن‌و قاچەکانیشی بەو گیایە داپۆشن کە ناوی ئیزخیرە.

﴿ باسی نوێژی(جَنازَة) لە سەر مردوو ﴾

ئەم نوێژە ئەبی بە پێوە بە بێ سوجدەو ڕوکووع بکرێ، مەرجەکانی ئەم نوێژە-جگە لە مەرجەکانی‌تری نوێژ-ئەمانەن:

١-ئەبی مردووەکە شۆرابێ، یان تەیەمموم کرابێ، واتە: ئەگەر نەگونجا مردووەکە بشۆرێ، یان تەیەمموم بکرێ، نابێ نوێژی لە سەر بکرێ.

٢-ئەبی لاشەو کفنەکەی پاك بێ، بەڵام ئەگەر خوێنی‌مردووەکە نەوەستا، ئەو کاتە لە بەر ناچاری نوێژی لە سەر دەکرێ.

٣-ئەبی مردووەکە لە لای قیبلە لە پێش نوێژکەرەکە دابندرێ، بەڵام ئەگەر مردووەکە لە شارێکی‌تر بوو، یان لە لادێیەکی‌تر بوو، ئەو کاتە دروستە لە شوێنێکی‌ترەوە نوێژی لە سەر بکا، هەرچەند لە لای قیبلەش نەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ: صَلَّى النَّبِيُّﷺ عَلَى النَّجاشِـيِّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي ماتَ فِيهِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە (مەدینە)وە نوێژی لە سەر (نەجاشی) کرد لەو ڕۆژەی لە (حەبەشە) وەفاتی کردبو.

٤- ئەبی ئەوەی نوێژی لە سەر مردوو ئەکا: نێرینە بێ، هەرچەند منداڵیش بێ، بەڵام ئەگەر نێرینە دەست نەکەوت، واجبە: ئافرەت نوێژی لە سەر بکا.

ئینجا بزانە: سوننەتە نوێژی‌جەنازە-لە سەر مردوو- بە جەماعەت بکرێ و بە تەنهایی‌ش دروستە.

وَيُكَبِّرُ عَلَيْهِ أَرْبَعَ تَكْبيرات: يَقْرَأُ الْفاتحَةَ بَعْدَالأُولَى، وَيُصَلِّي عَلَىالنَّبِيِّ ﷺ بَعْدَ الثَّانِيَةِ، وَيَدْعُو لِلْمَيِّت بَعْدَ الثَّالثة، فَيَقُولُ: اَللَّهُمَّ هَذَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدَيْكَ، خَرَجَ مِنْ رَوْحِ الدُّنْيَا وَسَعَتِهَا-وَمَحْبُوبُهُ وَأَحِبَّاؤُهُ فِيهَا- إِلَى ظُلْمَةِالْقَبْرِ وَمَا هُوَ لاَقيه، كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّأَنْتَ وَحْدَكَ لاَشَرِيكَ لَكَ وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ، وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِه مِنَّا، اَللَّهُمَّ إِنَّهُ نَزَلَ بِكَ وَأَنْتَ خَيْرُ مَنْزُولٍ بِه، وَأَصْبَحَ فَقيراً إِلَى رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ غَنِيٌّ عَنْ عَذَابِه، وَقَدْ جِئْنَاكَ رَاغِبِينَ إِلَيْكَ شُفَعَاءَ لَهُ، اَللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِيإِحْسَانه، وَإِنْ كَانَ مُسيئاً فَتَجَاوَزْ عَنْهُ، وَلَقِّه بِرَحْمَتِكَ رِضَاكَ، وَقِه فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَهُ وَافْسَحْ لَهُ فِيقَبْرِه وَجَافِ الأَرْضَ عَنْ جَنْبَيْه، وَلَقِّه بِرَحْمَتِكَ الأَمْنَ مِنْ عَذَابِكَ حَتَّى تَبْعَثَهُ آمِناً إِلَى جَنَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. وَيَقُولُ فِيالرَّابِعَة: اَللَّهُمَّ لاَتَحْرِمْنَا أَجْرَهُ، وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُ، وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ.

(وَيُكَبِّرُ عَلَيْهِ) واجبه ئەو كەسەی نوێژ لە سەر مردوو ئەكا، بڵێ: (اللهُ أكبَر)، (أَرْبَعَ تَكْبِيراتٍ) چوار جار: بە (اللهُ أكبَر)ی یەكەم نوێژ دابیەستێ‌و بە دڵ نیەت بێنێ‌و بڵێ: (نیەتم وەیە فەرزی نوێژی‌جەنازە لە سەر ئەم مردووە ئەكەم).

ئینجا (يَقْرَأُ الْفاتحَةَ) با فاتیحە بخوێنێ (بَعْدَ الأُولَى) پاش (اللهُ أكبَر)ی‌یەكەم-كە نوێژی پێ دابەستوە- ئینجا لە دوای‌فاتیحە، دووەم جار بڵێ: (اللهُ أكبَر)، جا (وَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) سەلاوات لە سەر پێغەمبەر ﷺ لێبدا (بَعْدَ الثَّانِيَةِ) پاش (اللهُ أكبَر)ی‌دووەم، واتە: بڵێ: (اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَىمُحَمَّدٍ وَعَلَىآلِه وَصَحْبِه وَسَلِّمْ)، بەلام سەلاواتی تەحیات لەمە خێرترە، ئینجا-لە دوای‌سەلاوات-سێ‌یەم جار بڵێ: (اللهُ أكبَر)، جا (وَيَدْعُو لِلْمَيِّتِ) واجبە: دوعا بۆ مردووەكە بكا (بَعْدَالثَّالِثَةِ) پاش (اللهُ أكبَر)ی سێ‌یەم.

ئینجا بزانە: دوعای واجب بۆ ئافرەت‌و بۆ پیاو بۆ گەورەو بۆ بچووك، هەر ئەوەندەیە بڵێ: (اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ). بەلام سوننەتە جگە لەو دوعایە ئەم دوعایەش بكا:

(فَيَقُولُ) بڵێ: (اَللَّهُمَّ هَذَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدَيْكَ، خَرَجَ مِنْ رَوْحِ الدُّنْيَا وَسَعَتِهَا-وَمَحْبُوبُهُ وَأَحِبَّاؤُهُ فِيهَا-إِلَى ظُلْمَةِ الْقَبْرِ وَمَا هُوَ لاَقيه، كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّأَنْتَ وَحْدَكَ لاَشَرِيكَ لَكَ وَأَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ-وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِه مِنَّا-اَللَّهُمَّ إِنَّهُ نَزَلَ بِكَ وَأَنْتَ خَيْرُ مَنْزُولٍ بِه، وَأَصْبَحَ فَقيراً إِلَى رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ غَنِيٌّ عَنْ عَذَابِه، وَقَدْ جِئْنَاكَ رَاغِبِينَ إِلَيْكَ شُفَعَاءَ لَهُ، اَللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِناً فَزِدْ فِي إِحْسَانه، وَإِنْ كَانَ مُسيئاً فَتَجَاوَزْ عَنْهُ وَلَقِّه بِرَحْمَتِكَ رِضَاكَ وَقِه فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَهُ وَافْسَحْ لَهُ فِي قَبْرِه وَجَافِ الأَرْضَ عَنْ جَنْبَيْه، وَلَقِّه بِرَحْمَتِكَ الأَمْنَ مِنْ عَذَابِكَ حَتَّى تَبْعَثَهُ آمِناً إِلَىجَنَّتِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ).

ئینجا-كە دوعای تەولو كرد-چوارەمین جار بڵێ: (اللهُ أكبَر). جا (وَيَقُولُ فِي الرَّابِعَةِ) سوننەتە (پاش (اللهُ أكبَر)ی‌چوارەم بڵێ: (اَللَّهُمَّ لاَتَحْرِمْنَا أَجْرَهُ، وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُ وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ).

وه ئەگەر ئەمەش نەلّێ، زیانی نیە (وَيُسَلِّمُ بَعْدَ الرَّابِعَةِ) واجبە: پاش (اللهُ أكبَر)ی چوارەم سەلام بداتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو دوعایانە لە چەند حەدیسێك كۆ كراونەوە، چەند دوعای تریش هەنە لە بەر درێژی نەماننووسین.

ئینجا بزانە: سوننەتە ئەو نوێژە لە هەموو كاتێكدا بە بێدەنگ هەڵێنان بكرێ و لەگەڵ هەموو (اللهُ أكبَر)ێكدا هەردوو دەستەكانی بەرز بكاتەوە، هەروەها سوننەتە ئەگەر بە جەماعەت كرا: ڕیزەكان بكەنە سێ ڕیز ﴿عَنْ مالك بن هبيرَةَ‌ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ما مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ فَيُصَلِّي عَلَيْهِ ثَلاثَةُ صُفُوفٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلاَّ أَوْجَبَ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر كەسێك كە دەمرێ، سێ ڕیز لە موسوڵمانان نوێژی لە سەر بكەن، خوای گەورە بەهەشتی بۆ دابین ئەكا.

هەروەها پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلطِّفْلُ يُصَلَّى عَلَيْهِ وَيُدْعَى لِوالِدَيْهِ﴾ رواه أبوداود، منداڵ نوێژی جەنازەی لە سەر ئەكرێ و دوعاش بۆ دایك و باوكی ئەكرێ. جا سوننەتە لەو دوعایەدا بڵێ: (أَللّهُمَّ اجْعَلْهُ فَرَطاً لأَبَوَيْهِ وَسَلَفاً وَذُخْراً واعْتِباراً وَشَفِيعاً وَثَقِّلْ بِهِ مَوازِينَهُما وَأَفْرِغِ الصَّبْرَ عَلَى قُلُوبِهِما).

﴿ئاگاداریەكی تر﴾: دروستە لە سەر كۆمەڵە مردوویێك یەك نوێژ بكرێ، بەو مەرجەی خزمەكانیان ڕازی بن، هەروەها دروستە پاش ئەوەی مردووەكە بە خاك سپێردرا: نوێژی لە سەر بكرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ‌ﷺ: أَنَّ إمْرَأَةً كانَتْ تَقُمُّ الْمَسْجِدَ فَماتَتْ، فَسَأَلَ عَنْهَا النَّبِيُّ ﷺ؟ فَدَلُّوهُ عَلَى قَبْرِها فَصَلَّى عَلَيْهَا﴾ رواه الشيخان، ئافرەتێك خزمەتی مزگەوتی ئەكرد، كاتێ كە مرد پێغەمبەرﷺ پرسیاری لێكرد؟ گوتیان: مردوە. جا قەبرەكەیان نیشانی پێغەمبەر داﷺ نوێژی لە سەر كرد.

هەروەها ئەگەر پارچە ئەندامێكی مردوویێكی موسوڵمان دۆزرایەوە، ئەبێ بشورێ و لە ناو پارچە پەڕۆیەكدا بپێچرێ و نوێژی لە سەر بكرێ و ژێرخاك بكرێ.

﴿ باسی شاردنەوەی مردوو لە ناو خاكدا ﴾

(وَيُدْفَنُ) واجبە مردوو لە ناو چاڵێكی وەهادا ژێر خاك بكرێ: كە بۆنی نەیەتە دەرەوەو درندە دەری نەهێنێ (فِي لَحْدٍ) وەها سوننەتە: ئەو چاڵە لادر بێ، جا ئەگەر نەگونجا، با ناودر بێ و لە هەردوو لای دیواری بۆ بكرێ، ئینجا مردووەكەی لە ناو دابندرێ.

(مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ) واجبە: ڕووی لە قیبلە بكرێ، ئینجا سەریانی بۆ بكرێ بە دار، یان بە خشت، یان بە بەرد (وَيُسَلُّ) سوننەتە: مردووەكە لە ناو دارجەنازە بهێندرێتە دەرەوە (مِنْ قِبَلِ رَأْسِهِ) لە لای سەریەوە، تاكو بە دامێنی قەبرەكەدا سەری ڕەوانە بكرێتە ناو قەبرەكە

برِفقٍ، وَيقُولُ الَّذى يُلحِدُهُ: بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِﷺ، وَيُضجَعُ فِى الْقَبْرِ بَعْدَ أَنْ يُعَمَّقَ قامَةً وَبَسْطَةً، وَيُسَطَّحُ الْقَبْرُ، وَلاَيُبْنَى عَلَيْهِ وَلاَيُجَصَّصُ، وَلاَ بَأْسَ بِالْبُكاءِ عَلَى الْمَيِّتِ

(برِفقٍ) به هێواشی (وَيَقُولُ الَّذى يُلحِدُهُ) سوننەتە ئەو كەسەی مردووەكە ئەخاتە ناو قەبر، بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِﷺ﴾ رواه اصحاب السنن.

(وَيُضجَعُ فِى الْقَبْرِ) مردووەكە لە سەر تەنیشتی ڕاستەی لە ناو قەبر درێژ ئەكرێ، وە ڕوومەتی بە ڕووتی لە سەر كۆمەڵە خۆڵێك، یان خشتێك دائەندرێ (بَعْدَ أَنْ يُعَمَّقَ) پاش ئەوەی قەبرەكە قوڵ ئەكرێ (قامَةً) بە قەد باڵای پیاوێك (وَبَسْطَةً) وە بە قەد باسكێكی درێژكراو بۆ سەرەوە، جا بزانە: ئەوەندە قووڵییە سوننەتە، ئینجا خۆڵەكەی تێئەكرێتەوە تا پڕ ئەبێتەوە.

(وَيُسَطَّحُ الْقَبْرُ) سوننەتە قەبرەكە سەركۆڕ بكرێو بە قەد بستێك بەرز بكرێتەوە، هەروەها سوننەتە كێلێك لە لای سەریقەبرەكە دابكوترێ، وە خزمەكان لە یەك شوێن بنێژرێن ﴿عَنِ المطَّلب بن أبِيوداعَةَ: لَمَّا ماتَ عُثمانُ بن مَظْعُونٍ، وَضَعَ النَّبِيُّﷺ حَجَراً عِنْدَ رَأْسِ الْقَبْرِ، وَقالَ: أَتَعَلَّمُ بِها قَبْرَ أَخِي وَأَدْفِنُ إِلَيْهِ مَنْ ماتَ مِنْ أَهْلِي﴾ رواه أبوداود، كاتێ (عوسمان)یكوڕی(مەزعون)–كە شیربرای پێغەمبەر بووﷺ– وەفاتی كرد، پێغەمبەرﷺ كێلێكی لە لای سەریقەبرەكەی داكوتاو فەرمووی: گۆڕی برای خۆمم پێ ئەناسمەوەو خزمەكانیترم لە لای ئەو ئەنێژم.

(وَلاَ يُبْنَى عَلَيْهِ) حەرامە–لە گۆڕستانیگشتیدا–خانوو لە سەر قەبرەكە دروست بكرێ، بەڵام ئەگەر ملكیخۆی بوو، مەكروهە (وَلاَ يُجَصَّصُ) هەروەها مەكروهە بە گەچ و چیمەنتۆ گۆڕەكە مارنج بكرێ لە دەرەوە و لە ژوورەوە ﴿عَنْ جابِرٍ: نَهَى رَسُولُ اللهِﷺ: أَنْ يُجَصَّصَ الْقَبْرُ وَأَنْ يُقْعَدَ عَلَيْهِ وَأَنْ يُبْنَى عَلَيْهِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی كردوە: قەبر گێچكاری بكرێ، وە لە سەری دابنیشن، یان بە پێ بە سەری كەون، وە خانووی لە سەر بكرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر لە كاتی قەبر هەڵكەندندا قەبرێكیتر دەركەوت، ئەوە ئەگەر قوولكردنەكەی تەواو نەبوبێ، واجبە پڕ بكرێتەوەو وازی لێبێنن، بەڵام ئەگەر تەواو قووڵ كرا، ئینجا قەبرێكیتر دەركەوت، ئەوە ئێسقانەكانی ئەخرێنە لایەكیقەبرەكە، مردووە نوێیەكەیشی تێدا ئەنێژرێ.

(وَلاَ بَأْسَ) هیچ گوناه نیە (بِالْبُكاءِ عَلَى الْمَيِّتِ) بە هۆی گریان لە سەر مردوو، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللهَ لاَيُعَذِّبُ بِدَمْعِ الْعَيْنِ وَلاَ بِحُزْنِ الْقَلْبِ، وَلَكِنْ يُعَذِّبُ بِهَذا أَوْ يَرْحَمُ﴾ رواهالشیخان، خوایگەورە بە هۆی فرمێچكی چاو و غەمگینیی

مِنْ غَيْرِ نَـوْحٍ وَلاَ شَـقِّ جَيْـبٍ، وَيُعَـزَّى أَهْلُـهُ إِلَـى ثَلاَثَـةِ أَيَّـامٍ مِـنْ دَفْنِـهِ، وَلاَ يُدْفَنُ إِثْنانِ فِي قَبْرٍ إِلاَّ لِحاجَةٍ.

دڵ هیچ کەسێك ئازار نادا، بەڵام بە هۆی ئەو زوبانە ئازار ئەدا—واتە: ئەگەر لە گریانەکەدا دەنگ هەڵێنێ)—، یان ڕەحم ئەکا، ئەگەر دوعای چاکی پێبکەی.

(مِنْ غَيْرِ نَوْحٍ) بەو مەرجەی ئەو گریانە، بێهاوارکردن بێ (وَلاَ شَقِّ جَيْبٍ) وە بەو مەرجەی یەخەی‌خۆی دانەدڕێ‌و پەرچەمی‌خۆی دەرنەکێشێ‌و ڕووی‌خۆی نـەڕنێ، ئەوانـە هـەمووی حەرامن، پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿لَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجاهِلِيَّةِ﴾ رواه‌الشيخان، ئەو کەسە لە سەر ڕەووشت‌و ڕێگای ئێمـەی موسـوڵمان نیـە: کـە لەپەدەسـت لـە ڕووی‌خـۆی ئـەدا، یـان ئـەیڕنێ، وە ئـەو کەسـەی یەخـەی‌خۆی دائەدڕێ، یان لە سینەی‌خۆی ئەدا، وە ئەو کەسەی وەك سەردەمی کافرەکـان بـە دەنـگ هەڵێنان ئەگریێ.

(وَيُعَزَّى أَهْلُهُ) سوننەتە: تازیەکردن لە خزمەکانی مردووەکە—یەك جار—واتـە: دڵدانـەوەیان‌و دوعا بۆ مردووەکە بکاو بڵێ: خوا ئارامی دڵت بدا، خوا لە مردووەکەت خۆش ببێ (إِلَى ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ) تا ماوەی سێ ڕۆژان (مِـنْ دَفْنِـهِ) لـە کـاتی ناشتنیەوە، پێغەمبـەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُعَزِّي أَخاهُ بِمُصِيبَةٍ إِلاَّ كَساهُ اللهُ مِنْ حُلَلِ الْكَرامَةِ يَوْمَ الْقِيامَةِ﴾ رواه إبـن ماجە، هـەر موسـوڵمانێك تازیـەی بـرای خـۆی بکـاو دڵـی بداتـەوە لـە کـاتی بەسـەرهاتێکی دڵتەزێن، خوای‌گەورە بەرگی بەڕێزانی ئەکاتە بەر لە ڕۆژی قیامەت.

﴿ئـاگـاداری﴾: ١— مەکروهـە خزمـەکانی مردووەکـە دابنیشـن بـۆ ئـەوەی خـەڵك تازیەیان بکا، بەڵکو ئەبی بۆ ئیش‌وکاری‌خۆیان بڕۆن، جـا هـەر کەسـێك کـە دەیانکـاتێ، تازیەیان بکاو بڕوا.

٢— سوننەتە دراوسێکانی‌و خزمەکانی دوور: چێشت‌و خواردەمەنی ئامادە بکەن بۆ مـاڵی مردووەکـە، بـۆ مـاوەی شـەوێك‌و ڕۆژێك ﴿عَـنْ عَبْـدِاللهِ بْـنِ جَعْفَـرٍ رَضِـيَ اللهُ عَنهُمـا: لَمَّا جاءَ نَعْيُ جَعْفَرَ﷛ قالَ النَّبِيُّﷺ: إِصْنَعُوا لأَهْلِ جَعْفَرَ طَعاماً فَإِنَّهُ قَدْ جـاءَهُمْ مَـا يَشْـغَلُهُمْ﴾ رواه الترمـذي، کاتـێ هـەواڵی شـەهیدبوونی(جەعفـەر) گەیشـتە (مەدینـە)، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خواردەمەنی بۆ ماڵو منـداڵی (جەعفـەر) دروسـت بکـەن چـونکە ئەوان بە غەمناکی‌خۆیان خەریکن.

(وَلاَ يُدْفَنُ إِثْنانِ فِي قَبْرٍ) دروست نیە دوو مردوو بە یەکـەوە لـە نـاو قەبرێکدا بشـاردرێنەوە (إِلاَّ لِحاجَةٍ) تەنها لە بەر پێویستی دروستە، وەك ئەوەی مردووەکان زۆر بن، یـان زەویەکـە کەم بێ، یان کفنەکە بەش نەکا، جا سوننەتە پەردەیەکی خۆڵ، یـان شـتێکی‌تر لـە نێـوان

مردووەکاندا دابنـدرێ ﴿عَنْ هشامٍ﷛: قالَ النَّبِيُّ ﷺ یَوْمَ أُحُد: اِجْعَلُوا الرَّجُلَیْنِ والثَّلاثَـةَ فِي الْقَبْرِ، قِیلَ: فَأَیُّهُمْ یُقَدَّمُ؟ قالَ: أَكْثَرُهُمْ قُرْآناً﴾ رواه اصحاب السنن، له غەزای (ئوحود) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دوو پیاو و سێ پیاو بە یەکەوە لە ناو یەك قەبردا بشارنەوە، وە کامیان زۆرتر قورئانی خوێندوە، با ئەویان لەپێشتر بێ بۆ لای قیبلە.

﴿ئاگاداری﴾: کرێی شۆردن‌و کفن‌و نوێژو قەبر –هەمووی– لە مالّی مردووەکە ئەدرێ، بەلام ئەبی مێرد کرێی ئەوانە بۆ ژنە مردووەکەی بدا، ئینجا ئەگەر مالّی خۆی نەبو، ئەو کاتە لە مالّی ئەو کەسەی ئەدرێ کە واجب بوو بەخێوی بکا، جا ئەگەر ئەویش نەبو، لە (بَیْتُ الْمال) ئەدرێ، جا ئەگەر ئەویش نەبو، لە مالّی موسولّمانانی‌دەولّەمەند جێ‌بەجێ ئەکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: ١– سوننەتە پێش ئەوەی گیانی دەرچێ: ڕوویەڕووی قیبلە بکرێ‌و (لاإِلَهَ إِلاَّالله)ی لە لا بگوترێ، بەلام نابێ پێی بلێن: بلێ: (لاإِلَهَ إِلاَّالله). ﴿عَنْ أَبِي سَعِید وَعَنْ مُعاذ رضي الله عنهما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَقِّنُوا مَوْتاكُمْ لاإِلَهَ إِلاَّالله، وَقالَ: مَنْ كانَ آخِرُ كَلامِهِ لاإِلَهَ إِلاَّالله دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ رواهما الترمذی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە لای ئەو نەخۆشانەی مەترسی مردنیان لێ‌ئەکرێ، بلێن: (لاإِلَهَ إِلاَّالله). هەرکەسێك دوایین قسەی لە دونیادا (لاإِلَهَ إِلاَّالله) بێ، ئەچێتە بەهەشت.

٢– کاتێ کە گیانی دەرچو: بە زوترین کات ئەبی ئەو چوار واجبانەی گوتمان جێ‌بەجێ بکرێن‌و نابێ ژێر خاککردنی دوا بخرێ ﴿عَنْ عَلِيٍّ﷛: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: یاعَلِيّ ثَلاثٌ لاَ تُؤَخِّرْها: اَلصَّلاةُ إِذا أَتَتْ، وَالْجَنازَةُ إِذا حَضَرَتْ، وَالأَیِّمُ إِذا وَجَدْتَ لَها كُفْوًا﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (علی)، کە کاتی نوێژ هات دوای مەخەو زوو بیکە، کە مردوو ئامادەبو دوای مەخەو زوو بینێژە، کە ئافرەتی بێ‌مێرد هاوچەشنی خۆی دەست کەوت دوای مەخەو لێی مارە بکە.

٣– سوننەتە مردووی موسولّمان لە گۆڕستانی‌گشتی‌دا بنێژرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ (صحابة) وایان کردوە، بەلام مردووی کافر دروست نیە: نە نوێژی لە سەر بکرێ‌و نە لە گۆڕستانی موسولّماناندا بنێژرێ، جیاوازی کافری بنەڕەتی‌و موسولّمانی کافربوو نیە، چونکە خوای‌گەورە ئەفەرموێ: ﴿وَلاَتُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَدًا وَلاَتَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ﴾ نوێژی مردوو لە سەر هیچ کەسێك لەو کافرەمنافقانە مەکەو لە سەر گۆڕی ڕامەوەستە، واتە: بەشداری ناشتنی مەکە.

٤– ئامادەبوون بۆ ئەو چوار واجبانەی‌مردوو –کە باسمان کردن– خێرێکی زۆری هەیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَیْرَةَ﷛: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ شَهِدَ الْجَنازَةَ حَتَّى یُصَلِّيَ عَلَیْها فَلَهُ قِیراطٌ وَمَنْ

شَهِدَها حَتّى تُدْفَنَ كانَ لَهُ قيراطانِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: هه‌ر که‌سێك له‌ لای مردوو ئاماده‌ بێ تا نوێژی له‌ سه‌ر ئه‌کا، ئه‌وه‌ به‌ قه‌د قیراتێك خێری بۆ ئه‌نووسرێ، وه‌ هه‌ر که‌سێك له‌ لای مردوو ئاماده‌ بێ تا ئه‌یبه‌نه‌ گۆڕستانو ئه‌ینێژن، خێری دوو قیراتی هه‌یه‌، هه‌ر قیراتێك به‌ قه‌د کێوی ئوحوده‌.

٥- به‌ زووترین کات ئه‌بی قه‌رزه‌کانی‌مردووه‌که‌ بدرێته‌وه‌، جا قه‌رزداری خوا بێ: وه‌کو زه‌کات، یان ئاده‌میزاد، وه‌ هه‌وڵی ئه‌وه‌ بده‌ن خه‌ڵك گه‌رده‌نی‌ئازاد بکا، به‌ تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی کاتی خۆی سته‌می لێکردون، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رموویه‌تی: ﴿نَفْسُ الْمُؤْمِنِ مُعَلَّقَةٌ بِدَيْنِهِ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ﴾ رواه الترمذي، گیانی موسوڵمانی‌مردوو به‌ هۆی قه‌رزداریه‌که‌ی له‌ به‌هه‌شت قه‌ده‌غه‌ ئه‌کرێ تا قه‌رزه‌که‌ی بۆ ئه‌درێته‌وه‌. که‌وابوو: ئه‌بی به‌ زووترین کات قه‌رزی زه‌کاتو که‌ففاره‌ته‌کان-که‌ له‌ مه‌ودوا باسیان ئه‌که‌ین- بۆی بدرێته‌وه‌.

٦- سوننه‌ته‌: خێرکردن بۆ مردوو، چونکه‌ سودی خێره‌که‌ی پێ‌ئه‌گا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاس رضي‌الله عنهما: قالَ سَعْدُ بن عُبادَةَ: يارَسُولَ اللهﷺ إنَّ أُمّي تُوُفِّيَتْ، أَيَنفَعُها شَيْءٌ إنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَنْها؟ قالَ: نَعمْ. قالَ فَإنّي أُشْهِدُكَ أَنَّ حائِطِيَ‌الْمِخْرافَ صَدَقَةٌ عَنْها﴾ رواه البخاري، (سه‌عد)ی کوڕی(عوباده‌) گوتی: (یا رسول الله) دایکم وه‌فاتی کردوه‌ ئایا سودی پێ‌ئه‌گا ئه‌گه‌ر خێری بۆ بکه‌م؟ پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: به‌ڵێ. (سه‌عد)گوتی: که‌وابێ: تۆ شاهیدبه‌، باغه‌که‌ی خۆم خێری دایکم بێ.

هه‌روه‌ها دوعاکردنیش سودی بۆ مردوو هه‌یه‌ ﴿عَنْ أَبي‌هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبيُّﷺ: إذا ماتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إلاَّ مِنْ ثَلاثٍ: صَدَقَةٍ جارِيَةٍ، أَوْعِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْوَلَدٍ صالِحٍ يَدْعُو لَهُ﴾ رواه‌مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: کاتێ ئاده‌میزادی موسوڵمان ئه‌مرێ خێری هه‌موو کرده‌وه‌کانی‌خۆی کۆتایی دێ، به‌ڵام سێ کرده‌وه‌ هه‌نه‌ له‌ دوای مردنیش خێره‌که‌یان به‌رده‌وام بۆ مردووه‌که‌ ئه‌چێ، یه‌که‌م: خێرێکی وه‌ها که‌ سوده‌که‌ی به‌رده‌وام بێ: وه‌کو مزگه‌وتو قوتابخانه‌ی ئایینی‌و نه‌خۆشخانه‌و ئاوی خواردنه‌وه‌و...هتد. دووه‌م: زانستێکی به‌ که‌ڵك بۆ موسوڵمانان، جا فێری خه‌ڵکی کردبێ، یان کتێبێکی له‌ دوای خۆی به‌جێ هێشتبێ. سێیه‌م: رۆڵه‌یه‌کی خۆی که‌ له‌ دوای خۆی دوعای بۆ بکا. واته‌: له‌ سه‌ر کرده‌وه‌ی باش په‌روه‌رده‌ی کردبێ، یان هه‌ر به‌ خۆی منداڵێکی باش بێ.

٧- سه‌ردانی‌قه‌بر بۆ پیاوان سوننه‌ته‌، چونکه‌ پێغه‌مبه‌رﷺفه‌رموویه‌تی: ﴿كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيارَةِ الْقُبُورِ، أَلاَ فَزُورُوها فَإنَّها تُذَكِّرُكُمُ الآخِرَةَ﴾ رواه‌مسلم، تا ئێستا من سه‌ردانی قه‌برانم له‌ ئێوه‌ قه‌ده‌غه‌کردبو، ئاگادارتان ئه‌که‌مه‌وه‌: ئیزنه‌ سه‌ردانی قه‌بران بکه‌ن، چونکه‌ قیامه‌تتان به‌ بیر دێنێته‌وه‌.

(كتابُ الزَّكاة)

تَجبُ الزَّكاةُ فِي خَمْسَةِ أشياءَ: وَهِيَ الْمَواشِي، وَالأثمانُ، وَالزُّرُوعُ، وَالثِّمارُ، وَعُرُوضُ التِّجارَةِ.

جا كە چووە سەر گۆڕستان، سوننەتە ئەم دوعایە بڵێ: ﴿اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ دارَ قَومٍ مُؤْمنينَ وَإنّا إنْ شاءَاللهُ بِكُمْ لاحِقُونَ﴾ رواه مسلم. هەروەها بڵێ: ﴿يَغْفِرُاللهُ لَنا وَلَكُمْ أنْتُمْ سَلَفُنا وَنَحْنُ بِالأثَرِ﴾ رواه الترمذي. ئینجا سوننەتە دوعایتریشی بۆ بکا.

بەڵام سەردانی قەبران بۆ ئافرەتان مەکروهەو خێری ناگاتێ، هەندێك لە زانایان فەرموویانە: حەرامە ئافرەت بچێتە سەر قەبران، چونکە پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿لَعَنَ‌اللهُ زائراتِ الْقُبُورِ والْمتَّخِذينَ عَلَيْهاالْمساجِدَ وَالسُّرُجَ﴾ رواه‌اصحاب السنن، لەعنەتی‌خوا لەو ئافرەتانە کە ئەچنە سەر قەبران، لەعنەتی‌خوا لەو کەسانە کە لە سەر قەبر مزگەوت دروست ئەکەن بۆ ئەوەی خەڵك نوێژی لێبکا، لەعنەتی‌خوا لەو کەسانە کە لە سەر قەبران چرا دائەگیرسێنن، چونکە ماڵ بەفیڕۆدانە. وَصَلَّى‌اللهُ عَلى‌سَيِّدِنامُحمَّدٍ وآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

* * *

﴿ كِتابُ الزَّكاةِ: ئەم پەرتووکە باسی زەکات ئەکا ﴾

زەکات لە ئایینی ئیسلامدا ئەمەیە: موسوڵمان نەختێك ماڵی‌خۆی بداتە موسوڵمانێکی‌تر، بەو مەرجانەی باسیان ئەکەین. زەکات ڕوکنی سێیەمی ئیسلامە، لە مانگی (شوّال) ساڵی دووەمی کۆچی واجب کراوە.

جا هەر کەسێك بڵێ: زەکات واجب نیە، کافر ئەبێ، وە ئەو کەسەی زەکات نەدا، ئەبی گەورەی موسوڵمانان بە زۆر لێی وەربگرێ، جا ئەگەر هەر نەیدا، جەنگی لەگەڵ ئەکرێ، خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأقيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ﴾ نوێژ بە هەموو واجبێکەوە ئەنجام بدەن و زەکات بدەن. ﴿عَنِ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ‌اللهُ عَنْهُما: قَالَ رَسُولُ‌اللهِﷺ لِمُعاذٍ-لَمّا بَعَثَهُ إلَى الْيَمَنِ- أخْبِرْهُمْ: أنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أغْنِيائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلى فُقَرائِهِمْ﴾ رواه‌الشيخان، کە پێغەمبەرﷺ(مُعاذ)ی نارده (يَمَن)، فەرمووی: پێیان بڵێ: خوای‌گەورە زەکاتی لە سەر دەوڵەمەندەکانیان واجب کردوە، لێیان وەرئەگیرێو ئەدرێتە هەژارەکانیان.

(تَجِبُ الزَّكاةُ) زەکات واجبە (فِي خَمْسَةِ أشياءَ) لە پێنج جۆرە شتدا: (وَهِيَ) ئەو شتانەی زەکاتیان تێدایە یەکەم: (الْمَواشِي) ئاژەڵە. دووەم: (وَالأثمانُ) پارەو پوله. سێیەم: (وَالزُّرُوعُ) دەغڵو دانە. چوارەم: (وَالثِّمارُ) میوەیە. پێنجەم: (وَعُرُوضُ التِّجارَةِ) کەلوپەلی بازرگانی‌یە.

فَأَمَّا الْمَواشي فَتَجبُ الزَّكاةُ في ثَلاثَةِ أَجْناسٍ مِنْها: وَهِيَ الإِبِلُ، وَالْبَقَرُ، وَالْغَنَمُ، وَشَرائِطُ وُجُوبِها سِتَّةُ أَشْياءَ: اَلإِسْلامُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالْمِلْكُ التّامُّ، وَالنِّصابُ، وَالْحَوْلُ، وَالسَّوْمُ. وَأَمَّا الأَثْمانُ فَشَيْئانِ: اَلذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ،

(فَأَمَّا الْمَواشي) جا هەرچی ئاژەڵە (فَتَجِبُ الزَّكاةُ) زەكات واجبە هەموو ساڵێك یەك جار (في ثَلاثَةِ أَجْناسٍ مِنْها) لە سێ ڕەگەزی ئاژەڵدا (وَهِيَ الإِبِلُ) یەكەم: ووشترە. (وَالْبَقَرُ) دووەم: ڕەشە ووڵاغە. (وَالْغَنَمُ) سێیەم: كارەگەلە، واتە: بزنو مەڕ.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِها) مەرجەكانی واجببوونی زەكات لەو ئاژەڵانەدا (سِتَّةُ أَشْياءَ) شەش مەرجن (اَلإِسْلامُ) یەكەم: زەكاتدەرەكە موسوڵمان بێ: جا منداڵ بێ، یان گەورە بێ، شێت بێ، یان عاقڵ بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ، كۆیلە نەبێ. (وَالْمِلْكُ التّامُّ) سێیەم: ئاژەڵەكە بە تەواوی ملكیخۆی بێ. (وَالنِّصابُ) چوارەم: ئاژەڵەكان بگەنە ڕادەی زەكات، وەك لەمەودوا باسی ئەكەین. (وَالْحَوْلُ) پێنجەم: ساڵێكی ئیسلامی بە سەردا بڕواو هەر لە موڵكی خاوەنەكەیدا بێ.

(وَالسَّوْمُ) شەشەم: ئەو ئاژەڵانە بلەوەڕێندرێن لە پووشو گیای گشتی، جا ئەگەر ماوەیەك خاوەنەكەی (ئاڵفی) ئەدانێ، یان بە پارە گەڵای دارو پووشو گیای بۆ ئەهێنان، ئەوە تێبینی ئەكەین: ئەگەر نرخی (ئاڵفەكە) كەمتر بوو لە بەروبومی ئاژەڵەكان، یان لە نرخی ئاژەڵەكان–ئەگەر بەروبومیان نەبو– یان بە ئەندازەی یەكتری بون، ئەوە واجبە زەكات بدا، بەڵام ئەگەر نرخی (ئاڵفەكە) زۆرتر بوو لە بەروبومەكە، یان لە نرخیئاژەڵەكان–ئەگەر بەروبوم نەبو– ئەوە زەكاتی لە سەر نیە.

ئینجا بزانە: مەبەست لە بەروبوم: بێچووەكانو شیرو خورییو مووەكەیە بە تێكڕایی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئاژەڵەی بە زەكات ئەچێ: نابێ نەخۆش بێو نابێ كەموكوڕیی هەبێو نابێ نێرینە بێ، مەگەر هەر ئەو جۆرە ئاژەڵانەی هەبن، ئەو كاتە هەر لە وێنەكەی خۆیان زەكاتەكەیان ئەدا.

هەروەها ئەو كەسەی زەكات وەرئەگرێ: نابێ داوای ئاژەڵی بە بێچوو بكاو نابێ داوای ئاژەڵی ئاوس بكاو نابێ داوای دابەستەی خواردن بكاو نابێ داوای ئاژەڵێكی لە هەموان باشتر بكا ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِمُعاذٍ: إِيّاكَ وَكَرائِمَ أَمْوالِهِمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویە(مُعاذ): ئاگادربە نەكەی ماڵە باشەكەیان–لە زەكات– لێوەربگری. بەڵام: ئەگەر خاوەنەكەی ڕازی بێ، ئەو كاتە دروستە باشەكە وەربگرێ.

(وَأَمَّا الأَثْمانُ) ئەو پارەو پولەی زەكاتی تێدایە لە بەر بە نرخی خۆی (فَشَيْئانِ) دوو جۆرە پارەیە: (اَلذَّهَبُ) یەكەم: زێڕە (وَالْفِضَّةُ) دووەم: زیوە. ئەو دووانە زەكاتیان تێدایە هەرچەند نەشكرێنە پارە.

وَشَرائِطُ وُجُوب الزَّكاة فيها خَمْسَةُ أَشياءَ: اَلإِسْلامُ، وَالْحُرِّيَةُ، وَالْمِلْكُ التَّامُّ، وَالنِّصابُ، وَالْحَوْلُ. وَأَمَّا الزُّرُوعُ فَتَجبُ الزَّكاةُ فيها بثَلاثَة شَرائطَ: أَنْ يَكُونَ مِمَّا يَزْرَعُهُ اْلآدَميُّونَ، وَأَنْ يَكُونَ قُوتاً مُدَّخَراً، وَأَنْ يَكُونَ نصاباً وَهُوَ خَمْسَةُ أَوْسُقٍ لاَقِشْرَ عَلَيْها. وَأَمَّا الثِّمارُ فَتَجبُ الزَّكاةُ في شَيْأَيْنِ مِنْها: ثَمَرَةُ النَّخلِ وَثَمَرَةُ الْكَرْمِ،

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الزَّكاةِ فِيها) ئەو مەرجانەی پێویستن بۆ واجببوونی زەکات لە زێڕو زیودا، هەموو ساڵێك یەك جار (خَمْسَةُ أَشياءَ) پێنج مەرجن (اَلإِسْلامُ) یەکەم: زەکاتدەرەکە موسوڵمان بێ. (وَالْحُرِّيَةُ) دووەم: ئازاد بێ. (وَالْمِلْكُ التَّامُّ) سێیەم: بە تەواوی موڵکی خۆی بێ. (وَالنِّصابُ) چوارەم: بگاتە ڕادەی زەکات.

(وَالْحَوْلُ) پێنجەم: ئەبێ ساڵێکی ئیسلامی بە سەردا بڕوا‌و هەر لە موڵکی خاوەنەکەیدا بێ ﴿قالَ النَّبيُّ ﷺ: مَنِ اسْتَفَادَ مَالاً فَلاَ زَكَاةَ عَلَيْهِ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ عِنْدَ رَبِّهِ﴾ رواه الترمذی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك ماڵێکی وەدەست هێنا، زەکاتی لە سەر نیە تا ساڵێکی بە سەردا ئەڕوا لە لای خاوەنەکەی خۆی.

(وَأَمَّا الزُّرُوعُ) هەروەها دەغڵ‌ودان (فَتَجِبُ الزَّكاةُ فِيها) تەنها یەك جار زەکاتی تێدا واجبە لە کاتی دروێنەیدا (بِثَلاثَةِ شَرائطَ) بە سێ مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مِمَّا يَزْرَعُهُ اْلآدَمِيُّونَ) لەو جۆرە دانەوێڵەیە بێ: کە ئادەمیزادان بۆ خواردن دایئەچێنن، هەرچەند لە کاتی هەرزانیش نەیخۆن: وەکو جۆ و هەرزن.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ قُوتاً) ئادەمیزاد پێی بژێ –واتە: وەکو گوڵەبەڕۆژە نەبێ– هەم (مُدَّخَراً) پاشەکەوتیش بکرێ: وەکو گەنم‌و ماش‌و نیسك‌و نۆك‌و جۆ و برنج‌و گەنمەشامی‌و لۆبیا‌و...هتد، واتە: خەیار‌و گندۆرە‌و شوتی زەکاتی تێدا نیە.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ نِصاباً) بگاتە ڕادەی زەکات (وَهُوَ خَمْسَةُ أَوْسُقٍ) ڕادەی زەکاتی دەغڵ‌و دان: پێنج بارە –واتە: چل تەنەکە– بەو مەرجەی (لاَقِشْرَ عَلَيْها) توێکڵەکەی لە سەر نەبێ: وەکو چەڵتوك ﴿عَنْ أَبِي سَعيدٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبيُّ ﷺ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە پێنج بار کەمتر زەکاتی تێدا نیە.

جا ئەگەر توێکڵەکەی لە سەر بوو: وەکو چەڵتوك، ئەو کاتە ڕادەی زەکات ئەگاتە دە بار.

(وَأَمَّا الثِّمارُ) هەروەها میوە (فَتَجِبُ الزَّكاةُ) تەنها یەك جار زەکاتی تێدا واجبە لە کاتی بڕینەوەیدا (فى شَيْئَيْنِ مِنْها) لە دوو جۆرە میوەدا:

یەکەم: (ثَمَرَةُ النَّخْلِ) میوەی دارخورما. دووەم: (وَثَمَرَةُ الْكَرْمِ) میوەیدارەمێو، واتە: ترێ، چونکە ئەو دووانە ئادەمیزاد پێیان ئەژێ‌و پاشەکەوت ئەکرێن، کەوابوو: جگە لەو دووە هیچ جۆرە میوەیتر زەکاتی تێدا نیە.

وَشَرائِطُ وُجُوبُ الزَّكَاةِ فِيها أَرْبَعَةُ أَشياءَ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالْمِلْكُ التَّامُّ، وَالنِّصابُ.
وَأَمَّا عُرُوضُ التِّجارَةِ فَتَجِبُ الزَّكَاةُ فِيها بِالشَّرائِطِ الْمَذْكُورَةِ فِي الأَثْمان.

(وَشَرَائِطُ وُجُوبُ الزَّكَاةِ فِيها) مەرجەکانی واجببوونی زەکات لە میوەدا (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار مەرجن (اَلإِسْلاَمُ) یەکەم: زەکاتدەرەکە موسوڵمان بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ. (وَالْمِلْكُ التَّامُّ) سێیەم: بە تەواوی موڵکی خۆی بێ. (وَالنِّصَابُ) چوارەم: بگاتە ڕادەی زەکات، کە پێنج بارە لە دوای ووشککردنەوەی.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ واجببوونی زەکاتی میوەو دانەوێڵە مەرج نیە ساڵێکی بە سەردا بڕوا، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ واتە: مافی ئەو ماڵە دەرکەن لە کاتی دروێنەیدا. کەوابوو: ئەگەر زەکاتی دانەوێڵەو میوە جارێك درا، ئینجا مایەوە بۆ ساڵێکیتر، ئەوە دووبارە زەکاتی تێدا واجب نیە.

(وَأَمَّا عُرُوضُ التِّجارَةِ) بەڵام ماڵی بازرگانی (فَتَجِبُ الزَّكَاةُ فِيها) زەکاتی تێدا واجبە هەموو ساڵێك یەك جار (بِالشَّرائِطِ الْمَذْكُورَةِ) بەو پێنج مەرجانەی گوتمان (فِي الأَثْمانِ) لە باسی پارەو پولدا.

(ڕوونکردنەوە): ١- کافر بۆیێ زەکاتی لە دونیادا لە سەر نیە چونکە زەکات ڕوکنی سێیەمی ئیسلامەو پێویستی بە نیەت هەیە، کەوابوو: ئەگەر بووە موسوڵمانیش زەکاتی ڕابردووی لە سەر نیە.

٢- کۆیلە-(عبد) بۆیێ زەکاتی لە سەر نیە چونکە خاوەن ماڵ نیە، ئەو خۆیو ماڵەکەی هی گەورەکەیەتی.

٣- موڵکی گشتی: وەکو وەقفی مزگەوتەکانو قوتابخانەکانو (بيت المال)، بۆیێ زەکاتی تێدا نیە چونکە خاوەنی تایبەتیی نیەو بە تەواوی موڵکی کەس نیە.

٤- منداڵو شێت زەکات لە ماڵەکەیاندا واجبە؟ چونکە موسوڵمانن، بەڵام ئەبی ئەو کەسەی بەخێویان ئەکا، زەکاتەکەیان بۆ بدا ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَخْبِرْهُمْ: أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە زەکاتی لە سەر موسوڵمانان واجب کردوە لە دەوڵەمەندەکانیان وەرئەگیرێ. لەو فەرموودەیە هیچ جیاوازی نەکردوە لە نێوان دەوڵەمەندی گەورەو منداڵو شێتو عاقڵ.

٥- ئەو ماڵەی لێی زەوت کراوە، یان بە قەرزی داوە بەڵام قەرزدارەکە ون بووە، یان نەیبوو بیداتەوە، یان لە بەر زۆرداری نایداتەوە، ئەو جۆرە کەسانە تا ماڵەکەی خۆیان دەست نەکەوێتەوە واجب نیە زەکاتەکە بدەن، جا ئەگەر دەستیان کەوتەوە، ئەبی ئەو ساڵانەی کە زەکاتەکەیان نەدراوە، هەمووی بە یەکەوە بدرێ.

(فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نصاب الإِبِلِ خَمْسٌ، وَفِيها شاةٌ، وَفِي عَشْرٍ شاتَان، وَفِي خَمْسَ عَشْرَةَ ثَلاثُ شياه، وَفِي عِشْرِينَ أَرْبَعُ شياه، وَفِي خَمْسٍ وَعِشْرِينَ بِنْتُ مَخاضٍ، وَفِي سِتٍّ وَثَلاثِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي سِتٍّ وَأَرْبَعِينَ حِقَّةٌ، وَفِي إِحْدَى وَسِتِّينَ جَذَعَةٌ، وَفِي سِتٍّ وَسَبْعِينَ بِنْتَا لَبُونٍ، وَفِي إِحْدَى وَتِسْعِينَ حِقَّتَان، وَفِي مائَةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ ثَلاثُ بَنَاتِ لَبُونٍ،

هەروەها ئەگەر مارەیی ژن گەیشتە ڕادەی زەکات، واجبە زەکاتی لێبدا، وەکو ئەو قەرزەی باسمان کرد.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەکاتی ووشتر ﴾

(وَأَوَّلُ نصابِ الإِبِلِ) یەکەم ڕادەی زەکاتی ووشتر (خَمْسٌ) پێنج سەرە: چ نێر، چ مێ ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسٍ ذَوْدٍ مِنَ الإِبِلِ صَدَقَةٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە پێنج سەر ووشتر کەمتر بێ، زەکاتی تێدا نیە.

(وَفِيها) واجبە لە زەکاتی ئەو پێنج ووشترەدا (شاةٌ) بەرخێکی مێی یەك ساڵە، واتە: (کاوڕێك) بدا، یان بزنێکی دوو ساڵە بدا (وَفِي عَشْرٍ) هەروەها لە دە ووشتردا (شاتانِ) دوو بزن، یان دوو کاوڕ بدا (وَفِي خَمْسَ عَشْرَةَ) لە پانزە ووشتردا (ثَلاثُ شِياهٍ) سێ کاوڕ، یان سێ بزن (وَفِي عِشْرِينَ) لە بیست ووشتردا (أَرْبَعُ شِياهٍ) چوار کاوڕ، یان چوار بزن بدا ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: أَنَّ أَبَابَكْرٍ ﷺ كَتَبَ لَهُ هَذَاالْكِتَابَ وَفِيهِ: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإِبِلِ فَمَا دُونَهَا: مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ﴾ رواه‌البخاری، ئیمامی (ئەبوبکر-خوا لێی ڕازی بێ- بۆ (ئەنەس)ی نووسی: پێغەمبەر ﷺ واجبی کردوە لە سەر موسوڵمانان- لە بیست و چوار ووشتردا، یان کەمتر- لە هەر پێنج ووشترێکدا: کاوڕێك، یان بزنێك لە زەکات بدەن.

(وَفِي خَمْسٍ وَعِشْرِينَ) وە لە بیست و پێنج ووشتردا (بِنْتُ مَخاضٍ) فەرخە ووشترێکی مێی یەك ساڵە ئەدرێ (وَفِي سِتٍّ وَثَلاثِينَ) لە سی و شەش ووشتردا (بِنْتُ لَبُونٍ) ووشترێکی مێی دوو ساڵە ئەدرێ (وَفِي سِتٍّ وَأَرْبَعِينَ) لە چل و شەش ووشتردا (حِقَّةٌ) ووشترێکی مێی سێ ساڵە ئەدرێ (وَفِي إِحْدَى وَسِتِّينَ) لە شەست و یەك ووشتردا (جَذَعَةٌ) ووشترێکی مێی چوار ساڵە ئەدرێ (وَفِيسِتٍّ وَسَبْعِينَ) لە حەفتاو شەش ووشتردا (بِنْتَالَبُونٍ) دوو ووشتری مێی دوو ساڵە ئەدرێن (وَفِي إِحْدَى وَتِسْعِينَ) لە نەوەدو یەك ووشتردا (حِقَّتَانِ) دوو ووشتری مێی سێ ساڵە ئەدرێن (وَفِي مِاْةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ) لە سەدو بیست و یەك ووشتردا (ثَلاثُ بَنَاتِ لَبُونٍ) سێ ووشتری مێی دوو ساڵە ئەدرێن ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: أَنَّ أَبَابَكْرٍ ﷺ كَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ﴾ رواه‌البخاری، (أنس) ﷺ فەرمووی: (أبوبکر) ﷺ ئەوەی بۆ من نووسی کە ناردمی بۆ (بەحرەین)...تا کۆتایی حەدیسەکە.

ثُمَّ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ. (فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نِصابِ الْبَقَرِ ثَلاثُونَ، وَفِيها تَبِيعٌ، وَفِي أَرْبَعِينَ مُسِنَّةٌ، وَعَلَى هَذا أَبَداً فَقِسْ. (فَصْلٌ) وَأَوَّلُ نِصابِ الْغَنَمِ أَرْبَعُونَ، وَفِيها شاةٌ جَذَعَةٌ مِنَ الضَّأْنِ أَوْ ثَنِيَّةٌ مِنَ الْمَعْزِ، وَفِي مِأَةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ شاتانِ، وَفِي مِأَتَيْنِ وَواحِدَةٍ ثَلاثُ شِياهٍ، وَفِي أَرْبَعِمِأَةٍ أَرْبَعُ شِياهٍ،

(ثُمَّ) ئینجا له دوای سەدو بیستو یەك تا ئەگاتە سەدو سی، هیچیتر زەكات واجب نیە، ئینجا كە گەیشتە سەدو سی (فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ) لە هەموو چلەكاندا (بِنْتُ لَبُونٍ) ووشترێكی مێی دوو سالە ئەدرێ (وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ) لە هەموو پەنجایەكاندا ووشترێكی مێی سێ سالە ئەدرێ، واتە: لە سەدو سیدا: یەك پەنجاو دوو چلی تێدانە، كەواتە: ووشترێكی سێ سالەو دوو ووشتری دوو سالە لە زەكاتیان ئەدرێن ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: فَإِذا زادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ﴾ رواه البخاری، واتەی دیارە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی ڕەشەووڵاغ ﴾

واتە: گامێشو گاجووت. (وَأَوَّلُ نِصابِ الْبَقَرِ) یەكەم ڕادەی زەكاتی ڕەشەووڵاغ (ثَلاثُونَ) سی سەرە: چ نێر، چ مێ (وَفِيها) واجبە لە زەكاتی ئەو سی سەرەدا (تَبِيعٌ) گوێلكێكی یەك سالە بدرێ: چ نێر، چ مێ (وَفِي أَرْبَعِينَ) واجبە لە زەكاتی چل سەردا (مُسِنَّةٌ) مێنگوینێكی دوو سالە بدرێ، یان دوو گوێلكی یەك سالە (وَعَلَى هَذا) لە سەر شێوەی ئەو دوو ژمارەیە (أَبَداً فَقِسْ) بەردەوام بڕۆ...واتە: لە حەفتا سەر: یەكی یەك سالەو یەكی دوو سالە زەكاتە ﴿عَنْ مُعاذٍ ﷺ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنْ آخُذَ مِنْ كُلِّ ثَلاثِينَ بَقَرَةً تَبِيعاً أَوْ تَبِيعَةً، وَمِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ مُسِنَّةً﴾ رواه اصحاب السنن، (معاذ) ﷺ فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردم: لە سی ڕەشەووڵاغ گوێلكێكی یەك سالە: چ نێر، چ مێ وەربگرم، وە لە چل سەر: مێنگوینێكی دوو سالە وەربگرم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی مەڕو بزن ﴾

(وَأَوَّلُ نِصابِ الْغَنَمِ) یەكەم ڕادەی زەكاتی مەڕو بزن (أَرْبَعُونَ) چل سەرە (وَفِيها شاةٌ) لەو چلەدا واجبە: یەك سەر بدرێ (جَذَعَةٌ مِنَ الضَّأْنِ) كاوڕێكی مێی یەك سالە (أَوْ ثَنِيَّةٌ مِنَ الْمَعْزِ) یان بزنێكی دوو سالە (وَفِي مِأَةٍ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ) لە سەدو بیستو یەك سەردا (شاتانِ) دوو سەر لە زەكات ئەدرێن، هەر بەو تەمەنەی گوتمان (وَفِي مِأَتَيْنِ وَواحِدَةٍ) لە دووسەدو یەك سەردا (ثَلاثُ شِياهٍ) سێ سەر لە زەكات ئەدرێن (وَفِي أَرْبَعِمِأَةٍ) لە چوارسەد سەردا (أَرْبَعُ شِياهٍ) چوار سەر لە زەكات ئەدرێن.

ثُمَّ فِي كُلِّ مِأَةٍ شَاةٌ.

(ثُمَّ) ئینجا له چوارسه‌د به‌و لاوه (فِي كُلِّ مِأَةٍ) له هه‌ر سه‌دێكدا (شَاةٌ) كاوڕێكی یه‌ك ساڵه، یان بزنێكی دوو ساڵه له زه‌كات ئه‌درێ ﴿عَنْ أَبِي بَكْرٍ: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا: إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ شَاةٌ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِأَةٍ إِلَى مِأَتَيْنِ شَاتَانِ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِأَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِمِأَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثٌ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِمِأَةٍ فَفِي كُلِّ مِأَةٍ شَاةٌ﴾ رواه البخاری، پێغه‌مبه‌رﷺ زه‌كاتی مه‌ڕو بزنی له‌وه‌ڕێندراوی به‌م جۆره داناوه: له چل سه‌ر تا ئه‌گاته سه‌دو بیست: یه‌ك مه‌ڕ، یان یه‌ك بزن زه‌كاتی تێدایه...هتد.

ئینجا بزانه: جیاوازی نیه–بۆ واجببوونی زه‌كات– كاره‌گه‌له‌كه: گشتی مه‌ڕ بێ، یان گشتی بزن بێ، یان له مه‌ڕو بزن پێك هاتبێ‌و به هه‌ردووكیان بگاته ڕاده‌ی زه‌كات، گامێش‌و مانگاش هه‌ر به‌م شێوه‌یه‌یه.

﴿ئاگاداری﴾: دروسته له جیاتی بزن: مه‌ڕ له زه‌كات بدرێ، وه له جیاتی مه‌ڕ: بزن له زه‌كات بدرێ، به‌و مه‌رجه‌ی تێبینیی نرخ بكرێ.

جا بزانه: له مه‌زهه‌بی ئیمامی (حنفی)دا دروسته: نرخی ئاژه‌ڵه‌كه له زه‌كات بدرێ.

هه‌روه‌ها بزانه: ئه‌و ژماره‌یه‌ی ئه‌كه‌وێته نێوان زه‌كاته‌كان: وه‌ك نێوان پێنج‌و ده، له زه‌كاتی ووشتردا، وه نێوان چل‌و سه‌دوبیست‌ویه‌ك، له زه‌كاتی مه‌ڕو بزندا، وه نێوان سی‌و چل، له زه‌كاتی ڕه‌شه‌وولاغدا. ئه‌وه گشتی لێبوردراوه‌و زه‌كاتی تێدا نیه.

﴿پاشكۆ﴾: بێچووی ئه‌و ئاژه‌ڵانه زه‌كاتی تێدا نیه، ته‌نها له دوو كاتدا نه‌بێ:

یه‌كه‌م: ئه‌گه‌ر دایكه‌كان بمرن به گشتی، یان هه‌ندێكیان بمرن پێش سه‌ره‌ساڵ، ئه‌وه بێچووه‌كانیان له جێ ئه‌ژمێردرێن، بۆ وێنه: ئه‌گه‌ر سی مانگای لێ مردن‌و سی بێچوویان له پاش به‌جێمان، یان له چل مه‌ڕ پانزه‌یان مردن‌و پانزه به‌رخیان له پاش به‌جێمان، ئه‌وه بێچووه‌كان كه‌لێنی دایكیان پێ پڕ ئه‌كرێته‌وه‌و ئه‌بی زه‌كات بدا.

دووه‌م: بۆ ته‌واوكردنی ڕاده‌ی دووه‌می زه‌كات‌و به سه‌ره‌وه‌تر، بێچووه‌كان سه‌رژمێر ئه‌كرێن، بۆ وێنه: ئه‌گه‌ر سه‌د مه‌ڕی هه‌بوو له‌گه‌ڵ بیست‌و یه‌ك به‌رخ، ئه‌بی ئه‌و بیست‌و یه‌ك به‌رخه بخرێته سه‌ر سه‌د مه‌ڕه‌كه، بۆ ئه‌وه‌ی دوو زه‌كاتی لێبدا ﴿عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ لِسَاعِيهِ: إِعْتَدَّ عَلَيْهِمْ بِالسَّخْلَةِ﴾ رواه الإمام مالك، ئیمامی(عمر) به كرێكاره‌كه‌ی زه‌كاتی فه‌رموو: به‌رخه‌ساوایه‌كانیش سه‌رژمێر بكه. به‌ڵام ڕاده‌ی زه‌كاتی یه‌كه‌م به بێچوو ته‌واو ناكرێ، بۆ وێنه: ئه‌گه‌ر سی مه‌ڕو سی به‌رخی هه‌بێ‌و به‌رخه‌كان ته‌مه‌نیان نه‌بوبێته ساڵێك، ئه‌وه زه‌كاتی له سه‌ر واجب نیه.

(فَصْلٌ) وَالْخَلِيطَانِ يُزَكِّيانِ زَكاةَ الْواحِد، بِسَبْعَةِ شَرائِطَ: إذا كانَ الْمُراحُ واحِداً، وَالْمَسْرَحُ واحِداً، وَالْمَرعَى واحِداً، وَالْفَحْلُ واحِداً، وَالْمَشْرَبُ واحِداً، وَالْحالِبُ واحِداً، وَمَوْضِعُ الْحَلْبِ واحِداً.

﴿ فَصْلٌ: له باسی زهکاتی ئاژهڵی تێکهڵاو وماڵی تێکهڵاو ﴾

(وَالْخَلِيطانِ) ئهو کهسانهی ئاژهڵهکانیان تێکهڵ کردون و بهو تێکهڵکردنهش ئهگهیشتنه ڕادهی زهکات (يُزَكِّيانِ) واجبه زهکات بدهن (زَكاةَالْواحِدِ) وهك زهکاتی یهك ماڵ که هی یهك خاوهن بێ (بِسَبْعَةِ شَرائِطَ) به حهفت مهرج:

(إذا كانَ الْمَراحُ وَاحِداً) یهکهم: شوێنی مانهوهی شهویان یهك بێ. (وَالْمَسْرَحُ وَاحِداً) دووهم: مۆڵگایان یهك بێ. (وَالْمَرْعَى وَاحِداً) سێیهم: شوێنی لهوهڕیان یهك بێ. (وَالْفَحْلُ وَاحِداً) چوارهم: نێرییان یهك بێ، بهڵام ئهگهر دوو جۆره ئاژهڵ بون: وهك مهڕو بزن، ئهوه مهرج نیه. (وَالْمَشْرَبُ وَاحِداً) پێنجهم: شوێنی ئاوخواردنهوهیان یهك بێ. (وَالْحالِبُ وَاحِداً) شهشهم: بێرییان یهك بێ، بهڵام ئهم فهرموودهیه بێهێزه، کهواته: زیانی نیه ههریهکه بێریی خۆی دیار بێ. (وَمَوْضِعُ الْحَلْبِ وَاحِداً) حهفتهم: شوێنی دۆشینیان یهك بێ.

جا بزانه: ئهبێ ئهو مهرجانه بۆ ماوهی ساڵێك بهردهوام بن، واته: ئهگهر تهنها زستانان، یان هاوینان تێکهڵیان ئهکرد، ئهوه ئهبێ ههر کهسهیان زهکاتی خۆی به جیاوازی بدا.

﴿ئاگاداری﴾: جاری وا ههیه ئهو تێکهڵکردنه قازانجه: وهك ئهو دوو کهسانهی ههر یهکهو چل مهڕی ههبێ، به تێکهڵکردن ئهکاته ههشتا، ئهوه تهنها یهك زهکاتی تێدایه، جاری واش ههیه زهرهره: وهك ئهو دوو کهسانهی ههر یهکهو بیست مهڕیان ههیه، به تێکهڵکردن ئهبێته چل، ئهبێ زهکات بدهن ﴿عَنْ أَبِي بَكْرٍ ﷺ فِي كِتابِهِ لأَنَسٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ: لاَيُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَلاَ يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ خَشْيَةَالصَّدَقَةِ، وَمَا كانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ فَإِنَّهُما يَتَراجَعانِ بِالسَّوِيَّةِ﴾ رواه البخاری، پێغهمبهر ﷺ فهرمووی: نابێ له ترسی زهکاتدان ئاژهڵ تێکهڵ بکرێنو نابێ لێك جیا بکرێنهوه، وه ئهو دوو کهسانهی ئاژهڵی خۆیان تێکهڵ کردون، ئهبێ زهکات بدهن، ئینجا بهگوێرهی ئهندازهی ماڵهکهیان بۆ یهکتری ئهگهڕێننهوه.

﴿پاشکۆ﴾: ههر ئهو حهدیسه بهڵگهیه بۆ واجببوونی زهکات له ماڵی هاوبهش: جا دانهوێڵه بێ، یان بازرگانی بێ، یان ئاژهڵ بێ، یان ههر شتێکیتر: که زهکاتی تێدا بێ، ههروهها ئهگهر ئهو جۆره شتانه تێکهڵیش بکرێن بۆ ماوهی ساڵێك ههروهك ماڵی یهك خاوهن زهکاتیان لێئهدرێ، بهو مهرجهی ئهگهر دانهوێڵه بوو: جۆخینو دروێنهو داچاندنو کێڵانی لێك جیا نهکرێتهوه، وه ئهگهر بازرگانی بوو: تهرازوو و چاودێرو فرۆشیارو دوکانی

(فَصْلٌ) وَنِصابُ الذَّهَبِ عِشْرُونَ مِثْقالاً، وَفِيهِ رُبْعُ الْعُشْرِ وَهُوَ نِصْفُ مِثْقالٍ، وَفِيمَا زادَ بِحسابِه.
وَنِصابُ الْوَرِقِ مِأَتا دِرْهَمٍ، وَفِيهِ رُبْعُ الْعُشْرِ وَهُوَ خَمْسَةُ دَراهِمَ، وَفِيمَا زادَ بِحسابِه.

لێك جیا نەكرێتەوە، جا بۆ زەكاتدان پێویست ناكا ئەو هاوڕێیە ئەوىتریان ئیزن بدا، بەڵكو یەكێكیان زەكات ئەداو نیەت لە جیاتی خۆیو هاوڕێیەكەی دێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەكاتی زێڕو زیو، پارەو پول ﴾

(وَنِصابُ الذَّهَبِ) ڕادەی زەكاتی زێڕ (عِشْرُونَ مِثْقالاً) بیست میسقالە، هەر میسقالێك حەفتاو دوو دەنكە جۆیە، بەو مەرجەی -لە هەردوو لایەوە- زلكە باریكەكەی لێقرتابێ (وَفِيهِ) واجبە لە بیست میسقالی زێڕدا: (رُبْعُ الْعُشْرِ) چارێكیدەیەك زەكات بدا (وَهُوَ نِصْفُ مِثْقالٍ) واتە: لە بیست میسقالی زێڕدا: نیو میسقال زەكاتە.
(وَفِيما زادَ) هەروەها ئەگەر لە ئەندازەی بیست میسقال زیاتر زێڕی هەبوو، ئەوە (بِحسابِه) بەگوێرەی زێدەیەكە زەكاتەكەی ئەدا.
(وَنِصابُ الْوَرِقِ) ڕادەی زەكاتی زیو (مِأَتا دِرْهَمٍ) دووسەد دیرهەمە، كە بە كێشانە ئەكاتە سەدو چل میسقال (وَفِيهِ) واجبە لە دوو سەد دیرهەمی زیودا: (رُبْعُ الْعُشْرِ) چارێكی دەیەك زەكات بدا (وَهُوَ خَمْسَةُ دَراهِمَ) واتە: پێنج دیرهەمی زیو.
(وَفِيما زادَ) هەروەها ئەگەر لە ئەندازەی دوو سەد دیرهەم زیاتر زیوی هەبوو، ئەوە (بِحسابِه) بەگوێرەی زێدەیەكە زەكاتەكەی ئەدا ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فَإِذَا كَانَتْ لَكَ مِأَتَا دِرْهَمٍ وَحالَ عَلَيْهاالْحَوْلُ فَفِيهَا خَمْسَةُدَرَاهِمَ، وَلَيْسَ عَلَيْكَ شَيْءٌ حَتَّى يَكُونَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا فَإِذَا كَانَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا وَحَالَ عَلَيْهاالْحَوْلُ فَفِيهَا نِصْفُ دِينَارٍ، فَمَا زَادَ فَبِحِسَابِ ذَلِكَ﴾ رواهابوداود وصححه البخاري، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: كاتێ دووسەد دیرهەمی زیوت هەبوو و ساڵی بە سەردا ڕابرد، پێنج دیرهەم زەكاتی تێدا واجبە، بەڵام ئەگەر زێڕ گەیشتە بیست میسقالو ساڵی بە سەردا ڕابرد، نیو میسقال زەكاتی تێدا واجبە، جا ئەو ئەندازەی لە ڕادەی زەكاتی زێڕو زیو زیاترە، بەگوێرەی زیدەیەكە زەكاتی تێدا واجبە، هەرچەند كەمیش بێ.
﴿ئاگاداری﴾: پارەو پولی ئەم سەردەمە -بۆ زەكاتدان- بەرانبەر بە زیو ئەقرسێندرێ، نەك بە زێڕ؟ چونكە زەكات بۆ بەرژەوەندی هەژاران دانراوەو ئەوەش بۆ هەژاران بەسودترە، هەروەها پێغەمبەرﷺ لە چەند حەدیسێكدا زیوی بە پارەیەكی سەرەكی داناوە بۆ زانینی نرخیزێڕ:
بۆ نمونە: ﴿عَنْ ابْنِ مَسْعودٍ ﷺ: قِيلَ: يارَسُولَ اللهِ ﷺ ما يُغْنيه؟ قَالَ: خَمْسُونَ دِرْهَماً أَوْ قِيمَتُها مِنَ الذَّهَبِ﴾ اخرجه أصحاب السنن، گوترا: ئەی پێغەمبەری خواﷺ

چی مرۆڤ دەوڵەمەند ئەکا لە دەرۆزە کردن؟ فەرمووی: پەنجا دیرهەمی زیو، یان نرخی ئەو پەنجایە لە زێڕ.

کەوابوو: هەر کەسێك بە ئەندازەی نرخی سەدو چل مسقالی زیو پارەی هەبوو، زەکاتی لە سەر واجب ئەبێو واجبە: بە ئەندازەی لە سەدا: دوو و نیو زەکاتی لێبدا، واتە: لە هەر هەزارێك: بیستو پێنج.

(وَلاَ تَجِبُ) واجب نیە (فِي الْحُلِيِّ الْمُبَاحِ) لە خشڵی زێڕو زیوی حەلاڵ (زَكَاةٌ) زەکات بدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّهُ كَانَ يُحَلِّي بَنَاتِهِ وَجَوَارِيَهُ بِالذَّهَبِ ثُمَّ لاَيُخرِجُ مِنْهُ الزَّكَاةَ﴾ رواه مالك والشافعي، (ابن عمر) رَضِيَ اللهُ عَنهُما بە خشڵی زێڕ کیژەکانیو کارەکەرەکانی ئەڕازاندەوە، ئینجا زەکاتی ئەو خشڵەی نەئەدا.

بەڵام ئەگەر خشڵەکە حەڕام بوو: وەك ئەو خشڵەی پیاو بیکاتە بەر خۆی، یان ئافرەت، بەڵام لە ئەندازە بەدەر بوو و ئیسرافی تێدا کرابو، ئەوە ئەبێ زەکاتی بدا ﴿عَنْ عَمْرِو بن شُعَيْبٍ ﷺ: أَتَتْ إِمْرَأَةٌ النَّبِيَّ ﷺ وَمَعَها بِنْتٌ لَها فِي يَدِها مَسْكَتان غَلِيظَتان مِنَ الـذَّهَبِ، فَقالَ لَها: أَتُعْطِينَ زَكاةَهَذا؟ قالَتْ: لاَ، قالَ: أَيَسُرُّكِ أَنْ يُسَوِّرَكِ اللهُ بِهِما يَوْمَ الْقِيامَةِ سِوارَيْنِ مِنْ نارٍ﴾ رواه اصحاب السنن، ئافرەتێك هاتە لای پێغەمبەرﷺ، کیژەکەی خۆی لەگەڵدا بوو، دوو بازنی گەورە لە دەستی کیژەکەیدا بون–واتە: لە ئەندازە بەدەر بون– پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئایا زەکاتی ئەو بازنانە ئەدەی؟ ئافرەتەکە گوتی: نا. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئایا پێت خۆشە خوای گەورە بە هۆی ئەو دوو بازنانە لە ڕۆژی قیامەت دوو بازنی ئاگر بخاتە دەستت؟، واتە: چونکە زەکاتەکەیان نەدراوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پیاو خشڵی زێڕو زیو بکڕێو لە ماڵەوە داینێ تاکو لەمەودوا بیکاتە بەر ژنی خۆی، یان ئافرەتێکیتر، ئەوە حەڕام نیەو زەکاتی لێناکەوێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی زەکاتی دانەوێڵەو میوە ﴾

(وَنِصابُ الزُّرُوعِ) ڕادەی زەکاتی دانەوێڵەو (وَالثِّمارِ) ڕادەی زەکاتی میوە (خَمْسَةُ أَوْسُقٍ) بە پێوانە ئەکاتە پێنج بار، کە هەر بارێکی هەشت تەنەکەی بە سەر بێ، بە تەنەکەی نەفت، واتە: تێکڕا ئەکاتە چل تەنەکەی بە سەر، بەڵام ئەگەر دارماڵ بکرێ، ئەکاتە چلو پێنج تەنەکەی دارماڵکراو:

(وَهِيَ) ئەو پێنج بارە بە کێشانە (أَلْفٌ وَسِتُّمأَةِ رِطْلٍ بِالْعِراقِيِّ) ئەکاتە هەزارو شەشسەد ڕیتڵ بە ڕیتڵی عێراق، ئێستا ئەکاتە (حەفتسەدو بیستو پێنج) کیلۆ گرام

وَمَــازادَ فَبِحِســابِهِ، وَفِيهــا: إنْ سُــقِيَتْ بِمــاءِ السَّــماءِ أوِالسَّــيْحِ اَلْعُشْــرُ، وَإنْ سُقِيَتْ بِدُلاَب أوْ نَضْحٍ نِصْفُ الْعُشْرِ.

(وَما زادَ) ئەوەی لەو ئەندازەیە زیاتر بێ (فَبِحِسابِهِ) بەگوێرەی زێدەیەکەی زەکاتی تێدا واجبە (وَفِيها) لەو دا نەوێڵەو میوەیەدا بەم ئەندازیە زەکات واجبە:

(إنْ سُقِيَتْ بِماءِ السَّماءِ) ئەگەر ئاو درابو بە ئاوی باران (أوِالسَّيْحِ) یان بە ئاوی جۆگەو ڕوبار، ئەوە (اَلْعُشْرُ) دەیەکی واجبە لە زەکات بدرێ، واتە: لە چل تەنەکە: چوار تەنەکە ئەدرێن.

(وَإنْ سُقِيَتْ) بەڵام ئەگەر ئاو درابو (بِدُلاَبٍ) بەو ئاوەی لە ناو بیر ئەهێندرێتە دەرەوە بە هۆی ئاژەڵ، یان ئامێرێکی‌تر (أوْ نَضْحٍ) یان لە ڕوبار بۆی هێنابو بە هۆی ئۆتۆمۆبیل، یان ئاوەکەی کڕیبو، یان پێی بەخشرابو، ئەوە (نِصْفُ الْعُشْرِ) نیوەی دەیەکی زەکاتە، واتە: لە چل تەنەکە: دوو تەنەکە زەکاتی لێ واجب ئەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ﴾: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: فِيما سَقَتِ الأنْهارُ وَالْغَيْمُ اَلْعُشُورُ، وَفِيما سُقِيَ بِالسَّانِيَةِ نِصْفُ الْعُشْــرِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو میوەو دانەوێڵەی بە بارانو ڕوبار ئاو دراوە، دەیەکی لە زەکاتا ئەدرێ، وە ئەوەی بە هۆی ئاژەڵ ئاودراوە، واتە: بۆی هەڵێنجراوە، نیوەی دەیەکی لە زەکاتا ئەدرێ.

﴿پاشکۆ﴾: ١- زەکاتی میوە لە کاتی بەڵەکەبوونی واجب ئەبێ، وە زەکاتی دانەوێڵە لە کاتی دەنك ڕەقبوونی واجب ئەبێ، جا لە بەر ئەوە ئیمامی (اَلْحَرَمَين)و، ئیمامی (اَلْغَزالِي) -خوا لێیان ڕازی بێ- فەرموویانە: هەرچی لە پێش زەکاتدان ئەیخوا، یان ئەیبەخشێ، لە سەری ئەژمێردرێو ئەبی زەکاتەکەی بدا.

٢- پێویستە خورما ووشك بکرێتەوە، ترێ بکرێتە مێوژ، دانەوێڵە لە کاوکۆت پاك بکرێتەوە، ئینجا لە زەکات بدرێ.

٣- کرێی برینەوەی خورماو ترێو ووشککردنەوەیانو کرێی دروێنەی دانەوێڵەو گێرەکردنیو هێنانی بۆ ماڵی هەژارەکانو کرێی زەویەکەو کێڵانیو کرێی سەپانو کرێکارەکان: کشتی لە ماڵی زەکاتدەرەکە ئەدرێو نابێ پێش زەکاتدان هیچی لەو بەروبومە بدرێ.

جا ئەگەر لە بەروبومەکە ئەو کرێیانەی دا، ئەوە زەکاتی ئەو ئەندازەیەی هەر لە سەر ئەمێنێو ئەبی لە ماڵی خۆی هەر بیدا.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی (حنفی)دا دروستە لە جیاتی میوە، یان دانەوێڵە: نرخی ئەو ئەندازەیە بدا کە لە سەری واجبە بیداتە زەکات.

(فَصْــــلٌ) وَتُقَــوَّمُ عُــرُوضُ التِّجــارَةِ عِنْـــدَ آخِرِالْحَــوْلِ بِمَااشْــتُرِيَتْ بِـــهِ، وَيُخرِجُ مِنْ ذَلِكَ رُبُعَ الْعُشْرِ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی زەکاتی ماڵی بازرگانی ﴾

واتە: کڕین‌و فرۆشتن بۆ قازانج کردن (وَتُقَوَّمُ) ئەقرسێندرێ، واتە: نرخ دائەندرێ بۆ (عُرُوضُ التِّجارَةِ) کەلوپەلی بازرگانی بەگوێرەی نرخی فرۆشتنی بازاڕ (عِنْدَ آخِرِالْحَوْلِ) لە کاتی کۆتایی هاتنی ساڵێك لەو ڕۆژەوە کە کڕیویەتی (بِما) بەو جۆرە پارەیەی (اُشْتُرِيَتْ بِهِ) کە ماڵەکەی پێ کڕاوە: ئەگەر بە پارەی ئێرانی کڕیبوی، بە پارەی ئێرانی نرخی فرۆشتنی بە قازانجەوە بۆ دائەنێ‌و ئەگەر بە عێراقی کڕیبوی، هەر بە عێراقی نرخی فرۆشتنی بە قازانجەوە بۆ دائەنێ، ئینجا ئەگەر بە قازانجەوە گەیشتە ڕادەی زەکات-کە نرخی سەدو چل میسقالی زیوە- ئەوە زەکاتی لێئەدا.

(**ڕوونکردنەوە**): ئەگەر لە مانگی ڕەمەزان شتێکی کڕی بە هەزار دینار، ئینجا لە کۆتایی ساڵ نرخی بووە دوو هەزار دینار، ئەوە ئەبێ زەکات لە دوو هەزار دینارەکە بدا.

(وَيُخْرِجُ) واجبە: زەکات بدا (مِنْ ذَلِكَ) لە ماڵی بازرگانی (رُبُعَ الْعُشْرِ) چارێکی دەیەك، واتە: لە چلا: یەك، لە سەدا: دوو و نیو، بەو مەرجەی بگاتە نرخی سەدو چل میسقالی زیو ﴿عَنْ سَمُرَةَ ﷺ: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْمُرُنا: أَنْ نُخْرِجَ الصَّدَقَةَ فِيما نُعِدُّهُ لِلْبَيْـــعِ ﴾ رواه ابوداود، (سەمورە) ئەفەرموێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێئەکردین: زەکاتی ئەو ماڵە بدەین کە بۆ فرۆشتن ئامادەی ئەکەین.

جا بزانە: ئەبێ لە زەکاتی بازرگانیدا پارە بدرێتە زەکات، واتە: دروست نیە کەلوپەل لە زەکات بدرێ.

﴿**ئاگاداری**﴾: ١- ئەو شتەی بە نیازیبازرگانی کڕیویەتی، دوایێ لە فرۆشتنی پەشیمان ئەبێتەوەو بۆ خۆی دایئەنێ، ئەوە زەکاتی تێدا نیە.

٢- هەروەها کەلوپەلی ناو ماڵی خۆی کە دەیفرۆشێ ئەویش زەکاتی تێدا نیە، بەڵام ئەگەر تا ساڵێك پارەکەی لە لا مایەوە، ئەبێ زەکاتی پارەکە بدا.

٣- ئامێرەکانی پیشەسازیو کەلوپەلی ناو دوکان-کە بۆ فرۆشتن دانەندراوەن-خانووی بەکرێدراو و ئۆتۆمبێلی هاتوچۆکردن‌و بارهەڵگرتن‌و کرێ پێکردن‌و ئامێری کێڵان‌و دروێنە، ئەوانە هیچیان زەکاتیان تێدا نیە، بەڵام ئەگەر بەروبومیان هەبوو و بۆ ماوەی ساڵێك پاشەکەوت کرا، ئەبێ زەکات لە بەروبومەکە بدا.

٤- ئەگەر کەسێك بازرگانی سەر پێیی ئەکرد: وەك ئاژەڵ فرۆشتن‌و ئۆتۆمبێل فرۆشتن‌و خانوو فرۆشتن، ئەوە هەر کاتێ ساڵێك ڕابرد، ئەبێ زەکاتی ئەوانە بدا: بەگوێرەی نرخی فرۆشتنی بازاڕ.

وَمَا اسْتُخْرِجَ مِنْ مَعادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ يُخْرَجُ مِنْـهُ رُبْـعُ الْعُشْـرِ فِـي الْحَـالِ، وَما يُوجَدُ مِنَ الرِّكازِ فَفِيهِ الْخُمُسُ.

﴿ باسی زەکاتی کانگەو گەنجینە ﴾

(وَما اسْتُخْرِجَ) ئەوەی هێندراوەتە دەرەوە (مِنْ مَعادِنِ الذَّهَبِ) لە کانگەی زێڕ (وَالْفِضَّةِ) یان لە کانگەی زیو، جا لە موڵکی خۆی بێ، یان لە شوێنێکی وەها کە موڵکی کەس نەبێ (يُخْرَجُ مِنْهُ) زەکاتی لێئەدرێ ئەگەر لە دوای پاککردنەوە گەیشتە ڕادەی زەکات (رُبْعُ الْعُشْرِ) چوارێکی دەیەك، واتە: لە چلا: یەك، زەکاتیەتی (فِي الْحالِ) هەر لەو دەمەی ئەیهێنێتە دەرەوە، واتە: نابێ ساڵێکی بە سەردا بڕوا ﴿عَنْ بِلاَلِ بنِ الْحَرثِ ﷺ: أَخَذَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنَ الْمَعادِنِ الْقَبَلِيَّةِ اَلزَّكـاةَ﴾ رواه الإمام مالك وأبوداود، پێغەمبەر ﷺ لە کانگەکانی (قەبەلییە) زەکاتی وەرگرت.

(وَما يُوجَدُ) هەر زێڕو زیوێکی بدۆزرێتەوە (مِنَ الرِّكازِ) لەو گەنجینانەی لە پێش هاتنی ئیسلام شاردراونەوە (فَفِيهِ الْخُمُسُ) ئەگەر گەیشتە ڕادەی زەکات، ئەوە لە پێنج بەش بەشێکی ئەدرێتە زەکات، هەر لەو دەمەی ئەیدۆزێتەوەو نابێ ساڵێکی بە سەردا بڕوا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: فِي الرِّكازِ اَلْخُمُسُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە گەنجینەی دۆزراوەدا پێنجێك زەکاتە.

کەواتە: چوار بەشەکەیتر هەمووی بۆ خۆیەتی، بەو مەرجەی لە شوێنێکی وا بیدۆزێتەوە: کە ملکی هیچ کەسێك نەبێ، یان هەر بەخۆی ملکەکەی ئاوەدان کردبێتەوە.

بەڵام ئەگەر لە شوێنێکی گشتیی وەك مزگەوت دۆزییەوە، یان نیشانەیەکی ئیسلامی لە سەر بوو، ئەوە وەك ماڵی ونبوو ڕەفتاری لەگەڵ ئەکرێ، واتە: تا ماوەی ساڵێك بانگەوازی ئەکا، جا ئەگەر خاوەنی نەبو، دروستە بیکاتە موڵکی خۆی.

بەڵام ئەگەر لە موڵکی کەسێکیتر دۆزییەوە، ئەوە هی خاوەن موڵکەکەیە ئەگەر داوای بکا، ئەگەر نا: هی ئەو کەسەیە کە ئەو موڵکی لێوەرگرتوە، ئەگەر هەر کەس نەبو، ئەو کاتە ئەبێتە هی (بيت المال)و نابێتە هی خۆی، واتە: هەمووی لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەکرێو ئەکرێتە خێر، جا ئەگەر بەخۆیشی هەژار بوو، تەنها بەشی هەژارێك بۆ خۆی دائەنێ.

﴿پاشکۆ﴾: ١- نیەت هێنان واجبە بۆ زەکاتدان، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا اَلأَعْمالُ بِالنِّيّاتِ﴾ رواه‌الشيخان، هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناودڵ نەبێ دانامەزرێ.

ئینجا لە کاتی زەکاتدان، یان لە کاتی وەکیلگرتن، یان لە کاتی دیاریکردنی ئەندازەی زەکات، بە دڵ بڵێ: ئەوە زەکاتە.

(فَصْلٌ) وَتَجِبُ زَكَاةُ الْفِطْرِ بِثَلَاثَةِ شَرَائِطَ: اَلإِسْلَامِ، وَبِغُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ آخِرِ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، وَوُجُودِ الْفَضْلِ عَنْ قُوتِهِ وَقُوتِ عِيَالِهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَيْلَتِهِ،

٢- دروسته پێش تەواوبوونی‌سالّ زەكاتەكەی بدا، بەو مەرجەی ماڵەكە گەیشتبێتە رادەی زەكات، زەكاتوەرگرەكەش تا كۆتایی سالّ زەكاتی پێ بچێو هەر موسوڵمان بێو هەر زیندوو بێ ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ: أَنَّ الْعَبَّاسَ ﷺ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: فِي تَعْجِيلِ صَدَقَتِهِ قَبْلَ أَنْ تَحِلَّ؟ فَرَخَّصَ لَهُ فِي ذَلِكَ﴾ رواه الترمذي وغيره، حەزرەتی (عباس-خوا لێی رازی بێ- پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ كرد: ئایا دروستە زەكاتەكەم پێش بخەم پێش ئەوەی سالّ تەواو ببێ؟ پێغەمبەرﷺ رێگەی دایێ پێشی بێخێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (زَكَاةُ الْفِطْرِ) سەرفیترەی مانگی رەمەزان ﴾

(وَتَجِبُ زَكَاةُ الْفِطْرِ) واجبە زەكاتی سەرفیترەی مانگی رەمەزان (بِثَلَاثَةِ شَرَائِطَ) بە سێ مەرج (اَلإِسْلَامِ) یەكەم: موسوڵمان بێ، واتە: لە سەر كافر واجب نیە سەرفیترەی خۆی بدا ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا: قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعاً مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعاً مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ سەرفیترەی رەمەزانی واجبی كردوە: لە سەر كۆیلەو ئازادو نێرو مێو گەورەو بچوك، بەو مەرجەی ئەوانە موسوڵمان بن.

(وَبِغُرُوبِ الشَّمْسِ) دووەم: بە ئاوابوونی رۆژ (مِنْ آخِرِ يَوْمٍ) لە ئاخیرڕۆژ (مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ) لە مانگی رەمەزان، واتە: لە دەست پێكردنی شەوی‌جەژنەوە سەرفیترە واجب ئەبێ، كەواتە: ئەگەر یەكێك لە شەوی‌جەژندا بمرێ، واجبە سەرفیترەی بۆ بدرێ.

هەروەها ئەگەر منداڵێك لە رەمەزاندا لە دایك ببێ، یان پێش رۆژ ئاوابوونی رۆژی ئاخیری رەمەزان لە دایك ببێ، واجبە سەرفیترەی بۆ بدرێ، بەڵام ئەگەر لە شەوی‌جەژندا لە دایك بوو، ئەوە سەرفیترەكەی واجب نیە.

(وَوُجُودِ الْفَضْلِ) سێیەم: ئەو سەرفیترەیە زیاد بێ (عَنْ قُوتِهِ) لە مەسرەفی خۆی (وَقُوتِ عِيَالِهِ) وە لە مەسرەفی ماڵو منداڵی خۆی (فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ) هی رۆژی جەژن و (وَلَيْلَتِهِ) هی شەوی جەژن، واتە: ئەگەر كەسێك زیاتری نەبو لە جلو بەرگو خواردنی شەو و رۆژی جەژن بۆ خۆیو ماڵو منداڵی، وە زیاتری نەبو لە ئەركی خانوو، وە لە ئەندازەی قەرزداری، ئەوە سەرفیترەی لە سەر واجب نیە.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە سەرفیترە هەر لە یەكەم رۆژی‌رەمەزانەوە بدرێ ﴿كَانَ النَّاسُ يُعْطُونَهَا قَبْلَ الْعِيدِ بِالْيَوْمِ وَالْيَوْمَيْنِ﴾ رواه البخاری، لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ بە رۆژێك و بە دوو رۆژ پێش جەژن سەرفیترەیان ئەدا. هەروەها ئەگەر رۆژی جەژن كۆتایی هاتو سەرفیترەی نەدابو، واجبە قەزای بكاتەوە.

وَيُزَكِّي عَنْ نَفسِهِ وَعَمَّنْ تَلْزَمُهُ نَفَقَتُهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ: صاعاً مِنْ قُوتِ بَلَدِهِ، وَقَدْرُهُ خَمْسَةُ أَرْطالٍ وَثُلُثٌ بِالْعِراقِيِّ.

(وَيُزَكِّي) واجبه زەكاتی سەرفیترە بدا (عَنْ نَفْسِهِ) لەجیاتی خۆی (وَعَمَّنْ تَلْزَمُهُ نَفَقَتُهُ) وە لەجیاتی ئەو کەسانەی کە لە سەری واجبە بەخێویان بکا: وەك ژنەکەیخۆیو منداڵە بچوکەکانیخۆی، هەروەها منداڵە گەورەکانیشیو دایکو باوکیشی بەو مەرجەی فەقیر بنو هەم (مِنَ الْمُسْلِمِينَ) موسوڵمانیش بن.

(صاعاً) ئەندازەی سەرفیترە بە پێوانە: یەك ساعە (مِنْ قُوتِ بَلَدِهِ) لەو جۆرە خواردنەی دانیشتووانی ئەو شوێنە بە زۆری ئەیخۆن (وَقَدْرُهُ) ئەندازەی ساعیسەرفیترە بەکێشان (خَمْسَةُ أَرْطالٍ وَثُلُثٌ) پێنج ڕیتڵو سێیەکە ڕیتڵێکە (بِالْعِراقِيِّ) بەڕیتڵیعێراق، ئێستا ئەکاتە (٢٤٢٠)گرام، واتە: نزیکەی دوو کیلۆو نیو.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوە لە سەر مەزهەبی ئیمامی(شافعي)یە، بەڵام لە سەر مەزهەبی ئیمامی (حنفي): ئەگەر خورما، یان جۆ لە سەرفیترە بدا، ئەوە یەك ساع واجبە، بەڵام ئەگەر مێوژ، یان گەنم، یان ئاردی گەنم بدا، ئەو کاتە نیو ساع واجبە.

ئینجا بزانە: ساعی (حنفي) لەگەڵ ساعی(شافعي) جیاوازە؟ چونکە ساعی(حنفي) (٣٦٣٠) سێ کیلۆو شەشسەدو سی گرامە، کەواتە: نیو ساعی ئەوان ئەکاتە (١٨١٥) گرام، نزیکەی دوو کیلۆ.

دووبارە بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفي)دا دروستە: نرخی ئەو نیو ساعە پارە بدرێتە هەژاران بۆ سەرفیترە، بەگوێرەی نرخی بازار.

﴿پاشکۆ﴾: ١- دروستە هەژارێك سەرفیترەی خۆی بداتە هەژارێکیتر، ئینجا ئەو هەژارەش سەرفیترەیخۆی بداتە ئەوی، هەر چەند ژمارەی خێزانیشیان وەکو یەکتری نەبێ.

٢- ئەگەر ئافرەتێك لە مێردەکەی خۆی تۆرابو، یان بە بێئیزنی مێردەکەی لە ماڵەوە دەرچوبو، ئەوە سەرفیترەی لە سەر مێردەکەی واجب نیە.

٣- ئەگەر دایكو باوكو کوڕو کیژی بالغ ئەیانتوانی خۆیان بەخێو بکەن دروست نیە بە بێئیزن سەرفیترەیان بۆ بدا؟ چونکە زەکات خواپەرستیەو پێویستی بە نیەت هەیە، جا ئەو ئیزندانە ئەبێتە نیەتهێنان، هەروەها دروست نیە بە بێئیزن سەرفیترەی خوشكو برا، یان ژنیبرای، یان ژنیکوڕی، یان خوشکیژنی، یان هەر بێگانەیەکیتر بدا، هەر چەند ماڵیشیان لەگەڵ یەکدا بێ.

٤- بزانە: ئەوەی ڕۆژووش ناگرێ، هەر واجبە سەرفیترەکەی بدا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: فَرَضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ زَكاةَ الفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَساكِينِ﴾ رواه

(فَصْلٌ) وَتُدْفَعُ الزَّكَاةُ إِلَى الأَصْنَافِ الثَّمَانِيَةِ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللهُ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ الْعَزِيزِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ].

الحاكم، پێغەمبەرﷺ سەرفیترەی واجب کردوە بۆ ئەوەی ببێتە پاککەرەوەی مرۆڤی بەڕۆژوو لە قسەی پڕوپوچو ناشەرعی، هەم بۆ ئەوەی ببێتە خۆراکی هەژاران.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەشکردنی زەکات ﴾

(وَتُدْفَعُ الزَّكَاةُ) ئەو زەکاتانەی باسمان کردن، ئەدرێنو دابەش ئەکرێن (إِلَى الأَصْنَافِ الثَّمَانِيَةِ الَّذِينَ) بە سەر ئەو هەشت جۆرە کەسانەی کە (ذَكَرَهُمُ اللهُ) خوای گەورە ناوی بردون (فِي كِتَابِهِ الْعَزِيزِ) لە قورئانی پیرۆزدا (فِيقَوْلِهِ تَعَالَى) لەو ئایەتە پیرۆزەی سورەتی (التوبة) کە ئەفەرموێ:

﴿إِنَّمَاالصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِيالرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِيسَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَاللهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ زەکات دانراوە تەنها بدرێتە گەدایان و هەژاران و کرێکارانی زەکاتو نوێموسوڵمانانو کۆیلەکان و قەرزداران و جەنگاوەرانیڕێگەیخواو ڕێبوار، خوای گەورە وەهای واجب کردوە، خوا زانایەو کارلەجێیە.

(**پێناسە**): ١- (فَقِير)، واتە: هەژار، کەسێکە ئەوەندە ماڵی نەبێو کارێکی وەهای پێ نەکرێ: کە جێگەی نیوەی پێویستیەکانی ژیانی بۆ پڕ بکاتەوە، بۆ وێنە: پێویستی بە سەد دینار هەبێ، بەڵام ئەو تەنها سی دینار، یان چل دیناری دەست بکەوێ.

٢- (مِسْكِين)، واتە: گەدا، کەسێکە ماڵی هەبێ، یان بتوانێ کارێکی وەهابکا: کە جێگەی پێویستیەکانی ژیانی لە نیوەی زیاتر بۆ پڕ بکاتەوە، بەڵام بەشی نەکا، واتە: پێویستی بە سەد دینار هەبێ، بەڵام ئەو تەنها حەفتا، یان هەشتا دیناری دەست بکەوێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر هاتو ئەیتوانی کار بکا، بەڵام لە بەر خوێندن ڕێگەی نەبو کار بکا، یان کاری حەڵاڵی دەست نەئەکەوت، یان نەئەگونجا خۆی ئاشکرا بکاو کار بکا، ئەوانە گشتیان بە گەدا، یان بە هەژار دائەندرێن، هەروەها ئەگەر کەسێك پێویستی بە ژن هێنان هەبوو، بۆی دروستە بە ئەندازەی ئەرکی ژن هێنان زەکات وەربگرێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك لە لایەن دایکو باوکی، یان لە لایەن منداڵەکانی بەخێو بکرێو پێویستیەکانی ژیانی بۆ دابین بکرێن، ئەوە نە بە گەداو نە بە هەژار ناژمێردرێ، هەرچەند هیچیشی نەبێ.

هەروەها ئەو کەسەی بە ناوی خواپەرستی واز لە ئیشوکار ئەهێنێ، هەم ئەو ژنەی لە مێردەکەی تۆراوە، ئەوانەش بە گەداو هەژار ناژمێردرێنو نابێ زەکات وەربگرن.

وَإِلَى مَنْ يُوجَدُ مِنهُمْ، وَلاَ يَقْتَصِرُ عَلَى أَقَلَّ مِنْ ثَلاَثَة مِنْ كُلِّ صِنْف إِلاَّ الْعَامِلَ،

٣- (عامِلُالزَّكاةِ)، واتە: كرێكارى زەكات، ئەو كەسەيە كە زەكات كۆ ئەكاتەوەو دابەشى ئەكاو ناوى زەكاتدەرەكان ئەنووسێ.

٤- (مُؤَلَّفَةُالْقُلُوب)، واتە: نوێموسوڵمان، ئەو كەسەيە كە تازە موسوڵمان بووەو نيازى بێهێزە، يان بەهێزە بەڵام خاوەنى پلەو خزمو دۆستە، ئەگەر بە زەكات پێدانى ڕێزى لێبندرێ، كەسانىتريش چاوى لێئەكەنو موسوڵمان ئەبن.

٥- (اَلرِّقَاب)، واتە: كۆيلەى نووسراوپێدراو، ئەو كۆيلەيە گەورەكەى پێى ئەڵێ: ئەگەر ئەوەندە پارەيەم بۆ بێنى ئازادت ئەكەم، ئەوەش بە ئەندازەى پێويستى زەكاتى ئەدرێتێ.

٦- (اَلْغَارِمُ)، واتە: قەرزدار، ئەو كەسەيە بۆ كاروبارىخۆى تووشى قەرزدارى بوبێ: وەك خانووكردنو ژن هێنان، يان بەڵايەكى هاتبێتە سەر: وەك كوشتنێكى بە هەڵە، ئەو جۆرە قەرزدارانە-بە ئەندازەى قەرزەكە-ئەياندرێتێ، بەو مەرجەى نەتوانن قەرزەكە بدەنەوە، بەڵام ئەگەر بۆ ئاشتكردنەوەو مراندنەوەىئاژاوە قەرزدار بوبێ، ئەوە زەكاتى ئەدرێتێ هەرچەند دەوڵەمەنديش بێ.

٧- (سَبِيلُالله)، واتە: جەنگاوەرانى ڕێگاىخوا، ئەو كەسانەن كە بە بێموچە لە ڕێگاى خوا جەنگ ئەكەن، ئەوانەش بە ئەندازەى ئەركى خواردنو جلو بەرگى خۆيانو منداڵيان تا ئەگەڕێنەوە، هەروەها بۆ كڕينى چەكو تەقەمەنيش زەكاتيان ئەدرێتێ، هەرچەند دەوڵەمەنديش بن.

٨- (اِبنُالسَّبِيل)، واتە: ڕێبوار، ئەو كەسەيە كە پێويستە بۆ شوێنێك بچێ، يان ئەيەوێ بگەڕێتەوە بۆ ماڵىخۆى، ئەمەش بەگوێرەى پێويستىسەفەرەكەى زەكاتى ئەدرێتێ، بەو مەرجەى هيچى نەبێ بۆ مەسرەفى ڕێگەو سەفەرەكەشى بۆ گوناهكارى نەبێ.

ئينجا ئەبى زەكات بدرێتە ئەو هەشت جۆرانە ئەگەر هەبون (وَإِلَى مَنْ يُوجَدُ مِنهُمْ) ئەگەر كشتيان پێكرا نەبون ئەدرێتە ئەوانەى ئێستا دەست ئەكەون (وَلاَ يَقْتَصِرُ عَلَى أَقَلَّ مِنْ ثَلاَثَةٍ) وە نابێ زەكاتەكەى بداتە كەمتر لە سێ كەسان لە هەر جۆرێك (اِلاَّ الْعَامِلَ) تەنها جۆرى كۆكەرەوەى زەكات، ئەگەر يەك كەسيش بێ، دروستە.

﴿ئاگادارى﴾: ئەوەى باسمان كرد، فەرموودەى ئيمامى(شافعي)يە-خوا لێى ڕازى بێ- بەڵام هەندێ زاناىتر فەرموويانە: دروستە زەكات بداتە سێ كەسيش.

هەم لە مەزهەبى ئيمامى (حنفى)دا-خوا لێى ڕازى بێ- دروستە: زەكات بدرێتە تەنها يەك كەسيش، جا سەرفيترە بێ، يان زەكاتەكانىتر، زۆر لە زانايان ئەم فەرموودەيان بە پەسند زانيوە.

وَخَمْسَةٌ لاَيَجُوزُ دَفْعُها إِلَيْهِمْ: اَلْغَنِيُّ بِمالٍ أَوْ كَسْبٍ، وَالْعَبْدُ، وَبَنُوهاشِمٍ وَبَنُوالْمُطَّلِبِ،

جا بزانه: دروست نیه گواستنه‌وه‌ی زه‌كات له شوێنێك-كه هه‌ژارو گه‌دای تێدابن- بۆ شوێنێكی‌تر ﴿لأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمَّا بَعَثَ مُعاذاً إِلَى الْيَمَنِ قالَ لَهُ: أَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرائِهِمْ﴾ رواه‌الشيخان، چونكه پێغه‌مبه‌رﷺ (معاذ)ی نارده (يَمَنْ)و، پێی فه‌رموو: به خه‌ڵكی (يَمَنْ) بڵێ: خوا زه‌كاتی له سه‌ر ده‌وڵه‌مه‌نده‌كانیان واجب كردوه، ئه‌درێته‌وه هه‌ژاره‌كانی خۆیان.

به‌ڵام له مه‌زهه‌بی ئیمامی (حنفي)دا: دروسته زه‌كات بگواسترێته‌وه، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر خزمێكی هه‌ژاری هه‌بێ، سوننه‌ته زه‌كاته‌كه‌ی بۆ بنێرێ.

﴿ئاگاداری﴾: دروست نیه ئه‌و قه‌رزه‌ی له سه‌ر هه‌ژاره‌كه‌یه: به به‌ر زه‌كاتی بێخێ، واته: بڵێ: قه‌رزه‌كه‌م مه‌ده‌وه وای دائه‌نێم كه زه‌كاتم داوه‌ته تۆ و زه‌كات نادەم.

هه‌روه‌ها دروست نیه بڵێته هه‌ژاره‌كه: به‌و مه‌رجه زه‌كاتت ئه‌ده‌مێ: كه له‌جیاتی قه‌رزه‌كه‌م بیده‌یه‌وه خۆم.

(وَخَمْسَةٌ) پێنج جۆره كه‌س هه‌نه (لاَيَجُوزُ) دروست نیه (دَفْعُهاإِلَيْهِمْ) زه‌كاتیان بدرێتێ:

یه‌كه‌م: (اَلْغَنِيُّ) ده‌وڵه‌مه‌نده (بِمالٍ) له به‌ر ئه‌وه‌ی به‌شی خۆی ماڵی هه‌یه (أَوْ كَسْبٍ) یان له به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌توانێ ئیش‌وكار بكاو گوزه‌رانی ماڵو منداڵی پێ دابین بكا، جا-ئه‌و ده‌وڵه‌مه‌نده-هه‌رچه‌ند خانوو و موڵكیشی نه‌بێ، زه‌كاتی هه‌ر پێناشێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ عُمَرَ رَضِيَ‌اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلاَ لِذِي‌مِرَّةٍ سَوِيٍّ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: ئه‌و زه‌كاته حه‌ڵاڵ نیه بۆ كه‌سێكی به‌شی خۆی ماڵی هه‌بێ، یان لاشه‌یه‌كی به‌هێزو ته‌واوی هه‌بێ بۆ ئیش‌و كار.

دووه‌م: (وَالْعَبْدُ) كۆیله‌یه، كه نووسراوی پێ‌نه‌درابێ.

سێیه‌م: (وَبَنُوهاشِمٍ) نه‌ته‌وه‌ی هاشم‌و (وَبَنُوالْمُطَّلِبِ) هه‌روه‌ها نه‌ته‌وه‌ی موتته‌لیب، چونكه ئه‌وانه خزمی‌پێغه‌مبه‌رنﷺ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ‌الحارِثِ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّها لاتَحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلا لآلِ مُحَمَّدٍﷺ﴾ رواه مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: ئه‌و زه‌كاته بۆ پێغه‌مبه‌رﷺ حه‌ڵاڵ نیه‌و بۆ خزمه‌كانیشی حه‌ڵاڵ نیه.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌و سه‌یدانه‌ی كه له كوردستان نیشته‌جێن‌و نه‌ته‌وه‌ی (فاطمة)ی كیژی پێغه‌مبه‌رنﷺ دروست نیه زه‌كات وه‌ربگرن.

به‌ڵام هه‌ندێ له زانایان فه‌رموویانه: چونكه خزمه‌كانی پێغه‌مبه‌رﷺ ئێستا له پێنجێكی(بیت المال) به‌شیان نیه، دروسته زه‌كات وه‌ربگرن، كه‌وابوو: به‌م فه‌رموده‌یه سه‌یده‌كانیش دروسته زه‌كات وه‌ربگرن.

وَالْكافِرُ، وَمَنْ تَلْزَمُ الْمُزَكِّي نَفَقَتُهُ لاَ يَدْفَعُها إِلَيْهِمْ بِاسْمِ الْفُقَراءِ وَالْمَساكِينِ.

چوارەم: (وَالْكافِرُ) كافر زەكاتی پێناشێ، بگەرێوە بۆحەدیسی موعاز.
پێنجەم: (وَمَنْ تَلْزَمُ الْمُزَكِّي) كەسێكە كە لە سەر زەكاتدەرەكە واجب بێ (نَفَقَتُهُ) بەخێوی بكا: وەك ژنو باوكو كوڕو كیژو ئەو جۆرانە، كەوابوو: (لاَ يَدْفَعُها إِلَيْهِمْ) دروست نیە زەكاتدەرەكە زەكاتی خۆی بیانداتێ (بِاسْمِ الْفُقَراءِ وَالْمَساكِينِ) بە ناوی هەژارو گەدایان، چونكە بەو زەكاتدانە بەخێوكردن لە سەر خۆی لائەدا، ئەمەش ئەبێتە فێڵبازی، بەڵام بە ناوی قەرزدارو ڕێبوارو جەنگاوەری ڕێگای خوا، دروستە زەكاتیان بداتێ.

﴿ئاگاداری﴾: ١- دروستە ئافرەت زەكاتەكەی خۆی بداتە مێردەكەی‌خۆی، هەروەها دروستە باوك زەكاتی‌خۆی بداتە ئەو جۆرە كوڕەی كە مندالٚو خێزانی هەنەو پێی بەخێو ناكرێن.

٢- پێویستە كە كاتی زەكات واجببوون هات، بەزوترین كات زەكات بدا.

٣- هەروەها مەكروهە ئەوشتەی لە زەكات دلویەتیە كەسێك، یان بە خێر دلویەتینێ، لێی بكرێتەوە ﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه قالَ: حَمَلْتُ عَلى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ فَظَنَنْتُ أَنَّ صاحِبَهُ بائِعُهُ بِرُخْصٍ فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَتَبْتَعْهُ وَلَوْ أَعْطاكَهُ بِدِرْهَمٍ﴾ رواه‌الشیخان، ئیمامی (عمر) فەرمووی: بۆ ڕێگای خوا ئەسپێكم دایە پیاوێك، جاوام زانی بە هەرزان ئەیفرۆشێتەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لێی مەكرەوە هەرچەندە بە یەك دیرهەمیش پێت بفرۆشێ.

٤- دروستە وەكیلگرتن بۆ زەكاتدانو بۆ زەكات وەرگرتن.

٥- كاركردن بە هەژارو گەدا، یان باسكردنی زەكات ڕووبەڕووی زەكاتوەرگرەكە، یان منەت لە سەركردنی، لە خێرەكەی كەم ئەكاتەوە.

﴿پاشكۆ﴾: ١- ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ سَأَلَ النّاسَ تَكَثُّراً فَإِنَّما يَسْأَلُ جَمْراً فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ يَسْتَكْثِرْ﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەر كەسێك دەرۆزە بكاو زەكات وەربگرێ بۆ ئەوەی ماڵی زۆر ببێ، ئەوە پەنگری جەهەنەم بۆ خۆی كۆ ئەكاتەوە، جا با كەم بكا، یان زۆر بكا.

٢- ﴿عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه:قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خێركردن توڕەیی‌خوا ئەكوژێنێتەوەو مردنی نالەبار ئەگەڕێنێتەوە.

٣- ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِزَيْنَبَ: زَوْجُكِ وَوَلَدُكِ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتِ بِهِ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەر ﷺ بە (زەینەبە)ی فەرموو: مێردی خۆتو منداڵەكانی خۆت لە هەموو كەسێك موستەحەقترن خێریان پێ بكەی.

* * *

(كِـــتابُ الـــصِّـــيامِ)

وَشَـــرائِطُ وُجُـــوبُ الصِّـــيامِ أَرْبَعَـــةُ أَشْـــياءَ: اَلإِسْـــلامُ، وَالْبُلُـــوغُ، وَالْعَـــقْـــلُ،

﴿كِتابُ الصِّيامِ: ئەم پەرتووكە باسی ڕۆژوو ئەكا﴾

ڕۆژوو لە ئیسلامدا ئەمەیە: لـە بەرەبەیانـەوە تـا ڕۆژئـاوابوون خـۆی قەدەغـە بكا لـەو شتانەی ڕۆژوو بە تاڵ ئەكەنەوە. ڕۆژووی مانگیڕەمەزان چوارەمین ڕوكنی ئیسـلامە، لـە مانگی (شعبان) ساڵی دووەمی كۆچی واجب كراوە.

ئینجا بزانـە: بەڕۆژووبوونی مانگیڕەمەزان واجب ئـەبێ: بـە دیـتنی مـانگی یەكشـەوەی ڕەمەزان، یان بە تەواوبوونی سی ڕۆژی مانگی شـەعبان ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قَـالَ النَّبِيُّ ﷺ: صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَإِنْ حالَتْ دُونَهُ غَيابَةٌ فَأَكْمِلوُا ثَلاثِينَ يَوْمَـاً﴾ رواه الترمذی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: كە مانگی یەكشـەوەی ڕەمـەزانتان بینی بـەڕۆژوو بن، هەروەها ئەگەر مـانگی یەكشـەوەی شـەووالتان بـینی بیكەنـە چـەژن، بـەڵام ئەگـەر مانگی یەكشەوەتان نەبینی، سی ڕۆژی شەعبان، یان ڕەمەزان تەواو بكەن.

دیســان بزانـە: بـە شـاهیدیی پیـاوێكی دادپـەروەر-(عَـدْل)-كـە بڵـێ: (مـن مـانگی یەكشەوەی ڕەمەزانی ئەم ساڵم دیتوە).- ئەبێتە ڕەمەزان.

هەروەها ئەگەر فەرمانڕەوایەكی موسوڵمانان بڕیاری بڵاوكردەوەو گوتی: (بە شـەرع بـۆم دەركەوتوە سبەینێ ڕەمەزانە). ئەوە هەركەسێك لـە ژێـر فـەرمانی ئـەودا بـێ، واجبـە بیكاتە ڕەمەزانو بەڕۆژوو بێ.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لـە مەزهـەبی(شـافعي) هـەرسێك مەزهەبەكەیتر ئەفـەرموون: ئەگـەر لە وڵاتێكی ئیسلامدا مانگی یەكشـەوەی ڕەمـەزان ببینـرا، لـە هـەموو وڵاتـانیتر ئەبێتـە ڕەمەزان، هەرچەند دووریش بن.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الصِّيامِ) مەرجەكانی واجببوونی ڕۆژوویڕەمەزان (أَرْبَعَةُ أَشْياءَ) چوار مەرجن: یەكەم: (الإِسْلامُ) ئیسلامەتییە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَىالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ ئەی خـاوەن بـاوەڕان ڕۆژووی مـانگی ڕەمـەزان لـە سەر ئێوە واجب كراوە، هەروەك لە سەر ئوممەتەكانی پێش ئێوەش واجب كراوە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغبوونە، واتە: لە سەر منداڵ واجب نیە. سـێیەم: (وَالْعَقْـلُ) عـەقڵی هەبێ، واتە: لە سەر شێتو بێهۆش واجب نیە ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَاللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النّائِمِ حَتّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتّى يُفِيقَ﴾ رواه احمد والنسائی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نوسینی تاوان لە سەر سـێ كەسـان هەڵگیراوە: لە سەر نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلوغی ئەبێ، لـە سـەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

وَالْقُــدْرَةُ عَلَى الصَّــوْمِ. وَفَــرائِضُ الصَّــوْمِ أَرْبَعَــةُ أَشْــياءَ: اَلنِّيَّةُ، وَالإِمْسَاكُ: عَنِ الأَكْلِ وَالشُّرْبِ، وَالْجِماعِ، وَتَعَمُّدِ الْقَيْءِ.

چوارهم: (وَالْقُدْرَةُ عَلَى الصَّوْمِ) توانای ڕۆژووگرتنی ههبێ، ههروهك لهمهودوا باسی ئهكهین.

﴿**ئاگاداری**﴾: ئهگهر مندالْ توانای ڕۆژووی ههبوو، واجبه له حهفت سالْیهوه فهرمانی پێ بكرێ ڕۆژوو بگرێ، وه له ده سالْی لێی بدرێ ئهگهر بهڕۆژوو نهبو.

(وَفَــرائِضُ الصَّــوْمِ) واجبــهكانی ڕۆژوو (أَرْبَعَــةُ أَشْــياءَ) چــوارن:

یهكهم: (اَلنِّيَّةُ) نیهتهێنانه ههموو شهوێك، واته: له ڕۆژ ئاوابوونهوه تا پێش بهیان ماوهی ههیه كه به دلْ نیهت بێنێو بلْێ: (نیەتم وەیە سبەینێ بەڕۆژوو بم لە واجبی ڕەمەزانی ئەم ساڵ).

كهواته: ئهگهر به شهو نیهتی له بیرچو، ڕۆژووهكهی دروست نیهو ئهبی قهزای بكاتهوه ﴿عَنْ حَفْصَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ لَمْ يُجْمِعِ الصِّيامَ قَبْلَ الْفَجْرِ فَلا صِيامَ لَــهُ﴾ رواه ابنا خزيمة وحبـان، پێغهمبهر ﷺ فـهرمووی: هـهر كهسێك تـا پـێش بـهیانی نیـهتی ڕۆژووی نههێنابێ، ڕۆژووهكهی قهبولْ نابێ.

﴿**ئاگاداری**﴾: ڕۆژووی سوننهت تا پێش نیوهڕۆ ماوهی نیهتهێنانی ههیه، بهو مهرجهی له بهیانهوه تا نیهت ئههێنێ هیچی وای نهكردبێ: ڕۆژووی پێ بهتالْ ببێ ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ ذاتَ يَوْمٍ فَقالَ: هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ؟ قُلْنا: لاَ. قالَ: فَإِنِّي إِذاً صائِمٌ﴾ رواه مسـلم، (عائِشَــة) -خوا لێی ڕازی بێ- فـهرموویـهتی: ڕۆژێـك پێغهمبـهر ﷺ هاتـه مالْـهوهو فهرمووی: ئایا شتێك ههیه بیخۆم؟ گوتمـان: هیچمان نیـه. جا فـهرمووی: كـهوابێ: مـن بهڕۆژووم، واته: بهڕۆژوو ئهبم.

ئینجـا بزانـه: هــهر ئـهو حهدیسـه بهلْگـهی ئیمـامی(حنفـی)یـه كـه ئهفـهرموێ: لـه ڕۆژئاوابوونهوه تا كاتی چێشتهنگاو دروسته: نیهتی ڕۆژووی ڕهمهزان بێنێ.

ههروهها بزانه: له مهزههبی ئیمامی(مالك)دا: دروسته ههر له یهكـهم شـهوی ڕهمهزانـهوه یهك جار نیهت بێنێ بۆ ههموو ڕهمهزان، ئیتر نایهوێ ههموو شهوێك نیهت بێنێ، جا ئـهو فهرموودهیه زۆر به سودهو پێویسته ڕهفتـاری پـێبكرێ، بـۆ ئـهوهی لـه قهزاكردنـهوهی ڕۆژوو ڕزگار ببین، ههروهها ئهو فهرموودهیه بۆ ڕۆژوهكانیتری كهففارهتیش-كه به سـهر یهكدا واجبن- ئیشی پێئهكرێ.

﴿**ئاگاداری**﴾: واجبه: له نیهتهێناندا ناوی ڕۆژووهكه دیاری بكرێ: ئایا ڕهمهزان بـێ، یان نهزر بێ، یان قهزا بێ، یان كهففارهت بێ.

دووهم: (وَالإِمْسَاكُ) خۆ قهدهغهكردنه (عَنِ الأَكْلِ) له خواردنو (وَالشُّرْبِ) لـه خواردنـهوه **سێیهم:** (وَالْجِماعِ) خۆ قهدهغهكردنـه لـه جیمـاع كـردن. **چوارهم:** (وَتَعَمُّدِ الْقَـيْءِ) خـۆ قهدهغهكردنه له خۆڕشاندنهوه. جا ئهو سێیانه له بهیانهوه تا ڕۆژئاوابوون قهدهغهنه.

وَالَّذى يُفطِرُ به الصَّائِمُ عَشرَةُ أشياءَ: ما وَصَلَ عَمْداً إلىَ الْجَوْفِ أوالرَّأسِ، وَالْحُقْنَةُ فِي أَحَدِالسَّبِيلَيْنِ، وَالْقَيْءُ عَمْداً،

﴿باسی بەتالبوونی ڕۆژوو﴾

(وَالَّذِى يُفطِرُ بِهِ الصَّائِمُ) ئەو شتانەی ڕۆژوو بەتاڵ ئەکەن (عَشَرَةُ أَشْياءَ) دە شتن، هەر یەکێك لەو دەیانە ڕووی‌دا، ئەبی ڕۆژووەکە قەزا بکاتەوە:

یەکەم: (ما وَصَلَ عَمْداً) گەیاندنی شتێکە بە قەسدی (إِلَى الْجَوْفِ) بۆ ناو بۆشایی لەش: وەك سینگو زگو میزدانە (أوالرَّأسِ) یان بۆشایی‌یەکانی سەری: وەك گەروو و لووتو گوێو ناو مێشکدان، ئینجا ئەو شتە: خواردنو خواردنەوە بێ، یان دەرمان بێ، یان شتێکی‌تر بێ: وەك قوتدانی دوکەڵی‌جگەرەو بەڵغەمو، تێنانی پەنجەی دەستو داروچکە...هتد.

بەڵام ئەگەر یەکێکی لەوانە بە هەڵە کرد، یان بە زۆر پێیان کرد، یان لەبیری چوبو کە بەڕۆژووە، ئەوە ڕۆژووەکەی بەتاڵ نابێو قەزاکردنەوەی ناوێ ﴿عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صائِمٌ فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ فَإِنَّما أَطْعَمَهُ اللهُ وَسَقاهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لەبیری‌چو کە بەڕۆژووەو شتێکی خوارد، یان شتێکی خواردەوە، با ڕۆژووەکەی تەواو بکا، چونکە خوای گەورە ئەو خواردنو خواردنەوەی داوەتێ.

﴿ئاگاداری﴾ مەرجە: شتەکە لە کونێکی‌کراوەڕا بچێتە ناو بۆشایی، کەواتە: هەر شتێك لە ڕێگای دەمارەوە، یان لە ڕێگای پێستەوە بچێتە ناو لەشی مرۆڤ-جگە لە بۆشایی- ئەوە ڕۆژووی پێ بەتاڵ نابێ، هەرچەند تێنووەتی‌و برسیەتیش لاببا: وەکو شرونقە لێدانو خۆ چەورکردنو خوێن تێکردنی‌دەمارو ئاو تێکردنی‌دەمار ﴿قالَ بَعْضُ أَصْحابِ النَّبِيِّ ﷺ: لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ الْماءَ وَهُوَ صائِمٌ مِنَ الْحَرِّ أَوِالْعَطَشِ﴾ رواه أبوداود، واتە: پێغەمبەرم ﷺ بینی بەڕۆژوو بوو، لە بەر گەرما، یان تێنووەتی ئاوی بە سەری خۆی‌دا ئەکرد.

هەروەها بە تێچوونی‌پێشوولەو دوکەڵو تۆزی‌خۆڵو تۆزی‌ئاردو بۆنکردنو تف قوتدانو دەرمانی‌چاو-بە هیچێکیان-ڕۆژوو بەتاڵ نابێ.

دووەم: (وَالْحُقْنَةُ) تێکردنی شتێکە بە ترومپا (فِى أَحَدِ السَّبِيلَيْنِ) لە ناو یەکێك لە کونی پێشەوە، یان پشتەوە: جا دەرمان بێ، یان نا، وەك پەنجە تێنان لە کاتی تارەت کردن، ئەوە ڕۆژوو بەتاڵ ئەکا.

سێیەم: (وَالْقَيْءُ عَمْداً) خۆ ڕشاندنەوەیە بە قەسدی ﴿عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ ذَرَعَهُ الْقَيْءُ وَهُوَ صائِمٌ فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضاءٌ، وَإِنِ اسْتَقاءَ فَلْيَقْضِ﴾ رواه اصحاب السنن

والحاكم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بەڕۆژوو بێو بە دەست خۆی نەبو ڕشاوە، قەزاکردنەوەی لە سەر نیە، بەڵام ئەگەر بەخۆی خۆی ڕشاندەوە، با ڕۆژووەکە قەزا بکاتەوە.

چوارەم: (وَالْوَطْءُ عَمْداً فِي الْفَرْجِ) جیماع کردنە بە قەسدی، واتە: ئەگەر نەیزانی بەڕۆژووە، یان نەیزانی حەرامە ڕۆژووەکەی بەتاڵ نابێ.

پێنجەم: (وَالإِنْزالُ) هێنانی ئاوی خۆیەتی، واتە: خۆ ڕەحەتکردنە (عَنْ مُباشَرَةٍ) بە هۆی دەستبازی لەگەڵ یەکێکیتر، یان بە هۆی دەست تێوەردانی عەورەتیخۆی ﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يُقَبِّلُ وَيُباشِرُ وَهُوَ صائِمٌ، وَكانَ أَمْلَكَكُمْ لإِرْبِهِ﴾ رواه الشيخان، حەزرەتی(عائِشَة) فەرموویەتی: پێغەمبەرﷺ لەو کاتەی کە بەڕۆژوو بوو، خێزانەکانی خۆی ماچ ئەکردنو دەستبازیی لەگەڵ ئەکردن، بەڵام لە هەمووتان خۆڕاگرتر بوو، لەشی پیس نەئەبو. واتە: ئەگەر مەترسی ئاوهاتنی هەبایە وای‌نەئەکرد.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك بە شەو جیماعی کرد، بەڵام تا دوای بانگی سبەینێ خۆی نەشۆرد، یان بە ڕۆژ نوستو تووشی جەنابەت بوو، واتە: لەشی پیس بوو، ئەوانە هیچیان ڕۆژوویان بەتاڵ نابێ ﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يُدْرِكُهُ الْفَجْرُ مِنْ رَمَضانَ مِنْ غَيْرِ حُلُمٍ فَيَغْتَسِلُ وَيَصُومُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لەشی بە جەنابەت دەبو، بەیان دائەهاتو بەڕۆژوو بوو، ئینجا خۆی ئەشۆردو ڕۆژووەکەی تەواو ئەکرد.

شەشەم: (وَالْحَيْضُ) هاتنی خوێنیحەیزە هەرچەندە یەك پشکیش بێ. حەفتەم: (وَالنِّفاسُ) هاتنی خوێنی دوای منداڵبوونە. هەشتەم: بە منداڵبوونیش ڕۆژوو بەتاڵ ئەبێ، هەرچەند خوێنیش نەبینێ ﴿سُئِلَتْ عائشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنها: ما بالُ الْحائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ قالَتْ: كانَ يُصِيبُنا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّوْمِ وَلاَنُؤْمَرُ بِقَضاءِ الصَّلاَةِ﴾ رواه الشيخان، حەزرەتی (عائِشَة) فەرموویەتی: کاتێ تووشی حەیز ئەبوین، پێغەمبەرﷺ فەرمانی پێ‌ئەکردین ڕۆژوو قەزا بکەینەوە، بەڵام فەرمانی نەئەکرد نوێژ قەزا بکەینەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەت بە شەو پاك بۆوە: لە حەیز، یان لە نیفاس، واجبە نیەت بێنێو سبەینێ بەڕۆژوو بێ، هەرچەند فریاش نەکەوێ خۆی بشۆرێ.

نۆیەم: (وَالْجُنُونُ) شێت بوونە: واتە: ئەگەر بۆ ماوەیەکی کەمیش شێت ببێ، ڕۆژووەکەی بەتاڵ ئەبێتەوە، بەڵام قەزاکردنەوەی لە سەر نیە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك لە بەیانەوە تا ڕۆژ ئاوابوون نووست، یان لە هۆش خۆی چوو، بەڵام بۆ ماوەیەکی کەم بە هۆش هاتەوە، هەردووکیان ڕۆژووەکەیان دروستە.

دەیەم: (وَالرِّدَّةُ) کافربوونە، واتە: ئەگەر موسوڵمانی بەڕۆژوو یەك کوفر بکا، ڕۆژووەکەی

وَيُسْتَحَبُّ فِي الصَّوْمِ ثَلاَثَةُ أَشْياءَ: تَعْجِيلُ الْفِطْرِ، وَتَأْخِيرُ السُّحُورِ، وَتَرْكُ الْهُجْرِ مِنَ الْكَلَامِ.

بەتاڵ ئەبێو واجبە قەزای بکاتەوە، بەڵام کافری بنەڕەتی -کە موسوڵمان ئەبێ- لە سەری واجب نیە ڕۆژووەکان قەزا بکاتەوە.

﴿ باسی سوننەتەکانی ڕۆژوو ﴾

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (فِي الصَّوْمِ) لە هەموو جۆرە ڕۆژووەکدا (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ شت:
یەکەم: (تَعْجِيلُ الْفِطْرِ) بە پەلە فەتار بکاتەوە، واتە: کە دڵنیابو ڕۆژ ئاوا بووە، شتێك بخوا، (ئەم شێوەیە پێی ئەگوترێ: بەربانگ).
دووەم: (وَتَأْخِيرُالسُّحُورِ) درەنگ پاشیو بخوا بەو مەرجەی گومانی لێپەیدا نەبێ: ئایا بەیان بووە، یان نا ﴿عَنْ سَهْلِ بنِ سَعْدٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَيَزالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ ما عَجَّلُوا الْفِطْرَ وَأَخَّرُواالسُّحُورَ﴾ رواه احمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: موسوڵمانان هەر لە باشیدا ئەژین تا بەردەوام ئەبن لە سەر فەتارکردنەوەی زوو و پاشیوخواردنی درەنگ.
ئینجا بزانە: سوننەتە فەتار بە خورما بکاتەوە، ئەگەر نەبوو، بە ئاو فەتار بکاتەوە ﴿عَنْ سَلْمانَ بن عامِرٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا أَفْطَرَ أَحَدُكُمْ فَلْيُفْطِرْ عَلَى تَمْرٍ فَإِنَّهُ بَرَكَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيُفْطِرْ عَلَى ماءٍ فَإِنَّهُ طَهُورٌ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کاتێ فەتارتان کردەوەبە قەسپ فەتار بکەنەوە، چونکە هێزتان زیاد ئەکا، ئەگەر قەسپ دەست نەکەوت، بە ئاو فەتار بکەنەوە، چونکە ئاو پاککەرەوەیە.
هەروەها سوننەتە: لە کاتی بەربانگ بڵێ: ﴿بِسْمِ اللهِ أَللّٰهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ﴾ رواه الطبراني.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پاشیوی خوارد، دوایێ ئاشکرا بوو لە کاتی پاشیوخواردن نوێژی سبەینێ بووە، ئەوە ئەبی تا ئێوارە بەڕۆژوو بێو قەزاشی بکاتەوە.
هەروەها ئەگەر وایزانی ڕۆژ ئاوا بووەو فەتاری کردەوە، دوایێ ئاشکرا بوو ڕۆژ ئاوا نەبوە، هەر ئەبی قەزای بکاتەوە.
سێیەم: (وَتَرْكُ الْهُجْرِ مِنَ الْكَلاَمِ) واز هێنانە لە قسەی ناشیرنو پڕوپووچو جنێودانو غەیبەتکردنو درۆکردن، چونکە بەم جۆرە شتانە خێری ڕۆژوو کەم ئەبێتەوە ﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا أَصْبَحَ أَحَدُكُمْ يَوْماً صائِماً فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَجْهَلْ فَإِنِ امْرُؤٌ شاتَمَهُ أَوْ قاتَلَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي صائِمٌ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر ڕۆژێك یەکێك لە ئێوە بەڕۆژوو بوو، با قسەی ناشیرنو پڕوپووچ نەکاو کردەوەی ناشیرن نەکا، جا ئەگەر کەسێك جنێوی پێدا، یان لەگەڵی کەوتە شەڕ، با بڵێ: من بەڕۆژووم. واتە: لەمە زیاتر وەڵامی نەداتەوە.

وَيَحْـرُمُ صِـيامُ خَمْسَـةِ أَيَّـامٍ: اَلْعِيـدانِ، وَأَيَّـامُ التَّشْـرِيقِ الثَّلاثَـةُ.
وَيُكْرَهُ صَوْمُ يَوْمِ الشَّكِّ إِلاَّ أَنْ يُوافِقَ عادَةً لَهُ.

﴿ باسی ڕۆژووەكانی قەدەغەكراو ﴾

(وَيَحْرُمُ) حەرامە (صِيامُ خَمْسَةِ أَيَّامٍ) بەڕۆژووبوون لە پێنج ڕۆژاندا: بە نیەتی سوننەت و نەزر و قەزا و كەففارەت:

یەكەم و دووەم: (اَلْعِيدانِ) بەڕۆژووبوونی جەژنی ڕەمەزان و قوربان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْـرَةَ ﷺ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ: عَنْ صِيامِ يَوْمِ الأَضْحَى وَيَوْمِ الْفِطْرِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی كردوە: لە ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان و قورباندا بەڕۆژوو ببین.

سێیەم و چوارەم و پێنجەم: (وَأَيَّامُ التَّشْرِيقِ الثَّلاثَةُ) سێ ڕۆژەكانی دوای جەژنی قوربان حەرامە بەڕۆژووبوون ﴿عَنْ نُبَيْشَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْـلٍ وَشُـرْبٍ وَذِكْرِ اللهِ تَعالَى﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (أَيَّامُ التَّشْرِيقِ)-هەر سێ ڕۆژەكانی دوای جەژنی قوربان، ڕۆژی خواردن و خواردنەوە و ڕۆژی زیكری خوای گەورەنە.

(وَيُكْرَهُ) مەكروهە، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر حەرامە: (صَوْمُ يَوْمِ الشَّكِّ) بەڕۆژووبوونی ڕۆژی گومانلێكراو، واتە: ئەو ڕۆژەی كە گومان هەیە: ئایا ڕەمەزانە، یان نا؟ كە ڕۆژی سییەمی مانگی شەعبانە، دەنگو باس بڵاو ئەبێتەوە و ئەڵێن: مانگیان دیتوە، بەڵام بە گوێرەی شەرع كەس شاهیدیی نەداوە ﴿عَنْ عَمَّارٍ ﷺ: مَنْ صامَ يَوْمَ الشَّكِّ فَقَدْ عَصَى أَبا الْقاسِمِ ﷺ﴾ رواه أصحاب السنن، هەر كەسێك لە ڕۆژی گومانلێكراودا بەڕۆژوو بێ، ئەوە تاوانی كردوە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ.

(إِلاَّ أَنْ يُوافِقَ عادَةً لَهُ) بەڵام ئەگەر ڕۆژی گومان لێكراو لەگەڵ عادەتی خۆی تێكی ئەكردەوە، ئەوە دروستە بەڕۆژوو بێ: وەك كەسێك عادەتی بوو دوو شەممە، یان پێنج شەممە بەڕۆژوو ئەبو، یان قەزای لە سەر بوو، ئەوە بۆ ئەو كەسە حەرام نیە.

﴿ئاگاداری﴾: حەرامە لە دوای نیوەی شەعبان ڕۆژووی سوننەت بگرێ، بەڵام ئەگەر پێش نیوەش بەڕۆژوو بوبێ، یان قەزای لە سەر بوو، یان دوو شەممە و پێنج شەممە بوو، ئەوە دروستە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِذا انْتَصَفَ شَعْبانُ فَلاَ تَصُومُوا﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: كاتێ نیوەی شەعبان ڕۆیی بەڕۆژوو مەبن.

هەروەها مەكروهە ڕۆژی هەینی بە تەنها بەڕۆژوو بێ، یان ڕۆژی شەممە بە تەنها ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَيَصُمْ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلاَّ أَنْ يَصُومَ قَبْلَهُ أَوْ يَصُومَ بَعْدَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ كەستان لە ڕۆژی هەینیدا بەڕۆژوو بێ، مەگەر ڕۆژێكیش لە پێشی، یان لە دوای بەڕۆژوو بێ.

وَمَنْ وَطِىءَ فِي نَهارِ رَمَضَانَ عامِداً فِي الْفَرْجِ فَعَلَيْــهِ الْقَضــاءُ وَالْكَفَّــارَةُ، وَهِــيَ: عِتْــقُ رَقَبَــةٍ مُؤْمِنَــةٍ، فَــإِنْ لَــمْ يَجِــدْ فَصِــيامُ شَــهْرَيْنِ مُتَتــابِعَيْنِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدٌّ.

﴿ باسی (فِدْيَة) و (كَفَّارَة)ی ڕۆژوو ﴾

(وَمَنْ وَطِىءَ) هەر کەسێك جیماع بکا (فِي نَهارِ رَمَضَانَ) لە ڕۆژانی مانگی ڕەمەزاندا، بەو مەرجەی بەڕۆژوو بێ (عامِداً) بە قەسدی (فِي الْفَرْجِ) بەو جۆرەی سەری ئامێری خۆی بخاتە ناو کونی پێشەوە، یان پشتەوە (فَعَلَيْهِ الْقَضاءُ) واجبە ئەو ڕۆژووە قەزا بکاتەوەو هەم (وَالْكَفَّارَةُ) واجبە: کەففارەتیش بدا بەو شێوەیدااهاتوو.

﴿ئاگاداری﴾: ١- ئەم کەففارەتە هەر لە سەر پیاوەکە واجبەو لە سەر ئافرەتەکە واجب نیە، بەڵام ئەبێ ئافرەتەکەش ڕۆژووەکە قەزا بکاتەوە.

٢- هەر کەسێك نەزانێ جیماع کردن حەرامە؟ چونکە لە زانایانی ئایینی دوور بوو، یان تازە موسوڵمان بوو، یان لەبیری بچێ کە بەڕۆژووەو جیماع بکا، کەففارەتی لە سەر نیە.

٣- جگە لە مانگی ڕەمەزان لە هیچ مانگێکیتردا کەففارەت واجب نابێ بە جیماع کردن، تەنها ڕۆژووەکە بەتاڵ ئەبێ.

٤- هەروەها ئەو کەسەی بەڕۆژوو نیە لە مانگی ڕەمەزاندا، یان پێش جیماعکردن ڕۆژووەکەی بە شتێکیتر شکاندبو، ئەویش کەففارەتی لە سەر نیە.

(وَهِـيَ) کەففارەتی جیماعی مانگی ڕەمەزان بەم شێوەیە:

یەکەم: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) ئەگەر دەست بکەوێ ئەبێ کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا.

دووەم: (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) ئەگەر دەستی نەکەوت (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ) ئەبێ دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو بێ، واتە: نابێ یەك ڕۆژ نێوانی بخاتێ.

سێیەم: (فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ) ئەگەر توانای نەبو دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو بێ: لە بەر پیری، یان لە بەر نەخۆشییەکی بەردەوام، ئەوکاتە (فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً) ئەبێ خواردن بداتە شەست هەژارو گەدا (لِكُلِّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هەر هەژارێك، یان هەر گەدایەك، مستێك دانەوێڵەی بداتێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ: فَقالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضانَ؟ قالَ ﷺ: هَلْ تَجِدُ ما تَعْتِقُ رَقَبَةً؟ قالَ: لا. قالَ: فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَـهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ؟ قالَ: لا. قالَ: فَهَلْ تَجِدُ مَا تُطْعِمُ سِتِّينَ مِسْكِيناً؟ قالَ: لا. ثُـمَّ جَلَـسَ فَـأُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهِ تَمْرٌ، فَقالَ ﷺ: تَصَدَّقْ بِهَــذا...﴾ رواه الشيخان، پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و گوتی: جیماعم لەگەڵ ژنی خۆم کردوە لە مانگی ڕەمەزاندا کە بەڕۆژوو بووم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا کۆیلەیەکت دەست ئەکەوێ ئازادی بکەی؟ گوتی: نا. فەرمووی: ئایا ئەتوانی دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو ببی؟ گوتی: نا. فەرمووی:

وَمَنْ ماتَ وَعَلَيْهِ صِيامٌ مِنْ رَمَضانَ أَطْعَمَ عَنْهُ وَلِيُّهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مُدَّ طَعامٍ، وَالشَّيْخُ إِنْ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ

ئایا خواردەمەنیت بەشی شەست هەژارو گەدا دەست ئەکەوێ؟ گوتی: نا. ئینجا پیاوەکە هەر لە خزمەتی پێغەمبەرﷺ دانیشت، هەندێك قەسپیان بۆ پێغەمبەرﷺ هێنا، ئەویش دایە پیاوەکەو فەرمووی: ئەوە لەجیاتی کەففارەتەکەت بکە خێر.

جا ئەو حەدیسە وا ئەگەیەنێ: کەففارەت تا مردن لە ئەستۆی ئەمێنێ‌و بە نەبوونی لە سەری لاناچێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەندازەی (کەففارەت) لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: نیو ساعە-کە ئەکاتە (١٨١٥) گرام، واتە: نزیکەی دوو کیلۆ- بۆ هەر هەژارێك.

هەروەها لە لای ئیمامی (حنفی) دروستە: نرخی ئەو سی ساعە پارە بداتە ئەو شەست گەداو هەژارانە: هەر یەکێ نرخی نیو ساعی بداتێ.

﴿ (فِدْيَة)ی مردوو و ئەو کەسانەی بۆیان دروستە بەڕۆژوو نەبن ﴾

(وَمَنْ ماتَ) هەر موسوڵمانێك مرد (وَعَلَيْهِ صِيامٌ) ڕۆژووی لە سەر بون (مِنْ رَمَضانَ) لە ڕۆژووەکانی مانگی ڕەمەزان، یان هی کەففارەت، یان هی نەزر (أَطْعَمَ عَنْهُ وَلِيُّهُ) خزمێکی مردووەکە لە ماڵی مردووەکە خواردن ئەداتە گەداو هەژاران (لِكُلِّ يَوْمٍ) لەجیاتی هەر ڕۆژووەك (مُدَّ طَعامٍ) مستێك خواردەمەنی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوە فەرموودەی نوێی ئیمامی(شافعي)یە، بەڵام بەڵگەکەی بێ‌هێزە، کەواتە: فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي) بەهێزترە کە فەرموویەتی: دروستە خزمی مردووەکە، یان بێگانەیەك بە ئیزنی خزمی مردووەکە: لەجیاتی مردووەکە ڕۆژووەکان قەزا بکەنەوە، هەم دروستە خواردنیش بدەنە هەژاران، چونکە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە بەهێزە کە ئەمەیە: ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ ماتَ وَعَلَيْهِ صِيامٌ صامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مرد و ڕۆژووی لە سەر بون، با خزمەکەی لەجیاتی وی ڕۆژووەکانی قەزا بکاتەوە.

ئینجا بزانە: هەر کەسێك لە ڕەمەزاندا نەخۆش بوو و لە دوای ڕەمەزان فریا نەکەوت -لە بەر نەخۆشی- ڕۆژووەکان قەزا بکاتەوە، یان بە ماوەیەکی کەم لە دوای ڕەمەزان مرد، ئەوە ڕۆژووی ناکەونە سەر، واتە: نایەوێ بۆی قەزا بکرێنەوە.

هەروەها فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعي) هەیە کە دروستە: نوێژ لەجیاتی مردوو قەزا بکرێنەوە، جا خزمەکانی قەزای بکەنەوە، یان بێگانەیەك بە ئیزنی خزمەکانی.

(وَالشَّيْخُ) پیرەمێردو پیرەژن، هەروەهاش ئەو نەخۆشەی چاوەڕوانی چاکبوونەوەی ناکرێ (إِنْ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ) هەر یەکێك لەوانە ئەگەر نەیتوانی بەڕۆژوو بێ؟ لە بەر ئەوەی

يُفطِرُ وَيُطعِمُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدّاً، وَالْحامِلُ وَالْمُرْضِعُ إنْ خافَتا عَلَى أَنْفُسِهِما أفطَرَتا، وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ، فَإنْ خافَتا عَلَى أَوْلاَدِهِما أفطَرَتا وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ وَالْكَفَّارَةُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ، وَهُوَ رِطْلٌ وَثُلُثٌ بِالْعِراقِيِّ، وَالْمَرِيضُ وَالْمُسافِرُ سَفَراًطَوِيلاً يُفطِرانِ وَيَقْضِيانِ.

ئەكەوتە مەترسی (يُفطِرُ) بۆی دروستە بەڕۆژوو نەبێو (وَيُطعِمُ) خواردەمەنی بداتە گەدا، يان هەژار (عَنْ كُلِّ يَوْمٍ) لەجياتی هەر ڕۆژووەك (مُدّاً) مستێك دانەوێڵە، خوای گەورە فەرموويەتی: ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ واجبە لە سەر ئەو كەسانەی كە توانای ڕۆژووگرتنيان نەماوە: (فِدْيَة) بدەنە هەژار.

(وَالْحامِلُ) ئافرەتی ئاوس (وَالْمُرْضِعُ) ئافرەتی شيردەر (إذا خافَتا) هەر كاتێ ترسان (عَلَى أنْفُسِهِما) كە زيان بەخۆيان بگا (أفطَرَتا) واجبە فەتار بكەنەوەو بەڕۆژوو نەبن (وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ) تەنها قەزاكردنەوەيان لە سەرە ﴿عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ ﷺ: عَنْ رَجُلٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسافِرِ نِصْفَ الصَّلاَةِ وَالصَّوْمَ، وَرَخَّصَ لِلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە ڕۆژوو و نيوەی نوێژی لە سەر ڕێبوار لاداوەو ڕێگای ڕۆژوونەگرتنی بۆ ئاوس‌و شيردەر داوە.

(وَإنْ خافَتا عَلَى أَوْلاَدِهِما) بەلام ئەگەر ئافرەتی‌ئاوس‌و ئافرەتی‌شيردەر ترسی منداڵەكەيان هەبوو: كە بار باوێ، يان منداڵەكە برسی ببێ (أفطَرَتا) با بەڕۆژوو نەبن (وَعَلَيْهِما الْقَضاءُ) لە سەريان واجبە ڕۆژووەكان قەزا بكەنەوەو هەم (وَالْكَفَّارَةُ) واجبە (فيديە)ش بدەن (عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ) لەجياتی هەر ڕۆژێك مستێك خواردەمەنی ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: اَلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعُ إذا خافَتا أَفْطَرَتا وَأَطْعَمَتَا﴾ رواه ابوداود، (ابن عباس) فەرموويەتی: ئاوس‌و شيردەر كاتێ ترسيان گەيشتێ، با بەڕۆژوو نەبن‌و خواردن ببەخشنە هەژاران.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك ڕۆژوو بشكێنێ بۆ ڕزگاركردنی گيانی خۆی، يان ماڵی خۆی، ئەوە تەنها قەزاكردنەوەی لە سەرە، بەلام ئەگەر ڕۆژوو بشكێنێ بۆ ڕزگاركردنی گيانی كەسێكی‌تر، يان ماڵی كەسێكی‌تر، يان گيانی ئاژەڵێك: جا هی خۆی بێ، يان نا، ئەوە قەزاكردنەوەو فيديەی ئەكەوێتە سەر.

(وَهُوَ) ئەندازەی ئەو مستەی بۆ فيديەو كەففارەتی ڕۆژوو داندراوە (رِطْلٌ وَثُلُثٌ بِالْعِراقِيِّ) ڕيتلێك‌و سێيەكە‌ڕيتلێكە بە ڕيتلی‌عێراق: كە ئەكاتە (٦٠٥) گرام.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە گشت (فيديە)كەی بداتە يەك هەژار، يان يەك گەدا.

(وَالْمَرِيضُ) ئەو نەخۆشەی چاوەڕوانی چاكبوونەوەی ئەكرێ (وَالْمُسافِرُ) وە ئەو كەسەی لە سەفەرە (سَفَراً طَوِيلاً) كە سەفەرەكەی (٨٠) هەشتا كيلۆمەتر درێژ بێ (يُفطِرانِ) بۆيان دروستە بەڕۆژوو نەبن (وَيَقْضِيانِ) بەلام واجبە ڕۆژووەكە قەزا بكەنەوە، كە سەفەرو

ئەخۆشی نەمان، خوای‌گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ هەر کەسێك نەخۆش بوو، یان ڕێبوار بوو، بۆی دروستە بەڕۆژوو نەبێو بە ژمارەی ئەو ڕۆژانەی نەیگرتون ڕۆژوو قەزا بکاتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: بزانە: هەر کەسێك بە هۆی ڕۆژووگرتن تووشی ئازار ببێ: وەك جووتیارو باغەوانو دروێنەچیو ئاوبێرو هەر کارێکی‌تر –جا بۆ خۆی بێ، یان بۆ کەسێکی‌تر– یان لە بەر گەرما، یان لە بەر سەرما، یان لە بەر تێنووبوونو برسی‌بوون، ئەوانە گشتیان لە سەریان واجبە: نیەتی ڕۆژوو بێنن و بەڕۆژوو بن، بەلام هەر کاتێك بێ‌هێز بون، بۆیان دروستە: ڕۆژووەکە بشکێنن، بەو مەرجەی ئازارەکەیان لە ئەندازە زیاتر بێو ترسی نەخۆشبوونیان هەبێ، ئینجا لە کاتێکی‌تردا ڕۆژووەکە قەزا ئەکەنەوەو (فیدیە)یان لە سەر نیە.

هەروەها بزانە: هەر کەسێك لەبەر کەمتەرخەمی ڕۆژووی ڕەمەزان قەزا نەکاتەوە تا ڕەمەزانێکی‌تر دادێ، ئەوە –جگە لە قەزاکردنەوە– بە ژمارەی هەر ڕۆژێك مستێك دانەوێڵەی ئەکەوێتە سەر لە فیدیەی ئەو دواخستنە.

﴿ باسی ڕۆژووی سوننەت ﴾

بەڕۆژووبوون لەو ڕۆژانەدا سوننەتە:

١– ڕۆژانی دووشەممەو پێنج شەممە زۆر خێرە بەڕۆژوو بێ ﴿عَنْ أُسَامَةَ‌ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ‌ﷺ: تُعْرَضُ الأَعْمَالُ يَوْمَ الإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ فَأُحِبُّ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلِي وَأَنَا صَائِمٌ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کردەوەکانی ئادەمیزاد لە ڕۆژانی دووشەممەو پێنج شەممە ئەنێردرێنە خزمەت خوای‌گەورە، لە بەر ئەوە من پێم خۆشە کە کردەوەکانم ئەنێردرێن بەڕۆژوو بم.

٢– ڕۆژی عالفە –(عَرَفَة)، واتە: نۆیەمینی(ذی‌الْحِجَّة)، بەو مەرجەی لە حەج نەبێ ﴿عَنْ أَبِي‌قَتَادَةَ‌ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ‌ﷺ: صِيَامُ يَوْمِ عَرَفَةَ إِلَى أَحْتَسِبُ عَلَى‌اللهِ أَنْ يُكَفِّرَ‌السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ وَالسَّنَةَ‌الَّتِي بَعْدَهُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺفەرمووی: بەڕۆژووبوونی ڕۆژی (عَرَفَة) تکام وایە لە خوای‌گەورە: گوناهەکانی ساڵی ڕابردوو و داهاتوو لاببا.

٣– ڕۆژی (تاسوعاء)و (عاشوراء)–نۆیەمینو دەیەمینی(مُحَرَّم)، ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ‌اللهُ عَنْهُمَا: صَامَ النَّبِيُّ‌ﷺ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ وَقَالَ: إِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ –إِنْ شَاءَ اللهُ– صُمْنَا الْيَوْمَ التَّاسِعَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺڕۆژی دەیەمینی (مُحَرَّم) بەڕۆژوو بوو و فەرمووی: ساڵی‌داهاتوو –إِنْ شَاءَ اللهُ– ڕۆژی نۆیەمینیش بەڕۆژوو ئەبین.

٤– شەش ڕۆژ لە مانگی شەشەلان–مانگی دوای ڕەمەزان ﴿عَنْ أَبِي‌أَيُّوبَ‌ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ‌ﷺ: مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ فَكَأَنَّمَا صَامَ الدَّهْرَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ

فەرمووی: هەر کەسێك لە ڕەمەزاندا بەڕۆژوو بێ‌و شەش ڕۆژی‌تریش لە مانگی (شوّال) بە دوای ڕەمەزاندا بەڕۆژوو بێ، وەك سەر تا سەری‌ساڵ بەڕۆژوو بوبێ، وای بۆ ئەنووسرێ.

٥- بەڕۆژووبوونی سێ ڕۆژان لە هەموو مانگێکدا ﴿عَنْ عَبدالله بن عُمَررَضِیاللهُ عَنهُما: قَالَ النَّبِيُّﷺ: صُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ فَإنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِأَمْثالِها وَذلِكَ مِثْلُ صِيامِ الدَّهْرِ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: لە هەموو مانگێك سێ ڕۆژان بەڕۆژوو ببە، چونکە چاکە یەك بە دەیە: وەك سەر تا سەری‌ساڵ بەڕۆژوو ببی، ئەوها بۆت ئەنووسرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر سێزدەو چواردەو پانزەی مانگ بەڕۆژوو بوو-کە پێیان ئەگوترێ: (أَيّامُ الْبِيض)- دوو جۆرە خێری بۆ ئەنووسرێن، بڕوانە (الترمذی).

﴿پاشکۆ﴾: ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَيَحِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُها شاهِدٌ إلاّ بِإِذْنِه﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: دروست نیە ئافرەتی بە مێرد ڕۆژووی سوننەت بگرێ لەو کاتەی مێردی لە ماڵەوەیە، تا مێردەکەی ئیزنی ئەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إعْتِكاف) ﴾

واتە: مانەوە لە ناو مزگەوت بە نیازی خواپەرستی. (وَالإِعْتِكافُ) مانەوە لە ناو مزگەوت بە نیازی خواپەرستی (سُنَّةٌ مُسْتَحَبَّةٌ) سوننەتێکی زۆر بەخێرە لە هەموو کاتێکدا، بەڵام لە دە شەوەکانی کۆتاییڕەمەزاندا لە هەموو کاتێکی‌تر خێری زۆرترە ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَاللهُ عَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَالأَواخِرَ مِنْ رَمَضانَ حَتَّى تَوَفّاهُ اللهُ تَعالَى﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ هەموو ساڵێك لە دە شەوەکانی کۆتاییڕەمەزاندا لە مزگەوت ئەمایەوە تا وەفاتی کرد.

ئینجا بزانە: مانەوەی ئەو دە شەوانە لە بەر ئەوە زۆر خێرە: تاکو خێری (لَيْلَةُالْقَدْرِ)ی دەست بکەوێ ﴿عَنْ أَبِي‌هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّﷺ: مَنْ قامَ لَيْلَةَالْقَدْرِ إِيماناً واحْتِساباً غُفِرَ لَهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِه﴾رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: هەر کەسێك لە (لَيْلَةُالْقَدْرِ)دا خوا پەرستی بکاو باوەڕی بەو شەوە هەبێ‌و داوای پاداشتی لە خوا بکا، خوای گەورە لە گوناهی ڕابردووی خۆش ئەبێ.

دووبارە بزانە: دڵی ئیمامی(شافعي) بۆ ئەوە ڕۆیشتوە: کە (لَيْلَةُالْقَدْرِ) شەوی بیست‌و یەك، یان بیست‌وسێی ڕەمەزانە. هەندێ زانای‌تر فەرموویانە: شەوی بیست‌وحەفتی ڕەمەزانە، هەندێکی‌تر فەرموویانە: لە دە شەوەکانی‌ئاخیری‌ڕەمەزان لە تاکەکانە.

هەروەها بزانە: خێری (لَيْلَةُالْقَدْرِ) دەستگیر ئەبێ: بە ئیعتیکاف کردن لە مزگەوت، یان قورئان خوێندن، یان نوێژکردن، یان زیکرکردن، جا لە هەر شوێنێك بێ، وە سوننەتە لە (لَيْلَةُالْقَدْرِ)دا بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ إِنَّكَ عَفُوٌّ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي﴾ رواه الترمذی.

وَلَهُ شَرْطانِ: اَلنِّيَّةُ، وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ. وَلاَ يَخْرُجُ مِنَ الإِعْتِكافِ الْمَنْذُورِ إِلاَّ لِحاجَةِ الإِنْسانِ أَوْ عُذْرٍ: مِنْ حَيْضٍ أَوْ مَرَضٍ لاَ يُمْكِنُ الْمُقامُ مَعَهُ، وَيَبْطُلُ بِالْوَطْءِ.

(وَلَهُ شَرْطانِ) ئیعتیکاف دوو مەرجی هەنە (النِّيَّةُ) یەکەم: نیەتهێنانە، واتە: بە نیازی خواپەرستن بچێتە ناو مزگەوت. (وَاللُّبْثُ فِي الْمَسْجِدِ) دووەم: نەختێك لە مزگەوتدا بمێنێتەوە، واتە: جگە لە مزگەوت ئیعتیکاف لە هیچ شوێنێکی‌تردا دروست نیە، چونکە پێغەمبەرﷺ (صحابة) هەر لە مزگەوتدا ئیعتیکافیان کردوە، هەم لە بەر ئەو ئایەتەی لەمەو دوا دێ.

ئینجا بزانە: ئیعتیکاف هیچ زیکرێکی تایبەتی‌ی نیە، کەوابوو: بە تەنها مانەوە لە ناو مزگەوتدا—ئەگەر جگە لە نیازی خواپەرستی هیچی‌تریش نەکا—خێری بۆ ئەنوسرێ.

(وَلاَ يَخْرُجُ) دروست نیە لە مزگەوت بچێتە دەرەوە (مِنَ الإِعْتِكافِ الْمَنْذُورِ) لەو ئیعتیکافەی کە لە سەر خۆی نەزری کردوە، تا ماوە نەزرکراوەکە کۆتایی دێ (إِلاَّ لِحاجَةِ الإِنْسانِ) بەلاّم لە بەر پێویستیەکانی ئادەمیزادی: وەك میز کردن، یان پیسایی، یان جەنابەت دروستە بچێتە دەرەوە (أَوْ عُذْرٍ) یان عوزرێکی‌تری هەبێ (مِنْ حَيْضٍ) وەك حەیزو منداڵبوون (أَوْ مَرَضٍ) یان نەخۆش بێ (لاَ يُمْكِنُ الْمُقامُ مَعَهُ) کە نەگونجێ لەگەڵ ئەو نەخۆشی‌یە لە مزگەوتدا بمێنێتەوە.

(وَيَبْطُلُ بِالْوَطْءِ) ئیعتیکاف بە جیماع کردن بەتاڵ ئەبێتەوە، هەروەها بە دەستبازیش بەتاڵ ئەبێتەوە ئەگەر ئاوی بێتە دەر، واتە: لەشی پیس بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَتُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾ واتە: دەستبازی‌و جیماع لەگەڵ ئافرەتەکانتان مەکەن لەو کاتەی لە مزگەوتەکاندا ئیعتیکاف ئەکەن. کەوابوو: ئیعتیکاف بە بێ‌دەستنوێژی‌ی بچووك بەتاڵ نابێ.

﴿پاشکۆ﴾: سوننەتە لە مانگی‌ڕەمەزاندا زۆر خێر بکاو یارمەتی هەژاران بداو لە کاتی فەتاردا خواردەمەنی بداتە ئەو کەسانەی بەڕۆژوون، هەروەها سوننەتە بە شەو و بە ڕۆژ زۆر قورئان بخوێنێ ﴿عَنِ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كانَ النَّبِيُّﷺ أَجْوَدَ النّاسِ بِالْخَيْرِ، وَكانَ أَجْوَدُ ما يَكُونُ فِي رَمَضانَ حِينَ يَلْقاهُ جِبْرِيلُ، وَكانَ جِبْرِيلُ يَلْقاهُ كُلَّ لَيْلَةٍ فِي رَمَضانَ حَتَّى يَنْسَلِخَ يَعْرِضُ عَلَيْهِ النَّبِيُّﷺ الْقُرْآنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە هەموو کەسێك سەخی‌تر بوو، بەلاّم لە مانگی ڕەمەزاندا زیاتر سەخی‌تر بوو، زۆر خێری ئەکرد لەو کاتەی حەزرەتی (جوبرائیل) لە هەموو شەوێکی ڕەمەزاندا ئەهاتە لای‌و پێغەمبەرﷺ قورئانی لە لا ئەخوێندەوە تا کۆتایی ڕەمەزان ئەهات.

* * *

(كـتـابُ الْـحَـجِّ)

وَشَـرائِطُ وُجُـوبِ الْحَـجِّ، سَبْـعَـةُ أَشْـياءَ: اَلإِسْـلامُ، وَالْبُلُـوغُ، وَالْعَـقْلُ،

﴿ كِتابُ الْحَجِّ: ئەم پەڕتووكە باسی حەج و عومرە ئەكا ﴾

حەج و عومرە ئەوەیە: بچێتە ماڵیخوا لە (مَكَّة)ی پیرۆز، بۆ ئەو خواپەرستیانەی باسیان ئەكەین لەم پەڕتووكەدا. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً﴾ خوایگەورە واجبێكی لە سەر خەڵك هەیە: كە حەج كردنی ماڵیخوایە لە سەر ئەو كەسە واجبە كە توانای ڕێگەی هەبێ.

حەج پێنجەمین ڕوكنی ئیسلامەو لە ساڵی شەشەمینی كۆچیدا واجب كراوە.

ئینجا بزانە: حەجو عومرە لە تەمەندا یەك جار واجبن ﴿قالَ الأَقْرَعُ بن حابس رضي الله عنه: يَا رَسُولَ اللهِ اَلْحَجُّ فِي كُلِّ سَنَةٍ أَوْ مَرَّةً واحِدَةً؟ قَالَ: بَلْ مَرَّةً واحِدَةً، فَمَنْ زَادَ فَهُوَتَطَوُّعٌ﴾ رواه أحمد والحاكم وغيرهما، (ئەقرەع)ی كوڕی(حابیس) گوتی: ئەی پێغەمبەریخوا ﷺ حەج كردن هەموو ساڵێك واجبە، یان تەنها یەك جار؟ فەرمووی: تەنها یەك جار واجبەو زیاتر سوننەتە.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْحَجِّ) مەرجەكانی واجببوونی حەج (سَبْعَةُ أَشْياءَ) حەفت مەرجن:

یەكەم: (الإِسْلاَمُ) ئیسلامەتییە، چونكە حەج كردنی كافر دروست نیە.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغبوونە، واتە: منداڵ حەجی لە سەر نیە، بەلام دروستە بەخێوكەری منداڵەكە-لە سەر ئەركیخۆی- لەگەڵ خۆیا بیبا بۆ حەج، جا ئەگەر منداڵەكە چاكەو خراپەی لێك جیا ئەكردەوە، پێی ئەڵێ: كە بەخۆی ئیحرام ببەستێو حەجی لەگەڵ ئەكا، بەلام ئەگەر زۆر بچووك بوو، ئەوە هەر بەخۆی لە جیاتی منداڵەكە نیەتی ئیحرام ئەهێنێو ئەیخاتە ژێر ئیحرامو حەجی پێئەكا، واتە: ئەڵێ (ئیحرامی ئەم منداڵەم بەست بە حەج). ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاس رضي الله عنهما: رَفَعَتْ امْرَأَةٌ صَبِيّاً إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: أَلِهَذَا حَجٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِ أَجْرٌ﴾ رواه مسلم، ئافرەتێك منداڵێكی لە بەر چاوی پێغەمبەر ﷺ بەرز كردەوەو گوتی: ئایا حەجی ئەم منداڵە دروستە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵێ، خێری حەج پێكردنیشی بۆ تۆ ئەنووسرێ.

سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عاقڵ بێ، واتە: شێت حەجی لە سەر نیە ﴿عَن عائشةَ رضي الله عنها: قالَ النَّبيُّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ﴾ رواه أحمد والنسائي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نووسینی تاوان لادراوە: لە سەر نووستوو تا هەشیار ئەبێتەوە، لە سەر منداڵ تا بلۆغی ئەبێ، لە سەر شێت تا چاك ئەبێتەوە.

وَالْحُرِّيَّةُ، وَوُجُودُ الزَّادِ وَالرَّاحِلَةِ، وَتَخْلِيَةُ الطَّرِيقِ، وَإِمْكَانُ الْمَسِيرِ.

ئینجا بزانە: حەج پێکردنی شێت وەك منداڵی بچووك وایە.

چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، واتە: لە سەر کۆیلە حەج واجب نیە.

﴿ئاگاداری﴾: حەج کردنی منداڵو شێتو کۆیلە بە بەر ڕوکنیئیسلام ناکەوێ، کەواتە: کە منداڵ بلۆغیبوو و شێت چاك بۆوەو کۆیلە ئازاد کرا-ئەگەر حەجیان لە سەر واجب بوو- ئەبی حەجی ڕوکنی ئیسلام بکەن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَيُّمَا غُلَامٍ حَجَّ بِهِ أَهْلُهُ ثُمَّ بَلَغَ فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى﴾ رواه البيهقي والخطيب، هەر منداڵێك حەجیان پێکردبوو، ئینجا بلۆغی بوو، ئەبی حەجێکیتر بکا.

بەڵام ئەگەر گەداو هەژار حەجیان کرد، ئەوە حەجەکەیان بە بەر ڕوکنی ئیسلام ئەکەوێو ئەگەر دەوڵەمەندیش بون، واجب نیە حەجێکیتر بکەن.

پێنجەم: (وَوُجُودُ الزَّادِ) خواردەمەنی ئەو سەفەرەی هەبێ بۆ چوونو گەڕانەوە (وَالرَّاحِلَةِ) هەروەها شتێکی سواری دەست بکەوێ بۆ چوونو گەڕانەوە، جا فڕۆکە بێ، یان ئۆتۆمبیل بێ، یان وولاغ بێ.

﴿ئاگاداری﴾: مەرجە مەسرەفی چوونە حەجو گەڕانەوەی، زیادبێ: لە قەرزو لە مەسرەفی ماڵو منداڵی تا ئەگەڕێتەوە لایان، هەروەها زیاد بێ: لە خانوو و پێویستیەکانی ناو ماڵ.

شەشەم: (وَتَخْلِيَةُ الطَّرِيقِ) ڕێگەی بێترس بێ: لە ڕێگرو پیاو خراپو مەترسیگرتنی لە لایەن کاربەدەستەکان نەبێو کاربەدەست قەدەغەی نەکا لە چوونە حەج.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەت مێردەکەی ئیزنی نەدا بۆ حەج، یان هیچ مەحرەمێك نەبێ لەگەڵی بچێ، یان کۆمەڵە ئافرەتێکی دەست نەکەوت لەگەڵیان بچێ بۆ حەج، ئەوە حەجی لە سەر نیە.

حەفتەم: (وَإِمْكَانُ الْمَسِيرِ) ئەوەندە ماوە مابێ: کە بگونجێ بگاتە وەستانی عەرەفە، واتە: ئەگەر ئەو مەرجانە هاتنە جێ، بەڵام ئەوەندە ماوە نەمابو بگاتە حەج، ئەوە حەجی لە سەر نیە، کەوابوو: پێویستە ئەو مەرجانە لە مانگەکانی حەجدا بێنە جێ.

﴿باسی حەجی مردوو و پەککەوتوو﴾

١- هەر کەسێك بمرێو حەجی نەکردبێ، ئەوە ئەگەر لە ژیانیا حەجی لە سەر واجب بوبێ، واجبە لە میراتەکەی حەجی لەجیاتی بکرێ، واتە: نابێ میراتەکەی بەش بکرێ تا حەجی بۆ ئەکرێ، یان کرێی حەج کردن دیاری ئەکرێ، بەڵام ئەگەر میراتی لە پاش بەجێ نەمابو، یان میرات هەبوو، بەڵام لە ژیانیا حەجی لە سەر واجب نەبو، ئەوە سوننەتە میراتگرەکەی، یان بێگانەیەك حەجی لەجیاتی بکا ﴿عَنْ بريدةﷺ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّﷺ فَقَالَتْ: إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَلَمْ تَحُجَّ أَفَأَحُجُّ عَنْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا﴾ رواەمسلم، ئافرەتێك گوتی:

دایکم مردوەو حەجی نەکردوە، ئایا حەجی لەجیاتی بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵێ حەجی لەجیاتی بکە.

٢- مرۆڤی پەککەوتوو بەو شێوەیەی نەگاتە حەج: لە بەر پیری، یان نەخۆشی‌یەکی بەردەوام، ئەگەر مەرجەکانی واجببوونی حەجی لێهاتنە جێ، واجبە یەکێك بە کرێ بگرێ بۆ ئەوەی بچێ حەجی لەجیاتی بکا، هەروەها ئەگەر یەکێك ئامادە بوو بە خۆڕایی حەجی بۆ بکا، واجبە ئیزنی بدا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قَالَتْ امْرَأَةٌ: يا رَسُولَ اللهِ ﷺ إِنَّ فَرِيضَةَ اللهِ عَلَى عِبادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخاً كَبِيراً لاَ يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: نَعَمْ﴾ رواه‌الشيخان، ئافرەتێك گوتی: واجبی خوای گەورە -حەج- لە سەر باوکم واجب بووە، بەڵام پیرێکی وایە خۆی ڕاناگرێ لە سەر وڵاغ کە بچێ بۆ حەج، ئایا دروستە حەجی لەجیاتی بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بەڵێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو کەسەی بۆ خۆی حەجی نەکردبێ، دروست نیە لەجیاتی مردوو، یان پەککەوتوو حەج بکا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: سَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ رَجُلاً يَقُولُ: لَبَّيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ. قَالَ: مَنْ شُبْرُمَةُ؟ قَالَ: أَخٌ لِي أَوْ قَرِيبٌ لِي. قَالَ: حَجَجْتَ عَنْ نَفْسِكَ؟ قَالَ: لاَ. قَالَ: حُجَّ عَنْ نَفْسِكَ ثُمَّ حُجَّ عَنْ شُبْرُمَةَ﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەرﷺ گوێی لە پیاوێك بوو ئەیگوت: (لَبَّيْكَ) لەجیاتی (شوبرومە). پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (شوبرومە) کێیە؟ گوتی: برایەکی خۆمە. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: بۆ خۆت حەجت کردوە؟ گوتی: نا. پێغەمبەرﷺ فەرمووی: حەجی خۆت بکە، ئینجا لەجیاتی (شوبرومە) حەج بکە.

﴿ باسی ڕوکنەکانی حەج ﴾

(وَأَرْكَانُ الْحَجِّ) ڕوکنەکانی حەج (أَرْبَعَةٌ) چوار ڕوکنن -بەڵام بە فەرموودەی بەهێزتر: پێنجن- ئەگەر یەکێکیان نەبو، حەجی دروست نابێ:

١- ﴿ ئیحرامبەستن ﴾

(اَلإِحْرَامُ) ڕوکنی‌یەکەمی حەج: چوونە ژێر ئیحرامە (مَعَ النِّيَّةِ) لەگەڵ نیەتهێنانی ئیحرامبەستن، واتە: بە دڵ و زوبان بڵێ: (نیەتم وەیە حەج بکەمو ئیحرامم بەست بە حەج بۆ خوای گەورە).

وە ئەگەر لەجیاتی کەسێکی‌تر حەجت ئەکرد، بڵێ: (نیەتم وەیە لەجیاتی فلان حەج بکەمو ئیحرامم بەست بە حەج لەجیاتی‌فلان بۆ خوای گەورە).

﴿عَنْ عُمَرَ رضي الله عنه: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّمَا الأَعْمالُ بِالنِّيات﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کردەوەیەکی خواپەرستی بێ، بە نیازی ناو دڵ نەبێ دانامەزرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئیحرامبەستن بە حەج، واجبە لە مانگەکانیحەجدا بێ: کە (شوّال)و (ذُوالقَعدَة)و دە شەوی (ذیالحِجّة) یە، ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِیَاللهُ عَنهُما: أَشْهُرُالْحَجِّ شَوّالٌ وَذُوالْقَعدَةِ وَعَشْرٌ مِنْ ذِیالْحِجَّةِ﴾ رواهالبخاری، واتە: جگە لەو دوو مانگو دە شەوە، ئیحرامبەستن بە حەج لە هیچ کاتێکیتردا دروست نیە.

هەروەها خۆ شۆردن سوننەتە بۆ ئیحرامبەستن ﴿عَنْ زَیْدٍ: رَأَیْتُ النَّبِیَّﷺ تَجَرَّدَ لِإِهْلَالِهِ وَاغْتَسَلَ﴾ رواه الترمذی، (زَیْد) فەرموویەتی: پێغەمبەرم بینیﷺ خۆی ڕووت کردەوە بۆ ئیحرامبەستنو خۆی شۆرد.

ئینجا کە خۆی شۆرد سوننەتە دوو ڕەکعەت نوێژ بکا بە نیەتی (سوننەتی ئیحرامبەستن)، ئینجا کە سەلامی داوەو کەوتە ڕێ، نیەتی ئیحرامبەستن بێنێو (لَبَّیْكَ) بڵێ.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ مرۆڤی لەش بە جەنابەتو بێدەستنوێژو، ئافرەتی بە حەیزو نیفاس دروستە: نیەتی ئیحرام بێننو ئیحرام ببەستن، هەروەهاش کردارەکانیتری حەجو عومرە -جگە لە تەواف- گشتیان بە حەیزو جەنابەتو بێدەستنوێژییەوە دروستن.

٢-﴿ وەستان لە عەرەفە ﴾

(وَالْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ) ڕوکنیدووەمیحەج: وەستانە لە عەرەفە، (شوێنێکە لە ڕۆژهەڵاتی مەککە)، کاتی وەستانیعەرەفە: لە نیوەڕۆی ڕۆژیعالفە-(عَرَفَة)- کە نۆیەمی (ذیالحجة)یە- دەست پێئەکا، تا بەیانیی ڕۆژی جەژنی قوربان دەرئەکەوێ، هەر بەردەوامە، سوننەتە- ئەگەر ڕێبوار بێ- نوێژی نیوەڕۆو عەسر لەوێ بە (جمعالتقدیم) بکا.

جا بزانە: واجبی وەستان هەر ئەوەندەیە لەو ماوەیەدا کاتێکیکەم لە خاکی عەرەفەدا بێ، بەو مەرجەی لە ژێر ئیحرامدا بێ، جا سوننەتە بەردەوام بڵێ: ﴿لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِیكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ﴾ رواهالترمذي.

ئیتر پێویست نیە دەستنوێژی هەبێ، یان لەشی پاك بێ، یان شەو و ڕۆژ بە یەکەوە لەوێ بمێنێتەوە، بەڵام سوننەتە: ڕۆژ ئاوا ببێ، ئینجا عەرەفە بەجێ بهێڵێ، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْحَجُّ یَوْمُ عَرَفَةَ مَنْ جاءَ قَبْلَ صَلاَةِ الصُّبْحِ مِنْ لَیْلَةِ جَمْعٍ فَتَمَّ حَجُّهُ﴾ رواه اصحاب السنن، حەج کردن بریتییە لە وەستانیعەرەفە، جا هەر کەسێك فریای عەرەفە بکەوێ پێش نوێژی بەیان لە شەویجەژن ، ئەوە حەجی تەواوە.

٣-﴿ تەواف کردن ﴾

(وَالطَّوَافُ بِالْبَیْتِ) ڕوکنیسێیەمیحەج: تەواف کردنە، واتە: سوڕانەوە بە دەورەی ماڵی خوادا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ﴾ با تەوافی ماڵی خوا بکەن کە ئازادکراوە لە هەموو زۆردارێك.

بزانە: بەم تەوافە ئەگوترێ: (طَوافُ الإِفاضَةِ)، چونکە لە دوای وەستانی عەرەفە ئۆبەتی دێ، وە پێیشی ئەگوترێ: (طَوافُ الرُّكْنِ)، چونکە ڕوکنێکی حەججە، ئینجا-جگە لەم تەوافە-تەوافێکیتر هەیە بە ناوی (طَوافُ القُدُومِ)، وە یەکێکیتر هەیە بە ناوی (طَوافُ الوَداعِ)، کە لەمەودوا باسیان ئەکەین.

پێویستیەکانی تەواف: هەر جۆرە تەوافێك هەبێ، واجبە ئەو هەشت مەرجانەی لێبێنەجێ:

یەکەم: داپۆشینی عەورەت بە جلێکی پاك وەك لە نوێژدا باسمان کرد.

دووەم: دەستنوێژی هەبێ‌و پاك بێ: لە جەنابەت‌و حەیزو نیفاس‌و لە هەموو جۆرە پیسیەك ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما قالَ: اَلطَّوافُ مِثْلُ الصَّــلاَةِ﴾ رواه الترمذي، تەواف کردن وەك نوێژ وایە.

سێیەم: (بَيْت) بکەوێتە لای چەپەی لەو کاتەی بە دەورەیدا ئەسوڕێتەوەو، ئەبی بەرەو پێشەوە بڕوا.

چوارەم: سوڕانەکەی لە (اَلْحَجَرُالأَسْوَد)، واتە: لە بەردە ڕەشەکەوە دەست پێبکا. جا بزانە: دەست لێدان‌و ماچ کردنی(اَلْحَجَرُالأَسْوَد) واجب نیە، بەڵکو سونتەتە، جا ئەگەر نەگونجا ماچی بکا، با هەر لە دوورەوە ئاماژەی بۆ بکا: بە دەستی ڕاستە، یان چەپە.

پێنجەم: حەفت جار بە دەورەی(بَيْت)دا بسوڕێتەوەو کۆتایی لە (اَلْحَجَرُالأَسْوَد) بێ، جا ئەگەر لە حەفت جار زیاتری کرد، زیانی نیە، بەڵام ئەگەر کەمتر بوو، تەوافی دروست نیە.

شەشەم: سوڕانەوەی لە دەرەوەی (بَيْت) بێ، واتە: ئەگەر چووە ناو (حِجْرِ إِسْماعيل)و بە لای ئەو لادا چووە دەرەوە، تەوافی دروست نیە.

حەفتەم: هەر حەفت خولەکەی بە مەبەستی تەواف کردن بێ، واتە: ئەگەر بە شوێن کەسێکا ڕایکرد، یان لە بەر کەسێك ڕایکرد، ئەوە تەوافی دروست نیە.

هەشتەم: تەواف کردن لە ناو (اَلْمَسْجِدُالْحَرَامْ)دا بێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە بەر تێکەڵبوونی ئافرەت و پیاو لە کاتی تەوافدا وا باشە پیاو و ئافرەت بە مەزهەبی ئیمامی(حنفی) ڕەفتار بکەن: کە دەستنوێژی پیاو و ئافرەت لێك ناشکێ، بەڵام ئەبی دەستنوێژەکەیان وەك مەزهەبی(حنفی) بشۆن، واتە: چوارێکیسەر مەسح بکەن.

﴿ئاگاداریەکیتر﴾: ئەگەر لە کاتی(طَوافُ الإِفاضَةِ) ئافرەت تووشی حەیز بوو و مەترسی هەبوو هاوڕێکانی بەجێی بهێڵن، ئەو ئافرەتە بۆی دروستە بە فەرموودەکەیتری ئیمامی (شافعي) ڕەفتار بکا، کە فەرموویەتی: لە ماوەی حەیزدا ئەو ڕۆژانەی ئافرەت خوێنی نایێ، بە خاوێنی ئەژمێردرێن، کەواتە: لەو ڕۆژانەی ئافرەت خوێنی نایێ، بۆی دروستە خۆی

وَالسَّعْيُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

وَأَرْكَانُ الْعُمْرَةِ أَرْبَعَةٌ:

بشۆرێو تەوافەکە بکاو بۆی بە تەوافی ڕوکن ئەژمێردرێ، ئەم فەرموودەیە لەگەڵ مەزهەبی ئیمام (مالك)و ئیمام (احمد) تێك ئەکاتەوەو (إبن حجر) لە (حاشيةالإيضاح)دا باسی کردوە. هەروەها دروستە: ئافرەت حەیزیخۆی بە دەرمان پێش بخا، یان دوای بخا، لە بەر تەواف کردن.

٤-﴿ سەعی سەفا و مەروە ﴾

(وَالسَّعْيُ) ڕوکنیچوارەمیحەج: (سەعی)یە، واتە: هاتوچۆکردنە (بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ) لە نێوان سەفا و مەروەدا ﴿قالَ النَّبِيُّ ﷺ: يأَيُّها النّاسُ إِسْعَوْا فَإِنَّ اللهَ تَعالَى كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ﴾ رواه الدارقطني والبيهقي، پێغەمبەرﷺفەرمووی: ئەی خەڵکینە هاتوچۆی نێوان سەفاو مەروە بکەن، چونکە خوای گەورە لە سەر ئێوەی واجب کردوە.

پێویستیەکانیسەفا و مەروە: سێ مەرجن: یەکەم: لە سەفاوە دەست بە هاتوچۆ بکا. دووەم: حەفت جار هاتوچۆ بکا، جا ڕۆیشتنی لە سەفا تا ئەکاتە مەروە جارێکە، وە گەڕانەوەی لە مەروە بۆ سەفا جارێکیترە. سێیەم: سەفا و مەروە لە دوای تەواف کردن بکرێن، جا ئەگەر لەدوای(طَوافُ الْقُدُومِ) سەفا و مەروەی کردبو، پێی ناوێ کە لە عەرەفە گەڕاوە لە دوای(طَوافُ الإِفاضَةِ) دووبارەی بکاتەوە، بەڵام ئەگەر نەیکردبو، ئەوە واجبە: کە لە عەرەفە گەڕاوەو (طَوافُ الإِفاضَةِ)ی کرد، سەفا و مەروە بکا، ئینجا بزانە: دەستنوێژو لەش پاکی مەرج نیە بۆ سەفا و مەروە.

٥-﴿ سەرتاشین ﴾

ڕوکنیپێنجەمیحەج: تاشینی، یان بڕینی هەندێ لە مووەکانی سەری خۆیەتی: بە گوێزان، یان بە مەقەس، جا ئەندازەی واجب بە لای کەمی سێ دانە مووە، بەڵام تاشین بۆ پیاو و بڕین بە مەقەس بۆ ئافرەت سوننەتە.

ئینجا بزانە: ئەوە لە سەر فەرموودەیەکی بەهێزی ئیمامی(شافعي) بە ڕوکن داندراوە ﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: لَمَّا رَمَى رَسُولُ اللهِ ﷺ اَلْجَمْرَةَ وَنَحَرَ نُسُكَهُ ناوَلَ الْحَلَّاقَ رَأْسَهُ فَحَلَقَهُ فَأَعْطاهُ أَباطَلْحَةَ فَوَزَّعَهُ بَيْنَ النّاسِ﴾ رواه‌الشيخان، کە پێغەمبەرﷺ شەیتانی ڕەجم کردو قوربانیی کوشتەوە، سەریخۆی خستە بەردەستیسەرتاشو سەری تاشیو مووەکانی دانە (أبوطلحة)، ئەویش دابەشی کردن بە ناو سەحابەکاندا تاکو بۆ بەرەکەت لە لایان بن.

﴿ باسی ڕوکنەکانی عومرە ﴾

(وَأَرْكانُ الْعُمْرَةِ) ڕوکنەکانی عومرە (أَرْبَعَةٌ) چوار ڕوکنن، ئەگەر یەکێکیان نەکا، عومرەکەی دروست نابێ:

اَلإِحْـرَامُ، وَالطَّـوَافُ، وَالسَّـعْيُ، وَالْحَلْـقُ أَوِ التَّقْصِـيرُ فِـى أَحَـدِ الْقَـوْلَيْنِ.
وَواجِباتُ الْحَجِّ -غَيْرُ الأَرْكانِ- ثَلاَثَةُ أَشياءَ: اَلإِحْرَامُ مِنَ الْمِيقاتِ،

يەكەم: (اَلإِحْرَامُ) ئیحرام بەستنە لەگەڵ نیەتی ئیحرام، واتـە: بڵـێ: (نیەتم وەیە عومرە بکەم‌و ئیحرامم بەست بـە عـومرە بـۆ خـوای گـەورە). وە ئەگـەر لـەجیاتی کەسێکیتر عومرەی ئەکرد، بڵێ: (نیەتم وەیە لەجیاتیفلان عومرە بکەم‌و ئیحرامم بەست بە عـومرە لەجیاتیفلان بۆ خوای گەورە).

دووەم: (وَالطَّـوَافُ) تـەواف کردنـە بـەو جـۆرەی باسمـان کـرد.

سـێیەم: (وَالسَّـعْيُ) هاتوچـۆی نێـوان سـەفا و مەروەیـە بـەو جـۆرەی باسمـان کـرد.

چوارەم: (وَالْحَلْقُ) سەرتاشینە (أَوِالتَّقْصِيرُ) یان بـڕینی مـووی سـەرە بـە مەقـەس (فِـى أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ) لـە یـەکێك لـە دوو فـەرموودەکانی ئیمـامی (شـافعي)، فەرموودەکـەیتریش ئـەڵێ: سەرتاشین ڕوکن نیە، بەڵکو واجبە.

﴿ئاگاداری﴾: ئیحرامبەستن بە عومرە کاتی دیارکراوی نیە، واتە: لە هەر دوانزە مانگەکانی ساڵ لە هەر ڕۆژێکدا بێ، دروستە نیەتی ئیحرامی عومرە بێنێ و عومرە بکا.

هەروەها وەستانی عەرەفە ڕوکن نیە لە عومرەدا، واجبیش نیە، سوننەتیش نیـە، کەوابوو: تەنها بەو چوار ڕوکنانە عومرە تەولو ئەبێ‌و پێویستی بە هیچیتر نیە.

﴿ باسی واجبەکانی حەج ﴾

(وَواجِباتُ الْحَجِّ) واجبەکانی حەج (غَيْرُ الأَرْكانِ) جگە لەو ڕوکنانەی باسمان کـردن (ثَلاَثَةُ أَشْياءَ) سێ واجبن-بەڵام بە فەرموودەکانیبەهێزتر: پێـنجن- ئەگـەر یـەکێکیانی نـەکرد، حەجی دروست ئەبێ، بەڵام خوێنینەکردنی لە سەر واجب ئەبێ:

واجبییەکـەم: (اَلإِحْـرَامُ مِـنَ الْمِيقـاتِ) ئیحرامبەسـتنە لـەو شـوێنەی کـە دیـارکراوە بـۆ ئیحرامبەستن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَقَّتَ لأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذاالْحُلَيْفَـةِ، وَلأَهْلِ الشَّامِ اَلْجُحْفَةَ، وَلأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنازِلِ، وَلأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَقالَ: هُنَّ لَهُمْ وَلِكُلِّ آتٍ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ مِمَّنْ أَرادَالْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ، وَمَنْ كانَ دُونَ ذلِكَ فَمِـنْ حَيْثُ أَنْشَأَ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ شوێنی ئیحرامبەستنی دیاری کرد: بۆ دانیشتووانی مەدینە (ذاالحليفـة)، واتـە: (بیریعـەلی) دیـاری کـرد، وە بـۆ دانیشتووانی شام (جُحْفَة)ی دیاری کرد، وە بۆ دانیشتووانی نەجد (قرن الْمنازل)ی دیـاری کرد، وە بۆ دانیشتووانی یەمەن (يَلَمْلَم)ی دیاری کرد، (لە حەدیسێکیتردا فەرموویـەتی: بۆ دانیشتووانی ڕۆژهەڵات (ذاتُ عِرق)ی دیاری کرد)، وە فەرمووی: ئـەو شـوێنانە شـوێنی ئیحرام بەستنن بۆ دانیشتووانی ئـەو شـوێنانەی باسمـان کـردن‌و بۆ ئـەو کەسانەی بـەو ڕێگایانەدا دێن بۆ حەج‌و عومرە، وە هەر کەسێك لەو شوێنانەی ئیحرام مـاڵی نـزیکتر بـوو

له (مكة)، ئەوە هەر لە ماڵی خۆی ئیحرام ئەبەستێ، کەوابوو: دانیشتووانی (مكة) هەر لە ناو (مكة)دا ئیحرام ئەبەستن.

ئینجا بزانە: شوێنی ئیحرامی(عومرە)ش هەر ئەو شوێنەیە کە بۆ ئیحرامی حەج دیاری کراوە، بەڵام ئەگەر کەسێك لە ناو شاری (مكة)دا بوو و ویستی عومرە بکا، واجبە بۆ ئیحرامبەستنیعومرە بچێتە دەرەوەی سنووری حەرەمی(مكة)، جا لە مەدا جیاوازی خەڵکی (مكة)و بێگانە نیە.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك بە سەر یەکێك لەو شوێنانەدا رابردو مەبەستی عومرە، یان حەجی هەبوو، بەڵام ئیحرامی لە شوێنەکەوە نەبەست، ئەوە واجبە بگەڕێتەوە ئەو شوێنە، جا ئەگەر نەگەڕاوە، خوێنی لە سەر واجب ئەبێ، وەك لەمەودوا باسی ئەکەین، جا بەمە بۆمان روون بۆوە: کە ئیحرامبەستن روکنە، بەڵام ئیحرامبەستن لە شوێنی دیارکراودا واجبە.

﴿ رەجمی شەیتانەکان ﴾

واجبی دووەمیحەج: (وَرَمْيُ الْجِمارِ الثَّلاثِ) بەردبارانکردنی هەرسێك شەیتانەکانە لە ڕۆژی جەژنی قوربان و دوو ڕۆژەکەی دوای جەژندا، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ هەر کەسێك لەو دوو ڕۆژانەی دوای جەژندا شەیتانەکانی بەردباران کردن و ویستی (مِنى) بەجێ بهێڵێ، ئەوە دروستە و گوناهی ناگاتێ، وە هەر کەسێك ویستی بۆ ڕۆژی سێیەمیدوای جەژن بمێنێتەوە، ئەمەش دروستەو گوناهی ناگاتێ.

ئینجا بزانە: بەردبارانکردنی شەیتانەکان بەم جۆرەیداهاتووە: یەکەم: لە ڕۆژی جەژنی قورباندا تەنها شەیتانی گەورە بەردباران بکا، کە ئەکەوێتە لای (مكة)ی پیرۆز، سنوری (مِنى)ش لەوێ کۆتایی دێ.

﴿ئاگاداری﴾: کاتی ئەو بەردبارانەی ڕۆژیجەژن و کاتی(طَوافُ الإِفاضَةِ) و کاتی سەرتاشین، گشتی لە نیوەی شەوی جەژنەوە دەست پێئەکا، ئینجا کە حاجی دووانی لەو سێیانە کردن، لە ژێر ئیحرام دەرئەچێ و بەرگی خۆی ئەکاتەوە بەر، وە هەر کامیان لەو سێیانە پێش ئەویتریان بکرێ زیانی نیە ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: مَا سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَئِذٍ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاأُخِّرَ؟ إِلاَّ قَالَ: إِفْعَلْ وَلاحَرَجَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ لە ڕۆژی جەژندا لە هەر شتێك: کە پێش خرابو، یان دواخرابو، پرسیاریان لێکردبایە؟ هەر ئەیفەرموو: بیکەو گوناه نیە.

دووەم: لـە ڕۆژی یەکـەم‌و دووەمـی دوای جـەژن واجبـە: هەرسێك شـەیتانەکان بـە ڕیـز بەردباران بکرێن.

سێیەم: یەکـەم جـار دەسـت بـە شـەیتانی بچـوك بکـا-کـە لـە لای عەرەفەیـە- ئینجـا شەیتانی ناوەنجی، ئینجا شەیتانی گەورە.

چوارەم: هەر شەیتانێك حەفت بەردی لێبدرێ، یەکـە یەکـە، جا ئەگـەر هـەر حـەفتی بـە کۆمەڵ لیدان، ئەوە هەر بە یەك جار ئەژمێردرێ.

پێنجەم: بـەردەکان بکەونـە نـاو حەوزەکـە، بـەلام مانـەوەیان مـەرج نیـە، واتـە: ئەگـەر بەردەکەی لێداو کەوتە خوارەوە، ئەوە دروستە.

﴿ئاگاداریەکی‌تر﴾: کاتی بـەردبارانکردنی هەرسێك شـەیتانەکان لـە نیوەڕۆیڕۆژەکـانی دوای جەژنــەوە دەســت پێئــەکاو تــا ڕۆژئــاوابوونی ڕۆژی ســێیەمی دوایجــەژن هــەر بەردەوامە، واتە: دروستە بەردبارانی ڕۆژی جەژن و ڕۆژەکانی‌دوای جەژن دوابخا بۆ ڕۆژی دووەمی، یان سێیەمی دوایجەژن.

ئینجا بزانە: بە لەبیرکردنی لێدانی بـەردێك: مستـە گـەنمێك واجبـە، بـە دوو بـەرد: دوو مست، بە سێ بەرد، یان زیاتر: (فِدْيَة)ی تەواو واجب دەبێ.

دیسان بزانە: هەر کەسێك لەو ماوەیەدا نەخۆش بوو، بە جۆرێکی وەها: نەیئـەتوانی بـە پێوە نوێژ بکاو تا کۆتایی ڕۆژی سێیەمی‌دوای جەژن چاوەڕوانی چاکبوونەوەی نەئـەکرا، یان ئەوەندە پەککەوتوو بوو: بە پێوە خۆی ڕانەئەگرت، ئەوانە بۆیـان دروسـتە وەکیلێك بگـرن کـە شـەیتانەکانیان لـەجیاتی بـەردباران بکـا، بـەلام ئـەبی وەکیلەکـە بـەردبارانی شەیتانەکان بۆ خۆی تەواو بکا، ئینجا لەجیاتی نەخۆشەکەش بەردباران بکا.

هەروەها بزانـە: ئیمامی (اَلْحَرَمَيْن)و ئیمامی (اَلرَّافِعِي) فەرموویانە: دروستە پێش نیوەڕۆ شـەیتانەکان بـەردباران بکـرێن. کـەوابوو: نـەخۆش‌و پەککـەوتوو ئـەتوانن سـود لـەم فەرموودەیە وەربگرن.

واجبی سێیەمی حەج: (وَالْحَلْقُ) سەرتاشینە، بـەلام گوتمـان:-بـە فەرموودەیبەهێزتر- ئەمەیان ڕوکنی حەج‌و عومرەیە.

واجبی‌چوارەمی‌حەج: شەو مانەوەیە لە (مُزْدَلِفَة)، کە لە عەرەفـە گەڕایـەوە، واتـە: لـە دوای نیوەشـەویجەژن تـا بـەیانی مـاوەی هەیـە، واجبەکـەش بـە ماوەیـەکی کـەم پێـك دێ، سوننەتە-ئەگەر ڕێبوار بێ- نوێژی مەغریب‌و عیشا لەوێ بە (جمع التَّأْخِير) بکـا، هـەروەها سوننەتە بەردەکانی ڕەجمی شەیتان لەوێ هەڵبگرێتەوە بۆ هەرسێك ڕۆژەکان.

واجبی‌پێنجەمی حـەج: شـەو مانەوەیـە لـە (مِنَـى)، واتـە: شـەوی یەکـەم‌و دووەمـی دوای جەژن واجبە لە (مِنَى) بمێنێتـەوەو بـە ڕۆژیـش شـەیتانەکان بـەردباران بکـا وەکـو

گوتمان، ئینجا کە ڕۆژی دووەمی دوای جەژن شەیتانەکانی بەردباران کردن، بۆی دروستە (مِنَی) بەجێ بهێڵێ‌و بچێتەوە(مکة)، بەڵام ئەگەر تا ڕۆژئاوابوون نەڕۆیشت، واجبە شەوی سێیەمیش هەر لە (مِنَی) بمێنێتەوەو ڕۆژی سێیەمیش شەیتانەکان بەردباران بکا.

﴿ باسی سوننەتەکانی حەج ﴾

(وَسُنَنُ الْحَجِّ) سوننەتەکانی حەج (سَبْعٌ) حەفتن: (اَلإِفْرادُ) یەکەم: ئیفرادە (وَهُوَ) مانای ئیفراد ئەمەیە: (تَقْدِيمُ الْحَجِّ عَلَى الْعُمْرَةِ) حەج لە پێش عومرەدا بکا، واتە: بە تەنها نیەتی حەج بێنێ‌و ڕوکن‌و واجبەکانی حەج تەواو بکا -وەکو گوتمان- ئینجا بچێتە دەرەوەی سنوری حەرەم، لەوێ ئیحرام بە عومرە ببەستێ‌و عومرەش بکا، جا ئەمەیان شێوەی یەکەمی حەج کردنەو لە شێوەی دووەم و سێیەم خێرترە.

شێوەی دووەم: پێی دەگوترێ: (قِرانْ)، واتە: ئیحرام بە حەج‌و عومرە ببەستێ بە یەکەوە، جا تەنها واجب و ڕوکنەکانی حەج بکا، ئەوە حەج‌و عومرەی -وێکرا- بۆ ئەنووسرێن.

شێوەی سێیەم: پێی دەگوترێ: (تَمَتُّع)، واتە: ئیحرام بە عومرە ببەستێ‌و عومرە بکا، ئینجا هەر لە (مکة)-لە دوای تەواوبوونی عومرە- ئیحرام بە حەج ببەستێ‌و حەج بکا.

﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْها: قالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَداعِ: مَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ فَلْيُهِلَّ، وَمَنْ أَرادَ أَنْ يُهِلَّ بِعُمْرَةٍ فَلْيُهِلَّ، وَأَهَلَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِالْحَجِّ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە حەجیماڵئاواییدا فەرمووی: هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام بە حەج‌و عومرە -وێکرا- ببەستێ با وا بکا، وە هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام -تەنها- بە حەج ببەستێ با وا بکا، هەر کەسێك ئەیەوێ ئیحرام -تەنها- بە عومرە ببەستێ با وا بکا، پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی خۆی -تەنها- بە حەج بەست.

﴿ئاگاداری﴾: لە شێوەی (قِرانْ و تَمَتُّع)دا حاجی خوێنی ئەکەوێتە سەر، بەو مەرجەی - بۆ ئیحرامی حەج- نەگەڕێتەوە بۆ شوێنی ئیحرام بەستن‌و ماڵیشی هەشتا کیلۆمەتر لە سنوری حەرەم دوورتر بێ.

(وَالتَّلْبِيَةُ) سوننەتی دووەم: گوتنی (لَبَّيْك)یە، بەردەوام تا لە ژێر ئیحرامدایە، واتە: بڵێ: ﴿لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْك، لَبَّيْكَ لاشَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْك، لاشَرِيكَ لَكَ﴾ رواه الشيخان.

(وَطَوافُ الْقُدُومِ) سوننەتی سێیەم: (طَوافُ الْقُدُوم)ە، واتە: هەر کە گەیشتە (مکة)ی پیرۆز، کەلوپەلی خۆی دابمەزرێنێ، ئەگەر برسی بوو نان بخوا، ئەگەر کاتی نوێژ بوو نوێژ بکا، ئینجا یەکسەر دەست بە تەواف بکا، ئەم تەوافە سەلامکردنە لە ماڵی خوا، وە مەرجەکانی وەك (طَوافُ الإِفاضَة)یە: کە باسمان کردن.

وَالْمَبِيتُ بِمُزْدَلِفَةَ، وَرَكْعَتَا الطَّوافِ، وَالْمَبِيتُ بِمِنَى، وَطَوافُ الْوَدَاعِ. وَيَتَجَرَّدُ الرَّجُلُ عِنْدَ الإِحْرامِ عَنِ الْمَخِيطِ، وَيَلْبَسُ إِزاراً وَرِداءً أَبْيَضَيْنِ.

(وَالْمَبِيتُ بِمُزْدَلِفَةَ) چوارەم: شەو مانەوەیە لە (مزدلفة)، بەلام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەمە واجبە، ئەگەر نەیکا خوێنی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك باسمان كرد.

(وَرَكْعَتَاالطَّوافِ) سوننەتی پێنجەم: دوو ڕەكعەت نوێژە بە نیەتی (سوننەتیتەواف) لە دوای تەواوكردنی هەر تەواف كردنێك، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ لە لای مەقامی ئیبراهیمﷺ نوێژ بكەن.

(وَالْمَبِيتُ بِمِنَى) شەشەم: شەو مانەوەیە لە (منی)، بەلام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەمە واجبە، ئەگەر نەیكا خوێنی لە سەر واجب دەبێ، هەروەك باسمان كرد.

(وَطَوافُ الْوَدَاعِ) حەفتەم: (طَوافُ الْوَدَاعِ)ە، واتە: تەوافی مالئاوایی، بەلام بە فەرموودەی ڕاستتر: ئەو تەوافە واجبە، ئەگەر نەیكا خوێنی لە سەر واجب دەبێ ﴿عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍرَضِيَاللهُعَنهُما: قالَ أُمِرَالنَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ إِلاَّ أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِالْحَائِضِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمانی داوەتە خەلك: كە كۆتایی پەیمانیان بە مالیخوا بێنن-واتە: كە لە (مكة) دەرئەچن تەواف بكەن-بەلام ئەو ئافرەتەی كە لە حەیزدایە ئیزن دراوە بە بێتەواف كردن (مكة) بەجێ بهێلێ. جا ئەگەر لە دوای ئەو تەوافە زۆر مایەوە، ئەبی دووبارەی بكاتەوە.

﴿ بەرگی ئیحرام ﴾

(وَيَتَجَرَّدُ الرَّجُلُ) واجبە پیاو خۆی ڕووت بكاتەوەو جلەكانی خۆی دابنێ (عِنْدَالإِحْرامِ) هەر لەو كاتەوە كە نیەتی ئیحرام دێنێ (عَنِ الْمَخِيطِ) لە هەر جلێكی دوروابێ، یان چنرابێو دەوری لە لاشەی بدا، واتە: نابێ بیكاتە بەر (وَيَلْبَسُ) دەبەر خۆی ئەكا (إِزَاراً) پەشتەمالێك لە ناوك بەرەوخوار (وَرِداءً) وە پەشتەمالێكیتریش بۆ سەر پشتو شانەكانی (أَبْيَضَيْنِ) سوننەتە هەردوو پەشتەمالەكان سپی بن، بەلام ئافرەت هەر بە جلەكانی خۆیەوە ئیحرام ئەبەستێ.

﴿پاشكۆ﴾: سوننەتە ئاوی (زمزم) بخواتەوە ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍرَضِيَاللهُعَنهُما: شَرِبَ النَّبِيُّﷺ مِنْ زَمْزَمَ مِنْ دَلْوٍ مِنْها وَهُوَ قَائِمٌ﴾ رواه‌مسلم، پێغەمبەرﷺبە پێوە بە دۆلچەیەك ئاوی زەمزەمی خواردەوە. هەروەها سوننەتە بۆ هەموو كەسێك-حاجی بێ، یان هەر ڕێبوار بێ- ئاوی (زمزم) لەگەل خۆیا بێنێتەوە بۆ وولاتی خۆی ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَاللهُعَنها: كانَ النَّبِيُّﷺ يَحْمِلُهُ﴾ رواه‌الترمذي، پێغەمبەرﷺ ئاوی زەمزەمی ئەهێنا لەگەل خۆیا بۆ (مَدينة).

(فَصْلٌ) وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُحْرِمِ عَشَرَةُ أَشْيَاءَ: لُبْسُ الْمَخِيطِ، وَتَغْطِيَةُ الرَّأْسِ مِنَ الرَّجُلِ، وَالْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ مِنَ الْمَرْأَةِ، وَتَرْجِيلُ الشَّعْرِ بِالدُّهْنِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسى ئەو شتانەى حەرامن له كاتى ئيحرامدا ﴾

(وَيَحْرُمُ) حەرامە (عَلَى الْمُحْرِمِ) لە سەر ئەو كەسەى لە ژێر ئيحرامدايە (عَشَرَةُ أَشْيَاءَ) دە شت:
يەكەم: (لُبْسُ الْمَخِيطِ) حەرامە لە سەر پياو كردنەبەرى جليك كە دوورابێ، يان چنرا بێو بە خۆى دەورە لە ئەدامەكانى پياو بدا، يان گرێى بدا، جا بۆ هەموو ئەندامەكانى ئەوە حەرامە ﴿عَنْ إِبْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ: ما يَلْبِسُ الْمُحْرِمُ مِنَ الثِّيَابِ؟ قَالَ: لاَ يَلْبِسِ الْقُمُصَ وَلاَ الْعَمَائِمَ وَلاَ السَّراوِيلاتِ وَلاَ الْبَرانِسَ وَلاَ الْخِفَافَ﴾ رواه الشيخان، دەربارەى ئەو پياوەى لە ژێر ئيحرامە، پێغەمبەر ﷺ پرسيارى لێكرا؟ لە وەڵامدا فەرمووى: نابێ هيچ جۆرە كراسێك دەبەر بكا، نابێ مێزەر بنێتە سەرى، نابێ هيچ جۆرە دەرپێيەك بكاتە بەرى، نابێ هيچ جۆرە كەوايەك بكاتە بەرى، نابێ هيچ جۆرە گۆرەوييەك بكاتە پێى.

﴿ئاگادارى﴾: بزانە: دروستە تەكبەند لە پشتى ببەستێو جانتا بكاتە شانى، يان بە شتێكى وەكو دۆخين پەشتەماڵەكەى خوارەوە قايم بكا، هەروەها ليچكەكانى پەشتەماڵەكەى سەرەوەش بخاتە ناو تەكبەندەكە، يان دۆخينەكە.

هەروەها بزانە: ئەو جۆرە كەوشەى پياو ئەيكاتە پێى، واجبە: سەرەپەنجەكانىو پاشنەى پێى بە دەرەوە بێ، ئەگەر نا: فيديەى ئەكەوێتە سەر.

هەروەها بزانە: ئەو شتانەى رابردوو هەمووى لە سەر پياو حەرامن نەك لە سەر ئافرەت.

دووەم: (وَتَغْطِيَةُ الرَّأْسِ) داپۆشينى سەر حەرامە (مِنَ الرَّجُلِ) بۆ پياو ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي الْمُحْرِمِ الَّذِي مَاتَ: كَفِّنُوهُ فِي ثَوْبَيْهِ وَلاَ تُمَسُّوهُ بِطِيبٍ وَلاَ تُخَمِّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيامَةِ مُلَبِّياً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ دەربارەى ئەو پياوەى لە ژێر ئيحرامدا مردبو، فەرمووى: هەر لە ناو پەشتەماڵەكانى خۆيدا كفنى بكەنو بۆنى خۆشى لێمەدەنو سەرى دامەپۆشن، چونكە رۆژى قيامەت هەر بە شێوەى ئيحرامەوە زيندوو ئەكرێتەوە.

سێيەم: (وَالْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ مِنَ الْمَرْأَةِ) داپۆشينى رووخسارو لەپە دەستى ئافرەت لە كاتى ئيحرامدا حەرامە ﴿عَنْ ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ النِّساءَ فِي إِحْرامِهِنَّ: عَنِ الْقُفَّازَيْنِ وَالنِّقابِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەى كردوە لە ئافرەتان: لە كاتى ئيحرامدا دەستەوانە بكەنە دەستيانو رووى خۆيان داپپۆشن.

چوارەم: (وَتَرْجِيلُ الشَّعْرِ) شانەكردنى مووى سەرو رووخسارە (بِالدُّهْنِ) بە هەر جۆرە رۆنێكى هەبێ، بۆ پياو و ئافرەت ﴿قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: الْحاجُّ الشَّعِثُ التَّفِلُ﴾ رواه الترمذي

وابن ماجه، پێغەمبەرﷺفەرمووی: حاجی لە کاتی ئیحرامدا موو قرژو تۆزاوی‌و چڵکنە.
واتە: بە چەورکردنی‌موو ئەو شێوەیە لا ئەچێ، بەڵام ئەگەر لە سەرو ڕووخسار بەو لاوە هەر ئەندامێکی‌تری چەور بکا، یان بە بۆن مووەکانی شانە بکا، ئەوە (فدیة)ی ناکەوێتە سەر، ئەگەر مووەکان هەڵنەکەنێ.
پێنجەم: (وَحَلْقُهُ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: تاشینی موو، یان سوتاندنی، یان هەڵکەندنی، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَاتَحْلِقُوا رُؤُوسَكُمْ﴾ لە کاتی ئیحرامدا سەری خۆتان مەتاشن.
شەشەم: (وَتَقْلِيمُ الأَظْفارِ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: نینۆك کردن، چونکە ئەمەش وەکو موو تاشین جوانی‌ی تێدایە.
جا بزانە: بە لابردنی یەك موو، یان یەك نینۆك: مستە گەنمێك (فدیة)ی ئەکەوێتە سەر، هەروەها بە لابردنی دوو موو، یان دوو نینۆك: دوو مستی ئەکەونە سەر، بەڵام ئەگەر سێ موو، یان سێ نینۆك، یان زیاتری لابرد: ئەوە (فدْیة)ی گەورەی ئەکەوێتە سەر: کە باسی ئەکەین.
حەفتەم: (وَالطِّيبُ) حەرامە بۆ پیاو و ئافرەت: خۆیان بۆنخۆش بکەن لە ماوی ئیحرامدا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِىَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِىُّﷺ: وَلاَ تَلْبَسُوا مِنَ الثِّيابِ مـا مَسَّـهُ زَعْفَـرانٌ أَوْ وَرَسٌ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: ئەو جۆرە جلانە مەکەنە بەر: کە زەعفەرانی پێوە بێ، یان وەرسی لێدرابێ: کە بۆنی خۆشە.
هەشتەم: (وَقَتْلُ الصَّيْدِ) حەرامە لە سەر پیاو و ئافرەت لە ماوەی ئیحرامدا: ڕاوکردنی باڵندەو ئاژەڵی‌کێوی-چۆلەواری کە گۆشتی بخورێ، خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿حُـرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُالْبَرِّ مَادُمْتُمْ حُرُمًا﴾ حەرام کراوە لە ئێوە: ڕاوکردنی نێچیری چۆلەواری لەو ماوەی لە ژێر ئیحرامدان.
کەوا بوو: باڵندەو ئاژەڵی خۆماڵی: وەك مریشك‌و بزن‌و مەڕ، حەرام نیە بیکوژێتەوە، هەروەها کوشتنی مارو دوپشك‌و مشك‌و قەلە بەڵەك‌و کوڵارەو سەگی‌هار خێرە لە هەموو شوێن‌و کاتێکدا.
﴿ئاگاداریەکی زۆر گرنگ﴾: هەر کەسێك کە ئەچێتە حەج، لە ماڵەوە گیانلەبەرێکی ڕاوکراوی هەبێ: وەکو قەتێ، یان کەو، یان ئاسك، یان هەر شتێکی‌تر، ئەبی بیفرۆشێ، یان بیداتە کەسێکی‌تر، یان بەرەڵڵای بکا، هەرچەند کەبیش بوبێ، چونکە لە کاتی ئیحرامبەستن‌و بەو لاوە ئەگەر هیچی لێبێ، وای لە سەر ئەژمێردرێ کە بە خۆی کوشتویەتی‌و تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

وَعَقْدُ النِّكاحِ، وَالْوَطْءُ، وَالْمُباشَرَةُ بِشَهْوَةٍ. وَفِي جَمِيعِ ذَلِكَ الْفِدْيَةُ إِلاَّ عَقْدَ النِّكاحِ فَإِنَّهُ لاَيَنْعَقِدُ، وَلاَ يُفْسِدُهُ إِلاَّ الْوَطْءُ فِي الْفَرْجِ، وَلاَ يَخْرُجُ مِنْهُ بِالْفَسادِ، وَمَنْ فَاتَهُ الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ تَحَلَّلَ بِعَمَلِ عُمْرَةٍ،

نۆیەم: (وَعَقْدُ النِّكاحِ) حەرامە لە ماوەی ئیحرامدا مارەبڕینی ژن ﴿عَنْ أَبانَ﵁: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لاَيَنْكِحُ الْمُحْرِمُ وَلاَ يُنْكِحُ وَلاَ يَخْطُبُ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە لە ماوەی ئیحرامدا ژن لە خۆی مارە بکا، یان لە کەسێکی‌تری مارە بکا، یان داخوازی‌ی بکا.

دەیەم: (وَالْوَطْءُ) حەرامە جیماع کردن (وَالْمُباشَرَةُ) هەروەها حەرامە دەستبازی‌کردن لەگەڵ ئافرەت، یان لەشی خۆی (بِشَهْوَةٍ) بە شێوەیەکی وا: کە دەماری هەڵبستێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ نابێ لە حەجدا جیماع‌و دەستبازی بکرێ‌و نابێ قسەی ناشیرن‌و ناڕێك‌و ململانە بکرێ.

(وَفِي جَمِيعِ ذَلِكَ) لەو هەموو شتانەی کە حەرامن‌و باسمان کردن (الْفِدْيَةُ) واجبە (فدية) بدا ئەگەر یەکێکیانی کرد (إِلاَّ عَقْدَالنِّكاحِ) تەنها بە مارەبڕینی‌ئافرەت (فدية) واجب نابێ؟ (فَإِنَّهُ) چونکە ئەو مارەبڕینە (لاَيَنْعَقِدُ) هەر دانامەزرێ، واتە: مارەبڕینەکە نایێ‌و ئافرەتەکە حەڵاڵ نابێ.

(وَلاَ يُفْسِدُهُ) لەو هەموو شتانە هیچیان حەج‌و عومرە بەتاڵ ناکەن (إِلاَّ الْوَطْءُ فِي الْفَرْجِ) تەنها جیماعکردن حەج‌و عومرە بەتاڵ ئەکاتەوە، بەو مەرجەی بزانن: جیماع حەرامەو بە خۆشی خۆیان بێ‌و بە قەسدی بێ، ئینجا بەم جیماع کردنە حەجی پیاو و ئافرەت بە تاڵ ئەبێتەوە، بەڵام (فدية)ی‌جیماعەکە هەر لە سەر پیاوەکەیە.

(وَلاَ يَخْرُجُ مِنْهُ) دروست نیە لە ژێر ئیحرام دەرچێ (بِالْفَسادِ) لە بەر ئەوەی حەج، یان عومرەی بەتاڵ بووە، بەڵکو ئەبێ هەر تەواویان بکاو ساڵێکی‌تریش قەزایان بکاتەوە ﴿سُئِلَ عُمَرُ وَعَلِيٌّ وَأَبُوهُرَيْرَةَ﵃: عَنْ رَجُلٍ أَصابَ أَهْلَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ بِالْحَجِّ؟ فَقَالُوا: يَنْفُذانِ لِوَجْهِهِما حَتَّى يُتِمَّا حَجَّهُما ثُمَّ عَلَيْهِما حَجٌّ قابِلٌ وَالْهَدْيُ﴾ رواەالإمام مالك، پرسیار لە ئیمامی(عمر)و ئیمامی(علی)و (أبوهريرة) کرا: ئەگەر پیاوێك جیماع لەگەڵ ئافرەتەکەی خۆی بکا لە ماوەی ئیحرامدا؟ لە وەڵامدا فەرموویان: ئەبێ حەجەکەیان تەواو بکەن، ساڵێکی‌تریش ئەو حەجە قەزا بکەنەوەو فیدیەش بدەن.

﴿ لەدەستچوونی عەرەفات ﴾

(وَمَنْ فَاتَهُ الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ) هەر کەسێك فریای وەستانی‌عەرەفە نەکەوت‌و لەدەستی چوو (تَحَلَّلَ) واجبە خۆی لە ژێر ئیحرامی حەج دەر بیا (بِعَمَلِ عُمْرَةٍ) بە کردنی ڕوکنەکانی

وَعَلَيْهِ الْقَضاءُ وَالْهَدْيُ، وَمَنْ تَرَكَ رُكْناً لَمْ يَحِلَّ مِنْ إِحْرامِهِ حَتَّى يَأْتِيَ بِهِ، وَمَنْ تَرَكَ وَاجِباً لَزِمَهُ الدَّمُ، وَمَنْ تَرَكَ سُنَّةً لَمْ يَلْزَمْهُ بِتَرْكِها شَيْءٌ.

عومره، (واته: تەواف ئەكاو سەفاو مەروە ئەكاو سەری ئەتاشێ، نیەتی دەرچوونیش لە ئیحرام لەگەڵ ئەو سێیانە ئەهێنێ)، ئیتر نایەوێ شەیتان ڕەجم بكاو لە(منى) بمێنێتەوە، بەلام (وَعَلَيْهِ الْقَضاءُ) واجبە ئەو حەجە قەزا بكاتەوە، جا حەجەكە واجب بێ، یان سوننەت بێ (وَالْهَدْيُ) هەروەها واجبە (فدْيَة)ش بدا لە ساڵێكیتردا كە چوو حەجەكەی قەزا بكاتەوە:
﴿جاءَ هَبَّارُ بنُ الأسوَد إلى عُمَرَ فَقالَ: أخطَأنا العِدَّةَ: كُنَّا نُرى أنَّ هَذا اليَوْمَ يَومُ عَرَفَةَ؟ فَقالَ عُمَرُ: طُفْ أنْتَ وَمَنْ مَعَكَ وَانحَرُوا ثُمَّ احْلِقُوا وَارْجِعُوا فَإذا كانَ قابِلٌ فَحُجُّوا وَأهْدُوا فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إذا رَجَعَ﴾ رواه الإمام مالك، (هَبَّار) بە ئیمامی(عمر)ی گوت: ئێمە بە هەڵەدا چوین: وامانزانی ئیمڕۆ عەرەفەیە، كە چی ئیمڕۆ جەژنە؟ ئیمامی عومەر فەرمووی: بڕۆن تەواف بكەنو سەرتان بتاشنو بگەڕێنەوە، ئینجا ساڵێكیتر حەجەكەتان قەزا بكەنەوەو ئەگەر دەستتان كەوت ئاژەڵێك لە (فدْيَة) سەرببڕن، جا ئەگەر نەبو، سێ ڕۆژان لە حەج بەڕۆژوو ببنو حەفت ڕۆژیتریش كە گەڕانەوە بەڕۆژوو ببن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك ئیحرامی بەست، بەلام قەدەغەیان كرد، یان ڕێگەیان لێگرت كە حەج، یان عومرە بكا، ئەوە بۆی دروستە ئیحرامی خۆی هەڵبوەشێنێتەوە بەم جۆرە: هەر لەو شوێنەی قەدەغە كراوە، نیەتی دەرچوون لە ئیحرام دێنێو هەر بەو نیەتەش مەڕێك، یان بزنێك سەر ئەبڕێ، ئینجا سەری خۆی ئەتاشێ، جا ئەگەر مەڕی دەست نەكەوت، بە ئەندازەی نرخی مەڕەكە گەنم، یان جۆ بۆ هەژارانی ئەو شوێنە ئەكڕێ، ئەگەر نەیبو، ئەو كاتە بە ئەندازەی مستەكانیدانەوێڵەكە بەڕۆژوو ئەبێ، جا ئەگەر حەجەكەی سوننەت بوو، واجب نیە قەزای بكاتەوە.

﴿ باسی جیاوازیی ڕوكنو واجب ﴾

(وَمَنْ تَرَكَ رُكْناً) هەر كەسێك ڕوكنێك نەكا لە ڕوكنەكانی عومرە، یان لە ڕوكنەكانی حەج، جگە لە وەستانی عەرەفە (لَمْ يَحِلَّ مِنْ إِحْرامِهِ) ئەوە لە ژێر ئیحرام دەرناچێو حەجو عومرەی تەواو نابێ (حَتَّى يَأْتِيَ بِهِ) تا ئەو ڕوكنە ئەكا.

(وَمَنْ تَرَكَ وَاجِباً) هەر كەسێك واجبێك لە واجبەكانیحەج، یان عومرە نەكا (لَزِمَهُ دَمٌ) خوێنی ئەكەوێتە سەر، بەلام حەجو عومرەی دروستەو لە ئیحرامدا نامێنێتەوە.

(وَمَنْ تَرَكَ سُنَّةً) هەر كەسێك سوننەتێك نەكا لە سوننەتەكانی حەج، یان عومرە (لَمْ يَلْزَمْهُ بِتَرْكِها شَيْءٌ) هیچی ناكەوێتە سەر، واتە: بە نەكردنی سوننەت: نە فیدیەی ئەكەوێتە سەر، نە گوناهبار ئەبێ.

(فَصْلٌ) وَالدِّماءُ الْوَاجِبَةُ فِى الإِحْرامِ خَمْسَةُ أَشْياءَ، أَحَدُهَا: اَلدَّمُ الْوَاجِبُ بِتَرْكِ نُسُك، وَهُوَ عَلَى التَّرْتِيب: شاةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ عَشَرَةِ أَيّامٍ ثَلاثَةٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ. وَالثّانِى: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِالْحَلْقِ وَالتَّرَفُّهِ، وَهُوَ عَلَى التَّخْيِيرِ: شاةٌ، أَوْ صَوْمُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ،

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خوێن‌و (فِدْيَة)ی حەج ﴾

(وَالدِّماءُ الْوَاجِبَةُ) ئەو خوێنانەی واجب ئەبن (فِى الإِحْرامِ) لە ماوەی ئیحرامدا (خَمْسَةُ أَشْياءَ) پێنج جۆرن:

(أَحَدُها) خوێنی‌یەکەمیان: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبێ (بِتَرْكِ نُسُكٍ) بە نەکردنی فەرمان پێکراوێك: وەك بەردبارانی‌شەیتانەکان، مانەوەی‌شەوێ لە(مِنى)و لە(مُزْدَلِفَة)، ئیحرامبەستن لە شوێنی دیارکراو، (طَوافُ الْوَداع)، لەدەستچوونی وەستانی عەرەفە، پێشخستنی عومرە لە سەر حەج، پێکەوەکردنی حەج‌و عومرە.

(وَهُوَ) ئەو خوێنەی ئەیکەوێتە سەر بە هۆی ئەو هەشتانەی باسمان کردن (عَلَى التَّرْتِيبِ) ریزی بۆ داندراوەو دیارکراوە بەم جۆرە:

(شاةٌ) ئەبی مەڕێك، یان بزنێك بکوژێتەوەو گۆشتەکەی بداتە هەژارەکانی حەرەمی‌مەککە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئەگەر مەڕ، یان بزنی دەست نەکەوت، یان توانای نەبو بیکڕێ (فَصِيامُ عَشَرَةِ أَيّامٍ) واجبە دە ڕۆژان بەڕۆژوو ببێ: (ثَلاثَةٍ فِى الْحَجِّ) سێ ڕۆژان لەو دەیانە لە حەجدا بەڕۆژوو دەبێ‌و (وَسَبْعَةٍ إِذا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ) حەفت ڕۆژەکەی‌تریش کاتێ گەیشتەوە ماڵەوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾ هەر کەسێك مەڕی دەست نەکەوت، ئەبی سێ ڕۆژان لە حەجداو حەفت ڕۆژانیش لە ماڵەوە بەڕۆژوو ببێ، ئەوە دەی تەواوە.

﴿ئاگاداری﴾: لەم خوێنەی بەشی یەکەمدا جیاوازی نیە لە نێوان کەسێك: کە بە ویستی خۆی فەرمان پێکراوەکەی نەکردبێ، یان بە نەزانی نەیکردبێ.

(وَالثّانِى) خوێنی‌دووەم: (الدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبێ (بِالْحَلْقِ) بە تاشین، واتە: لابردنی سێ موو، یان زیاتر، یان سێ نینۆك، یان زیاتر (وَالتَّرَفُّهِ) هەروەها ئەو خوێنە واجب ئەبێ بە دڵفراوان کردن: بە هۆی جل دەبەرکردن‌و خۆ چەورکردن‌و سەر داپۆشین‌و خۆ بۆنخۆشکردن‌و لەش پیسبوون: بە هۆی دەستبازی‌کردن لەگەڵ لەشی خۆی، یان لەگەڵ ئافرەت.

(وَهُوَ) خوێنی ئەو جۆرە شتانەی باسمان کردن (عَلَى التَّخْيِيرِ) بە گوێرەی دڵی خوێندەرەکەیە، بەلام دیارکراوە: (شاةٌ) ئەبی مەڕێك، یان بزنێك سەر ببڕێ‌و گۆشتەکەی بداتە هەژارانی حەرەمی مەککە (أَوْ صَوْمُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ) یان سێ ڕۆژان بەڕۆژوو ببێ، جا لە هەر شوێنێ

أَوِالتَّصَدُّقُ بِثَلاثَةِ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَساكِينَ. وَالثَّالِثُ: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِالْإِحْصارِ، فَيَتَحَلَّلُ وَيُهْدِى شاةً. وَالرَّابِعُ: اَلدَّمُ الْواجِبُ بِقَتْلِ الصَّيْدِ، وَهُوَ عَلَى التَّخْيِيرِ: إِنْ كانَ الصَّيْدُ مِمَّا لَهُ مِثْلٌ أَخْرَجَ الْمِثْلَ مِنَ النَّعَمِ،

بەڕۆژوو ببێ دروستە (أَوِالتَّصَدُّقُ بِثَلاثَةِ آصُعٍ) یان سێ ساع دانەوێڵە بکاتە خێر (عَلَى سِتَّةِ مَساكِينَ) بداتە شەش گەدا، یان شەش هەژار لە حەرەمی مەککەی پیرۆزدا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ كَانَ مِنكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ﴾ هەر کەسێك نەخۆش بوو و جلی کردە بەر، یان لە بەر ناچاری سەری تاشی، با (فِدْيَة) بدا بەم جۆرە: یان بەڕۆژوو ببێ، یان خێر بکا، یان مەڕ سەر ببڕێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە لابردنی موو و نینۆك جیاوازی نیە لە نێوان زاناو نەزانو لە نێوان ئەو کەسەی لەبیری بێ لە ژێر ئیحرامە، یان لەبیری نەبێ، واتە: ئەوانە (فِدْيَة)یان ئەکەوێتە سەر، بەلاّم لە جلوبەرگو خۆ بۆنخۆش کردنو خۆ چەورکردنو دەستبازی کردن، (فِدْيَة) تەنها لە سەر ئەو کەسە واجب ئەبێ: کە بزانێ حەرامەو بە قەسدی وا بکاو بزانێ لە ژێر ئیحرامە، کەواتە: ئەگەر کەسێك لەبیری بچێ، یان نەزانێ حەرامە، یان بە هەڵە ئەوانەی کرد، ئەوە (فِدْيَة)ی ناکەوێتە سەر.

(وَالثَّالِثُ) خوێنی سێیەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبی (بِالْإِحْصارِ) بە قەدەغەکردن لە تەواوکردنی حەج، یان عومرە (فَيَتَحَلَّلُ) ئەو قەدەغەکراوە ئیحرامی خۆی هەڵئەوەشێنێتەوەو (وَيُهْدِى شاةً) مەڕێك، یان بزنێك ئەکاتە (فِدْيَة)و هەر لەو شوێنەی کە لێی قەدەغەکراوە –بە نیەتی خۆحەلاّڵکردن– ئەیکوژێتەوەو ئەیداتە هەژارەکانی ئەو شوێنە، ئینجا –لە دوای (فِدْيَة)کە– سەری خۆی ئەتاشێ بە نیەتی لە ئیحرام دەرچوون.

جا ئەگەر مەڕ، یان بزنی دەست نەکەوت، بە ئەندازەی نرخی مەڕەکە دانەوێڵە ئەکڕێو ئەیداتە هەژارەکانی ئەو شوێنە، جا ئەگەر دەستی نەکەوت، یان پارەی نەبو بیکڕێ، ئەوە لەجیاتی هەر مستێکی ئەو دانەوێڵەیە ڕۆژێك بەڕۆژوو ئەبێ لە هەر شوێنێك کە خۆی پێی خۆش بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ ئەگەر قەدەغە کران لە تەواوکردنی حەج، یان عومرە، هەر (فِدْيَة)کی ڕێك کەوت بیدەن.

(وَالرَّابِعُ) خوێنی چوارەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە کە واجب ئەبی (بِقَتْلِ الصَّيْدِ) بە هۆی کوشتنی نێچیر، یان بڕینی درەختی حەرەمی (مَكَّة)ی پیرۆز (وَهُوَ) ئەو خوێنەی بەو دوو شتانە واجب ئەبێ (عَلَى التَّخْيِيرِ) بە گوێرەی دڵی خوێندەرەکەیە:

(إِنْ كانَ الصَّيْدُ) ئەگەر نێچیرەکە (مِمَّا لَهُ مِثْلٌ) لەو جۆرە بوو: کە وێنەی هەبوو لە ئاژەڵی خۆماڵی، ئەوە (أَخْرَجَ الْمِثْلَ مِنَ النَّعَمِ) وێنەی ئەو نێچیرە ئەکاتە (فِدْيَة) لە بزنو

أَوْ قَوَّمَهُ وَاشتَرَى بقيمَته طَعاماً وَتَصَدَّقَ بِهِ، أَوْ صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً، وَإِنْ كانَ الصَّيْدُ مِمَّا لاَمِثْلَ لَهُ أَخرَجَ بقيمَته طَعاماً أَوْ صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً. وَالْخامسُ: اَلدَّمُ الْواجبُ بِالْوَطْءِ وَهُوَ عَلَى التَّرْتِيب: بَدَنَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها فَبَقَرَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها فَسَبْعٌ مِنَ الْغَنَمِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْها قَوَّمَ الْبَدَنَةَ وَاشتَرَى بِقِيمَتِها طَعاماً وَتَصَدَّقَ بِهِ،

مەڕو ووشترو گاجووت، واتە: لە تۆڵەی ئەعامە: ووشترێك سەر ئەبڕێ، لە تۆڵەی كەرە كێوی‌و چێلی‌كێوی: گاجووتێك سەر ئەبڕێ، لە تۆڵەی ئاسك، یان كۆتر: مەڕێك ئەكوژێتەوە (أَوْ قَوَّمَهُ) یان ئەو وێنەیە لە ئاژەڵی خۆماڵی ئەقرسێنێ (وَاشْتَرَى بِقِيمَتِهِ طَعاماً) بە ئەندازەی نرخی ئەو ئاژەڵە دانەوێڵە ئەكڕێ‌و (وَتَصَدَّقَ بِهِ) ئەو دانەوێڵەیە ئەكاتە خێرو دابەشی ئەكا بە سەر هەژارانی حەرەمی(مكّة)دا (أَوْ صامَ) یان بەڕۆژوو دەبێ (عَنْ كُلِّ مُدٍ) لەجیاتی هەر مستێكی ئەو دانەوێڵەیە (يَوْماً) ڕۆژێك.

(وَإِنْ كانَ الصَّيْدُ) بەڵام ئەگەر ئەو نێچیرە (مِمَّا لاَ مِثْلَ لَهُ) وێنەی نەبو لە ئاژەڵی خۆماڵی: وەكو هەموو باڵندەیەك، جگە لە كۆتر (أَخْرَجَ بِقِيمَتِهِ طَعاماً) ئەوە بە ئەندازەی نرخی ئەو نێچیرە دانەوێڵە ئەداتە هەژارانی حەرەمی مەككە (أَوْ صامَ) یان بەڕۆژوو ئەبێ (عَنْ كُلِّ مُدٍ يَوْماً) لەجیاتی هەر مستێك ڕۆژێك، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا لاَتَقْتُلُواالصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَاقَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَاعَدْلٍ مِنكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا﴾ ئەی خاوەن باوەڕان نێچیر مەكوژن لە ماوەی ئیحرامدا، هەر كەسێك لە ئێوە نێچیر بكوژێ بە قەسدی، سزای ئەكەوێتە سەر: ئەبێ بە وێنەی ئەو نێچیرە ئاژەڵێكی خۆماڵی لە (فِدْيَة) بدا، لە حەرەمی(مكة)دا بیكوژێتەوەو هەر لە وێشدا بەشی بكا، دوو كەسی‌دادپەروەر وێنەی ئەو نێچیرە دیاری ئەكەن، یان بە ئەندازەی نرخی ئەو ئاژەڵە ئەبێ دانەوێڵە دەرخواردی هەژاران بدا لە (مكة)دا، یان بە ژمارەی مستەكانی ئەو دانەوێڵەیە بەڕۆژوو ببێ.

(وَالْخامِسُ) خوێنی‌پێنجەم: (اَلدَّمُ الْواجِبُ) ئەو خوێنەیە كە واجب ئەبێ (بِالْوَطْءِ) بە جیماع كردن (وَهُوَ) ئەو خوێنە (عَلَى التَّرْتِيبِ) بەم ڕیزەیە:

(بَدَنَةٌ) یەكەم جار ووشترێكی پێنج ساڵە ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر ووشتری دەست نەكەوت (فَبَقَرَةٌ) مانگایەكی دوو ساڵە ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر مانگای دەست نەكەوت (فَسَبْعٌ مِنَ الْغَنَمِ) حەفت مەڕ، یان حەفت بزن ئەكوژێتەوە (فَإِنْ لَمْ يَجِدْها) جا ئەگەر مەڕو بزنی دەست نەكەوتن (قَوَّمَ الْبَدَنَةَ) ووشترەكە ئەقرسێنێ (وَاشْتَرَى بِقِيمَتِها طَعاماً) بە ئەندازەی نرخی ووشترەكە دانەوێڵە ئەكڕێ (وَتَصَدَّقَ بِهِ) ئەو گۆشت‌و دانەوێڵەیە ئەكاتە خێر بە سەر هەژارانی حەرەمی(مَكَّة)دا

فَإِنْ لَمْ يَجِدْهُ صَامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً، وَلاَ يُجْزِئُهُ الْهَدْيُ وَلاَ الإِطْعَامُ إِلاَّ بِالْحَرَمِ، وَيُجْزِئُهُ أَنْ يَصُومَ حَيْثُ شاءَ، وَلاَ يَجُوزُ قَتْلُ صَيْدِ الْحَرَمِ وَلاَ قَطْعُ شَجَرِهِ، وَالْمُحِلُّ وَالْمُحْرِمُ فِي ذَلِكَ سَواءٌ.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْهُ) جا ئەگەر دانەوێڵەی دەست نەکەوت، یان پارەی نەبو (صامَ عَنْ كُلِّ مُدٍّ يَوْماً) لەجیاتی هەر مستێك ڕۆژێك بەڕۆژوو ئەبێ، بەڵگە: فتوای ئیمامی(عمر)و ئیمامی(علی)یە، کە باسمان کرد.

(وَلاَ يُجْزِئُهُ الْهَدْيُ) ئەو ئاژەڵەی لە(فِدية)و خوێنیحەج ئەدرێ، یان بە دیاری هێناویە بۆ(مَكّة)، دروست نیە لە هیچ شوێنێکدا بیکوژێتەوە تەنها لە حەرەمی(مَكّة)دا نەبێ.

(وَلاَ الإِطْعامُ) هەروەها بەشکردنی گۆشتو دانەوێڵەی(فِدْية)ش لە هیچ شوێنێکدا دروست نیە (إِلاّ بِالْحَرَمِ) تەنها لە حەرەمی(مَكّة)دا نەبێ، واتە: گۆشتەکەو دانەوێڵەکە، ئەبێ بدرێتە ئەو گەدلو هەژارانە کە لە حەرەمی (مَكّة)دانە، هەرچەند خەڵکی (مَكّة)ش نەبن، کەوابوو: دروست نیە بە خۆی هیچی لێبخولو، نابێ بیداتە دەوڵەمەندان.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: تەنها سەربڕینی(فِدْيَة)کە لە (مكة)دا واجبە، بەڵام بەشکردنی گۆشتەکەو دانەوێڵەکە لە هەموو شوێنێکدا دروستە.

(وَيُجْزِئُهُ) دروستە (أَنْ يَصُومَ) بەڕۆژووبێ لە جیاتی (فِدْيَة)ی حەج (حَيْثُ شاءَ) لە هەر شوێنێك کە بەخۆی پێی خۆشە.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروستە نیە (قَتْلُ صَيْدِ الْحَرَمِ) کوشتنی نێچیری حەرەمی(مَكّة)، هەرچەند لە ژێر ئیحرامیش نەبێ (وَلاَ قَطْعُ شَجَرِهِ) هەروەها دروست نیە بڕینو هەڵکەندنی درەختو گیای حەرەمی مەککە (وَالْمُحِلُّ) ئەو کەسەی کە حەڵاڵەو لە ژێر ئیحرامدا نیە (وَالْمُحْرِمُ) ئەو کەسەی لە ژێر ئیحرامە (فِي ذَلِكَ) لەو قەدەغەکردنەدا (سَواءٌ) یەکسانن، واتە: وەکو یەکتری تۆڵەیان ئەکەوێتە سەر، هەروەها جیاوازی نیە لە نێوان کەسێك: کە نەزانێ حەرامە، یان لەبیری چوبێ، یان بە هەڵە بیکا، ئەوانە گشتیان (فدية)یان ئەکەوێتە سەر.

﴿ئاگاداری﴾: خواردنی گۆشتی نێچیری(مَكّة)و ئەو نێچیرەی حاجی لە ماوەی ئیحرامدا کوشتویەتی، یان سەری بڕیوە-وەکو گۆشتی مردار-حەرامە، هەر چەند نێچیرەکەش هی (مَكّة) نەبێ، بەڵام نێچیری دەریا بە هەموو شێوەیەك حەڵاڵە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلا وَإِنَّها مِنْ ساعَتِي هَذِه حَرامٌ لاَ يُخْتَبَطُ شَوْكُها وَلا يُعْضَدُ شَجَرُها وَلا يُنَفَّرُ صَيْدُها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئاگادار بن: لە ئێستا بەولاوە لە (مَكّة)ی پیرۆزدا حەرامە: درەختو گیا ببڕسرێو نێچیرەکانی ئازار بدرێنو بفرێندرێن.

ئینجا بزانە: ئەگەر یەك دانەگیا هەڵکەنێ: ئەبێ نرخەکەی بدا، بەو مەرجەی ئادەمیزاد ئەو گیایەی نەچاندبێ، واتە: هەر بەخۆی ڕوابێ، بەڵام لە درەختدا جیاوازی

نیە: ئادەمیزاد بیچێنێ، یان هەر بە خۆی ڕوابێ، ئەبێ تۆڵەی هەر بدا، واتە: لە تۆڵەی درەختێکی گەورە مانگایەك ئەکوژێتەوە، لە تۆڵەی درەختێکی بچووك مەڕێك ئەکوژێتەوە، وە لە تۆڵەی درەختی زۆر بچوك نرخەکەی ئەدا.

﴿پاشکۆ﴾: هەر کەسێك نیازی حەج کردنی هەبوو: ئەبێ تۆبەیەکی بە ڕاستی بکاو مالی خەڵك بداتەوەو گەردەنی خۆی بە خەڵك ئازاد بکا، ئامۆژگاری مالۆ منداڵی بکا، وە لەگەڵ هاوڕێکانی باش بێو ململانەو ڕووگرژییان لەگەڵ نەکا، ئینجا لەو ماوەیەی کە لە(مَكّة)ی پیرۆزە زۆر عومرە بکا، جگە لە عومرەی واجب ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﴿رض﴾: قَالَ النَّبِيﷺ: اَلْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفّارَةٌ لِما بَيْنَهُما﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لەم عومرەیە تا عومرەکەیتر، ئەبێتە داپۆشەری تاوانەکانی نێوانیان. هەروەها: با زۆر تەواف بکا، جگە لە تەوافەکانی حەجو عومرە.

هەروەها سوننەتە بۆ ئەو کەسەی لە (مَكّة)یە، یان لە مەدینەیە-ئایا حاجی بێ، یان تەنها ڕێبوار بێ-کاتی خۆی بە فیڕۆ نەداو خۆی خەریك بکا: بە ئیعتیکافو قورئان خوێندنو نوێژکردن لە مزگەوتی(الْحَرام)، واتە: لە ماڵیخواو، هەم لە مزگەوتی پێغەمبەرﷺ:

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﴿رض﴾: عَنِ النَّبِيِّﷺ: صَلاةٌ فِي مَسْجِدي هَذا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلاة فِيما سِواهُ إِلاَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ﴾رواه الشيخان، وزاد ابن ماجه: ﴿وَصَلاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَفْضَلُ مِنْ مِأَة أَلْف صَلاة فِيما سِواهُ﴾ وزاد البيهقي: ﴿صَلاةٌ فِي الْبَيْتِ الْمُقَدَّسِ خَمْسُمِأَة صَلاة﴾ پێغەمبەرﷺ فەمووی: یەك نوێژ لە مزگەوتی من-لە (مَدينَة)-خێری زۆرترە لە هەزار نوێژ لە مزگەوتەکانیتر، جگە لە مزگەوتی(الْحَرامْ)-واتە: ماڵیخوا لە(مَكّة)- وە یەك نوێژ لە مزگەوتی ماڵیخوادا- لە (مَكّة)- خێری زۆرترە لە سەد هەزار نوێژ لە مزگەوتەکانیتر، وە یەك نوێژ لە مزگەوتی(بَيْتُ الْمُقَدَّس)دا-لە(فَلَسْطين)-خێری پێنج سەد نوێژی هەیە.

﴿ زیارەتی گۆڕی پێغەمبەرﷺ ﴾

سوننەتە بۆ هەموو کەسێك:-حاجی بێ، یان نا- زیارەتی گۆڕی پێغەمبەرﷺ بکا، بەم شێوەیە: یەکەم جار دوو ڕەکعەت (تَحِيَّةُ الْمَسْجِد) بکا لە مزگەوتەکەی سەردەمی پێغەمبەرداﷺ، ئینجا بڕواتە لای گۆڕی پێغەمبەرﷺ پشت لە قیبلە بکاو ڕوو بکاتە سەری پێغەمبەرﷺو سەلام بکاو بڵێ: (اَلسَّلامُ عَلَيْكَ يا رَسُولَ اللهِ).

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﴿رض﴾: قالَ النَّبِيُّﷺ: ما مِنْ أَحَد يُسَلِّمُ عَلَيَّ إِلاَّ رَدَّ اللهُ عَلَيَّ رُوحِي حَتَّى أَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلامَ﴾ رواه ابوداود والبيهقي، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کەسێك سەلامم لێبکا، خوای گەورە گوفتارم ئەداتەوە تا وەڵامی سەلامەکەی ئەدەمەوە.

(كـتابُ الْـبُيُوعِ وَغَـيْرِهـا مِـنَ الْـمُـعـامَـلاَتِ)

اَلْـبُـيُـوعُ ثَـلاثَـةُ أشْـياءَ: بَـيْـعُ عَـيْـنٍ مُـشـاهَـدَةٍ فَـجـائِـزٌ،

ئینجا نەختێك بەرەو ڕاستە ئەڕواو سەلام لە ئیمامی(ابوبکر) ئەکا، ئینجا نەختێکیتر بەرەو ڕاستە ئەڕواو سەلام لە ئیمامی(عمر) ئەکا، چونکە هەردووکیان بەم شێوەیە لەو ژوورەدا نێژراون کە پێغەمبەریﷺ تیّدا نێژراوە.

ئینجا دێتەوە شوێنەکەی خۆیو ڕوو لە قیبلە ئەکاو دەست بە دوعا ئەکا، بەڵام ئاگاداربە: دەست لێدانو ماچکردنی تاقو دیوار دروست نیە.

ئینجا بزانە: پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿مَنْ حَجَّ للهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَومِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ﴾ رواەالشیخان، هەر کەسێك بۆ خوا حەج بکاو قسەو کاری بێدینی نەکا، کە دەگەڕێتەوە، وەك ئەو ڕۆژەی لە دایکیبووە لە گوناە پاك ئەبێتەوە.

کەوابوو: ئەی موسوڵمان: کە لە حەج گەڕایەوە، تۆبەی خۆت ڕابگرەو شەرم لە خوا بکەو مەگەڕێوە سەر بێدینیو گوناهباری، وَصَلَّى اللهُ عَلى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

* * *

﴿ كِتابُ الْبُيُوعِ: ئەم پەڕتووکە باسی کڕینو فرۆشتن ئەکا ﴾

(وَغَيْرِها مِنَ الْمُعامَلاتِ) جگە لە کڕینو فرۆشتن باسی شتیتریش ئەکا: لەو ئاڵوگۆڕیانەی لە نێوان خەڵکدا هەنە. خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبا﴾ خوای گەورە کڕینو فرۆشتنی حەڵاڵ کردوەو ڕیبای حەڕام کردوە.

ئینجا بزانە: مەرجە بۆ حەڵاڵبوونی کڕینو فرۆشتن: گفتوگۆیەك لە نێوان کڕیارو فرۆشیاردا ڕوو بدا کە ببێتە نیشانەی ڕازیبوونیان ﴿قالَ النَّبِيُّﷺ: إِنَّمَا الْبَيْعُ عَنْ تَراضٍ﴾ رواەابن ماجە وابن حبان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کڕینو فرۆشتنێك هەبێ، ئەبی لە ڕووی ڕەزامەندیەوە بێ.

بەڵام کۆمەڵێك لە زانایانی ئاییني ئەو فەرموودەیان هەڵبژاردوە کە ئەفەرموێ: ئەو گفتوگۆیە پێویست نیە ئەگەر نیشانەیەکیتری ڕازیبوون هەبێ، بە تایبەتی لەو شتانەی نرخیان کەمە.

(اَلْبُيُوعُ) کڕینو فرۆشتنەکان (ثَلاثَةُ أشْياءَ) سێ جۆریان هەنە: یەکەم: (بَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێکە (مُشاهَدَةٍ) کە لە بەرچاوی کڕیارو فرۆشیار بێ، یان لەمەو پێش دیتبیان (فَجائِزٌ) ئەو جۆرە کڕینو فرۆشتنە دروستە، وەك بڵێ: ئەم پەڕتووکەم بە تۆ فرۆشت بە یەك دینار. ئەویش بڵێ: وا لێتم کڕی بە دینارێك، یان بڵێ: ڕازیمە.

وَبَيْعُ شَيْءٍ مَوْصُوف فِي الذِّمَّة فَجائِزٌ إِذا وُجِدَت الصِّفَةُ عَلَى مَا وُصِفَ بِهِ، وَبَيْعُ عَيْنٍ غائِبَة لَمْ تُشاهَدْ فَلاَ يَجُوزُ. وَيَصِحُ بَيْعُ كُلِّ طاهِرٍ، مُنْتَفَعٍ بِهِ، مَمْلُوك، وَلاَ يَصِحُّ بَيْعُ عَيْنٍ نَجِسَة وَلاَ مَا لاَ مَنْفَعَةَ فِيه.

دووهم: (وَبَيْعُ شَيْءٍ) فرۆشتنی شتێکه (مَوْصُوفٍ فِي الذِّمَّةِ) که لەبەر چاو نەبێ، بەلام ناوونیشانی بڵێ که چەندەو چۆنه (فَجائِزٌ) ئەم جۆره فرۆشتنەش دروسته (إِذا وُجِدَتِ الصِّفَةُ) بەو مەرجەی شێوەو چەندو چۆنیەتی بێتەجێ (عَلَى مَا وُصِفَ بِهِ) بەو جۆرەی باسی کردوه بە بێ کەموکوڕی -ئەوه پێی ئەگوترێ: (سَلَم)، لەمەودوا باسی ئەکەین- وەك بڵێ: پێنج کیلۆ گەنمی قەندەهاریم بە تۆ فرۆشت بە پێنج دینار. کڕیارەکەش بڵێ: ڕازیمە، یان لێتم کڕی، ئەمەش پارەکەت برۆ بۆم بێنە.

سێیەم: (وَبَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێکه (غائِبَةٍ) که له بەرچاو نەبێو (لَمْ تُشاهَدْ) له پێشدا کڕیارو فرۆشیار نەیاندیتبێ (فَلاَ يَجُوزُ) ئەم فرۆشتنه دروست نیه، چونکه فریودانی تێدایه ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: نَهى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الْغَرَرِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ قەدەغەی کردوه: هەر فرۆشتنێك فریودانی تێدا بێ.

کەوابوو: پێویسته پارەکەو فرۆشراوەکە -لە کاتی کڕینوفرۆشتندا، یان لە پێشدا بەگوێرەی لێوەشانەوە- بدیترێنو چەندو چۆنیان بزاندرێ.

﴿ باسی مەرجەکانی پارەو فرۆشراو ﴾

یەکەم: پاك بێ (وَيَصِحُ) دروسته (بَيْعُ كُلِّ طاهِرٍ) فرۆشتنی هەر شتێکی کە لە بنچینەی خۆی پاك بێ. دووەم: (مُنْتَفَعٍ بِهِ) سودی لێوەربگیرێ، هەرچەندە سودەکەش لەمەودوا بێ: وەك بێچووە هێسترێك که تازه بوبێ. سێیەم: (مَمْلُوكٍ) مولکی خۆی بێ. چوارەم: توانای هەبێ بیداتە دەست کڕیارەکە. پێنجەم: بزانێ فرۆشراوەکە چییە.

جا ئەگەر ئەو مەرجانە -لە پارەو فرۆشراوەکەدا- نەبوون، فرۆشتنەکە دروست نیه. کەوابوو: (وَلاَ يَصِحُّ) دروست نیه (بَيْعُ عَيْنٍ) فرۆشتنی شتێك (نَجِسَةٍ) که لە بنچینەی خۆی پیس بێ، چونکه مەرجییەکەمی لێنەهاتوته جێ: وەك سەگو بەرازو مردارو قشپلو ڕیخو جیقنەو هەر شتێکی پاك نەکرێتەوه ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنامِ﴾ رواەالشیخان، خواو پێغەمبەرﷺ حەرامیان کردوه: فرۆشتنی شەڕابو مردارو بەرازو بت.

(وَلاَ ما) هەروەها دروست نیه فرۆشتنی شتێك (لا مَنْفَعَةَ فِيه) که سودی نەبێ: وەك مارو دوپشكو قالۆچەو مێشو مەگەز ﴿عَنِ الْمُغِيرَةِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ كَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقالَ وَكَثْرَةَ السُّؤالِ وَإِضاعَةَ الْمالِ﴾ رواه الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوای گەورە

پـێی ناخۆشـه بڵـێن: گـوتراو گـوتی، پـێی ناخۆشـه زۆر پرسـیاری بێسـود بكـه‌ن، پێی ناخۆشه ماڵ به فیڕۆ بده‌ن.

هه‌روه‌ها دروست نیه: فرۆشتنی ماڵیكه‌سێكیتر، كڕینی شتێك بۆ كه‌سێكیتر، به بێئیزن ﴿عَنْ عَمْرو بن شُعَيب: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَلا بَيْـعَ إِلاّ فِيمـا تَمْلِـكُ﴾ رواه‌ابوداود والترمذي، پێغه‌مبه‌رﷺفه‌رمووی: فرۆشتنی ئه‌وشته دروست نیه كه هی خۆت نیه.

به‌ڵام له فه‌رمووده‌ی كۆنی ئیمامی(شافعي)دا دروسته: ماڵی كه‌سێكیتر بفرۆشێ، یان شتێكی بۆ بكڕێ، ئه‌گه‌ر پێی ڕازی بوو ﴿عَنْ عُرْوَةالْبارِقِيِّ: أَنَّ النَّبِـيَّ ﷺ أَعْطَـاهُ ديناراً يَشْتَرِي بِه شاةً، فَاشْتَرى بِهِ شاتَيْنِ، فَباعَ أَحَدَهُما بِدِينارٍ، فَأَتاهُ بِشَـاةٍ وَدِينَـارٍ، فَدَعا لَهُ بِالْبَرَكَةِ فِي بَيْعِهِ﴾رواه الترمذي، پێغه‌مبه‌رﷺ دینـارێكی دایـه (عروةالبـارقي) بـۆ ئه‌وه‌ی مـه‌ڕێكی پـێبكڕێ، ئـه‌ویش دوو مـه‌ڕی بـه‌و دینـاره كـڕین، ئینجـا یـه‌كێكیانی بـه دینارێـك فرۆشـته‌وه‌و مه‌ڕه‌كه‌یتریشـی له‌گـه‌ڵ دیناره‌كـه بـۆ پێغه‌مبـه‌رﷺ هێنـاوه، پێغه‌مبه‌رﷺ دوعای به‌ره‌كه‌تی بۆ كرد.

هه‌روه‌ها دروست نیه شتێك بفرۆشـی كـه توانـای نـه‌بێ بیداتـه ده‌سـت كڕیاره‌كـه: وه‌كو شتێك كه لێی گوم بوبێ، یان زه‌وت كرابێ، به‌ڵام ئه‌گه‌ر كڕیاره‌كه توانـای وه‌رگرتنـه‌وه‌ی هه‌بێ، فرۆشتنه‌كه دروسته.

﴿ مه‌رجه‌كانی كڕیارو فرۆشیار ﴾

نابێ هیچیان شێت بن، نابێ منداڵ بن، نابێ كڕینه‌كه، یان فرۆشتنه‌كه به زۆرلێكردن بـێ، كه‌وابوو: كڕینو فرۆشتن له‌گه‌ڵ منداڵو شـێت دروسـت نیـه، بـه‌ڵام لـه مه‌زهـه‌بی ئیمـامی (حنفی)دا: كـڕینو فرۆشـتن له‌گـه‌ڵ منـداڵ دروسـته، بـه‌و مه‌رجـه‌ی سه‌رپه‌رشـتكاره‌كه‌ی ئیزنی بداو قازانجو زه‌ره‌ریش بزانێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (رِبا) ﴾

ڕیبا ئه‌مه‌یه: زێڕ و زیـو و پـاره‌و پـول، یـان خوارده‌مـه‌نی بـه یـه‌كتری بگۆڕدرێتـه‌وه بـه پێچه‌وانه‌ی یاسای ئیسلام.

جا بزانه: ڕیبا له گوناهه گه‌وره‌كانـه ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ مَسْعُودٍ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلرِّبا ثَلاثَةٌ وَسَبْعُونَ باباً أَيْسَرُها مِثْـلُ أَنْ يَـنْكِحَ الرَّجُـلُ أُمَّـهُ﴾ رواه‌ابـن ماجـه والحـاكم، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: ڕیبا حه‌فتاو سێ به‌شه، له هه‌موویان كـه‌م گونـاهتر: وه‌كـو زینـا كردنی پیاوه له‌گه‌ڵ دایكیخۆی.

(وَالرِّبا) ڕیبا حه‌ڕامه (فِي الذَّهَبِ) له زێڕیدا (وَالْفِضَّةِ) وه لـه زیـوی‌دا، هـه‌روه‌ها ڕیبـا لـه پاره‌و پولی ئه‌م سه‌رده‌مه‌شدا حه‌ڕامه، چونكه له جێگه‌ی زێڕ، یان زیو داندراوه.

وَالْمَطْعُومات، وَلاَ يَجُوزُ بَيْعُ الذَهَب بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّة كَذَلِكَ إِلاَّ مُتَمـاثِلاً، نَقْـداً، وَلاَ بَيْعُ مَاابْتَاعَهُ حَتَّى يَقْبِضَهُ،

(وَالْمَطْعُوماتِ) هەروەها ڕیبا حەڕامە لە هەموو جۆرێکی خواردەمەنی، ئایا بۆ ژیانی ئادەمیزاد بێ: وەکو دانەوێڵەو ئاو، یان بۆ دەرمان بێ: وەکو خوێو بیبەرو ڕەشکەو شمڵیو چایە، یان هەر میوە بێ: وەکو سێو و هەنارو ڕێواسو کەنگرو، هەر شلەیەکی هەبێ: وەکو دۆشاو و سرکە.

﴿ئاگاداری﴾: تاوانی ڕیبا ئەم کەسانە ئەگرێتەوە: ﴿عَنْ جابر‌ﷺ قالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللهِﷺ آكِلَ الرِّبا وَمُوكِلَهُ وَكاتِبَهُ وَشاهِدَيْهِ، وَقالَ: هُمْ سَواءٌ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لەعنەتی خوا لەو کەسەی ڕیبا وەرئەگرێ، لەو کەسەی ڕیبا ئەدا، لەو کەسەی ئەینووسێو ژمارەکەی دیاری ئەکا، لەو کەسەی ئەبێتە شاهیدی ڕیبا، وە فەرمووی: گوناهی ئەوانە وەکو یەکتری وایە.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الذَّهَبِ بِالذَّهَبِ) زێڕ بە زێڕ بفرۆشرێ، واتە: بگۆڕدرێتەوە (وَالْفِضَّةِ كَذَلِكَ) هەروەها دروست نیە زیو بە زیو بگۆڕدرێتەوە، هەروەها دروست نیە: پارەی وولاتێك بە پارەی هەمان وولات بگۆڕدرێتەوە (إِلاَّ مُتَماثِلاً) مەگەر بە ئەندازەی یەکتری بنو کەمو زیادییان نەبێ، هەرچەندە یەکێکیشیان لەوی‌تر باشتر بێ (نَقْداً) وە ئەبێ دەستبەجێ بێو پێش ئەوەی هەردوو لا لێك جیاببنەوە: زێڕەکە، یان زیوەکە، یان پارەکە، بدەنە دەست یەکتری ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ‌ﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: اَلذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَزْناً بِوَزْنٍ مِثْلاً بِمِثْلٍ فَمَنْ زادَ أَوْ اِسْتَزادَ فَهُوَ رِبا﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: زێڕ بە زێڕ، زیو بە زیو، ئەبێ بە کێشانەی یەکتری بنو هەندی یەکتری بن، هەر کەسێك زێدە بدا، یان زێدە وەربگرێ، ئەوە بۆ هەردوو لا ئەبێتە ڕیبا. واتە: هەرچەند پاش ماوەیەکیش ئەو زێدەیە وەربگرێ هەر ڕیبایە.

﴿ باسی شتی فرۆشراو پێش وەرگرتنی ﴾

(وَلاَ بَيْعُ مَا ابْتاعَهُ) دروست نیە فرۆشتنی ئەو شتەی کە کڕیویەتی بەڵام وەری‌نەگرتوە (حَتَّى يَقْبِضَهُ) تا وەری‌نەگرێ، یان ئەیگوازێتەوە بۆ شوێنێکی‌تر ﴿عَنْ حَكِيمِ بنِ حِزامٍ‌ﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِذا اشْتَرَيْتَ شَيْئاً فَلاَ تَبِعْهُ حَتَّى تَقْبِضَهُ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کاتێك شتێکت کڕی، مەیفرۆشە تا وەری‌نەگری.

﴿ئاگاداری﴾: شتی فرۆشراو تا کڕیارەکە وەری‌نەگرێ، هەر لە ئەستۆی فرۆشیارەکەیە، واتە: ئەگەر لە ناو چوو، فرۆشتنەکە هەڵئەوەشێتەوەو ئەبێ پارەکە بداتەوە کڕیارەکە. جا بزانە: مەبەست بە وەرگرتن ئەمەیە: فرۆشراوەکە بخرێتە ژێر دەسەڵاتی کڕیارەکە

وَلاَ بَيْعُ اللَّحْمِ بِالْحَيَوان، وَيَجُوزُ بَيْعُ الذَّهَب بالْفضَّة مُتفاضلاً نَقْداً، وَكَذَلكَ الْمَطْعُومات لاَ يَجُوزُ بَيْعُ الْجنسِ مِنها بمثْله إلاَّ مُتَماثلاً، نَقْداً، وَيَجُوزُ بَيْعُ الْجنسِ مِنها بغَيْره مُتَفاضلاً، نَقْداً،

ئەگەر خانوو، یان زەوی‌و شتێکی وا بێ: کە نەگوازرێتەوە، چونکە ئەگەر بگوازرێتەوە، ئەبێ لە شوێنی خۆی بیباتە شوێنێکی‌تر.

(وَلاَ بَيْعُ اللَّحْمِ) هەروەها دروست نیە فرۆشتنی گۆشت (بِالْحَيَوانِ) بە ئاژەڵی زیندوو، جا گۆشتی بخورێ، یان نا ﴿نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ اللَّحْمِ بِالشَّاةِ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: گۆشت بە مەڕ بفرۆشرێ.

(وَيَجُوزُ) دروستە (بَيْعُ الذَّهَبِ) فرۆشتنی زێڕ (بِالْفِضَّةِ) بە زیو (مُتَفاضِلاً) هەرچەندەش یەکێکیان لەوی‌تر زیاتر بێ (نَقْداً) بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ، هەروەها دروستە پارەی وڵاتێك بە پارەی وڵاتێکی‌تر بفرۆشرێ، هەرچەندەش یەکێکیان لەوی‌تر زیاتر بێ، بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ، واتە: پێش لێك جیابوونەوە-هەردوو لا- پارەکە بدەنە یەکتر، چونکە هەر یەکەیان جۆرێکی جیاوازە لەوی‌تر ﴿عَنْ عُبادَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: فَإذا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إذا كانَ يَداً بِيَدٍ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کاتێك جۆری ئەو شتانە لێك جیاواز بوو، بە هەر شێوەیەك پێتان خۆشە بیفرۆشن، ئەگەر دەست بە دەست بێ.

(وكَذَلِكَ الْمَطْعُوماتُ) خواردەمەنیش وەکو زێڕو زیوە: (لاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الْجِنْسِ مِنْها) ڕەگەزێك لە خواردەمەنی بفرۆشرێ (بِمِثْلِهِ) بە وێنەی خۆی: وەکو گەنم بە گەنم، جۆ بە جۆ، هەرچەندەش یەکێکیان لەوی‌تر باشتر بێ (إلاَّ مُتَماثِلاً) مەگەر بە ئەندازەی یەکتری بن (نَقْداً) وە دەستبەجێ بێ، واتە: پێش لێکجیابوونەوە-هەردوو لا- شتەکە بدەنە یەکتری.

(وَيَجُوزُ) دروستە (بَيْعُ الْجِنْسِ مِنْها) ڕەگەزێك لە خواردەمەنی بفرۆشرێ (بِغَيْرِهِ) بە ڕەگەزێکی جیاواز (مُتَفاضِلاً) هەرچەندەش یەکێکیان لەوی‌تر زیاتر بێ: وەك کیلۆیەك گەنم بە دوو کیلۆ جۆ (نَقْداً) بەو مەرجەی دەستبەجێ بێ ﴿عَنْ عُبادَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلذَّهَبُ بالذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ بالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بالْبُرِّ وَالشَّعيرُ بالشَّعيرِ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ وَالْمِلْحُ بالْمِلْحِ مِثْلاً بِمِثْلٍ سَواءً بِسَواءٍ يَداً بِيَدٍ، فَإذا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الأَصْنافُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إذا كانَ يَداً بِيَدٍ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: زێڕ بە زێڕ، زیو بە زیو، گەنم بە گەنم، جۆ بە جۆ، قەسپ بە قەسپ، خوێ بە خوێ، ئەبێ بە ئەندازەی یەك بن‌و دەست بەدەست بێ، بەڵام ئەگەر جۆری ئەوانە لێك جیاواز بوو، ئەو کاتە چۆنی پێتان خۆشە بیفرۆشن، ئەگەر دەست بەدەست بێ.

وَلاَ يَجُوزُ بَيْعُ الْغَرَرِ.
(فَصْلٌ) وَالْمُتَبايِعانِ بِالْخِيارِ ما لَمْ يَتَفَرَّقا، وَلَهُما أَنْ يَشْتَرِطَا الْخِيارَ إِلَى ثَلاثَةِ أَيّامٍ، وَإِذَا وُجِدَ بِالْمَبِيعِ عَيْبٌ

﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك بە قەرز بدا بەو مەرجەی لە ئەندازەی خۆی زیاتر، یان باشتری بداتەوە، ئەوە دروست نیەو ڕیبایە، حەدیسی﴿فَمَنْ زادَ أَوْ اسْتَزادَ فَهُوَ رِبا﴾ بەڵگەیە، هەروەك باسمان كرد.
جا بزانە: لەو زیادە وەرگرتنەیقەرز، جیاوازی نیە لە نێوان زێڕو زیو و پارەو خواردەمەنیو ئاژەڵو دارو ئاسنو شتیتر.
(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الْغَرَرِ) فرۆشتنێك كە فریودانی تێدا بێ، وەك شتەكەی نەدیتبێ، یان نەزانێ چەندەو چۆنە، هەروەك باسمان كرد.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی پەشیمانبوونەوە لە كڕینو فرۆشتن ﴾

پەشیمانبوونەوە سێ جۆرە:
یەكەم پێی ئەگوترێ: (خِيارُالْمَجْلِس)-پەشیمانبوونەوەی دانیشگا (وَالْمُتَبايِعانِ) كڕیارو فرۆشیار (بِالْخِيارِ) بۆیان هەیە پەشیمان ببنەوە (ما لَم يَتَفَرَّقا) لەو ماوەی كە لێك جیا نەبوبنەوە، بەو مەرجەی هەردوو لا نەڵێن: پەشیمانبوونەوەمان نەبێ. جا ئەگەر هەر یەكێكیان گوتی: پەشیمانبوونەوەم نەبێ. تەنها هەر ئەو مافی پەشیمانبوونەوەی لە دەست ئەچێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: اَلْبَيِّعانِ بِالْخِيارِ مالَمْ يَتَفَرَّقا أَوْ يُخَيِّرَ أَحَدُهُما الآخَرَ﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: كڕیارو فرۆشیار بۆیان هەیە پەشیمان ببنەوە تا لێك جیا ئەبنەوە، یان تا یەكێك بە وی‌تر ئەڵێ: پەشیمانبوونەوە نەبێ.
دووەم: پێی ئەگوترێ:(خِيارُالشَّرْط)-پەشیمانبوونەوەی مەرج (وَلَهُما) دروستە بۆ هەردوو لا (أَنْ يَشْتَرِطا الْخِيارَ) كڕینو فرۆشتنەكە بكەن بە مەرجی پەشیمانبوونەوە (إِلَى ثَلاثَةِ أَيّامٍ) تا سێ ڕۆژی تەواو، بەڵام زیاتر دروست نیە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ لِرَجُلٍ: إِذا بايَعْتَ فَقُلْ: لاَخِلابَةَ، ثُمَّ أَنْتَ بِالْخِيارِ فِي كُلِّ سِلْعَةٍ ابْتَعْتَها ثَلاثَ لَيالٍ﴾ رواهالبيهقي وغيره، پێغەمبەرﷺ بە پیاوێكی فەرموو: كاتێ كڕینو فرۆشتنت كرد، بڵێ: فێڵبازی نیە. ئینجا تا ماوەی سێ شەوان مافی پەشیمانبوونەوەت هەیە.
ئینجا بزانە: ئەگەر پەشیمانبوونەوە بۆ هەردوو لا هەبوو، قازانجو زەرەری فرۆشراوەكە لە ماوەی ئەو سێ ڕۆژانەدا: ئەگەر بووە هی كڕیارەكە ئەوە بۆ كڕیارەكەیە، ئەگەر نا: بۆ خاوەنەكەیەتی.
سێیەم: (خِيارُالْعَيْب)-پەشیمانبوونەوەی كەموكوڕی (وَإِذا وُجِدَ) هەر كاتێك ئاشكرا بوو (بِالْمَبِيعِ) لە شتەفرۆشراوەكە، یان لە پارەكە (عَيْبٌ) كەموكوڕیەكی وەها: كە پێش

وەرگرتنی هەبوبێ‌و لە نرخی کەم بکاتەوە، ئەوە (فَلِلْمُشْتَرِى رَدُّهُ) کڕیارەکە بۆی دروستە بیگەڕێنێتەوە سەر خاوەنەکەی، هەروەها ئەگەر مەرجێکیش لە فرۆشراوەکەدا نەهاتە جێ: وەك بە مەرجی ئاوسی کڕیبێتی‌و ئاوس نەبێ، هەر بۆی دروستە بیداتەوە.

ئینجا بزانە: ئەبی گەڕاندنەوەی‌فرۆشراوەکە، یان هی پارەکە دەستبەجێ بێ‌و بە پەلە بێ، واتە: ئەگەر گەڕاندنەوەی دوا خست، یان شتەکەی بە کار هێنا، مافی گەڕاندنەوەی نامێنێ، کەوابوو: با بە پەلە بیداتەوە دەست خاوەنەکەی، یان وەکیلی‌خاوەنەکەی، جا ئەگەر هیچیانی دەست نەکەوتن، با بیداتە دەست (قازی)، ئەگەر (قازی)ش نەبو، یان نەگونجا بیداتەوە دەست (قازی)، ئەبی لای دوو شاهید بڵێ: ئەم کڕینەم هەڵوەشاندەوە.

ئینجا دروست نیە شتەکە بە کار بێنێ:

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنِ اشْتَرَى شاةً مُصَرَّاةً فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ بَعْدَ أَنْ يَحْلُبَها: إِنْ شاءَ أَمْسَكَها، وَإِنْ شاءَ رَدَّها وَصاعاً مِنْ تَمْرٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مەڕێکی کڕی کە بە فێڵ شیریان لە ناو گوانەکاندا ڕاگرتبو، با سەرپشك بێ: ئەگەر پێی خۆشە با بیهێڵێتەوە، ئەگەر نا: با بیداتەوە خاوەنەکەی لەگەڵ ساعێکی قەسپ.

﴿ئاگاداری﴾: پێش هەڵوەشاندنەوەی کڕین‌و فرۆشتنەکە: قازانج‌و زەرەری فرۆشراوەکە هی کڕیارەکەیە، قازانج‌و زەرەری پارەکەش هی فرۆشیارەکەیە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: اَلْخَراجُ بِالضَّمانِ﴾ صححه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەرهەمی فرۆشراوەکە بۆ کڕیارەکەیە چونکە لە تۆڵەی ئەودایە.

جا بزانە: ئەرکی‌گەڕاندنەوەی فرۆشراوەکە لە بەر هەر هۆیەك بێ، لە سەر کڕیارەکەیە تا ئەو شوێنەی لێی وەرگرتوە، ئەرکی گەڕانەوەی پارەکەش لە سەر فرۆشیارەکەیە.

هەروەها بزانە: هەر لایەنێك لە بەر هەر هۆیەك پەشیمان بۆوە، بەڵام بە شەرع مافی پەشیمانی‌ی نەبو، سوننەتە: لایەنەکەی‌تر یارمەتی‌ی بداو لێی وەربگرێتەوە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ أَقالَ مُسْلِماً أَقالَهُ اللهُ عَثْرَتَهُ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك وەڵامی پەشیمانبوونەوەی موسوڵمانێك بداتەوە، خوای گەورە چاو پۆشی لە گوناهەکانی ئەکا.

﴿ فرۆشتنی میوە ﴾

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (بَيْعُ الثَّمَرَةِ) فرۆشتنی هیچ میوەیەك کە هەر بە سەر درەختەوە بێ (مُطْلَقاً) بێ ئەوەی مەرجی‌بڕینەوەی بۆ دابنێ (إِلاَّ بَعْدَ بُدُوِّ صَلاَحِها) تەنها پاش ئاشکرابوونی پێگەیشتنی دروستە بیفرۆشێ، جا بە مەرجی بڕینەوە بێ، یان بە مەرجی

وَلاَ بَيْـــعُ مافيـــه الرِّبـــا بِجِنْسِـــهِ رَطْبـــاً إلاَّ اللَّـــبَنَ.
(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ السَّلَمُ حالاً وَمُؤَجَّلاً

هێشتنەوە بە سەر درەختەکەوە ﴿عَنْ أَنَس ﷺ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتّى يَبْـدُوَ صَلاحُهَا﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: میوە -کە هەر بە درەختەوە بێ- بفرۆشرێ تا پێگەیشتنی دەرئەکەوێ. کەواتە: ئەگەر خاوەنەکەی بۆ خۆی لە درەختەکەی کردەوەو فرۆشتی، یان بە کڕیاری گوت: ئەبی لێی بکەیەوە. ئەو فرۆشتنە دروستە.

(وَلاَ بَيْعُ مافيهِ الرِّبا) هەروەها دروست نیە: فرۆشتنی ئەو خواردنەی ڕیبای تێدایە (بِجِنْسِـهِ) هەر بە ڕەگەزی خۆی (رَطْباً) لە کاتی تەڕیدا: وەك فرۆشتنیترێ بە ترێ، یان خورما بە خورما، یان ترێ بە مێوژ، یان خورما بە قەسپ، چونکە بە ووشککردنەوە کەم ئەبنەوە ﴿عَنْ سَعْد بن أَبِي وَقاص ﷺ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الرُّطَبِ بِالتَّمْرِ؟ فَقـالَ: أَيَـنْقُصُ الرُّطَبُ إِذا يَبِسَ؟ قالُوا: نَعَم. فَنَهَى عَـنْ ذلِـكَ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کرد: ئایا دروستە تەڕەقەسپ بە قەسپ بفرۆشرێ؟ فەرمووی: ئایا بە ووشککردنەوە کەم ئەکاتەوە؟ گوتیان: بەڵێ. ئەویش قەدەغەی کرد.

کەوابوو: ئەبی مێوژ بە مێوژ، قەسپ بە قەسپ بدرێ، چونکە لەمە زیاتر کەم نابنەوە (إلاَّ اللَّبَنَ) تەنها شیر دروستە بە شیر بفرۆشرێ، ماست بە ماست بفرۆشرێ.

﴿پاشکۆ﴾: حەرامە فرۆشتنی هەر شتێکی ببێتە هۆی گوناهباری: وەك فرۆشتنی چەك بە ڕێگر، یان ترێ بەو کەسەی ئەیکاتە مەی- شەڕاب، یان هەر دەرمانێکی ببێتە هۆی بێهۆشی: بە پیاو خراپ، چونکە خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَعَـاوَنُوا عَلَـى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ یارمەتی یەکتری مەدەن بۆ گوناهباریو دوژمنکاری خوا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (سَلَم) ﴾

واتە: فرۆشتنی شتێك کە لە بەرچاو نەبێو ناوونیشانی بگوترێو هەر لەم دانیشتنەشدا پارەکەی بدرێ، وەك بڵێ: ئەم پانزە دینارەم دا بە تۆ بە سەلەمی ڕبە گەنمێکی قەندەهاری لە فلانە ڕۆژەو لە فلانە شوێنە بمدەرێ. ئەوەیش وەریبگرێو ڕازی ببێ.

(وَيَصِحُّ السَّلَمَ) سەلەم دروستە (حالاً) هەر بۆ ئەم کاتە، ئەگەر شتە سەلەم تێکراوەکە دەست بکەوێ، واتە: بتوانێ یەکسەر لە دوای پارە وەرگرتن بچێ بیهێنێ.

(وَمُؤَجَّلاً) هەروەها سەلەم بۆ کاتی لە مەودواش دروستە، واتە: لەمەودوا لە کاتی دیارکراودا شتەکە بداتە کڕیارەکە ﴿عَنْ ابنِ عَباس رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ اَلْمَدِينَةَ وَهُـمْ يُسْـلِفُونَ فِيالثِّمارِ اَلسَّنَةَ وَالسَّنَتَينِ، فَقالَ ﷺ: مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُـومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ اِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بۆ (مَدینة)، لەو کاتی

فيما تَكامَلَ فيه خَمْسَةُ شَرائطَ: أَنْ يَكُونَ مَضْبُوطاً بالصِّفَة، وَأَنْ يَكُونَ جنساً لَمْ يَخْتَلطْ بِه غَيْرُهُ، وَلَمْ تَدْخُلْهُ النَّارُ لإِحَالَته، وَأَنْ لاَ يَكُونَ مُعَيَّناً، وَلاَ منْ مُعَيَّن، وَأَنْ يَكُونَ ممَّا يَصحُّ بَيْعَهُ. ثُمَّ لصحَّة الْمُسْلَم فيه ثَمانيَةُ شَرائطَ: وَهُوَ أَنْ يَصفَهُ-بَعْدَ ذكْر جنْسه وَنَوْعه- بِالصِّفات الَّتي يَخْتَلفُ بها الثَّمَنُ، وَأَنْ يَذْكُرَ قَدْرَهُ بِمَا يَنْفي الْجَهالَةَ عَنْهُ،

خەڵکەکە لە ئێستاوە پارەیان ئەدا بۆ میوەی ساڵێکیتر، یان دوو ساڵیتر، ئەویش فەرمووی: هەر کەسێك سەلەم ئەکا، با پێوانەکەو کێشانەکە دیاربێ چەندە، ماوەکەشی دیاربێ.

(فيما تَكامَلَ فيه) سەلەم لە شتێکی وەهادا دروستە کە تێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَةُ شَرائطَ) پێنج مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مَضْبُوطاً بِالصِّفَةِ) ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ ناوونیشانی بە تەواوی بگوترێ.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ جِنْساً) شتەکە یەك ڕەگەز بێ (لَمْ يَخْتَلِطْ بِهِ غَيْرُهُ) شتیتری تێکەڵ نەبوبێ، کەوابوو: سەلەم لە گەنمو جۆی تێکەڵکراودا دروست نیە.

سێیەم: (وَلَمْ تَدْخُلْهُ النَّارُ) ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، نابێ ئاگر کاری تێکردبێ (لإِحالَتِهِ) بۆ گۆڕینی، کەوابوو: سەلەم لە چێشتو شتی برژاو و کوڵێندراودا دروست نیە، بەڵام ئەگەر ئەندازەی ئاگرەکەی دیار بوو: وەك خشتو گەچو ساوار، ئەوە دروستە.

چوارەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ مُعَيَّناً) ئەو شتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، نابێ لە بەرچاو و دیارکراوبێ، بەڵکو ئەبێ پەنهان بێو قەرزبێ، کەوابوو: دروست نیە بڵێ: ئەم پارەیەم دایە تۆ بە سەلەمی ئەم گەنمە.

پێنجەم: (وَلاَ مِنْ مُعَيَّنٍ) نابێ ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ هی شوێنێکی دیارکراوبێ: کە مەترسی دەست نەکەوتنی لێبکرێ، وەك بڵێ: ئەم پارەیەم دایە تۆ بە سەلەمی گەنمی فڵان زەویە، بەڵام ئەگەر بڵێ: بە سەلەمی گەنمی فڵان شارە ئەوە دروستە.

(وَأَنْ يَكونَ مِمَّا يَصِحُّ بَيْعَهُ) هەروەها ئەبێ ئەوشتەی سەلەمی تێدا ئەکرێ، لەو جۆرە شتانەبێ کە فرۆشتنیان دروستە، کەوابوو: سەلەم لە سەگو زبڵدا دروست نیە.

(ثُمَّ لِصِحَّةِالْمُسْلَمِ فِيهِ) ئینجا بۆ دروستبوونی سەلەم لە هەموو شتێکدا پێویستە (ثَمانِيَةُ شَرائِطَ) هەشت مەرج بێنە جێ (وَهُوَ) ئەو مەرجانە ئەمەنە:

یەکەم: (أَنْ يَصِفَهُ) ناوونیشانی بڵێ (بَعْدَ ذِكْرِ جِنْسِهِ وَنَوْعِهِ) پاش دیاریکردنی ڕەگەزو جۆرەکەی (بِالصِّفاتِ الَّتِي) بەو ناوونیشانانەی (يَخْتَلِفُ بِها الثَّمَنُ) کە نرخەکەیان پێ ئەگۆڕێ، وەك بڵێ: گەنمەکەم گەنمە بەهارییەو هی مەهابادە.

دووەم: (وَأَنْ يَذْكُرَ قَدْرَهُ) ئەندازەکەشی بڵێ (بِما يَنْفِي الْجَهالَةَ عَنْهُ) بەو جۆرەی نەزانیو فێڵبازی ڕوونەدا، وەك بڵێ: ئەوەندە کیلۆیە، یان ئەوەندە ڕبەیە بە ڕبەی فڵانە شوێن.

وَإِنْ كانَ مُؤَجَّلاً ذَكَرَ وَقْتَ مَحِلِّهِ، وَأَنْ يَكُونَ مَوْجُوداً عِنْدَ الإسْتِحْقاقِ فِي الْغالِبِ، وَأَنْ يَذْكُرَ مَوْضِعَ قَبْضِهِ، وَأَنْ يَكُونَ الثَّمَنُ مَعْلُوماً، وَأَنْ يَتَقابَضا قَبْلَ التَّفَرُّقِ، وَأَنْ يَكُونَ عَقْدُ السَّلَمِ ناجِزاً لاَ يَدْخُلُهُ خِيارُ الشَّرْطِ. (فَصْلٌ):

سێیەم: (وَإِنْ كانَ مُؤَجَّلاً) ئەگەر سەلەمەکە بۆ ماوەیەکی دواخراو بوو (ذَكَرَ وَقْتَ مَحِلِّهِ) ئەبی کاتی هاتنی ماوەکە دیاری بکا، وەك بڵێ: لە مانگی ڕەمەزان بۆم بێنە.

چوارەم: (وَأَنْ يَكُونَ مَوْجُوداً) شتەکە دەست بکەوێ (عِنْدَ الإسْتِحْقاقِ) لە کاتی دیارکراودا (فِي الْغالِبِ) بە زۆری: وەك سەلەمی گوێز لە کاتی پایزدا.

پێنجەم: (وَأَنْ يَذْكُرَ مَوْضِعَ قَبْضِهِ) شوێنی وەرگرتنی بۆ دیاری بکا، وەك بڵێ: بۆم بێنە خانووی خۆمان لە گەڕەکی ئازادی.

شەشەم: (وَأَنْ يَكُونَ الثَّمَنُ مَعْلُوماً) پارەکە ئاشکرا بێ بۆ هەردوو لا: کە چەندەو هی کام وولاتە.

حەفتەم: (وَأَنْ يَتَقابَضا) پارەکە بداتە دەست فرۆشیارەکەو ئەویش وەریبگرێو قبوڵی بکا (قَبْلَ التَّفَرُّقِ) پێش ئەوەی لەو دانیشتنەدا لێك جیا ببنەوە، واتە: ئەگەر گوتی: بەیانی دە دینارت ئەدەمێ بە سەلەمی ڕبە گەنمێك، ئینجا ڕۆیشت، ئەوە دروست نیە.

هەشتەم: (وَأَنْ يَكُونَ عَقْدُالسَّلَمِ ناجِزاً) پێکهاتنەکەی سەلەم بە یەکجاری ببڕێتەوە، واتە: (لاَ يَدْخُلُهُ خِيارُالشَّرْطِ) نابێ مەرجی پەشیمانبوونەوە دابنێن، بەڵام تا لەو دانیشتنە لێك جیا نەبنەوە، بۆ هەردوو لا دروستە پەشیمان ببنەوە.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ئەگەر شوێنی دیارکراو کەلکی نەما بۆ ئەوەی ماڵە سەلەم تێکراوەکە بێنێو بیداتە کڕیارەکە، ئەبی بیهێنێتە شوێنێکیتر کە لەوێ نزیك بێ.

دووەم: ئەگەر پێش هاتنی کاتی دیارکراو ماڵەکەی هێنا، ئەوە تێبینی ئەکرێ: ئەگەر کڕیارەکە بە وەرگرتنی ئەم شتە زەرەری لێئەکەوت، واجب نیە وەریبگرێ، ئەگەر نا: واجبە وەریبگرێ.

سێیەم: ئەگەر لە کاتی دیارکراودا شتەکە بڕایەوەو دەست نەکەوت، کڕیارەکە بۆی دروستە ڕێککەوتنەکە هەڵبوەشێنێتەوەو پارەکەی وەربگرێتەوە، یان با چاوەڕوان بکا تا دەست ئەکەوێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رَهْن) ﴾

واتە: قەرزدارێك شتێك بکاتە بارمەتەی قەرزێك، بۆ ئەوەی ئەگەر قەرزەکەی نەداوە، لەو شتە بدرێتەوە. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا

وَكُلُّ مـا جـازَ بَيْعُـهُ جـازَ رَهْنُـهُ فِي الـدُّيُون، إذا اسْـتَقَرَّ ثُبُوتُهَـا فِي الذِّمَّـةِ، وَلِلرَّاهِنِ الرُّجُوعُ فيه مالَمْ يَقْبِضْهُ الْمُـرْتَهِنُ، وَلاَ يَضْـمَنُهُ الْمُـرْتَهِنُ إلاَّ بالتَّعَـدِّي، وَإذا قَضَى بَعْضَ الْحَقِّ لَمْ يَخرُجْ شَيْءٌ مِنَ الرَّهْنِ حَتَّى يَقْضِيَ جَمِيعَهُ.

فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾ ئەگەر لە سەفەر بون و شتێکتان لێکتر قەرز کردو کەس نەبو بینووسێ، شتێك بکەنە بارمتەی قەرزەکەو قبوڵی بکەن.

(وَكُلُّ ما جازَ بَيْعُهُ) هەر شتێك دروست بێ بفرۆشرێ (جازَ رَهْنُـهُ) دروستە بە ڕەهن دابنـدرێ (فِي الدُّيونِ) بە هۆی گشت قەرزێك (إذا اسْتَقَرَّ ثُبُوتُها) بـەو مەرجـەی قەرزەکە جێگیر بوبـێ (فِي الذِّمَّةِ) لە ئەستۆی قەرزدارەکەدا، واتە: قەرزەکە قبوڵ بکا، ئینجا ڕەهنەکە دابنێ.

(وَلِلرَّاهِنِ) دروستە بۆ دانـەری ڕەهنەکـە-کە قەرزدارەکەیـە- (الرُّجُوعُ فِيـهِ) پەشیمان ببێتەوە لە دانانی ڕەهنەکە (مالَمْ يَقْبِضْهُ الْمُرْتَهِنُ) بەو مەرجەی وەرگری ڕەهنەکە قبوڵی نـەکردبێ، واتـە: ئەگـەر قبـوڵی کـردو وەریگـرت، پەشـیمانبوونەوەی بـۆ نیـەو ماڵـە ڕەهنکراوەکـەش ئەبەسـترێتەوەو نابـێ بیفرۆشـێ و نابـێ بیبەخشـێ بـە بێپرسـی ڕەهنوەرگرەکە: کە خاوەنی قەرزەکەیە.

﴿ئاگـاداری﴾: بـەکارهێنان و گشـت سـودێکی تری ماڵە ڕەهنکراوەکـە-تـەنها-بـۆ خاوەنەکەیەتی و بەخێوکردنیشی هەر لە سەر خاوەنەکەیـەتی ﴿عَنْ أَبي هُرَيْـرَةَ رضي الله عنه:قـالَ النَّبِيُّ ﷺ:اَلظَّهْرُ يُرْكَبُ بِنَفَقَتِهِ إذاكانَ مَرْهُوناً، وَلَبَنُ الدَّرِّ يُشْرَبُ بِنَفَقَتِهِ إذاكانَ مَرْهُوناً﴾ رواه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پشتی وڵاغی ڕەهنکراو بۆ سواری بە کار ئەهێنـدرێ بە هۆی بەخێوکردنی، شیری گوانی ڕەهنکراو ئەخورێتەوە بە هۆی بەخێوکردنی.

کەوابوو: ئەگەر خاوەن قەرزەکـە، واتـە: ڕەهنوەرگرەکـە سـودی لێوەرگـرت و بـۆ خـۆی بـە کاری هێنا، حەرامەو ئەبێتە ڕیبا، چونکە لە مافی خۆی زیاتر سودی پێ ئەگا.

(وَلاَ يَضْمَنُهُ الْمُرْتَهِنُ) تۆڵەی ماڵە ڕەهنکراوەکە ناکەوێتە سەر ڕەهنوەرگرەکە (إلاَّ بِالتَّعَدِّي) تەنها ئەگەر کەمتەرخەمی بکاو ماڵەکە لە دەست بدا، ئەوە ئەبێ تۆڵەی بژمێرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ماڵە ڕەهنکراوەکە ئەبێ لـە ژێـر دەسـتی ڕەهنوەرگرەکـە دابنـدرێ، ئینجـا خاوەنەکەی خۆی بـۆ سـود لێوەگـرتن لێی وەرئەگرێتـەوە، بـەڵام ئەگـەر بـۆ خۆیـان ڕێـك کەوتن کە بە یەکجاری لە لای خاوەنەکەی دابندرێ، ئەوە دروستە.

(وَإذا قَضَى بَعْضَ الْحَقِّ) ئەگەر قەرزدارەکە هەندێك قەرزی دایەوە (لَمْ يَخْرُجْ) دەرناچێ و ڕزگار نابێ (شَيْءٌ مِنَ الرَّهْنِ) هیچ بەشێك لـە ماڵـە ڕەهنکراوەکـە، واتـە: گشـتی هـەر بـە ڕەهن ئەمێنێتەوە (حَتَّى يَقْضِيَ جَمِيعَهُ) تا گشت قەرزەکە ئەداتەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر کاتی قەرزدانەوە هات، واجبە قەرزدارەکە: یـان قەرزەکـە بداتـەوە، یان ماڵە ڕەهنکراوەکە بە ئیزنی خاوەن قەرزەکە بفرۆشێ و قەرزەکەی پێ بداتەوە.

﴿ پاشکۆ: لەبارەی قەرزدان ﴾

قەرزدان سوننەتێکی گەورەیە پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿مَنْ نَفَّسَ عَنْ أَخِيهِ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ رواەمسلم، هەر کەسێك دڵتەنگیەك لە برای خۆی لاببا، خوایگەورە دڵتەنگیەکیقیامەتی بۆ لائەبا.

ئینجا بزانە: ئەگەر قەرزدارەکە ئەیتوانی قەرزەکە بداتەوە، ئەوە حەرامە قەرزدانەوە دوا بخا، بەڵام ئەگەر هەژار بوو و نەیئەتوانی بیداتەوە، ئەوە واجبە خاوەن قەرزەکە چاوەڕوانی هەبوونیی بکا، جا ئەگەر نەختێك باری قەرزی بۆ سوك کرد، یان لە گشتی گەردەنی ئازاد کرد، ئەوە جێگەی ڕەزامەندی خوایە، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿مَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَاللهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ﴾ رواەمسلم، هەر کەسێك قەرزێك بۆ یەکێکی هەژار بداتەوە، یان لێی خۆش ببێ، یان ماوەی بۆ دوابخا، خوای گەورە کاری دونیاو قیامەتی بۆ ئاسان ئەکا.

دیسان بزانە: هەر کاتێك قەرزدارەکە-یان میراتگرەکانیقەرزدارەکە-قەرزەکەیان بۆ خاوەن قەرزەکە هێناوە، واجبە: یان وەریبگرێتەوە، یان گەردەنیقەرزدارەکە ئازاد بکا، بەو مەرجەی بەوەرگرتنەوەی تووشی زەرەر نەبێ، جا هەرکاتێك قەرزدارەکە قەرزەکەی لە بەردەم خاوەنەکەی دانا بە شێوەیەکی وەها: کە ئەیتوانی هەڵیبگرێ، ئەوە بەوەرگرتنەوە دائەنرێ، هەرچەند قبوڵیش نەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (حَجْر) ﴾

واتە: قەدەغەکردن لە دەستکاریکردنی ملکو ماڵ (وَالْحَجْرُ) قەدەغەکردن لە دەستکاری کردنی ملکو ماڵ (عَلَى سِتَّةٍ) لەسەر شەش جۆرە کەسانە، جیاوازی نێر و مێ نیە:

یەکەم: (اَلصَّبِيُّ) لە سەر منداڵە، واتە: نابێ منداڵ دەستکاری ملکو ماڵی خۆی بکا: نە بە فرۆشتن، نە بە بەخشین، نە بە هیچ جۆرێکیتر، تا بلۆغی ئەبێ، بەو شێوەی لە بەشی (حەیز)دا باسمان کرد، وە ئەبی لە دوای بلۆغبوونیش عەقڵی هەبێو بۆ دینو دونیای خۆی بسازێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾ منداڵە یەتیمەکان تاقی بکەنەوە کە نزیکە بلۆغیان ببێ، ئینجا کە بلۆغیان بوو و گونجانی دینو دونیاتان لێڕەچاو کردن، ماڵەکەی خۆیان بدەنەوە دەستیان.

دووهەم: (وَالْمَجْنُونُ) لە سەر شێتە، ئەویش وەکو منداڵ نابێ دەستکاری ماڵیخۆی بکا تا چاك ئەبێتەوە، چونکە بیرو هۆشی ناتەواوە.

وَالسَّفِيهُ الْمُبَذِّرُ لماله، وَالْمُفلسُ الَّذى إرْتَكَبَتْهُ الدُّيونُ، وَالْمَرِيضُ فِيما زادَ عَلَى الثُّلُث، وَالْعَبْدُ الَّذى لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِى التِّجارَةِ. وَتَصرُّفُ الصَّبِيِّ وَالْمَجْنُونِ وَالسَّفِيه غَيْرُصَحِيحٍ،

سىٚيەم: (وَالسَّفِيهُ) لە سەر سەفيهە، واتە: (الْمُبَذِّرُ لِمالِهِ) ئەو كەسەى ماڵىخۆى بە فيرۆ ئەدا: وەك ماڵى خۆى بە زەرەرێكى زۆر بفرۆشىٚ، يان بكرِىٚ، يان فرِىٚى بدا، خواى گەورە فەرموويەتى: ﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لاَيَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ﴾ ئەگەر ئەو كەسەى مافى لە سەرە، (سَفِيه) بوو، يان بىٚهێز بوو: وەك منداڵ، يان نەيئەتوانى بڵىٚ؟ لە بەر لاڵى، با سەرپەرشتكارەكەى لەجياتىى بڵىٚو نووسەرەكەش بنووسىٚ.

چوارەم: (وَالْمُفْلِسُ الَّذِى) لە سەر قەرزدارێكى وەهايە (إرْتَكَبَتْهُ الدُّيُونُ) كە قەرزەكە هەموو ماڵەكەى دابگرىٚو ماڵەكەى بەروەستى قەرزەكان نەكا، واتە: (قازى)ى شەرع قەدەغە دائەنێتە سەر گشت مڵكو ماڵەكەى، ئينجا خانوو و زەوىو ئاژەڵو ناوماڵى ئەفرۆشىٚو قەرزەكانى لىٚئەداتەوە ﴿عَنْ ابنِ كَعْبٍ عَنْ أَبِيهِ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَجَرَ عَلَى مُعاذٍ مالَهُ وَباعَهُ فِي دَيْنٍ كانَ عَلَيْهِ﴾ رواه‌الدارقطني، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەى لە سەر ماڵى (مُعاذ) داناو فرۆشتى، لە بەر ئەو قەرزەى لە سەرى بوو.

پێنجەم: (وَالْمَرِيضُ) لە سەر نەخۆشێكى وەهايە: كە مەترسى مردنى لىٚبكرىٚ (فِيما) قەدەغە ئەكرىٚ لەو خێرو بەخشينەى (زادَ عَلَىالثُّلُث) كە زياتر بىٚ لە سێيەكى ماڵەكەى ﴿عَنْ سَعْد بن أَبِىوَقاص ﷺ قُلْتُ: يارَسُولَ اللهِ ﷺ أفَأتَصدَّقُ بثُلُثَيْ مالى؟ قالَ: لا. قُلْتُ: بشَطْرِه؟ قالَ: لا. قُلْتُ: بثُلثه؟ قالَ: اَلثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَثيرٌ، إنَّكَ إنْ تَذَرْ وَرَثَتَكَ أغْنياءَ خَيْرٌ مِنْ أنْ تَذَرَهُمْ عالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾ رواه‌الشيخان، (سَعْد) لە كاتى نەخۆشىدا گوتى: (يارسول الله) ﷺ دوو بەشى ماڵەكەم بكەمە خێر؟ فەرمووى: نا. گوتى: ئەدى نيوەى؟ فەرمووى: نا. گوتى: ئەدى سێيەكى؟ فەرمووى: سێيەك بكە خێر، سێيەك زۆرە، بە ڕاستى ئەگەر تۆ ميراتگرەكانت بە دەوڵەمەندى بەجىٚ بهێڵى باشترە لەوەى بە هەژارى بەجێيان بهێڵىو دەرۆزە لە خەڵك بكەن.

شەشەم: (وَالْعَبْدُ الَّذِى) ئەو جۆرە كۆيلەيە (لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فِى التِّجارَةِ) كە ئيزن نەدرابىٚ كرِينو فرۆشتن بكا.

(وَتَصَرُّفُ الصَّبِيِّ) دەستكارىكردنى منداڵ و (وَالْمَجْنُونِ) دەستكارىكردنى شێت و (وَالسَّفِيهِ) دەستكارىكردنى (سَفِيه): لە ماڵىخۆياندا (غَيْرُ صَحِيحٍ) دروست نيە، جا ئەو دەستكارىكردنە: كرِينو فرۆشتن بىٚ، يان خێركردن بىٚ، يان ژن مارەكردن، يان تەڵاقدان بىٚ، بەڵام ئەگەر سەرپەرشتكار ئيزن بدا، دروستە (سَفِيه) كرِينو فرۆشتن بكا.

وَتَصَرُّفُ الْمُفْلِسِ يَصِحُّ فِي ذِمَّتِهِ دُونَ أَعْيَانِ مالِهِ، وَتَصَرُّفُ الْمَرِيضِ فِيمَا زَادَ عَلَى الثُّلُثِ مَوْقُوفٌ عَلَى إِجازَةِ الْوَرَثَةِ مِنْ بَعْدِهِ، وَتَصَرُّفُ الْعَبْدِ يَكُونُ فِي ذِمَّتِهِ يُتْبَعُ بِهِ إِذا عُتِقَ.

﴿ئاگاداری﴾: دروست نیه سەرپەرشتکاری شێتو منداڵ: ماڵەکەیان بفرۆشێ تەنها لە بەر بەرژەوەندیئاشکرای ئەوان نەبێ، جا بە ئەندازەی پێویست ئەیفرۆشێ، هەروەها زەکاتیشیان بۆ ئەدا.

(وَتَصَرُّفُ الْمُفْلِسِ) دەستکاریکردنی قەرزدار لە ماڵی خۆیدا (يَصِحُّ فِي ذِمَّتِهِ) هەر ئەو دەستکاریەی دروستە کە بە قەرز بێ (دُونَ أَعْيانِ مالِهِ) نەك لە خودی ئەو ماڵەی قەدەغەی لە سەر دانراوە، چونکە ئەمەیان بۆ قەرزدارەکانە.

(وَتَصَرُّفُ الْمَرِيضِ) خێرو وەسێتی نەخۆش (فِيما زادَ) لەو ئەندازەی کە زێترە (عَلَى الثُّلُثِ) لە سێیەکی ماڵیخۆی (مَوْقُوفٌ) ئەوەستێندرێ (عَلَى إِجازَةِ الْوَرَثَةِ) لە سەر ڕێگادانی گشت میراتگرەکانی (مِنْ بَعْدِهِ) لە پاش مردنینەخۆشەکە، واتە: ئەگەر ڕێگایان دا، ئەوە چەندی بەخۆی دایناوە، بۆی ئەکرێتە خێرو وەسێت، وە ئەگەر ڕێگایان نەدا، ئەوە تەنها سێیەکەکە ئەکرێتێو زێدەکەش ئەگەڕێتەوە بۆ میراتگرەکان، هەر وەك لە باسی (وەسێت)دا ڕوونی ئەکەینەوە، إن شاءالله تعالى.

﴿ئاگاداری﴾: هەر بەخشینێکی لە نەخۆشیمردنیدا بیکا: وەکو نەزرو وەقفو گەردەن ئازادکردن، ئەوە گشتی لە سەر سێیەك ئەژمێردرێ.

(وَتَصَرُّفُ الْعَبْدِ) کڕینوفرۆشتنیکۆیلە (يَكُونُ فِي ذِمَّتِهِ) لەئەستۆیخۆیدا بە قەرز ئەمێنێتەوە، واتە: (يُتْبَعُ بِهِ) دلوای ئەو شتەی لێئەکرێ کە کڕیویەتیو لە دەستی چووە (إِذا عُتِقَ) کاتێ کە ئازاد کرا، کەوابو: پێش ئەوەی ئازاد بکرێ نابێ فرۆشیارەکە دلوای هیچی لێبکا.

﴿ پاشکۆ: دەربارەی سەرپەرشتیو ماڵ چاککردنەوەی یەتیم ﴾

(وَلِيِ أَمْر)، واتە: سەر پەرشتکاریمنداڵو شێت: یەکەمجار باوکە، ئینجا باپیرەو بەرەو سەرەوە، ئینجا ئەو پیاوەی ئەوان دیارییان کردوە، ئینجا (قازی)، ئینجا ئەگەر (قازی) نەبو، یان بێدینو ستەمکار بوو، واجبە پیاوماقوڵانی ئەو شوێنە سەرپەرشتی بکەن، واتە: یەکێك دیاری بکەن بۆ سەرپەرشتی منداڵو شێت، هەرچەند بە کرێش بێ.

ئینجا بزانە: لە فەرموویەکی ئیمامی(شافعي)دا: لە دوای باوكو باپیرە، دایك لە هەموو کەسێك لە پێشترە، کەوابوو: پیاوماقوڵان با هەر دایکەکە دیاری بکەن، بۆ سەرپەرشتی شێتو منداڵەکان، ئینجا ئەویش بە بەرژەوەندی منداڵەکان دەستکاری لەو ماڵەدا ئەکا، جا ئەگەر داوای کرێی کرد، پیاوماقوڵان کرێیەکە لەو ماڵە دیاری ئەکەن.

ئینجا بزانە: دروستە بۆ سەرپەرشتکاری شێتو منداڵەکان: خواردەمەنی ئەوانو هی خۆیان تێکەڵ بکا ئەگەر بەرژەوەندی شێتو منداڵەکانی تێدا بێ، وە هەروەها بۆیان

(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ الصُّلْحُ مَعَ الإِقْرارِ فِي الأَمْوالِ وَمَا أَفْضَى إِلَيْهَا، وَهُوَ نَوْعَانِ: إِبْراء، وَمُعاوَضَة، فَالإِبْراء إِقْتِصارُهُ مِنْ حَقِّهِ عَلَى بَعْضِهِ، وَلاَ يَجُوزُ تَعْلِيقُهُ عَلَى شَرْطٍ. وَالْمُعاوَضَةُ عَدُولُهُ عَنْ حَقِّهِ إِلَى غَيْرِهِ،

دروسته میوانداری بەو خواردنە بکەن ئەگەر زیان بە شێتو منداڵەکان نەگا، ئەم تێکەڵکردنە لە کوردەواریدا پێی ئەڵێن: (ماڵ چاککردنەوە).

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صُلْح) ﴾

واتە: پێکهاتن بۆ نەهێشتنی کێشەی نێوان دوو کەس، یان زیاتر.

(وَيَصِحُّ الصُّلْحُ) پێکهاتن دروستە لە نێوان دواکارو داوالێکراو (مَعَ الإِقْرارِ) بەو مەرجەی داوالێکراو دان بنێ بە مافی داواکار، یان شاهید هەبێ، یان سوێند بخورێ (فِي الأَمْوالِ) لەو جۆرە شتانەدا: کە ملکو ماڵن (وَمَا أَفْضَى إِلَيْهَا) هەم لەو شتانەدا: کە سەر ئەکێشنەوە لای ماڵ، وەك بڵێ: لە تۆڵەی باوکت مەمکوژە ئەوەندە ماڵەت ئەدەمێ. ئەوە دروستە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلصُّلْحُ جائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ الاَّ صُلْحاً حَرَّمَ حَلالاً أَوْ أَحَلَّ حَراماً﴾ صححه ابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێکهاتن لە نێوان موسوڵماناندا دروستە، تەنها پێکهاتنێك دروست نیە: کە حەرامی پێ حەلاڵ بکرێ، یان حەلاڵی پێ حەرام بکرێ.

کەوابوو: ئەگەر پێکهاتنەکە لە بارەی ملکو ماڵ نەبو، وەك بڵێ: (لە سزای زینا بەردبارانم مەکەن تۆڵە ئەدەم). ئەوە دروست نیە، چونکە بە پێچەوانەی یاسای ئیسلامە.

(وَهُوَ) پێکهاتن (نَوْعانِ) دوو جۆرە (إِبْراءِ) یەکەم: سولحی بەخشینە، یان گەردەن ئازادکردنە. (وَمُعاوَضَةِ) دووەم: سولحی گۆڕینەوەیە، واتە: وەرگرتنی شتێك لەجیاتی شتێکیتر:

(فَالإِبْراءُ) سولحی گەردەن ئازادکردنو بەخشین ئەمەیە: (إِقْتِصارُهُ) داواکار واز بێنێ (مِنْ حَقِّهِ) لە بەشێکی مافیخۆی (عَلَى بَعْضِهِ) بۆ وەرگرتنی بەشەکەیتر، واتە: بڵێ: (راست ئەکەی ئەم چوار مەڕە هی تۆیە). ئەویش بڵێ: (ئەم دوو مەڕەم بدەوەو دووەکانیتریش بۆ تۆ). ئەوە بەخشینە، یان بڵێ: (راست ئەکەی سەد دینار قەرزداری تۆم). ئەویش بڵێ: (پەنجا دینارم بدەوەو لە پەنجایەکەیتر ئەتبورم). ئەمەش گەردەن ئازادکردنە، کەوابوو: ئەتوانێ لە هەمووی گەردەنی ئازاد بکا.

بەلام (وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَعْلِيقُهُ) بەستنی ئەو گەردەن ئازادکردنە (عَلَى شَرْطٍ) بە هیچ مەرجێکەوە، وەك بڵێ: لە سەری مانگ گەردەنت ئازاد ئەکەم، ئەوە دروست نیە.

(وَالْمُعاوَضَةُ) سولحی گۆڕینەوە ئەمەیە: (عَدُولُهُ عَنْ حَقِّهِ) داواکار لابدا لە مافی خۆی (إِلَى غَيْرِهِ) بۆ وەرگرتنی شتێکیتر، وەك بڵێ: (ئەم باغەهی منە)، یان بڵێ: (هەزار دینار

وَيَجْرِى عَلَيْه حُكْمُ الْبَيْعِ، وَيَجُوزُ للإِنْسَانِ أَنْ يُشْرِعَ رَوْشَناً فِى طَرِيقٍ نافِذٍ بحَيْثُ لاَ يَتَضَرَّرُ المارُّ به، وَلاَ يَجُوزُ فِي الدَّرْبِ الْمُشْتَرَك إلاَّ بإِذْنِ الشُّرَكاءِ، وَيَجُوزُ تَقْدِيمُ الْبابِ فِي الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ، وَلاَ يَجُوزُ تأخيرُهُ إِلاَّ بإِذْنِ الشُّرَكاءِ.

قەرزداری منی). ئەویش بڵێ: (ڕاست ئەکەی، بەڵام لەجیاتی باغەکە، یان لە جیاتی هەزار دینارەکە، ئەم خانووەم لێوەربگرە). ئەویش بڵێ: باشە.

(وَيَجْرِى عَلَيْهِ) دێتە سەر ئەو پێکهاتنەی بە گۆڕینەوە (حُكْمُ الْبَيْعِ) گشت بڕیارەکانی کڕین و فرۆشتن، واتە: ئەبێ شتەکان پاك بن و ملکی خۆیان بن، تا سێ ڕۆژ دروستە مەرجی پەشیمانبوونەوە دابنێن، ئەگەر شتەکە کەم‌وکوڕی‌ی هەبوو ئەیگەڕێنێتەوە.

(وَيَجُوزُ) دروستە (لِلإِنْسانِ) بۆ کەسێکی خاوەن خانوو (أَنْ يُشْرِعَ) لە سەر دیواری خانووەکەی بهێنێتە دەر (رَوْشَناً) زێدە بانێك (فِى طَرِيقٍ) بە سەر ئاسمانی ڕێگەیەکی وەهادا: (نافِذٍ) کە هەردوو سەری دەربچێ (بِحَيْثُ) بە شێوەیەکی وەها دروستی بکا: (لاَ يَتَضَرَّرُ الْمارُّ بِهِ) زیان بەو کەسانە نەگەیەنێ کە بە بن ئەو زێدە بانەدا هاتوچۆ ئەکەن، واتە: ئەوەندە بەرز بێ: شتی بارکراوی بە بندا بڕوا، جا ئۆتۆمبیل بێ، یان وڵاغ، یان ئادەمیزاد، بەگوێرەی ڕێگایەکە.

(ولاَيَجُوزُ) دروست نیە ئەو زێدە بانە بهێنێتە دەرەوە (فِى الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ) لە کۆڵانێکی هاوبەش، واتە: ڕێگەکە لە سەری‌کۆڵان ببڕێتەوەو دەرنەچێ (إلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ) تەنها بە ئیزنی خاوەنەکانی ئەو کۆڵانە دروستە، کە لە خانووی وی بە دواوەترن، لەم بەرەو لەو بەر.

(وَيَجُوزُ) دروستە (تَقْدِيمُ الْبابِ) دەرگای خانوو بباتە تەنیشتی پێشەوە، واتە: بەرەو سەری کۆڵان (فِى الدَّرْبِ الْمُشْتَرَكِ) لەو کۆڵانەی کە هاوبەشەو سەرەکەی‌تری دەرناچێ (وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَأخِيرُهُ) دەرگاکە بباتە تەنیشتی‌دواوە، واتە: بەرەو کۆتایی کۆڵان (إلاَّ بِإِذْنِ الشُّرَكاءِ) تەنها بە ئیزنی خاوەنەکانی ئەو کۆڵانە دروستە، کە لە خانووەکەی وی بە دواوەترن، لەم بەرەو لەو بەر.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر لکی‌درەختەکانی چووە سەر مولکی کەسێکی‌تر، یان چووە سەر ڕێگەیەك‌و زیانی بە هاتوچۆکردن ئەگەیاند، واجبە: لکەکان ببڕێ، یان لایان ببا، هەروەها ئەگەر دیوارێك، یان دارێك خوار بۆوە بۆ سەر ڕێگە، یان بۆ سەر مولکی کەسێکی‌تر، واجبە: لای‌ببا، هەروەها دروست نیە تخووبی مولکی‌خۆی، یان دیواری خۆی بێنێتە ناو ڕێگە، هەرچەند ڕێگەش تەنگ نەبێ ﴿عَنْ سَعِيد بن زَيدٍ﷛: قالَ النَّبِیُّ ﷺ: مَنْ اقْتَطَعَ شِبْراً مِنَ الأَرْضِ ظُلْماً طَوَّقَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ إِيَّاهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بستێك بە ناهەق لە شوێنێك داگیر بکا، ئەوە لە ڕۆژی قیامەتدا خوا ئەیکاتە تۆق و ئەیخاتە ملی لە هەر حەفت زەمینەکان.

(فَصلٌ) وَشَرائطُ الْحَوالَةِ أَرْبَعَةُ أَشياءَ: رِضَا الْمُحِيل، وَقُبولُ الْمُحْتــالِ-لاَ الْمُحــالِ عَلَيْـهِ-، وَكَوْنُ الْحَقِّ مُسْتَقِرّاً فِي الذِّمَّةِ، وَاتِّفاقُ مَا فِي ذِمَّةِ الْمُحِيلِ وَالْمُحــالِ عَلَيْــهِ: فِي الْجِنْسِ وَالنَّوْعِ وَالْحُلُولِ وَالتَّأْجِيلِ. وَتَبْرأُ بِها ذِمَّةُ الْمُحِيلِ.

﴿ فَصلٌ: لە باسی (حَوالَة)﴾

واتە: گواستنەوەی قەرزێك لە ئەستۆیقەرزدارێك بۆ ئەستۆیقەرزدارێکیتر، وەك بڵێ: (کاك ئازاد من دە دینار قەرزداری تۆم، وە کاك نەوزادیش دە دینـار قـەرزداری منـە، بـڕۆ لای کاك نەوزاد قەرزەکەی منی لێوەربگرەوە بۆ خۆت لەجیاتی قەرزەکەی لای من).

(وَشَــرائِطُ الْحَوالَــةِ) مەرجــەکانی دروســتبوونی حەواڵــە (أَرْبَعَــةُ أَشْــياءَ) چــوارن:

یەکەم: (رِضاالْمُحِيل) حەواڵەکەر-واتە: ئەو قەرزدارەی خاوەن قەرزەکە ئەنێرێ- ڕازی بێ.

دووەم: (وَقُبُــولُ الْمُحْتــالِ) حەواڵــەکراو-واتــە: خــاوەن قــەرزی نێــردراو- ڕازی بــێ (لاَالْمُحالِ عَلَيْـهِ) بـەڵام حەواڵە بـۆ سـەرکراو-واتـە: ئـەو قـەرزدارەی خـاوەن قەرزەکـەی ناردراوەتە سەر- پێویست ناکا ڕازی بێ، چونکە ئەبێ قـەرزەکە هەر بداتـەوە: ئـەم، یـان ئەو، کەوابوو: ئەگەر مردووش بێ، هەر دروستـە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ، وَإِذا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبـەر ﷺ فـەرمووی: دواخستنی دانەوەی قەرز ستەمەو زۆرداریيە، وە هەرکەسێك نێردرا بـۆ لای قـەرزدارێکی هەبوویی، بـا بچـێ. واتـە: بـۆ ئـەوەی قەرزەکـەی خـۆی لـە ئـەو وەربگرێتـەوە لـەجیاتی قەرزدارەکەی خۆی.

سێیەم: (وَكَوْنُ الْحَقِّ) هەر دوو قـەرزەکان (مُسْتَقِرّاً) جێگیر بوبن (فِي الذِّمَّـةِ) لـە ئەسـتۆی هەر دوو قەرزدارەکاندا، واتە: ئەگەر نەچەسپابێ، وەك بڵێ: (پێنج دینارم بە قـەرز بـدێ، ئینجا بڕۆ لای قەرزدارەکەم لێی وەربگرەوە). ئەوە دروست نیە.

چوارەم: (وَاتِّفـاقُ مـا فِـی ذِمَّـةِ الْمُحِيـلِ) وەکـو یـەك بـن: ئـەو قـەرزەی لـە ئەسـتۆی حەواڵەکەردایەو (وَالْمُحالِ عَلَيْهِ) وە ئەوەی لە ئەستۆی حەواڵە بۆ سەرکراودایە (فِی الْجِنْسِ) واتە: قەرزەکان لە یەك ڕەگەز بن (وَالنَّوْعِ) وە لە یەك جۆر بن، واتە: ئەگەر ئەوە گەنم بـوو، ئەبێ ئەویتریشیان هەر گەنم بێ، ئەگەر یەکێکیان جۆ بوو و ئەویتر گـەنم بـوو، حەواڵەکـە دروست نیـە (وَالْحُلُـولِ) ئـەبێ هـەر دوو قـەرزەکان وەکـو یـەکتری کـاتی دانـەوەیان هاتبـێ (وَالتَّأْجِيلِ) ئەگەر ماوەیان مابو، ماوەکەیان وەکو یەکتر بێ.

(وَتَبْرأُ بِهـا) ڕزگـار ئـەبێ بـەم حەواڵەیـە (ذِمَّـةُ الْمُحِيـلِ) ئەسـتۆی حەواڵەکـەر، هـەروەها حەواڵـە بۆسـەرکراویش قەرزەکـەی حەواڵەکـەری لـە ئەسـتۆ ئەبێتـەوە، چـونکە واجبـە بیداتەوە حەواڵەکراو.

(فَصْلٌ) وَيَصِحُّ ضَمانُ الدُّيُون الْمُسْتَقِرَّة فِي الذِّمَّة إذا عُلِمَ قَدْرُها، وَلِصاحِبِ الْحَقِّ مُطالَبَةُ مَنْ شاءَ: مِنَ الضَّامِنِ وَالْمَضْمُونِ عَنْهُ إذا كانَ الضَّمانُ عَلَى ما بَيَّنّا، وَإذا غَرِمَ الضَّامِنُ رَجَعَ عَلَى الْمَضْمُونِ عَنْهُ إذا كانَ الضَّمانُ وَالْقَضاءُ بِإذْنِه،

﴿ فَصْلٌ: له باسی (ضَمان) زامینی ﴾

واته: قەرزی کەسێکی‌تر بخاتە ئەستۆی‌خۆی ئەگەر ئەو کەسە نەیداتەوە، خۆی بیداتەوە.

(وَيَصِحُّ) دروستە (ضَمانُ الدُّيُونِ) ببێتە زامینی ئەو قەرزانەی (الْمُسْتَقِرَّةِ) کە جێگیر بوبن (فِي الذِّمَّةِ) لە ئەستۆی قەرزداردا (إذا عُلِمَ قَدْرُها) بەو مەرجەی ئەندازەی قەرزەکان بزاندرێ: چەندەو چ جۆرە ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ: لَزِمَ رَجُلٌ غَرِيماً لَهُ بِعَشَرَةِ دَنانِيرَ، فَتَحَمَّلَ بِها النَّبِيُّ ﷺ فَقَضاها عَنْهُ﴾ رواه‌أبوداود وابن ماجه، پیاوێك پیاوێکی‌تری گرتبو، چونکە دە دیناری قەرزدار بوو، ئینجا پێغەمبەر ﷺ بووە زامینی، بەلام لە ماوەی دیارکراودا پیاوەکە بۆی نەگونجا قەرزەکە بداتەوە، جا پێغەمبەر ﷺ لەجیاتی‌ی دایەوە.

(وَلِصاحِبِ الْحَقِّ) دروستە بۆ خاوەن قەرزەکە (مُطالَبَةُ مَنْ شاءَ) داوای قەرزەکە لە هەر کامیان بکا: (مِنَ الضَّامِنِ) لە زامینەکە (وَالْمَضْمُونِ عَنْهُ) یان لە قەرزدارەکە (إذا كانَ الضَّمانُ) بەو مەرجەی زامینی‌یەکە (عَلَى ما بَيَّنّا) بەو شێوەیە بێ: کە باسمان کرد، واتە: بزانێ قەرزەکە چەندەو چۆنەو جێگیر بوبێ.

هەروەها پێویستە زامینەکەش خاوەن قەرزەکە بناسێ ﴿عَنْ أَبِي أُمامَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلزَّعِيمُ غارِمٌ﴾ رواه‌الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: زامین ئەبێ تۆڵە بژمێرێ، واتە: ئەگەر قەرزدارەکە نەیداوە.

(وَإذا غَرِمَ الضَّامِنُ) جا هەرکاتێك زامینەکە قەرزەکەی داوە لەجیاتی قەرزدارەکە (رَجَعَ) ئەگەڕێتەوە (عَلَى الْمَضْمُونِ عَنْهُ) بۆ سەر قەرزدارەکە: بۆ ئەوەی چەند قەرزی بۆ داوەتەوە، ئەوەندەی لێوەربگرێتەوە (إذا كانَ الضَّمانُ) بەو مەرجەی زامینی‌یەکەو (وَالْقَضاءُ) قەرزدانەوەکەش (بِإذْنِهِ) بە ئیزنی قەرزدارەکە بوبێ.

بەلام ئەگەر لەخۆیەوە بە بێ‌ئیزنی‌قەرزدارەکە بووە زامین‌و قەرزەکەی دایەوە، ئەوە لەکیس خۆی ئەڕواو ناتوانی لێی وەربگرێتەوە.

هەروەها ئەگەر زامین نەبو، بەلام لەخۆیەوە قەرزی کەسێکی‌تری دایەوە: جا قەرزدارەکە زیندوو بێ، یان مردوو بێ، ئەمەش لەکیس خۆی ئەچێ‌و ناتوانی لێی وەربگرێتەوە.

ئینجا بزانە: فەرموودەی ڕاستتر ئەمەیە: ئەگەر بە ئیزنی قەرزدارەکە بووە زامین‌و بە بێ‌پرس قەرزەکەی دایەوە، بۆی دروستە لە قەرزدارەکە وەری‌بگرێتەوە.

وَلاَ يَصِحُّ ضَمانُ الْمَجْهُولِ، وَلاَ مَالَمْ يَجِبْ إلاّ دَرْكَ الْمَبِيعِ.
(فَصْلٌ) وَالْكَفالَةُ بِالْبَدَنِ جائِزَةٌ إذا كانَ عَلَى الْمَكْفُولِ بِهِ حَقٌّ لآدَمِيٍّ.
(فَصْلٌ):

(وَلاَ يَصِحُّ) دروست نيه (ضَمانُ الْمَجْهُولِ) زامينیی ئەو قەرزەی كە نەزاندراوە چەندەو چۆنە (وَلاَ ما لَمْ يَجِبْ) هەروەها دروست نیە زامینیی قەرزێك كە هێشتا نەكەوتبێتە ئەستۆی قەرزدارەكە، بەلام لە فەرموودەی كۆنی ئیمامی(شافعي)دا: دروستەو ئەبێتە زامین.
(إلاّ دَرْكَ الْمَبِيعِ) تەنها زامینیی داواكردنیمالەفرۆشراوەكە دروستە، پاش وەرگرتنی پارەكە، واتە: بڵێ: ئەگەر ئەو شتە بە ماڵی دزیاری دەرچوو، یان فێڵی تیّدا كرابو، من زامینم پارەكەت ئەدەمەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (كَفالَة) ﴾

واتە: هێنانی ئادەمیزادێك-بۆ شوێنێكی دیاركراو-بخاتە ئەستۆی خۆی.
(وَالْكَفالَةُ) كەفیلایەتی (بِالْبَدَنِ) بە هێنانی لاشەی ئادەمیزادێك (جائِزَةٌ) دروستە، چونكە ئەمەش بەشێكە لە زامینی (إذا كانَ) بەو مەرجەی هەبێ (عَلَى الْمَكْفُولِ بِهِ) لە سەر ئەو كەسەی بووەتە كەفیلی (حَقٌّ لآدَمِيٍّ) مافی ئادەمیزادێكی لە سەربێ: وەكو قەرز، یان ماڵێكیتر، یان سزایەكی كوشتن، یان لێكردنەوەی ئەندامێك، یان بریندارکردنێك، بەلام لەو سزایانەی كە مافی خودانە، كەفیلایەتی دروست نیە: وەكو زیناو دزیو كافربوون.
ئینجا بزانە: واجبە كەفیلەكە لە كاتو شوێنی دیاركراودا ئادەمیزادەكە ئامادە بكا، جا بەم ئامادەكردنە لە كەفیلایەتی ڕزگاری ئەبێ، بەلام ئەگەر ئادەمیزادە داواكراوەكە لە كاتو شوێنی دیاركراودا ئامادە نەبو، كەفیلەكەش ئامادەی نەكردو مافەكەشی نەدا، ئەبی كەفیلەكە بەند بكرێ تا داواكراوەكە لە شوێنی دیاركراودا ئامادە ئەبێ، یان تا ئەزانین مردوە، یان ڕایكردوە بۆ شوێنێكی وەها: كە دەسەلاتمان بە سەریدا نەبێ، واتە: ئەگەر یەكێك لەوانە هەبوو: كەفیلەكە ئازاد ئەكەین.
﴿ئاگاداری﴾: دروست نیە داوای مافەكە لە كەفیلەكە بكرێ، بەلام ئەگەر كەفیلەكە بە ویستی خۆی، یان لە ترسی بەندیخانە، ماڵەكەی داوە خاوەن ماف، ئەوە نابێ بەند بكرێ، ماڵەكەش وەكو قەرز ئەبێتە ملكی خاوەن ماف، واتە: هەر كاتێك داواكراوەكە هاتەوە، یان مرد، واجبە ماڵەكە بدرێتەوە كەفیلەكە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (شِرْكَة) شریكایەتی ﴾

واتە: هاوبەشیی دوو كەس، یان زیاتر لە شتێكدا. ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: قالَ اللهُ تَعالَى: أنا ثالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مالَمْ يَخُنْ أَحَدُهُما صاحِبَهُ فَإذا خانَ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِما﴾ رواەأبوداود، خوای گەورە لە حەدیسێكی قودسیدا فەرموویەتی: من هاوڕێی سێیەمینم بۆ

وَلِلشَّرِكَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ: أَنْ تَكُونَ عَلَى ناضٍّ مِنَ الدَّراهِمِ وَالدَّنانِيرِ، وَأَنْ يَتَّفِقَا فِي الْجِنْسِ وَالنَّوْعِ، وَأَنْ يَخلطا الْمالَيْنِ، وَأَنْ يَأْذَنَ كُلُّ واحِدٍ مِنْهُما لِصاحِبِهِ فِي التَّصَرُّفِ، وَأَنْ يَكُونَ الرِّبْحُ وَالْخُسْرانُ عَلَى قَدْرِ الْمالَيْنِ.

ئەو دوو هاوبەشانەی خیانەت لەگەڵ یەکتری ناکەن، جا هەر کاتێ یەکێکیان خیانەتی لەگەڵ ئەویتر کرد، من لە نێوانیان دەرئەچم.

(وَلِلشَّرِكَةِ) بۆ دروستبوونی شریکایەتی (خَمْسَةُ شَرائِطَ) پێنج مەرج پێویستن:

یەکەم: (أَنْ تَكُونَ عَلَى ناضٍّ) شریکایەتی لە پارەی لێدراوبێ، واتە: (مِنَ الدَّراهِمِ) یان دیرهەمی زیو بێ (وَالدَّنانِيرِ) یان دیناری زێڕ بێ.

بەڵام ئەو فەرموودەیە بێهێزەو فەرموودەی ڕاستر ئەمەیە: شریکایەتی دروستە لە هەموو شتێکی کە بە تەرازو بکێشرێ، یان بە ڕبە بپیورێ.

دووەم: (وَأَنْ يَتَّفِقا) ماڵەکان وەك یەك بن (فِي الْجِنْسِ وَالنَّوْعِ) یەك ڕەگەزو یەك جۆر بن، بەڵام پێویست ناکا بە ئەندازەی یەکتر بن.

سێیەم: (وَأَنْ يَخْلِطا الْمالَيْنِ) هاوبەشەکان ماڵەکەیان تێکەڵ بکەن بە شێوەیەکی وەها: لە یەکتری جیا نەکرێنەوە.

چوارەم: (وَأَنْ يَأْذَنَ كُلُّ واحِدٍ مِنْهُما) هەردوو لا لە هاوبەشەکان ئیزن بدا (لِصاحِبِهِ) بۆ هاوبەشەکەیتر (فِي التَّصَرُّفِ) لە کڕینوفرۆشتن، واتە: پاش تێکەڵکردنی ماڵەکە هەردووکیان بڵێنە یەکتر: (وا بوومە شریکی تۆ و ئیزنم دای لە کڕینو فرۆشتنی ئەم ماڵە).

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بە یەکەوە ماڵێکیان دەست کەوت: بە هۆی میرات، یان بە کڕین، یان بە بەخشین، ئەوە تەنها مەرجیچوارەمو مەرجیپێنجەم پێویستن.

پێنجەم: (وَأَنْ يَكُونَ الرِّبْحُ وَالْخُسْرانُ) قازانجو زەرەری ئەو شریکایەتییە (عَلَى قَدْرِ الْمالَيْنِ) بەگوێرەی ئەندازەی ماڵەکەیان بێ، هەر چەند یەکێکیشیان لەویتر زیاتر ئیشی کردبێ: کەوابوو: ئەگەر بەم مەرجە ڕێك کەوتن: کامەیان زیاتر ئیش بکا قازانجەکەی ئەویان زیاتربێ، ئەوە دروست نیەو ئەبێ قازانجەکەو زەرەرەکە هەر بەگوێرەیماڵەکان بێ:

بۆ وێنە: ئەگەر بەشی یەکێکیان سەد دینار بوو، بەشی ئەویتریان پەنجا دینار بوو، ئەوە خاوەنی سەد دینارەکە دوو بەشی زەرەرو قازانجی بۆ دائەندرێ، خاوەنی پەنجایەکەش یەك بەشی زەرەرو قازانجی بۆ دائەندرێ.

ئینجا بزانە: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفي)دا دروستە: بەشە ماڵەکانیان یەکسان بێ، بەڵام بەشە قازانجی یەکێکیان زیاتر بێ، چونکە لێزانترە، یان بەهێزترە، یان زیاتر کار ئەکا.

﴿ئاگاداری﴾: بۆ هیچێکیان دروست نیە–بە بێئیزنی هاوبەشەکەیتر– بە قەرز بفرۆشێ، یان بە پارەی وڵاتێکیتر بفرۆشێ، یان بە زەرەر بفرۆشێ، یان لەو شارە بیباتە شارێکیتر، چونکە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

وَلِكُلٍّ واحِدٍ منهُما فَسْخُها مَتَى شاءَ، وَمَتى ماتَ أحَدُهُما بَطَلَتْ.
(فَصْلٌ) وَكُلُّ ماجازَ للإنْسانِ اَلتَّصَرُّفَ فيه بنفسه

(وَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُما) دروسته بۆ هەردوو لا (فَسْخُها) شریکایەتی‌یەکە هەڵبوەشێننەوە (مَتَى شاءَ) هەر کاتێ حەز بکا (وَمَتى ماتَ أحَدُهُما) هەر کاتێك یەکێك لەو دوو شریکانە مرد (بَطَلَتْ) شریکایەتی‌یەکە هەڵئەوەشێتەوە، چونکە مەرجی هەردوو هاوبەشەکان ئەمەیە: ئەبێ بتوانن دەستکاری ماڵی خۆیان بکەن بە کڕینو فرۆشتن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوەی باسمان کرد، هاوبەشی بوو بە ماڵ، بەڵام هاوبەشی بە لەش دروست نیە، وەك بڵێ: (وەرە با بە یەکەوە ئەم کارە بکەینو هەر چی دەستمان کەوت، بە نیوەییمان). بەڵام ئیمامی(حنفی)و ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد)ﷺ ڕێگای ئەم جۆرە هاوبەشیەیان داوە، بەو مەرجەی کارەکە یەك جۆر بێ، بەڵگەیان ئەم حەدیسەیە:

﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن مَسْعُودٍ ﷺ: قالَ اشْتَرَكْتُ أنا وَعَمّارٌ وَسَعْدٌ فِيما نُصِيبُ يَوْمَ بَدْرٍ، فَجاءَ سَعْدٌ بأسِيرَيْنِ وَلَمْ أجِيءْ أنَا وَعَمّارٌ بِشَيْءٍ﴾ رواه النسائي، (عبدالله) فەرمووی: منو (عمّار)و (سعد) خۆمان کردە شەریکی یەکتر لەو شتەی لە غەزای (بَدْر) دەستمان ئەکەوێ، ئینجا (سعد) دوو دیلی گرتنو هێنانی، ئێمەش هیچمان دەست نەکەوت.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کەسێك مرد، کۆمەڵێك ماڵو منداڵی گەورەو بچوکی لە پاش بەجێ‌مانو ماڵەکەیان بەش نەکرد، بەم جۆرە ڕەفتار ئەکەن:

هەر کامەیان بەو ماڵە ژنی هێنا، یان حەجی کرد، یان لە شتێکی‌تری سەرف کرد، ئەوە ئەبێ بەشی یەتیمەکان بداتەوە، هەروەها ئەبێ بەشی گەورەکانیش بداتەوە ئەگەر ئیزنیان نەدابو، یان بەو مەرجە ئیزنیان دابو: کە ئەوانیش بە ئەندازەی وی سەرف بکەن، بەڵام ئەگەر بە گەردەن ئازادی ئیزنیان دابو، ئەوە واجب نیە بەشی‌گەورەکان بداتەوە.

هەروەها: ئەگەر یەکێکیان شتێکی کڕی‌بو: ئەگەر تەنها بە نیازی خۆی کڕی‌بوی، ئەوە تەنها بۆ خۆیەتی، وە ئەگەر بە نیازی گشتیانی کڕی‌بو، یان بە ماڵی میراتەکە کڕی‌بوی، ئەوە گشتیان تێ‌یدا بەشدار ئەبن، جا ئەگەر باوەڕیان پێ‌نەکرد: ئایا بۆ خۆی کڕی‌بێ، یان بۆ گشتیان، ئەبێ سوێند بخوا، تاکو باوەڕی پێ‌بکرێ، هەروەها کێشەی هاوبەشەکانی‌تریش هەر بەم جۆرە ئەبڕێتەوە.

جا بزانە: دەربارەی زەرەرو لە ناوچوونی ماڵەکەو دزینو ئەو جۆرە شتانە باوەڕ بە هاوبەشە داواڵێکراوەکە ئەکرێ بەو مەرجەی سوێند بخوا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (وَكالَة) وەکیلایەتی ﴾

واتە: ئیشو کاری خۆی بداتە دەست یەکێکی‌تر، تاکو لەجیاتی خۆی بۆی بکا.

(وَكُلُّ ما جازَ) هەر شتێك کە دروست بێ (لِلإنْسانِ) بۆ ئادەمیزاد (اَلتَّصَرُّفُ فِيهِ بِنَفْسِهِ)

جازَ لَهُ أَنْ يُوَكِّلَ فيهِ أَوْ يَتَوَكَّلَ عَنْ غَيْرِهِ، وَالْوَكالَةُ عَقْدٌ جائِزٌ وَلِكُلٍّ مِنْهُمَا فَسْخُهَا مَتَى شاءَ، وَتَنْفَسِخُ بِمَوْتِ أَحَدِهِمَا، وَالْوَكِيلُ أَمِينٌ فِيمَا يَقْبِضُهُ وَفِيمَا يَصْرِفُهُ، وَلاَيَضْمَنُ إِلاَّ بِالتَّفْرِيطِ،

بەخۆی دەستكاری لەو شتەدا بكا: وەك كڕینو فرۆشتنو، ژن مارەكردنو تەلاقدانو ئەو جۆرە شتانە (جازَ لَهُ) بۆی دروستە (أَنْ يُوَكِّلَ فيهِ) یەكێكیتر بكاتە وەكیلی خۆی كە ئیشەكەی بۆ بكا (أَوْ يَتَوَكَّلَ عَنْ غَيْرِهِ) یان بەخۆی ببێتە وەكیلی كەسێكیترو ئیشەكە لەجیاتی ئەو بكا ﴿عَنْ عُرْوَةَ الْبارِقِيِّ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ مَعَهُ بِدِينارٍ لِيَشْتَرِيَ لَهُ أُضْحِيَةً﴾ رواه‌البخاری، (عوروەی‌باریقی) فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ناردمی مەڕێكی بۆ بكڕم بۆ قوربانی، واتە: بە وەكیلایەتی.

كەوابوو: دروست نیە مندالو شێت: نە ببنە وەكیلی كەسێكیتر و نە كەسێك بكەنە وەكیلی خۆیان، بەڵام دروستە سەرپەرشتكاری ئەوان ببێتە وەكیلو وەكیلیش بگرێ بۆ كاروباری ئەوان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر خواپەرستییەك تەنها بە زمانو لاشە بێ، دروست نیە وەكیلی بۆ بگیرێ: وەكو نوێژو ڕۆژوو، بەڵام ئەگەر هەر بە ماڵ بوو، یان تێكەڵ لە ماڵو لاشە بوو، ئەوە دروستە كەسێكیتر بكاتە وەكیلی خۆی: وەكو زەكاتو حەجو قوربانیو ئەو جۆرە شتانە ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَحَرَ ثَلاثاً وَسِتِّينَ بَدَنَةً، وَأَمَرَ عَلِيّاً ﷺ أَنْ يَذْبَحَ الْباقِيَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ بە دەستی خۆی شەستو سێ ووشتری سەر بڕین بۆ قوربانیو بە ئیمامی (علی)ی فەرموو: سیو حەفتەكانیتر سەر ببڕێ لەجیاتی وی، واتە: سەد ووشتری كردنە قوربانی.

(وَالْوَكالَةُ عَقْدٌ جائِزٌ) وەكیلایەتی مامەڵەتێكی وەهایە: دروستە تەواو بكرێو دروستە نەكرێ، كەوابوو: (وَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُما) دروستە بۆ وەكیلەكەو بۆ وەكیلگرەكە (فَسْخُها) وەكالەتەكە هەڵبوەشێنێتەوە (مَتَىشاءَ) هەر كاتێ حەز بكا، جیاوازی نیە: بە كرێ بوبێتە وەكیل، یان نا.

(وَتَنْفَسِخُ) وەكالەتەكە هەڵئەوەشێتەوە (بِمَوْتِ أَحَدِهِما) بە مردنی یەكێك لە هەردووكیان (وَالْوَكيلُ أَمينٌ) وەكیل لە شەرعدا بە ئەمین داندراوە (فِيما يَقْبِضُهُ) لەو شتەی وەریئەگرێ بۆ وەكیلگرەكە (وَفِيما يَصْرِفُهُ) وەلەو شتەی سەرفی ئەكا لە ماڵی وەكیلگرەكە.

(وَلاَ يَضْمَنُ) كەوابوو: تۆڵەی ناكەوێتە سەر ئەگەر شتێكی لە دەست چوو، یان زەرەرێكی كرد (إِلاَّ بِالتَّفْرِيطِ) تەنها بە كەمتەرخەمی تۆڵەی ئەكەوێتە سەر: وەك بیداتە دەست مندالێك، یان شێتێك، یان پاسیی دزو درندەی لێنەكا.

وَلاَيَجُوزُ أَنْ يَبِيعَ وَيَشْتَرِيَ إلاَّ بِثَلاَثَةِ شَرائطَ: أَنْ يَبِيعَ بِثَمَنِ الْمِثْلِ، وَأَنْ يَكُونَ نَقْداً، بِنَقْدِ الْبَلَدِ. وَلاَ يَجُوزُ أَنْ يَبِيعَ مِنْ نَفْسِهِ، وَلاَ يُقِرُّ عَلَىمُوَكِّلِهِ إلاَّ بِإذْنِهِ. (فَصْلٌ) وَالْمُقَرُّبِهِ ضَرْبانِ: حَقُّ اللهِ تَعالى، وَحَقُّ الآدَمِيِّ،

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیه (أَنْ يَبِيعَ) وەکیلەکە شت بفرۆشیّو (وَيَشْتَرِيَ) شت بکڕیّ بە بیّپرسی وەکیلگرەکە (إلاَّ بِثَلاَثَةِ شَرائطَ) تەنها بە سیّ مەرج دروستە:

یەکەم: (أَنْ يَبِيعَ بِثَمَنِ الْمِثْلِ) بە نرخی هاوویّنەی خۆی بکڕیّو بفرۆشیّ، واتە: بە چەند پارە دەست ئەکەوت، نابیّ بە زیاتر بیکڕیّ، هەروەها چەند پارەی ئەکرد، نابیّ بە کەمتر بیفرۆشیّ.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ نَقْداً) شتە کڕاوەکە، یان پارەکە دەمو دەست وەریگریّو نابیّ قەرز بیّ.

سیّیەم: (بِنَقْدِ الْبَلَدِ) بە پارەی ئەو شویّنە بفرۆشی نەك بە پارەی وولاتیّکیتر.

(وَلاَ يَجُوزُ) دروست نیە (أَنْ يَبِيعَ مِنْ نَفْسِهِ) وەکیلەکە شتەکە بفرۆشیتە خۆی، هەروەها دروست نیە شتیّکیش لە خۆی بکڕیّ بۆ وکیلگرەکەی.

هەروەها دروست نیە لە مندالّی شیّت، یان بچوکی خۆی بکڕیّو پیّی بفرۆشیّ، هەر چەند وەکیلگرەکەش ئیزنی بدا، بەلاّم دروستە لە مندالّە گەورەکەیو لە باوکی خۆی بکڕیّو پیّیان بفرۆشیّ.

(وَلاَ يُقِرُّ) دروست نیە دان بە شتیّك بنیّ (عَلَى مُوَكِّلِهِ) لە دژی وکیلگرەکەی خۆی (إلاَّ بِإذْنِهِ) تەنها بە پرسی وی دروستە، وەك بلّیّ: وەکیلی من بە، دان بنیّ بەوە: کە (من دە دینار قەرزداری فلاّنم). بەلاّم فەرموودەی بەهیّزتر ئەفەرمویّ: بە ئیزنیش هەر دروست نیە.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە وەکیلەکە لە بەرامبەر وەکیلایەتی کریّ وەریگریّ، بەلاّم دروست نیە–بە بیّپرسی وەکیلگرەکە– ئەویش وەکیلیّکیتر بگریّ، تەنها ئەگەر ئیشەکە زۆر بوو، یان بەخۆی توانای نەبو بیکا، یان لیّی نەئەهات، ئەوە دروستە بە بیّئیزن وەکیلیّکیتر بگریّ.

ئینجا بزانە: ئەگەر لە وەکیلایەتیکەسیّك گومانمان هەبوو، ئەبی بە دوو شاهید باوەڕی پیّ بکەین، جا ئەگەر وەکیلەکە گوتی: مالّەکە دزراوە، یان لە ناو چووە، یان گوتی: داومەتەوە خاوەنی، هیچ شاهیدیش نەبو، ئەوە بە سویّند باوەڕی پیّئەکەین، بەلاّم ئەگەر گوتی: داومەتەوە کەسیّکیتر، ئەبی شاهید هەبیّ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إقْرار) ﴾

واتە: دانهیّنان بە مافی کەسیّکیتر لە سەر خۆی. (وَالْمُقَرُّبِهِ) ئەو مافەی ئادەمیزاد لە سەر خۆی ئاشکرای ئەکاو دانی پیّدا ئەهیّنیّ (ضَرْبانِ) دوو بەشن:

یەکەم: (حَقُّ اللهِ تَعالى) مافی خوای گەورەیە: وەکو زیناو زەکاتو ئەو جۆرە شتانە.

دووەم: (وَحَقُّ الآدَمِيِّ) مافی ئادەمیزادە: وەکو قەرزو مالّی زەوتکراو و ئەو جۆرە شتانە.

فَحَقُّ اللهِ تَعالَى يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ عَنِ الإِقْرارِ بِهِ، وَحَقُّ الآدَمِيِّ لايَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ عَنِ الإِقْرارِ بِهِ، وَتَفْتَقِرُ صِحَّةُ الإِقْرارِ إِلَى ثَلاثَةِ شَرائِطَ: اَلْبُلُوغِ، وَالْعَقْلِ، وَالإِخْتِيارِ، وَإِنْ كانَ بِمالٍ أُعْتُبِرَ فِيهِ شَرْطٌ رابِعٌ: وَهُوَ الرُّشْدُ،

ئینجا بزانە: ئادەمیزاد بە هەرکامیان لەو دووانە دانیهێنا، بەرپرسیار ئەبێ، واتە: لە شەریعەتدا چی لە سەر داندراوە جێبەجێ ئەکرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ﴾: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أُغْدُ يَا أُنَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هذا فَإِنْ اعْتَرَفَتْ فارْجُمْها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرموویە سەحابەیەک-کە ناوی (أُنَیس) بوو-: بڕۆ لای ئافرەتی ئەم پیاوە ئەگەر دانیهێنا بە زیناکردن، بەردبارانی بکە.

(فَحَقُّ اللهِ تَعالَى) هەر شتێك تەنها مافی خوای گەورە بێ (يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ) دروستە لێی پەشیمان ببێتەوە (عَنِ الإِقْرارِ بِهِ) پاش ئەوەی دانی پێدا هێناوە.

بۆ وێنە: ئەگەر بڵێ: من زینام کردوە، ئینجا بڵێ: پەشیمانم، یان بڵێ: بە درۆ وام گوت. ئەوە دروستەو وازی لێئەهێندرێ.

(وَحَقُّ الآدَمِيِّ) بەڵام مافی ئادەمیزاد (لاَ يَصِحُّ الرُّجُوعُ فِيهِ) دروست نیە پەشیمان ببێتەوە (عَنِ الإِقْرارِ بِهِ) لە دانپێداهێنانی، بۆ وێنە: ئەگەر بڵێ: من دە دیناری فلان قەرزدارم. ئینجا بڵێ: درۆم کرد، یان بڵێ: پەشیمانم. ئەو پەشیمانیە دروست نیەو وازی لێناهێندرێ.

(وَتَفْتَقِرُ) پێویستی هەیە (صِحَّةُ الإِقْرارِ) بۆ ئەوەی دان پێداهێنانەکە دروست بێ (إِلَى ثَلاثَةِ شَرائِطَ) ئەبی سێ مەرج بێنەجێ (اَلْبُلُوغِ) یەکەم: بلوغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عەقڵی هەبێ، واتە: منداڵو شێت دان بە هەرشتێکدا بێنن دروست نیە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ﴾ رواه احمد وغيره، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ جۆرە کەس نوسینی تاوانیان لە سەر لادراوە، یەکەم: نوستوو تا هەشیار ئەبێتەوە. دووەم: منداڵ تا گەورە ئەبێ. سێیەم: شێت تا چاك ئەبێتەوە.

(وَالإِخْتِيارُ) سێیەم: دان پێداهێنانەکەی بە خۆشی خۆی بێ، کەواتە: ئەگەر لە ترسان، یان لە بەر لێدان قسەیەکی کردو دانی بە شتێکدا هێنا، ئەوە دروست نیەو بەرپرسیار نابێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمانِ﴾ کافربوون تەنها لە سەر ئەو کەسە نانوسرێ: کە زۆری لێکراوەو دڵیشی پڕ لە باوەڕە.

(وَإِنْ كانَ بِمالٍ) ئەگەر دان پێداهێنانەکە بە ماڵ بوو (أُعْتُبِرَ فِيهِ شَرْطٌ رابِعٌ) ئەبی مەرجێکی چوارەمینی تێدا بێ (وَهُوَ الرُّشْدُ) ئەویش گونجانی دینو دونیایە، واتە: ئەگەر (سَفِيه) بڵێ: من قەرزداری فلانم، بە هیچ داناندرێ.

وَإذا أَقَرَّ بِمَجْهُولٍ رُجِعَ إِلَيْهِ فِي بَيانه، وَيَصِحُّ الإسْتِثْناءُ فِي الإِقْرارِ إذاوَصَلَهُ بِهِ، وَهُوَ فِي حالِ الصِّحَّةِ وَالْمَرَضِ سَواءً.
(فَصْلٌ) وَكُلُّ مايُمْكِنُ الإنْتِفاعُ بِهِ مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ جازَتْ إعارَتُهُ إذا كانَتْ مَنافِعُهُ آثاراً، وَتَجُوزُ الْعارِيَةُ: مُطْلَقَةً، وَمُقَيَّدَةً بِمُدَّة،

(وَإذا أَقَرَّ بِمَجْهُولٍ) هەر كاتێك دانی هێنا بەشتێكی نەزانداو، وەك بڵێ: شتێكی فلان قەرزدارم (رُجِعَ إِلَيْهِ فِي بَيانِهِ) ئەبی هەر بە ئەو بلێین بۆمان ڕوون بكاتەوە.
(وَيَصِحُّ الإسْتِثْناءُ فِيالإقْرارِ) جیاكردنەوە دروستە لەو شتەی دانی پێدا هێناوە (إذا وَصَلَهُ بِهِ) بەو مەرجەی بە یەكەوە بیڵێ، واتە: دروستە بڵێ: من سەد دینار قەرزداری فلانم تەنها بیست دینار نەبێ. ئەوە دروستە.
(وَهُوَ) دانهێنان بە هەر مافێك (فِي حالِ الصِّحَّةِ) لەو كاتەی تەندروستی باشە (وَالْمَرَضِ) لەو كاتەی نەخۆشە (سَواءٌ) هەروەك یەكتری وایە، هەرچەند نەخۆشیەكەش مەترسی مردنی لێبكرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عارِيَة) خواستن ﴾

واتە: شتێك لە كەسێكیتر بخوازێ بۆ ئەوەی سودی لێوەربگرێ، ئینجا بیداتەوە.
﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: كانَ فَزَعٌ بِالْمَدِينَةِ فاسْتَعارَ النَّبِيُّ ﷺ فَرَساً مِنْ أَبِيطَلْحَةَ فَرَكِبَهُ﴾ رواهالبخاری، مەترسیەك لە(مَدِينَة) ڕوویدا، جا پێغەمبەر ﷺ ئەسپێكی لە (أبوطلحة) خوازت و بە سواری ئەسپەكە بەرەو ڕووداوەكە ڕۆیشت.
(وَكُلُّ ما يُمْكِنُ الإنْتِفاعُ بِهِ) هەر شتێك بگونجێ سودی لێوەربگیرێ (مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ) لەگەڵ ئەوەشدا خودی شتەكە بمێنێ لە دوای بەكارهاتن (جازَتْ إعارَتُهُ) دروستە بە خوازتن بیداتە كەسێكیتر (إذا كانَتْ مَنافِعُهُ) بەو مەرجەی سودەكانی ئەو شتە (آثاراً) بمێنێتەوە تا شتەكە مابێ، نەك كۆتایی بێ، كەوابوو: خوازتنی مۆم بۆ داگیرساندن دروست نیە، چونكە بە هۆی بەكارهێنان لەناو ئەچێ.
﴿ئاگاداری﴾: هەر شتێك سود لێوەرگرتنی دروست بێ، بەخوازدانی خێرە، وە هەر شتێك سود لێوەرگرتنی حەرام بێ، بە خوازدانی گوناهە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَتَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلاتَعاوَنُوا عَلَىالإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ یارمەتی یەكتری بدەن لە سەر چاكەو خواپەرستی، یارمەتی یەكتر مەدەن لە سەر گوناه و دوژمنكاری.
(وَتَجُوزُ الْعارِيَةُ) شت خوازتن دروستە (مُطْلَقَةً) بە بێماوەدانان (وَمُقَيَّدَةً بِمُدَّةٍ) هەروەها دروستە ببەسترێ بە ماوەیەكی دیاركراو، وەك بڵێ: بۆ ماوەی مانگێك لە لات بێ.
ئینجا بزانە: ماوە دیار كرابێ، یان دیار نەكرابێ: بۆ هەردوو لا دروستە پەشیمان ببنەوە.

وَهِـــيَ مَضْـــمُونَةٌ عَلَـــى الْمُسْـــتَعِيرِ بِقِيمَتِهـــا يَـــوْمَ تَلَفِهـــا.
(فَـــصْـــلٌ):

(وَهِيَ) ماڵیخوازراو ئەگەر لەناو چوو، یان دزرا، یان کەم‌وکوڕیی لێپەیدا بوو (مَضْمُونَةٌ) تۆڵەی بۆ داندراوە (عَلَى الْمُسْتَعِيرِ) لە سەر ئەو کەسەی خوازتویەتی، بەو مەرجەی منداڵ، یان شێت نەبێ (بِقِيمَتِها) تۆڵەی بەگوێرەی نرخەکەیەتی (يَوْمَ تَلَفِها) نرخی ئەو ڕۆژەی تێیدا لەناو چووە، هەرچەند کەمتەرخەمیشی نەکردبێ ﴿عَنْ صَفْوان بن أُمَيَّـةَ‌ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ‌ﷺ إِسْتَعارَ مِنْهُ أَدْرُعاً يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقالَ: أَغَصْبٌ يا مُحَمَّدُ‌ﷺ؟ قـالَ: بَـلْ عارِيَـةٌ مَضْمُونَةٌ﴾ رواه‌أبوداود، پێغەمبەر‌ﷺ چەند زرێیەکی خـوازت لـە (سەفوان) بـۆ جەنگی (حونەین)، ئینجا (سەفوان) گوتی: ئایا زەوتی ئەکەی؟ پێغەمبەر‌ﷺ فەرمووی: بەڵکو بە خوازتن وەریان ئەگرم، ئەگەر لەناو چوون، تۆڵەیان ئەدەم.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بە هۆی بەکارهێنانێکیئیزندراو شتەکە لەناو چوو، یان کـەم‌وکوڕیی هێنا، تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەو مەرجەی بەکارهێنانەکە لە سنوور تێنەپەڕێو لـە منداڵو شێت نەیخوازتبێ، واتە: ئەگەر داس لە کاتی دروێنەدا شکا، یان ووڵاغ لە بن باردا، یـان لـە کاتی کێڵاندا گیانی دەرچوو، یان قاچی شکا، تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەڵام: ئەگەر دزرا، یان گورگ خواردی، یان سووتا، یان لـە ڕادە بـەدەر بـە کـاری هێنـا، ئـەوە تۆڵـەی لـە سـەرە، هەروەها ئەگەر لە منداڵ، یان لە شێت خوازتبێتی، تۆڵەی هەر لە سەرە.
﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر خاوەنەکەو ماڵخوازەکە بووە کێشەیان، خاوەنەکە ئـەیگوت: بـە کـرێ داومەتە تۆ. ماڵخوازەکەش ئەیگوت: بە خوازتن داوتە. یان خاوەنەکە ئەیگوت: ماڵەکـەت نەداومەوە. ماڵخوازەکەش ئەیگوت: داومەتـەوە. هـیچ شـاهیدیش نـەبو، ئـەوە بـاوەڕ بـە خاوەن ماڵەکە ئەکرێ بەو مەرجەی سوێند بخوا.
ئینجا بزانە: ئەرکی گەڕاندنەوەی ماڵە خوازراوەکە بۆ خاوەنەکەی لە سەر ماڵخوازەکەیە.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر بەردو خۆڵو درەختی زەویی‌سەرەوە زەلی بۆ ناو زەویی‌خوارەوە -کە هی کەسێکی‌تر بوو- ئەوە بەردو خۆڵو درەختەکە هەر هـی خاوەنەکەیـەتی، بـەڵام لە سەری واجبە: لای ببا، یان سولح بکا لەگەڵ خاوەنی خوارەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (غَصْب) ﴾

واتـە: زەوتکـردنو داگیرکردنـی مـاڵی کەسـێکیتر بـە ناهـەق. زەوتکـردن لـە گوناهـە گەورەکانە، جا ماڵی گشتی بێ، یان تایبـەتی بـێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُمـا: قَـالَ النَّبِيُّ‌ﷺ: إِنَّ دِمائَكُمْ وَأَمْوالَكُمْ وَأَعْراضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرامٌ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبـەر‌ﷺ فەرمووی: خوێنتانو ماڵتانو ئابڕوو و ناموستان لە یەکتری حەرامە.

وَمَنْ غَصَبَ مالاً لأَحَد لَزِمَهُ رَدُّهُ، وَأَرْشُ نَقْصِه، وَأُجْرَةُ مِثْلِه، فَإِنْ تَلِفَ ضَمِنَهُ بِمِثْلِـه إِنْ كانَ لَهُ مِثْلٌ، أَوْ بِقِيمَتِه إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مِثْلٌ: أَكْثَرَ ماكانَتْ مِنْ يَوْمِ الْغَصْبِ إِلَى يَوْمِ التَّلَف.

کەوابوو: ئەگەر دلوای شتێکی لە کەسێك کرد، ئەویش لە ترسان، یان لە شەرمان شتەکەی دایێ، یان بە بێئیزن سواری وولاغێك، یان ئۆتۆمۆبیلێك بوو، یان چووە خانووێكو خاوەنەکەی دەرکردە دەرەوە، یان ڕێگای نەدا خاوەنەکە سود لە خانووەکەی وەربگرێ، ئەوانە گشتی بە زەوتکردن دائەندرێن.

(وَمَنْ غَصَبَ مالاً لأَحَد) هەر کەسێك ماڵی کەسێکیتر زەوت بکا (لَزِمَهُ رَدُّهُ) واجبە بیداتەوە خاوەنەکەی ﴿عَنْ سَمُرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: عَلَى الْيَدِ ماأَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر دەستێك شتێکی وەرگرت: ئەبی بیپارێزێ تا ئەیداتەوە خاوەنی.

﴿ئاگاداری﴾: کرێی گەڕاندنەوەی زەوتکراوەکە –بۆ خاوەنەکەی– لە سەر داگیرکەرەکەیە، هەر چەند زۆریش بێ.

(وَأَرْشُ نَقْصِه) هەروەها واجبە تۆڵەی گشت کەم وکوڕیەکیشی بداتێ (وَأُجْرَةُ مِثْلِه) ئەبی کرێیەکەشی بداتێ بۆ ئەو ماوەیەی لە لای ماوەتەوە، هەر چەند بە کاریشی نەهێنابێ، وە ئەبی تۆڵەی لە دەستچوونی بەروبومەکانیتریشی بژمێرێ کە لە دەست چوینە: وەك میوەی درەختو شیری بزنو مەڕ.

(فَإِنْ تَلِفَ) جا ئەگەر شتە زەوتکراوەکە لە ناو چوو (ضَمِنَهُ) ئەبی زەوتکەرەکە تۆڵەی بدا (بِمِثْلِه) با هەر وێنەی شتە زەوتکراوەکە لە تۆڵە بدا (إِنْ كانَ لَهُ مِثْلٌ) ئەگەر وێنەی هەبوو: بە کێشانی تەرازو، یان بە پێوانی ڕپە (أَوْ بِقِيمَتِه) یان نرخی زەوتکراوەکە لە تۆڵە بدا (إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مِثْلٌ) ئەگەر وێنەی نەبو، یان وێنەی هەبوو، بەلام دەست نەئەکەوت (أَكْثَرَ ما كانَتْ) کام نرخ زۆرترە ئەبی ئەو نرخە بدا (مِنْ يَوْمِ الْغَصْبِ) لە کاتی داگیرکردنیەوە (إِلَى يَوْمِ التَّلَفِ) تا کاتی لەناوچوونی:

واتە: ئەگەر لە کاتی داگیرکردنی نرخی پێنج دینار بوو، لە ڕۆژی لەناوچوونیشی نرخی شەش دینار بوو، ئەبی شەش دینار لە تۆڵە بدا.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: هەر کەسێك ماڵە زەوتکراوەکە لە داگیرکەرەکە وەربگرێو مەبەستی ئەوە نەبێ بیداتەوە خاوەنەکەی، ئەویش بە داگیرکەر دائەندرێ، هەروەها ئەگەر بە زۆرلێکردن شتێکیان پێ داگیر کرد، ئەوە زۆرلێکراوەکەش بە داگیرکەر دائەندرێ، بەلام کە تۆڵەیدا، ئەتوانێ بچێ ئەندازەی تۆڵەکە لە زۆردارەکە وەربگرێتەوە.

دووەم: ئەگەر داگیرکەرێك لە زەویەکی داگیرکراودا خانووی کرد، یان درەختی چاند، یان بیرێکی هەڵکەند، واجبە: خانووەکەو درەختەکە لاباو شوێنە تێکچووەکانو بیرەکە

پڕ بکاتەوە، هەر چەند زەرەرێکی زۆریش بکا، هەروەها ئەبی کرێیەکەو تۆڵەی کەموکوڕیش بدا ﴿عَنْ عُرْوَةَ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَيْسَ لِعِرْقٍ ظالِمٍ حَقٌّ﴾ رواه أبوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕەگی بە زۆرداری مالی مانەوەی نیە.
سێیەم: هەر کەسێك مالی کەسێکیتری بە حەرامی کەوتە لا: وەکو مالی ڕیباو شیربایی‌و دزیاری‌و زەوتکراو، ئەوانە گشتی ئەبی بدرێتەوە خاوەنەکانیان، جا ئەگەر شتەکان لە ناو چوبون، ئەبی تۆڵەیان بداتەوە خاوەنەکانیان، ئەگەر خاوەنەکانیان نەمابون، ئەبی بیداتەوە میراتگرەکانیان، ئەگەر هیچ میراتگریان نەبو، ئەبی بیداتە (قازی)ی ئیسلام، ئەگەر (قازی) نەبو، یان فاسق بوو، ئەبی بیداتە دەست پیاوێکی لێهاتووی دادپەروەر، جا ئەگەر نەبو، ئەبی بەخۆی سەرفی بکا لە بەرژەوەندی موسولمانان، یان دابەشی بکا بە سەر هەژاراندا، جا ئەگەر بە خۆیشی هەژار بوو، دروستە بە ئەندازەی هەژارێك بەشی خۆی دابنێ، ئینجا ئەگەر خاوەنەکەی ئاشکرا بوو، ئەبی تۆڵەی گشتی بداتێ.
چوارەم: ئەگەر بە مالی ڕیبا، یان شیربایی، یان دزیاری، یان زەوتکراو شتێکی کڕی، ئەو کڕینە داناmەزری‌و دروست نیە، واتە: نابێتە ملکی کڕیارەکەو ناشبێتە ملکی خاوەنەکان، کەوابوو: شتە کڕاوەکە بە قازانجەوە هەر هی فرۆشیارەکەیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (شُفْعَة) ﴾

واتە: یەکێك لە هاوبەشەکان بەشەکەی خۆی بفرۆشێ، ئینجا هاوبەشەکەیتر بچێ شتەکە لە کڕیارەکە بستێنێتەوە بەو پارەیەی پێی کڕیوە، هەرچەند پێشی خۆش نەبێ.
﴿عَنْ جابِرٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلشُّفْعَةُ فِي كُلِّ شِرْكٍ لَمْ يُقْسَمْ: فِي أَرْضٍ، أَوْ رَبْعٍ، أَوْ حائِطٍ، لاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَبِيعَ حَتَّى يَعْرِضَ عَلَى شَرِيكِهِ فَيَأْخُذَ أَوْ يَدَعَ، فَإِذا باعَ وَلَمْ يُؤْذِنْهُ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: شوفعە لە گشت شتێکی هاوبەشدا هەیە کە بەش نەکرابێ: زەوی بێ، یان باغ بێ، یان خانوو بێ، دروست نیە: خاوەن بەشەکە بە بێ ئیزنی هاوبەشەکەیخۆی بیفرۆشێ، جا بیەوێ، یان نەیەوێ، جا ئەگەر بە بێپرس فرۆشتی، ئەو کاتە هاوبەشەکەی مافی هەیە بە شوفعە وەریبگرێتەوە.
(وَالشُّفْعَةُ) وەرگرتنەوەی مالیفرۆشراو، بە شوفعە (وَاجِبَةٌ) لە شەرعدا هەیە (بِالْخُلْطَةِ) بە هۆی هاوبەشی (دُوْنَ الْجِوارِ) نەك بە هۆی دراوسێیەتی، واتە: ئەگەر دراوسێیەك خانووەکەی، یان زەوییەکەی فرۆشت، دراوسێیەکەیتر ناتوانێ بە شوفعە وەریبگرێتەوە، بەلام بە مەزهەبی ئیمامی(حنفی): ئەتوانێ وەریبگرێتەوە ﴿عَنْ أَبِي رافِعٍ رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْجارُ أَحَقُّ بِصَقَبِهِ﴾ رواەالبخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دراوسێ لەپێشترە بە هۆی نزیکیی کە مالی دراوسێیەکەی وەریگرێتەوە.

فِيما يَنقَسِمُ دُونَ مَا لاَ يَنقَسِمُ، وَفِي كُلِّ مَا لاَيُنقَلَ مِنَ الأَرْضِ كَالْعَقارِ وَغَيْرِه، بِالثَّمَنِ الَّذِى وَقَعَ عَلَيْهِ الْبَيْعُ، وَهِيَ عَلَى الْفَوْرِ، فَإِنْ أَخَّرَها مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها بَطَلَتْ. وَإِذا تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى شِقْصٍ أَخَذَهُ الشَّفِيعُ بِمَهْرِالْمِثْلِ، وَإِنْ كانَ الشُّفَعاءُ جَماعَةً اسْتَحَقُّوها عَلَى قَدْرِ الأَمْلاَكِ.

(فِيما يَنْقَسِمُ) شوفعه لەو شتەدا هەیه که بگونجیّ بەش بکریّ (دُونَ مالا يَنْقَسِمُ) نەك لەو شتەی که بەش نەکریّ: وەکو ژوورێکی بچکۆڵە، یان پارچە زەوییەکی کەم، واتە: ئەگەر بەش بکریّ سودی لیّوەرنەگیریّ.

(وَفِىكُلِّ ما لاَ يُنْقَلُ مِنَ الأَرْضِ) هەروەها شوفعه لەو شتەدا هەیە کە نەگوازرێتەوە لە زەمین (كَالْعَقارِ) وەکو زەویو (وَغَيْرِهِ) شتیتر: وەکو خانوو و درەختی تەڕ لە زەویە فرۆشراوەکەدا.

(بِالثَّمَنِ الَّذِى) هاوبەشەکە هەر بەو پارەیە بەشەکە ئەستێنێتەوە: کە (وَقَعَ عَلَيْهِ الْبَيْعُ) بەشەکەی پیّ فرۆشراوە بە بیّ کەمو زیاد، کەوابوو: ئەگەر بەشەکە نەفرۆشرابو، بەڵکو بەخشرابو، یان نەزر کرابو، یان وەقف کرابو، یان بە میرات چوبو، لەوانەدا– لە هیچیان– شوفعەی بۆ نیە.

(وَهِيَ) وەرگرتنەوەی بە شوفعە (عَلَىالْفَوْرِ) دەمودەستە (فَإِنْ أَخَّرَها) ئەگەر وەرگرتنەوەی دواخست (مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها) لەگەڵ ئەوەش توانای هەبوو (بَطَلَتْ) شوفعەکەی بەتاڵ ئەبیّو مافی ئەسوتیّ، بەلاّم ئەگەر توانای نەبو؟ چونکە لە شوێنێکیتر بوو، یان لە بەندیخانە بوو، یان نەیزانی ملکەکە فرۆشرلوە، یان نەیزانی مافی شوفعەی هەیە، یان لە ترسان دلوای نەکرد، ئەوە مافی ناسوتیّ، کەوابوو: با وەکیلێك بگریّ تاکو دلوای بۆ بکا، یان با لە لای دوو شاهید بڵیّ: من دلوای شوفعە ئەکەم.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر هاوبەشەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان مزگەوت بوو، ئەبی سەرپەرشتکارەکەیان داوای شوفعەیان بۆ بکا، جا ئەگەر ئەو دلوای نەکرد، ئەوان مافیان ناسوتیّ، کەوابوو: کاتیّ منداڵ گەورە بوو و شێت چاك بۆوە، بە شوفعە وەریئەرگرنەوە، بەلاّم ئەگەر لە بەر بەرژەوەندیی ئەوان داوای نەکردبو، ئەو کاتە مافیان ئەسوتیّ.

(وَإِذا تَزَوَّجَ اِمْرَأَةً) هەر کاتێك ئافرەتێکی مارە کرد (عَلَى شِقْصٍ) لە سەر بەشێکی ماڵە هاوبەشەکە، واتە: بەشەکەیخۆی کردە مارەییئافرەتەکە (أَخَذَهُ الشَّفِيعُ) هاوبەشەکەیتر لە ئافرەتەکەی ئەستێنێتەوە (بِمَهْرِالْمِثْلِ) بە مارەیی هاوچەشنی ئافرەتەکە.

(وَإِنْ كانَ الشُّفَعاءُ جَماعَةً) ئەگەر هاوبەشەکان کۆمەڵێك بون (إِسْتَحَقُّوها) گشتیان مافی وەرگرتنەوەیان هەیە (عَلَى قَدْرِ الأَمْلاكِ) بە ئەندازەی بەشە ملکەکەیخۆیان، واتە: ئەگەر یەکێك چوارێکی هەبوو، ئەوە چوارێکی بەشەفرۆشراوەکە وەرئەگرێتەوە، ئەگەر ئەویتر

(فَصْلٌ) وَلِلْقِراضِ أَرْبَعَةُ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ عَلَى نَاضٍّ مِنَ الدَّراهِمِ وَالدَّنانِيرِ، وَأَنْ يَأْذَنَ رَبُّ الْمالِ لِلْعامِلِ فِي التَّصَرُّفِ مُطْلَقاً أَوْ فِيما لاَ يَنْقَطِعُ وُجُودُهُ غالِباً، وَأَنْ يَشْتَرِطَ لَهُ جُزْءاً مَعْلُوماً مِنَ الرِّبْحِ، وَأَنْ لاَ يُقَدَّرَ بِمُدَّةٍ.

سێیەکی هەبوو، ئەویش سێیەکێك وەرئەگرێتەوە، ئەوەی شەشێکی هەیە، ئەویش شەشێکێك وەرئەگرێتەوە. جا ئەگەر یەکێك گوتی: من بەشی خۆم وەرناگرمەوە. ئەبی ئەویتر گشت فرۆشراوەکە وەربگرێتەوە، یان واز لە گشتی بێنێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (قِراض) مامڵەتی قازانجیهاوبەش ﴾

واتە: کەسێك پارە بداتە کەسێکیتر بۆ ئەوەی بازرگانی پێ بکاو قازانجەکەشی بۆ هەردووکیان بێ، بەڵام سەرمایەکە تەنها بۆ خاوەنەکەیەتی، جا ئەگەر نەختێکی نەمابوو، یان هیچی نەمابوو، نابێ تۆڵە لە کرێکارەکە وەربگرێ. ﴿عَنْ نُفَيْسَةَ بِنْت مُنَيَّةَ رَضِيَ اللهُ عَنْها: ضارَبَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِخَدِيجَةَ -رَضِيَ اللهُ عَنْها- بِمالِها إِلَى الشَّامِ﴾ رواهأبو نعيم وغيره، پێغەمبەر ﷺ لە (مَكَّة)وە ماڵی (خَدِيجَة)ی بردە شام بۆ بازرگانیکردن. هەروەها سەحابەی پێغەمبەر ﷺ یەکدەنگن کە (قِراضْ) دروستە.

(وَلِلْقِراضِ) واجبە بۆ دروستبوونی (قِراضْ): (أَرْبَعَةُ شَرائِطَ) چوار مەرج بێنە جێ: یەکەم: (أَنْ يَكُونَ عَلَى نَاضٍّ) رێککەوتنەکە لە سەر پارەی لێدراو بێ (مِنَ الدَّراهِمِ) دیرهەم بێو (وَالدَّنانِيرِ) دینار بێ، کەوابوو: دروست نیە-جگە لە پارە-کەلوپەلێکیتری بداتێ، وەك بڵێ: ئەم گەنمەم بۆ بفرۆشە قازانجمان بە نیوەیی.

دووەم: (وَأَنْ يَأْذَنَ رَبُّ الْمالِ) خاوەن پارەکە ئیزن بدا (لِلْعامِلِ) بۆ کرێکارەکە، واتە: ئەوەی بازرگانیی بۆ ئەکا (فِي التَّصَرُّفِ مُطْلَقاً) کە بە بۆچوونیخۆی شت بکڕێو بفرۆشێ، واتە: نابێ بۆی دیاری بکا (أَوْ فِيما) یان ئەگەر بۆی دیاریکرد ئەبی (لاَ يَنْقَطِعُ وُجُودُهُ غالِباً) ئەو شتە بە درێژایی ساڵ نەبڕێتەوە: وەکو گەنمو جۆ، واتە: ئەگەر گوتی پارەت ئەدەمی تەنها بازرگانی لە گەنمو جۆدا بکە، ئەوە دروستە.

سێیەم: (وَأَنْ يَشْتَرِطَ لَهُ) واجبە خاوەنەکە دیاری بکا بۆ کرێکارەکە: (جُزْءاً مَعْلُوماً) بەشێکی زاندراو (مِنَ الرِّبْحِ) لە قازانجی ئەو بازرگانییە، وەك بڵێ: نیوەیقازانج، یان سێیەکی قازانج بۆ تۆ.

چوارەم: (وَأَنْ لاَ يُقَدَّرَ بِمُدَّةٍ) نابێ ئەو پێکهاتنە بۆ ماوەیەکی دیارکراو بێ، بەڵکو ئەبی بە بێماوەدانان پێك بێن، جا هەر کاتێك یەکێکیان ویستی هەڵیبوەشێنێتەوە، دروستە.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە دوو کەس پارە بدەنە یەك کرێکار: جا هەر یەکەیان بەشە قازانجێکی بۆ دیاری بکا، هەروەها دروستە دوو کرێکار بازرگانی بۆ یەك خاوەن پارە بکەن، بەو مەرجەی بەشە قازانجی هەردووکیان دیاری بکرێ، هەرچەند یەکسانیش نەبن لە قازانجەکەدا.

وَلاَ ضَمانَ عَلَى الْعامِلِ إلاَّ بِعُدْوانٍ، وَإذا حَصَلَ رِبْحٌ وَخُسْرانٌ جُبِرَ الْخُسْرانُ بِالرِّبْحِ.

ئینجا بزانە: دروست نیە کرێکارەکە پارە بداتە کرێکارێکیتر و بەشە قازانجێکی بۆ دیاری بکا، هەرچەند خاوەن پارەکەش ڕازی بێ، هەروەها دروست نیە خاوەن پارەکە بڵێ: ئەبێ پارەکە لای خۆم بێ، یان بڵێ: ئەبێ فڵانیش لەگەڵتا بێ.

(وَلاَ ضَمانَ عَلَى العامِلِ) تۆڵە ناکەوێتە سەر کرێکارەکە ئەگەر ماڵەکە لەناو چوو (إلاَّ بِعُدْوانٍ) تەنها بە دوژمنکاریو کەمتەرخەمی نەبێ، وەك کڕینو فرۆشتنی قەدەغەکراو بە بێپرسی خاوەن پارەکە، یان ڕابردن بە ڕێگەی پڕ ترسدا، یان لە شارێك بیباتە شارێکیتر بە بێئیزن، هەروەها دروست نیە بە زەرەر، یان بە قەرز بکڕێو بفرۆشێ بە بێپرسی خاوەن پارەکە.

(وَإذا حَصَلَ رِبْحٌ) هەر کاتێك ئەو بازرگانییە لە لایەك قازانجی دا (وَخُسْرانٌ) لە لایەکیتر زەرەری دا (جُبِرَ الْخُسْرانُ بِالرِّبْحِ) زەرەرەکە بە قازانجەکە پڕ ئەکرێتەوە-ئەگەر قازانج هەبێ- واتە: ئەگەر جارێك سەد دیناری قازانج کرد، جارێکیتریش سەد دیناری زەرەر کرد، ئەبێ ئەو سەد دینارە لەجیاتی ئەم سەد دینارە دابندرێتەوە، واتە: نابێ بەشی بکەن.

کەوابوو: ئەو پارەیەی لە گومرگ لێی وەرئەگرنو ئەو پارەیەی ئەیداتە کرێی بارکردنو گواستنەوەو هەرزانبوونی نرخی بازاڕو ئەو شتەی لێی ئەدزرێ، یان لەناو ئەچێ، ئەوانە گشتی بە زەرەر دائەنرێنو ئەبێ قازانجەکەیان لە جێ دابندرێ.

﴿ئاگاداری﴾: هیچ جیاوازی نیە زەرەرەکە: لە پێش قازانج کردندا بێ، یان لە دوای قازانج کردن، واتە: هەر پێی پڕ ئەکرێتەوە.

دیسان ئاگادربە: دروست نیە لە ماڵەوە بە پارەی (قِراض): نە خۆیو نە منداڵەکانی بەخێو بکاو نابێ خێریشی پێبکا.

بەڵام لە کاتی بە سەفەرچوون بۆ کڕینو فرۆشتن، فەرموودەیەکی ئیمامی(شافعي) هەیە: کە ئەو مەسرەفەی بە هۆی سەفەر زیاد ئەکا، دروستە لە پارەی (قِراض) بیدا: وەکو پارەی ئۆتۆمبێلو میوانخانە، جا ئەمەش هەر بەزەرەر دائەندرێو لە قازانج پڕ ئەکرێتەوە.

ئینجا بزانە: ئەو ئیشانەی بازرگانەکان بە دەستی خۆیان ئەیکەن، ئەبێ کرێکارەکەش بە دەستی خۆی بیکاو نابێ کرێی لێبدا.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر کرێکارەکە گوتی: هیچ قازانجم نەکردوە. یان ئەم شتەم بۆ خۆم کڕیوە. یان بۆ بازرگانی کڕیومە. یان گوتی: هەر ئەوەندە پارەت داومێ. یان گوتی: ماڵەکەم لێدزراوە. یان لێیان سەندم. لەوانەدا-گشتی-بە سوێندخواردن باوەڕی پێئەکرێ.

(فَصْلٌ) وَالْمُسَاقَاةُ جائِزَةٌ عَلَى النَّخلِ وَالْكَرْمِ، وَلَهَا شَرْطانِ، أَحَدُهُما: أَنْ يُقَدِّرَها بِمُــدَّةٍ مَعْلُومَةٍ، وَالثَّانِي: أَنْ يُعَيِّنَ لِلْعامِلِ جُزْءاً مَعْلُوماً مِنَ الثَّمَرَةِ. ثُمَّ الْعَمَلُ فِيها عَلَىضَرْبَيْنِ: عَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الثَّمَرَةِ فَهُوَ عَلَىالْعامِلِ، وَعَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الأَرْضِ فَهُوَ عَلَى رَبِّ الْمالِ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی(مُساقاة) باغەوانی ﴾

واتە: خاوەن باغەکە یەکێکیتر بە کرێ بگرێ بۆ ئاودانو پەروەردەکردنی درەختەکانیو بەشێکی دیارکراوی لە میوەی درەختەکانی بداتێ.

(وَالْمُساقاةُ) باغەوانی (جائِزَةٌ) دروستە (عَلَى النَّخلِ) لە سەر دارخورماو (وَالْكَرْمِ) لە سەر داریترێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُمـا: أَنَّ النَّبِيَّﷺ عامَلَ اَهْلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مايَخْرُجُ مِنْها مِــنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ﴾ رواەالشيخان، پێغەمبەرﷺلەگەلّ دانیشتووانی(خَیْبَر) پێك هات: کە باغەکانی ئاو بدەنو پەروەردەی بکەن، نیوەی بەرهەمەکەی: میوە، یان کشتوکاڵیان بداتێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)دا: ئەو باغەوانیە لە سەر گشت درەختێکی بەردەر دروستە.

(وَلَها شَرْطانِ) بۆ دروستبوونی باغەوانی دوو مەرج پێویستن (أَحَدُهُما) یەکەمیان: (أَنْ يُقَدِّرَها بِمُدَّةٍ مَعْلُومَةٍ) ئەبی ئەو باغەوانیە ماوەیەکی زاندراوی بۆ دابندرێ، کە لەو ماوەیەدا بەرەکەی پێبگا، وەکو ماوەی ساڵێك، یان نۆ مانگ، واتە: دروست نیە بلێ: تا میوە پێئەگا.

(وَالثَّانِي) مەجی دووەم: (أَنْ يُعَيِّنَ لِلْعامِلِ) ئەبی خاوەن باغەکە دیاری بکا بۆ باغەوانەکە (جُزْءاً مَعْلُوماً) بەشێکی زاندراو (مِنَ الثَّمَرَةِ) لە میوەی ئەو درەختانە، وەك بلێ: نیوە، یان سێیەکی میوەکەت ئەدەمێ. جا ئەگەر درەختەکان میوەیان نەگرت، یان لەناو چون، ئەبی باغەوانیەکەی تەولو بکاو داوای هیچیش نەکا.

(ثُمَّ) ئینجا (الْعَمَلُ فِيها) کارکردن لەو باغانەدا (عَلَى ضَرْبَيْنِ) لە سەر دوو شێوەیە (عَمَلٌ يَعُودُ نَفْعُهُ إِلَى الثَّمَرَةِ) یەکەمیان: سودی ئەگەڕێتەوە بۆ میوەی درەختەکان (فَهُوَ عَلَى الْعامِلِ) ئەمەیان لە سەر کرێکارەکەیەو ئەبی بیکا: وەك ئاودانو پاککردنەوەی جۆگەو گـۆل لێدانو هەڵکەندنو لابردنی درکو گیاو لێکردنەوەو ووشککردنەوەی میوەو پاسەوانیو ئەو جۆرە شتانە.

(وَعَمَلٌ) دووەمیان: کاری واهەیە (يَعُودُ نَفْعُهُ) سودی ئەگەڕێتەوە (إِلَى الأَرْضِ) بۆ زەویەکە (فَهُوَ عَلَى رَبِّ الْمالِ) ئەمەشیان لە سەرخاوەن ملکەکەیە: وەك دیواردانانو هەڵکەندنیجۆگەو ئامێرو وولاغی کێلانو ئامێریئاوهێنانو ئەو جۆرە شتانە.

﴿ئاگاداری﴾: نیوە باغی دروست نیە، وەك بلێ: (زەویەکەم درەختی تێدا بچێنە بە نیوەییمان). یان بلێ: (ئەم درەختانەی من لە زەویەکەیخۆتدا بچێنە بە نیوەییمان). یان

(فَصْلٌ) وَكُلُّ مَا أَمْكَنَ الإِنْتِفاعُ بِهِ مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ صَحَّتْ إجارَتُهُ، إذا قُدِّرَتْ مَنْفَعَتُهُ بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ: بِمُدَّةٍ، أَوْ عَمَلٍ، وَإِطْلاقُها يَقْتَضِي تَعْجِيلَ الأُجْرَةِ

بلێ: (ئەم درەختانەی من لە زەویەکەی مندا بچێنە بە نیوەییمان). کەوابوو: ئەبی خاوەن درەخت کرێی زەویەکە بداو درەختەکانیش گشتی بۆ خۆی، جا ئەگەر درەخت‌و زەوی هەردووکیان هی خۆی بوو، ئەبی کرێی ماندوبوونی کرێکارەکە بدا.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر باغەوانەکە گوتی: هیچی‌تر کار ناکەم، یان رای‌کرد، یان نەخۆش بوو، یان خرایە بەندیخانە، با خاوەن باغەکە بچێتە لای (قازی)، بۆ ئەوەی لە کیسەی باغەوانەکە یەکێکی‌تر بە کرێ بگرێ، جا ئەگەر(قازی) نەبو، با خاوەنەکە بەخۆی یەکێکی‌تر بە کرێ بگرێ، یان هەر بەخۆی باغەوانیەکە بکا، بەلام ئەبی دوو شاهید بگرێ بۆ ئەوەی بتوانێ کرێیەکە لە باغەوانەکە وەربگرێتەوە.

ئینجا بزانە: ئەگەر باغەوانەکەی دیارکراو مرد، باغەوانی‌یەکە هەڵئەوەشێتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إجارة) بەکرێدان‌و بەکرێگرتن ﴾

(وَكُلُّ ما أَمْكَنَ الإِنْتِفاعُ بِهِ) هەرشتێکێ بگونجێ سودی لێوەربگیرێ‌و (مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ) خودی شتەکەش بمێنێ تا ماوەی بەکرێدان کۆتایی دێ (صَحَّتْ إجارَتُهُ) دروستە بە کرێ بدرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ ئەگەر ئافرەتەکان منداڵیان بۆ ئێوە شیردا، کرێیەکەیان بدەنێ. ﴿وَعَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ إِسْتَأْجَرَ دَلِيلاً فِي الْهِجْرَةِ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی شارەزای بە کرێ گرت لە کاتی کۆچکردن بۆ ئەوەی لە رێگەیان شارەزا بکا.

جا ئەگەر نەگونجا سودی لێوەربگیرێ: وەك بەکرێدانی شتی گومبوو، یان داگیرکراو، یان بەکرێگرتنی کوێر بۆ پاسەوانی، ئەوە دروست نیە، هەروەها ئەگەر خودی شتەکە نەئەماوە: وەك بەکرێدانی بەفر بۆ ساردکردنەوەی ئاو، یان بەکرێدانی گوڵاو بۆ خۆ بۆنخۆشکردن، ئەوەش دروست نیە.

(إذا قُدِّرَتْ مَنْفَعَتُهُ) بەکرێدان بەو مەرجە دروستە کە ئەندازەی سودوەرگرتن دیاری بکرێ (بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ) بە یەکێك لەم دوو شێوەیە:

(بِمُدَّةٍ) یان ئەبی ئەندازەکە بە ماوەیەکی دیارکراو بێ، وەك بلێ: ئەم خانووەم بە کرێ دایە تۆ، بۆ ماوەی ساڵێك بە سەد دینار. (أَوْ عَمَلٍ) یان ئەبی بە کردنی کارێکی دیارکراو بێ، وەك بلێ: ئەم جلەم بۆ بدوورە بە دە دینار. کەواتە: ئەگەر گوتی: ئەم خانووەم بە کرێ دایە تۆ، هەر مانگێك دە دینارم بدێ. ئەوە دروست نیە، چونکە ماوەی بۆ دیاری نەکراوە.

(وَإِطْلاقُها) دیاری‌نەکردنی کاتی دانی کرێیەکە، واتە: نەیانگوت: ئێستا کرێیەکە بدرێ، یان قەرز بێ (يَقْتَضِي) وا ئەگەیەنێ کە واجبە: (تَعْجِيلَ الأُجْرَةِ) کرێیەکە

إلاَّ أَنْ يُشْتَرَطَ التَّأجِيلُ، وَلاَ تَبْطُلُ الإجارَةُ بِمَوْتِ أحَدِ الْمُتَعاقِدَيْنِ، وَتَبْطُلُ بِتَلَفِ الْعَيْنِ الْمُسْتَأجَرَة، وَلاَ ضَمانَ عَلَى الأَجِيرِ إلاَّ بِعُدْوان.

(إلاَّ أنْ يُشْتَرَطَ التَّأْجِيلُ) مەگەر بەو مەرجە پێك بێن: کە کرێیەکە دەمودەست بدرێ، بە مە ئەبێتە قەرز.

﴿ئاگاداری﴾: پێویستە بزاندرێ: کرێیەکە چەندەو چۆنە؟ کەوابوو: ئەگەر گوتی: وا دامە تۆ بە کرێ، ئینجا لە مەودوا پێك دێین. یان گوتی: بە نیوەکاری ئەم دوو مەڕە بەخێو بکە، یان یەکێکیانی بۆ تۆ. یان گوتی: ئەم کارەم بۆ بکە نرخی بازار چەند بوو، ئەوەندەت دەدمێ. ئەوانە هیچیان دروست نیینە.

(وَلاَ تَبْطُلُ الإجارَةُ) بەکرێدان هەڵناوەشێتەوە (بِمَوْتِ أحَدِالْمُتَعاقِدَيْنِ) بە مردنی یەکێك لە بەکرێدەرو بەکرێگر، یان هەر دووکیان، کەوابوو: هەر کامیان مرد، میراتگرەکەیان لە شوێنیان دائەنیشێ.

(وَتَبْطُلُ) بەلام بەکرێدان هەڵئەوەشێتەوە (بِتَلَفِ الْعَيْنِ الْمُسْتَأْجَرَة) بە لەناوچوونی ئەوشتەی کە بەکرێگیراوە، واتە: ئەگەر خانووەکە تێك درا، یان وولاغەکە مرد، یان کرێکارەکە مرد، بەکرێدانەکە هەڵئەوەشێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرجەکانی بەکرێدەرو بەکرێگر: وەکو کڕیارو فرۆشیارە، کەوابوو: نابێ هیچیان منداڵ، یان شێت بن.

(وَلاَ ضَمانَ عَلَىالأجِيرِ) تۆڵەی شتە بەکرێدراوەکە لە سەر ئەو کەسە نیە کە بەکرێی گرتوە، ئەگەر لەناو چوو، یان کەموکوڕی لێپەیدا بوو (إلاَّ بِعُدْوانٍ) تەنها بە هۆی خیانەتکاریو کەمتەرخەمی نەبێ: وەك لە ئەندازە زیاتر کاری پێبکا، یان لە شوێنێکی بێپاسەوان دایبنێو بدزرێ، بە مە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

هەروەها ئەگەر کەسێك بە کرێ گیرابێ بۆ کارکردنێك، یان بۆ پاراستنی شتێك، وەك شوانو بەرگدروو و پاسەوان، ئەو جۆرە کەسانە تۆڵەیان لە سەر نیە ئەگەر خیانەت نەکەن، جا ئەگەر سوێند بخۆن کە خیانەتیان نەکردوە، باوەڕیان پێئەکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر بووە کێشەیان: ئایا ماوەی بەکرێدانەکە چەندە؟ یان کرێیەکە چەندەو چۆنە؟ یان ئەندازەی شتە بەکرێدراوەکە چەندە؟ ئەبی هەردووکیان سوێند بخۆن-ئەگەر شاهید نەبو- ئینجا بەکرێدانەکە هەڵئەوەشێتەوە، جا ئەگەر بەکرێگرەکەش هیچ سودێکی وەرگرتبو، ئەبی کرێی هاوێنەی ئەو سودە بدا.

جا بزانە: ئەگەر بەکرێگرەکە گوتی: شتە بەکرێگراوەکەم گەڕاندۆتەوە. ئەوە بە بێشاهید باوەڕی پێناکرێ، هەروەها کرێی گەڕاندنەوەی بەکرێدراوەکە لە سەر خاوەنەکەیەتی، واتە: لە سەر بەکرێگرەکە نیە.

(فَصْلٌ) وَالْجَعالةُ جائِزَةٌ، وَهِيَ أَنْ يَشْتَرِطَ فِي رَدِّ ضالَّته عوَضاً مَعْلُوماً، فَإِذا رَدَّها اسْتَحَقَّ ذَلِكَ الْعِوَضَ الْمَشْرُوطَ.
(فَصْلٌ) وَإِذَا دَفَعَ إِلَى رَجُلٍ أَرْضاً لِيَزْرَعَها وَشَرَطَ لَهُ

﴿ فَصْلٌ: له باسی (جَعالَة) ﴾

واته: بلّێ: هەر کەسێك ئەم کارەم بۆ بکا ئەو شتەی ئەدەمێ. (وَالْجَعالَةُ جائِزَةٌ) جەعالە دروستە ﴿عَنْ أَبِي سَعيدالْخُدْرِيّ: أَنَّ سَيِّدَ حَيٍّ لُدغَ، فَشَرَطَ عَلَيْهِم بَعْضُ أَصْحابِ النَّبِيِّ ﷺ ثَلاثِينَ شاةً عَلَىٰ أَنْ يَرْقِيَهُ، فَرَقاهُ وَأَخَذَ الْجُعْلَ، فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَصَبْتُمْ إِقْسِمُوا وَاضْرِبُوا لِي مَعَكُمْ بِسَهْمٍ﴾ رواهالشيخان، گەورەیەکیعەرەب دووپشك پێیوەداو داوای دوعایان له هاوڕێکانی پێغەمبەرﷺ کرد، جا یەکێکیان گوتی: بەو مەرجەی سی مەڕمان بدەنێ، ئینجا دوعای بۆ کردو مەڕەکانیان وەرگرتنو پێغەمبەرﷺ فەرمووی: باشتان کرد، مەڕەکان بەش بکەنو بەشی منیش بدەن.

(وَهِيَ) جەعاله ئەمەیە (أَنْ يَشْتَرِطَ) بە مەرج بگرێ بۆ کەسێکیتر (فِي رَدِّ ضالَّته) لە بەرانبەر هێنانەوەی شتە ونبووەکەی، یان لە بەرانبەر کردنیکارێکیتر (عِوَضاً مَعْلُوماً) کرێیەکی زاندراو.

(فَإِذا رَدَّها) جا هەر کاتێ شتەکەی هێناوە، یان کارەکەی بە تەواوی کرد (اسْتَحَقَّ) مافی هەیە (ذَلِكَ الْعِوَضَ) ئەو کرێیە وەربگرێ (الْمَشْرُوطَ) کە بۆی بە مەرج گیراوە، بەڵام نابێ پێش تەواوکردنی کارەکە داوای کرێیەکە بکا.

کەوابوو: ئەگەر تەنها نیوەی کارەکەی کردو تەواوی نەکرد، ئەوە تەنها کرێی هاووێنەی ئەو کارەی ئەدرێتێ، جا ئەگەر ئەو کارەی کردویەتی هیچ سودی نەبو: وەك شتەکە بدۆزێتەوە، بەڵام پێش ئەوەی بیداتەوە خاوەنەکەی، بمرێ، یان لێی ون ببێتەوە، ئەوە مافی هیچ جۆرە کرێیەکی نیە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرج نیە کرێکارەکە، یان ماوەی کارەکە دیاری بکرێ، کەوابوو: ئەگەر گوتی: هەر کەسێك لە بەندیخانە ڕزگارم بکا سەد دیناری ئەدەمێ، یان گوتی: هەر کەسێك کوڕەکەم فێرە خوێندنیقورئان بکا سەد دیناری ئەدەمێ. ئەوە دروستەو پاش تەواوکردنی کارەکە ئەبی کرێیەکەیان بداتێ.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر بووەکێشەیان: ئایا کرێیەکە چەندەو چۆنە؟ هەردووکیان سوێند ئەخۆنو پێکهاتنەکە تێك ئەچێ، کرێکارەکەش کرێی هاووێنەیکارەکەی ئەدرێتێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سەپانی ﴾

به بنەتۆو، واته: نیوەتۆو (وَإِذَا دَفَعَ إِلَى رَجُلٍ أَرْضاً) هەر کاتێك زەویەکی دایە دەست پیاوێك (لِيَزْرَعَها) بۆ ئەوەی دایبچێنێ (وَشَرَطَ) خاوەن زەویەکە بە مەرجی گرت (لَهُ) بۆ

جُزْءاً مَعْلُوماً مِنْ رَيْعِها لَمْ يَجُزْ، وَأَنْ أَكْراهُ إِيّاها بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ، أَوْ شَرَطَ لَهُ طَعاماً مَعْلُوماً فِي ذِمَّتِهِ جازَ.
(فَصْلٌ) وَإِحْياءُ الْمَواتِ جائِزٌ بِشَرْطَيْنِ:

سەپانەکە (جُزْءاً مَعْلُوماً) بەشێکی زانراو (مِنْ رِيعِها) لە بەرهەمی زەویەکە، وەك بڵێ: نیوەی، یان سێیەکی، یان چواریەکی بەرهەمەکە بۆ تۆ بێ (لَمْ يَجُزْ) ئەو جۆرە نیوە تۆوکردنە دروست نیە، وە هیچ جیاوازیش نیە تۆیەکە: هی خاوەن زەویەکە بێ، یان هی سەپانەکە بێ ﴿عَنْ ثابِتٍ﷜: نَهى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ الْمزارَعَةِ وَأَمَرَ بِالْمُؤاجَرَةِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی کردوە: زەوی بە بنەتۆو بدرێ و فەرمانی داوە: بە کرێ بدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوەی باسمان کرد فەرموودەی زۆرترین ئیمامانی شایین بوو، بەلام ئیمامی (النواوي) و چەندانی تر-خوالێیان ڕازی بێ- ئەم فەرموودەیان هەڵبژاردوە: (کە داچاندنی زەوی بە بنەتۆو دروستە). وە جیاوازی نیە تۆیەکە: هی خاوەن زەوی بێ، یان هی سەپان بێ، وە بەرهەمەکە بە نیوەیی بێ، یان بە سێیەك و چواریەك بێ.

ئینجا بزانە: ئەو شێوە داچاندنە لە ناو کوردەواریدا پێی ئەڵێن: سەپانی بە نیوەتۆو، یان بە بنەتۆو.

(وَإِنْ أَكْراهُ إِيّاها) ئەگەر خاوەنەکە زەویەکەی بە کرێ دایە سەپانەکە (بِذَهَبٍ) بە زێڕ (أَوْ فِضَّةٍ) یان بە زیو، یان بە پارە، یان بە شتێکی تر، ئەوە دروستە.

(أَوْ شَرَطَ) یان خاوەن زەویەکە بە مەرجی گرت (لَهُ) بۆ سەپانەکە (طَعاماً مَعْلُوماً) دانەوێڵەیەکی زانراو (فِي ذِمَّتِهِ) لە ئەستۆی خۆیدا، واتە: گوتی: ئەم زەویەم بۆ دابچێنە سەد تەنەکە گەنمت ئەدەمێ (جازَ) ئەوە دروستە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر زەویەکەی داچاند-بە تۆوی خۆی، یان بە تۆوی خاوەنەکەی-نابێ هیچیان بەشی خۆیان لە بەرهەمەکە ببەن تا زەکاتی لێدەرئەکەن؟ چونکە زەکاتوەرگرەکان -بە ئەندازەی زەکات-لە بەرهەمەکەدا هاوبەشن، کەواتە: ئەندازەی زەکات نابێتە ملکی سەپانەکەو خاوەن زەویەکە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إِحْياءُ الْمَواتِ) زیندووکردنەوەی زەمینی مردوو ﴾

واتە: ئاوەدانکردنەوە (وَإِحْياءُ الْمَواتِ) ئاوەدانکردنەوەی زەمینیمردوو، واتە: هیچ کاتێك لەمەوپێش ئاوەدان نەکرابێ و مافی هیچ کەسێکی بە سەرەوە نەبێ (جائِزٌ) دروستە ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ عَمَّرَ أَرْضاً لَيْسَتْ لأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِها﴾ رواه البخاري، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك زەویەك ئاوەدان بکاتەوە کە مافی کەسی بە سەروە نەبێ، ئەبێتە هی خۆی. (بِشَرْطَيْنِ) ئەو ئاوەدانکردنەوە بە دوو مەرج دروستە:

أَنْ يَكُونَ الْمُحْيِي مُسْلِماً، وَأَنْ تَكُونَ الأَرْضُ حُرَّةً لَمْ يَجْرِ عَلَيْهَا مِلْكٌ لِمُسْلِمٍ. وَصِفَةُ الإِحْيَاءِ: ماكَانَ فِي الْعَادَةِ عِمَارَةً لِلْمُحْيَا. وَيَجِبُ بَذْلُ الْمَاءِ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَفْضُلَ عَنْ حاجَتِهِ، وَأَنْ يَحْتَاجَ إِلَيْهِ غَيْرُهُ لِنَفْسِهِ أَوْ لِبَهِيمَتِهِ، وَأَنْ يَكُونَ مِمَّا يُسْتَخْلَفُ فِي بِئْرٍ أَوْ عَيْنٍ.

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ الْمُحْيِي مُسْلِماً) ئەو کەسەی ئاوەدانی ئەکاتەوە ئەبی موسوڵمان بێ، ئەگەر لە خانەیئیسلامدا بێ.

دووەم: (وَأَنْ تَكُونَ الأَرْضُ حُرَّةً) ئەو زەویە ئازاد بێ، واتە: (لَمْ يَجْرِ عَلَيْهَا مِلْكٌ لِمُسْلِمٍ) لە هیچ کاتێکدا ملکی هیچ موسوڵمانێك نەبوبێ، چونکە ئەگەر لەمەوپێش ملکی کەسێك بوبێ، ئەوە هەر هی خۆیەتی هەر چەند وێرانیش بوبێ، جا ئەگەر زاندرا لە پێشان ئاوەدان بووە، بەلاّم خاوەنی نەئەزاندرا، ئەوە وەك ماڵی لەدەستچوو ئەبێتە ملکی (بيت المال)ی موسوڵمانان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر شوێنێك مافی خەڵکی تێدا بێ، دروست نیە ئاوەدان بکرێتەوە: وەك کەناری جۆگەو ڕوبارو کانیو بیرو، قەراغی لادێو شارو، گۆڕەپانەکانی ناو دێو ناو شارو، یاریگەی منداڵانو، شوێنی دارهێنانو، لەوەڕگەی ئاژەڵو، کانگای بەردو خۆڵی خانوو، ئەوانە هیچیان دروست نیە دەستیان بە سەردا بگیرێ، چونکە مافێکی گشتی دانیشتووانی ئەو شوێنەنە.

(وَصِفَةُ الإِحْيَاءِ) شێوەی ئاوەدانکردنەوە (ما كانَ فِي الْعادَةِ) ئەوەیە بەگوێرەی ڕەووشتی ئەو شوێنە (عِمارَةً لِلْمُحْيا) ببێتە نیشانەی ئاوەدانکردنەوە، واتە: ئەگەر مەبەستی خانوو بێ، ئەبی نەختێك دیواری بۆ بکا، ئەگەر باغ بێ، ئەبی خاکەکە ڕێك بخاو دەورەی بگرێو نەختێك درەختی تێدا بچێنێ.

(وَيَجِبُ بَذْلُ الْماءِ) واجبە ئاو بداتە خەڵکیتر (بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَفْضُلَ عَنْ حاجَتِهِ) ئاوەکە لە پێویستیخۆی زیادبێ، واتە: لە خواردنەوەی خۆیو ئاژەڵەکانیو ئاودانی شینایی.

دووەم: (وَأَنْ يَحْتاجَ إِلَيْهِ غَيْرُهُ) کەسێکیتر پێویستی بەم ئاوە هەبێ (لِنَفْسِهِ) بۆ خواردنەوەی خۆی (أَوْ لِبَهِيمَتِهِ) یان بۆ ئاژەڵەکانی، بەلاّم ئەگەر بۆ شینایی ئەیویست، واجب نیە بیداتێ.

سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ مِمَّا يُسْتَخْلَفُ) ئاوەکە ئاویتری بێتەوە جێ (فِي بِئْرٍ) لە ئاوی بیر (أَوْ عَيْنٍ) یان لە سەرچاوەو ڕوبار، واتە: ئەگەر نەیئەهاتەوە جێ: وەکو ئاوی کوندەو تانکەر، ئەوە واجب نیە بیدا، مەگەر مەترسی مردنی لێبکرێ، ئەوە لەو کاتە واجبە لە مردن ڕزگاری بکا.

(فَصْلٌ) وَالْوَقْفُ جائِزٌ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ مِمَّا يُنْتَفَعُ بِهِ مَعَ بَقاءِ عَيْنِهِ، وَأَنْ يَكُونَ عَلَى أَصْلٍ مَوْجُودٍ

﴿ئاگاداری﴾ یەکەم: ئەوەی باسمان کرد، ئەو ئاوە بوو کە تایبەتی خۆی بێ، بەڵام ئاوی گشتی، هەموو کەسێك تێیدا هاوبەشە: وەکو ئاوی ڕوبارو سەرچاوەو کەڵی، پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلنّاسُ شُرَكاءُ فِي الْكَلأِ وَالْماءِ وَالنّارِ﴾ رواه احمد وأبوداود، خەڵك لە سێ شتدا هاوبەشن: لە گیاو ئاو و ئاگر.

دووەم: دروست نیە بەشە ئاوی ئەم زەویە ببا بۆ زەویەکیتر-کە بەشی لەو ئاوەدا نەبێ-جا دێمەکار بێ، یان بەراو بێ، چونکە مەترسی هەیە ئەوە بکاتە بەڵگە بۆ ئەوەی لەمەودوا بڵێ: بۆ ئەم زەویەش بەشم لەو ئاوەدا هەیە.

﴿پاشکۆ﴾: ئەو ڕەووشتەی لە لای ئاغاو دەرەبەگو زۆردارەکانی کوردستان هەیە: کە هەر کەسێك لە شوێنێکی دیارکراودا ئاژەڵ بلەوەڕێنێ، یان شینایی بچێنێ، پارەی لێئەستێنن، یان مەڕێکی لێئەستێننو پێی ئەڵێن: (پووشانە)، ئەوە حەرامەو مەڕەکەش نابێتە ملکی ئەوان، هەر چەند بە ناوی زەکاتیش وەریبگرن ﴿عَنْ ابن عَباسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَحِمَى إِلاَّ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: پاوانکردنی لەوەڕگەی گشتی-جگە لە خواو پێغەمبەرﷺ-هیچ کەسێك مافی نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (وَقْف) ﴾

واتە: وەستاندنی شتێك لە سەر ڕووەکی حەڵاڵ تاکو نەفرۆشرێو نەبەخشرێ، بۆ ئەوەی سودی لێوەربگیرێ، وەك بڵێ: ئەم خانووەم وەقف کردە سەر ئەم مزگەوتە.

(وَالْوَقْفُ جائِزٌ) وەقفکردن دروستە، ئەگەر ماڵە وەقفکراوەکە ملکیخۆی بێو خاوەن ملکەکەش منداڵو شێت نەبێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِذا ماتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلاّ مِنْ ثَلاثٍ: صَدَقَةٍجارِيَةٍ اَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ اَوْ وَلَدٍصالِحٍ يَدْعُو لَهُ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کاتێ ئادەمیزاد مرد، خێری کردەوەکانیخۆی ئەبڕێ تەنها لە سێ شت نەبێ، یەکەم: خێرێکی نەبڕاوە وەکو وەقف. دووەم: زانستێکی سودبەخش بۆ دونیاو قیامەت. سێیەم: منداڵێکی خۆی کە پیاوی چاك بێو دوعای بۆ بکا.

(بِثَلاثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج وەقف دروستە:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ مِمّا يُنْتَفَعُ بِهِ) شتە وەقفکراوەکە سودی لێوەربگیرێ (مَعَ بَقاءِعَيْنِهِ) لەگەڵ ئەوەش خودی شتەکەش بمێنی، وەك: زەویو خانوو و ئاژەڵو ئۆتۆمۆبیل، کەوابوو: وەقفکردنیخواردەمەنی دروست نیە.

دووەم: (وَأَنْ يَكُونَ عَلَى أَصْلٍ مَوْجُودٍ) وەقفکردنەکە لە سەر شتێکی هەبوویی بێ لە کاتی وەقفکردنو بشکونجێ ببێتە خاوەن ملك، وەك بڵێ: وەقف بێ بۆ سەر ئەم فەقیرە، یان

وَفَـــــرْعٍ لاَ يَنقَطِـــــعُ، وَأَنْ لاَ يَكُـــــونَ فِـــــي مَحْظُـــــورٍ.
وَهُوَ عَلَى ماشَرَطَ الْواقِفُ: مِنْ تَقْدِيمٍ أَوتَأْخِيرٍ، أَوْ تَسْوِيَةٍ أَوتَفْضِيلٍ.

ئەم مزگەوتە. کەواتە: دروست نیە وەقف بکاتە سەر منداڵی ناو زگ، یان مزگەوتێکی کە لەمەودوا دروست ئەکرێ.

(وَفَرْعٍ) هەروەها وەقفەکە بۆ سەر لقێکی وا بێ (لاَ يَنْقَطِعُ) کە نەبڕێتەوە، وەك بڵێ: وەقفم کردە سەر مزگەوتەکانی ئەو شارە. کەوابوو: ئەگەر بڵێ: بۆ ماوەی ساڵێك وەقفم کرد. ئەوە دروست نیە.

سێیەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ فِي مَحْظُورٍ) نابێ وەقفکردنەکە لە سەر ڕووەکی گوناهباری بێ: وەك وەقفکردن بۆ سەر دێرو مەیخانەو ئەو جۆرە شوێنانە.

﴿ئاگاداری﴾: مەرج نیە وەقفکردن مەبەستی خواپەرستی تێدا ئاشکرابێ، کەواتە: دروستە وەقف بکاتە سەر دەوڵەمەند، یان وەقف بکاتە سەر منداڵی نێرینەی خۆی.

(وَهُوَ) وەقفکردن (عَلَى ما شَرَطَ الْواقِفُ) بەگوێرەی مەرج دانانی وەقفکەرەکەیە: (مِنْ تَقْدِيمٍ) لە بە پێشخستن (أَوْ تَأْخِيرٍ) یان لە بە دواخستن، وەك بڵێ: ئەم شتەم وەقف کردە سەر مامۆستایانی ئایینی، بەلام لە پێشدا بدرێتە ئەوانەی دەرسی حەدیس ئەڵێنەوە، ئینجا ئەوانەی تەفسیر ئەڵێنەوە.

(أَوْ تَسْوِيَةٍ) لە یەکسانی (أَوْ تَفْضِيلٍ) یان لە زێدە بەشی، وەك بڵێ: دوو بەشی بۆ ئەم ڕووەبێو بەشێکی بۆ ئەویتر.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: ئەگەر مزگەوتێك وێران کرا، یان شوێنێك وێران کراو وازیان لە مزگەوتەکەی هێنا، ئەبی کەلوپەلو وەقفەکەی بۆ هەڵبگیرێو چاوەڕوانی ئاوەدانکردنەوەی بکەن، جا ئەگەر هیچ گومان لەوەدا نەبو: کە ئاوەدان ناکرێتەوە، ئەبی بۆ مزگەوتێکیتر سەرف بکرێ، جا ئەگەر نەبو، یان پێویستی پێنەبو، ئەو کاتە دروستە بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف بکرێ.

دووەم: درەختی گۆڕستان ئەگەر سەوز بوو، نابێ ببڕدرێ، بەلام ئەگەر ووشك بوو، دروستە ببڕدرێو بفرۆشرێو لە بەرژەوەندیگۆڕستانەکە سەرف بکرێ.

سێیەم: ئەو کەسەی سەرپەرشتی ماڵە وەقفکراوەکە ئەکا، ئەبی دادپەروەربێو بتوانێ چاودێری بکاو بزانێ چۆن سەرفی ئەکا.

جا بزانە: ئەرکی سەرشانی وی بەکرێدانەو کۆکردنەوەی بەرهەمەکەیەو چاککردنەوەی وێرانبووەکەیە.

کەوابوو: دروستە لە بەرانبەر ئەو ماندوبوونە کرێی بۆ دیاری بکرێ بۆ ئەوەی وەقفکراوەکە بەردەوام بمێنێ، چونکە فرۆشتنی وەقفکراو بەهیچ جۆرێك دروست نیە.

(فَصْـلٌ) وَكُـلُّ ماجـازَ بَيْعُـهُ جـازَ هِبَتُـهُ، وَلاَ تَلْـزَمُ الْهِبَـةُ إلاَّ بِـالْقَبْضِ، وَإِذا قَبَضَهَا الْمَوْهُوبُ لَهُ لَمْ يَكُنْ لِلْواهِبِ أَنْ يَرْجِعَ فِيها إلاَّ أَنْ يَكُونَ والِداً،

﴿ فَصْلٌ: له باسى (هِبَة) بهخشين و دیاری ﴾

ههر شتێك بداته یهكێكیتر بێئهوهى هیچى له بهرانبهر لێوهربگرێ، پێى ئهگوترێ: بهخشین. ئینجا ئهگهر له ڕێگاىخوا بیداتێ، ههم پێى ئهگوترێ: خێر. ئینجا ئهگهر له شوێنێك بینێرێ بۆ شوێنێكىتر، ههم پێى ئهگوترێ: دیارى.

جا بزانه: بهخشین به ههر ناوێك بێ، ههر سوننهته ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: تَهَادَوْا تَحَابُّوا﴾ رواه أبويعلى، پێغهمبهر ﷺ فهرمووى: دیارى بۆ یهكترى ببهن، چونكه دیارى ئهبێته هۆى خۆشهویستیتان.

﴿ئاگادارى﴾: ئهگهر شتێك بداته كاربهدهستێك بۆ ئهوهى له كارێكى ناڕهوادا یارمهتىى بدا، یان مالى كهسێكىترى بداتێ، ئهوه پێى ئهگوترێ: بهرتیل ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَعَنَ اللهُ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ وَالـرَّائِشَ﴾ رواه احمد، پێغهمبهر ﷺ فهرمووى: لهعنهتى خوا له بهرتیلدهرو له بهرتیلخۆرو له پێكهێنهرهكهیان بدا.

بهڵام ئهگهر كارهكهى ڕهوا بوو و مالى كهسىترى له دهست نهئهدا، بهڵام كاربهدهستهكه به بێبهخشیش بۆى نهئهكرد، ئهوه تهنها بۆ كاربهدهستهكه حهرامه.

(وَكُلُّ ما جازَ بَيْعُهُ) ههر شتێك فرۆشتنى دروست بێ بهو جۆرهى باسمان كرد (جازَ هِبَتُـهُ) بهخشینى دروسته (وَلاَ تَلْـزَمُ الْهِبَـةُ) شـتى بهخشـراو و دیـارىو خێـر نابێتـه ملكـى پێبهخشراوهكه (إلاَّ بِالْقَبْضِ) تا پێبهخشـراوهكه وهرىنهگرێ، كهوابوو: پێش وهرگرتن دروسته خاوهن مالهكه پهشیمان ببێتهوه ﴿عَنْ أُمِّ كَلْثُومٍ رَضِيَ اللهُ عَنها: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ هَدِيَّةً إِلَى النَّجاشِيِّ، فَماتَ قَبْلَ أَنْ تَصِلَ إِلَيْه، فَاسْتَرَدَّهَا﴾ رواهالحاكم والبيهقى، پێغهمبهر ﷺ دیاریهكى بۆ (نهجاشى) نارد، بهڵام پێش ئهوهى بگاته دهستى، (نهجاشى) مرد، جا پێغهمبهر ﷺ دیارىیهكهى گهڕاندهوه.

(وَإِذا قَبَضَها الْمَوْهُوبُ لَهُ) ههر كاتێك پێبهخشراوهكه بهخشراوهكهى، یان دیاریهكهى، یان خێرهكهى وهرگرت (لَمْ يَكُنْ لِلْواهِبِ) دروست نیه بۆ خاوهن شتهكه (أَنْ يَرْجِعَ فِيها) شتهبهخشراوهكه وهربگرێتهوه.

(إلاَّ أَنْ يَكُونَ والِـداً) تـهنها ئهگـهر دایـكو بـاوك، یـان داپـیرهو بـاپیره بـێ، دروسـته وهرىبگرێتـهوه ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَيَحِلُّ لِرَجُلٍ مُسْلِمٍ أَنْ يُعْطِـيَ الْعَطِيَّةَ ثُمَّ يَرْجِعَ فِيها إلاَّ الْوالِدَ فِيما يُعْطِـى وَلَـدَهُ﴾ رواهأصحاب السنن، پێغهمبهر ﷺ فهرمووى: دروست نیه مرۆڤى موسوڵمان شتێك ببهخشێ، ئینجا وهرىبگرێتهوه، تهنها باوك بۆى دروسته ئهو شتهى بهخشیویهتیه منداڵىخۆى: وهرىبگرێتهوه.

وَإذا أعْمَرَهُ شَيْئاً أوْ أرْقَبَهُ كانَ لِلْمُعْمَرِ أوْ لِلْمُرْقَبِ وَلِوَرَثَتِهِ مِنْ بَعْدِهِ.
(فَصْلٌ) وَإذا وَجَدَ لُقَطَةً في مَواتٍ أوْطَرِيقٍ فَلَهُ أخْذُهَا وَتَرْكُهَا، وَأخْذُها أوْلَى مِنْ تَرْكِها إنْ كانَ عَلَى ثِقَةٍ مِنَ الْقِيامِ بِها،

﴿ئاگاداری﴾: سوننەتە باوكو دایك بە یەكسانی شت ببەخشنە مندالّەكانیان، بەلاّم كۆمەلّە زانایەك فەرموویانە: یەكسانی واجبە ﴿عَنِ النُّعْمان بن بَشيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إتَّقُوا اللهَ واعْدِلُوا بَيْنَ أوْلادِكُمْ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لە خوا بترسنو دادپەروەر بن لە نێوان مندالّەكانتان.
(وَإذا أعْمَرَهُ شَيْئاً) هەر كاتێك بە درێژایی تەمەن شتێكی بەخشی‌یە یەكێكی‌تر، واتە: گوتی: ئەم شتەم بەخشی‌یە تۆ بە درێژایی تەمەنت، ئینجا كە مردی بۆ خۆم بگەڕێتەوە (أوْ أرْقَبَهُ) یان بە چاوەڕوانی پێی بەخشی، واتە: گوتی: وا ئەم شتەم بەخشی‌یە تۆ، ئەگەر من پێشدا مردم هەر بۆ خۆت، ئەگەر تۆ پێشدا مردی بگەڕێتەوە بۆ خۆم (كانَ لِلْمُعْمَرِ) ئەو شتە هەر بۆ پێبەخشراوەكەیە بەدرێژایی تەمەن (أوْ لِلْمُرْقَبِ) یان بۆ پێبەخشراوەكەیە بە چاوەڕوانی (وَلِوَرَثَتِهِ) بۆ میراتگرانی ئەو پێبەخشراوەیە (مِنْ بَعْدِهِ) لە دوای مردنی، واتە: بە هیچ جۆرێك ناگەڕێتەوە بۆ خاوەنەكەی.
﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر پیاوێك خشلّی زێڕو زیوی كڕیو دایە ئافرەتەكەی خۆی بۆ ئەوەی خۆی پێ بڕازێنێتەوە، ئەو خشلّە نابێتە هی ئافرەتەكە تا مێردەكە بە زوبان ئەلّێ: وا بەخشیمە تۆ. ئەویش قبولّی بكا، جا ئەگەر ئافرەتەكەو مێردەكە، یان میراتگرەكانیان بووە كێشەیان، مێردەكە ئەیگوت: ئەم بەخشیوەو هەر بۆ ڕازاندنەوە داومەتێ. ئافرەتەكەش ئەیگوت: پێت بەخشیوم. هیچ شاهیدیش لە نێوانیاندا نەبو، ئەوە باوەڕ بە مێردەكەو میراتگرەكانی مێردەكە ئەكرێ ئەگەر سوێند بخۆن.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (لُقَطَة) هەلّگرتنەوەی شتی ونبوو ﴾

(وَإذا وَجَدَ) هەر كاتێك دۆزی‌یەوە (لُقَطَةً) شتێكی وەها كە لە خاوەنەكەی ون بوبێ، یان لە شوێنێك لێی بەجێمابێ (في مَواتٍ) لە شوێنێكی وەهادا كە ملكی هیچ كەس نەبێ (أوْ طَرِيقٍ) یان لە ڕێگەیەكدا بیدۆزێتەوە (فَلَهُ أخْذُها) بۆی دروستە هەلّیبگرێتەوەو (وَتَرْكُها) هەروەها بۆی دروستە وازی لێبێنێ.
(وَأخْذُها أوْلَى) بەلاّم هەلّگرتنەوەی باشترە (مِنْ تَرْكِها) لە وازلێهێنانی (إنْ كانَ عَلَى ثِقَةٍ) ئەگەر باوەڕی بەخۆی هەبێ (مِنَ الْقِيامِ بِها) كە بە پێویستیەكانی ئەو شتە هەلّئەستێ ﴿عَنْ زَيد بن خالِدِ الْجُهَنِي رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ آوَى ضالَّةً فَهُوَ ضالٌّ مالَمْ يُعَرِّفْهَا﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك شتێكی ونبوو هەلّبگرێتەوە، ئەوە سەرلێشێواوە ئەگەر بانگەوازی بۆ نەكا.

وَإذا أَخَذَها وَجَبَ عَلَيْهِ أَنْ يَعْرِفَ سِتَّةَ أَشْياءَ: وِعاءَها، وَعِفاصَها، وَوِكاءَها، وَجِنْسَها، وَعَدَدَها، وَوَزْنَها. وَيَحْفَظُها فِي حِرْزِ مِثْلِها، ثُمَّ إذا أَرادَ تَمَلُّكَها عَرَّفَها سَنَةً عَلَى أَبْوابِ الْمَساجِدِ، وَفِي الْمَوْضِعِ الَّذِي وَجَدَها فِيهِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ صاحِبَها كانَ لَهُ أَنْ يَتَمَلَّكَها بِشَرْطِ الضَّمانِ،

(وَإذا أَخَذَها) جا هەر کاتێك شتە ونبووەکەی هەڵگرتەوە (وَجَبَ عَلَيْهِ) لە سەری واجبە (أَنْ يَعْرِفَ) بەناس بکا (سِتَّةَأَشْياءَ) شەش نیشانەی ئەو شتە:
(وِعائَها) بزانێ شتەکە لە ناو چیدایە (وَعِفاصَها) بزانێ سەرقەپاغی چییە (وَوِكائَها) بزانێ ئەو داوەی پێی پێچراوە چۆنە (وَجِنْسَها) بزانێ شتەکە ڕەگەزی چییە (وَعَدَدَها) بزانێ ژمارەی چەندە (وَوَزْنَها) بزانێ کێشانەی چەندە.
(وَيَحْفَظُها) واجبە-ئەو شتەی دۆزیویەتیەوە-دایبنێو بیپارێزێ (فِي حِرْزِ مِثْلِها) لەو جۆرە شوێنەی ئەو جۆرە شتەی لێدائەندرێ، جا ئەگەر کەمتەرخەمی کردو لەناو چوو، ئەبێ تۆڵەی بدا.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر منداڵ، یان شێت شتێکیان دۆزیەوە، واجبە: سەر پەرشتکارەکەیان لە دەستیان وەربگرێو بانگەوازی بۆ بکا، جا ئەگەر لە دەستیانی وەرنەگرتو لە دەست چوو، ئەبێ بەخۆی تۆڵەی بدا، جا ئەگەر خاوەنەکەی دەست نەکەوت، دروستە بیکاتە ملکیمنداڵەکە، یان شێتەکە، ئەگەر بەرژەوەندیئەوانی تێدا بێ.
(ثُمَّ) ئینجا لە دوای هەڵگرتنەوە (إذا أَرادَ تَمَلُّكَها) ئەگەر ویستی بیکاتە ملکیخۆیو لە خۆی حەڵاڵ بکا (عَرَّفَها سَنَةً) ئەبێ ساڵێکی تەواو بانگەوازی بکاو هەندێك پێناسەکانی بڵێ (عَلَى أَبْوابِ الْمَساجِدِ) لە بەر دەرگەی مزگەوتەکان کاتێ خەڵك لە نوێژ دەرئەچن (وَفِي الْمَوْضِعِ الَّذِي) هەروەها لەو شوێنەی (وَجَدَها فِيهِ) کە لێی دۆزیوەتەوە، هەم لەو شوێنانەی خەڵکی لێ کۆ ئەبێتەوە.
﴿ئاگاداری﴾: ئەرکی بانگەوازی لە (بيت المال) ئەدرێ، جا ئەگەر نەبو، یان (قازی) نەبو، هەر بەخۆی لە لای دوو شاهید-بە سەر خاوەنەکەی-بە قەرز ئەیدلو لە خاوەنەکەی وەریئەگرێتەوە، یان بەشێکی لێئەفرۆشێ، بەڵام ئەگەر بۆ ئەوە هەڵیگرتبۆوە: کە لە دوای ساڵێك بیکاتە ملکیخۆی، ئەوە ئەرکەکەی هەر لە سەر خۆیەتی، واتە: هەر چەند خاوەنەکەشی دەست بکەوێتەوە، نابێ لێی وەربگرێتەوە.
(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ صاحِبَها) جا ئەگەر لە دوای بانگەوازییساڵێك خاوەنەکەی دەست نەکەوت (كانَ لَهُ) دروستە بۆ ئەو کەسەی دۆزیویەتیەوە (أَنْ يَتَمَلَّكَها) بیکاتە ملکیخۆی (بِشَرْطِ الضَّمانِ) بە مەرجی تۆڵەدان، واتە بڵێ: (وا ئەم شتەم کردە ملکی خۆم هەر کاتێ خاوەنەکەی هات تۆڵەی ئەدەمێ). ئینجا دروستە بۆ خۆی بە کاری بێنێو بیخوا، بەڵام ئەگەر

وَاللُّقْطَةُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَضْرُب، أَحَدُها: ما يَبْقَى عَلَى الدَّوام، فَهَذا حُكْمُهُ. وَالثَّاني: ما لاَ يَبْقَى كالطَّعامِ الرَّطْب، فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ أَكْله وَغُرْمه، أَوْ بَيْعه وَحفظ ثَمَنه، أَوْ تَجْفيفه وَحفْظه. وَالثَّالثُ: مَا يَبْقَى بعلاَجٍ كَالرُّطَب، فَيَفعَلُ مَافيه الْمَصْلَحَةُ:

بۆ خاوەنەکەی هەڵیبگرێ، بانگەوازی ی ناوێ ﴿عَنْ زَيدالْجُهَني﷛: سُئِلَ النَّبيُّ ﷺ عَنِ اللُّقَطَةِ؟ فَقالَ: إعْرِفْ عِفاصَها وَوِكائَها ثُمَّ عَرِّفْها سَنَةً، فإنْ جاءَ صاحِبُها، وَإلاَّ: فَشأنُكَ بِهَا﴾ رواه الشيخان، پرسیار لە پێغەمبەرﷺ کرا دەربارەی هەڵگرتنەوەی شتی ونبوو؟ ئەویش فەرمووی: بزانە لە ناو چیدایە، بە چی پێچراوە، ئینجا بۆ ماوەی ساڵێك بانگەوازی بکە، جا ئەگەر خاوەنەکەی هات بیدەوە، ئەگەر نەهات: چی لێئەکەی بیکە.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەمجار بانگەوازی هەموو ڕۆژێك دوو جارە تا حەفتەیەك، ئینجا هەر ڕۆژێك جارێك تا حەفتەیەکیتر، ئینجا حەفتەی جارێك تا حەفت حەفتە، ئینجا هەر مانگێك جارێك تا ساڵ تەواو ئەبێ، بەڵام شتی کەم نرخ ساڵێکی ناوێ، بەڵکو یەك جار، یان دوو جار، یان سێ ڕۆژ.

ئینجا بزانە: ئەگەر خاوەنەکەی دەرکەوتو شتەکەش لەناو چوبو، ئەوە تێبینی ئەکرێ: ئەگەر لە پێش ئەوەی بیکاتە ملکیخۆی لەناو چوبو و هیچ خیانەتی نەکردبو، ئەوە تۆڵەی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر خیانەتی کردبو، یان لە دوای ئەوەی کە کردبویە ملکی خۆی لەناو چوبو، یان فرۆشتبوی، ئەوە تۆڵەی لە سەرە، بەڵام ئەگەر شتەکەی لە لا مابو، ئەبی شتەکە بداتەوە خاوەنەکەی، ئینجا کرێی گەڕاندنەوەی شتەکەش: ئەگەر پێش کردنەملك بێ، ئەوە لە سەر خاوەنەکەیە، ئەگەر لە دوای کردنەملك بێ، لە سەر هەڵگرەوەکەیە.

(وَاللُّقْطَةُ) ئەو شتەی هەڵئەگیرێتەوە (عَلَى أرْبَعَةِ أضْرُبٍ) چوار جۆرە: (أحَدُها) یەکەمیان: (ما يَبْقَى عَلَى الدَّوامِ) ئەوەیە بەردەوام بمێنێ: وەکو جلوبەرگو پارەو زێڕو زیو (فَهَذا) ئەو شێوەیەی باسمان کرد (حُكْمُهُا) بڕیاری ڕەفتار لەگەڵکردنیەتی.

(وَالثَّانِي) دووەم: (ما لاَ يَبْقَى عَلى الدَّوام) ئەوەیە بەردەوام نەمێنێ (كالطَّعامِ الرَّطْبِ) وەکو خواردەمەنیی تەڕ (فَهُوَ) ئەو کەسەی هەڵیگرتۆتەوە (مُخَيَّرٌ) کراوەتە سەر پشك: (بَيْنَ أكْلِهِ) لە نێوان ئەوەی هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆیو بیخوا (وَغُرْمِهِ) ئینجا تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی (أوْ بَيْعِهِ) یان بیفرۆشێو (وَحِفْظِ ثَمَنِهِ) پارەکەی بۆ خاوەنەکەی هەڵبگرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر ویستی پارەکە بکاتە ملکی خۆی، با ساڵێك بانگەوازی خواردەمەنیەکە بکا، ئینجا پارەکە بکاتە ملکی خۆیو تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(وَالثَّالِثُ) سێیەم: (ما يَبْقَى بِعلاجٍ) ئەو جۆرە شتەیە کە بە چارەکردن بمێنێتەوە (كالرُّطَبِ) وەکو خورماو تری (فَيَفْعَلُ ما فِيهِ الْمَصْلَحَةُ) ئەبی بەگوێرەی بەرژەوەندی کار بکا:

مِنْ بَيْعِه وَحِفْظِ ثَمَنِه، أَوْتَجْفِيفِه وَحِفْظِه، وَالرَّابِعُ: مَا يَحْتَاجُ إِلَى نَفَقَةٍ كَالْحَيْوَانِ، وَهُوَ ضَرْبَانِ: حَيْوَانٌ لاَيَمْتَنِعُ بِنَفْسِهِ، فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ أَكْلِهِ وَغُرْمِ ثَمَنِهِ، أَوْ تَرْكِه وَالتَّطَوُّعِ بِالْإِنْفَاقِ عَلَيْه، أَوْ بَيْعِه وَحِفْظِ ثَمَنِه،

(مِنْ بَيْعِهِ) ئەگەر بەرژەوەندی لە فرۆشتنیدا بوو، با بیفرۆشێ‌و (وَحِفْظِ ثَمَنِهِ) پارەکەی بۆ خاوەنەکەی هەڵبگرێ (أَوْ تَجْفِيفِهِ) یان ووشکی بکاتەوەو (وَحِفْظِهِ) بە ووشککراوەیی هەڵیبگرێ بۆ خاوەنەکەی، ئینجا ئەگەر ویستی بیکاتە ملکی خۆی، با بانگەوازی بکا، ئینجا شتە ووشککراوەکە، یان پارەکەی بکاتە ملکی خۆی‌و بیخواو تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(وَالرَّابِعُ) چوارەم: (ما يَحْتَاجُ إِلَىنَفَقَةٍ) ئەو جۆرە شتەیە کە پێویستی بە خواردن و بەخێوکردن هەیە (كَالْحَيْوَانِ) وەکو ئاژەڵ: جا گۆشتی بخورێ، یان نا (وَهُوَ) ئاژەڵی دۆزرایەوە (ضَرْبَانِ) دوو جۆرە:

(حَيْوَانٌ لاَيَمْتَنِعُ) جۆری یەکەمیان: ئاژەڵێکە ناتوانێ خۆی بپارێزێ لە درندە (بِنَفْسِهِ) بە هێزی خۆی: وەکو مەڕو بزن‌و گوێلکو مریشکو مراوی (فَهُوَ) ئەو کەسەی ئەیدۆزێتەوە (مُخَيَّرٌ) کراوەتە سەرپشك لە نێوان چوار ڕێگادا:

(بَيْنَ أَكْلِهِ) یەکەم: یان هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆی‌و-ئەگەر گۆشتی بخورێ- بیخوا (وَغُرْمِ ثَمَنِهِ) جا بە ئەندازەی نرخەکەی تۆڵەی بداتە خاوەنەکەی.

(أَوْ تَرْكِهِ) دووەم: یان نەیخواو بۆ خاوەنەکەی هەڵیبگرێ‌و (وَالتَّطَوُّعِ بِالْإِنْفَاقِ عَلَيْهِ) بە خێری خۆی بۆی بەخێو بکا، جا ئەگەر بە خێری خۆی بەخێوی نەکرد، با بە ئیزنی (قازی) بە قەرز بەخێوی بکا، جا ئەگەر (قازی) نەبو، با دوو شاهید بگرێ، ئینجا مەسرەفەکە لە خاوەنەکەی وەربگرێتەوە.

(أَوْ بَيْعِهِ) سێیەم: یان بیفرۆشێ‌و (وَحِفْظِ ثَمَنِهِ) پارەکەی بۆ خاوەنەکەی هەڵبگرێ، جا ئەگەر ساڵێك بانگەوازی کردو خاوەنەکەی دەست نەکەوت، دروستە پارەکە بکاتە ملکی خۆی‌و بیخوا.

چوارەم: یان هەر ئەودەم بیکاتە ملکی خۆی‌و بیهێڵێتەوە بۆ شیرو خوری‌و بێچووەکانی، ئینجا ئەگەر خاوەنەکەی دەرکەوت تەنها ئاژەڵەکەی ئەداتەوە، شیرو خوری‌و بێچووەکانیش بۆ خۆی ئەمێنێتەوە ﴿عَنْ زَيْدٍ الْجُهَنِي ﷺ: قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ضَالَّةِ الْغَنَمِ؟ قَالَ: هِيَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذِّئْبِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ دەربارەی بزن‌و مەڕی دۆزراوە پرسیاری لێکرا؟ ئەویش فەرمووی: یان بۆ تۆیە، یان بۆ برای تۆیە، یان بۆ گورگو درندەیە. واتە: ئەگەر وازی لێبێنی گورگ ئەیخوا، ئەگەر هێناتەوەو خاوەنی نەبو، بۆ خۆت ئەمێنێتەوە.

وَحَيَــوانٌ يَمْتَنِــعُ بِنَفْسِــهِ، فَــإِنْ وَجَــدَهُ فــي الصَّــحْراءِ تَرَكَــهُ، وَإِنْ وَجَــدَهُ فِي الْحَضَــرِ فَهُــوَ مُخَيَّــرٌ بَــيْنَ الأَشْــياءِ الثَّلاثَــةِ فيــهِ. (فَصْلٌ) وَإِذا وُجِدَ لَقِيطٌ بِقارِعَةِ الطَّرِيقِ فَأَخْذُهُ وَتَرْبِيَتُهُ وَكَفالَتُهُ واجِبَةٌ عَلَى الْكِفايَةِ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو چوار ڕێگایانە دەربارەی ئەو ئاژەڵە بوو، کە لە چۆڵو بیاباندا ئەدۆزرێتەوە، چونکە ئەگەر لە ئاوەدانیدا بیدۆزێتەوە، تەنها ڕێگای دووەمو سێیەمی بۆ دروستن، بەڵام لە فەرموودەیەکی بێهێزدا: ڕێگای یەکەمیشی بۆ دروستە.

(وَحَيَوانٌ) جۆری دووەمیان: ئاژەڵێکە (يَمْتَنِعُ بِنَفْسِهِ) بەخۆی خۆی ئەپارێزێ لە درندەی بچووک: وەکو ووشترو ئەسپو کەر و هێستر (فَإِنْ وَجَدَهُ فِي الصَّحْراءِ) ئەگەر ئەو جۆرە ئاژەڵەی لە بیاباندا دۆزیەوە (تَرَكَهُ) واجبە وازی لێبێنێو نەیهێنێتەوە.

بەڵام ئەگەر بۆ پاراستن هێنایەوە، ئەوە دروستە، ئینجا: یان بیفرۆشێو پارەکە هەڵبگرێ بۆ خاوەنەکەی، یان با ئاژەڵەکە بەخێو بکا، واتە: دروست نیە بیکاتە ملکی خۆی ﴿عَنْ زَيْدِ الجُهَنِي ﷺ: قالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ضالَّةِ الإِبِلِ؟ قالَ: ما لَكَ وَلَها؟ مَعَها سِـقاؤُها وَحِذاؤُها، تَرِدُ الْماءَ وَتَأْكُلُ الشَّجَرَ حَتَّى يَلْقاها رَبُّها﴾ رواه الشيخان، دەربارەی ووشتری ونبوو پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێکراو فەرمووی: چیت بەسەردایە؟ بەخۆی ئاو ئەخواتەوەو خواردن ئەخوا تا خاوەنەکەی ئەیگاتێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کاتەکە کاتی ڕاوڕوتو تاڵان بوو، دروستە ئەو جۆرە ئاژەڵەش لە بیابانو لە ئاوەدانیدا بگیرێتەوە بۆ ئەوەی بیکاتە ملکی خۆی، بەو جۆرەی باسمان کرد.

(وَإِنْ وَجَدَهُ فِي الْحَضَرِ) ئەگەر ئەو ئاژەڵەی لە ناو ئاوەدانیدا دۆزیەوە (فَهُوَ مُخَيَّرٌ) ئەوە سەرپشکە (بَيْنَ الأَشْياءِ الثَّلاثَةِ فِيهِ) لە نێوان ئەو سێ ڕێگایانەی لە جۆری یەکەمدا باسمان کردن. واتە: یان بیفرۆشێ، یان بۆ خاوەنەکەی بەخێوی بکا، یان بیکاتە ملکی خۆیو بیخوا. بەڵام ئەو فەرموودەی ڕێگای خواردنی داوە بێهێزە.

﴿پاشکۆ﴾: هەر کاتێك خاوەنەکەی هاتو داوای شتەکەی کرد، ئەگەر نیشانەکانی گوتنو باوەڕی پێ کرد، یان دوو شاهیدی هێنان، یان شاهیدێك و سوێندیشی خوارد، با ماڵەکەی بداتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (لَقِيط) منداڵی فڕێدراو ﴾

(وَإِذا وُجِدَ لَقِيطٌ) هەر کاتێك منداڵێکی فڕێدراو دۆزراوە (بِقارِعَةِ الطَّرِيقِ) لە ڕێگەیەك، یان لە شوێنێکیتر، جا لە ترسی بەخێوکردن فڕێدرا بێ، یان چونکە بێژی بوو و ئافرەتەکە لە ترسان، یان لە شەرمان فڕێیدابێ (فَأَخْذُهُ) هەڵگرتنەوەی ئەو منداڵەو (وَتَرْبِيَتُهُ) پەروەردەکردنیو (وَكَفالَتُهُ) پاراستنو بەخێوکردنی (واجِبَةٌ) گشتی واجبن (عَلَى الْكِفايَةِ) بە (فَرْضُ الْكِفايَةِ)، واتە: ئەگەر یەکێك ئەو سێیانەی کردن، خێری ئەگاتێو گوناهەکەش

وَلاَ يُقِرُّ إلاّ فِي يَدِ أمِينِ، فَـإنْ وُجِـدَ مَعَـهُ مَـالٌ أَنْفَـقَ عَلَيْـهِ الْحَـاكِمُ مِنْـهُ، وَإِنْ لَـمْ يُوجَـدْ مَعَـهُ مَـالٌ فَنَفَقَتُـهُ فِـي بَيْـتِ الْمَـالِ.
(فَصْلٌ) وَالْوَدِيعَةُ أَمَانَةٌ، وَيُسْتَحَبُّ قَبُولُهَا لِمَنْ قَامَ بِالأَمَانَةِ فِيهَا، وَلاَ يَضْمَنُ إلاّ بِالتَّعَدِّي،

له سه‌ر گشت دانیشتووانی ئه‌و شوێنه لائه‌چێ، خوای گه‌وره فه‌رموویه‌تی: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَـا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾ واته: هه‌ر كه‌سێك گیانێكی ئاده‌میزاد له مردن ڕزگار بكا، وه‌ك هه‌موو خه‌ڵكی ڕزگار كردبێ وه‌هایه، چونكه بووه‌ته هۆی لابردنی تاوان له سه‌ر هه‌موویان.
(وَلاَ يُقِرُّ) ئه‌و منداڵه ناهێشترێته‌وه (إلاّ فِي يَدِأمِينِ) ته‌نها له ده‌ست مرۆڤێكی موسوڵمان‌و ئه‌مین‌و ئایین په‌روه‌ر نه‌بێ.
﴿ئاگاداری﴾: واجبه دوو شاهید ئاگادار بكا: كه ئه‌م منداڵه هی خۆی نیه‌و دۆزراوه‌ته‌وه، ئینجا بزانه: به هۆی به‌خێوكردن ئه‌و منداڵه نابێته هی خۆی‌و میرات له یه‌كتری نـاگرن‌و له‌گه‌ڵ ژن‌و خوشك‌و كچی خۆی هه‌ر به بێگانه دائه‌ندرێ.
(فَإِنْ وُجِدَ مَعَهُ مالٌ) جا ئه‌گه‌ر منداڵه‌كه هیچ ماڵی له‌گه‌ڵ داندرابو (أَنْفَقَ عَلَيْهِ الْحاكِمُ مِنْهُ) ئه‌و كاته (قازی)، یان یه‌كێكی‌تر به ئیزنی(قازی) له‌و ماڵه بـه‌خێوی ئـه‌كا (وَإِنْ لَمْ يُوجَدْ مَعَهُ مالٌ) ئه‌گه‌ر هیچ ماڵی له‌گه‌ڵدا نه‌بو (فَنَفَقَتُهُ) ئه‌ركی به‌خێوكردنی ئه‌و منداڵه (فِي بَيْتِ الْمـالِ) لـه (بیـت المـال)ی موسـوڵمانان ئـه‌درێ، جـا ئـه‌گـه‌ر (بیـت المـال) نـه‌بو، واجبـه موسوڵمانانی ده‌وڵه‌مه‌ند مه‌سره‌فی به‌خێوكردنی بده‌ن، كه‌وابوو: ئه‌و منداڵه‌ش بـه ئیسلام ئه‌ژمێردرێ‌و له سه‌ر ڕه‌وشتی ئیسلام په‌روه‌رده ئه‌كرێ، هه‌روه‌ك له په‌رتووكی (جِهاد)دا باسی ئه‌كه‌ین، إن شاءَ الله تعالى.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (وَدِيعَة) سپاردن ﴾

واته: دانانی شتێك له لای كه‌سێك بۆ ئه‌وه‌ی بیپارێزێ. (وَالْوَدِيعَةُ) شتی سپاردراو (أَمانَـةٌ) به ئه‌مانه‌ت دائه‌ندرێ‌و پێ‌ی ئه‌گوترێ: ئه‌مانه‌ت (وَيُسْتَحَبُّ) سوننه‌ته (قَبُولُها) وه‌رگرتنی شت به ئه‌مانه‌ت (لِمَنْ) بۆ هه‌ر كه‌سێكی (قـامَ بِالأَمانَـةِ) كـه بتوانـێ بـه ئـه‌ركی ئه‌مانـه‌ت هه‌ڵبستێ (فيها) ده‌رباره‌ی ئه‌و شته داندراوه، واته: بتوانـێ بیپـارێزێ‌و خیانـه‌تیش نـه‌كا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: واللهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مادامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ﴾ رواه مسلم، پێغه‌مبه‌رﷺفه‌رمووی: خوای گـه‌وره هـه‌موو كـات یارمـه‌تی بـه‌نـده‌ی خـۆی ئـه‌دا، مادام به‌نده یارمه‌تی برای خۆی بدا.
(وَلاَ يَضْمَنُ) ئه‌میندار‌ه‌كه تۆڵه‌ی ئه‌مانه‌ته‌كه‌ی ناكه‌وێتـه سـه‌ر، ئـه‌گـه‌ر لـه‌ناو چـوو، یـان كه‌م‌و كوڕی‌ی هێنا (إلاّ بِالتَّعَدِّي) تـه‌نها بـه دوژمنكـاری‌و كه‌مته‌رخـه‌می تۆڵـه‌ی ئه‌كه‌وێتـه سه‌ر: وه‌ك به بێ‌عوزرو به بێ‌پرسی خاوه‌نه‌كـه‌ی لـه لای یـه‌كێكی‌تر دایبنـێ، یـان له‌گـه‌ڵ خۆیا ببیاته سه‌فه‌ر، یان لـه شـوێنێك بیگوازێتـه‌وه بـۆ شـوێنێكی‌تر: كـه شـته‌كه‌ی تـێدا

وَقَوْلَ الْمُودَعِ مَقْبُولٌ فِي رَدِّها عَلَى الْمُودِعِ، وَعَلَيْهِ أَنْ يَحْفَظَها فِي حِرْزِ مِثْلِها، وَإِذا طُولِبَ بِها فَلَمْ يُخْرِجْها مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها حَتَّى تَلِفَتْ ضَمِنَ.

نەپارێزرێ، یان پاسی لێنەکا، یان لە لای دزو پیاوخراپ ئاشکرای بکا، یان بۆ خۆی بە کاری بێنێ، بە هەر یەکێك لەوانە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر.

(وَقَوْلُ الْمُودَعِ) قسەی ئەمیندارەکە، کە ئەمانەتەکەی لە لا داندراوە (مَقْبُولٌ) وەرئەگیرێو باوەڕی پێئەکرێ ئەگەر سوێند بخوا (فِي رَدِّها) لەبارەی گەڕاندنەوەی (عَلَى الْمُودِعِ) بۆ خاوەنەکەی، هەروەها بە سوێندخواردن باوەڕی پێئەکرێ ئەگەر بڵێ: ماڵەکە دزراوە، یان لە ناو چووە، یان لێیان سەندم.

کەواتە: ئەگەر گوتی: ماڵەکەم داوەتەوە خاوەنەکەی. هیچ شاهیدیشی نەبو، بە سوێند باوەڕی پێئەکەین، بەڵام ئەگەر گوتی: ئەمانەتەکەم داوەتەوە میراتگرەکانیخاوەنەکە. یان میراتگرەکانیئەمیندارەکە گوتیان: ئەمانەتەکەمان داوەتەوە خاوەنەکەی. یان گوتی: داومەتە یەکێکیتر. ئەوانە بە سوێند باوەڕیان پێناکرێو ئەبی شاهید هەبێ.

(وَعَلَيْهِ) واجبە لە سەر ئەمیندارەکە (أَنْ يَحْفَظَها) ئەمانەتەکە بپارێزێ (فِي حِرْزِ مِثْلِها) لەو شوێنەی ئەو جۆرە شتەی لێدائەندرێو ئەپارێزرێ، کەوابوو: ئەگەر لە شوێنێکی نالەبار داینا، ئینجا دزرا، یان لەناو چوو، یان کەموکوڕی‌ی هێنا، ئەوە تۆڵەی ئەکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر لە شوێنێکی باش دایناو دزرا، یان زۆردارێك بردی، تۆڵەی ناکەوێتە سەر.

(وَإِذا طُولِبَ) هەر کاتێك داوای لێکرا (بِها) کە ئەمانەتەکە بداتەوە، ئینجا خاوەنەکەی داوای لێبکا، یان میراتگرەکانیخاوەنەکە (فَلَمْ يُخْرِجْها) ئەویش ئەمانەتەکەی نەداوە (مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَيْها) لەگەڵ ئەوەش توانای هەبوو بیداتەوە (حَتَّى تَلِفَتْ) هەر نەیداوە تا لەناو چوو (ضَمِنَ) تۆڵەی ئەکەوێتە سەر، چونکە بە پێچەوانەی ئەم ئایەتە ڕەفتاری کردوە: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾ واتە: خوای گەورە فەرمانتان پێئەکا: ئەمانەتەکان بدەنەوە خاوەنەکانیان.

﴿ئاگاداری﴾: ئەرکی گەڕاندنەوەی ئەمانەتەکە لە سەر خاوەنەکەیەتی.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر خاوەنی ئەمانەتەکە مرد، یان قەرزی کەسێکی لە سەر بوو و خاوەن قەرزەکە مرد، یان ماڵێکی لە زۆردارێك وەرگرتەوە، یان لە ناو دەریا، یان لە ناو لافاو شتێکی هەڵگرتەوە، ئەگەر خاوەنی ئەو جۆرە شتانە، یان میراتگری خاوەنەکەی دیار بوو، ئەیاندرێتەوە، ئەگەر هیچیان نەبون، ئەیداتەوە دەست (قازی) تاکو بۆ (بيت المال) سەرفی بکا، ئەگەر (قازی) نەبو، یان (فاسق) بوو، ئەیداتەوە دەست پیاوێکی دادپەروەرو لێهاتوو، یان با هەر بەخۆی لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرفی بکا. وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

(كتابُ الْفَرائضِ وَالْوَصَايَا)

وَالْوارِثُونَ مِنَ الرِّجالِ عَشَرَةٌ: اَلإِبْنُ، وَابْنُ الإِبْنِ وَإِنْ سَفَلَ، وَالأَبُ، وَالْجَدُّ وَإِنْ علاَ، وَالأَخُ، وَابْنُ الأَخِ وَإِنْ تَراخَى، وَالْعَمُّ، وَابْنُ الْعَمِّ وَإِنْ تَبَاعَدَا، وَالزَّوْجُ، وَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ. وَالْوارِثَاتُ مِنَ النِّساءِ سَبْعٌ: اَلْبِنْتُ، وَبِنْتُ الإِبْنِ وَإِنْ سَفَلَ،

﴿(كتابُ الْفَرائضِ) ئەم پەڕتووكە باسی بەشكردنی میرات ئەكا﴾

﴿(وَالْوَصایا) وە باسی ئامۆژگاری خێر بۆ كردنی دوای مردن ئەكا﴾

بزانە: زانستیبەشكردنیمیرات زۆر گرنگەو بۆ فێربوونی پێویستی بە كۆششێكیزۆر هەیە، پێغەمبەرﷺفەرموویەتی: ﴿اَلْعِلْمُ ثَلاثَةٌ وَما سِوَى ذلكَ فَهُوَ فَضْلٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ، أَوْ سُنَّةٌ قائِمَةٌ، أَوْ فَرِيضَةٌ عادِلَةٌ﴾ رواه‌الحاكم، زانستی زۆر پێویست سێ‌نە، ئەوی‌تر زیدە زانستی‌یە: ڕوونكردنەوەی قورئانی پیرۆز، وە ڕوونكردنەوەی حەدیسی پێغەمبەرﷺ، وە فێربوونی بەشكردنی میرات. **ئینجا بزانە**: لەم پەڕتووكەدا كورتەیەكی میرات باس كراوە، ئێمەش درێژەی پێ‌نادەین.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبی لە پێش هەموو شتێكدا كاروباری مردووەكە تەواو بكرێ‌و بنێژرێ، ئینجا ئەبی قەرزەكانی بدرێنەوە، جا قەرزەكان هی ئادەمیزاد بن، یان هی خوای گەورە بن: وەكو زەكات‌و حەج‌و كەفارەت، واتە: پێش قەرزدانەوە نابێ میراتەكە بەش بكرێ، وە نابێ بەهیچ جۆرێك دەستكاریی بكرێ، ئینجا لە دوای قەرزدانەوە، وەسێتی مردووەكە جێ‌بەجێ بكرێن، ئینجا ئەوەی ئەمێنێتەوە، میراتگرەكان لە نێوان خۆیاندا بەشی ئەكەن.

﴿باسی میراتگرەكان﴾

(وَالْوارِثُونَ) میراتگرەكان (مِنَ الرِّجالِ) لە چینی نێرینە (عَشَرَةٌ) دەكەسن: (اَلإِبْنُ) یەكەم: كوڕی مردووەكەیە. (وَابْنُ الإِبْنِ) دووەم: كوڕی‌كوڕی مردووەكەیە (وَإِنْ سَفَلَ) هەر چەند كوڕی‌كوڕ بەرەو خوارتریش بێ. (والأَبُ) سێ‌یەم: باوكی مردووەكەیە. (وَالْجَدُّ) چوارەم: باپیرەی مردووەكەیە (وَإِنْ علاَ) هەر چەند باپیرە بەرەو سەرەوەتریش بێ. (وَالأَخُ) پێنجەم: برای مردووەكەیە، جا لە یەك دایك‌و باوك بن، یان دایك، یان باوكیان جیا بێ. (وَابْنُ الأَخِ) شەشەم: كوڕی‌برای مردووەكەیە (وَإِنْ تَراخَی) هەر چەند كوڕەبرایەكەش بەولاوە بەرەو خوارترێ. (وَالْعَمُّ) حەفتەم: مامی‌مردووەكەیە، جا لە یەك دایك‌و باوك بن، یان هەر دایكیان جیا بێ. (وَابْنُهُ) هەشتەم: كوڕی‌مامی مردووەكەیە (وَإِنْ تَباعَدَا) هەر چەند مام‌و مامۆزایەكە دووریش بن. (وَالزَّوْجُ) نۆیەم: مێردی ئافرەتە مردووەكەیە. (وَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ) دەیەم: ئازادكەری كۆیلەمردووەكەیە.

(وَالْوارِثَاتُ) میراتگرەكان (مِنَ النِّساءِ) لە چینی مێیینە (سَبْعٌ) حەفتن: (اَلْبِنْتُ) یەكەم: كیژی مردووەكەیە. (وَبِنْتُ الإِبْنِ) دووەم: كیژەكوڕی مردووەكەیە (وَإِنْ سَفَلَ) هەرچەند

وَالأمُّ، وَالْجَدَّةُ وإنْ علَتْ، وَالأُختُ، وَالزَّوْجَةُ، وَالْمَوْلاَةُالْمُعْتِقَةُ. وَمَنْ لاَ يَسقُطُ بِحالٍ خَمسَةٌ: اَلزَّوْجان، وَالأَبَوان، وَوَلَدُ الصُّلْب. وَمَنْ لاَيَرِثُ بِحالٍ سَبْعَةٌ: اَلْعَبْدُ، وَالْمُدَبَّرُ، وَأُمُّ الْوَلَدِ، وَالْمُكَاتَبُ، وَالْقاتِلُ، وَالْمُرْتَدُّ، وَأَهْلُ مِلَّتَيْنِ.

کوڕەکە بەرەوخوارتریش بێ. (وَالأمُّ) سێیەم: دایکی مردووەکەیە. (وَالْجَدَّةُ) چوارەم: داپیرەی مردووەکەیە (وإنْ علَتْ) هەرچەند داپیرەکە بەرەو سەرەوەتریش بێ.

(وَالأُختُ) پێنجەم: خوشکی مردووەکەیە، جالە یەك دایكو باوك بن، یان دایك، یان باوکیان جیا بێ. (وَالزَّوْجَةُ) شەشەم: ژنی مێردەمردووەکەیە. (وَالْمَولاَةُالْمُعْتِقَةُ) حەفتەم: ئازادکەری کۆیلە مردووەکەیە.

(وَمَنْ لاَ يَسقُطُ بِحالٍ) ئەو میراتگرانەی بە هیچ کەسێك بێبەش نابن لە میرات (خَمسَةٌ) پێنجن: (الزَّوْجانِ) یەکەمو دووەم: ژنو مێرد. (وَالأبَوانِ) سێیەمو چوارەم: دایكو باوك. (وَوَلَدُ الصُّلْبِ) پێنجەم: ڕۆڵەی مردووەکە، جا نێر بێ، یان مێ بێ. ئەو پێنجانە بە هیچ کەسێك بێبەش نابن، بەڵام وا ڕو ئەدا: بەشیان کەم ئەبێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ژنو مێرد بە تەنها مارەبڕین میرات لە یەکتری ئەگرن، کەوابوو: مەرج نیە بلۆغیان بوبێ، یان مێردەکە لێی ببێتە زاوا، بەڵام ئەگەر بە یەکجاری تەلاقی دابو، ئەوە هیچیان میرات لە یەکتری ناگرن.

هەروەها کۆرپەی ناو زگ میرات ئەگرێ، بەومەرجەی لە کاتی مردن لە ناو زگدابێو بە زیندوویش بێتە دەرەوە.

(وَمَنْ لاَ يَرِثُ بِحالٍ) ئەو جۆرە کەسەی میرات ناگرێ بە هیچ جۆرێك (سَبْعَةٌ) حەفت کەسن: (اَلْعَبْدُ) یەکەم: کۆیلەیە. (وَالْمُدَبَّرُ) دووەم: ئەو کۆیلەیە کە لە دوای مردن ئازادیی دراوەتێ. (وَأُمُّ الْوَلَدِ) سێیەم: ئەو کۆیلەیە کە لە گەورەی خۆی منداڵی بووە. (وَالْمُكاتَبُ) چوارەم: ئەو کۆیلەیە کە نوسراوی ئازادکردنی دراوەتێ.

(وَالْقاتِلُ) پێنجەم: میراتگری کوشندەیە، واتە: هەر کەسێك یەکێکیتر بکوژێ: جا بە هەڵە بێ، یان بە قەسدی بێ، بە هەق بێ، یان بە ناهەق بێ، ئەوە نابێ میرات لە کوژراوەکەی بگرێ.

(وَالْمُرْتَدُّ) شەشەم: ئەو کەسەیە کە لە ئایین وەرگەڕابێو بوبێتە کافر. (وَأَهْلُ مِلَّتَيْنِ) حەفتەم: ئەوانەی ئایینیان لێك جیاوازە میرات لە یەکتری ناگرن: وەکو موسوڵمانو کافر.

﴿ئاگاداری﴾: مەرجە بۆ میراتگرتن: ئەبێ میرات لێگیراوەکە پێش میراتگرەکە بمرێ، واتە: ئەگەر بە یەکەوە مردن، یان نەمانزانی کامیان پێش کامیان مردوە: وەك مردنی بە کۆمەڵی بە لافاو و سوتانو ئۆتۆمبیل، ئەوانە هیچیان میرات لە یەکتری ناگرن، هەروەها ئەوەی زووتر ئەمرێ میرات لەو کەسە ناگرێ کە لە دوای خۆی ئەمرێ.

وَأَقْرَبُ الْعَصَبَاتِ: اَلإِبْنُ، ثُمَّ ابْنُهُ، ثُمَّ الأَبُ، ثُمَّ أَبوهُ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ، ثُمَّ ابْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ ابْنُ الأَخِ لِلأَبِ، ثُمَّ الْعَمُّ عَلَى هَذا التَّرْتِيبِ، ثُمَّ ابْنُهُ، فَإِنْ عُدِمَتِ الْعَصَبَاتُ فَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ.

(وَأَقْرَبُ الْعَصَبَاتِ) نزیكترین عەسەبە، واتە: ئەو میراتگرانەی بەشی دیاركراویان بۆ دانەندراوە (اَلإِبْنُ) كوڕی مردووەكەیە (ثُمَّ) ئینجا ئەگەر مردووەكە كوڕی نەبو (إِبْنُهُ) كوڕیكوڕی مردووەكەیە، هەرچەند بەرەوخواریش بێ (ثُمَّ) ئینجا ئەگەر كوڕیكوڕ نەبو (الأَبُ) باوكی مردووەكەیە (ثُمَّ أَبوهُ) ئینجا لە دوای باوك، باوكیباوكی مردووەكەیە (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا لە دوای باپیر، برایمردووەكەیە كە لە دایكو باوكی بێ (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ) ئینجا برای مردووەكەیە كە تەنها لە باوكی بێ (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا كوڕیبرای مردووەكەیە لەدایكو باوكی (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ) ئینجا كوڕیبرای مردووەكەیە تەنها لەباوكی (ثُمَّ الْعَمُّ) ئینجا مامی مردووەكەیە (عَلَى هَذاالتَّرْتِيبِ) بەو شێوەیەی لە برای مردووەكەدا باس كرا، واتە: مامی مردووەكە كە لە باوكو دایكی بێ، لەپێشترە لە مامی كە تەنها لە باوكی بێ (ثُمَّ إِبْنُهُ) ئینجا كوڕیمامی مردووەكە، بەو شێوەیەی لە كوڕی برادا باسمان كردن، ئەوانە كشتیان پێیان ئەگوترێ: عەسەبە، واتە: یان گشت میراتەكە ئەبەن، یان ئەوەی لە بەر میراتگرەكان ئەمێنێتەوە، جا كەم بێ، یان زۆر ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِها فَما بَقِيَ فَلأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: میراتگرەكان بەشی خۆیان بدەنێ، ئینجا ئەوەندەی مایەوە، بیدەنە نزیكترین میراتگری نێرینە.

(فَإِنْ عُدِمَتِ الْعَصَبَاتِ) جا ئەگەر ئەو عەسەبانە نەبون (فَالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ) ئەو گەورەیەی كۆیلەكەی ئازاد كردوە، عەسەبەیە (ثُمَّ عَصَبَتُهُ) ئینجا میراتگرە نێرینەكانی وی.

ئینجا ئەگەر ئەوانەی باسمان كردن هیچیان نەبون، میراتەكە ئەدرێتە (بیت المال)، جا ئەگەر (بیت المال) نەبو، یان كاربەدەستەكان خائینو ستەمكار بون، ئەوەندە میراتەی ماوەتەوە، دووبارە ئەدرێتەوە ئەو میراتگرانەی بەشیان بۆ دیاركراوە–جگە لە ژنو مێرد– جا ئەگەر هیچ میراتگرێك نەبو، میراتەكە ئەدرێتە (ذوِي الأرحام)، واتە: خزمی لە بەرێ: وەكو باوكیدایكو، داپیرەی بێبەش لە میراتو، كیژو كوڕیكیژو، كیژەكانی براو، كیژو كوڕیخوشكو، كوڕەكانیبرای لە دایكیو، كیژی مامو، خوشكیدایكو، خوشكی باوكو، خاڵیمردووەكە.

ئینجا ئەگەر ئەو جۆرە خزمانەش نەبون، میراتەكە بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەكرێ، كەوابوو: دوو پیاوماقوڵی دادپەروەری ئەو شوێنە ئەم كارە ئەخەنە ئەستۆی خۆیانو جێبەجێی ئەكەن.

وَالْفُرُوضُ الْمَذْكُورَةُ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَىٰ سِتَّةٌ: اَلنِّصْفُ، وَالرُّبْعُ، وَالثُّمُنُ، وَالثُّلُثَانِ، وَالثُّلُثُ، وَالسُّدُسُ. فَالنِّصْفُ فَرْضُ خَمْسَةٍ: اَلْبِنْت، وَبِنْت الْإِبْنِ، وَالْأُخْت مِنَ الْأَبِ وَالْأُمِّ، وَالْأُخْت مِنَ الْأَبِ، وَالزَّوْجِ إِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ وَلَدٌ وَلَا وَلَدُ ابْنٍ. وَالرُّبْعُ فَرْضُ اثْنَيْنِ: اَلزَّوْجِ مَعَ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِ الْاِبْنِ، وَهُوَ فَرْضُ الزَّوْجَةِ وَالزَّوْجَاتِ مَعَ عَدَمِ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِ الْاِبْنِ.

﴿(وَالْفُرُوضُ الْمَذْكُورَةُ): **ئەو بەشە میراتانەی دیارکراون بۆ میراتگرەکان** ﴾

(فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَىٰ) لە قورئانی پیرۆزدا، لە سورەتی (النساء)، (سِتَّةٌ) شەش بەشن:

(اَلنِّصْفُ) نیوەیی $\frac{١}{٢}$، (وَالرُّبْعُ) چوارێك $\frac{١}{٤}$، (وَالثُّمُنُ) هەشتێك $\frac{١}{٨}$، (وَالثُّلُثَانِ) دوو سێیەك $\frac{٢}{٣}$،

(وَالثُّلُثُ) سێیەك $\frac{١}{٣}$، (وَالسُّدُسُ) شەشێك $\frac{١}{٦}$.

(فَالنِّصْفُ) بەشی‌یەکەم: کە نیوەیە (فَرْضُ خَمْسَةٍ) بەشی پێنج جۆرە میراتگرانە: یەکەم: (اَلْبِنْتِ) بەشی کیژی‌مردووەکەیە، بەو مەرجەی بە تەنها بێ، واتە: نە خوشکو نە برای‌خۆی لەگەڵدا نەبێ. دووەم: (وَبِنْتِ الْإِبْنِ) بەشی کیژەکوڕی مردووەکەیە، بەو مەرجەی بە تەنها بێ، واتە: نە کیژی‌مردووەکەو نە خوشکو نە برای خۆی لەگەڵدا نەبێ.

سێ‌یەم: (وَالْأُخْتِ مِنَ الْأَبِ وَالْأُمِّ) بەشی خوشکی‌مردووەکەیە، کە لەدایکوباوکی بێ، بەو مەرجەی نە کیژی‌مردووەکەو نە هی کوڕی‌مردووەکەو نە خوشکو نە برای خۆی لەگەڵدا نەبێ. چوارەم: (وَالْأُخْتِ مِنَ الْأَبِ) بەشی خوشکی‌مردووەکەیە، کە تەنها لەباوکی بێ، بەو مەرجانەی گوتمان و هەم خوشکی لەدایکو باوکی‌مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ.

پێنجەم: (وَالزَّوْجِ) بەشی مێردی ئافرەتەمردووەکەیە (إِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ وَلَدٌ) بەو مەرجەی نە کیژو نە کوڕی ئافرەتەمردووەکەو، هەم (وَلَاوَلَدِابْنٍ) هی کوڕی ئافرەتەمردووەکەی لەگەڵدا نەبێ، جا لە خۆی بن، یان لە مێردێکی‌تر.

(وَالرُّبْعُ) بەشی‌دووەم: کە چوارێکە (فَرْضُ اثْنَيْنِ) بەشی دوو جۆرە میراتگرانە: یەکەم: (اَلزَّوْجِ) بەشی مێردی‌ئافرەتە مردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مێردەکە: کیژ، یان کوڕی ئافرەتەکەی لەگەڵدا بێ، جا لە خۆی بێ، یان لە مێردێکی‌تر (أَوْ وَلَدِالْإِبْنِ) یان کیژو کوڕی کوڕی‌ئافرەتەمردووەکەی لەگەڵدا بن.

دووەم: (وَهُوَ) هەروەها چوارێك (فَرْضُ الزَّوْجَةِ) بەشی ژنێکی‌مردووەکەیە (وَالزَّوْجَاتِ) هەروەها بەشی گشت ژنەکانی‌مردووەکەیە، بە یەکەوە بۆخۆیان بەشی ئەکەن (مَعَ عَدَمِ الْوَلَدِ) بەو مەرجەی مێردەکەی: کیژ، یان کوڕی‌خۆی نەبێ (أَوْ وَلَدِالْإِبْنِ) هەروەها کیژی‌کوڕ، یان کوڕی‌کوڕیشی نەبێ.

وَالثُّمنُ: فَرْضُ الزَّوْجَةِ وَالزَّوْجات مَعَ الْوَلَد أَوْوَلَدالابْنِ. وَالثُّلُثان فَرْضُ أَرْبَعَة: اَلْبِنْتَيْنِ، وَبِنْتَيِ الابْنِ، وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَب وَالأُمِّ، وَالأُخْتَيْنِ مِنَ الأَب. وَالثُّلُثُ فَرْضُ اثْنَيْن: اَلأُمِّ إذا لَمْ تُحْجَبْ، وَهُوَ لِلإثْنَيْن فَصاعِداً مِنَ الإخْوَة وَالأَخَوات مِنْ وَلَدالأُمِّ. وَالسُّدُسُ فَرْضُ سَبْعَة: اَلأُمِّ مَعَ الْوَلَد أَوْ وَلَدْالابْنِ أَوِاثْنَيْنِ فَصاعِداً مِنَ الإخْوَة وَالأَخَوات، وَهُوَ لِلْجَدَّة عِنْدَ عَدَمِ الأُمِّ،

(وَالـثُّمُنُ) بەشیسێیەم: کـە هەشتێکە (فَـرْضُ الزَّوْجَـةِ) بەشـی ژنێکیمردووەکەیـە (وَالزَّوْجاتِ) وە بەشی گشت ژنەکانیتریەتی، بە یەکەوە بەشی ئەکەن (مَـعَ الْوَلَـدِ) ئەگـەر مێردەکە کوڕ، یان کیژی هەبێ، جا لـەو ژنـە بـێ، یان لـە ژنێکیتـر (أَوْ وَلَـدِ الإبْـنِ) یـان کیژیکوڕ، یان کوڕیکوڕی هەبێ.

(وَالثُّلُثانِ) بەشیچوارەم: کە دووسێیەکە (فَرْضُ أَرْبَعَةِ) بەشی چوار جۆرە میراتگرانـە: یەکـەم: (اَلْبِنْتَـیْنِ) بەشی دوو کیـژە، یـان زیـاتر لـە دووان، بەو مەرجەی بـرای خۆیـان لەگەڵدا نەبێ. دووەم: (وَبِنْتَیِالإبْنِ) بەشی دوو کیژەکوڕ، یـان زیـاتر لـە دوو کیـژەکوڕە، بەو مەرجەی کیژی مردووەکەیان لەگەڵدا نەبێو برای خۆیان لەگەڵدا نەبێ.

سێیەم: (وَالأُخْتَیْنِ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) بەشی دوو خوشك، یان زیاترلـە دووانـە کـە لـە دایكو باوکی بن، بەو مەرجەی: کیژی مردووەکەو کیژیکوڕیمردووەکەو برایخۆیان لەگەڵدا نەبێ.

چوارەم: (وَالأُخْتَیْنِ مِنَ الأَبِ) بەشی دوو خوشك، یان زیاتر لە دووانـە کـە تـەنها لـە بـاوکی بن، بەو مەرجەی گوتمانو، هەروەها خوشکی لە دایكو باوکیش لەگەڵیاندا نەبێ.

(وَالثُّلُـثُ) بەشـی پێنجـەم: کـە سێیەکە (فَـرْضُ اثْنَـیْنِ) بەشـی دوو جـۆرە میراتگرانـە: یەکـەم: (اَلأُمِّ) بەشـیدایکیمردووەکەیە (إذا لَـمْ تُحْجَـبْ) بـەو مەرجـەی بەشـی کـەم نەکرێتەوە، واتـە: نـە کیـژو نـە کـوڕی مردووەکـەو نـە هیکوڕیمردووەکـەو، نـە دووان و نە زیاتر لە دووان خوشكو برای مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ.

دووەم: (وَهُوَ) هەروەها سێیەك (لِلإثْنَیْنِ) بەشی دووانە (فَصاعِداً) هەروەها بەشی زیاتر لە دووانە (مِنَ الإخْوة وَالأَخَواتِ) لە خوشكو برایەکانی مردووەکە (مِنْ وَلَدِ الأُمِّ) کـە تـەنها لە دایکی بن، وە جیاوازی نێر و مێ نیە.

(وَالسُّدُسُ) بەشیشەشەم: کە شەشێکە (فَرْضُ سَبْعَةِ) بەشی حـەفت جـۆرە میراتگرانـە: یەکەم: (الأُمِّ) بەشیدایکیمردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مردووەکە: کیژ، یان کوڕی خۆی هـەبێ (أَوْ وَلَـدِالإبْنِ) یـان کیـژیکوڕ، یـان کـوڕی کـوڕی هـەبێ (أَوْ إثْنَـیْنِ فَصـاعِداً) یـان دوو، یـان زیـاتر (مِـنَ الإخْـوة وَالأَخَـواتِ) لـە خوشـك، یـان لـە برایـەکانی مردووەکـە هـەبێ، جـا لـە دایـكو بـاوکی بـن، یـان تـەنها لـە بـاوکی، یـان تـەنها لـە دایکـی بـن. دووەم: (وَهُوَ) شەشێك (لِلْجَدَّةِ) بەشی داپیرەی مردووەکەیە (عِنْدَ عَدَمِ الأُمِّ) لەو کاتەی دایکی

وَلِبِنْتِ الاِبْنِ مَعَ بِنْتِ الصُّلْب، وَهُوَ لِلأُخْتِ مِنَ الأَبِ مَعَ الأُخْتِ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ، وَهُوَ فَرْضُ الأَبِ مَعَ الْوَلَدِ أَوْوَلَدِالاِبْنِ، وَفَرْضُ الْجَدِّ عِنْدَ عَدَمِ الأَبِ، وَهُوَ فَرْضُ الْواحِدِ مِنْ وَلَدِالأُمِّ. وَتَسْقُطُ الْجَدَّاتُ بِالأُمِّ، وَالأَجْدادُ بِالأَبِ، وَيَسْقُطُ وَلَدُالأُمِّ مَعَ أَرْبَعَة: اَلْوَلَد، وَوَلَدِالاِبْنِ، وَالأَبِ، وَالْجَدِّ. وَيَسْقُطُ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ مَعَ ثَلاثَة: الاِبْنِ، وَاِبْنِ الاِبْنِ، وَالأَبِ، وَيَسْقُطُ وَلَدُالأَبِ بِهَؤُلاءِ الثَّلاثَة، وَبِالأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ.

مردووەکە نەمابێ، جیاوازی نیە داپیرەکە: دایکیدایکی بێ، یان دایکیباوکی بێ، جا ئەگەر هەردوو داپیرەکان کۆ بونەوە، تەنها یەك شەشێکیان ئەدرێتێو بۆ خۆیان بەشی ئەکەن.

سێیەم: (وَلِبِنْتِ الإِبْنِ) هەروەها شەشێك بەشی یەك کیژە کوڕە، یان زیاتر لە یەك (مَعَ بِنْتِ الصُّلْبِ) ئەگەر کیژی مردووەکە هەبێ.

چوارەم: (وَهُوَ لِلأُخْتِ مِنَ الأَبِ) هەروەها شەشێك بەشی یەك خوشکە، یان زیاتر لە یەك خوشك کە تەنها لەباوکی بێ (مَعَ الأُخْتِ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) ئەگەر خوشکی لەدایکو باوکی هەبێ.

پێنجەم: (وَهُوَ فَرْضُ الأَبِ) هەروەها شەشێك بەشی باوکیمردووەکەیە (مَعَ الْوَلَدِ) ئەگەر مردووەکە کیژ، یان کوڕیخۆی هەبێ (أَوْ وَلَدِ الإِبْنِ) یان کیژیکوڕ، یان کوڕیکوڕی هەبێ.

شەشەم: (وَفَرْضُ الْجَدِّ) هەروەها شەشێك بەشی باپیرەیمردووەکەیە (عِنْدَ عَدَمِ الأَبِ) ئەگەر مردووەکە باوکیخۆی نەمابێو، کیژ، یان کوڕی هەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: مەبەست بە باپیرە: تەنها باوکیباوکو بە سەرەوەترە.

حەفتەم: (وَهُوَ فَرْضُ الْواحِدِ) شەشێك بەشی یەك کەسە (مِنْ وَلَدِ الأُمِّ) لە خوشك، یان برای دایکی.

(وَتَسْقُطُ الْجَدّاتُ) داپیرەکانیمردووەکە بێبەش ئەبن لە میرات (بِالأُمِّ) بە دایکی مردووەکە، جا داپیرەکە دایکیدایك بێ، یان دایکیباوك بێ، بەلام دایکیباوك بە باوکیش هەر بێبەش ئەبێ. (وَالأَجْدادُ) باپیرەکانیمردووەکە بێبەش ئەبن (بِالأَبِ) بە باوکی مردووەکە، چونکە نزیکترە.

(وَيَسْقُطُ وَلَدُالأُمِّ) هەروەها بێبەش ئەبێ خوشكو برای تەنها لەدایکی (مَعَ أَرْبَعَةٍ) بە چوار جۆرە کەس: (اَلْوَلَدِ) بە کیژو کوڕی مردووەکەو (وَوَلَدِالإِبْنِ) بە کیژو کوڕی کوڕی مردووەکەو (وَالأَبِ) بە باوکیمردووەکەو (وَالْجَدِّ) بە باپیرەی مردووەکە.

(وَيَسْقُطُ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ) برای لەدایکیوباوکی بێبەش ئەبێ (مَعَ ثَلاثَةٍ) بە سێ جۆرە کەس: (اَلإِبْنِ) بە کوڕی مردووەکەو (وَإِبْنِ الإِبْنِ) بە کوڕی کوڕیمردووەکەو (وَالأَبِ) بە باوکی مردووەکە. (وَيَسْقُطُ وَلَدُ الأَبِ) برای لە باوکی بێبەش ئەبێ (بِهَؤُلاءِ الثَّلاثَةِ) بەو سێ کەسانە: بە کوڕو بە کوڕیکوڕو بە باوك (وَبِالأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ) وە بە برای لە دایكو باوکی، چونکە بەهێزترە.

وَأَرْبَعَةٌ يُعَصِّبُونَ أَخَوَاتِهِمْ: اَلابْنُ، وَابْنُ الابْنِ، وَالأَخُ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ، وَالأَخُ مِنَ الأَبِ. وَأَرْبَعَةٌ يَرِثُونَ دُونَ أَخَوَاتِهِمْ: وَهُمُ الأَعْمَامُ، وَبَنُو الأَعْمَامِ، وَبَنُو الأَخِ، وَعَصَبَاتُ الْمَوْلَى الْمُعْتِقِ.

﴿ئاگاداری﴾: خوشك وەكو برای خۆی وایە: لەو بێبەشبوونەی باسمان كرد.
ئینجا بزانە: كوڕەبرای لەدایكو باوكی بێبەش ئەبێ: بە باوكو بە باپیرەو بە كوڕو بە كوڕیكوڕو بە برای لە دایكیو باوكیو بە برای لە باوكی، هەروەها كوڕەبرای لە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم شەشانەو بە كوڕەبرای لە دایكو باوكی.
هەروەها مامی لە دایكو باوكی بێبەش ئەبێ: بەم حەفتانەو بە كوڕەبرای لە باوكی، هەروەها مامی لە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم هەشتانەو بە مامی لە دایكو باوكی.
هەروەها كوڕەمامی لە دایكو باوكی بێبەش ئەبێ: بەم نۆیانەو بە مامی لە باوكی، هەروەها كوڕەمامی لە باوكی بێبەش ئەبێ: بەم دەیانەو بە كوڕەمامی لە دایكو باوكی.
(وَأَرْبَعَةٌ) چوار میراتگری نێرینە هەنە (يُعَصِّبُونَ أَخَوَاتِهِمْ) خوشكەكانیخۆیان ئەكەنە عەسەبە، واتە: ئەگەر ئەوان هەبن خوشكەكانیان بەشی دیاركراویان نادرێتێ، بەڵكو لەگەڵ برایەكانیان بە یەكەوە میراتیان ئەدرێتێ: هەر برایەك دوو ئەوەندەی خوشكەكەی ئەبا، جاری واش هەیە خوشكەكان لەگەڵ برایەكانیان بێبەش ئەبن، جاری واش هەیە بەشیان كەم ئەبێتەوە:
یەكەم: (اَلإِبْنُ) كوڕیمردووەكەیە، واتە: خوشكەكانیخۆی ئەكاتە عەسەبەو بەخۆی دوو ئەوەندەی خوشكەكەی ئەبا.
دووەم: (وَإِبْنُ الإِبْنِ) كوڕیكوڕە، ئەویش كیژە كوڕەكان ئەكاتە عەسەبە.
سێیەم: (وَالأَخُ مِنَ الأَبِ وَالأُمِّ) برای لە دایكو باوكییە.
چوارەم: (وَالأَخُ مِنَ الأَبِ) برای لە باوكییە. ئەوانەش خوشكەكانی خۆیان ئەكەنە عەسەبەو دوو ئەوەندەی خوشكەكانیان ئەبەن.
(وَأَرْبَعَةٌ) چوار جۆرە میراتگریتر هەنە (يَرِثُونَ) بەخۆیان میرات ئەگرن (دُونَ أَخَوَاتِهِمْ) بەڵام خوشكەكانیان میرات ناگرن (وَهُمْ) ئەو چوارانە:
یەكەم: (الأَعْمَامُ) مامەكانیمردووەكە، بەخۆیان میراتگرن، بەڵام خوشكەكانیان–كە پووری مردووەكەنە– میرات ناگرن.
دووەم: (وَبَنُو الأَعْمَامِ) كوڕە مامەكان، واتە: كیژی مام میرات ناگرێ.
سێیەم: (وَبَنُوالأَخْوَةِ) كوڕە برایەكان، واتە: كیژی برا میرات ناگرێ.
چوارەم: (وَعَصَبَاتُ الْمَوْلَى الْمُعْتِقِ) عەسەبەكانی گەورەی ئازادكەر، واتە: خوشكەكانی ئەوان میرات ناگرن.

(فَصْــلٌ) وَتَجُــوزُ الْوَصِــيَّةُ بِــالْمَعْلُومِ وَالْمَجْهُــولِ وَالْمَوْجُــودِ وَالْمَعْــدُومِ، وَهِيَ مِنَ الثُّلُث، فَإِنْ زادَ وُقِفَ عَلَى إجازَةِ الْوَرَثَة،

﴿ فَصْلٌ: له باسی وەسێت ﴾

واتــــە: خێرکردنێـــــك كـــە لــــە دوای مـــــردن جێبــــەجێ بكـــــرێ. جا بزانە: خێرکردن لە ژیاندا خێری زیاترە لەو خێرەی کە ئەیخاتە دوای مردن، بەلام ئەگەر لە ژیانیا نەیکرد، با وەسێت بکا: لە دوای مردن بۆی بکرێ ﴿عَنْ ابن عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنهُما: قالَ النَّبيُّﷺ: ما حَقُّ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُرِيدُ أَنْ يُوصِيَ فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَتَــيْنِ إلاَّ وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: باش نیە بۆ مرۆڤی موسولمان شتێکی هەبێو بیەوێ لە دوایمردن بیکاتە خێر: دوو شەوی بە سەردا بڕوا، بەلکو وا باشە وەسێتەکەی بنووسێ لە لایخۆی.

(وَتَجُوزُ الْوَصِيَّةُ) وەسێتکردن دروستە (بِالْمَعْلُومِ) بە شتی زانـدراو، وەك بلـێ: لـە دوای مردنم ئەم مەڕەم بۆ بکەنە خێر (وَالْمَجْهُولِ) هـەروەها دروستە بـە شتی نەزانـدراو، وەك بلـێ: لـە دوای مـردنم مـەڕێکم بـۆ بکەنـە خێـر (وَالْمَوْجُودِ) هـەروەها دروسـتە بـە شتی هەبووی، وەك بلێ: ئەم خانووەی ئێستام (وَالْمَعْدُومِ) هەروەها بـە شـتی هێشـتا نـەبوبێ، وەك بلێ: ئەو خانووەی لەمەودوا دروستی ئەکەم، لە دوای مردنم بیکەنە خێر.

(وَهِيَ) وەسێت (مِنَ الثُّلُثِ) لە سێیەکی مالیمردووەکە جێبەجێ ئەکرێ، واتە: ئەو مالەی لە ڕۆژی مردنی هەیەتی (فَإِنْ زادَ) جا ئەگەر ئەو وەسێتەی دایـنـابو، لـە سـێیەکی مالەکـە زیـاتر بـوو (وُقِـفَ) زێدەیەکـە ڕاگـەگیرێ (عَلَـى إجـازَةِ الْوَرَثَـةِ) لـە سـەر ڕێگـەدانی گشـت میراتگرەکان، واتە: ئەگەر ڕازی بون، گشتی جێبەجێ ئەکرێ، ئەگەر ڕازی نەبون، تـەنها تا سێیەکیمالەکە جێبەجێ ئەکرێو لە سێیەك زیاتر ئەگەڕێتەوە بۆ میراتگرەکانی، جـا ئەگەر هەندێکیان ڕازی بـونو ئـەوانیتر ڕازی نـەبون، ئـەوە تـەنها بەشـی ڕازیبووەکـان وەسێتەو، هیئەوانیتر میراتەو تەنها بۆ خۆیانە.

﴿عَنْ سَعد بن أَبِيوَقّاصﷺ: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّﷺ عَنِ التَّصَدُّق بِثُلُثَيْ مَالِه؟ فَلَمْ يُجِــزْهُ، وَبِشَطْرِه؟ فَلَمْ يُجِزْهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ عَنِ الثُّلُث؟ فَقالَ النَّبِيُّﷺ: اَلثُّلُثُ، وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّــكَ إِنْ تَذَرْ وَرَثَتَكَ أَغْنِياءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾ رواهالشيخان، (سَعد)- خوا لێی ڕازی بێ- لـە نەخۆشـیدا گوتیـە پێغەمبـەرﷺ: ئایـا دوو بەشـی مـالم بکەمـە خێـر؟ فەرمووی: نا. گوتی: نیوەی مالم؟ فەرمووی: نا. گوتی: ئەدی سێیەکی مالم؟ فـەرمووی: سێیەك باشەو زۆریشە، تۆ ئەگەر میراتگرەکانت بـە دەولەمەنـدی بـەجێ بهێلـی، باشـترە لەوەی هەژار بنو دەرۆزە بکەن.

وَلاَ تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوارِث إلاَّ أَنْ يُجيزَها باقي الْوَرَثَةِ، وَتَصحُّ الْوَصِيَّةُ: مِنْ كُلِّ بالِغٍ، عاقِلٍ، لِكُلِّ مُتَمَلِّك، وَفي سَبيلِ اللهِ تَعالى.
وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ إِلَى مَنِ اجْتَمَعَتْ فيهِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلإِسْلامُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالأَمانَةُ.

(وَلاَ تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوارِثٍ) دروست نیەو نابێ وەسیێت بۆ میراتگر (إلاّ أنْ يُجيزَها باقي الْوَرَثَة) مەگەر میراتگرەکانیتر ڕازی بن ﴿عَنْ أبي أُمامَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ وَصِيَّةَ لِوارِثٍ إلاّ أنْ يَشاءَ الْوَرَثَةُ﴾ رواه الدارقطني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە وەسیێت بۆ میراتگر، مەگەر میراتگرەکانیتر ڕازی بن.
(وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ) وەسیێتکردن دروستە (مِنْ كُلِّ بالِغٍ) لە لایەن هەر کەسێکەوە کە بلۆغی بوبێ (عاقِلٍ) عەقڵی هەبێ، بەڵام مەرج نیە وەسیێتکەرەکە موسوڵمان بێ.
(لِكُلِّ مُتَمَلِّكٍ) وەسیێت دروستە بۆ هەر شتێك کە بگونجێ ببێتە خاوەن ماڵ، کەوابوو: وەسیێت دروست نیە: بۆ ئاژەڵو بۆ مردوو و بۆ شتێ کە هێشتا نەبوبێ.
وە هەروەها پێویستە وەسیێت بۆکراوەکە: دیارکراوبێ، کەوابوو: دروست نیە بڵێ: بۆ یەکێك لەم دووانە.
(وَفي سَبيلِ اللهِ تَعالَى) هەروەها وەسیێت دروستە بۆ ڕێگای خوا: وەکو دروستکردنی مزگەوتو چاککردنی ڕێگەو، بەرژەوەندی هەژاران. بەڵام ئاگادار بە: وەسیێت دروست نیە بۆ لایەنێکی وەها کە گوناهی تێدابێ.

﴿ باسی سەروەسیێت ﴾

سەروەسیێت ئەو کەسەیە: کە وەسیێتکەر وەسیێتی لە لا ئەکا بۆ ئەوەی کاروباری دوای مردنی بۆ جێبەجێ بکا: وەکو قەرزدانەوەو جێبەجێکردنی وەسیێتو ئاگاداری ماڵو منداڵەکانی، جا دایکی منداڵەکان بۆ پەروەردەی منداڵەکان لە هەموو کەس لەپێشترە ئەگەر مەرجەکانی لێبێنەجێ.
(وَتَصِحُّ الْوَصِيَّةُ) وەسیێتکردن دروستە (إلَى مَنْ) لە لای ئەو کەسەی (اجْتَمَعَتْ فيهِ) کە تێیدا کۆ بێتەوە (خَمْسُ خِصالٍ) پێنج ڕەوشت:
یەکەم: (الإسْلامُ) ئیسلام بێ. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالأمانَةُ) ئەمین بێ.
هەروەها پێویستە سەری لە کاروباری ژیان دەربچێو دادپەروەر بێو دوژمنی منداڵەکان نەبێ.
﴿پاشکۆ﴾: پەشیمانبوونەوە لە وەسیێت کردنو لە سەروەسیێت دانان دروستە.

*   *   *

(كِتابُ النِّكَاحِ وَمَا يَتعَلَّقُ بِهِ مِنَ الأَحْكامِ وَالقَضَايَا)

اَلنِّكاحُ مُستَحَبٌّ لِمَنْ يَحتاجُ إِلَيْهِ، وَيَجُوزُ لِلحُرِّ أَنْ يَجمَعَ بَينَ أَربَعِ حَرائِرَ، وَلِلْعَبْدِ بَيْنَ اثْنَتَيْنِ، وَلاَ يَنكِحُ الْحُرُّ أَمَةً إِلاَّ بِشَرْطَيْنِ: عَدَمُ صَداقِ الْحُرَّةِ، وَخَوْفُ الْعَنَتِ.

﴿ كِتابُ النِّكاحِ: ئەم پەڕتووكە باسی ژن مارەكردن ئەكا ﴾

(وَما يَتَعَلَّقُ بِهِ) وە باسی ئەو شتانە ئەكا: كە پەیوەندییان بە مارەكردنەوە هەیە: (مِنَ الأَحْكامِ) لە بڕیارەكانیشەرعو (وَالْقَضايا) لە ڕوداوەكانیتری مارەكردن.

(اَلنِّكاحُ) ژن هێنانو شوو كردن (مُسْتَحَبٌّ) سوننەتە (لِمَنْ) بۆ پیاو و ئافرەتێكی وەها: كە (يَحْتاجُ إِلَيْهِ) پێویستی بە جیماع هەبێ، واتە: دڵیان بۆ بچێ، پیاوەكە توانای ژن هێنانی هەبێ، ئافرەتەكە پێویستی بە بەخێوكردن هەبێ، یان مەترسی لە داوێن پیسان هەبێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ مَسْعُودٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قالَ: يَا مَعْشَرَ الشَّبابِ مَنِ اسْتَطاعَ مِنكُمُ الْباءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هۆ كۆمەڵی لاوەكان هەر كەسێك لە ئێوە توانای ژن هێنانی هەیە، با ژن بهێنێ، چونكە ژن هێنان باشتر چاو و داوێنتان لە حەرام ئەپارێزێ.

ئینجا بزانە: سوننەتە پیاو ئافرەتێكی ئایین پەروەر بێنێ، ئافرەتیش شوو بە پیاوێكی ئایین پەروەر بكا، هەروەها سوننەتە ئافرەتەكە: كچ بێو لە نەتەوەیەكی باش بێو مارەییەكەی سووك بێو خزمێكی زۆر نزیك نەبێو لەو جۆرە ئافرەتانە بێ: كە بە زۆری زلو زگ ئەكەن.

(وَيَجُوزُ لِلْحُرِّ) دروستە بۆ پیاوی ئازاد: (أَنْ يَجْمَعَ) كۆ بكاتەوە لە ژێر مارەو تەلاقی خۆیدا (بَيْنَ أَرْبَعِ حَرائِرَ) چوار ئافرەتی ئازاد، واتە: دروستە لە یەك كاتا پیاو چوار ژنی بەیەكەوە هەبن، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً﴾ ئەو ئافرەتانەی لێتان حەڵاڵن بە دڵی خۆتان لە خۆتانیان مارە بكەن، جا یەك بێ، دوو بن، سێ بن، چوار بن، بەڵام ئەگەر ترستان هەبوو كە بە دادپەروەری لە نێوانیاندا نەجولێنەوە، تەنها یەك ئافرەت مارە بكەن.

(وَلِلْعَبْدِ) هەروەها دروستە بۆ كۆیلە (بَيْنَ اثْنَتَيْنِ) كە دوو ئافرەتی هەبن لە یەك كاتا، چونكە كۆیلە بە نیوەیئازاد داندراوەو سەحابەش-خوا لێیان ڕازی بێ- لە سەر ئەوە یەكدەنگن.

(وَلاَ يَنْكِحُ الْحُرُّ أَمَةً) دروست نیە پیاوی ئازاد ئافرەتی كۆیلە، واتە: (جارية) لە خۆی مارە بكا (إِلاَّ بِشَرْطَيْنِ) تەنها بە دوو مەرج دروستە:

یەكەم: (عَدَمُ صَداقِ الْحُرَّةِ) توانای نەبێ مارەیی ئافرەتێكی ئازاد بدا.

دووەم: (وَخَوْفُ الْعَنَتِ) مەترسی هەبێ كە تووشی زینا ببێ، وە هەروەها ئەبی كۆیلەكە موسوڵمان بێو، نابێ هیچ ئافرەتی ئازادی لە ژێر مارەییدا بێ.

وَنَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى الْمَرْأَةِ عَلَى سَبْعَةِ أَضْرُبٍ، أَحَدُهَا: نَظَرُهُ إِلَى أَجْنَبِيَّةٍ لِغَيْرِ حاجَةٍ فَغَيْرُجائِزٍ.
وَالثَّانِي: نَظَرُهُ إِلَى زَوْجَتِهِ أَوْ أَمَتِهِ فَيَجُوزُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَاعَدَا الْفَرْجَ مِنْهُمَا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو مەرجانە بۆ ئەوە بوو: کە(جاریة)ی کەسێکیتر لە خۆی مارە بکا، بەڵام (جاریة)ی خۆی ئەو مەرجانەی ناوێ‌و بە بێمارەکردن دروستە جیماعی لەگەڵ بکا.

﴿باسی تەماشاکردنی ئافرەت‌و پیاو﴾

(وَنَظَرُ الرَّجُلِ) تەماشاکردنی پیاوی بلوغ بوو (إِلَى الْمَرْأَةِ) بۆ ئافرەت (عَلَى سَبْعَةِ أَضْرُبٍ) حەفت بەشە (أَحَدُها) یەکەم: (نَظَرُهُ) تەماشاکردنی پیاوە (إِلَى أَجْنَبِيَّةٍ) بۆ ئافرەتی بێگانە (لِغَيْرِ حاجَةٍ) بە بێ‌پێویستی (فَغَيْرُ جائِزٍ) ئەو تەماشاکردنە دروست نیە، هەرچەند دەماریشی هەڵنەستێ، یان ئافرەتەکە پیرو ناشیرین بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ بە پیاوانی خاوەن باوەڕ بڵێ: با چاوی خۆیان بنوقێنن‌و تەماشای ئافرەتی بێگانە نەکەن‌و داوێنی خۆیان بپارێزن‌و لە حەڕام بە کاری نەهێنن.

﴿ئاگاداری﴾: حەڕامە ئافرەت تەماشای پیاوی بێگانە بکا، هەروەها واجبە گشت ئەندامەکانی خۆی داپۆشێ ئەگەر بزانێ پیاوی بێگانە تەماشای ئەکا، واتە: ئەو زانایانەی فەرموویانە: (واجب نیە ئافرەت ڕووخساری‌خۆی داپۆشێ بەڵکو سوننەتە). مەبەستیان ئەوەیە: بەو مەرجەی دڵنیابێ کە پیاوی بێگانە تەماشای ناکا، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ ئەی پێغەمبەرﷺ بە ئافرەتانی خاوەن باوەڕ بڵێ: با چاوی خۆیان بنوقێنن‌و تەماشای پیاوی بێگانە نەکەن، داوێنی خۆیان بپارێزن‌و لە حەڕام بە کاری نەهێنن.

هەر لە دوای ئەو ئایەتەش خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ...﴾ پێیان بڵێ: با جوانی‌خۆیان بۆ هیچ کەسێك ئاشکرا نەکەن جگە لە مێردی خۆیان‌و...تا کۆتایی مەحڕەمەکانی خۆیان.

ئەمەش شتێکی ئاشکرایە: کە ڕووخسار جوانترین ئەندامی ئافرەتە، کەوابوو: ئەبێ ئەو جوانی‌یە لە بێگانە بشارێتەوە ﴿عَنْ أَسْمَاءَرَضِيَ اللهُ عَنها: كُنَّا نُغَطِّي وُجُوهَنا مِنَ الرِّجَالِ﴾ رواه الحاكم علی شرط الشیخین، (أسماء) ئەفەرموێ: ئێمە ڕووخساری خۆمان لە پیاوی بێگانە دائەپۆشی، واتە: لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ.

(وَالثَّانِي) دووەم: (نَظَرُهُ إِلَى زَوْجَتِهِ) تەماشاکردنی پیاوە بۆ ژنی خۆی (أَوْ أَمَتِهِ) یان بۆ (جاریة)ی خۆی (فَيَجُوزُ أَنْ يَنْظُرَ) دروستە تەماشای هەموو لەشیان بکا (إِلَى ماعَدَا الْفَرْجَ مِنْهُما) جگە لە ئەندامی میزکردن نەبێ، واتە: تەماشاکردنی ئەندامی میزکردن هی ئافرەتی خۆی مەکروهە‌و حەڕام نیە.

وَالثَّالثُ: نَظَرُهُ إلىَ ذَوات مَحارِمه أوْ أمَتِه الْمُزَوَّجَة فَيجُوزُ فِيمَاعَدا مـا بَـيْنَ السُّـرَّة وَالرُّكْبَـة. وَالرَّابِــعُ: اَلنَّظَــرُ لأجْــلِ النِّكـاحِ فَيَجُــوزُ إلىالْوَجْــه وَالْكَفَّــينِ. وَالْخـامِسُ: اَلنَّظَــرُ لِلْمُــداواة فَيَجُــوزُ إلىَالْمَواضِــعِ الَّتِــى يَحْتـاجُ إلَيْهَـا. وَالسَّادِسُ: اَلنَّظَرُ لِلشَّهادَة أوْ لِلْمُعامَلَة فَيَجُوزُ النَّظَرُ إلىَ الْوَجْه خَاصَّةً.

(وَالثَّالِثُ) سىٰيەم: (نَظَرُهُ) تەماشاكردنى پياوە (إلى ذَواتِ مَحارِمِه) بۆ ئـەو ئافرەتانـەى مەحرەمى خۆيەتى: وەكو دايكو خوشكو كيژو پـوور (أوْ أمَتِـهِ الْمُزَوَّجَـة) هـەروەها بۆ (جارية)ى خۆى كە لە كەسێكىترى مارە كردوە (فَيَجُوزُ) دروستە بنـوارێ (فِيما عَدا ما بَيْنَ السُّرَّةِ وَالرُّكْبَةِ) بۆ هەموو ئەنداميان جگە لە نێوان ئەژنۆ و ناوكيان نەبێ، بەلاّم ئەگەر دەمارى هەڵئەستا، حەرامە تەماشاى دەستو ڕووخساريشيان بكا.

(وَالرَّابِعُ) چوارەم: (اَلنَّظَرُ) تەماشاكردنى ئافرەتە (لأجْلِ النِّكاحِ) بۆ ئەوەى لە خۆى مـارە بكا (فَيَجُوزُ) دروستە تەماشـاى بكـا، بـەڵكو سـوننەتە (إلـى الْوَجْـهِ وَالْكَفَّيْنِ) تەماشـاى ڕووخسـارو لەپـە دەسـتەكانى بكـا، چـونكە جـوانى لـە ڕووخسـارى دەرئەكـەوێو نـەرمو تۆڵيش لە دەستەكانى دەر ئەكـەوێ ﴿عَنِ الْمُغيرَةِﷺ: أنَّهُ خَطَبَ امْرَأَةً فَقالَ النَّبِـيُّﷺ: أُنْظُرْ إلَيْها فَإنَّهُ أحْرَى أنْ يُؤْدَمَ بَيْنَكُمـا﴾ رواهالترمذي، (مُغيرة) ژنێكـى داخـواز كـرد، پێغەمبەرﷺ فەرمووى: تەماشاى بكە، چونكە ئەو تەماشـاكردنە ئەبێتـە هـۆى گونجـانو بەردەوامبوونى خۆشەويستى لە نێوانتاندا.

ئينجا بزانە: دروستە زياتر لە جارێكو دوو جار تەماشاى بكا بـە نيـازى مـارەكردن، جـا ئەگەر نەگونجا بەخۆى تەماشاى بكا، با دايكىخۆى، يان خوشكىخۆى، يان مەحرەمێكى ئافرەتەكە بنێرێ تاكو لە جياتىى تەماشاى بكاو پىێ بڵێ چۆنە.

(وَالْخامِسُ) پێنجەم: (اَلنَّظَرُ لِلْمُداواةِ) تەماشـاكردنى ئافرەتـە بـۆ دەرمـانكردن (فَيَجُوزُ) دروستە بۆ پياو و ئافرەت (إلَى الْمَواضِعِ الَّتى) تەماشاى ئەو شوێنانەىيەكترى بكـەن كـە (يَحْتاجُ إلَيْها) پێويستيان بە دەرمانكردن هەيە، بەو مەرجەى بۆ ئەو جـۆرە دەرمانكردنـە ئافرەت دەست نەكەوێو لە كاتى دەرمانكردن مەحرەمێك، يان ئـافرەتێكىتر لـەوێ بـێ، بەلاّم تا موسوڵمان هەبێ، نابێ لە لاىكافر خۆى دەرمان بكا.

(وَالسَّادِسُ) شەشـەم: (اَلنَّظَرُ) تەماشاكردنە (لِلشَّهادَةِ) بۆ شاهيدى لە سەردانو بۆ كردنـە شاهيد (أوْ لِلْمُعامَلَةِ) يان بۆ كڕينو فرۆشتنو ئاڵوگۆڕىيـەكانىتر (فَيَجُـوزُ النَّظَـرُ) دروسـتە تەماشاى يەكترى بكـەن (إلـى الْوَجْـهِ خاصَّـةً) تـەنها تەماشـاى ڕووخسـار بكـەن، چـونكە ئادەميزاد بە ڕووخسار ئەناسرێتەوە.

وَالسَّابِعُ: اَلنَّظَرُ إِلى الأَمَةِ عِنْدَ ابْتِياعِهَا فَيَجُوزُ إِلَى الْمَواضِعِ الَّتِي يَحْتَاجُ إِلَى تَقْلِيبِهَـا.
(فَصْلٌ) وَلاَ يَصِحُّ عَقْدُ النِّكَاحِ إِلاَّ بِوَلِيٍّ وَشَاهِدَيْ عَدْلٍ،

(وَالسَّابِعُ) حەفتەم: (اَلنَّظَرُ إِلَى الأَمَةِ) تەماشاکردنی(جارية)يە، واتە: کۆیلە (عِنْدَ إِبْتِياعِها) کاتی کڕینی (فَيَجُوزُ) دروستە (إِلَى الْمَواضِعِ الَّتِي) تەماشای ئەو شوێنانەی بکا کە (يَحْتاجُ إِلَى تَقْلِيبِها) پێویستیان بە هەڵگێڕو وەرگێڕ هەیە، جگە لە ئەژنۆ و ناوك.

﴿پاشکۆ﴾ بزانە: تەماشاکردنی ڕووخسار لە کاتی فێرکردنی‌خوێندن، یان فێرکردنی کارکردن دروستە، بەو مەرجەی ئەو جۆرە فێرکردنە پێویست بێو لە پەنای پەردەوە نەگونجێو هیچ مەحرەمی‌خۆی نەبێ فێری بکا.

ئینجا بزانە: حەرامە ئافرەتی موسوڵمان ڕێگا بدا ئافرەتی کافر تەماشای بکا، هەروەها حەرامە ئافرەتو پیاوی بێگانە دەست لە هەر ئەندامێکی یەکتری بدەنو حەرامە دەست بخەنە دەستی یەکتر، هەروەها حەرامە دوو ئافرەت، یان دوو پیاو لەگەڵ یەکتری بخەون بە ڕووتی، یان بە جلەوە ئەگەر دەماریان لێك هەڵسێ، هەروەها حەرامە پیاو تەماشای عەورەتی پیاو بکا، ئافرەت تەماشای عەورەتی ئافرەت بکا، کە لە باسی نوێژ باسمان کرد.

هەروەها کە منداڵەکان تەمەنیان بووە دە ساڵ، واجبە: نێر و مێ لێك جیا بکرێنەوە لە خەوتن، جا بابو کیژ بن، یان دایکو کوڕ بن، یان خوشکو برا بن، هەر وەك لە (باسی پەروەردەی‌منداڵ)دا بە بەڵگەوە ڕابرا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ڕوکنەکانی ژن مارە کردن ﴾

بزانە: ژن مارەکردن لە پێنج ڕوکن پێك دێ: یەکەم: مێرد. دووەم: ژن. سێیەم: (وَلِی)، واتە: سەرپەرشتکاری ژن. چوارەم: دوو شاهید. پێنجەم: گفتوگۆی مارەبڕین.

ئینجا بزانە: مەرجە -بۆ دروستبوونی مارەکردن- بزاندرێ: ئەو ژنە لەو پیاوە حەڵاڵەو ئەبی دیاری بکرێ ژنەکە کامەیەو پیاوەکە کامەیە، نابێ هیچیان لە ژێر ئیحرامدا بنو نابێ مارەبڕینەکە بە زۆرەملێ بێو نابێ ئافرەتەکە لە ژێر مارەو (عِدَّة)ی کەسێکی‌تردا بێ.

﴿ باسی وەلی‌و شاهید ﴾

(وَلاَ يَصِحُّ) دروست نیە (عَقْدُ النِّكاحِ) مارەبڕین (إِلاَّ بِوَلِيٍّ) تەنها بە مارەبڕینی (وَلِی) -واتە: بە سەرپەرشتکاری ئافرەتەکە- نەبێو (وَشاهِدَيْ عَدْلٍ) تەنها بە ئامادەبوونی دوو شاهیدی دادپەروەر نەبێ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ نِكاحَ إِلاَّ بِوَلِيٍّ وَشاهِدَيْ عَدْلٍ﴾ رواه أحمد وابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هیچ مارەبڕینێك دروست نیە تەنها بە (وَلِی)و دوو شاهیدی دادپەروەر نەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: ئەگەر ئافرەت بلۆغی بوو و عاقڵ بوو، سەرپەخۆیەو بۆی دروستە: هەر بەخۆی -لە لای دوو شاهید- خۆی لە پیاوێك مارە بکا،

وَيَفْتَقِرُ الْوَلِيُّ وَالشَّاهِدانِ إلَى سِتَّةِ شَرَائِطَ: اَلإِسْلاَمُ، وَالْبُلوغُ، وَالْعَقلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورَةُ، وَالْعَدَالَةُ. إلاَّ أنَّهُ لاَ يَفْتَقِرُ نِكَاحُ الذِّمِّيَّةِ إلَى إسْلاَمِ الْوَلِيِّ، وَلاَ نِكاحُ الْأَمَةِ إلَى عَدَالَةِ السَّيِّدِ.

هەم بۆی دروستە یەکێکیتر بکاتە وەکیل: تاکو لە پیاوێک مارەی بکا، وە لەو دوو مەسەلەیەدا جیاوازی کچو بێوەژن نیە.

(وَيَفْتَقِرُ الْوَلِيُّ) پێویستی هەیە (وَلِی)ی ژنەکە (وَالشّاهِدانِ) وە هەردوو شاهیدەکان (إلى سِتَّةِ شَرائِطَ) شەش مەرجیان لێبێنە جێ:

یەکەم: (الإِسْلاَمُ) موسوڵمان بن، واتە: کافر نابێتە شاهیدو، نابێ ژنیش لە یەکێکیتر مارە بکا. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلوغیان بوبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عاقڵ بن، واتە: منداڵو شێت نابنە شاهیدو ناتوانن ژنیش مارە بکەن: نە لە خۆیانو نە لە کەسێکیتر، هەروەها ئەو کەسەی لە بەر پیری هۆشی تێك چووە، نابێ ژن مارە ببڕێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ، واتە: کۆیلە نابێتە شاهیدو نابێتە (وَلِی)ی ژنەکە. پێنجەم: (وَالذُّكُورَةُ) نێرینە بن، واتە: ئافرەت نابێتە شاهیدی مارەبڕینو ناشتوانێ مارەی ژن ببڕێ.

شەشەم: (وَالْعَدالَةُ) دادپەروەر بن، واتە: گوناهیگەورەیان نەبێو سوور نەبن لە سەر گوناهی بچووکو خوو و ڕەووشتی نالەباریان نەبێ، کەوابوو: (فاسق) نابێتە شاهیدو نابێ مارەی ژنیش ببڕێ.

(إلاَّ أنَّهُ) بەڵام ئەو جیاوازییە هەیە (لاَ يَفْتَقِرُ نِكاحُ الذِّمِّيَّةِ) پێویست نیە بۆ مارەبڕینی ئافرەتی کافری ژێر پەیمان (إلَى إسْلاَمِ الْوَلِيِّ) کە (وَلِی)یەکەی موسوڵمان بێ (وَلاَ نِكاحُ الأَمَةِ) هەروەها پێویست نیە بۆ مارەبڕینی (جارية)، واتە: کۆیلە (إلَى عَدالَةِ السَّيِّدِ) کە گەورەکەی دادپەروەر بێ.

﴿ئاگاداری﴾: لە مەزهەبیئیمامی(حنفی)دا دروستە: بە دوو شاهیدی فاسقو بە (وَلِی)ی فاسق ئافرەت مارە ببڕێ، وە زۆر لە زانایانی مەزهەبی(شافعي)ش ئەو (فتوا)یەیان داوە، کەوابوو: بۆ ئەم سەردەمە چارەمان نیە ئەبێ بە فەرموودەی ئەوانە ڕەفتار بکەین، چونکە دادپەروەر ئەمڕۆ کەم دەست ئەکەوێ، جا پێویستە: ژنو مێردو (وَلِی)و شاهیدەکان-گشتیان-لەو فەرموودەیە ئاگادار بکرێنو بڵێن: ئێمە بەم (فتوا)یە ڕازین: کە (دروستە ژن مارە بکرێ بە شاهیدی فاسق و بە وەلی فاسق). بۆ ئەوەی مارەبڕینەکە دروست ببێ.

﴿ئاگادارییەکیتر﴾: مەرجە: ئەبێ شاهیدەکان گوێیان لە گفتوگۆی مارەبڕین ببێو نابێ کوێر بنو ئەبێ ژنو مێردەکە بناسن، جا ئەوەش بزانە: دروستە کوڕی ژنو مێردەکە، یان باپیرەی ژنو مێردەکە، یان مامیهەردووکیان، یان برایان، یان دوژمنیان، یان باوکیمێردێکی بالغبوو- ئەوانە- گشتیان دروستە ببنە شاهیدی مارەبڕین.

﴿ باسی گفتوگۆی ماره برِین ﴾

پێویسته له دانیشگای مارەبڕیندا چوار کەس ئامادە بن: دووانیان شاهید بن و گوێ له گفتوگۆ بگرن. وه یەکێکیان (وَلی)ی ئافرەتەکە بێ-یان وەکیلی (وَلی)یەکە بێ- بۆ ئەوەی گفتوگۆیەکە بکا. وه یەکێکیان مێردەکە-یان وەکیلی مێردەکە-بێ و وەڵامی گفتوگۆیەکە بداتەوە.

ئینجا بزانە: سوننەتە یەکێك لەو چوارانە، یان کەسێکیتر-پێش ماره برِین- ئەم ووتارە بخوێنێتەوە: ﴿إِنَّ الْحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَستَعِينُهُ وَنَستَغفِرُهُ وَنَعُوذُ بِهِ مِن شُرُورِ أَنْفُسنا مَنْ يَهْدِ اللهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَهادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَّإِلَهَ إلاَّاللهُ وَحْدَهُ لاَشَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، (يَاأَيُّهَاالنَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوااللهَ الَّذِى تَسَائَلُونَ بِهِ وَالأَرْحَامَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا)، (يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوااتَّقُوااللهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ)، (يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوااتَّقُوااللهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَدِيدًا، يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًاعَظِيمًا)﴾ رواه أصحاب السنن.

هەروەها بزانە: پێویستە بۆ مارەبڕین: یەکێك لەم دوو ووشانە بگوترێ-کە لە قورئانی پیرۆزدا بە کار هاتون-کە ووشەی (تَزْوِيج)ە واتە: لەگەڵ جووتکردن، یان ووشەی (إنْكاح)، واتە: کردنە ژن ﴿عَنْ جابرﷺ: قالَ النَّبِىُّﷺ: إِتَّقُوااللهَ فِىالنِّسَاءِ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمانِ اللهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِاللهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە خوا بترسن لەگەڵ ژنەکانتان باش بن، چونکە بە ئەمینداریەتی خوا ئەوانتان وەرگرتون و بە ووشەی خوایگەورە داوێنی ئەوانتان حەڵاڵ کردوە.

ئینجا بزانە: گۆڕینی ئەو دوو ووشەیە بۆ هەموو زمانێکیتر دروستە، بۆ وێنە: کاك نەوزادی باوکی کیژەکە بڵێ: (کاك ئازاد، ئەوا خانزادی کیژم کردە ژنی تۆ و لەگەڵ تۆم جووت کرد بە دە میسقالی زێڕ مارەیی). ئینجا کاك ئازاد وەڵام بداتەوە و بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی کیژت بە ژن بۆ خۆم و بە جووت لەگەڵ خۆم بەو مارەییەی گوتمان).

وە ئەگەر وەکیل مارەی ئەبڕی، با وەکیلەکە بڵێ: (ئەوا خانزادی کیژی کاك نەوزادم بە وەکیلایەتیەوی کردە ژنی تۆ و لەگەڵ تۆم جووت کرد بە ئەوەندە مارەییە). ئینجا مێردەکەش لە وەڵامدا بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی کیژی کاك نەوزاد بە جووت لەگەڵ خۆم بە ژن بۆ خۆم...).

یان بڵێتە وەکیلیمێردەکە: (ئەوا خانزادی کیژم دایە کاك ئازاد بە ژنایەتی و لەگەڵ ئەویم جووت کرد...). ئینجا وەکیلیکاك ئازاد لە وەڵامدا بڵێ: (قبوڵم کرد خانزادی

(فَصْلٌ) وَأَوْلَى الْوُلاَةِ اَلأَبُ، ثُمَّ الْجَدُّ أَبُ الأَبِ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ، ثُمَّ ابْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ، ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ، ثُمَّ الْعَمُّ، ثُمَّ ابْنُهُ عَلَى هَذَاالتَّرْتِيبِ،

کیژی تۆ بە ژن بۆ کاك ئازاد و بە جووت لەگەڵ کاك ئازاد بە وەکیلایەتیوی بە ئەومنده مارهیه).

﴿پاشکۆ﴾: لە دوای مارەبڕین سوننەتە پیرۆزبایی لە ژنو مێردەکە بکرێو دوعای باشیان بۆ بکرێو بڵێ: ﴿بَارَكَ اللهُ لَكَ وَبارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُما فِيْ خَيْرٍ﴾ رواه الترمذي، خوا لە یەکتریتان پیرۆز بکاو بە خۆشیو شادی لەگەڵ یەکتریتان کۆ بکاتەوە.

ئینجا کە ژنەکەی گواستەوەو چوونە ژووری زاواو بووك، سوننەتە زاوا مووی پێشە سەری بووکەکە بگرێو بڵێ: خوا لە یەکتریمان پیرۆز بکاو بە خۆشی لەگەڵ یەکتریمان کۆ بکاتەوە. ئینجا بڵێ: ﴿أَللّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَها وَخَيْرَ ما جَبَلْتَها عَلَيْهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّها وَشَرِّ ما جَبَلْتَها عَلَيْهِ﴾ رواه‌ابوداود.

ئینجا هەموو جارێك کە ویستیان جیماع بکەن، با نەختێك ماچو دەستبازی بکەنو هەردووکیان پێش جیماعکردن بڵێن: ﴿بِسْمِ اللهِ أَللّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطانَ ما رَزَقْتَنا﴾ رواه‌الشیخان. جا ئەگەر پیاوەکە پێشدا ڕەحەت بوو و ئاوی هات، با هەڵنەستێ تا ئافرەتەکەش ڕەحەت ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: خۆ ڕەحەتکردنی ژنو مێرد بە دەستی یەکتری، یان بە هەر ئەندامێکیتری یەکتری دروستە، بەڵام خۆ ڕەحەتکردن بە دەستی خۆی، یان کەسێکیتر، یان بە ئەندامێکیتری لەش دروست نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ﴾ ئەو کەسانەی دامێنی خۆیان ئەپارێزن جگە لە ڕابواردنی لەگەڵ ژنەکانی خۆیان...ئەوانە لە بەهەشتدا ڕێزدارن.

هەروەها پێغەمبەرﷺ ئەفەرموێ: ﴿فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ﴾ رواه‌الشیخان، هەر کەسێك توانای ژن هێنانی نەبو، با بەڕۆژوو بێ. واتە: ئەگەر خۆ ڕەحەتکردن بەم جۆرە دروست بووایە، پێغەمبەرﷺ ڕێگای ئەداو فەرمانی بەڕۆژووبوونی نەئەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی لە پێشترین(وَلِی) بۆ مارە بڕین ﴾

(وَأَوْلَى الْوُلاَةِ) لەپێشترین (وَلِی) بۆ مارەبڕین (اَلأَبُ) باوکی ژنەکەیە (ثُمَّ الْجَدُّ أَبُوالأَبِ) ئینجا ئەگەر باوکی نەبو، باوکی باوك (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا برای ژنەکە لە دایكو باوکی (ثُمَّ الأَخُ لِلأَبِ) ئینجا برای ژنەکە تەنها لە باوکی (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ وَالأُمِّ) ئینجا کوڕەبرای لە دایكو باوکی (ثُمَّ إِبْنُ الأَخِ لِلأَبِ) ئینجا کوڕەبرای لە باوکی (ثُمَّ الْعَمُّ) ئینجا مامی لە دایكو باوکی، ئینجا مامی لە باوکی (ثُمَّ ابْنُهُ) ئینجا کوڕەمام (عَلَىهَذاالتَّرْتِيبِ) لە سەر ئەو ڕیزە، واتە: کوڕە مامی لە دایكو باوکی لەپێشترە لە کوڕە مامی تەنها لە باوکی.

فَــإذا عُـــدِمَت الْعَصَـــباتُ فَـــالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ، ثُـــمَّ عَصَـــباتُهُ، ثُـــمَّ الْحـــاكِمُ.
وَلاَيَجُوزُ أَنْ يُصَرِّحَ بخطْبَة مُعْتَدَّة، وَيَجُوزُ أَنْ يُعَرِّضَ لَها، وَيَنْكِحَها بَعْدَ الْقضاء عِدَّتِها.

(فَإذا عُدِمَتِ الْعَصَبَاتُ) هەر كاتێك ئەو خزمانەش نەبون (فَـالْمَوْلَى الْمُعْتِقُ) ئـەو گەورەیـەی لە كاتی خۆی ئافرەتەكەی ئازاد كردوە، مارەی ئەبڕێ (ثُمَّ عَصَبَاتُهُ) ئینجا ئەگەر ئەویش نەبوو، خزمەكانی وی (ثُمَّ الْحاكِمُ) ئینجا ئەگەر خزمی نەبون، (قازی) مارەی ئەبڕێ.

﴿ئاگـــاداری﴾: شـیربایی وەرگـرتن حەرامـە، واتـە: (وَلِـی)ی ژنەكـە بڵـێ: كیژەكـەم، یـان خوشكەكەمت لێمارە ناكەم تا ئەوەندەم نەدەیێ. هەرچەند بەو نیـازەش وەریبگرێ كـە بۆ خۆی، یان بۆ كەسێكی‌تری بە ژن بداتەوە ﴿عَنْ أَبِی هُرَیْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِیِّ ﷺ: قالَ اللهُ تَعالَى: ثَلاثَةٌ أنَا خَصْمُهُمْ یَوْمَ الْقیامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِی ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ باعَ حُرّاً فَأَكَـلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ إسْتَأْجَرَ أَجیراً فَاسْتَوفَى مِنْهُ وَلَمْ یُعْطِهِ أَجْرَهُ﴾ رواه البخاری، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە لە حەدیسی(قُدْسِی)دا فـەرموویەتی: سێ جـۆرە كـەس هەنـە مـن بەخۆم لە سەریان داواكارم لە ڕۆژی قیامەتدا: یەكەم: ئەو كەسەی لـە سـەر دەسـتی مـن پەیمانێك بدا، ئینجا خیانەتكاری بكا. دووەم: ئەو كەسەی ئادەمیزادێكی ئازاد بفرۆشـێو پارەی وەربگرێ. سێیەم: ئـەو كەسـەی كرێكارێـك بـە كرێ بگرێو ئیشـەكەی پێ بكـاو كرێیەكەی نەداتێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر دوو (وَلِـی)، یـان زیـاتر كۆ بونـەوە: وەكـو دوو بـرا، یـان دوو مـام، سوننەتە كامەیان زاناترەو تەمـەنی زۆرتـرە ئـەو مـارەی بـبڕێ، بـەڵام ئەگـەر ئافرەتەكـە یـەكێكیانی ئیـزن داو لـە پیـاوێكی هاوچەشـنی خۆی مـارە كـرد، ئـەوە دروسـتەو نابـێ ئەوانی‌تر ناڕەزایی دەربڕن.

﴿ باسی خوازبێنی ﴾

(وَلاَ یَجُوزُ) دروسـت نیـە (أَنْ یُصَرِّحَ) مەبەسـتی خـۆی ئاشـكرا بكـا (بِخِطْبَةِ مُعْتَـدَّةٍ) بـۆ داخوازی ئافرەتێكی وەها: كە هێشتا لە ژێر(عِدَّة)دا بێ، جا مێـردی مردبـێ، یـان تـەڵاقی دابێ، بەڵام (وَیَجُوزُ) دروستە (أَنْ یُعَرِّضَ لَها) بە پێچەو پەنا داخـوازی بكـا، وەك بڵـێ: تـۆ ئافرەتێكی جوانی، تۆ بـێ‌مێرد نامێنیتـەوە (وَیَنْكِحَـها) ئینجـا مـارەی بكـا (بَعْـدَ إنْقِضـاءِ عِدَّتِها) پاش كۆتایی هاتنی(عِدَّة)كانی.

﴿ئاگـــاداری﴾: حەرامـە داخـوازی‌كردنی ئـافرەتێكی مـارەبڕاو، جـا گـوازترابێتـەوە بـۆ مێردەكەی، یـان نـا ﴿عَنْ أَبِی هُرَیْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِیُّ ﷺ: لَیْسَ مِنَّا مَنْ خَبَّبَ امْرَأَةً عَلَـى زَوْجِها﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو كەسە لە ئوممەتی ئێمە نیە كە دڵـی ژنێك تێك بدا لە سەر مێردەكەی‌خۆی.

وَالنِّساءُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: ثَيِّبات وَأَبْكار، فَالْبِكْرُ: يَجُوزُ لِلأَبِ وَالْجَدِّ إِجْبارُها عَلَى النِّكاحِ، وَالثَّيِّبُ: لاَ يَجُوزُ تَزْوِيجُها إِلاَّ بَعْدَ بُلُوغِها وَإِذْنِها.

هەروەها: حەرامە داخوازی بە سەر داخوازی کەسێکی‌تردا بکا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَيَخْطُب الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَتْرُكَ الْخاطِبُ قَبْلَهُ أَوْ يَأْذَنَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ پیاوی موسوڵمان داخوازی بە سەر داخوازی برای‌خۆی‌دا بکا، تا ئەوە واز ئەهێنێ، یان ئیزنی ئەدا.

هەروەها ئەگەر کەسێك پرس‌و ڕای پێ‌کرا دەربارەی پیاوێك، یان ئافرەتێك: ئایا بۆ ژن‌و مێردایەتی چۆنە؟ واجبە کەم‌وکوڕیەکانی ئەو پیاوە، یان ئەو ئافرەتە بە ڕاستی بڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿اَلْمُسْتَشارُ مُؤْتَمَنٌ﴾ رواه اصحاب السنن، پرس پێکراو بە ئەمین داندراوە، کەوابوو: نابێ خیانەت بکا.

﴿ باسی مارەبڕینی کچ‌و بێوەژن ﴾

(وَالنِّساءُ) ئافرەتان دەربارەی مارەبڕین (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرن: یەکەمیان: (ثَيِّبات) بێوەژنن، واتە: جارێك جیماعی لەگەڵ کرابێ، جا بە حەڵاڵی، یان بە حەرامی. دووەمیان: (وَأَبْكارٌ) کچن، واتە: لە ژیانیا جیماعی لەگەڵ نەکرابێ.

(فَالْبِكْرُ) جا ئافرەتی کچ (يَجُوزُ) دروستە (لِلأَبِ وَالْجَدِّ) بۆ باوك‌و باپیرەی (إِجْبارُها عَلَى النِّكاحِ) بە بێ‌ئیزن مارەی ببڕن، جا بلۆغی بوبێ، یان نا ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْها: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَزَوَّجَها وَهِيَ بِنْتُ سِتِّ سِنِينَ وَدَخَلَ بِها وَهِيَ بِنْتُ تِسْعٍ﴾ رواه الشيخان، (عائِشَة) -خوا لێی ڕازی بێ- فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ لە خۆی مارە کردم تەمەنم شەش ساڵان بوو، کە گواستمیەوە تەمەنم نۆ ساڵان بوو.

ئینجا بزانە: بەم چوار مەرجانە دروستە باوك‌و باپیرە بە بێ‌ئیزن کیژەکە مارە ببڕن: یەکەم: مێردەکە هاوچەشنی ئافرەتەکە بێ. دووەم: لە کاتی مارەبڕین ئەبی مێردەکە بە ئەندازەی مارەیی‌هاووێنەی ئەو ئافرەتە ماڵی هەبێ. سێیەم: نابێ دوژمنایەتی لە نێوان ئافرەتەکەو پیاوەکەدا هەبێ. چوارەم: نابێ دوژمنایەتی بە ئاشکرا لە نێوان ئافرەتەکەو باوك‌و باپیرەدا هەبێ. بەڵام ئەگەر ئافرەتەکە ئیزن بداو بە بێ ئەو مەرجانە ڕازی ببێ، ئەوە دروستە مارە بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لە باوك‌و باپیرە هیچ (وَلِي)یەکی‌تر ناتوانێ ئافرەت بە بێ‌ئیزن مارە ببڕێ.

(وَالثَّيِّبُ) ئافرەتی بێوەژن (لاَ يَجُوزُ) دروست نیە (تَزْوِيجُها) هیچ کەسێك مارەی ببڕێ (إِلاَّ بَعْدَ بُلُوغِها) تا بلۆغی نەبێ، ئەگەر منداڵ بێ (وَإِذْنِها) وە تا بە زوبانی‌خۆی ئەڵێ: ئیزنە مارەم بکەن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَتُنْكَحُ الأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَلاَالْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ وَإِذْنُها سُكُوتُها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە

(فَصْلٌ) وَالْمُحَرَّماتُ بِالنَّصِّ أَرْبَعَ عَشَرَةَ، سَبْعٌ بِالنَّسَبِ: وَهُنَّ الْأُمُّ وَإِنْ عَلَتْ، وَالْبِنْتُ وَإِنْ سَفَلَتْ، وَالْأُخْتُ، وَالْخالَةُ،

بێوەژن مارە ببڕێ تا داوای فەرمانی لێئەکرێ، واتە: تا ئەڵێ مارەم بکە، هەروەها کچ نابێ مارە ببڕێ تا داوای ئیزنی لێئەکرێ، وە بێدەنگبوونی کچ ئیزندانە. واتە: ئەگەر پرسیان پێکردو بێدەنگ بوو، نیشانەی ئەوەیە کە ڕازیە مارە بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: تەنها بۆ باوکو باپیرە دروستە ژنێك، یان زیاتر لە کوڕی خۆیان -کە بلۆغی نەبوبێ- مارە ببڕن، بەلام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا-خوا لێی ڕازی بێ- بۆ هەموو (وَلِی)یەکان دروستە ژن لە منداڵ مارەبکەنو هەم ئافرەتیمنداڵ لە یەکێکیتر مارە بکەن، بەو مەرجەی هاوچەشنی خۆی بێو مارەییەکەی لە هاوێنەکانیخۆی کەمتر نەبێ، ئەگینا: مارەبڕینەکە دروست نیە.

﴿ باسی هاوچەشنی ﴾

مەبەست بە هاوچەشنی ئەوەیە: مێردەکە لە پێنج سیفەتدا وەکو ژنەکە بێ، یەکەم: لەو بێکەموکوڕیانەی ئەبنە هۆی پەشیمانبوونەوە. دووەم: ئازاد بێ. سێیەم: ڕەسەنایەتی باوکو باپیر. چوارەم: ئایین پەروەری. پێنجەم: کاروپیشە.

ئینجا بزانە: ئەو هاوچەشنییە مافی ئافرەتەکەو مافی (وَلِی)یەکەیەتی، کەوابوو: ئەگەر باوك، یان باپیرە کچێکیان لە پیاوێك مارە کرد کە لە یەکێك لەو سیفەتانەدا هاوچەشنی نەبو: وەك کچێکی منداڵ لە پیاوێکی بالغی گوناهبار مارە بکەن، ئەوە دروست نیە، بەلام ئەگەر ئافرەتەکەو (وَلِی)یەکەی وازیان لەو مافە هێناو هەردووکیان بەم مارەبڕینە ڕازی بون، ئەوە دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ئەو ئافرەتانەی حەرامن پیاو لە خۆیان مارە بکا ﴾

(وَالْمُحَرَّماتُ) ئەو ئافرەتانەی کە حەرامن پیاو لە خۆیان مارە بکا (بِالنَّصِّ) بە فەرموودەی خوای گەورە (أَرْبَعَ عَشَرَةَ) چواردە ئافرەتن: (سَبْعٌ) حەفتیان لەوانە (بِالنَّسَبِ) بە هۆی خزمایەتینەژاد حەرامن (وَهُنَّ) ئەو حەفتانە ئەمانەن:

یەکەم: (الْأُمُّ) دایکیخۆیەتی (وَإِنْ عَلَتْ) هەرچەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەکو دایکی دایكو دایکی باوك.

دووەم: (وَالْبِنْتُ) کیژی خۆیەتی (وَإِنْ سَفَلَتْ) هەر چەند بەرەو خواریش بێ: وەکو کیژیکوڕو کیژیکیژ... هتد.

سێیەم: (وَالْأُخْتُ) خوشکی خۆیەتی: جا لە دایكو باوکی بێ، یان تەنها لە باوکی بێ، یان تەنها لە دایکی بێ.

چوارەم: (وَالْخالَةُ) ئەو پوورەیە کە خوشکیدایکیەتی، یان خوشکیداپیریەتی: جا لەدایكو باوکی بێ، یان لەدایکی، یان لە باوکی.

وَالْعَمَّةُ، وَبِنْتُ الْأَخِ، وَبِنْتُ الْأُخْت. وَإِثْنَتان بِالرِّضاعِ: اَلأُمُّ الْمُرْضِعَةُ، وَالأُخْتُ مِنَ الرِّضاعِ. وَأَرْبَعٌ بِالْمُصاهَرَة: أُمُّ الزَّوْجَة، وَالرَّبِيبَةُ إِذا دُخِلَ بِالأُمِّ، وَزَوْجَةُ الأَب،

پێنجەم: (وَالْعَمَّةُ) ئەو پوورەیە کە خوشکی باوکی‌خۆیەتی، یان خوشکی باپیرەی: جا لە باوک‌و دایکی بێ، یان لە دایکی، یان لە باوکی.

شەشەم: (وَبِنْتُ الأَخِ) کیژی‌برای خۆی، بەو شێوەی گوتمان.

حەفتەم: (وَبِنْتُ الأُخْت) کیژی‌خوشکی‌خۆی بەو شێوەی گوتمان. خوای گەورە فەرموویەتی ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالاَتُكُمْ وَبَنَاتُ الأَخِ وَبَنَاتُ الأُخْتِ﴾ ڕاڤەی ئایەتەکە دیارە.

(وَإِثْنَتانِ بِالرِّضاعِ) دوو ئافرەتی‌تریش حەرامن بە هۆی شیرخواردن: (وَهُما الأُمُّ الْمُرْضِعَةُ) یەکێکیان: دایکی‌شیری‌یە، واتە: ئەو ئافرەتەی شیری داوێ (وَالأُخْتُ مِنَ الرِّضاعِ) دووەمیان: خوشکی‌شیری‌یە، واتە: ئەو ئافرەتەی لە دایکی وێ شیرت خواردوە، یان ئەو لە دایکی‌تۆ شیری خواردوە، یان هەردووکتان لە ئافرەتێك شیرتان خواردبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ﴾ واتە: دایکی شیری‌و خوشکی شیریتان لێ‌حەرامن.

(وَأَرْبَعٌ) چوار ئافرەتی‌تریش حەرامن (بِالْمُصاهَرَة) بە هۆی زاواو خەزورایەتی (وَهُنَّ) ئەوانە: یەکێکیان: (أُمُّ الزَّوْجَة) دایکی‌ژنی‌خۆیەتی، هەرچەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەك دایکی دایکی ژنەکەی، یان دایکی‌باوکی‌ژنەکەی، جا بزانە: بە تەنها مارەبڕین دایك‌و داپیرەی ژنەکەی لێ‌حەرام ئەبن، واتە: هەر چەند جیماعیشی لەگەڵ ژنەکەی نەکردبێ.

دووەمیان: (وَالرَّبِيبَةُ) کیژی‌ژنی‌خۆیەتی، هەر چەند بەرەوخواریش بێ: وەك کیژی‌کیژی ژنەکەی، یان کیژی‌کوڕی ژنەکەی، وە جیاوازی نیە ئەو کیژو کوڕانەی ژنەکە: لە مێردێکی‌تری پێش خۆی، یان دوای خۆی بن (إِذا دُخِلَ بِالأُمِّ) بەو مەرجە کیژەکەی لێ‌حەرام ئەبێ: ئەگەر جیماعی لەگەڵ دایکی‌کیژەکە کردبێ، واتە: بە تەنها مارەبڕین کیژەکە حەرام نابێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾ دایکەکانی‌ژنەکانتان لێ‌حەرامن، هەروەها کیژەکانی‌ژنەکانیشتان لێ حەرامن، ئەو جۆرە ژنانەی جیماعتان لەگەڵ کردون.

سێیەمیان: (وَزَوْجَةُ الأَبِ) ژنی‌باوکی‌خۆیەتی، هەر چەند بەرەو سەرەوەش بێ: وەکو ژنی باوکی‌باوکی، یان ژنی‌باوکی‌دایکی، خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَ تَنكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ﴾ ئەو ئافرەتانە مارە مەکەن کە باوکتان مارەیان کردون.

جا بزانە: باوك‌و باپیرە جیماعیان لەگەڵ ژنەکانیان کردبێ، یان نا، هەر حەرامن.

وَزَوْجَةُ الإِبْنِ. وَواحدَةٌ مِنْ جِهَةِ الجَمْعِ: وَهِيَ أُخْتُ الزَّوْجَةِ. وَلاَ يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها، وَلاَ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها، وَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعِ ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ.

چوارەمیان: (وَزَوْجَةُ الإِبْنِ) ژنیکوڕی خۆیەتی هەرچەند بەرەوخوارەوەش بێ: وەکو ژنی کوڕیکوڕ، یان ژنی کوڕیکیژ، جا هەرچەند کوڕەکە جیماعیشی لەگەڵ ژنەکەی نەکردبێ، هەر حەڕامە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَحَلاَئِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلاَبِكُمْ﴾ ژنی ئەو کوڕانەی لە پشتی خۆتانن لێتان حەڕامن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەوانەی باسمان کردن بە یەکجاری حەڕامنو تەماشاکردنیان دروستەو دەستنوێژیشیان لێناشکێ.

جا بزانە: هەر کەسێك بە هەڵە جیماعی لەگەڵ ئافرەتێك کرد، واتە: وایتێگەیشتبو ژنی خۆیەتیو نەیزانی بێگانەیە، ئەو ئافرەتەش لە باوکو لە کوڕی پیاوەکە حەڕام ئەبێ بە یەکجاری، دایكو کیژی ئافرەتەکەش لە پیاوەکە حەڕام ئەبن بە یەکجاری، بەڵام نابنە مەحرەم، واتە: تەماشاکردنیان حەڕامەو دەستنوێژیان لێئەشکێ.

(وَواحِدَةٌ) ئافرەتێکیتریش حەڕامە (مِنْ جِهَةِ الْجَمْعِ) بە هۆی کۆکردنەوە لەگەڵ یەکێکی دیکەدا (وَهِيَ أُخْتُ الزَّوْجَةِ) ئەمەش خوشکیژنیخۆیەتی، واتە: تا ژنەکەی لە ژێر مارەییدا بێ، نابێ خوشکەکەی مارە بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الأُخْتَيْنِ إِلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ حەڕامە دوو خوشك لە ژێر یەك مارەییدا کۆ بکەنەوە.

(وَلاَ يُجْمَعُ) هەروەها حەڕامە کۆ بکرێتەوە (بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها) لە ژێر مارەی پیاوێکدا: ئافرەتێكو خوشکی باوکیئافرەتەکە (وَلاَ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها) هەروەها حەڕامە بە یەکەوە کۆ بکرێتەوە لە ژێر مارەی پیاوێکدا: ئافرەتێكو خوشکیدایکیئافرەتەکە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِها وَلا بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخالَتِها﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دروست نیە لە ژێر مارەی پیاوێکدا ئافرەتو پووری ئافرەتەکە کۆ بکرێنەوە: جا خوشکی باوکی بێ، یان خوشکی دایکی بێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کاتێك ژنەکەی مرد، یان تەڵاقیدا، دروستە خوشکی ژنەکەی، یان پووری ژنەکەی لە خۆی مارە بکا، کەواتە: خوشکی ژنو پووری ژن تەماشاکردنیان حەڕامەو دەستنوێژیان لێئەشکێ.

(وَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعِ) حەڕامە بە هۆی شیرخواردن (ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ) ئەو جۆرە ئافرەتانەی لە خزمایەتی حەڕام بون ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَحْرُمُ مِنَ الرَّضاعَةِ ما يَحْرُمُ مِنَ الْوِلادَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر ئافرەتێك بە هۆی خزمایەتی حەڕامە، بە هۆی شیریش حەڕامە. (لە باسی شیردان بە درێژی باسی ئەکەین) إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

وَتُرَدُّ الْمَرْأَةُ بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ: بِـالْجُنُونِ، وَالْجُـذامِ، وَالْبَـرَصِ، وَالرَّتَـقِ، وَالْقَـرْنِ.
وَيُرَدُّ الرَّجُلُ بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ: بِـالْجُنُونِ، وَالْجُـذامِ، وَالْبَـرَصِ، وَالْجَـبِّ، وَالْعُنَّـةِ.
(فَصْلٌ) وَيُسْتَحَبُّ تَسْمِيَةُ الْمَهْرِ فِي النِّكاحِ، فَإِنْ لَمْ يُسَمَّ صَحَّ الْعَقْدُ،

(وَتُرَدُّ الْمَرْأَةُ) دروسته مێرد مارەبڕینەکەی هەڵبوەشێنێتەوە (بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ) بە پێنج جۆرە کەموکوڕی لە ژنەکەیدا: (بِالْجُنُونِ) بە هۆی شێتیو (وَالْجُذامِ) بە هۆی گروویی‌و (وَالْبَرَصِ) بە هۆی بەڵەکیو (وَالرَّتَقِ) بە هۆی گیرانی شوێنیجیماع بە زێدەگۆشت و (وَالْقَرْنِ) بە هۆی گیرانیی بە ئێسقان.

(وَيُرَدُّ الرَّجُلُ) هەروەها دروستە ژنەکەش مارەبڕینەکەی هەڵبوەشێنێتەوە (بِخَمْسَةِ عُيُوبٍ) بە هۆی پێنج جۆرە کەموکوڕی لە مێردەکەیدا: (بِالْجُنُونِ وَالْجُذامِ وَالْبَرَصِ) بە هۆی شێتیو گرووییو بەڵەکیو (وَالْجَبِّ) بە هۆی لێبونەوەی ئەندامیجیماعکردن و (وَالْعُنَّةِ) بە هۆی نەمێردی، واتە: جیماع پێنەکران بە ماوەی ساڵێك.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی مارەیی دانان بۆ ئافرەت ﴾

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (تَسْمِيَةُ الْمَهْرِ) ناوهێنانی مارەیی (فِي النِّكاحِ) لە گفتوگۆی مارەبڕیندا، واتە: سوننەتە لە گفتوگۆی مارەبڕیندا دیاری بکرێ: مارەیی ئەو ژنە چەندەو چۆنە؟ وەك بڵێ: (ئەوا فاتیمەی کچم کردە ژنی تۆ مارەیی لە سەر تۆ هەزار دینار بێ). ئینجا مێردەکەش بەو جۆرە قبوڵ بکا.

(فَإِنْ لَمْ يُسَمَّ) جا ئەگەر لە گفتوگۆی مارەبڕیندا ناوی مارەییان نەهێنا (صَحَّ الْعَقْدُ) مارەبڕینەکە دروستەو لێکتری حەڵاڵ ئەبن، جا بە تەنها ئەو مارەبڕینە مارەیی هاوێنە ئەکەوێتە سەر مێردەکە، هەر چەند جیماعیشی لەگەڵ نەکردبێ ﴿عَنْ ابنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرِضْ لَها صَداقاً، وَلَمْ يَدْخُلْ بِها حَتّى ماتَ؟ فَقالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَها مِثْلُ صَداقِ نِسائِها لا وَكْسَ وَلا شَطَطَ وَعَلَيْها الْعِدَّةُ وَلَها الْمِـيراثُ. فَقالَ مَعْقِلٌ الأشْجَعِيُّ رضي الله عنه: قَضى رَسُولُ اللهِ مِثْلَ ماقَضَيْتَ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پرسیار لە (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) کرا رضي الله عنه دەربارەی پیاوێك: ژنێکی لە خۆی مارە کردو هیچ مارەیی بۆ دانەنابو و جیماعیشی لەگەڵ نەکردبو تا مرد؟ لە وەڵاما فەرمووی: ئەبی بە وێنەی مارەیی ئافرەتەکانی خزمی خۆی مارەیی بۆ دابندرێو لە (عِدَّة)ش دابنیشێو میراتیشی بدرێتێ. جا یەکێك لە سەحابەکان هەڵساو فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ بەم جۆرەی‌تۆ بڕیاری داوە.

﴿ئاگاداری ﴾: (مَهْرُالْمِثْلِ)، واتە: مارەیی هاوێنە، ئەو جۆرە مارەیی‌یە: کە داندراوە بۆ ئەو ئافرەتانەی وەکو ئەو ژنەنە لە بنەچەکەدا: وەکو خوشك‌و کیژەبراو کیژەمام‌و خوشکی‌باوك.

وَوَجَبَ الْمَهْرُ بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ: أَنْ يَفْرِضَهُ الزَّوْجُ عَلَى نَفْسِهِ، أَوْيَفْرِضَهُ الْحاكِمُ، أَوْ يَدْخُلَ بِها فَيَجِبُ مَهْرُالْمِثْلِ. وَلَيْسَ لأَقَلِّ الصَّداقِ وَلاَ لأَكْثَرِهِ حَدٌّ، وَيَجُوزُ أَنْ يَتَزَوَّجَها عَلَى مَنْفَعَةٍمَعْلُومَةٍ،

جا بزانە: ئەوەی گوترا، دەربارەی ئافرەتێك بوو كە بە (وَلی)یەكەی خۆی نەگوتبێ: بە بێمارەیی لە فلانم مارە بكە. كەواتە: ئەگەر بڵێ: بە بێمارەیی مارەم بكە. ئەوە بە تەنها مارەبڕین هیچ مارەیی واجب نابێ، بەڵام (وَوَجَبَ الْمَهْرُ) مارەیی بۆ ئەو جۆرە ژنە واجب ئەبێ (بِثَلاَثَةِ أَشْياءَ) بە یەكێك لەو سێ شتانە:

یەكەم: (أَنْ يَفْرِضَهُ الزَّوجُ عَلَىنَفْسِهِ) مێردەكە بە خۆی مارەییەكە لە سەرخۆی واجب بكا، واتە: پێش جیماعكردن بڵێ: ئەوەندە زێڕە، یان ئەوەندە دیناره مارەییت بێ. ژنەكەش پێی ڕازی بێ. دووەم: (أَوْ يَفْرِضَهُ الْحاكِمُ) یان (قازی) مارەییەكە دیاری بكا، ئەگەر ئافرەتەكە شكایەتی كرد. سێیەم: (أَوْ يَدْخُلَ بِها) یان مێردەكە جیماعی لەگەڵ بكا (فَيَجِبُ مَهْرُالْمِثْلِ) ئینجا بەو جیماعكردنە (مَهْرُالْمِثْلِ) واتە: مارەیی هاوێنە لە سەر مێردەكە واجب ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر پێش ئەو سێیانە ژنەكە، یان مێردەكە مرد، ئەوە مارەیی هاوێنە ئەكەوێتە سەر مێردەكە، (بەڵگە: حەدیسەكەیڕابردووە).

جا بزانە: ئەگەر ئافرەتێك بە هەڵە جیماعی لەگەڵ كرا، واتە: واتێگەیشت ئەو پیاوە مێردی خۆیەتی، یان خەوتبو، ئەبێ پیاوەكە مارەیی هاوێنە بداتە ئافرەتەكە، بەڵام ئەگەر ئافرەتەكە ئەیزانی ئەو پیاوە مێردی خۆی نیە، ئەوە بۆی ئەبێتە زینا، كەواتە: مارەیی نادرێتێ.

(وَلَيْسَ لأَقَلِّ الصَّداقِ) دیاری نەكراوە: نە بۆ كەمترینیمارەییو (وَلاَ لأَكْثَرِهِ) نە بۆ زۆرترینی مارەیی (حَدٌّ) هیچ سنوورێك، واتە: هەر شتێك كڕینو فرۆشتنی دروست بێ، دروستە بكرێتە مارەیی، جا كەم بێ، یان زۆر بێ ﴿عَنْ سَهل بن سَعْدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِرَجُلٍ أَرادَ النِّكاحَ: أُنْظُرْ وَلَوْ خاتَماً مِنْ حَديدٍ﴾ الحديث رواهالشيخان، پێغەمبەر ﷺ بە پیاوێكی فەرموو -كە ئەیویست ژن مارە بكا-: بڕۆ هەوڵی شتێك بدە بۆ مارەییژنەكە، هەرچەند ئەنگوستیلەیەكی ئاسنیش بێ.

﴿وَعَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: كانَ صَداقُ أَزْواجِ النَّبِيِّ ﷺ خَمْسُمأَةِ دِرْهَمٍ﴾ رواهمسلم، (عائشە) فەرموویەتی: مارەیی ژنەكانی پێغەمبەر ﷺ پێنجسەد دیرهەم بوو، واتە: سێسەدو پەنجا میسقالی زیو. بەڵام بە هەر جۆرێ بێ، مارەیی كەم باشترە.

(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَتَزَوَّجَها) ژنەكە مارە بكا (عَلَى مَنْفَعَةٍ مَعْلُومَةٍ) لە سەر سوودێكی زاندراو، وەك بڵێ: مارەییت فێركردنی قورئانی پیرۆز بێ، یان سورەتێك لە قورئان ﴿عَنْ سَهل بن سَعْدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِرَجُلٍ: ماذا مَعَكَ مِنَ الْقُرآنِ؟ قالَ سُورَةُ كَذا

وَيَسقُطُ بالطَّلَاقِ قَبلَ الدُّخُولِ نصفُ الْمَهْرِ.

وَسُورةُ كَذا فَقالَ: زَوَّجتُكَها بِما مَعَكَ مِنَ القُرآنِ﴾ رواه‌الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ به‌ پیاوێكی فه‌رموو: چه‌ند له‌ قورئان ئه‌زانی؟ گوتی: ئه‌م دوو سوره‌ته‌: (البَقرَة وَ آلِ عِمرانَ)، جا فه‌رمووی: وا ئه‌م ئافره‌ته‌م كرده‌ ژنی تۆ ماره‌یی‌ی فێركردنی ئه‌و دوو سوره‌ته‌ بێ.

(وَيَسقُطُ) لائه‌چێ له‌ سه‌ر مێرده‌كه‌ (بِالطَّلَاقِ) به‌ هۆی ته‌لاقدانی ژنه‌كه‌ی (قَبلَ الدُّخُولِ) پێش ئه‌وه‌ی جیماعی له‌گه‌ڵ بكا (نصفُ الْمَهْرِ) نیوه‌ی ماره‌یی، خوای گه‌وره‌ فه‌رموویه‌تی: ﴿وَإِنْ طَلَّقتُمُوهُنَّ مِن قَبلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصفُ مَافَرَضتُمْ﴾ ئه‌گه‌ر ته‌لاقتان دان پێش ئه‌وه‌ی جیماعیان له‌گه‌ڵ بكه‌نو ماره‌ییشتان بۆ دانابون، نیوه‌ی ماره‌ییان بده‌نێ. كه‌واته‌: ماره‌یی‌ته‌ولو: یان به‌ جیماعكردن، یان به‌ مردنی یه‌كێك له‌ ژنو مێرده‌كه‌ واجب ئه‌بێ، هه‌رچه‌ند جیماعیشی له‌گه‌ڵ نه‌كرابێ.

﴿ئاگاداری﴾: دروسته‌ ژن و مێرد له‌ نێوان خۆیاندا پێك بێن: كه‌ له‌ جیاتی‌ماره‌یی شتێكی‌تری بداتێ، هه‌روه‌ها دروسته‌ ژنه‌كه‌ گه‌رده‌نی مێرده‌كه‌ی ئازاد بكا له‌ گشت ماره‌یی، یان هه‌ر له‌ به‌شێكی، به‌و مه‌رجه‌ی ماره‌ییه‌كه‌ زه‌كاتی تێدا واجب نه‌بوبێ، چونكه‌ له‌ ئه‌ندازه‌ی زه‌كات—كه‌ ماڵی هه‌ژارانه‌—گه‌رده‌نی ئازاد نابێ.

جا بزانه‌: ئه‌گه‌ر مێرده‌كه‌ مرد و ماره‌یی ژنه‌كه‌ی نه‌دابو، ئه‌بی پێش وه‌سێتو به‌شكردنی میرات، ماره‌یی ژنه‌كه‌ بدرێ.

﴿ باسی (مُتعَة)ی ته‌لاق ﴾

(مُتعَة) ئه‌وه‌یه‌: كه‌ مێرد ژنه‌كه‌ی ته‌لاق دا به‌خشیشێكی بداتێ له‌ به‌ر ئه‌و دڵته‌نگیه‌ی به‌ سه‌ری هێناوه‌، خوای گه‌وره‌ فه‌رموویه‌تی: ﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ ئه‌و ئافره‌تانه‌ی ته‌لاقدراون، واجبه‌: به‌خشیشی ته‌لاقیان بدرێتێ به‌گوێره‌ی توانای مێرده‌كه‌و لێوه‌شانه‌وه‌ی ئافره‌ته‌كه‌.

جا بزانه‌: سوننه‌ته‌ به‌خشیشی ته‌لاق له‌ ئه‌ندازه‌ی سی دیرهه‌م، واته‌: بیستو یه‌ك میسقالی زیو كه‌متر نه‌بێ. هه‌روه‌ها بزانه‌: ئه‌و ئافره‌ته‌ی پێش جیماعكردن ته‌لاق دراوه‌و ماره‌یی بۆ دیاركراوه‌، به‌خشیشی نادرێتێ.

﴿پاشكۆ﴾: ئه‌گه‌ر ژنه‌كه‌و مێرده‌كه‌ بووه‌ كێشه‌یان: ئایا ماره‌ییه‌كه‌ چه‌نده‌و چی‌یه‌؟ شاهیدیش نه‌بو، ئه‌بی هه‌ردووكیان سوێند بخۆن، ئینجا ماره‌یی هاووێنه‌ بۆ ژنه‌كه‌ دائه‌ندرێ.

هه‌روه‌ها بزانه‌: ئه‌گه‌ر مێرد خشڵی زێڕو زیوی كڕی‌و ژنه‌كه‌ی خۆی پێ ڕازانده‌وه‌، به‌مه‌ نابێته‌ ملكی ژنه‌كه‌و هه‌ر هی مێرده‌كه‌یه‌، جا ئه‌گه‌ر ژنه‌كه‌ داوای ئه‌كرد، ئه‌بی دوو شاهید بێنێ، یان شاهیدێك بێنێو سوێندیش بخوا: كه‌ مێرده‌كه‌ ئه‌و خشڵه‌ی داوه‌تێ به‌ ملكایه‌تی. بگه‌ڕێوه‌ بۆ باسی (به‌خشین).

(فَصْلٌ) وَالْوَلِيمَةُ عَلَى الْعُرْسِ مُسْتَحَبَّةٌ، وَالإِجابَةُ إِلَيْها واجِبَةٌ إِلاَّ مِنْ عُذْرٍ.
(فَصْلٌ) وَالتَّسْوِيَةُ فِي الْقَسْمِ بَيْنَ الزَّوْجاتِ واجِبَةٌ،

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (وَلِيمَة) زیافەتی بووك گواستنەوە ﴾

(وَالْوَلِيمَةُ) دروستکردنی خواردەمەنی (عَلَى الْعُرْسِ) بۆ بووك گواستنەوە (مُسْتَحَبَّةٌ) سوننەتێکی گەورەیە.

ئینجا بزانە: کاتی ئەو زیافەتە لە مارەبڕینەوە دەست پێدەکا، بەڵام باشتر ئەوەیە: لە پاش بووك گواستنەوە دروست بکرێو خەڵك بانگ بکرێ ﴿عَنْ أَنسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعَبْدِالرَّحْمَنِ بِن عَوْفٍ: أَوْلِمْ وَلَوْ بِشاةٍ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺ بە (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف)ی فەرموو: زیافەتی بووك بکە، هەرچەند بە یەك مەڕیش بێ.

ئینجا بزانە: سوننەتەکە پێك دێ بە هەر خواردنێکی بیداتە خەڵك ﴿عَنْ صَفِيَّةَ رضي الله عنها: أَوْلَمَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى بَعْضِ نِسائِهِ بِمُدَّيْنِ مِنْ شَعِيرٍ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەرﷺ بە دوو مستە جۆ-جارێك- زیافەتی بووکی کرد.

(وَالإِجابَةُ إِلَيْها واجِبَةٌ) چوونە سەر زیافەت واجبە: ئەگەر بانگ کرا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّعْوَةَ فَقَدْ عَصَى اللهَ وَرَسُولَهُ﴾ رواه‌الشیخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك بانگ کراو نەچوو بۆ سەر زیافەت، ئەوە گوناهبار ئەبێ بەرامبەر خواو پێغەمبەرﷺ. (إِلاَّ مِنْ عُذْرٍ) مەگەر عوزرێکی بە دەستەوە بێ: وەك نەخۆش بێ، یان بترسێ، یان بێدینیەك بکرێ، ئەوە واجب نیە بچێتە سەر زیافەت.

ئینجا بزانە: هەر بووك گواستنەوەیەك تایبەت بێ بە دەوڵەمەندەکان، یان ژنو پیاو تێکەڵ بن، یان زوڕنا لێبدرێ، یان مەی بخورێتەوە، یان نوێژنەکەر ئامادە بن، ئەوە واجب نیە بچێتە ئەو زیافەتە، هەروەها بزانە: ئەگەر کەسێك بانگ نەکرێ بۆ سەر زیافەت، حەرامە لەخۆیەوە بچێ.

﴿پاشکۆ﴾: دروستە بڵاوکردنی شیرنایی‌و پارە بۆ هەموو جۆرە خۆشی‌یەکی وەك ژن هێنان، هەروەها سوننەتە زیافەتکردن: بۆ قورئان ختمکردن‌و بۆ گەڕانەوەی لە سەفەرو بۆ خانوودروستکردن‌و بۆ کوڕ سوننەتکردن‌و بۆ منداڵبوون. هەروەك لە باسی هۆزەبانەدا ڕوونی ئەکەینەوە، إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی نۆبەتکردنی مێرد لە نێوان ژنەکانیدا ﴾

(وَالتَّسْوِيَةُ) یەکسانی (فِي الْقَسْمِ) لە مانەوەی شەوێدا (بَيْنَ الزَّوْجاتِ واجِبَةٌ) لە نێوان ژنەکانی خۆیدا واجبە، جا دوو ژنی هەبن، یان سێ، یان چوار ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ كانَتْ لَهُ إِمْرَأَتانِ فَمالَ إِلَى إِحْداهُما دُونَ الأُخْرَى جاءَ يَوْمَ الْقِيامَةِ

وَلاَ يَدْخُلُ عَلَى غَيْرِ الْمَقْسُومِ لَها لِغَيْرِ حاجَةٍ، وَإِذا أَرادَ السَّفَرَ أَقْرَعَ بَيْنَهُنَّ وَخَرَجَ بِالَّتِي تَخْرُجُ لَهَاالْقُرْعَةُ، وَإِذا تَزَوَّجَ جَدِيدَةً خَصَّها بِسَبْعِ لَيالٍ

وَشِقُّهُ مائِلٌ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: هه‌ر كه‌سێك دوو ژنی هه‌بن، جا ته‌نها بۆ لای یه‌كێكیان ئه‌چوو و بۆ لای ئه‌وی‌تریان نه‌ئه‌چوو، له‌ ڕۆژی قیامه‌ت به‌ ته‌نیشتی خواربووه‌ دێته‌ دادگای خودا.

ئینجا بزانه‌: لای كه‌می نۆبه‌تكردن یه‌ك شه‌وه‌و لای زۆریی سێ شه‌وه‌، كه‌واته‌: له‌ سێ شه‌و زیاتر دروست نیه‌ له‌ لای هیچیان بمێنێته‌وه‌، به‌ڵام ئه‌گه‌ر ژنه‌كانی ڕازی بن، دروسته‌.

(وَلاَ يَدْخُلُ) دروست نیه‌ بچێ (عَلَى غَيْرِ الْمَقْسُومِ لَها) بۆ ماڵی ئه‌و ژنه‌ی نۆبه‌تی نیه‌ (لِغَيْرِ حاجَةٍ) ته‌نها ئه‌گه‌ر چوونه‌كه‌ی پێویست بێ، دروسته‌ بچێ به‌و مه‌رجه‌ی زۆر نه‌مێنێته‌وه‌: وه‌ك سه‌ردانی نه‌خۆش، یان دانانی شتێك، یان به‌خێرهێنانی میوان، جا ئه‌گه‌ر به‌ بێ‌پێویستی چوو و زۆر مایه‌وه‌، ئه‌بی بۆ ئه‌وی‌تریان قه‌زا بكاته‌وه‌.

﴿ئاگاداری﴾: ژن مافی نۆبه‌تی هه‌یه‌ هه‌رچه‌ند نه‌خۆشیش بێ، یان پیر بێ، یان له‌ حه‌یزدا بێ، یان كه‌ڵكی جیماعی نه‌بێ، به‌ڵام یه‌كسانی له‌ نێوان ژنه‌كانی‌دا: له‌ جیماع‌و له‌ خۆشه‌ویستی‌دا واجب نیه‌.

ئینجا بزانه‌: حه‌رامه‌ دوو هه‌وێ له‌ یه‌ك خانوودا نیشته‌جێ بكا، به‌ڵام ئه‌گه‌ر ڕازی بن دروسته‌، هه‌روه‌ها دروسته‌ هه‌وێیه‌ك نۆبه‌تی خۆی بداته‌ هه‌وێیه‌كه‌ی‌تر ئه‌گه‌ر مێرده‌كه‌ی ڕازی بێ ﴿عَنْ عائِشَةَ: أَنَّ سَوْدَةَ وَهَبَتْ يَوْمَها لِعائِشَةَرَضِيَ اللهُ عَنْهما﴾ رواه‌الشيخان، (سَوْدَة) نۆبه‌تی خۆی دابوه‌ (عائِشَة).

(وَإِذا أَرادَ السَّفَرَ) هه‌ر كاتێك مێرده‌كه‌ ویستی به‌ سه‌فه‌ر بچێ‌و ژنێكی له‌گه‌ڵ خۆیا ببا (أَقْرَعَ بَيْنَهُنَّ) ئه‌بی پشكه‌یان بۆ بكا (وَخَرَجَ بِالَّتِي) جا ئه‌و ژنه‌ له‌گه‌ڵ خۆیا ببا كه‌ (تَخْرُجُ لَها الْقُرْعَةُ) پشكه‌ی بۆ ده‌رچووه‌، واته‌: ناوی ژنه‌كانی ئه‌نووسێ‌و ئه‌یخاته‌ ناو شتێك‌و ئه‌یته‌كێنێ، ئینجا ناوێك ده‌ردێنێ‌و خاوه‌نی ئه‌و ناوه‌ له‌گه‌ڵ خۆیا ئه‌با ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَ اللهُ عَنْها: كانَ النَّبِيُّﷺإِذا أَرادَ سَفَراً أَقْرَعَ بَيْنَ نِسائِهِ فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهْمُها خَرَجَ بِها مَعَهُ﴾ رواه‌الشيخان، پێغه‌مبه‌رﷺ كاتێ ئه‌چووه‌ سه‌فه‌ر، پشكه‌ی له‌ نێوان ژنه‌كانی‌دا ئه‌كرد، جا كامه‌یان ناوی ده‌رچوبا، له‌گه‌ڵ خۆیا ئه‌یبرده‌ سه‌فه‌ره‌كه‌.

﴿ئاگاداری﴾: هه‌ر كه‌سێك ماڵی‌خۆی بگوازێته‌وه‌ بۆ شوێنێكی‌تر، ئه‌بی ژنه‌كانیشی له‌گه‌ڵ خۆیا ببا، یان ئه‌بی ته‌ڵاقیان بدا، مه‌گه‌ر ژنه‌كان به‌م وازهێنانه‌ ڕازی بن، له‌و بابه‌ته‌دا جیاوازی نیه‌: له‌ نێوان ئه‌و مێرده‌ی یه‌ك ژنی هه‌یه‌، یان زیاتر.

(وَإِذا تَزَوَّجَ جَدِيدَةً) هه‌ر كاتێك مێرده‌كه‌ ژنێكی نوێی به‌ سه‌ر ژنه‌ كۆنه‌كه‌ی‌دا هێنا (خَصَّها بِسَبْعِ لَيالٍ) ئه‌بی به‌ تایبه‌ت حه‌فت شه‌و -به‌ بێ‌نۆبه‌ت- له‌ لای بمێنێته‌وه‌

إِنْ كانَتْ بِكْراً، وَبِثَلاثٍ إِنْ كانَتْ ثَيِّباً، وَإِذا خافَ نُشُوزَ الْمَرْأَةِ وَعَظَها، فَإِنْ أَبَتْ إِلاَّ النُّشُوزَ هَجَرَها، فَإِنْ أَقامَتْ عَلَيْهِ هَجَرَها وَضَرَبَها، وَيَسْقُطُ بِالنُّشُوزِ قَسْمُها وَنَفَقَتُها.

(إِنْ كانَتْ بِكْراً) ئەگەر ژنە نوێیەکە کچ بێ (وَبِثَلاثٍ) وە ئەبی سێ شەو لە لای بمێنێتەوە (إِنْ كانَتْ ثَيِّباً) ئەگەر ژنە نوێیەکە بێوەژن بێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رضي الله عنها: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لِلْبِكْرِ سَبْعٌ وَلِلثَّيِّبِ ثَلاثٌ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مافی کچ حەفت شەوەو مافی بێوەژن سێ شەوە.

﴿ باسی (ناشِزَة)بوون، واتە: لاملیکردنی ژن ﴾

(وَإِذا خافَ نُشُوزَ الْمَرْأَةِ) هەر کاتێك مێردەکە ترسا: کە ژنەکەی لاملی بکاو لە فەرمانی دەربچێ: وەکو ڕووگرژ بێو پشت لە مێردەکەی بکا (وَعَظَها) با ئامۆژگاری بکاو پێی بڵێ: لە خوا بترسە، مێرد مافی زۆرە لە سەر ژن.

(فَإِنْ أَبَتْ) جا ئەگەر ئامۆژگاریەی وەرنەگرت (إِلاَّ النُّشُوزَ) هەر دەستی بە لاملی کرد (هَجَرَها) مێردەکە جێگەیخەوتنی لێ جیا ئەکاتەوە (فَإِنْ أَقامَتْ عَلَيْهِ) جا ئەگەر هەر لە سەر لاملیەکەی مایەوە (هَجَرَها وَضَرَبَها) جێگەی خەوتنی جیا ئەکاتەوەو، هەم لێیئەدا، بەڵام نابێ بە جۆرێکی وەها لێیبدا: ئەندامێکی بشکێ، یان خوێنی لێبێ.

خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً﴾ ئەو ئافرەتانەی لە لاملییان ئەترسن، تەمبێیان بکەنو جێگەی نووستنیان لەگەڵ جیا بکەنەوەو لێیان بدەن، جا ئەگەر گوێڕایەڵی ئێوە بون، هیچ ڕێگایەکیتر داوا مەکەن.

ئینجا ئەگەر ژنەکە هەر لاملیی کردو ناکۆکی کەوتە نێوانیان، ئەبی دادگای چارەسەرکردن دابندرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلاَحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا﴾ ئەگەر ترسان ناکۆکی بکەوێتە نێوان ژنو مێرد، ئێوە پیاوێکیخزمی مێردەکەو پیاوێکیخزمی ژنەکە بنێرن بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە، واتە: با هەوڵی ئاشتکردنەوەیان بدەن، جا ئەگەر نەگونجا، با لێکیان جیا بکەنەوە بە ڕەزامەندی هەردووکیان، بەو شێوەیەی لە (خولع)دا باسی ئەکەین، إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

(وَيَسْقُطُ) ژنەکە لە دەستی ئەچێ (بِالنُّشُوزِ) بە هۆی لاملیکردن (قَسْمُها) نۆبەتی شەومانەوەو (وَنَفَقَتُها) وە خواردەمەنیو جلوبەرگ، واتە: مێردەکە بۆی دروستە خواردنو جلو بەرگو خانوو نەداتە ئەو ژنەی لاملی دەکا، تا واز ئەهێنێ.

ئینجا بزانە: هەر ژنێك بە بێئیزنی مێردەکەی بڕواتە دەرەوە، یان نەیەڵێ مێردەکەی جیماعی لەگەڵ بکا، یان ماچی بکا، یان لەگەڵی نەخەوێ، یان پشتی تێبکا، ئەوە بە لاملی

(فَصْلٌ) وَالْخُلْعُ جَائِزٌ عَلَى عِوَضٍ مَعْلُومٍ، وَتَمْلِكُ بِهِ الْمَرْأَةُ نَفْسَها، وَلاَ رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا إلاَّ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ،

دانەندرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إذا دَعَا الرَّجُلُ إمْرَأَتَهُ إلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ لَعَنَتْهَا الْمَلاَئِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرکاتێك مێرد داوای لە ژنەکەی خۆی کرد بچێتە لای، ژنەکەش نەچو، تا بەیانی مەلائیکە لەعنەتی لێ ئەکەن.

﴿ باسی مافی ژن لە سەر مێرد ﴾

خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ ژنەکان مافیان لە سەر مێردەکانیان هەیە وەك ئەو مافەی مێردەکان لە سەر ژنەکانیان هەیە بەگوێرەی یاسایشەرع، بەڵام پیاوەکان پلەیەکیان زیاتر ماف لە سەر ئافرەتان هەیە.

جا ئەگەر مێردەکە ستەمی لە ژنەکەی ئەکردو بەخێوی نەئەکرد، یان وازی لێهێنابو، یان جنێوی پێئەدا، یان بە ناهەق لێیئەدا، ئەبی (قازی) تەمبێی بکا، بەڵام ئەگەر هەردووکیان تاوانبار بون، ئەبی دادگای چارەسەرکردن دروست بکرێ وەکو گوتمان.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (خُلع) ﴾

واتە: کڕینەوەی تەڵاق لە مێردەکە، وەك ژنەکە بڵێتە مێردەکەی: ئەو شتەت ئەدەمێ تەڵاقم بدە. ئەویش تەڵاقی بداو شتەکە وەربگرێ.

(وَالْخُلْعُ) خولع–واتە: کڕینەوەی تەڵاق–(جَائِزٌ) دروستە (عَلَى عِوَضٍ مَعْلُومٍ) بە وەرگرتنی شتێکی زاندراو، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ ئەگەر ترسان لەوەی ژنو مێرد سنووریخوا نەپارێزن لەگەڵ یەکتری، هیچ گوناهیان ناگاتێ کە ژنەکە تەڵاقی خۆی بکڕێتەوە.

(وَتَمْلِكُ بِهِ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا) بەم تەڵاق کڕینە ژنەکە ئەبێتە خاوەنی خۆی، واتە: هەر کاتێك (عِدَّة)ی تەواو بوو، ئەتوانێ شوو بە پیاوێکیتر بکا (وَلاَ رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا) مێردەکەیخۆی ناتوانێ بیگەڕێنێتەوە ژێر مارەیخۆی (إِلاَّ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ) تەنها بە مارەبڕینێکی نوێ نەبێ، واتە: وەك جاری یەکەم بە (وَلِی)و (دوو شاهید) مارەی ببڕێو مارەییەکیتری بۆ دابنێ، وە بەو مەرجەش ژنەکەش ڕازی بێ.

﴿ئاگاداری﴾: دروستە ژنەکە بە مارەییخۆی تەڵاقەکە بکڕێتەوە، جا بۆ ئەوەی تەڵاقەکە بکەوێو گەردەنی مێردەکەش ئازاد ببێ، پێویستە هەردوو لایان تەواو بزانن مارەییەکە چییەو چەندە، وە زەکاتیشی تێدا واجب نەبوبێ، وە هەر لەو دانیشتنەشدا گەردەنی مێردەکەی ئازاد بکا، واتە: مێردەکە بڵێ: (وا تەڵاقم دای بە گەردەن ئازادکردنم لە مارەییەکەت). ژنەکەش بڵێ: (وا گەردنم ئازاد کردی لە ئەوەندە مارەییەکەم)

وَيَجُوزُ الْخُلْعُ فِي الطُّهْرِ وَفِي الْحَيْضِ، وَلاَ يَلْحَقُ الْمُخْتَلِعَةَ الطَّلاَقُ.
(فَصْلٌ):

﴿عَنْ ابن عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لامْرَأَة ثابت بن قَيْسٍ: أَتَرُدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيقَتَهُ؟ قالَتْ: نَعَمْ. فَقالَ ﷺ لثابت: إقْبلِ الْحَدِيقَةَ وَطَلِّقْها تَطْلِيقَةً﴾ رواه البخارى، پێغەمبەر ﷺ فەرموویە ژنی (سابیت): ئەگەر (سابیت) تەلاقت بدا، ئەو باغەی بە مارەیی لێت وەرگرتوە ئەیدەیەوە؟ گوتی: بەڵێ. جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (سابیت) باغەکەی لێوەربگرەو تەلاقێکی بدە.
(وَيَجُوزُ الْخُلْعُ) خولع-تەلاق کرینەوە دروستە (فِي الطُّهْرِ) لە کاتی خاوێنیدا (وَفِي الْحَيْضِ) وە لە کاتی حەیزدا (وَلاَ يَلْحَقُ الْمُخْتَلِعَةَ) ناگاتە ئەو ژنەی تەلاقی کراوەتەوە (الطَّلاَقُ) هیچ جۆرە تەلاقێك، واتە: ئەو ژنەی لە بەرانبەر وەرگتنی شتێك تەلاق دراوە-جگە لەو تەلاقە- هیچ تەلاقێکیتری ناکەوێ، چونکە بەو تەلاقە بووەتە بێگانە، هەرچەندە (عِدَّة)شی تەواو نەبوبێ.
﴿پاشکۆ﴾: دروستە کەسێکیتر-بە بێئیزنی ژنەکە- تەلاقەکەی لە مێردەکەی بکڕێتەوە، جا ژنەکە هەر سەربەخۆ ئەبێ، ئەو کەسەش هیچ دەستەڵاتی بە سەردا نیەو ناشتوانێ پارەکەی لێوەربگرێتەوە، بەڵام ئەگەر ژنەکە کردبویە وەکیلی خۆی، بەمە -تەنها- مافی پارە وەرگرتنەوەی هەیە.

﴿فَصْلٌ: لە باسی ژن تەلاقدان﴾

واتە: پچڕاندنی پەیوەندی ژنو مێردایەتی، جا بەم تەلاقدانە ژنەکەی لێ حەرام ئەبێو ئەبێتە بێگانە.
ئینجا بزانە: تەلاقدان مەکروهە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَبْغَضُ الْحَلالِ إِلَى اللهِ الطَّلاَقُ﴾ رواه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: لەو حەڵاڵانەی کە خوا زیاتر ڕقی لێیە، ژن تەلاقدانە.
بەڵام جاری وا هەیە ژن تەلاقدان خێرە: وەك ئەو کەسەی مافی ژنەکەی پێ جێبەجێ نەکرێ، یان ژنەکەی بێناموس بێ، یان بەدخوو بێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقالَ: إنَّ إمْرَأَتِي لاتَرُدُّ يَدَ لامِسٍ؟ قالَ النَّبِيُّ ﷺ: غَرِّبْها. قالَ: أَخافُ أَنْ تَتْبَعَها نَفْسِي. قَالَ: فاسْتَمْتِعْ بِها﴾ رواه النسائى، پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ژنەکەم دەستیهیچ کەسێك ناگێڕێتەوە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تەلاقی بدە. پیاوەکە گوتی: دەترسم دڵم بۆی بچێ. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کەوابوو: لەگەڵی ڕابوێرە. واتە: بیهێڵەوە؟ نەوەك لە دوای تەلاقدانی-بە هۆی دڵبۆچوونەکەی- زینای لەگەڵ بکا.

وَالطَّلاَقُ ضَرْبَان: صَرِيحٌ وَكِنَايَةٌ، فَالصَّرِيحُ ثَلاَثَةُ أَلْفَاظ: اَلطَّلاَقُ، وَالْفِراقُ، وَالسَّراحُ، وَلاَ يَفْتَقِرُ صَرِيحُ الطَّلاقِ إِلىَ النِّيَةِ. وَالْكِنَايَةُ: كُلُّ لَفْظ احْتَمَلَ الطَّلاَقَ وَغَيْرَهُ، وَيَفْتَقِرُ إِلىَ النِّيَّةِ.

(وَالطـلاَقُ) گفتوگۆی تەلاقدان (ضَرْبَانِ) دوو جۆره (صَرِيحٌ) یەکەم: گوتـەی ئاشکرایە. (وكِنَايَةٌ) دووەم: گوتەی نائاشکرایە. (فَالصَّرِيحُ) گوتەی ئاشکرا (ثَلاَثَةُ أَلْفَاظ) سێ ووشەنە، یەکەم: (اَلطَّلاَقُ) ووشەی تەلاقە، وەك بلێ: وا تەلاقم دای، یـان وا ژنیخۆم تـەلاق دا، یـان تەلاقم کەوتبێ. دووەم: (وَالْفِراقُ) ووشـەی جیابوونەوەیـە، وەك بلـێ: وا جیـام کردیـەوە. سێیەم: (والسَّراحُ) ووشەی بەرەڵلاکردنە، وەك بلێ: وا بەرەڵلام کردی.

جا بزانە: ئەو سێ ووشەیە لە قورئـانی پـیرۆزدا بـۆ تەلاقـدان بـە کـار هـاتونو تـەنها بـۆ عەرەبزمانەکان ئاشکرانە، بەلام بـۆ گـەلانیتر-وەك گـەلی کـورد- تـەنها ووشـەی تـەلاق ئاشکرایەو دووەکانیتر نائاشکرانە.

(ولاَ يَفْتَقِرُ) پێویستی نیە (صَرِيحُ الطَّلاقِ) ووشەیئاشکرای تەلاق (إِلَى النِّيَّةِ) بە نیازی نـاو دڵ، واتە: کە بە زوبان بلێ: وا تەلاقم دای، ئەوە تەلاقی ئەکەوێ.

هەروەها ئەگەر بە گاڵتەش تەلاقی بدا، تەلاقی ئەکـەوێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ثَلاَثٌ جِدُّهُنَّ جِدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جِدٌّ: اَلطَّلاَقُ، والنِّكاحُ، والرَّجْعَـةُ﴾ رواه الترمذي والحـاكم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سێ شت هەنە ڕاستییان هەر ڕاسـتیيە، گاڵتـە پێکردنیشـیان هـەر ڕاستیيە: ژن مارەکردنو ژن تەلاقدانو تەلاق چاککردنەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر کەسێك بلێ: (بە تـەلاقم ئـەو ئیشـە ناکـەم). ئـەوە گوناهـەو نابێتـە سوێند، واتە: ئیشەکەش بکا تەلاقی ناکەوێ.

(وَالْكِنَايَةُ) گوتەی نائاشکرای تەلاق (كُلُّ لَفْظ) گشـت ووشـەیەکە (احْتَمَلَ الطَّـلاقَ) کـە بـۆ تەلاقدان بە کار دێو (وَغَيْرَهُ) بۆ شتیتریش بە کار دێ (وَيَفْتَقِرُ) گوتەی نائاشکرای تەلاق پێویستی هەیە (إِلَى النِّيَّةِ) بە نیازی ناو دڵ، کەواتە: ئەگەر کەسێك بلێ:

(حەڵاڵیخوام لێحەرام بێ، یان بلێ: تۆم لێحـەرام بـێ وەك دایکم. یـان وا تـۆم لـە خـۆم حەرام کرد. یان بلێ: وا بـەرەڵلام کـردی. یـان بلـێ: لێم جیـا ببـەوە. وازم لێبێنـە. خـوا حافیزت بێ. بۆ خۆت شوو بکە. تۆ بێمێردی. تۆ وەك دایكو خوشکی منی. وەك سـەگو بەراز تۆم لێ حەرام بێ).

ئەوە ئەگەر بەم ووشانە نیازی ناو دڵی تەلاقدان بێ، تەلاقی ئەکەوێ، ئەگـەر نـا: تـەلاقی ناکەوێ، بەلام ئەگەر یەکێك بلێتە ژنەکەی خۆی: تۆ لە من حەرام بی، یان بلێ: وا تۆم لە خۆم حەرام کرد، وە نیازی تەلاقدان نەبو، ئەوە واجبە کەففارەتی سـوێند بدا، هـەروەك لە (ظهار)دا باسی ئەکەین، إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.

وَالنِّساءُ فيه ضَرْبَان: ضَرْبٌ فِي طَلَاقِهِنَّ سُنَّةٌ وبِدْعَةٌ، وَهُنَّ ذَوَاتُ الْحَيْضِ، فالسُّنَّةُ: أَنْ يُوقِعَ الطَّلَاقَ فِي طُهْرٍ غَيْرِ مُجامِعٍ فيه، وَالْبِدْعَةُ أَنْ يُوقِعَ الطَّلَاقَ فِي الْحَيْضِ أَوْ فِي طُهْرٍ جَامَعَهَا فيه. وَضَرْبٌ لَيْسَ فِي طَلَاقِهِنَّ سُنَّةٌ وَلَا بِدْعَةٌ، وَهُنَّ أَرْبَعٌ:

﴿ باسی تەلاقی (سُنّي)و (بِدْعي) ﴾

(وَالنِّسَاءُ) ئافرەتان (فِيهِ) لە تەلاقدانـدا (ضَرْبانِ) دوو بەشـن:

(ضَرْبٌ) بەشێکیان (فِی طَلاقِهِنَّ) تەلاقدانیان (سُنَّةٌ) پێی ئەگوترێ سوننی، واتە: گوناه نیە (وَبِدْعَةٌ) یان پێی ئەگوترێ بیدعی، واتە: گوناهە (وَهُنَّ) ئەو جۆرە ئافرەتانە (ذَوَاتُ الْحَيْضِ) ئەوانەن کە حەیز ئەبینن‌و جیماعیان لەگەڵ کراوە:

(فَالسُّنَّةُ) ئینجا تەلاقی سوننی، واتە: ئەو تەلاقەی دروستە (أَنْ يُوقِعَ الطَّلاقَ) ئەوەیە تەلاقی بدا (فِی طُهْرٍ) لە کاتی پاکبوونەوەی لە حەیز (غَيْرِ مُجامِعٍ فِيهِ) وە جیماعی لەگەڵ نەکردبێ لە ماوەی ئەو پاکبوونەوەیەدا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾ هەر کاتێك ژنتان تەلاق دان، لەو کاتە تەلاقیان بدەن: کە دەست بە (عِدَّة) ئەکەن. واتە: لە کاتی پاکبوونەوەیان لە حەیز، تەلاقیان بدەن.

(وَالْبِدْعَةُ) تەلاقی بیدعی، واتە: ئەو تەلاقدانەی گوناهە، دوو جۆرە:

یەکەم: (أَنْ يُوقِعَ الطَّلاقَ) ئەوەیە تەلاقی بدا (فِی الْحَيْضِ) لەو کاتەی ئافرەتەکە لە حەیزدایە، چونکە (عِدَّة)ی درێژ ئەبێتەوە.

دووەم: (أَوْ فِی طُهْرٍ) ئەوەیە تەلاقی بدا، لەو پاکبوونەوەیەدا کە (جَامَعَهَا فِيهِ) جیماعی لەگەڵ کردبێ، نەوەك ئاوس بێ‌و پەشیمان ببێتەوە. ئەو دوو جۆرە تەلاقدانە گوناهە، بەڵام تەلاقەکە ئەکەوێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ طَلَّقَ إِمْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعُمَرَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ ثُمَّ تَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدُ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ أَنْ تُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ﴾ رواه الشيخان، (عبدالله)ی کوڕی ئیمامی(عمر)-خوا لێیان ڕازی بێ- ژنی خۆی تەلاق دا لەو کاتەی لە حەیزدا بوو، ئینجا پێغەمبەرﷺ بە ئیمامی(عمر)ی فەرموو: پێی بڵێ: با تەلاقەکەی چاك بکاتەوە-واتە: ژنەکەی بگەڕێنێتەوە ژێر نیکاحی‌خۆی- ئینجا ڕایبگرێ تا لە حەیز پاك ئەبێتەوە، ئینجا جارێکی‌تریش ئەکەوێتەوە حەیزو دیسان پاك ئەبێتەوە، جا ئەگەر ویستی با هەر لە لای بمێنێتەوە، یان ئەگەر ویستی با تەلاقی بدا پێش ئەوەی جیماعی لەگەڵ بکاتەوە، ئەوە ئەو شێوەیەیە کە خوا فەرمانی داوە ژنی تێدا تەلاق بدرێن.

(وَضَرْبٌ) بەشە ئافرەتێکی‌تر هەیە (لَيْسَ فِی طَلاقِهِنَّ سُنَّةٌ) تەلاقدانیان سوننی نیەو (وَلا بِدْعَةٌ) بیدعیش نیە (وَهُنَّ أَرْبَعٌ) ئەو بەشە چوار جۆرە ئافرەتن:

اَلصَّـــغِيرَةُ، وَالآيِسَـــةُ، وَالْحامِــلُ، وَالْمُخْتَلِعَـــةُ الَّتِـــى لَـــمْ يَـــدْخُلْ بِهـــا.
(فَصْلٌ) وَيَمْلِكُ الْحُرُّ ثَلاثَ تَطْلِيقَات، وَالْعَبْدُ تَطْلِيقَتَيْنِ،

یەکـــەم: (اَلصَّـــغِيرَةُ) ئـــافرەتی بچـــووکە، واتـــە: هێشـــتا حـــەیزی نـــەدیتبێ.
دووەم: (وَالآيِسَةُ) ئافرەتی پیرە، واتە: حەیزی نەمابێ. چونکە ئەو دووانە (عِدَّة)یان بە سێ مانگ تەواو ئەبێ.

سێیەم: (وَالْحامِـلُ) ئـافرەتی ئاوسـە، چـونکە (عِـدَّة)ی بـە منـدالبوون تـەواو ئـەبێ.
چوارەم: (وَالْمُخْتَلِعَـةُ الَّتِـى) ئـەو ئافرەتەیـە کـە خـولعی لەگـەڵ کراوەو (لَـمْ يَـدْخُلْ بِهـا) جیماعیشی لەگەڵ نەکراوە، چونکە (عِدَّة)ی لە سەر نیە، کەوابوو: تەلاقدانی ئـەو ئافرەتـەش کە هێشتا جیماعی لەگەڵ نەکردوە، نە سوونني‌یەو نە بیدعی‌یە؟ چونکە (عِدَّة)ی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی تەلاقو، ئەوانەی تەلاقیان ناکەوێ ﴾

(وَيَمْلِكُ الْحُرُّ) پیاوی ئازاد ئەبێتە خاوەنی(ثَلاثَ تَطْلِيقات) سـێ تـەلاق: لـە هـەر ژنێـك لـە ژنـەکانی ﴿عَنْ أَنَسٍ وَأَبِي رُزَيْنٍ رضي الله عنهما: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ قَوْلِـهِ تَعـالَى: (اَلطَّـلاَقُ مَرَّتانِ). فَأَيْنَ الثَّالِثَةُ؟ قالَ: (إِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ)﴾ رواه‌أحمد وأبوداود، پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێکرا، خوا ئەفەرموێ: (ئەو تەلاقـەی کـە مێـرد ئـەتوانێ ژنەکـەی بگەڕێنێتەوە، دوو جارە). ئایا سێیەمەکە کوا؟ لـە وەلامـدا فـەرمووی: (یـان بـە یاسـای شـەرع ژنەکـەت ڕابگـرە، یـان بـە چـاکی بـەرەڵلای بکـە). (وَالْعَبْـدُ تَـطْلِيقَـتَيْنِ) وە کۆیلـە خاوەنی دوو تەلاقە.

ئینجا بزانە: ئەو سێ تەلاقە: یەکە یەکە ئەکەونو بە کۆمەڵیش ئەکەون، واتە: ئەگەر بڵێ: هەرسێك تەلاقم بکەوێ، یان بڵێ: بـە هەرسێك تـەلاق تـەلاقم دای، ئـەوە هەرسێك تـەلاقی ئەکەوێ، وە هەر چوار مەزهەب لە سەر ئەوە یەکدەنگن ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كـانَ الطَّلاَقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلاَفَةِ عُمَرَ طَلاَقُ الثَّلاَثِ واحِدَةً، فَقالَ عُمَرُ: إِنَّ النَّاسَ قَدِ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرٍ كانَ لَهُمْ فِيهِ أَناةٌ، فَلَوْأَمْضَيْناهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضاهُ عَلَيْهِمْ﴾ رواه‌مسلم، (ابن عباس) ئەفـەرموێ: ئـەو سـێ تەلاقـەی ئێستا بـە یەکـەوە تـەلاق ئـەدرێ، لـە سـەردەمی پێغەمبـەر ﷺو ئیمـامی(أبـوبکر)و دوو سـاڵیش لـە سـەردەمی ئیمامی(عمر)دا یەکە یەکە تەلاق ئەدرا، جا ئیمامی(عمر) فەرمووی: ئەو خەڵکە پەلە ئەکەن لە شتێکی وەها کە ماوەی تێدا هەبوو، ئینجا ئیمامی(عمر) بڕیاریدا: ئەگـەر کەسێك بـە کۆمەڵ هەر سێك تەلاقەکەی فڕێ بدا، هەرسێك تەلاقی ئەکەوێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر بڵێ: تەلاقم دای، یان تەلاقم بکەوێ، وە نیـازی دوو، یـان سـێی لـە دڵدا نەبێ، ئەوە تەنها یەك تەلاقی ئەکەوێو ئەتوانێ (رِجْعَة) بکا، وەك باسی ئەکەین.

وَيَصِحُّ الإِسْتِثْنَاءُ فِي الطَّلاقِ إذا وَصَلَهُ بِهِ، وَيَصِحُّ تَعْلِيقُهُ بِالصِّفَةِ وَالشَّرْطِ، وَلا يَقَعُ الطَّلاقُ قَبْلَ النِّكَاحِ. وَأَرْبَعَةٌ لايَقَعُ طَلاقُهُمْ: اَلصَّبِيُّ، وَالْمَجْنُونُ، وَالنَّائِمُ، وَالْمُكْرَهُ.

(وَيَصِحُّ الاسْتِثْنَاءُ) دروسته جياكردنهوه (فِي الطَّلاقِ) له تهلاقدان، وهك بلّیٚ: ههر سيّك تهلاقم كهوتبیٚ جگه له دوو تهلاق، يان بلّیٚ: وا ههر چوار ژنی خوّم تهلاق دان جگه له ئامينهو فاتيمه (إذا وَصَلَهُ بِهِ) بهو مهرجهی جياكردنهوهكه به ووشهی تهلاقدانهوه بنوسيٚنیٚ.

(وَيَصِحُّ) دروسته (تَعلِيقُهُ) تهلاق ببهستریٚ (بِالصِّفَةِ) به هاتنی كاتيّك، وهك بلّیٚ له مانگی رهمهزاندا تهلاقت بكهویٚ (وَالشَّرْطِ) ههروهها دروسته تهلاق ببهستریٚ به مهرجيّك، وهك بلّیٚ: ئهگهر بچيته دهرهوه تهلاقت بكهویٚ، يان بلّیٚ: ههر كاتیٚ چويته مالّی باوكت تهلاقت بكهویٚ. ههروهها دروسته تهلاق بكريّته سويّند بوّ كردنیكاريّك، يان بوّ نهكردنیكاريّك، وهك بلّیٚ: تهلاقم بكهویٚ ئهچمه دهرهوه، يان بلّیٚ: تهلاقم بكهویٚ چای ناخوّمهوه. جا ههر كاتيّك مهرجهكه، يان سويّندهكه جیٚبهجیٚ نهكرا تهلاقی ئهكهویٚ.

﴿ئاگاداری﴾: ههر كاتيّك سويّندی به ههرسيّك تهلاق خوارد، يان ههرسيّك تهلاقی به مهرجيّك بهستهوه، وهك بلّیٚ: ههرسيّك تهلاقم بكهویٚ ناچمه مالّی برايهكهم. يان بلّیٚ: ئهگهر ئهم شتهت پیٚ بفروّشم ههسيّك تهلاقم بكهویٚ. ئينجا پهشيمان بوّوه، چارهی ئهمهيه: (خولع) لهگهلّ ژنیخوّی بكا، واته: ژنهكهی تهلاقيّكی به پاره لیٚبكریٚ، ئينجا دووباره مارهی بكاتهوه-وهك يهكهمجار- ئينجا ئهگهر له دوای (خولع)كردن بچيّته مالّی برايهكهی، يان شتهكهی پیٚ بفروّشیٚ، سیٚ تهلاقی ناكهون، چونكه به نویٚيی مارهی كردوّتهوه. بهلاّم ئهوهش بزانه: چهند تهلاقی ماوه، ههر بهوهنده تهلاقه ژنهكهی بوّ ئهگهرِيّتهوه، واته: وهكو جاری يهكهم نابيّتهوه خاوهنی سیٚ تهلاق.

(وَلا يَقَعُ الطَّلاقُ) تهلاق ناكهویٚ (قَبْلَ النِّكَاحِ) پيّش ژن مارهكردن، واته: ئهگهر بلّیٚ: ههر كاتيّك ژنم هيّنا تهلاقم بكهویٚ. يان بلّیٚ: ئهگهر ئهو ژنهم ماره كرد تهلاقم لیٚی بكهویٚ. -چونكه ئهو ژنه بيّگانهيه- تهلاقی ناكهویٚ ﴿عَنْ عَمْرو بن شُعَيْب عَنْ أبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَطَلاَقَ إلاَّ فِيماتَمْلِكُ﴾ رواه الترمذي، پيّغهمبهرﷺ فهرمووی: هيچ تهلاقيّك ناكهویٚ جگه لهو تهلاقهی ملكی خوّته.

﴿ئاگاداری﴾: ههر ئهو حهديسهش بهلگهيه: كه باوكو باپيرهو هيچ كهسيّكیتر بوّی نيه به بیٚئيزن: ژنیكورِ، يان ژنیكهسيّكیتر تهلاق بدهن، چونكه ملكی خوّيان نيه، بهلاّم به وهكيلايهتی دروسته ژنیكهسيّكیتر، يان هی كورِی خوّيان تهلاق بدهن.

(وَأَرْبَعَةٌ) چوار جوّره كهس ههنه (لاَ يَقَعُ طَلاقُهُمْ) تهلاقيان ناكهویٚ: يهكهم: (اَلصَّبِيُّ) مندالّ. دووهم: (وَالْمَجْنُونُ) شيّت. سیٚيهم: (وَالنَّائِمُ) خهوتوو. واته: ئهو سيّيانه ژنيش تهلاق بدهن تهلاقيان ناكهویٚ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:

(فَصْلٌ) وَإذا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ واحِدَةً أَوْ إثْنَتَيْنِ فَلَهُ مُراجَعَتُها مالَمْ تَنْقَضِ عِدَّتُها، فَإنْ انْقَضَتْ عِدَّتُها حَلَّ لَهُ نِكاحُها بِعَقْدٍ جَدِيدٍ،

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ کەس هەنە هیچ گفتوگۆیەکیان لە سەر نانووسرێ، یەکەم: پیاوی خەوتوو تا هەشیار ئەبێتەوە. دووەم: منداڵ تا بلۆغی ئەبێ. سێیەم: شێت تا چاك ئەبێتەوە.

چوارەم: (وَالْمُكْرَهُ) زۆرلێکراو، وەك پێی بڵێ: ئەگەر ژنەکەت تەلاق نەدەی، ئێستا دەتکوژم ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ طَلاَقَ فِي إغْلاَقٍ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: تەلاقی بە زۆرلێکردن ناکەوێ.

جا بزانە: بەو مەرجە تەلاقی ناکەوێ: ئەگەر زۆردارەکە توانای هەبێ هەر ئەودەم هەڕەشەکەی خۆی بگەیەنێتە جێو زۆرلێکراوەکەش توانای خۆ ڕزگارکردنی نەبێ. دیسان بزانە: هەڕەشە لێکردن: بە لێدانو بەندکردنو کوشتنی کەسێکی ترو زینا لەگەڵکردن، گشتی بە زۆرلێکردن دائەندرێن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رَجْعَة) تەلاق چاککردنەوە ﴾

واتە: گەڕاندنەوەی ژنی تەلاقدراو بۆ ژێر مارەی خۆی (وَإذا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ) هەر کاتێك پیاو ژنی خۆی تەلاق دا (واحِدَةً) بە یەك تەلاق (أَوْ إثْنَتَيْنِ) یان بە دوو تەلاق، ئەو ئافرەتە پێی ئەگوترێ: (رِجْعِيَّة)، کەوابوو: (فَلَهُ مُراجَعَتُها) بۆی دروستە بیگەڕێنێتەوە ژێر نیکاحی خۆی ـ هەرچەند ژنەکەش ڕازی نەبێ ـ بەم چوار مەرجانە:

(مالَمْ تَنْقَضِ عِدَّتُها) یەکەم: (عِدَّة)ی تەواو نەبوبێ. دووەم: سێبەسێ تەلاقی نەدابێ. سێیەم: بە پارە تەلاقی نەدابێ. چوارەم: جیماعی لەگەڵ کردبێ.

﴿عَنْ ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما:... أَمَّا أَنْتَ طَلَّقْتَها واحِدَةً أَوْ إثْنَتَيْنِ؟ فَإنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَمَرَني أَنْ أُرَاجِعَهَا﴾ رواه مسلم، پیاوێك پرسیاری لە (ابن عمر) کرد: دەربارەی تەلاق؟ ئەویش فەرمووی: ئەگەر بە یەك تەلاق، یان بە دوو تەلاق، تەلاقت داوە؟ بیگەڕێنەوە ژێر مارەی خۆت، پێغەمبەرﷺ ئەوها فەرمانی بە من کرد.

جا بزانە: گفتوگۆی (رَجْعَة) گەڕاندنەوە ئەمەیە: (وا ژنی‌خۆم گەڕاندەوە ژێر مارەی خۆم). یان بڵێ: (وا دووبارە کردمەوە ژنی‌خۆم). هەروەها بزانە: سوننەتە لە لای دوو شاهید ئەو گفتوگۆیە بڵێ.

(فَإنْ انْقَضَتْ عِدَّتُها) جا ئەگەر لە دوای تەلاقدان (عِدَّة)ی تەواو بوو (حَلَّ لَهُ) بۆی حەلاڵە (نِكاحُها) مارەی بکاتەوە (بِعَقْدٍ جَدِيدٍ) بە مارەبڕینێکی نوێ: بە ئیزنی ژنەکەو بە (وَلِی)و دوو شاهیدو بە مارەییەکی‌تر.

وَتَكُونُ مَعَهُ عَلَى مَابَقِيَ مِنَ الطَّلاقِ، فَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثَاً لَمْ تَحِلَّ لَهُ إلاّ بَعْدَ وُجُودِ خَمْسَةِ شَرائطَ: انْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ، وَتَزْوِيجُها بِغَيْرِهِ، وَدُخُولُهُ بِها وإِصابَتُها، وَبَيْنُونَتُها مِنْهُ، وَانْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ.

جا بزانه: ئەوەیان پێی ئەگوترێ: جیابووەوەی بچووك- (اَلْبائِنُ الصُّغْرَى)، کەوابوو: (وَتَكُونُ مَعَهُ) ئەو ئافرەتەی کە ئەگەڕێندرێتەوە، یان مارە ئەکرێتەوە، دێتەوە لای مێردەکەی (عَلَى مابَقِيَ مِنَ الطَّلاقِ) بەو ژمارەیەی کە ماویەتی لە تەلاقەکانی: ئەگەر تەلاقێکی مابێ، تەنها هەر بەو تەلاقە لە لای ئەمێنێتەوە، ئەگەر دوو تەلاقی مابن، تەنها بە دوو تەلاق لە لای ئەمێنێتەوە، چونکە ئیمامی(عمر)ﷺ وەها (فتوا)ی داوەو (صحابة)ش ڕەخنەیان نەبوە، (البیهقی) گێڕاویەتیەوە.

﴿ مارە بە جاش ﴾

(فَإِنْ طَلَّقَها ثَلاثَاً) جا ئەگەر سێبەسێ ژنەکەی تەلاق دابێ: بە پارە، یان بە خۆڕایی، بە یەك ووشە، یان بە سێ ووشە، ئەوە پێی ئەگوترێ: (اَلْبائِنُ الْكُبْرَى)-جیابووەوەی گەورە. کەوابوو: (لَمْ تَحِلَّ لَهُ) ئەو ژنەی لێ حەلاڵ نابێتەوە-چونکە هەرسێك تەلاقی کەوتون- (إلاّ بَعْدَ وُجُودِ خَمْسَةِ شَرائطَ) بەڵام لە دوای هاتنە جێی پێنج مەرج لێی حەلاڵ ئەبێتەوە:

یەکەم: (انْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ) (عِدَّة)ی لەو مێردە بە سەر بچێ.

دووەم: (وَتَزْوِيجُها بِغَيْرِهِ) مێردێکیتر بکا.

سێیەم: (وَدُخُولُهُ بِها) مێردیدووەم بیگوازێتەوەو (وإِصابَتُها) جیماعیشی لەگەڵ بکا.

چوارەم: (وَبَيْنُونَتُها مِنْهُ) مێردیدووەمیش ئەبێ تەلاقی بدا.

پێنجەم: (وَانْقِضاءُ عِدَّتِها مِنْهُ) (عِدَّة)ی لە مێردیدووەمیش بە سەر بچێ، ئینجا مێردییەکەم مارەی بکاتەوە.

جا بزانە: ئەو جۆرە تەلاق چاککردنەوەیە لە کوردەواریدا پێی ئەڵێن (مارە بە جاش). خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ هەر کاتێك مێرد سێبەسێ ژنەکەی خۆی تەلاق دا، لێی حەلاڵ نابێتەوە تا مێردێکیتر ئەکا.

﴿وَعَنْ عائشةَرضی الله عنها: طَلَّقَ رَجُلٌ إمْرَأَتَهُ ثَلاثَاً فَتزَوَّجَها رَجُلٌ، ثُمَّ طَلَّقَها قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِها، فَأَرادَ زَوْجُها الأَوَّلُ أَنْ يَتزَوَّجَها، فَسَأَلَ النَّبيَّﷺ عَنْ ذَلكَ؟ فَقالَ: لاَ، حَتَّى يَذُوقَ الآخَرُ مِنْ عُسَيْلَتِها﴾ رواه الشيخان، پیاوێك سێبەسێ ژنی خۆی تەلاق دا، جا یەکێکیتر مارەی کرد، جا ئەویش تەلاقی داو هێشتا جیماعی لەگەڵ نەکردبو، جا مێردەکەی یەکەمی ویستی دیسان لەخۆی مارە بکاتەوە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لێت حەلاڵ نیە مارەی بکەیەوە تا مێردەکەیدووەمیش هەنگوینۆکەی لێ تام ئەکا. واتە: تا جیماعی بە تەواوی لەگەڵ ئەکا.

(فَصْلٌ) وَإِذا حَلَّفَ أَنْ لاَ يَطأَ زَوْجَتَهُ مُطْلَقاً أَوْ مُدَّةً تَزِيدُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَهُوَ مُـولٍ، وَيُؤَجَّلُ لَهُ إِنْ سَأَلَتْ ذَلِكَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ يُخَيَّرُ بَيْنَ الْفَيْئَةِ وَالتَّكْفِيرِ، وَالطَّلاَقِ،

(ڕوونکردنەوە): ئافرەتی‌تەلاقدراو سێ جۆرە، یەکەم: (رِجْعِيَّة)، واتە: گەڕاندرایـەوە، کـە ئەو ئافرەتەیە: جیماعی لەگەڵ کرابێ، ئینجا بە بێ‌پارە، بە تەلاقێك، یان بـە دوو تـەلاق، تەلاق درابێ، هەر لە(عِدَّة)ش‌دا بێ. جا ئـەو جـۆرە تەلاقـدراوە: تەلاقی‌تریشـی ئەکـەوێ‌و لەگەڵ مێردەکەشی میرات لە یەکتری ئەگرن.

دووەم: (اَلْبائِنُ الصُّغْرَى)، واتە: جیابووەوەی بچووك، ئـەو ئافرەتەیـە: هێشـتا جیمـاعی لەگەڵ نەکرابێ‌و بە تەلاقێك، یان بە دوو، تەلاق درابێ، یـان بـە پـارە تـەلاقێك، یـان دوو، تەلاق درابێ، یان (رِجْعِيَّـة) بـێ‌و (عِـدَّة)ی بـە سەرچـوبێ. ئەمـەیان تـەلاقی‌تری ناکـەوێ‌و لەگەڵ مێردەکەی میرات لە یەکتری ناگرن، بەلاّم بە مارەبڕینێکی نوێ حەلاڵ ئەبێتەوە.

سێیەم: (اَلْبائِنُ الْكُبْرَى)، واتە: جیابووەوەی گەورە، ئەوەیە: سێ‌بەسێ تـەلاق درابـێ: بـە پارە، یان بێ‌پارە. ئەمەیان بە (مارە بەجاش) نـەبێ حـەلاڵ نابێتـەوەو لەگـەڵ مێردەکـەی میرات لە یەکتری ناگرن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (إيلاء) ﴾

واتە: سوێندخواردنی مێرد: کە جیماع لەگەڵ ژنەکەی خۆی نەکا. (وَإِذا حَلَفَ) هەر کاتێـك مێرد سوێندی خوارد: (أَنْ لاَ يَطأَ زَوْجَتَهُ) کە جیماع لەگەڵ ژنەکەی خۆی نەکا (مُطْلَقاً) بە بێ‌ماوەدانـان، وەك بلـێ: والله جیماعـت لەگـەڵ ناکـەم. (أَوْ مُـدَّةً) یـان سـوێندی خـوراد: ماوەیەکی‌وەها جیماعی لەگەڵ نەکا: کە (تَزِيدُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ) ئەو ماوەیە زیاتر بـوو لـە چوار مانگ، وەك بلێ: والله تـا پێـنج مـانگی‌تر جیماعـت لەگـەڵ ناکـەم. (فَهُـوَ مُـولٍ) ئـەو مێردە سوێندی دائەمەزرێ (وَيُؤَجَّلُ لَهُ) هـەروەها مـاوەی بـۆ دائەنـدرێ (إِنْ سَـأَلَتْ ذَلِـكَ) ئەگەر ئافرەتەکە داوا بکا (أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) تا چوار مانگ، هەروەها ئەگەر ژنەکەش داوا نەکا تا ماوەی چوار مانگ ئەڕوا هیچ دەنگی لەگەڵ ناکرێ، جا ئەگـەر لـەو ماوەیـەدا جیمـاعی لەگەڵ ژنەکەی کرد، ئەوە کەففارەت ئەداو سوێندەکەی کۆتایی دێ.

(ثُمَّ) ئینجا لە دوای ئـەو چـوار مانگـە ئەگـەر جیمـاعی نـەکرد (يُخَيَّرُ) مێردەکـە ئەکرێتـە سەرپشك: (بَيْنَ الْفَيْئَةِ) یان ئەبی جیمـاع بکـاو (وَالـتَّكْفِيرِ) کـەففارەتی سـوێندەکەش بـدا (وَالطَّلاَقِ) یان ئەبی ژنەکەی تەلاق بدا بۆ ئەوەی ستەمەکە لە سەر ژنەکـە لابچێ، خـوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَـإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلاَقَ فَإِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ ئەوانـەی سـوێند ئـەخۆن: جیمـاع لەگەڵ ژنەکانی خۆیان نەکەن، بۆیان هەیە تا مـاوەی چـوار مـانگ چاوەڕوان بکـەن، جـا ئەگەر گەڕانەوە بۆ ژن‌و مێردایەتی–واتە: جیمـاعی کـردو کەففارەتی دا– خـوای گـەورە

فَــــإِنْ امْتَنَـــــعَ طَلَّـــــقَ عَلَيْـــــهِ الْحـــــاكِمُ.
(فَصْلٌ) وَالظِّهارُ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِزَوْجَتِه: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي.

لێیان خۆش ئەبێو ڕەحمیان پێئەکا، وە ئەگەر ویستیان تەلاق بدەن با بیکەن، خوا بیسەرەو زانایە بە کردەوەیان.

(فَإِنْ امْتَنَعَ) جا ئەگەر مێردەکە خۆی گیر کرد: تەلاقی نەداو جیماعیشی نەکرد (طَلَّقَ عَلَيْهِ الْحاكِمُ) ئەو کاتە (قازی) لە دژی وی ژنەکەی تەلاق ئەدا بە یەك تەلاق، واتە: ئەڵێ: وا تەلاقێکی ئەم ژنەم دا لە جیاتی مێردەکەی.

﴿پاشکۆ﴾: ئەگەر گوتیە ژنەکەی: هەر سێك تەلاقم بکەوێ جیماعت لەگەڵ ناکەم، یان گوتی: ئەگەر جیماعت لەگەڵ بکەم هەرسێك تەلاقم بکەوێ. ئەوە سوێندەکەی دائەمەزرێو لە دوای چوار مانگ ژنەکە داوای لێ ئەکا: یان تەلاقی بدا، یان جیماعی لەگەڵ بکاو بە پەلە لێی دەربێنێ، چونکە بەم جیماعە تەلاقی ئەکەوێ، بەلام باشتر ئەوەیە: خولع بکاو تەلاقەکەی چاك بکاتەوە، بەو شێوەیەی باسمان کرد لە باسی(خولع)دا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتانەی لە دادگا-بە یاسایدەستکرد-خۆیان تەلاق ئەدەن، ئەوانە تەلاقیان ناکەوێو هەر ژنی مێردی خۆیانن، هەرچەند (قازی)ش تەلاقنامەیان بداتێ، چونکە بە پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلامە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (ظِهار) ﴾

(وَالظِّهارُ) زیهار ئەمەیە: (أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِزَوْجَتِهِ) پیاو بڵێتە ژنەکەیخۆی: (أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي) تۆ بە لای منەوە وەکو پشتیدایکمی، یان بڵێ: تۆ لەگەڵ من وەکو پشتی خوشکمی، یان بڵێ: دامێنی تۆ بە لای منەوە وەکو دامێنی دایکم، یان خوشکم وایە.
ئەوانە گوتەی ئاشکرای زیهار بونو پێویستییان بە نیازی ناو دڵ نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر مێرد بڵێتە ژنەکەی: تۆ وەکو دایکمی، یان وەکو کیژی منی. ئەوە ئەگەر مەبەستی زیهار نەبو، نابێتە زیهار، جا مەبەستی ڕێزلێنان بێ، یان نا، وە ئەگەر مەبەستی زیهار بێ، ئەبێتە زیهار، وە ئەگەر مەبەستی یەك تەلاق بێ، تەلاقێکی ئەکەوێ...هتد.

بەلام ئەگەر بڵێ: تۆ وەك دایكو خوشکم لە من حەرام بی، یان بڵێ: وا تۆم لە خۆم حەرام کرد، یان بڵێ: دامێنی تۆم لێحەرام بێ. ئەوە ئەگەر مەبەستی زیهار بێ، ئەبێتە زیهار، ئەگەر مەبەستی یەك تەلاق بێ، تەلاقێکی ئەکەوێ...هتد، وە ئەگەر مەبەستی-بەم ووشانە- تەنها حەرامکردنی ژنەکەی بێ، لێی حەرام نابێ، بەلام ئەبی کەففارەتی سوێند بدا، بەو جۆرەی لە پەرتووکی سوێندخواردندا ڕوونی ئەکەینەوە ﴿عَنْ ابنِ عَبَّاسٍرَضِيَاللهُ عَنْهما قـالَ: إِذا حَرَّمَ الرَّجُلُ عَلَيْهِ إِمْرَأَتُهُ فَهِيَ يَمِينٌ يُكَفِّرُهَا، وقال: لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِـي رَسُـولِ اللهِﷺ

فَإذا قالَ لَها ذَلِكَ وَلَمْ يُتْبِعْهُ بالطَّلَاقِ صارَ عائِداً وَلَزِمَتْهُ الْكَفَّارَةُ، وَالْكَفَّارَةُ: عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ الْمُضِرَّةِ بالْعَمَلِ وَالْكَسْبِ، فَإنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ، فَإنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ، وَلاَ يَحِلُّ لِلْمُظاهِرِ وَطْؤُها حَتَّى يُكَفِّرَ.

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ رواه‌الشيخان، (ابن عباس) فه‌رمووی: هه‌ر كاتێك پیاو ژنه‌كه‌ی‌خۆی له‌ سه‌ر خۆی حه‌رام كرد، ئه‌و حه‌رامكردنه‌ به‌ سوێند داده‌نرێ‌و واجبه‌: كه‌ففاره‌تی بۆ بدا، ئه‌وه‌ شوێنكه‌وتنێكی جوانی پێغه‌مبه‌ره‌ﷺ بۆ ئێوه‌. بڕوانه‌ سوره‌تی(التحريم).

(فَإذا قالَ لَها ذَلِكَ) جا هه‌ر كاتێك مێرده‌كه‌ گوته‌یه‌كی(ظهار)ی به‌ ژنه‌كه‌ی خۆی گوت (وَلَمْ يُتْبِعْهُ بِالطَّلَاقِ) وه‌ یه‌كسه‌ر له‌و كاته‌ش ته‌لاقی نه‌دا (صارَ عائِداً) به‌م ته‌لاق نه‌دانه‌ ئه‌بێته‌ گه‌ڕاوه‌، واته‌: ده‌رئه‌كه‌وێ ژنه‌كه‌ی ئه‌وێته‌وه‌، كه‌وابوو: (وَلَزِمَتْهُ الْكَفّارَةُ) كه‌ففاره‌تی زیهاری ئه‌كه‌وێته‌ سه‌ر:

به‌ كورتی: (هه‌ركه‌سێك ووشه‌یه‌كی(ظهار) بڵێته‌ ژنه‌كه‌ی خۆی‌و یه‌كسه‌ر له‌ دوای ته‌واوبوونی ووشه‌كه‌ی (ظهار) ژنه‌كه‌ی ته‌لاق نه‌دا، وا ده‌رئه‌كه‌وێ: به‌ ژنه‌كه‌ی خۆی ڕازی‌یه‌و قسه‌یه‌كی ناشیرنی كردوه‌، كه‌وابوو: كه‌ففاره‌تی زیهاری ئه‌كه‌وێته‌ سه‌ر، به‌ڵام ئه‌گه‌ر یه‌كسه‌ر به‌ دوای ووشه‌ی(ظهار)دا ته‌لاقی بدا، كه‌ففاره‌تی ناكه‌وێته‌ سه‌ر).

(وَالْكَفّارَةُ) كه‌ففاره‌تی زیهار ئه‌مه‌یه‌: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) كۆیله‌یه‌كی موسوڵمان ئازاد بكا (سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ) هیچ كه‌م‌وكوڕیه‌كی وای تێدا نه‌بێ (الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ وَالْكَسْبِ) كه‌ زیان به‌ ئیش‌وكار بگه‌یه‌نێ.

(فَإنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئه‌گه‌ر كۆیله‌ی ده‌ست نه‌كه‌وت (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ) ئه‌بی دوو مانگ به‌ سه‌ر یه‌كدا به‌ڕۆژوو ببێ‌و نابێ یه‌ك ڕۆژ نێوانیان بخاتێ، واته‌: ئه‌گه‌ر ڕۆژێك به‌ڕۆژوو نه‌بو، ئه‌وه‌ی‌ڕابردووی گشتی تێك ئه‌چێ‌و ئه‌بی سه‌رله‌نوێ ده‌ست پێ‌بكاته‌وه‌.

(فَإنْ لَمْ يَسْتَطِعْ) جا ئه‌گه‌ر توانای نه‌بو دوو مانگ به‌ڕۆژوو ببێ: له‌ به‌ر پیری، یان له‌ به‌ر نه‌خۆشی‌یه‌كی به‌رده‌وام (فَإطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً) ئه‌بی خۆراك بداته‌ شه‌ست هه‌ژار (كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هه‌ر هه‌ژارێك یه‌ك مسته‌ دانه‌وێڵه‌، واته‌: (٦٠٥) غرام.

(وَلاَ يَحِلُّ) دروست نیه‌ (لِلْمُظاهِرِ) بۆ ئه‌و مێرده‌ی زیهاری كردوه‌ (وَطْؤُها) جیماع له‌گه‌ڵ ژنه‌كه‌ی بكا (حَتَّى يُكَفِّرَ) تا كه‌ففاره‌ت ئه‌دا، هه‌رچه‌ند تواناشی نه‌بێ كه‌ففاره‌ت بدا، چونكه‌ خوای گه‌وره‌ فه‌رموویه‌تی: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا﴾ ئه‌و كه‌سانه‌ی زیهار له‌ ژنی خۆیان ئه‌كه‌ن‌و ژنه‌كه‌شیان ئه‌وێته‌وه‌، ئه‌بی كۆیله‌یه‌ك ئازاد بكه‌ن

(فَصْلٌ) وَإذا رَمَى الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ بالزِّنا فَعَلَيْهِ حَدُّالْقَذْف إلاَّ أنْ يُقيمَ الْبَيِّنَةَ أوْ يُلاَعِنَ، فَيَقُولَ عِنْدَ الْحاكِمِ فِي الْجامِعِ عَلَى الْمِنْبَرِ فِي جَمَاعَةٍ مِنَ النَّاسِ: أَشْهَدُ باللهِ إنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فِيمارَمَيْتُ بِهِ زَوْجَتِي -فُلاَنَةَ- مِنَ الزِّنا، وَإنَّ هَذا الْوَلَدَ مِنَ الزِّنا وَلَيْسَ مِنِّي. أَرْبَعَ مَرَّاتٍ،

پێش جیماعکردن، بەم فەرمانە ئێوە تەمبێ ئەکرێن‌و خوا کردەوەتان ئەزانێ، جا ئەگەر کۆیلەیان دەست نەکەوت، ئەبی دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو بن، جا ئەگەر توانایان نەبو، ئەبی خواردن بدەنە شەست هەژار.

﴿پاشکۆ﴾: زیهار بۆ ماوەیەکی دیارکراو دروستە، وەك بڵێ: تا ماوەی مانگێك تۆ وەکو پشتی دایکمی. ئینجا ئەگەر لە ماوەی ئەو مانگەدا جیماعی کرد، کەففارەتی ئەکەوێتە سەر، ئەگەر تا مانگەکە تەواو بوو هیچی نەکرد، ئەوە هیچی ناکەوێتە سەر، وە لەدوای مانگێك ژنەکەی لێ حەڵاڵ ئەبێتەوە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ژن بە مێردەکەی بڵێ: تۆ وەکو باوکو برای منی. ئەوە گوناهی ئەگاتێ، بەڵام لێی حەرام نابێ‌و کەففارەتیشی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (لِعان) ﴾

واتە: لەعنەتکردنی مێرد بە هۆی زیناکردنی ژنەکەی، بەو شێوەیەی باسی ئەکەین. (وَإذا رَمَى الرَّجُلُ) هەر کاتێك مێرد جنێو بداتە (زَوْجَتَهُ) ژنی خۆی‌و ئابڕووی ببا (بِالزِّنا) پێی بڵێ: زینات کردوە (فَعَلَيْهِ حَدُّالْقَذْفِ) ئەو مێردە -هەشتا شوڕکەدار- دارکاری ئابڕووبردنی ئەکەوێتە سەر بەو مەرجەی ژنەکە لە ژیانیا هیچ جارێك زینای نەکردبێ، کەواتە: ئەبی هەشتا داری لێبدرێ:

(إلاَّ أنْ يُقِيمَ الْبَيِّنَةَ) مەگەر مێردەکە چوار شاهید بێنێ: کە ژنەکە جارێك زینای کردوە، یان ژنەکە دان بنێ: بەوەی کە زینای کردوە (أوْ يُلاَعِنَ) یان مێردەکە لەعنەت بکا بۆ ئەوەی دارکاریی لە سەر لابچێ:

(فَيَقُولَ) مێردەکە لە لەعنەتکردنیدا ئەڵێ (عِنْدَ الْحاكِمِ) لە لای(قازی)، واتە: ئەبی (قازی) ئەو گفتوگۆیەیان پێ بڵێ‌و نابێ لەخۆیانەوە بیڵێن (فِي الْجامِعِ) سوننەتە ژن‌و مێردەکە ببردرێنە ناو مزگەوت (عَلَى الْمِنْبَرِ) لە سەر مینبەر رابگیرێن (فِي جَماعَةٍ مِنَ النَّاسِ) کۆمەڵێك خەڵك لەوێ ئامادە بن، ئینجا لە پێشدا (قازی) فەرمان ئەدا مێردەکە بڵێ: (أشْهَدُ بِاللهِ إنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فِيما رَمَيْتُ بِهِ زَوْجَتِي فُلانَةَ مِنَ الزِّنا) شایەدی ئەدەم سوێندم بە خوا: من ڕاست ئەکەم کە بە فلانە ژنی خۆم گوت: زینات کردوە.

ئینجا ئەگەر ژنەکەی لە زینا منداڵی بوبێ، یان ئاوس بوبێ، واجبە بڵێ: (وَإنَّ هَذا الْوَلَدَ مِنَ الزِّنا وَلَيْسَ مِنِّي) وە ئەو منداڵەی ئێستا هەیەتی، یان لە ناو زگیدایە، منداڵی من نیەو هی زینایە. (أرْبَعَ مَرَّاتٍ) ئەبی چوار جار ئەو شاهیدیە بڵێ.

وَيَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخَامِسَةِ بَعْدَ أَنْ يَعِظَهُ الْحاكِمُ: وَعَلَيَّ لَعْنَةُ اللهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الْكاذِبِينَ. وَيَتَعَلَّقُ بِلِعانِهِ خَمْسَةُ أَحْكَامٍ: سُقُوطُ الْحَدِّ عَنْهُ، وَوُجُوبُ الْحَدِّ عَلَيْها، وَزَوالُ الْفِراشِ، وَنَفْيُ الْوَلَدِ، وَالتَّحْرِيمُ عَلَى الأَبَدِ. وَيَسْقُطُ الْحَدُّ عَنْها بِأَنْ تَلْتَعِنَ فَتَقُولَ: أَشْهَدُ بِاللهِ

(وَيَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخامِسَةِ) هەروەها پێنجەمین جار ئەڵێ (بَعْدَ أَنْ يَعِظَهُ الْحاكِمُ) پاش ئەوەی (قازی) بە سزادانی قیامەت ئەیترسێنێو پێی ئەڵێ: لە خوا بترسە، درۆ مەکە، سزای دۆزەخ توندو تیژترە لە هی دونیا. جا ئەگەر مێردەکە دڵنیا بوو کە ڕاست ئەکا، با بڵێ: (وَعَلَيَّ لَعْنَةُ اللهِ إِنْ كُنْتُ مِنَ الْكاذِبِينَ) لەعنەتی خوام لێبدا ئەگەر درۆ بکەمو بوختانم بە ژنەکەم کردبێ.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلاَّ أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ ئەو پیاوانەی ئابڕووی ژنەکانیان ئەبەنو پێیان ئەڵێن زینات کردوەو، جگە لە خۆیان هیچ شاهیدیان نەبو، با پیاوەکە چوار جار بەخۆی شایەدی بدا: کە ڕاست ئەکا، جاری پێنجەمیش بڵێ: لەعنەتی خوام لێبدا ئەگەر درۆ بکەم.

(وَيَتَعَلَّقُ) ئەبەسترێ (بِلِعانِهِ) بە لەعنەتکردنی مێردەکە (خَمْسَةُ أَحْكامٍ) پێنج بڕیار، واتە: کە مێردەکە شایەدیەکەی تەواو بوو، پێنج بڕیاری شەرعی دەرئەچن:

یەکەم: (سُقُوطُ الْحَدِّ عَنْهُ) دارکاری جنێوەکەی لە سەر لائەچێ.

دووەم: (وَوُجُوبُ الْحَدِّ عَلَيْها) دارکاری، یان بەردبارانی زینا ئەکەوێتە سەر ژنەکە.

سێیەم: (وَزَوالُ الْفِراشِ) مارەی ژنەکە لە مێردەکەی هەڵئەوەشێتەوە.

چوارەم: (وَنَفْيُ الْوَلَدِ) منداڵەکەش نابێتە هی مێردەکە، ئەگەر گوتبی: هی من نیە.

پێنجەم: (وَالتَّحْرِيمُ عَلَى الأَبَدِ) ژنەکەش بە یەکجاری لە مێردەکە حەرام ئەبێ، ئەگەر مێردێکی‌تریش بکا هەر لێی حەڵاڵ نابێتەوە ﴿عَنْ عُمَر وسَهْل بن سَعْد رضي الله عنهما: مَضَتِ السُّنَّةُ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلاَعِنَيْنِ وَلاَ يَجْتَمِعانِ أَبَداً﴾ رواه ابوداود والبيهقي، شەریعەتی پێغەمبەر ﷺ وای بڕیار داوە: ژنو مێردی لەعنەتچی لێك جیا بکرێنەوەو تا ماون بە یەکەوە کۆ نەبنەوە. ﴿وَعَن سَهْل بن سَعد رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ فَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلاَعِنَيْنِ وَأَلْحَقَ الْوَلَدَ بِالْمَرْأَةِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ لە دوای لەعنەتکردن، ژنو مێردەکەی لێك جیاکردنەوەو منداڵەکەشی دایە ژنەکە.

(وَيَسْقُطُ الْحَدُّ عَنْها) دارکاریو بەردبارانی زینا لە سەر ژنەکە لا ئەچێ (بِأَنْ تَلْتَعِنَ) بەوەی ئەویش لەعنەت بکا، واتە: لە دوای کۆتایی لەعنەتی مێردەکە، (قازی) بە ژنەکە ئەڵێ: وەرە تۆش لەعنەت بکە (فَتَقُولَ) ئینجا ژنەکە ئەڵێ: (أَشْهَدُ بِاللهِ

إنَّ-فُلانَاً- هَذا لَمِنَ الْكاذبِينَ فِيمَارَمانِي بِه مِنَ الزِّنا. أَرْبَعَ مَرَّات، وَتَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخامسَة بَعْدَ أَنْ يَعظَها الْحاكِمُ: وَعَلَيَّ غَضَبُ الله إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ.
(فَصْلٌ):

إنَّ فلاناً هَذا لَمِنَ الْكاذِبِينَ فِيما رَمانِي بِهِ مِنَ الزِّنا) شایەدی ئەدەم سوێندم بە خوا: ئەو مێردەی من-کە فلانە- درۆ ئەکا لەو جنێوەی کە بە منی گوتوە: زینات کردوە. (أَرْبَعَ مَرَّاتٍ) چوار جار ئەو شایەدیە ئەدا.
(وَتَقُولَ فِي الْمَرَّةِ الْخامِسَةِ) ئینجا جاری پێنجەم ژنەکە ئەڵێ (بَعْدَ أَنْ يَعِظَهاالْحاكِمُ) پاش ئەوەی (قازی) بە سزای دۆزەخ ئەیترسێنێ وەکو گوتمان (وَعَلَيَّ غَضَبُ الله إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ) غەزەبی خوا بمگرێ ئەگەر مێردەکەم ڕاست بکا لەو ئابڕووبردنەی من. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيَدْرَؤُ عَنْهَاالْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ سزای زینا لە سەر ژنەکە لائەدرێ بەوەی چوار جار شایەدی بدا: کە مێردەکەی درۆ ئەکاو جاری پێنجەم بڵێ: خوا غەزەبم لێبگرێ ئەگەر مێردەکەم ڕاست بکا.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مێردەکە ناوی ئەو پیاوەی هێنابو: کە زینای لەگەڵ ژنەکەی کردوە، ئەبی لە هەر چوار شایەدیەکاندا ناوی پیاوەکەش بڵێتەوە بۆ ئەوەی دارکاری ئابڕووبردنی ئەویشی لە سەر لابچێ، ئینجا بزانە: ڕستەکانی لەعنەتکردن، بە هەر زمانێك بگوترێن دروستە، هەروەها بزانە: دارکاری ئابڕووبردنی ئافرەتو پیاوی بێگانە لە پەرتووکی تاوانەکاندا بەدرێژی باس ئەکەین، إِنْ شاءَ اللهُ تَعالَى.
﴿پاشکۆ﴾: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ﴿أَيُّما إِمْرَأَة أَدْخَلَتْ عَلَى قَوْمٍ مَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ فَلَيْسَتْ مِنَ اللهِ فِي شَيْءٍ وَلَنْ يُدْخِلَها اللهُ جَنَّتَهُ، وَأَيُّما رَجُلٍ جَحَدَ وَلَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ إِحْتَجَبَ اللهُ عَنْهُ وَفَضَحَهُ عَلَى رُؤُوسِ الأَوَّلِينَ والآخِرِينَ﴾ رواه ابن حبان وغيره، هەر ئافرەتێك منداڵێك بکاتە هی پیاوێكو منداڵەکەش هی ئەو نەبێ، ئەو ئافرەتە-لە بەر ئەوەی گوناهێکی گەورەی کردوە- لە لای خوا هیچ ڕێزی لێناندرێو خوا نایباتە بەهەشت، وە هەر پیاوێك بە منداڵی خۆی بڵێ: هی من نیە، بشزانێ منداڵەکە هی خۆیەتی، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەت خۆی لێدائەپۆشێو ڕوو ڕەشی ئەکا لە بەردەم هەموو خەڵك.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عِدَّة) ﴾

(**پێناسە**): (عِدَّة) ئەوەیە: ئافرەتی مێرد مردوو، یان تەڵاقدراو، ماوەیەك چاوەڕوان بکا، واتە: تا کۆتایی ئەو ماوەیە نابێ شوو بکا.
خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلاَتَعْزِمُوا عُقْدَةَالنِّكاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتابُ أَجَلَهُ﴾ مارەی ئافرەت مەبڕن تا ئەو ماوەیەی خوا لە سەر ئافرەتەکەی نووسیوە کۆتایی دێ.

وَالْمُعْتَدَّةُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: مُتَوَفَّى عَنْهَا، وَغَيْرُ مُتَوَفَّى عَنْهَا، فَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا: إِنْ كَانَتْ حَامِلاً فَعِدَّتُهَا بِوَضْعِ الْحَمْلِ، وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً فَعِدَّتُهَا أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ. وَغَيْرُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا: إِنْ كَانَتْ حَامِلاً فَعِدَّتُهَا بِوَضْعِ الْحَمْلِ، وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً وَهِيَ مِنْ ذَوَاتِ الْحَيْضِ فَعِدَّتُهَا ثَلَاثَةُ قُرُوءٍ وَهِيَ الْأَطْهَارُ،

(وَالْمُعْتَدَّةُ) ئەو ئافرەتانەی (عِدَّة)یان لە سەر واجبە (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو بەشن:
یەکەم: (مُتَوَفَّى عَنْهَا) ئەوەیە: کە مێردەکەی مردوە.
دووەم: (وَغَيْرُ مُتَوَفَّى عَنْهَا) ئەوەیە: کە مێردی نەمردوە:

١- (فَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا) جا ئەو ئافرەتەی مێردی مردوە: (إِنْ كَانَتْ حَامِلاً) ئەگەر لە مێردەکەی خۆی ئاوس بوو (فَعِدَّتُهَا) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ (بِوَضْعِ الْحَمْلِ) بە دانانی باری ناو زگی، جیاوازی نیە: منداڵێکی زیندوو بێ، یان مردوو بێ، وێنەی تەواو بووبێ، یان پارچە گۆشتێك بێ‌و وێنەی نهێنی‌ی کرابێ، جا لە دامێنی بێتە دەرەوە، یان زگی هەڵبدرن‌و بیهێننە دەرەوە. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ ئافرەتانی ئاوس (عِدَّة)یان تەواو ئەبێ بە دانانی باری ناو زگیان.

(وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً) وە ئەگەر ئەو ئافرەتەی مێردی مردوە، ئاوس نەبو لە مێردەکەی خۆی (فَعِدَّتُهَا) ئەوە (عِدَّة) تەواوبوونی (أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ) بە چوار مانگو دە ڕۆژە، جیاوازی نیە: جیماعی لەگەڵ کردبێ، یان نا، گەورە بێ، یان منداڵ بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ ئەو پیاوانەی لە ئێوە ئەمرن‌و ژنیان لە پاش بەجێ ئەمێنێ، ئەبی ژنەکانیان چوار مانگو دە ڕۆژ چاوەڕوان بکەن.

٢- (وَغَيْرُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا) ئەو ئافرەتەی مێردی نەمردوە، بەڵام تەڵاق دراوە، یان مارەبڕینی هەڵوەشاوەتەوە (إِنْ كَانَتْ حَامِلاً) ئەگەر لە مێردەکەی خۆی ئاوس بوبێ (فَعِدَّتُهَا) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (بِوَضْعِ الْحَمْلِ) بە دانانی منداڵی ناو زگی بەو شێوەی باسمان کرد.

(وَإِنْ كَانَتْ حَائِلاً) وە ئەگەر ئافرەتەکە لە مێردەکەی خۆی ئاوس نەبو (وَهِيَ مِنْ ذَوَاتِ الْحَيْضِ) وە لەو جۆرە ئافرەتانەش بوو کە حەیز ئەبینن (فَعِدَّتُهَا) تەواوبوونی(عِدَّة)کەی (ثَلَاثَةُ قُرُوءٍ) بە دیتنی سێ قوڕئە (وَهِيَ) ئەو سێ قوڕئە (الْأَطْهَارُ) پاکبوونەوەی نێوان دوو حەیزە، واتە: هەر کاتێك سێ پاکبوونەوەی تەواو کردن، (عِدَّة)کەی تەواو ئەبێ.

کەوابوو: ئەگەر ئافرەتێك لە کاتی پاکبوونەوەدا تەڵاق درا، ئەو پاکیەی بە یەکێك لەو سێیانە بۆ ئەژمێردرێ‌و کە جاری سێیەم لە دوای ئەو پاکیە حەیزی بینی، (عِدَّة)کەی تەواو ئەبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ ئەو ئافرەتانەی تەڵاق دراون، با چاوەڕوان بکەن تا سێ پاکبوونەوە تەواو ئەکەن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئافرەتێك حەیزی نەما: لە بەر نەخۆشی، یان لە بەر شیردانی منداڵ، ئەبێ هەر چاوەڕوان بکا، تا حەیز ئەبینێ، یان تا ئەگاتە تەمەنی لە حەیز وەستان، ئینجا سێ مانگ (عِدَّة) ئەباتە سەر، بەڵام: ئەگەر هۆی وەستانی حەیز نەزاندرا، ئەوە لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)و لە مەزهەبی ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد) ئەفەرموێ: با نۆ مانگ چاوەڕوان بکا، ئینجا ئەگەر حەیزی نەدیت، با سێ مانگیتریش بە ناوی (عِدَّة) دابنیشێ، بەم ساڵە (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ.

(وَإِنْ كانَتْ صَغِيرَةً) ئەگەر ئافرەتی تەڵاقدراو منداڵ بوو حەیزی نەبینیبو (أَوْ آيِسَةً) یان لەبەر پیری لە حەیز وەستابو (فَعِدَّتُها) تەواوبوونی (عِدَّة)ی (ثَلاثَةُ أشْهُرٍ) بە سێ مانگی تەواوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاللاَّئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَةُأَشْهُرٍ وَاللاَّئِي لَمْ يَحِضْنَ﴾ ئەو ئافرەتانەی لە حەیز وەستاون، (عِدَّة)ی ئەوان سێ مانگە، هەروەها ئەوانەی حەیزیان نەبینیوە، هی ئەوانیش سێ مانگە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بە هەڵە جیماعی لەگەڵ کراوە، واتە: پیاوەکە وایتێگەیشتبو ژنیخۆیەتی، ئەویش واجبە (عِدَّة) ببینێ: وەکو ژنی تەڵاقدراو، وە ئەو منداڵەی لەو جیماعە دروست ئەبێ، ڕێزی هەیەو هی ئەو پیاوەیە کە جیماعی بە هەڵەی کردوە، واتە: هی مێردی ژنەکە نیە، هەروەها حەرامە مێردی خۆی ڕابواردنو جیماعی لەگەڵ بکا تا (عِدَّة)ی ئەو پیاوە –بەهەڵەداچووە– تەواو ئەبێ.

(وَالْمُطَلَّقَةُ) ئەو ئافرەتەی تەڵاق دراوە، یان مارەی هەڵوەشاوەتەوە (قَبْلَ الدُّخُولِ بِها) پێش ئەوەی مێردەکەی خۆی جیماعی لەگەڵ بکا (لاَ عِدَّةَ عَلَيْها) هیچ (عِدَّة)ی لە سەر نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا﴾ هەر کاتێ ئافرەتانی موسوڵمانتان مارە کردنو پێش جیماع لەگەڵکردنیان تەڵاقتان دان، هیچ (عِدَّة)تان لە سەر ئەوان نیە.

کەوابوو: ئەگەر تەنها یەك جار جیماعی لەگەڵ کردبێ، (عِدَّة)ی ئەکەوێتە سەر، هەرچەند پێش تەڵاقدانیش زۆر لە یەکتری دوور بوبنو چەند ساڵێکیش جیماعی لەگەڵ نەکردبێ، چونکە (عِدَّة) لایەنی خواپەرستیشی تێدایە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بە (زینا) جیماعی لەگەڵ کراوە، هیچ (عِدَّة)ی لە سەر نیە، چونکە (زینا) ڕێزی بۆ دانەندراوە، جا–لەبەر ئەوە–ئەگەر لە (زینا) ئاوس بوو، دروستە هەر بە ئاوسی شوو بکا: بە زیناکەرەکە، یان بە پیاوێکیتر، وە ئەو منداڵەی لە (زینا) دروست ئەبێ، (بیژی)یە، واتە: تەنها هی ژنەکەیەو نابێتە هی مێردی ژنەکەو ناشبێتە هی پیاوە زیناکەرەکە، هەرچەند لەمەودوا ژنەکەش مارە بکا، کەوابوو: ئەگەر (مَنِی)، واتە:

وَعِــدَّةُ الْأَمَــةِ بِالْحَمْــلِ كَعِــدَّةِ الْحُــرَّةِ، وَبِــالأَقْراءِ أَنْ تَعْتَــدَّ بِقُــرْأَيْنِ، وَبِالشُّهُورِ عَنِ الْوَفَاةِ أَنْ تَعْتَدَّ بِشَهْرَيْنِ وَخَمْسِ لَيَالٍ، وَعَنِ الطَّلَاقِ أَنْ تَعْتَــدَّ بِشَــهْرٍ وَنِصْفٍ، فَإِنْ اعْتَدَتْ بِشَهْرَيْنِ كَانَ أَوْلَى.

تۆوی پیاوێکیان هێناو بە لولکەیەك، یان بە هەر هۆیەکیتر خستیانە ناو منداڵدانەی ژنەکە، ئەمەش وەك منداڵی (بیژی) ئەژمێردرێو نابێتە هی خاوەن تۆیەکەو ناشبێتە هی مێردی ژنەکە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْوَلَدُ لِلْفِراشِ وَلِلْعاهِرِ اَلْحَجَرُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: منداڵ هی مێردی ئەو ژنەیە کە بە حەڵاڵی سەرجێی کردوە، بۆ بێناموسیش سەرشۆڕی داندراوە.

(وَعِدَّةُ الأَمَةِ) هەر وەها (عِدَّة)ی ئافرەتی کۆیلە، ئەگەر ئاوس بوو (بِالْحَمْلِ) بە دانانی منداڵەکەی ناو زگیەتی (كَعِدَّةِ الْحُرَّةِ) وەکو (عِدَّة)ی ئافرەتی ئازاد، کە باسمان کرد (وَبِالأَقْراءِ) وە ئەگەر ئاوس نەبو و حەیزیشی ئەبینی (أَنْ تَعْتَدَّ) ئەوە (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (بِقُرْأَيْنِ) بە تەواوبوونی دوو پاکبوونەوە لە حەیز (وَبِالشُّهُورِ) ئەگەر (عِدَّة)ی بە مانگ بوو، چونکە حەیزی نەئەبینی (عَنِ الْوَفاةِ) ئەگەر (عِدَّة)ی مێرد مردنی بوو (أَنْ تَعْتَدَّ) (عِدَّة)ی تەولو ئەبێ (بِشَهْرَيْنِ وَخَمْسِ لَيالٍ) بە دوو مانگو پێنج شەو (وَعَنِ الطَّلَاقِ) ئەگەر (عِدَّة)ی تەڵاقدان بوو (أَنْ تَعْتَدَّ) (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ (بِشَهْرٍ وَنِصْفٍ) بە مانگو نیوێك (فَإِنْ اعْتَدَتْ) بەڵام ئەگەر (عِدَّة) ببینێ (بِشَهْرَيْنِ) بە ماوەی دوو مانگ (كانَ أَوْلَى) ئەوە باشترە.

﴿پاشکۆ: لەبارەی ئەو ژنەی مێردی ون بووە﴾

ئەگەر ئافرەت مێردی ون بوو و هیچ هەواڵێکی نەبو، دروست نیە شوو بکا تا دوو شاهید شاهیدی ئەدەن کە مردوە، یان بە شێوەیەکیتر دڵنیا ئەبێ کە نەماوە.

بەڵام لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعي)و مەزهەبی ئیمام(مالك)و ئیمام(أحمد)-خوا لێیان ڕازی بێ- فەرموویانە: ئەو ئافرەتە ئەچێتەی لای (قازی)، ئینجا (قازی) ماوەی چوار ساڵی بۆ دائەنێ کە چاوەڕوان بکا، ئینجا لە دوای ئەو چوار ساڵە (عِدَّة)ی مردن چوار مانگو دە ڕۆژ ئەبینێ، ئینجا بۆی دروستە شوو بکاتەوە. ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: فِي إِمْرَأَةِ الْمَفْقُــودِ: تَتَرَبَّصُ أَرْبَعَ سِنِينَ ثُمَّ تَعْتَدُّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْــراً﴾ أخرجه مالك والشافعي، واتە: ئەو جۆرەی گۆتمان لە ئیمامی (عمر) گێراویەتیانەوە.

ئینجا ئەگەر لە دوای شووکردن مێردەکۆنەکەی دەرکەوتەوە، ئەوە هەر ئەبێتەوە ژنی مێردە کۆنەکە، چونکە بۆمان دەرکەوت: مارەبڕینەکەی لە دووەمەکە نەهاتوە، جیماعەکەش بە جیماعی بە هەڵە دائەندرێ.

جا ئەگەر لەو جیماعە منداڵێك دروست بوو، ئەوە هی مێردە نوێیەکەیە، کەوابوو: نابێ مێردە کۆنەکە جیماعی لەگەڵ بکا تا (عِدَّة)ی مێردی نوێ تەواو ئەبێ.

(فَصْلٌ) وَيَجبُ لِلْمُعْتَدَّةِ الرَّجْعِيَّةِ اَلسُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ، وَيَجبُ لِلْبائِنِ اَلسُّكْنَى دُونَ النَّفَقَةِ إلاّ أَنْ تَكُونَ حامِلاً، وَيَجِبُ عَلَى الْمُتَوَفَّى عَنْها زَوْجُها: اَلإِحْدادُ وَهُوَ الإِمْتِناعُ مِنَ الزِّينَةِ وَالطِّيبِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی مافی ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)دایه ﴾

(وَيَجِبُ) واجبه (لِلْمُعْتَدَّةِ الرَّجْعِيَّةِ) بۆ ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)ی ڕیجعی‌دایه، واته: به بێ‌پاره تەلاق درابێ، به یەك تەلاق، یان به دوو تەلاق، جا ئاوس بێ، یان نا: (اَلسُّكْنَى) ئەبی مێردەكەی مافی نیشتەجێ‌كردنی بداتێ، واته: یان خانووی بداتێ، یان كرێی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ (وَالنَّفَقَةُ) وه ئەبی مافی بەخێوكردنیشی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ.

(وَيَجِبُ لِلْبائِنِ) هەروەها واجبه بۆ ئەو ئافرەتەی له (عِدَّة)ی (بائِن)دایه، واته: جیابوونەوە، له بەر ئەوەی سێ‌بەسێ تەلاقی داوه، یان به پاره تەلاقی داوه (اَلسُّكْنَى) ئەبی مێردەكەی مافی نیشتەجێ‌كردنی بداتێ تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ، وه دروستیش نیه به یەكەوه له یەك خانوودا بن، خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ﴾ ئافرەتانی تەلاقدراو نیشتەجێ بكەن لەو شوێنەی پێش تەلاقدان تێ‌یدا دانیشتبون بەگوێرەی توانای خۆتان.

(دُونَ النَّفَقَةِ) بەلام ئەركی بەخێوكردنی له سەر مێردی تەلاقدەر نیه (إلاّ أَنْ تَكُونَ حامِلاً) مەگەر ژنەكه له مێردەتەلاقدەرەكەی ئاوس بێ، خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ كُنَّ أُولاَتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ ئەگەر ئافرەتانی تەلاقدراو منداڵیان له زگدا بوو، بەخێویان بكەن تا منداڵەكەیان دائەنێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئافرەتی مێرد مردوو تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ تەنها مافی نیشتەجێ‌كردنی هەیەو ئەركی بەخێوكردنی نادرێتێ، هەرچەند ئاوسیش بێ ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ مَرْفُوعاً: لانَفَقَةَ لِلْحامِلِ الْمُتَوَفَّى عَنْها زَوْجُها﴾ أخرجه البيهقي والدارقطني، ئافرەتی ئاوسی مێردمردوو ئەركی بەخێوكردنی نادرێتێ.

(وَيَجِبُ) واجبه (عَلَى الْمُتَوَفَّى عَنْها زَوْجُها) له سەر ئافرەتی مێردمردوو (اَلإِحْدادُ) تازیەداری بكا تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبی (وَهُوَ) تازیەداری ئەمەیه: (اَلإِمْتِناعُ مِنَ الزِّينَةِ) خۆی نەڕازێنێتەوەو جلی جوان‌و خشڵی زێڕو زیو نەكاتە بەر (وَالطِّيبِ) وه خۆی بۆنخۆش نەكا ﴿عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رضي الله عنها: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: لاتُحِدُّ إمْرَأَةٌ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلاثٍ إلاّ عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً وَلاَ تَلْبَسُ ثَوْباً مَصْبُوغاً وَلاَ تَكْتَحِلُ وَلاَ تَمَسُّ طِيباً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ ئافرەت بۆ هیچ مردووێك له سێ ڕۆژان زیاتر تازیەداری بكا، تەنها بۆ مێردەكەی خۆی چوار مانگو ده ڕۆژ تازیەداری ئەكا: جلی ڕەنگاو ڕەنگ ناكاتە بەرو كل ناكاتە چاوی‌و خۆی بۆنخۆش ناكا.

وَعَلَى الْمُتَوَفَّى عَنْهـا زَوْجُهـا وَالْمَبْتُوتَـةُ: مُلاَزَمَـةُ الْبَيْـتِ إلاَّ لحاجَـةٍ.
(فَصْلٌ) وَمَنِ اسْتَحْدَثَ مِلْكَ أَمَةٍ حَرُمَ عَلَيْـهِ الإسْـتِمْتَاعُ بِهَـا حَتَّـى يَسْـتَبْرِأَهَا: إنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَيْضِ بِحَيْضَةٍ، وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الشُّهُورِ بِشَـهْرٍ فَقَـطْ، وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَمْلِ بِالْوَضْعِ،

(وَعَلَى الْمُتَوَفَّىعَنْها زَوْجُها) واجبه له سه‌ر ئافره‌تی مێردمردوو (وَالْمَبْتُوتَةِ) هه‌روه‌ها واجبه له سه‌ر ئه‌و ئافره‌ته‌ی به یه‌كجاری ته‌ڵاق دراوه (مُلاَزَمَةُ الْبَيْتِ) به‌رده‌وام هه‌ر له ماڵه‌وه بن، واته: دروست نیه–تا (عِدَّة)یان ته‌واو ئه‌بێ– له ماڵ بچنه ده‌ره‌وه: نه بۆ ماڵی باوكو خزم، نه بۆ حه‌ج كردن، نه بۆ بازاڕو شوێنه‌كانیتر.
(إلاَّ لِحاجَةٍ) مه‌گه‌ر چوونه‌ده‌ره‌وه‌یان پێویست بێ بۆ كڕینی خوارده‌مه‌نی، یان مه‌ترسی دزو بێناموس هه‌بێ، خوای گه‌وره فه‌رموویه‌تی: ﴿لاتُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلاَيَخْرُجْنَ إلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾ ئافره‌تانی ته‌ڵاقدراو له ماڵه‌وه ده‌ر مه‌كه‌ن تا (عِدَّة)یان ته‌واو ئه‌بێ، نابێ به‌خۆیشیان له ماڵه‌وه ده‌ربچن مه‌گه‌ر ئیشێكی بێناموسانه بكه‌ن.
﴿وَعَنْ فُرَيْعَةَرَضِيَاللهُ عَنها: أَنَّ زَوْجُها قُتِلَ، فَأَمَرَها النَّبِيُّﷺ: أَنْ تَمْكُثَ فِي بَيْتِها حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتابُ أَجَلَهُ﴾ رواه اصحاب السنن، (فريعة) فه‌رموویه‌تی: مێردم كوژراو، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمانی پێكردم: هه‌ر له ماڵی خۆم بمێنمه‌وه تا (عِدَّة)م ته‌واو ئه‌بێ.
﴿ئاگاداری﴾: هه‌ر ئافره‌تێك (ناشِزة)، واته: لامل بێ، ئینجا مێردی بمرێ، یان ته‌ڵاقی بدا، ئه‌و مافانه‌ی باسمان كردن هیچی نادرێتێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (إسْتِبْراء) دڵنیایی ﴾

واته: چاوه‌ڕوانكردنی تێپه‌ڕبوونی ماوه‌یه‌ك به سه‌ر ئافره‌تی كۆیله‌دا بۆ دڵنیابوون كه منداڵی تێدا نیه (وَمَنِ اسْتَحْدَثَ) هه‌ر كه‌سێك وه‌ده‌ستی هێنا (مِلْكَ أَمَةٍ) ئافره‌تێكی كۆیله، واته: (جارية)كی ده‌ست كه‌وت، جا به هۆی كڕین، یان به‌خشین، یان له تالانی كافران، یان به میرات، یان به هۆیه‌كیتر (حَرُمُ عَلَيْهِ) حه‌رامه له سه‌ر ئه‌و پیاوه (اَلإسْتِمْتاعُ بِها) ده‌ستبازی له‌گه‌ڵ ئه‌و ئافره‌ته بكا: وه‌ك ماچكردنو جیماع كردنو ئه‌و جۆره شتانه (حَتَّى يَسْتَبْرِأها) تا ماوه‌ی دڵنیایی پێ ته‌واو نه‌كا، وه جیاوازی كچو بێوه‌ژن نیه:
(إنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَيْضِ) ئه‌گه‌ر ئه‌م (جارية)یه له‌وانه بوو حه‌یزی ئه‌بینی (بِحَيْضَةٍ) به تێپه‌ڕبوونی حه‌یزێكی ته‌واو ماوه‌ی دڵنیایی ته‌واو ئه‌بێ (وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الشُّهُورِ) ئه‌گه‌ر (جارية)كه حه‌یزی نه‌ئه‌بینی له به‌ر پیری، یان منداڵ بوو (بِشَهْرٍ فَقَطْ) به تێپه‌ڕبوونی یه‌ك مانگی ته‌واو ماوه‌ی دڵنیایی ته‌واو ئه‌بێ (وَإنْ كانَتْ مِنْ ذَواتِ الْحَمْلِ) ئه‌گه‌ر (جارية)كه ئاوس بوو (بِالْوَضْعِ) به دانانی منداڵی ناو زگی ماوه‌ی دڵنیایی ته‌واو

وَإذا مـاتَ سَـيِّدُ أُمِّ الْوَلَـدِ اسْـتَبْرَأَتْ نَفْسَـها كَالأَمَـةِ.
(فَصْلٌ) وَإذَا أرْضَعَت الْمَـرأةُ بِلَبَنِها وَلَـداً صـارَ الرَّضِـيعُ وَلَـدَهَا بِشَـرْطَيْنِ: أَحَـدُهُما: أَنْ يَكونَ لَهُ دُونَ الْحَوْلَيْنِ. وَالثّانِي: أنْ تُرضِعَهُ خَمْسَ رَضَعات مُتَفرِّقَات.

ئەبێ ﴿عَنْ أَبِي سَعيدﷺ: قالَ النَّبِيُّﷺ فِي سَبايا أَوْطاسٍ: لاَ تُوطَأُ حامِلٌ حَتَّى تَضَـعَ، وَلاَ غَيْرُ ذاتِ حَمْلٍ حَتَّى تَحِيضَ حَيْضَـةً﴾ أخرجه ابوداود، پێغەمبەرﷺ دەربارەی کۆیلەکانی ئەوتاس–کە لە جەنگی (حنین) لە کافرەکان بەدیل گیرابون– فەرمووی: جیماع لەگەڵ (جاریة)ی ئاوس مەکەن تا منداڵی ئەبێو جیماعیش لەگەڵ ئەوانیتر مەکەن–کە ئاوس نینە– تا حەیزێکی تەواو ئەبینن (وَإذا ماتَ) هەر کاتێك مرد (سَيِّدُ أُمِّ الْوَلَدِ) گەورەی ئەو (جارية)ی دایکی منداڵە، واتە: ئەو (جارية)ی کە لە گەورەی خۆی منداڵێکی بووە، جا منداڵەکە مابێ، یان نا، هەر کاتێك گەورەکەی مرد (إسْتَبْرَأَتْ نَفْسَها) واجبە بۆ خۆی ماوەی دڵنیایی تەواو بکا (كَالأَمَةِ) وەکو ئەو(جارية)ی باسمان کرد، ئینجا کە ماوەی دڵنیایی تەواو بوو، ئەتوانێ شوو بکا. واتە: (عِدَّة)ی مێرد مردنی لە سەر نیە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رضاع) شیرخواردنی منداڵ ﴾

بزانە: مەبەست بەم شیرخواردنە شیری ئادەمیزادە، نەك شیری گیاو ئاژەڵ.
(وَإذَا أرْضَعَتِ الْمَرأةُ بِلَبَنِها) هەر کاتێك ئافرەتێك شیری خۆی دەرخواردی (وَلَداً) منداڵێك دا (صارَ الرَّضِيعُ) ئەو منداڵە شیرخۆرە ئەبێتە (وَلَدَها) منداڵەشیری ئافرەتەکە، ئافرەتەکەش ئەبێتە دایکەشیری منداڵەکە (بِشَرطَيْنِ) بە دوو مەرج:
(أحدُهُما) یەکەمیان: (أنْ يَكونَ لَهُ دُونَ الْحَوْلَيْنِ) ئەبی تەمەنی منداڵەکە لە دوو ساڵان کەمتر بێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّﷺ: لاَيَحْرُمُ مِنَ الرَّضـاعِ إلاَّ مـا فَتَـقَ الأمْعاءَ وَكانَ قَبْلَ الْفِطامِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هیچ شیرخواردنێك حەرامی ناگەیەنێ جگە لەو شیرەی ئەگاتە ناو ڕیخۆڵەکانو بەهێزیان ئەکا، وە پێش تەواوبوونی دوو ساڵیش بێ.
(وَالثّانِي) دووەمیان: (أنْ تُرْضِعَهُ خَمْسَ رَضَعاتٍ) ئەبی پێنج جار شیری بداتێ، بەلام مەرج نیە بە تێری بێ، ئینجا بزانە: جیاوازی نیە منداڵەکە: ئەو پێنج جارە لە مەمکی ژنەکە شیر بمژێ، یان لێی بدۆشرێ ئینجا بخرێتە ناو دەمی منداڵەکە.
(مُتَفَرِّقاتٍ) ئەبی ئەو پێنج جارەش لە یەك جیاجیا بن، کەواتە: ئەگەر منداڵەکە لە خۆشیان دەمی لە مەمکەکەی هەڵئەگرتو دووبارە ئەیگرتەوە، یان لەو مەمکە گواستیەوە بۆ مەمکەکەیتر، بۆ ئەوەی تێر ببێ، ئەوە هەر بە یەك جار ئەژمێردرێ.
﴿عَنْ عائشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهـا: كانَ فِيما أُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ (عَشْرُ رَضَعاتٍ مَعْلُوماتٍ يُحَرِّمْنَ). ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسٍ مَعْلُوماتٍ. فَتُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِﷺ وَهُوَ فِيما يُتْلَى مِنَ الْقُرْآنِ﴾ رواه مسلم،

وَيَصيرُ زَوْجُها أباً لَهُ، وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُرْضَعِ اَلتَزويجُ إلَيْهـا وَإلى كُـلِّ مَـنْ ناسَبَهَا، وَيَحْرُمُ عَلَيْهَا اَلتَزْويجُ إلَى الْمُرْضَعِ وَوَلَدِه، دونَ مَنْ كانَ فِي دَرَجَتِه أَوْ أَعْلَى طَبَقَةً مِنْهُ.

حەزرەتی(عائِشَة)-خوا لێی ڕازی بێ- فەرموویەتی: یەکەمجار ئایەتێك لە قورئاندابو: کە (دە جار شیرخواردن حەرامی ئەکەیەن). دوایی ئەوە ڕەش بۆوە بە ئایەتێکیتر: کە (پێنج جار شیرخواردن حەرامی ئەکەیەن). ئینجا پێغەمبەرﷺ وەفاتی کرد، ئەوە لەگەڵ قورئاندا ئەخوێندرایەوە. (مەبەستی ئەمەیە: بڕیاری پێنجەکە بەردەوامەو خوێندنەوەی لاچووە).

(وَيَصِيرُ زَوْجُها) هەروەها مێردی ئافرەتەشیردەرەکە ئەبێتە (أباً لَهُ) باوکی منداڵە شیرخۆرەکە، کەوابوو: کوڕو کیژی ئافرەتەشیردەرەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە خوشکو برای شیرخۆرەکە، هیچ جیاوازی گەورەترو بچووکترەکان نیە.

هەروەها خوشکو برای ئافرەتەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە پوورو خاڵو مامی شیرخۆرەکە، هەروەها دایکو باوکی ئافرەتەکەو هی مێردەکەشی ئەبنە داپیرەو باپیرەی شیرخۆرەکە، هەم ژنەکانیتری مێردەکەش گشتی ئەبنە زڕدایکی شیرخۆرەکە.

(وَيَحْرُمُ عَلَى الْمُرْضَعِ) حەرامە لە سەر شیرخۆرەکە (اَلتَزْويجُ إلَيْها) دایکەشیرییەکەی خۆی لەخۆی مارە بکا (وَإلَى كُلِّ مَنْ ناسَبَها) وە ئەو ئافرەتانەشی لێحەرامن کە پەیوەندییان بە دایکەشیرییەکەوە، یان بە مێردەکەیەوە هەیە، جا بە هۆی خزمایەتی، یان بە هۆی شیر.

(وَيَحْرُمُ عَلَيْها) حەرامە لە سەر ئافرەتەشیردەرەکە (اَلتَزْويجُ إلَى الْمُرْضَعِ) شوو بە شیرخۆرەکە بکا (وَوَلَدِه) هەروەها حەرامە شوو بە کوڕەکانی شیرخۆرەکەش بکا، هەروەها حەرامە: شوو بە مێردی شیرخۆرەکەش بکا.

ئینجا بزانە: حەرامە مێردی ئافرەتە شیردەرەکەش: شیرخۆرەکەو کیژەکانی شیرخۆرەکەو ژنی شیرخۆرەکە لە خۆی مارە بکا، چونکە ئەبنە کیژو نەوەو ژنیکوڕی.

(دونَ مَنْ كانَ فِي دَرَجَتِه) بەڵام ئەوانەی لە پلەی شیرخۆرەکەن: وەکو خوشکو برای شیرخۆرەکە، ئەوان حەرام نابن، جیاوازی نیە ئەو خوشکو برایانە: لە خۆی بچوکتر بن، یان گەورەتر بن (أَوْ أَعْلَى طَبَقَةً مِنْهُ) هەروەها ئەوانەی لە پلەی سەرەوەترن: وەك دایکو باوکو مامو خاڵو پووری شیرخۆرەکە، ئەوانیش حەرام نابن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کاتێك ئافرەتێك شیری بداتە کوڕێکو کچێك: کە لە کوڕەکە مارە کراوە، شیرەکەش حەرامی ئەکەیاند، ئەو مارەبڕینە هەڵئەوەشێتەوەو بە یەکجاری لێك حەرام ئەبن، هەروەها ئەگەر دایکت شیری دایە ژنێکی تۆ-کە تەمەنی لە دوو ساڵ کەمتر بوو-ئەوە یەکسەر ئەبێتە خوشکت، یان ئەگەر ژنە گەورەکەت شیری دایە ئەو ژنە منداڵەیەت، بەمە مارەبڕینی هەردووکیان هەڵئەوەشێتەوە، چونکە بچووکەکە ئەبێتە کیژت، گەورەکەش ئەبێتە دایکی ژنت.

(فَصْلٌ) وَنَفَقَةُ الْعَمُودَيْنِ مِنَ الْأَهْلِ واجِبَةٌ لِلْوالِـدِينِ وَالْمَوْلُـودِينَ، فَأَمَّـا الْوالِـدُونَ فَتَجِبُ نَفَقَتُهُمْ بِشَرْطَيْنِ: اَلْفَقْرِ وَالزَّمانَةَ، أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُون، وَأَمَّا الْمَوْلُـودُونَ فَتَجِـبُ نَفَقَتُهُمْ بِثَلاثَةِ شَرائِطَ: اَلْفَقْرِ وَالصِّغَرِ، أَوِالْفَقْرِ وَالزَّمانَةِ، أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُونِ،

﴿پاشكۆ﴾: شیرخواردنی منداڵ ئاشكرا ئەبێ: بە شاهیدیی دوو پیاو، یان بە شـاهیدیی پیاوێـكو دوو ئـافرەت، یـان بـە شـاهیدیی چـوار ئـافرەت، وە دروسـتە ئافرەتـە شیردەرەكەش یەكێك بێ لەو شاهیدانە بەو مەرجەی داوای كرێیشیرەكە نەكا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەخێوكردنی خزمەو، ژنو، ئاژەڵ ﴾

(وَنَفَقَةُ الْعَمُودَيْنِ) بەخێوكردنی هەردوو تیرە، واتە: تیرەی سەرەوەو خوارەوە (مِنَ الأَهْلِ) لە خزمەكان (واجِبَةٌ) واجبە: (لِلْوالِـدِينَ) بـەخێوكردنی دایكـانو باوكـان لـە سـەر تـیرەی خوارەوە واجبەو (وَالْمَوْلُودِينَ) هی تیرەی خوارەوەش لە سەر دایكانو باوكان واجبە: (فَأَمَّا الْوالِدُونَ) ئینجا دایكو باوكو داپیرەو باپیرە (فَتَجِبُ) واجبە لـە سـەر كـوڕو كـیژو نەوەیەكانیشیان (نَفَقَتُهُمْ) بەخێویان بكەن: جا كافر بن، یـان موسـوڵمان بن (بِشَرْطَيْنِ) بە دوو مەرج:

یەكەم: (الْفَقْرِ) ئەوەیە دایكو باوك هەژار بن (وَالزَّمانَةِ) وە پەككەوتووش بن، واتـە: نـەتوانن كار بكەنو خۆیان بژێنن. دووەم: (أَوِالْفَقْرِ) یان هەژار بنو (وَالْجُنُونِ) شێتیش بن.

بەڵام فەرموودەی بەهێزی مەزهەبی(شافعي) ئەمەیە: ئەگەر دایكو باوك تەنها هەژار بون، واجبە كوڕو كیژەكانیان بەخێویان بكەن، چونكە زۆر سفڵەییو بێئەمەكییە دایكو باوك داوای كاركردنیان لێبكرێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًـا﴾ ئەگـەر دایكتو باوكت داوای كافربوونیان لێكردی، بە قسەیان مەكەو لە دونیادا بە چاكەكردن لەگەڵیان بژێ.

واتە: هەرچەند كافریش بن.

(وَأَماالْمَوْلُودُونَ) هەروەها كوڕو كیژ هەرچەند بەرەوخواریش بن (فَتَجِبُ) واجبە لە سەر دایكو باوك هەرچەندە بەرەوسەرەوەش بن (نَفَقَتُهُمْ) بەخێویان بكـەن (بِثَلاثَـةِ شَـرائِطَ) بە سێ مەرج:

یەكەم: (الْفَقْرِ وَالصِّغَرِ) ئەگەر هەژار بنو منداڵیش بن، كەوابوو: تا كوڕ بلۆغی ئەبێو كیژ شوو ئەكا، بەخێوكردنیان هەر واجبە. دووەم: (أَوِالْفَقْرِ وَالْجُنُونِ) یـان ئەگـەر هـەژار بـنو شێتیش بن. سێیەم: (أَوِالْفَقْرِ وَالزَّمانَةِ) یان ئەگەر هەژار بنو پەككەوتووش بن.

كەوابوو: ئەگەر منداڵو شێتو پەككەوتوو ماڵیان هەبوو، ئـەبی لـە مـاڵی خۆیـان بـەخێو بكرێن، هەروەها ئەگەر منداڵ بلۆغی بوو و كاری دەست نەكەوتو هـەژاریش بـوو، واجبـە بەخێو بكرێ، خوای گـەورە فـەرموویـەتی: ﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ ئەگـەر

وَنَفقَةُ الرَّقيقِ وَالْبَهائِم واجِبَةٌ، وَلاَ يُكَلَّفُونَ مِنَ الْعَمَلِ مَا لاَ يُطِيقُونَ. وَنَفقَةُ الزَّوْجَةِ الْمُمَكِّنَةِ مِنْ نَفسِها واجِبَةٌ،

ئافرەتان شیریان دایە منداڵەکانتان، ئێوەش کرێیان بدەنێ. واتە: چونکە ئەرکی بەخێوکردنی منداڵتان لە سەر خۆتانە.

﴿ئاگاداری﴾: هەتا باوكو باپیرە توانای بەخێوکردنی منداڵیان هەبێ، لە سەر دایك واجب نابێ، بەڵام کوڕو کیژ ئەبی بە هاوبەشی باوكو دایكو باپیرەو داپیرە بەخێو بکەن: بەگوێرەی میرات وەرگرتن، جا هەتا کوڕو کیژو نەوەکان توانای بەخێوکردنی باوکیان هەبێ، لە سەر باوکی‌و باپیرەی واجب نابێ، وە هەتا کوڕو کیژ تواناییان هەبێ، لە سەر نەوەکان واجب نابێ.

ئێنجا بزانە: مەبەست لە بەخێوکردنی ئەو دوو تیرەیە ئەمەیە: بەخێوکەرەکە بە تێری خواردن‌و پێخۆر بداو جل‌و بەرگو شوێنی خەوتن‌و دانیشتن دابین بکاو کرێی پزیشك‌و دەرمان بدا.

﴿ئاگاداری﴾: جگە لەو دوو تیرەی باسمان کردن، بەخێوکردنی هیچ خزمێکی‌تر واجب نیە. بەڵام لە مەزهەبی ئیمامی(حنفی)دا: بەخێوکردنی هەموو خزمێکی‌مەحرەم واجبە.

(وَنَفقَةُ الرَّقيقِ) بەخێوکردنی کۆیلە بەو شێوەی باسمان کرد (وَالْبَهائِمِ) وە بەخێوکردنی ئاژەڵ (واجِبَةٌ) واجبە لە سەر خاوەن کۆیلەو خاوەن ئاژەڵ، واتە: ئەگەر خاوەنەکانیان بەخێویان نەکا، (قازی) فەرمانیان ئەداتێ: کە ئاژەڵەکەو کۆیلەکە: یان بفرۆشێ، یان کۆیلەکە ئازاد بکاو، ئاژەڵەکەش سەر ببڕێ ئەگەر گۆشتی بخورێ.

(وَلاَ يُكَلَّفُونَ) دروست نیە بخرێتە سەر شانی کۆیلەو ئاژەڵ (مِنَ الْعَمَلِ ما) کارێکی وا (لاَ يُطِيقُونَ) کە توانایان نیە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: لِلْمَمْلُوكِ طَعامُهُ وَكِسْوَتُهُ وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ ما يُطِيقُ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: کۆیلە ئەبی خواردن‌و بەرگی بدرێتێ‌و تەنها ئەو کارەی پێ‌ی بکرێ، کە توانای هەیە.

﴿ باسی بەخێوکردنی ژن ﴾

(وَنَفقَةُ الزَّوْجَةِ) بەخێوکردنی ئەو ژنەی (الْمُمَكِّنَةِ مِنْ نَفسِها) کە بە تەواوی خۆی ئەخاتە ژێر دەستەڵاتی مێردەکەی (واجِبَةٌ) واجبە لە سەر مێردەکەی، واتە: هەر کاتێك ئافرەتەکە بە مێردی خۆی گوت: من ئامادەم خۆم ئەدەمە بەردەستی تۆ. ئەو ئافرەتە بەخێوکردنی ئەکەوێتە سەر مێردەکەی، هەرچەند مێردەکەش منداڵ بێ، یان شێت بێ، یان توانای جیماعکردنی نەبێ ﴿عَنْ جابِرٍ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ اخرجه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ژنەکانتان مافی خواردن‌و بەرگکردنیان لە سەر ئێوەیە.

وَهِيَ مُقَدَّرَةٌ: فَإِنْ كانَ الزَّوْجُ مُوسِراً فَمُدَّان من غالب قُوتِهـا، وَيَجِبُ مِنَ الأُدْمِ وَالْكِسْوَةِ ما جَرَتْ به الْعادَةُ، وَإِنْ كانَ مُعْسِراً فَمُدٌّ مِنْ غالِبِ قُوتِ الْبَلَد، وَمَا يَأْتَدِمُ بِهِ الْمُعْسِرُونَ وَيَكْسُونَهُ. وَإِنْ كانَ مُتَوَسِّطاً فَمُدٌّ وَنِصْفٌ، وَمِنَ الأُدْمِ وَالْكِسْوَةِ الْوَسَطُ،

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئافرەتەی بچوکەو خۆی لە بەر جیماع ناگریٚ دروست نیە بدریٚتە دەست میٚردەکەی. ئینجا بزانە: بۆ واجببوونی بەخیٚوکردنیژن مەرجە سەرپەرشتکاری منداڵو شیٚت: ژنەکەیان بۆ وەربگریٚ، بەلاٚم ئەگەر منداڵەکە نزیکی بلۆغبوونی کردبو، هەر بەخۆی ئەتوانیٚ ژنەکەی وەربگریٚ.

(وَهِيَ) بەخیٚوکردنی ژن (مُقَدَّرَةٌ) ئەندازەی بۆ داندراوە: (فَإِنْ كانَ الزَّوْجُ مُوسِراً) ئەگەر میٚردەکە دەوڵەمەند بوو (فَمُدَّانِ) ئەبی هەموو ڕۆژیٚك دوو مست خواردنی بداتیٚ (مِنْ غالِبِ قُوتِها) لەو جۆرەی کە بە زۆری لەو شویٚنە ئەیخۆن.

(وَيَجِبُ) هەروەها واجبە لە سەر میٚردەکە (مِنَ الأُدْمِ) پیٚخۆریشی بداتیٚ: وەکو ڕۆنو خویٚو گۆشتو شیرو خورماو ئەو جۆرە شتانە، بەگویٚرەی ڕەووشتی ئەو شویٚنەو دەستەلاٚتی میٚردەکە (وَالْكِسْوَةِ) هەروەها جلو بەرگ واجبە لە سەر میٚردەکە (ما جَرَتْ بِهِ الْعادَةُ) بەگویٚرەی ئەو جۆرە بەرگەی خەڵکی ئەو شویٚنە بە کاری ئەهیٚننو بەگویٚرەی دەستەلاٚتی میٚردەکە.

(وَإِنْ كانَ مُعْسِراً) وە ئەگەر میٚردەکە لاتو هەژار بوو (فَمُدٌّ) یەك مست خواردنی لە سەرە (مِنْ غالِبِ قُوتِ الْبَلَدِ) لەو جۆرە خواردنەی خەڵکی ئەو شویٚنە بە زۆری ئەیخۆن (وَما يَأْتَدِمُ بِهِ الْمُعْسِرُونَ) هەروەها ئەو جۆرە پیٚخۆرەی لە سەرە: کە لاتو هەژارەکان ئەیکەنە پیٚخۆر (وَيَكْسُونَهُ) ئەو جۆرە بەرگەی لە سەرە: کە هەژارەکان ئەیکەنە بەرگ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ﴾ ئەو کەسەی زۆری هەیە با بەگویٚرەی هەبوونی خۆی ئەرکی بەخیٚوکردن بدا، بەلاٚم ئەو کەسەی کەمی هەیە، خوا چەندی داوەتیٚ با بەو ئەندازەیە ئەرکی بەخیٚوکردن بدا.

(وَإِنْ كانَ مُتَوَسِّطاً) ئەگەر میٚردەکە ناوەنجی بوو: نە هەژار بوو، نە دەوڵەمەند (فَمُدٌّ وَنِصْفٌ) مستو نیویٚك خواردنی لە سەرە (وَمِنَ الأُدْمِ) وە لە پیٚخۆر (وَالْكِسْوَةِ) وە لە جلو بەرگ (الْوَسَطُ) ناوەنجیی لە سەرە.

﴿ئاگاداری﴾: میٚرد لە سەری واجبە ژنەکەی لە شویٚنیٚك نیشتەجیٚ بکا: کە لە ژنەکە بوەشیٚتەوەو، واجبە: کەلوپەلی خەوتنو چیٚشت لیٚنانو پاکو خاویٚنیو ئاوهیٚنانی بۆ دابین بکا، بەلاٚم کریٚی دەرمانو پزیشك لە سەر میٚردەکە واجب نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر ژنەکە لەگەڵ میٚردەکەی بە یەکەوە خواردنیان ئەخوارد—وەك ڕەوشتی ئیٚستا وەهایە— ئەوە ئەبیٚتە بەخیٚوکردنو ئەو یاسایەی باسمان کرد ڕەفتاری پیٚناکریٚ.

وَإِنْ كانَتْ مِمَّنْ يُخْدَمُ مِثْلُها فَعَلَيْهِ إِخْدامُها.
وَإِنْ أَعْسَرَ بِنفقَتِها فَلَها فَسْخُ النِّكاحِ، وَكَذَلِكَ إِنْ أَعْسَرَ بِالصَّداقِ قَبْلَ الدُّخُولِ.

(وَإِنْ كانَتْ مِمَّنْ) ئەگەر ژنەكە لەو جۆرە ئافرەتانە بوو: كە (يُخْدَمُ مِثْلُها) هاووێنەكانی وێ خزمەت ئەكران، لە بەر ئەوەی لە گەورە ماڵە ناودارەكان بوو (فَعَلَيْهِ) واجبە لە سەر مێردەكەی (إِخْدامُها) ئافرەتێكی خزمەتكاری بۆ بگرێو هەرچەند مێردەكەش هەژار بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ واتە: بە باشی هاوسەرێتی لەگەڵ ژنەكانتان بكەن

﴿ باسی نەتوانینی بەخێوكردنی ژن ﴾

(وَإِنْ أَعْسَرَ بِنَفَقَتِها) ئەگەر مێرد هیچی نەبو ژنەكەی پێ بەخێو بكاو جلو بەرگی بۆ بكڕێ، ئەوە تێبینی ئەكرێ: ئەگەر ئافرەتەكە خۆی ڕاگرتو بە جۆرێك خۆی پێ بەخێو كرا، ئەوە گشتی لە سەر مێردەكەی ئەبێتە قەرز.
بەڵام ئەگەر خۆی پێڕانەگیرا، ئەوە (فَلَها) بۆی دروستە (فَسْخُ النِّكاحِ) مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە لە لای (قازی) ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الرَّجُلِ الَّذِي لاَ يَجِدُ ما يُنْفِقُ عَلَى زَوْجَتِهِ، قالَ: يُفَرَّقُ بَيْنَهُمَا﴾ أخرجه الدارقطني والبيهقي، پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئەو كەسەی هیچی نیە ژنەكەی پێ بەخێو بكا، فەرموویەتی: لێك جیا ئەكرێنەوە.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر مێرد ماڵی هەبوو ژنەكەی بەخێو بكا، بەڵام بە ڕقەكاری بەخێوی نەئەكرد، ئەوە ژنەكەی ناتوانێ مارەبڕینەكە هەڵبوەشێنێتەوە، كەوابوو: ئەو بەخێوكردنە لە سەر مێردەكە ئەبێتە قەرزو، (قازی) لێی ئەستێنێ، بەڵام زۆر لە زانایانی ئایینی ئەو فەرمودەیان هەڵبژاردوە: ئەگەر مێردەكەی ون بوو و نەئەتوانرا ئەركی بەخێوكردنی لێوەربگیرێ، ژنەكەی ئەتوانێ مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە لە لای (قازی).
(وَكَذَلِكَ) هەروەها ژنەكە بۆی دروستە مارەبڕین هەڵبوەشێنێتەوە (إِنْ أَعْسَرَ بِالصَّداقِ) ئەگەر مێردەكەی توانای مارەیی‌دانی نەبێ (قَبْلَ الدُّخُولِ) پێش ئەوەی جیماعی لەگەڵ بكا، واتە: ئەگەر ژنەكە ڕێگای داو جیماعی لەگەڵ كرد، ئەوكاتە بۆی دروست نیە مارە بڕینەكە هەڵبوەشێنێتەوە.
﴿ئاگاداری﴾: ژنەكە بۆی دروستە خۆی تەسلیمی مێردەكەی نەكا تا مارەیی ئەداتێ، بەو مەرجەی قەرز نەبێ، جا ئەگەر بووە كێشەیان، ئەبی مێردەكە مارەییەكە لە لای پیاوێكی‌دادپەروەر دابنێ، ئینجا ژنەكەش خۆی تەسلیمی مێردەكە بكاو دادپەروەرەكەش مارەییەكە بداتە ژنەكە.

(فَصْلٌ) وَإِذا فَارَقَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ وَلَهُ مِنها وَلَدٌ فَهِيَ أَحَقُّ بِحَضَانَتِهِ إِلَى سَبْعِ سِنِينَ، ثُمَّ يُخَيَّرُ بَيْنَ أَبَوَيْهِ فَأَيُّهُمَا اخْتَارَ سُلِّمَ إِلَيْهِ،

﴿ فَصْلٌ: له باسی (حَضانَة) ﴾

واته: پاراستنو پەروەردەکردنی منداڵ: بەو جۆرەی کە بیشۆریو جلو بەرگی بشۆریو بیخاتە بێشکەو بیخەوێنیو لە هەموو زیانێك بیپارێزێ.

(وَإِذا فَارَقَ الرَّجُلُ) هەر کاتێك مێرد جیا بۆوە (زَوْجَتَهُ) لە ژنی خۆی: بە هۆی مردن، یان بە هۆی تەلاقدان، یان بە هۆی هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین (وَلَهُ مِنها وَلَدٌ) ئەو مێردە لەو ژنە منداڵێکی هەبوو (فَهِيَ) ژنەکەی (أَحَقُّ) زیاتر مافی هەیە (بِحَضَانَتِهِ) کە منداڵەکەی بدرێتە دەستو پەروەردەی بکا (إِلَى سَبْعِ سِنِينَ) تا تەمەنی منداڵەکە ئەبێتە حەفت ساڵان، واتە: تا چاکەو خراپە لێك جیا ئەکاتەوە، چونکە دایك دڵسۆزترە بۆ منداڵەکەی ﴿عَنْ عَبْدِ اللهِ بن عَمرورَضِيَ الله عَنهُما: قالَت امْرَأَةٌ: يا رَسُولَ اللهِ ﷺ إِنَّ إِبْنِي هَذا طَلَّقَنِي أَبُوهُ فَأَرادَ أَنْ يَنْزِعَهُ مِنِّي، فَقالَ لَها رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مالَمْ تَنْكِحِي﴾ رواه أحمد، ئافرەتێك گوتی: باوکی ئەم منداڵەم منی تەلاق داوەو ئەیەوێ منداڵەکەم لێوەربگرێتەوە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: تۆ بۆ وەرگرتنی مافت زیاترەو لەپێشتری تا مێردێکیتر ناکەی.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر دایك نەبو، ئەو کاتە دایکیدایكو بە سەرەوەتر مافیان زیاترە، ئینجا باوکی منداڵەکە، ئینجا دایکیباوكو بە سەرەوەتر، ئینجا باوکیباوكو بە سەرەوەتر، ئینجا دایکی باوکیباوك، ئینجا خوشکی منداڵەکە، ئینجا خوشکیدایکی، ئینجا کیژی خوشك، ئینجا کیژیبرای، ئینجا خوشکیباوکی.

(ثُمَّ) ئینجا کە منداڵەکە چاکەو خراپەی لێك جیا کردەوە (يُخَيَّرُ) ئەکرێتە سەرپشك (بَيْنَ أَبَوَيْهِ) لە نێوان دایكو باوکی (فَأَيُّهُما اخْتارَ) هەر کامیانی هەڵبژارد (سُلِّمَ إِلَيْهِ) ئەدرێتە دەستی ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قالَ لِغُلامٍ: ياغُلامُ هَذا أَبُوكَ وَهَذِهِ أُمُّكَ فَخُذْ بِيَدِ أَيِّهِما شِئْتَ. فَأَخَذَ بِيَدِ أُمِّهِ فَانْطَلَقَتْ بِهِ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ منداڵێکی کردە سەرپشكو پێی فەرموو: ئەمە باوکتەو ئەمەش دایکتە لەگەڵ کامیان پێت خۆشە دەستی بگرە. منداڵەکەش دەستی دایکی گرتو دایکەکەش لەگەڵ خۆیا بردی.

﴿ئاگاداری﴾: دایکی منداڵەکە کرێی پەروەردەکردنو بەخێوکردنی منداڵەکە لەو کەسە وەردەگرێ: کە ئەرکی بەخێوکردنی منداڵەکەی لە سەرە.

جا بزانە: واجبە دایك فرچك بداتە منداڵەکەی، ئینجا ئەگەر ویستی بەخۆی شیری بداتێ، ئەوە باشەو لە هەموو کەسێك لەپێشترەو ئەتوانێ کرێی شیردانیشوەربگرێ، جا ئەگەر دایکەکە شیری هەبوو و نەیدا منداڵەکەی، ئەوە مافی پەروەردەکردنیشی نامێنێ، بەڵام ئەگەر هەر شیری تێدا نەبو، مافی هەر ئەمێنێو لە لایەکیتر شیری ئەدرێتێ.

وَشَرائِطُ الْحَضانَة سَبْعَةٌ: اَلْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالدِّينُ، وَالْعِفَّةُ، وَالْأَمانَةُ، وَالْإِقامَةُ، وَالْخُلُوُّ مِنْ زَوْجٍ. فَإِنْ اخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْها سَقَطَتْ.

(كِتابُ الْجِناياتِ)

ئینجا بزانە: دروستە دایكو باوكی منداڵەكە قسەیان بكەنە یەكو پێش تەواوبوونی دوو ساڵ منداڵەكە لە شیر ببڕن، بەو مەرجەی زیان بە منداڵەكە نەگا، ئەگەر نا: ئەبی دوو ساڵی بۆ تەواو بكرێن.

(وَشَرائِطُ الْحَضانَةِ) مەرجەكانی ئەو كەسەی منداڵی ئەدرێتە دەست بۆ پەروەردەكردن (سَبْعٌ) حەفت مەرجن: (اَلْعَقْلُ) یەكەم: عەقڵی هەبێ، واتە: شێت مافی پەروەردەكردنی منداڵی نیە. (وَالْحُرِّيَّةُ) دووەم: ئازاد بێ، كۆیلە مافی نیە. (وَالدِّينُ) سێیەم: موسوڵمان بێ، واتە: كافر نابێ موسوڵمان پەروەردە بكا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خوای گەورە هیچ ڕێگەی نەداوەتە كافرەكان كە سەرپەرشتی موسوڵمانان بكەن بە هیچ شێوەیەك.

(وَالعِفَّةُ) چوارەم: داوێنپاك بێ. (وَالأَمانَةُ) پێنجەم: دەست پاكو ڕەووشت پاك بێ، واتە: مرۆڤی خائینو بەدڕەوشت نابێ منداڵ پەروەردە بكا. (وَالإِقامَةُ) شەشەم: نیشتەجێ بێ لەو شوێنەی منداڵەكەی لێیە. (وَالْخُلُوُّ مِنْ زَوْجٍ) حەفتەم: ئەو ئافرەتەی منداڵ پەروەردە ئەكا بێ مێرد بێ. بەڵام: ئەگەر مێرد بە مامی منداڵەكە، یان بە كوڕە مامی بكا، مافی هەر ئەمێنێ (فَإِنْ اخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْها) جا ئەگەر لەو حەفتانە مەرجێك ناتەواو بوو (سَقَطَتْ) مافی پەروەردەكردنی نامێنێ.

﴿**پاشكۆ**﴾: خزمە نێرینەكان مافی پەروەردەكردنیان هەیە بەگوێرەی ئەو ڕیزەی لە میراتدا باسمان كرد، بەڵام ئەگەر لە ڕیزی ئەو نێرینەیە ئافرەتێك هەبوو، ئەو كاتە ئافرەتەكە لەپێشترە.

* * *

﴿ كِتابُ الْجِناياتِ: ئەم پەرتووكە باسی تاوانەكان ئەكا ﴾

بە هۆی لەناوبردنی گیانیئادەمیزادێك، یان یەكێك لە ئەندامەكانی لەشی، یان بریندار كردنی.

ئینجا بزانە: كوشتنی بە ناهەق -لە دوای كافربوون- لە گشت گوناهێكیتر گەورەترە، جا مەبەست بە كوشتنی بە ناهەق ئەو جۆرە كوشتنەیە: كە یاسایئیسلام ڕێگای نەدا، كەوابوو: كوشتنی كافری پەیمان لەگەڵكراو -وەكو كوشتنیموسوڵمان- لە گوناهە گەورەكانە، بەڵام كوشتنی موسوڵمان گوناهی گەورەترە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قَالَ

اَلْقَتْلُ عَلَى ثَلاثَةِ أَضْرُبٍ: عَمْدٌ مَحْضٌ، وَخَطَأٌ مَحْضٌ، وَعَمْدُ خَطَإٍ، فَالْعَمْدُ الْمَحْضُ: هُوَ أَنْ يَعْمِدَ إِلَىٰ ضَرْبِهِ بِمَا يَقْتُلُ غَالِباً وَيَقْصِدَ قَتْلَهُ بِذَلِكَ، فَيَجِبُ الْقَوَدُ عَلَيْهِ، فَإِنْ عَفَا عَنْهُ وَجَبَتْ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ حَالَّةٌ فِي مَالِ الْقَاتِلِ. وَالْخَطَأُ الْمَحْضُ: أَنْ يَرْمِيَ إِلَى شَيْءٍ فَيُصِيبَ رَجُلاً فَيَقْتُلَهُ،

النَّبِيُّ ﷺ: إجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقاتِ. قالُوا: وَما هُنَّ؟ قالَ الشِّرْكُ بِاللهِ وَالسِّحْرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إلاَّ بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبا وَأَكْلُ مالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خۆتان لەو حەفت گوناهانە بپارێزن کە لەناوتان ئەبەن، یەکەم: کافربوون. دووەم: سیحر. سێیەم: کوشتنی بە ناهەق. چوارەم: ڕیبا خواردن. پێنجەم: ماڵ خواردنی یەتیم. شەشەم: هەڵاتن لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمنی ئاییني. حەفتەم: بوختان کردن بە ئافرەتانی داوێنپاك و ئیماندار.

(اَلْقَتْلُ) کوشتن (عَلَى ثَلاثَةِ أَضْرُبٍ) سێ جۆرە (عَمْدٌ مَحْضٌ) یەکەم: کوشتنی بە قەسدیە. (وَخَطَأٌ مَحْضٌ) دووەم: کوشتنی بە هەڵەیە. (وَعَمْدُ خَطَإٍ) سێیەم: کوشتنی بە هەڵەی وێنەی بە قەسدیە:

١-(فَالْعَمْدُالْمَحْضُ) کوشتنی بە قەسدی (هُوَ) ئەمەیە: (أَنْ يَعْمِدَ إِلَىٰ ضَرْبِهِ) بە قەسدی لە ئادەمیزادەکە بدا (بِما) بە شتێکی وەها (يَقْتُلُ غالِباً) کە بە زۆری گیانلەبەر بکوژێ: وەکو تفەنگو خەنجەرو بەردی گەورەو ژەهر دەرخوارددانو خنکاندنو ئەو جۆرە شتانە (وَيَقْصِدَ قَتْلَهُ) وە مەبەستیشی کوشتنیوی بێ (بِذَلِكَ) بەو لێدانە (فَيَجِبُ) جا بەم جۆرە کوشتنە واجب ئەبێ (الْقَوَدُ) کوشتنەوەی لە تۆڵە (عَلَيْهِ) لە سەر مرۆڤکوژەکە، واتە: ئەوەی کوشتنەکەی کردوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى﴾ نووسراوە لە سەر ئێوە: کوشتنی لە تۆڵەی کوژراوەکان.

ئینجا بزانە: نابێ ئافرەتی ئاوس بکوژرێ لە تۆڵە، تا منداڵەکەی دائەنێ. (فَإِنْ عَفا عَنْهُ) جا ئەگەر خاوەن مافی تۆڵەوەرگر لە تاوانبارەکە خۆش بوو (وَجَبَتْ دِيَةٌ) واجب ئەبێ لەجیاتیکوشتنەوە: خوێندانێکی (مُغَلَّظَةٌ) ئەستوور (حالَّةٌ) دەست بەجێ (فِي مالِ الْقاتِلِ) لە ماڵی مرۆڤکوژەکە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ هەر کەسێك لێی بوردراو واز لە کوشتنەوەی هێندرا، با خاوەن مافەکە بە ئەندازەی شەرع خوێنەکە وەربگرێو خوێندەرەکەش بە زووترین کات خوێنەکە بدا.

٢-(وَالْخَطَأُ الْمَحْضُ) کوشتنی بە هەڵە ئەمەیە: (أَنْ يَرْمِيَ إِلَى شَيْءٍ) شتێك بهاوێ بۆ لای شتێکیتر (فَيُصِيبَ رَجُلاً) ئینجا بە ئادەمیزادێکیتر بکەوێ، کە مەبەستی نەبوە (فَيَقْتُلَهُ) جا

فَلاَ قَوَدَ عَلَيْه، بَلْ تَجبُ دِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ عَلَى الْعاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ فِي ثَلاَثِ سِنينَ. وَعَمْدُ الْخَطَإِ أَنْ يَقْصِدَ ضَرْبَهُ بِمَا لاَيَقْتُلُ غَالِباً فَيَمُوتُ، فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ، بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ عَلَى الْعاقِلَةِ مُؤَجَّلَةٌ فِي ثَلاَثِ سِنِينَ.

بەو شتە ئادەمیزادەکە بکوژێ، بۆ وێنە: ئەگەر تفەنگێك بهاوێ بەرەو ئاژەڵێك، جا بە ئادەمیزادێك بکەوێ، یان بیەوێ ئازاد بکوژێو گوللەکە بە نەوزاد کەوتو کوشتی، یان بە سواری ئۆتۆمۆبیل ئەڕۆیشتو یەکێکی کوشت کە نەیئەدی، ئەوە گشتی کوشتنی بە هەڵەیە.
کەوابوو: (فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ) کوشتنی لە تۆڵەی لە سەر نیە، واتە: ئەو کەسەی یەکێکیتر بە هەڵە ئەکوژێ دروست نیە لە تۆڵەی بکوژرێتەوە (بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُخَفَّفَةٌ) بەڵکو خوێنێکی سووک واجب ئەبێ (عَلَى الْعاقِلَةِ) خوێنەکەش لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە، لە سەر خۆی نیە (مُؤَجَّلَةٌ) خوێندانەکەش ماوەی بۆ داندراوە (فِي ثَلاَثِ سِنِينَ) بە ماوەی سێ سالان بیدەن، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ﴾ هەر کەسێك موسوڵمانێك بە هەڵە بکوژێ، ئەبێ کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکاو خوێنیش بدرێتە خزمەکانی کوژراوەکە. واتە: دروست نیە لە تۆڵەی بکوژرێ.
٣-(وَعَمْدُ الْخَطَإِ) کوشتنی بە هەڵەی وێنەی بە قەسدی ئەمەیە: (أَنْ يَقْصِدَ ضَرْبَهُ) مەبەستی لێدانی ئادەمیزادەکە بێ (بِما لاَ يَقْتُلُ غالِباً) بە شتێکیوەها کە بە زۆری وابێ ئادەمیزادی پێنەکوژرێ: وەك لێدانی بە کۆچان و بەردی بچووکو شاپ لێدانو ئەو جۆرە شتانە (فَيَمُوتُ) ئینجا -بەو لێدانە- ئادەمیزادەکە بمرێ (فَلاَ قَوَدَ عَلَيْهِ) ئەمەش کوشتنەوەی لە تۆڵەی لە سەر نیە، واتە: دروست نیە لە تۆڵەی ئەو کوشتنە بیکوژن (بَلْ تَجِبُ دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ) بەڵکو لەو کوشتنەش خوێنێکی ئەستوور واجب ئەبێ (عَلَى الْعاقِلَةِ) خوێنەکەش لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە، لە سەر خۆی نیە (مُؤَجَّلَةٌ) ماوەی بۆ داندراوە (فِي ثَلاَثِ سِنِينَ) کە بە سێ سالان بیدەن ﴿عَنْ عَمْرو بن شُعَيْب عَنْ أَبِيه عَنْ جَدِّهِ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: عَقْلُ شِبْهِ الْعَمْدِ مُغَلَّظٌ مِثْلُ عَقْلِ الْعَمْدِ، وَلاَ يُقْتَلُ صَاحِبُهُ﴾ رواه أحمد وابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوێنی کوشتنیوێنەی بەقەسدی وەکو خوێنیکوشتنی بەقەسدی ئەستوورە، بەڵام نابێ مرۆڤکوژەکە بکوژرێ لە تۆڵە.
کەوابوو: تەنها ئەو کەسەی بەقەسدی یەکێك ئەکوژێ، دروستە لە تۆڵە بیکوژنەوە، لە دوو جۆرەکەیتر دروست نیە بیکوژنەوە، بەڵکو خوێنی کوژراوەکە وەرئەگیرێ.
﴿پاشکۆ﴾: بریندارکردنی ئادەمیزادو لێکردنەوەی یەکێك لە ئەندامەکانی -وەکو کوشتن- ئەو سێ جۆرەی هەنە: بە قەسدی، بە هەڵە، وێنەی بە قەسدی. وە تۆڵەوەرگرتنەوە تەنها لە جۆری بە قەسدیدا دروستە، لە دوو بەشەکەیتر خوێن ئەدرێ.

وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْقِصاصِ أَرْبَعَةٌ: أَنْ يَكُونَ الْقاتِلُ بالِغاً، عاقِلاً، وَأَنْ لاَيَكُونَ والِداً لِلْمَقْتُولِ، وَأَنْ لاَ يَكُونَ الْمَقْتُولُ أَنْقَصَ مِنَ الْقاتِلِ بِكُفْرٍ أَوْرِقٍّ.

ئینجا بزانە: مەبەست بە خزمەکانی مرۆڤکوژەکە خزمی‌نێرینەی میراتگرە-جگە لە باوکو باپیرەو کوڕو نەوە-بەو مەرجەی ئەو خزمە هەژار نەبێو منداڵ نەبێو شێت نەبێ، جا ئەگەر خزمی نەبو، یان نەیانتوانی خوێنەکە بە تەواوی بدەن، ئەبی (بیتُ المال) خوێنەکە بدا، جا ئەگەر نەبو، ئەبی مرۆڤکوژەکە بەخۆی هەموو خوێنەکە بدا.

﴿ باسی مەرجەکانی کوشتنی لە تۆڵە ﴾

(وَشَرائِطُ وَجُوبِ الْقِصاصِ) مەرجەکانی واجببوونی کوشتنی لە تۆڵە (أَرْبَعَةٌ) چوارن:

یەکەم: (أَنْ يَكُونَ الْقاتِلُ بالِغاً) مرۆڤکوژەکە بلوغی بوبێ.

دووەم: (عاقِلاً) عەقڵی هەبێ، واتە: منداڵو شێت ئەگەر کەسێکیان بە قەسدی کوشت دروست نیە لە تۆڵە بکوژرێنەوە، بەڵکو ئەبی خوێنی کوشتن لە ماڵی ئەوان بدرێ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِیَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِیِّﷺ: رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ﴾ رواه‌أحمد، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: سێ کەس نووسینی‌تاوانیان لە سەر نیە: خەوتوو، منداڵ، شێت.

سێیەم: (وَأَلاَّ يَكُونَ وَالِداً لِلْمَقْتُولِ) نابێ مرۆڤکوژەکە دایکو باوکی کوژراوەکە بێ ﴿عَنْ عُمَرَﷺ: قالَ النَّبِیُّﷺ: لاَيُقادُ الْوالِدُ بِالْوَلَدِ﴾ رواه‌البیهقی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: باوکو باپیرەو دایکو داپیرە لە تۆڵەی کوڕو کیژی خۆیان ناکوژرێن.

کەوابوو: ئەگەر دایك، یان باوك منداڵی خۆیان بکوژن، خوێنیان ئەکەوێتە سەر بۆ میراتگرەکانی کوژراوەکە، بەڵام ئەگەر کوڕو کیژ دایکی خۆیان، یان باوکی خۆیان بکوژن، یان خزمێك خزمێکی‌تر بکوژێ، ئەوانە-گشتیان-دروستە لە تۆڵەی‌یەکتری بکوژرێن.

چوارەم: (وَأَلاَّ يَكُونَ الْمَقْتُولُ) نابێ کوژراوەکە (أَنْقَصَ مِنَ الْقاتِلِ) کەمتر بێ لە پلەی مرۆڤکوژەکە (بِكُفْرٍ) بە هۆی کافری (أَوْرِقٍّ) یان بە هۆی کۆیلەیی، کەواتە: ئەگەر موسوڵمانێك کافرێکی پەیمان لەگەڵکراو بکوژێ، یان کۆیلەیەك بکوژێ، دروست نیە لە تۆڵە بیکوژن، چونکە مرۆڤکوژەکەو کوژراوەکە یەکسان نینە.

هەروەها مەرجە ئەبی کوژراوەکە ڕێزی هەبێ لە ئیسلامداو خوێنی بە فیڕۆ نەدرابێ، کەوابوو: ئەگەر کەسێك ڕێگرێك، یان موسوڵمانێکی کافربوو، یان زیناکەرێکی‌وەها: کە ژنی هێنابێ، یان زۆردارێکی‌هێرشکەر بکوژێ، ئەوە نە تۆڵەی لە سەرەو نە خوێنی لە سەرە ﴿عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَﷺ: قالَ النَّبِیُّﷺ: لاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكافِرٍ﴾ رواه‌البخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: نابێ موسوڵمان لە تۆڵەی کافر بکوژرێ.

وَتُقْتَلُ الْجَمَاعَةُ بِالْوَاحِدِ، وَكُلُّ شَخْصَيْنِ جَرَى الْقِصَاصُ بَيْنَهُمَا فِي النَّفْسِ يَجْرِي بَيْنَهُمَا فِي الأَطْرَافِ، وَشَرَائِطُ وُجُوبِ الْقِصَاصِ فِي الأَطْرَافِ-بَعْدَ الشَّرَائِطِ الْمَذْكُورَةِ-إِثْنَانِ:

﴿ئاگاداری﴾: پیاو و ئافرەت هەردووکیان لە کوشتندا یەکسانن، واتە: لە تۆڵەی یەکتری ئەکوژرێن ﴿عَنْ عَمْرو بنْ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ الرَّجُلَ يُقْتَلُ بِـالْمَرْأَةِ﴾ أخرجه ابوداود وَغيرهُ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پیاو لە تۆڵەی ئافرەت ئەکوژرێ.

(وَتُقْتَـلُ الْجَمَاعَـةُ بِالْوَاحِـدِ) کۆمـەڵێك لـە تۆڵـەی یـەك کـەس ئـەکوژرێن، کـە بـە تێکڕایـی کوشتویانە، وەك بە یەکەوە لێی بدەن تـا دەمـرێ، یان بـە یەکـەوە لـە بڵنـدایی فـڕێی بدەنە خوارەوە، یان بیخەنە ناو ئاگر، یـان نـاو دەریـا، یـان شـاهیدی بـە درۆ لـە سـەر بدەن و بە هۆی شاهیدیەکە بکوژرێ ﴿عَنْ ابن الْمُسَيَّبِ: أَنَّ عُمَرَ ﷺ قَتَـلَ خَمْسَـةً أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ قَتَلُوهُ غِيلَةً﴾ رواه الإمام مالك، ئیمامی (عمر)-خوا لێی ڕازی بێ-پێنج، یـان حـەفت کەسی لە تۆڵەی پیاوێك کوشتن، کە بە فێڵ کوشتبویان.

ئینجا بزانە: ئەگەر یەکێك هەڕەشە لە یەکێکی‌تر بکاو لێی‌بداو بڵێ: ئەگەر فـڵان نـەکوژی، من-ئێستا-تـۆ ئـەکوژم. ئـەویش لـە ترسـان کوشـتی، ئـەوە ئـەبی هـەردووکیان-واتـە: زۆردارەکەو زۆرلێکراوەکە- لە تۆڵەی‌کوژراوەکە بکوژرێن.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگـەر یـەکێك کۆمـەڵێك بکـوژێ، ئـەوە لـە تۆڵـەی یـەکێکیان ئـەکوژرێ‌و، خوێنی ئەوانی‌تریشی لێوەرئەگیرێ.

ئینجا بزانە: تاوانکارەکە بە کام شێوەو بە کام ئـامێر کوشتنەکەی کـردوە، ئـەبی هـەر بەو شێوەیەو بەو ئامێرە بکوژرێتەوە.

بەڵام ئەگەر ئەو جۆرەی ئەو کوشتنی پێ‌کردوە، لە شەرعدا حەرام بوو: وەکو زینا، ئەوە ئەبی بە شمشێر بکوژرێ.

﴿ باسی تۆڵەی ئەندامەکان ﴾

(وَكُلُّ شَخْصَيْنِ) هەر دوو کەسێك (جَرَى الْقِصَاصُ بَيْنَهُمَا) کە تۆڵە لە نێوانیاندا هەبێ (فِي النَّفْسِ) لە کوشتندا (يَجْرِي بَيْنَهُمَا) تۆڵـە لـە نێوانیانـدا هەیـە (فِـي الأَطْـرَافِ) لـە لابردنـی ئەندامێکی یەکتر، واتە: هەر کەسێك دروست بێ: لە تۆڵەی کوشتنی یـەکێکی‌تر بکـوژرێ، دروستیشە: لە تۆڵەی لابردنی یەکێك لە ئەندامەکان هەمان ئەندامی لێبکرێتەوە.

(وَشَـرَائِطُ وَجُـوبِ الْقِصَـاصِ) مەرجـەکانی‌واجببوونی تۆڵـەوەرگرتن (فِي‌الأَطْـرَافِ) لـە ئەندامەکانی لەشدا (بَعْدَ الشَّرَائِطِ الْمَذْكُورَةِ) لە دوای ئەو چوار مەرجانەی باسـمان کـردن، کە گوتمان: بالغ بێ‌و عاقڵ بێ‌و نابێ دایك‌و باوکی کوژراوەکە بێ‌و نابێ کوژراوەکـە پلـەی نزمتر بێ. (إِثْنَانِ) دوو مەرجی‌تریش پێویستن:

اَلإِشْتِراكُ فِي اْلإِسْمِ الْخاصِّ: اَلْيَمِينُ بِالْيَمِينِ، وَالْيُسْرَى بِالْيُسْرَى، وَأَنْ لاَيَكُونَ بِأَحَدِ الطَّرَفَيْنِ شَلَلٌ. وَكُلُّ عُضْوٍ أُخِذَ مِنْ مِفْصَلٍ فَفِيهِ الْقِصاصُ، وَلاَ قِصاصَ فِي الْجُرُوحِ إِلاَّ فِي الْمُوَضِّحَةِ.

یەكەم: (اَلإِشْتِراكُ فِيالإِسْمِ الْخاصِّ) هەردوو ئەندامەكانی تاوانكارەكەو ستەم لێكراوەكە وەكو یەك بن لە ناوی تایبەتی‌دا، بەم جۆرە: (اَلْيَمِينُ بِالْيَمِينِ) ئەندامەكانی ڕاستە لە تۆڵەی ئەندامەكانی ڕاستە لێئەكرێنەوە (وَالْيُسْرَى بِالْيُسْرَى) چەپەش لە تۆڵەی چەپە لێئەكرێتەوە، واتە: دەستی ڕاستە لە تۆڵەی دەستی ڕاستە، گوێی ڕاستە لە تۆڵەی گوێی ڕاستە...هتد.
دووەم: (وَأَنْ لاَ يَكُونَ بِأَحَدِ الطَّرَفَيْنِ شَلَلٌ) نابێ یەكێك لەو ئەندامانە ووشكو بێكار بووبێ، كەوابوو: دروست نیە دەستێكی ساغ لە تۆڵەی دەستێكی شەلەپەتەی بێكار لێبكرێتەوە، بەڵام بە پێچەوانەوە دروستە، بەو مەرجەی مەترسی مردنی‌تاوانكارەكە نەبێ.
(وَكُلُّ عُضْوٍ) هەر ئەندامێك (أُخِذَ مِنْ مِفْصَلٍ) لە جومگەدا لێكرابێتەوە (فَفِيهِ الْقِصاصُ) تۆڵەی هەیەو ئەبێ ئەندامی تاوانكارەش لەو جومگەیەدا لێبكرێتەوە، جا ئەگەر لە هەنیشكدا لێی كردبێوە، ئەوە لە هەنیشكدا لێی ئەكرێتەوە، ئەگەر لە گوزینك، یان لە ئەژنۆوە بوو، ئەوە لە گوزینگ، یان لە ئەژنۆدا لێی ئەكرێتەوە.
جا بزانە: ئەگەر ئەو مرۆڤەی بریندار كرابو، یان ئەندامێكی لێكرابێوە، پاش ماوەیەك بە هۆی ئەو برینە مرد، ئەوە دروستە تاوانكارەكە لە تۆڵەی بكوژرێ، بەڵام ئەگەر ئەندامێكی تاوانكارەكەیان لە تۆڵەی یەكێكی‌تر لێكردەوەو مرد، ئەوە خوێنی بە فیڕۆ ئەڕوا.
(وَلاَ قِصاصَ فِيالْجُرُوحِ) تۆڵەوەرگرتنەوە دروست نیە لە برینداركردن و ئێسقان شكاندن (إِلاَّ فِي الْمُوَضِّحَةِ) تەنها لەو برینەدا دروستە كە ئێسقانی لە ناو گۆشتدا بەدەر خستبێ، جا لە هەر شوێنێكی لەش بێ، دروستە بەو ئەندازەیە بریندار بكرێتەوە، بەڵام شكاندنی ئێسقان تۆڵەی نیە، بەڵكو (قازی) خوێنێكی بۆ دائەنێ.
﴿پاشكۆ﴾: مافی‌كوشتنی لە تۆڵە: بۆ گشت میراتگرەكانە، واتە: ئەو خزمەی میراتگر نیە، هیچ مافی نیە، كەوابوو: ئەگەر لە ناو ئەو میراتگرانەدا منداڵ، یان شێت هەبوو، یان یەكێكیان ئامادەنەبو، دروست نیە ئێستا تاوانكارەكە بكوژرێ، بەڵكو بەند ئەكرێ تا منداڵەكە بلۆغی ئەبێو شێت چاك ئەبێتەوەو ئەوی‌تریش ئامادە ئەبێو ڕایان وەرئەگیرێ: جا ئەگەر بڕیاری كوشتنیان دا، ئەوە یەكێكیان لەجیاتی گشتیان ئەیكوژێ، یان‌وەكیلێك ئەگرن، بەڵام ئەگەر یەكێك لەو میراتگرانە لێی ببورێ، واجبە میراتگرەكانی‌تریش لێی ببورن، واتە: دروست نیە بكوژرێ.
ئینجا بزانە: كوشتنی لە تۆڵە ئەبێ بە ئیزنی گەورەی ئەو شوێنە بێ، بەڵام ئەگەر گەورە لەو شوێنەدا نەبو، یان تۆڵەی بۆ وەرنەگرت، ئەو كاتە دروستە: بە نهێنی بیكوژێ لە تۆڵەی كوژراوەكەی خۆی.

(فَصْلٌ) وَالدِّيَةُ عَلَى ضَرْبَيْنِ: مُغَلَّظَةٌ وَمُخَفَّفَةٌ، فَالْمُغَلَّظَةُ مِأَةٌ مِنَ الإِبِلِ: ثَلاَثُونَ حِقَّةً، وَثَلاَثُونَ جَذَعَةً، وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلاَدُهَا. وَالْمُخَفَّفَةُ مِأَةٌ مِنَ الإِبِلِ: عِشْرُونَ حِقَّةً، وَعِشْرُونَ جَذَعَةً، وَعِشْرُونَ بِنْتَ لَبُونٍ، وَعِشْرُونَ ابْنَ لَبُونٍ، وَعِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ. فَإِنْ عُدِمَتِ الإِبِلُ انْتَقَلَ إِلَى قِيمَتِهَا، وَقِيلَ: يَنْتَقِلُ إِلَى أَلْفِ دِينَارٍ

﴿ فَصْلٌ: له باسی (دِيَة) خوێنی مرۆڤی کوژراو و ئەندامی لەناوبراو ﴾

(**پێشەکی**): ئاشکرایە تەنها لە کوشتنی بەقەسدیدا دروست بوو مرۆڤکوژەکە لە تۆڵە بکوژرێ، بەلام سوننەتە میراتگرەکانی کوژراوەکە لێی ببورن و نەیکوژن و خوێنی لێوەربگرن، جا ئەگەر خوێنیشی لێوەرنەگرن، زیاتر خێریان ئەگاتێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ﴾ هەر کەسێك ببورێ و پێك بێ، پاداشتیوی لە سەر خوایە.

ئینجا بزانە: خوێنی کوژراوەکە -ئەگەر وەرگیرا- ئەبی لە نێوان میراتگرەکانیدا بەش بکرێ: بەگوێرەی میرات، واتە: خزمەکانیتر -کە میراتگر نین- هیچ مافیان نیە.

(وَالدِّيَةُ) ئەو خوێنەی بە هۆی کوشتن واجب ئەبێ (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرە (مُغَلَّظَةٌ) یەکەم: خوێنی ئەستوورە. (وَمُخَفَّفَةٌ) دووەم: خوێنی سووکە:

١-(فَالْمُغَلَّظَةُ) خوێنی ئەستوور (مِأَةٌ مِنَ الإِبِلِ) سەد ووشتری سێ بەشە: (ثَلاَثُونَ حِقَّةً) سی ووشتری مێی سێ ساڵەیە (وَثَلاَثُونَ جَذَعَةً) سی ووشتری مێی چوار ساڵەیە (وَأَرْبَعُونَ خَلِفَةً) چل ووشتری ئاوسە، واتە: (فِي بُطُونِهَا أَوْلاَدُهَا) بێچووەکەی خۆی لە زگیدا بێ، ئەوە خوێنی کوشتنی بەقەسدییەو لە سەر مرۆڤکوژەکەیە، جا بزانە: خوێنی کوشتنی وێنەی بەقەسدیش هەر ئەوهایە، بەلام لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە.

٢-(وَالْمُخَفَّفَةُ) خوێنی سووك (مِأَةٌ مِنَ الإِبِلِ) سەد ووشتری پێنج بەشە: (عِشْرُونَ حِقَّةً) بیست ووشتری مێی سێ ساڵەیە (وَعِشْرُونَ جَذَعَةً) بیست ووشتری مێی چوار ساڵەیە (وَعِشْرُونَ بِنْتَ لَبُونٍ) بیست ووشتری مێی دوو ساڵەیە (وَعِشْرُونَ إِبْنَ لَبُونٍ) بیست ووشتری نێرینەی دوو ساڵەیە (وَعِشْرُونَ بِنْتَ مَخَاضٍ) بیست ووشتری مێی یەك ساڵەیە، ئەوە خوێنی کوشتنی بە هەڵەیەو لە سەر خزمەکانی مرۆڤکوژەکەیە ﴿عَنْ ابْنِ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ فِي النَّفْسِ الدِّيَةَ مِأَةً مِنَ الإِبِلِ﴾ رواه النسائی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوێنی پیاوێك سەد ووشترە.

(فَإِنْ عُدِمَتِ الإِبِلُ) جا ئەگەر ووشتری دەست نەکەوتن (انْتَقَلَ إِلَى قِيمَتِهَا) نرخی سەد ووشترەکە وەرئەگیرێ، ئەوە فەرموودەی نوێی ئیمامی(شافعی)یە (وَقِيلَ) وە لە فەرموودەی کۆنی ئیمامی(شافعی)دا گوتراوە: (يُنْتَقَلُ إِلَى أَلْفِ دِينَارٍ) ئەچێتە سەر هەزار میسقالی زێڕ

أَوْ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ، وَإِنْ غُلِّظَتْ زِيدَ عَلَيْهَا الثُّلُثُ، وَتُغَلَّظُ دِيَةُ الْخَطَإِ فِي ثَلاَثَةِ مَوَاضِعَ: إذا قَتَلَ فِي الْحَرَمِ، أَوْ قَتَلَ فِي الأَشْهُرِ الْحُرُمِ، أَوْ قَتَلَ ذارَحِمٍ مَحْرَمٍ. وَدِيَةُ الْمَرْأَةِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِ الرَّجُلِ، وَدِيَةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرانِيِّ ثُلُثُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ، وَدِيَةُ الْمَجُوسِيِّ ثُلُثا عُشْرِ دِيَةِ الْمُسْلِمِ،

﴿عَنْ ابْنِ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: وَعَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفُ دِينارٍ﴾ رواه النسائی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خاوەن زێڕ واجبە هەزار میسقال بدا لە خوێنی یەك پیاو.

(أَوْ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ) یان ئەچێتە سەر دوانزە هەزار دیرهەمی زیو ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ رَجُلاً قُتِلَ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ دِيَتَهُ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ﴾ رواه اصحاب السنن، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ پیاوێك کوژرا، پێغەمبەر ﷺ دوانزە هەزار دیرهەمی زیوی خوێن بۆ دانا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو سێ جۆرە خوێنە بە شەرع دیار کراون و ئەبی یەکێکیان بدرێ، بەلام دروستە: خزمی کوژراوەکە لەگەڵ تاوانکارەکە پێك بێن و شتێکی تری لەجیاتی لێوەربگرن و گەردەنی ئازاد بکەن، هەرچەند شتەکە لە ئەندازەی خوێن کەمتریش بێ.

(وَإِنْ غُلِّظَتْ) ئەگەر خوێن ئەستوور بکرێ (زِيدَ عَلَيْهاالثُّلُثُ) سێیەکی لە سەر زیاد ئەکرێ، بەلام ئەو فەرموودەیە بێهێزە، فەرموودەی ڕاستتر ئەمەیە: ئەگەر زێڕ و زیو لە خوێنی کوشتن بدرێ ئەستوور ناکرێ، واتە: هیچی لە سەر زیاد ناکرێ.

(وَتُغَلَّظُ دِيَةُ الْخَطَإِ) خوێنی کوشتنی بە هەڵە ئەستوور ئەکرێ، واتە: وەکو خوێنی بە قەسدی ئەکرێتە سێ بەش (فِي ثَلاَثَةِ مَوَاضِعَ) لە سێ شوێناندا:

یەکەم: (إِذا قَتَلَ فِي الْحَرَمِ) ئەگەر لە حەرەمی (مَكَّة)ی پیرۆزدا کوشتنەکەی کردبێ.

دووەم: (أَوْ قَتَلَ فِي الأَشْهُرِالْحُرُمِ) یان لە یەکێك لە مانگە حەرامەکاندا کوشتنی کردبێ: کە (ذوالْقَعدَة، ذوالْحِجَّة، مُحَرَّم، رَجَب)ن. سێیەم: (أَوْ قَتَلَ ذا رَحِمٍ مَحْرَمٍ) یان خزمێکی مەحرەمی خۆی بکوژێ: وەك باوك و دایك و براو خوشك.

(وَدِيَةُ الْمَرْأَةِ) خوێنی ئافرەتی کوژراو (عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِالرَّجُلِ) نیوەی خوێنی پیاوە، هەروەها خوێنی ئەندامەکانیشی نیوەی خوێنی ئەندامەکانی پیاوە ﴿عَنْ معاذ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: دِيَةُالْمَرْأَةِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ دِيَةِالرَّجُلِ﴾ رواه البیهقی.

(وَدِيَةُ الْيَهُودِيِّ) خوێنی ئافرەت و پیاوی جولەکە (وَالنَّصْرانِيِّ) وە خوێنی ئافرەت و پیاوی گاور- دیان (ثُلُثُ دِيَةِ الْمُسْلِمِ) سێیەکی خوێنی ئافرەت و پیاوی موسوڵمانە (وَدِيَةُ الْمَجُوسِيِّ) خوێنی ئاگرپەرست و بت پەرست (ثُلُثا عُشْرِ دِيَةِ الْمُسْلِمِ) دوو سێیەکی دەیەکی خوێنی موسوڵمانە ﴿عَنْ ابْنِ الْمُسَيِّبِ: أَنَّ عُمَرَ ﷺ قَضَى فِي دِيَةِ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرانِيِّ: بِأَرْبَعَةِ

وَتُكْمَلُ دِيَةُ النَّفْسِ: فِي قَطْعِ الْيَدَيْنِ، وَالرِّجْلَيْنِ، وَالأَنْفِ، وَالأُذُنَيْنِ وَالْعَيْنَيْنِ، وَالْجُفُونِ الأَرْبَعَةِ، وَاللِّسَانِ، وَالشَّفَتَيْنِ، وَذَهَابِ الْكَلامِ، وَذَهَابِ الْبَصَرِ، وَذَهَابِ السَّمْعِ، وَذَهَابِ الشَّمِّ،

آلاف، وَفِي دِيَةِ الْمَجُوسِيِّ: بِثَمانِمائَةٍ﴾ اخرجه‌الشافعی، ئیمامی(عمر)-خوالێی ڕازی بێ-خوێنی جوله‌كه‌و دیانانی چوار هه‌زار دیرهه‌می داناوه، هی ئاگر په‌رستیش: هه‌شت سه‌د دیرهه‌م.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌و كافرانه‌ی باسمان كردن، به‌و مه‌رجه كوشتنیان حه‌رامه‌و خوێنیان ئه‌درێ، كه له لای موسوڵمانێك دڵنیا كرابن، یان په‌یمانی پاراستنیان پێ‌درابێ.

﴿ باسی خوێنی ئه‌ندامه‌كانی له‌ش ﴾

(وَتُكْمَلُ دِيَةُالنَّفْسِ) خوێنی‌گیانێك به ته‌واوی ئه‌درێ (فِي قَطْعِ الْيَدَيْنِ) له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو ده‌ست (وَالرِّجْلَيْنِ) هه‌روه‌ها خونێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو قاچ، كه‌واته: ئه‌گه‌ر هه‌ردوو ده‌ست‌و هه‌ردوو قاچی لێ‌كردنه‌وه، ئه‌بی دوو خوێنی دوو كه‌سی كوژراوی بداتێ، هه‌روه‌ها: ئه‌گه‌ر هه‌ردوو ده‌سته‌كانی له كار خستن، ئه‌بی خوێنێكی ته‌واوی بداتێ، هه‌رچه‌ند لێیشی نه‌كردبێته‌وه، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر قاچه‌كانی لێ‌نه‌كردنه‌وه، به‌لام له ڕۆیشتنی خست، هه‌ر ئه‌بی خوێنێكی ته‌واوی بداتێ ﴿عَنْ ابنْ حَزمٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي الْيَدِ نِصْفُ الْعَقْلِ وَفِي الرِّجْلِ نِصْفُ الْعَقْلِ﴾ رواه ابوداود، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: خوێنی یه‌ك ده‌ست: نیوه‌ی خوێنی خاوه‌نیه‌تی، خوێنی یه‌ك قاچ: نیوه‌ی خوێنی خاوه‌نیه‌تی. جا بزانه: خوێنی یه‌ك په‌نجه: ده‌یه‌كی خوێنی خاوه‌نه‌كه‌یه‌تی.

(وَالأَنْفِ) هه‌روه‌ها خوێنی گیانێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی لووت (وَالأُذُنَيْنِ) هه‌روه‌ها له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو گوێ: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ‌و، له یه‌ك گوێ: نیوه‌خوێن ئه‌درێ (وَالْعَيْنَيْنِ) هه‌روه‌ها ئه‌بی خوێنێكی ته‌واو بدرێ له لابردنی هه‌ردوو چاو، كه‌واته: له یه‌ك چاو: نیوه‌خوێن واجبه (وَالْجُفُونِ الأَرْبَعَةِ) هه‌روه‌ها خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ر چوار پێڵوی‌چاوه‌كانی.

(وَاللِّسانِ) وه له لێكردنه‌وه‌ی‌زوبان: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ (وَالشَّفَتَيْنِ) له لێكردنه‌وه‌ی هه‌ردوو لێو: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ ﴿عَنْ ابنْ حزمٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي اللِّسانِ الدِّيَةُ وَفِي الشَّفَتَيْنِ الدِّيَةُ﴾ رواه‌النسائي وغيره.

(وَذَهابِ الْكَلامِ) وه له نه‌هێشتنی‌گفتوگۆ: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند زوبانیشی لێ‌نه‌كاته‌وه (وَذَهابِ الْبَصَرِ) وه له كوێركردنی‌هه‌ردوو چاو: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند چاوه‌كانیشی ده‌رنه‌هێنێ، به‌لام ئه‌گه‌ر ده‌ریشیان بێنێ، هه‌ر یه‌ك خوێن واجب ئه‌بێ (وَذَهابِ السَّمْعِ) وه له كه‌ڕكردن-واته: لابردنی‌گوێ‌لێبوون-خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ، هه‌رچه‌ند گوێیه‌كانیشی لێ‌نه‌كاته‌وه (وَذَهابِ الشَّمِّ) وه له لابردنی بۆنكردن: خوێنێكی ته‌واو ئه‌درێ.

وَذَهابِ الْعَقْلِ، وَالذَّكَرِ، وَالْأُنْثَيَيْنِ. وَفِي الْمُوَضِّحَةِ وَالسِّنِّ خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ، وَفِي كُلِّ عُضْوٍ لَامَنْفَعَةَ فِيهِ حُكُومَةٌ، وَدِيَةُ الْعَبْدِ قِيمَتُهُ، وَدِيَةُ الْجَنِينِ الْحُرِّ غُرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ،

(وَذَهابِ الْعَقْلِ) وه له لابردنی عەقڵ: خوێنێکی تەواو ئەدرێ، بەڵام ئەگەر لە پاش خوێن وەرگرتن شێتییەکەی چاك بووە، ئەبێ خوێنەکە بگەڕێنێتەوە بۆ تاوانبارەکە ﴿عَنْ زَيْدِ بن أَسْلَمَ قالَ: مَضَتِ السُّنَّةُ أَنَّ فِي الْعَقْلِ إِذا ذَهَبَ، اَلدِّيَةَ﴾ رواه‌البیهقی، له پێغەمبەرەوە ﷺ وا هاتوە: خوێنی شێتکردن: سەد ووشترە.

(وَالذَّكَرِ) هەروەها لە لێکردنەوەی ئەندامی‌میزکردنی پیاو: خوێنێکی تەواو ئەدرێ (وَالْأُنْثَيَيْنِ) وه له لێکردنەوەی هەردوو گون: خوێنێکی تەواو ئەدرێ، جیاوازی نیه ئەو ئەندام‌و گونە: هی مندالْ بێ، یان هی پیر بێ، خاوەنەکەی جیماعی پێ بکرێ، یان نا، لە بنەوە لێیان بکاتەوە، یان سەری‌ئەندامەکە ببڕێ‌و هێلکەی‌گونەکان دەربێنێ ﴿عَنْ اِبْنِ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي الذَّكَرِ اَلدِّيَةُ وَفِي الْبَيْضَتَيْنِ اَلدِّيَةُ﴾ رواه‌النسائی وغیره.

(وَفِي الْمُوَضِّحَةِ) خوێنی ئەو برینەی گەیشتۆتە سەر ئێسقان‌و ئێسقانەکەی بەدەر کەوتوە (وَالسِّنِّ) وه خوێنی یەك ددان، جا له بنەوه دەری بێنێ، یان لە سەر پدوو بیشکێنێ (خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ) هەر یەکەیان پێنج ووشترە، واتە: بیستیەکی خوێنی گیانی خاوەنەکەی ﴿عَنْ اِبْنِ حَزْمٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي السِّنِّ خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ وَفِي الْمُوَضِّحَةِ خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ﴾ رواه‌النسائی.

﴿ئاگاداری﴾: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ﴿وَفِي الْجائِفَةِ ثُلُثُ الدِّيَةِ﴾ رواه‌النسائی، لەو برینەی لەشی مرۆڤ کون ئەکاو ئەگاتە ناو بۆشایی لەش: سێیەکی خوێنی خاوەنەکەی واجب ئەبێ.

ئینجا بزانە: هەر کەسێك کچێنی‌ئافرەتێك لاببا، ئەبێ تۆڵەی بداتێ، وە ئەگەر بە هۆی زیناکردن لای بباو ئافرەتەکەش ڕازی نەبو، ئەبێ-جگە لە تۆڵەی کچێنی-مارەیی هاووێنەیشی بداتێ.

(وَفِي كُلِّ عُضْوٍ) وه تۆڵەی هەر ئەندامێك (لاَ مَنْفَعَةَ فِيهِ) کە کەلکی کارکردنی نەمابێ: وەکو دەستی ووشکبوو و ددانی زێدەو پەنجەی زێدە (حُكُومَةٌ) خوێنێکی‌وەها هەیە کە لە لای (قازی) دیاری ئەکرێ (وَدِيَةُ الْعَبْدِ) خوێنی کۆیلەی کوژراو (قِيمَتُهُ) نرخی خۆیەتی، جا زۆر بێ، یان کەم بێ.

﴿ باسی تۆڵەی (جَنِين) کۆرپەی ناو زگ ﴾

(وَدِيَةُ الْجَنِينِ الْحُرِّ) خوێنی کۆرپەی ناو زگ: کە ئازاد بێ‌و بە هۆی دەست درێژی‌کردنە سەر دایکەکەی بە مردوویی لێی بێتە دەرەوە، جیاوازی نێرو مێ نیە، جیاوازی کۆرپەی تەواو و پارچە گۆشتێکی‌وێنەکراو نیە (غُرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ) خوێنەکەی: یان کۆیلەیەکی

وَدِيَــــــةُ الْجَــــــنِينِ الرَّقِيـــــقِ عُشْـــــرُ قِيمَـــــةِ أُمِّــــــه.
(فَصْلٌ) وَإِذا اقْتَرَنَ بِدَعْوَى الدَّمِ لَوْثٌ يَقَعُ بِهِ فِي النَّفْسِ صِدْقُ الْمُدَّعِي حَلَفَ الْمُدَّعِي خَمْسِينَ يَمِيناً وَاسْتَحَقَّ الدِّيَةَ،

نێره، یان کۆیلەیەکی مێیه، جا ئەگەر نەبو، ئەبی پێنج ووشتر بدرێن، یان نرخی پێنج ووشترەکان ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى فِي دِيَةِ الْجَنِينِ بِعَبْدٍ أَوْ وَلِيدَةٍ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ حوکمی کردوه: کە خوێنی کۆرپەی ناو زگ کۆیلەیەك بێ.
ئینجا بزانه: خوێنی ئەو کۆرپەیە لە سەر خزمەکانی تاوانبارەکەیەو، بۆ میراتگرەکانی کۆرپەکەیە.(وَدِيَةُ الْجَنِينَ الرَّقِيقِ) خوێنی کۆرپەی ناو زگ کە کۆیلە بێ (عُشْرُ قِيمَةِ أُمِّه) دە یەکی نرخی دایکیەتی.
﴿ئاگاداری﴾: لەو تاوانەدا جیاوازی نیە: لە نێوان باوکیکۆرپەکەو دایکە ئاوسەکەو کەسێکیتر، هەروەها جیاوازی نیه ئەو بارفڕێدانە: بە هۆی دەرمانخواردن بێ، یان بە هۆی لێدان بێ، یان بە هۆیترساندن بێ، یان بە هۆی برسیکردن بێ.
بەلام: ئیمامی (الزَّرْكَشِي) فەرموویەتی: ئەگەر دایکەکە تووشی مەترسی مردن بوو، دروستە دەرمانی بارهاویشتن بخواو تۆڵەی ناکەوێتە سەر.
هەروەها بزانه: دەرمانخواردن بۆ فڕێدانی کۆرپەی ناو زگ پێش ئەوەیوێنەی نهێنیی بکێشرێ، هەر حەرامە، بەلام تۆڵەیواجب نیه.
هەروەها دەرمانخواردن بۆ ئەوەی بە یەکجاری منداڵی نەبێ، حەرامە، بەلام ئەگەر هەر بۆ ماوەیەك بێ، دروستە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (قَسَامة): سوێندخواردنی کوشتن ﴾

واتــه: ســوێندخواردنی میراتگرەکــانی کوژراوەکــەو، ئاشــکراکردنی کوشــتن.
(وَإِذا اقْتَرَنَ بِدَعْوَى الدَّمِ) هەر کاتێك هەبوو لەگەڵ داواکردنیکوشتنێك (لَوْثٌ) نیشانەیەك هەبوو، واتە: ئەگەر کەسێك بڵێ: فلانکەس کوڕی منی کوشتووه، نیشانەیەکی وەهای هەبوو: کە (يَقَعُ بِهِ فِي النَّفْسِ) بەو نیشانەیە ئەهاتە ناو دڵ (صِدْقُ الْمُدَّعِي) کە داواکارەکە ڕاست ئەکا: وەك کوژراوەکە لە بەر دەرگەی دوژمنەکانی لاشەی کەوتبێ، یان کۆمەڵێك پەرت ببن و لاشەی کوژراوێك بەجێ بهێڵن، یان خەڵك بڵێ: فلانکەس کوشتویەتیو شاهیدیش نەبێ، یان هەر یەك شاهید هەبێ، ئەوانە گشتی نیشانەی ڕاستینە.
کەوابوو: (حَلَفَ الْمُدَّعِي) دلواکارەکە سوێند ئەخوا لە سەر دلوایەکەی خۆی (خَمْسِينَ يَمِيناً) پەنجا سوێند، لە سوێندەکاندا ئەڵێ: فلانکەس کوشتوویەتی (وَاسْتَحَقَّ الدِّيَةَ) ئینجا کە میراتگر سوێندەکانی تەواو خواردن، تەنها مافی خوێن وەرگرتنی هەیە، خوێنەکەش لە سەر تاوانکارەکەیە ئەگەر کوشتنی بەقەسدی بێ، ئەگەر نا: لە سەر خزمەکانیەتی.

جا بزانە: ئەگەر کوژراوەکە لە یەك میراتگر زیاتری هەبوو، ئەو پەنجا سوێندە بە سەریاندا بەش ئەکرێ بەگوێرەی میرات، جا ئەگەر یەکێکیان بەشە سوێندەکەی خۆی نەخوارد، یان مندالْ بوو، یان لە ماڵەوە نەبوو، ئەوی‌تر پەنجا سوێندەکە ئەخولو-تەنها-بەشە خوێنەکەی خۆی بۆ خۆی وەرئەگرێ.

هەروەها بزانە: لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا: ئەگەر کوژرلوەکە پێش مردنی بلّێ: فلانکەس منی کوشت، ئەمەش ئەبێتە نیشانەی ڕاستی.

﴿ئاگاداری﴾: مافی کوشتنی لە تۆڵە ئاشکرا ئەبێ: یان بە شاهیدی‌ی دوو پیاوی دادپەروەر، یان بە دان پێداهێنانی‌تاوانکارەکە، بەلام مافی‌خوێن وەرگرتن بەم دووانە ئاشکرا ئەبێو هەم بە شاهیدی‌ی پیاوێکو دوو ئافرەت، یان بە شاهیدی‌ی پیاوێکو پەنجا سوێند ئاشکرا ئەبێ.

(وَإِنْ لَمْ يَكُنْ هُناكَ لَوْثٌ) ئەگەر هیچ نیشانەی ڕاستی نەبو، بەلام میراتگرەکان گوتیان: فلانکەس کوشتویەتی (فَالْيَمِينُ) ئەم پەنجا سوێندە (عَلَى‌الْمُدَّعَى‌عَلَيْهِ) لە سەر داوالێکراوەکەیە، واتە: پەنجا سوێند ئەخواو ئەلێ: من نەمکوشتوە. ئینجا کە پەنجا سوێندی خوارد، ئەبی وازی لێبێنن ﴿عَنْ سَهْلِ بن حَثْمَةَ‌رضي الله عنه: أَنَّ عَبْدَاللهِ بن سَهْلٍ قُتِلَ في خَيْبَرَ، فَقالَ الْيَهُودُ: واللهِ ما قَتَلْناهُ. فَقالَ النَّبِيُّ‌ﷺ لأقاربه: يُقْسِمُ خَمْسُونَ مِنْكُمْ؟ قالُوا: لاَ. قالَ: فَتُبْرِئُكُمْ يَهُودُ بِأَيْمانِ خَمْسِينَ مِنْهُمْ؟ قالُوا: قَوْمٌ كُفَّارٌ. فَوَداهُ النَّبِيُّ‌ﷺ مِنْ قِبَلِهِ﴾ رواه‌الشيخان، یەکێك لە سەحابەکان کە ناوی (عبدالله) بوو، لە (خیبر)دا کوژراو، جولەکەکان گوتیان: ئێمە نەمانکوشتوە. ئینجا پێغەمبەرﷺ بە خزمەکانی کوژراوەکەی فەرموو: ئایا پەنجا سوێند ئەخۆن بۆ ئەوەی خوێنی وەریگرن؟ گوتیان: سوێند ناخۆین. فەرمووی: ئایا جولەکەکان پەنجا سوێندتان بۆ بخۆن؟ گوتیان: ئەوان کافرن بە سوێندی ئەوان باوەڕ ناکەین. ئینجا پێغەمبەرﷺ لە لای خۆیەوە خوێنەکەی دا، بۆ ئەوەی کێشەکە ببڕێتەوەو خوێنی بە فیڕۆ نەچێ.

﴿ باسی (کَفَّارَة)ی کوشتن ﴾

(وَعَلَى قاتِلِ النَّفْسِ)واجبە لە سەر ئەو کەسەی یەکێك ئەکوژێ (الْمُحَرَّمَةِ) کە ئەو کوشتنەش حەرام بێ (كَفَّارَةٌ) ئەبی کەففارەتی‌کوشتنەکە بدا، هەرچەند مرۆڤکوژەکە منداڵیش بێ، یان شێت بێ، جا کوشتنەکە بە هەڵە بێ، یان بە قەسدی بێ، هەروەها جیاوازی نیە: هەر بە خۆی خۆی بکوژێ، یان کەسێکی‌تر بکوژێ، جا کوژراوەکە: گەورە بێ، یان منداڵ بێ، پیاو بێ، یان ئافرەت بێ، شێت بێ، یان عاقڵ بێ، نەخۆش بێ، یان ساغ بێ، ئازاد بێ، یان کۆیلە بێ، موسوڵمان بێ، یان کافری پەیمان لەگەڵکراو بێ، یان کۆرپەی ناو زگ بێ.

عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ.

(وَهِيَ) کەففارەتی کوشتن ئەمەیە: (عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) ئەبێ کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا (سَلِيمَةٍ مِنَ الْعُيُوبِ الْمُضِرَّةِ بِالْعَمَلِ) هیچ کەموکوڕییەکی وەهای تێدا نەبێ: کە زیان بە ئیش و کار بگەیەنێ.

(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئەگەر کۆیلە نەبو (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ) ئەبێ دوو مانگ بەڕۆژوو ببێ بە نیەتی کەففارەتیکوشتن (مُتَتابِعَيْنِ) واجبە ئەو دوو مانگە بە سەر یەکدا بن، واتە: نابێ یەك ڕۆژ بکەوێتە نێوان، بەڵام: ئەگەر ئافرەت کەوتە حەیز، ئەوە نابێتە نێوان، کە پاك بۆوە لە سەر ڕۆژووەکان بەردەوام ئەبێ.

ئینجا بزانە: لە کەففارەتی کوشتندا نابێ خواردن بدرێتە هەژاران، بەڵام ئەگەر مرۆڤکوژەکە مرد و کەففارەتی نەدابو، ئەبێ لەجیاتی هەر ڕۆژووەك یەك مستە دانەوێڵە لە میراتەکەی بدرێتە هەژاران، یان یەکێك لەجیاتیی بەڕۆژوو ببێ.

هەروەها بزانە: ئەگەر بە کۆمەڵێك یەکێك بکوژن، یان ببنە هۆی کوشتنی: وەکو شایەدی بە درۆی لە سەر بدەن، ئەوە هەر یەکەو کەففارەتێکیکوشتنی لە سەرە.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىأَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ هەر کەسێك موسوڵمانێك بکوژێ ئەبێ کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکاو خوێنیش بداتە خزمەکانی، مەگەر خێری پێ بکەن و خوێنی لێوەرنەگرن، جا ئەگەر -ئەو موسوڵمانەکوژراوە- خزمەکانی کافر بون و جەنگیان لەگەڵ موسوڵمانان ئەکرد، ئەوە -تەنها- کەففارەت واجبە، بەڵام ئەگەر خزمەکانی کوژراوەکە کافری پەیمان لەگەڵکراو بون: جا کوژراوەکە کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، ئەبێ خوێنیشی بداو کەففارەتیش بدا، جا ئەگەر کۆیلەی دەست نەکەوت، ئەبێ دوو مانگ بە سەر یەکدا بەڕۆژوو ببێ، ئەو تۆبەیە لە لای خواوەیە، خوا زاناو کارلەجێیە.

﴿پاشکۆ﴾: هەر کەسێك یەکێك بکوژێ، سێ مافی ئەکەونە سەر:

یەکەم: مافی خوا، ئەوە بە تۆبەکردن لە سەری لائەچێ، بەو مەرجەی خۆی بداتە دەست خزمەکانیکوژراوەکە؟ بۆ ئەوەی بیکوژن، یان خوێنی لێوەربگرن، یان لێی ببورن.

دووەم: مافی خزمەکانی کوژراوەکە، ئەمەش لائەچێ کە بیکوژن، یان بیبورن، یان خوێنی لێوەربگرن.

سێیەم: مافی کوژراوەکە، ئەوە لە سەری لاناچێ، بەڵام ئەگەر ئەو دوو مافەیتری لە دونیادا لە سەر خۆی لادا، ئەوە خوای گەورە لە قیامەت پێکیان ئەهێنێ و کوژراوەکە

لەجیاتی وی ڕازی ئەکاو لەویش خۆش ئەبێ، بەلاَم ئەگەر ئەو مافەی ڕابردووی لە سەر خۆی لانەدابو، ئەوە هەرسێك مافەكانی لە سەر ئەمێننو-ئەگەر خوا حەز بكا-بە ئاگری دۆزەخ سزا ئەدرێ، وَاللهُ أَعْلَمْ.

* * *

﴿ كِتابُ الْحُدُودِ: ئەم پەڕتووكە باسی سنووری سزای تاوانەكان ئەكا ﴾

بزانە: خوای گەورە بۆ پاراستنی ئایینو، گیانو، نەژادو، ماڵو، هۆشو، ئابڕوو، چەند سزایەكی داناوە بەرانبەر كردنی چەند تاوانێك: وەكو كوشتن، زینا، بوختان، مەیخواردنەوە، دزیكردن، ڕێگرتن، زۆرداری، كافربوون، جەنگكردن لەگەڵ فەرمانڕەوای ئیسلام، نوێژنەكردن.

هەروەها بزانە: ئەگەر ئافرەتێكی ئاوس تاوانێكی لەو تاوانانە كرد، نابێ سزا بدرێ تا زگەكەی دائەنێ، هەرچەند لە زیناش ئاوس بوبێ.

جا هەر كەسێك لە دونیادا سزای تاوانەكەی لێوەربگیرێ، لە ڕۆژی قیامەت دووبارە لە سەر ئەو تاوانە سزا نادرێتەوە، بەو مەرجەی تاوانەكەی (كُفر) نەبێ ﴿عَنْ عُبادَةَ بن الصَّامت ﷺ: قالَ النَّبيُّ ﷺ: مَنْ أَصابَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصابَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ إِنْ شاءَ عَفا عَنْهُ وَإِنْ شاءَ عَذَّبَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك لەو گوناهانە گوناهێكی كردو لە دونیادا سزا درا، بەم سزادانە گوناهەكەی لە سەر لائەچێ، وە هەر كەسێك لەو گوناهانە گوناهێكی كرد بەلاَم لێی ئاشكرا نەبو، ئەوە كارەكەی ئەكەوێتە لای خوا: ئەگەر حەز بكا لێی ئەبورێ، وەئەگەر حەز بكا سزای ئەدا.

واتە: با لە نێوان خۆیو خوایگەورەدا تۆبە بكاو ئاشكرای نەكا، بەو مەرجەی مافی خەڵك نەبێ، چونكە ئەگەر گوناهەكە مافی خەڵك بوو، ئەبی خاوەنەكەی ڕازی بكا، ئینجا خوایگەورە لێی ئەبورێ، هەروەك لە باسی (غَصْب)و (وَدِيعة)دا ڕوونمان كردەوە.

﴿ باسی سزای (زِنا) ﴾

زینا ئەمەیە: ئامێری میزكردنی نێرینە بنێتە ناو كونی پێشەوە، یان پشتەوە بە حەرامی. (وَالزَّانِي) ئەو ئافرەتو پیاوەی زینا ئەكەن (عَلَى ضَرْبَيْنِ) ئەكرێنە دوو بەش: (مُحْصَنٌ) یەكەمیان: (موحصەنە)، واتە: لە ژیانیا جیماعێكی حەلاَلی كردبێ. (وَغَيْرُ مُحْصَنٍ) دووەمیان: (نا موحصەنە)، واتە: لە ژیانیا جیماعێكی حەلاَلی نەكردبێ:

فَالْمُحْصَنُ حَدُّهُ الرَّجْمُ، وَغَيْرُ الْمُحْصَنِ حَدُّهُ مِأَةُ جَلْدَة وَتَغْرِيبُ عامٍ إِلَى مَسافَةِ الْقَصْرِ، وَشَرائِطُ الْإِحْصانِ أَرْبَعَةٌ: اَلْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَوُجُودُ الْوَطْإِ فِي نِكاحٍ صَحِيحٍ. وَالْعَبْدُ وَالْأَمَةُ حَدُّهُما نِصْفُ حَدِّ الْحُرِّ،

(فَالْمُحْصَنُ) ئەو زینا کەرەی (موحصەنە): (حَدُّهُ) سزای زیناکردنەکەی (اَلرَّجْمُ) بەردبارانکردنە تا ئەمرێ، جا ئافرەت بێ، یان پیاو ﴿عَنْ عُمَرَ﴾ قالَ: رَجَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَرَجَمْنا بَعْدَهُ، فَأَخْشَى أَنْ يَقُولَ قائِلٌ: ما نَجِدُ الرَّجْمَ فِي كِتابِ اللهِ، فَيَضِلُّ بِتَرْكِ فَرِيضَةٍ أَنْزَلَهااللهُ، وَإِنَّ الرَّجْمَ حَقٌّ فِي كِتابِ اللهِ تَعالَى عَلَى مَنْ زَنَى إِذا أَحْصَنَ مِنَ الرِّجالِ وَالنِّساءِ﴾ رواه‌الشيخان، ئیمامی (عمر) فەرمووی: پێغەمبەرﷺ زیناکەری بەردباران کرد، ئێمەش لە دوای وی بەردبارانمان کرد، جا ئەترسم یەکێك بڵێ: بەردبارانکردن لە قورئاندا نیەو بە هۆی نەکردنی گومڕا ببێ، لە کاتێکا بەردبارانکردن ڕاستەو خوا نووسیویەتی لە سەر ئەو ژنو پیاوەی زینا ئەکەن، بەو مەرجەی (موحصەن) بن.

ئینجا بزانە: بەردەکانی بەردبارانکردن، سوننەتە پڕ بە لەپە دەست بن.

(وَغَيْرُ الْمُحْصَنِ) زینا کەری (ناموحصەن): (حَدُّهُ) سزای زینایەکەی (مِأَةُ جَلْدَةٍ) دارکاریکردنە بە لێدانی سەد شوڕکەدار (وَتَغْرِيبُ عامٍ) وەئەبی ماوەی ساڵێکیش دەربەدەر بکرێ (إِلَى مَسافَةِ الْقَصْرِ) بۆ شوێنێکی وەها: کە کورتکردنەوەی نوێژی لێ دروست بێ، واتە: هەشتا کیلۆمتر دوور بێ، خوای‌گەورە فەرموویەتی: ﴿اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِأَةَجَلْدَةٍ﴾ ئافرەتی زیناکەرو پیاوی زیناکەر هەر یەکەیان سەد شوڕکەداریان لێبدەن.

(وَشَرائِطُ الْإِحْصانِ) مەرجەکانی زیناکەری(موحصەن): جا پیاو بێ، یان ئافرەت (أَرْبَعَةٌ) چوارن (اَلْبُلُوغُ) یەکەم: بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عاقڵ بێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) سێیەم: ئازاد بێ. (وَوُجُودُالْوَطْإِ) چوارەم: جارێك جیماعی کردبێ (فِي نِكاحٍ صَحِيحٍ) لە مارەبڕینێکی دروستدا، واتە: ئەگەر پیاوەکە، یان ئافرەتەکە جارێك جیماعیان کردبو، بەڵام بە ژنو مێردایەتیەکی‌دروستبوو نەبو، یان ژنو مێردایەتی دروست بوو، بەڵام جیماعیان نەکردبو، یان منداڵ بون، یان شێت بون، یان کۆیلە بون، ئەوانە بە (موحصەن) دانانرێن، واتە: بەردباران ناکرێن.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك بە زۆرلێکردن زینای پێبکەن، ئەوە سزای زیناکردنی لە سەر نیە، بەڵام ئەگەر بە سەرخۆشی زینا بکا، سزای زینای لە سەرە، جا بەردباران بێ، یان دارکاری بێ (وَالْعَبْدُ) کۆیلەی نێر (وَالْأَمَةُ) وە کۆیلەی مێ ئەگەر زینایان کرد (حَدُّهُما) سزای زینا کردنیان (نِصْفُ حَدِّ الْحُرِّ) نیوەی پیاو و ئافرەتی ئازادە، واتە: پەنجا دارە،

وَحُكْمُ اللّواط وإتْيان الْبهائِم كَحُكمِ الزّنا، وَمَنْ وَطِـىءَ فِيمَـادُونَ الْفَـرْجِ عُـزِّرَ، وَلاَ يَبْلُغُ بِالتَّعْزِيزِ أَدْنَى الْحُدُود.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾ ئەگەر (جاریـة)کانتـان زینایـان کـرد، بـە نیـوەی ئافرەتـانی ئـازاد سـزایان لـە سەرە. کەواتە: کۆیلە بە هیچ جۆرێك بەردباران ناکرێ.

(وَحُكْمُ اللّواطِ) سزای نێربازی، واتە: قوندانو قونگان (وَإِتْيانِ الْبَهائِم) وە سزای زیناکردن لەگەڵ ئاژەڵ (كَحُكمِ الزّنا) وەکو سزای زینا وایە، واتـە: ئەگـەر قونگێ‌یەکـە (موحصـەن) بوو، بەرد باران ئـەکرێ، ئەگـەر نـا: سـەد داری لێئـەدرێ، بـەلام قوندەرەکـە بـە هـەموو جۆرێك هەر سەد داری لێئەدرێ.

﴿ باسی (تَعْزِير): تەمبێکردن ﴾

(وَمَنْ وَطِىءَ) هەر کەسێك بە حەرامی دەستبازی بکـا (فِيمـا دُونَ الْفَـرْجِ) کـە نەبێتـە زینـا کردن: وەکو ماچکردنو مەمك گرتنو دەست لە ملان کردنو ئەو جۆرە کردەوانـە (عُـزِّرَ) واجبە تەمبێ بکرێ، هەروەها ئەگەر لە کونی پشـتەوەدا، یـان لـە کـاتی حـەیزو نیفاسـدا جیماع لەگەڵ ژنیخۆی بکا، ئەبێ تەمبێ بکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: مەبەست لە (تَعْزِير)، واتە: تەمبێکردن، ئەوەیـە: تاوانبارەکـە لێی بـدرێو شاپی تێهەڵبدرێو سەری بتاشرێو ڕووی ڕەش بکرێو بەند بکرێ.

ئینجا بزانـە: هەر تاوانێك لە شەرعدا سزای دیـار نـەکرابێ، ئـەو تەمبێکردنـە سزایەتی.

(وَلاَ يَبْلُغُ بِالتَّعْزِيرِ) نابێ (قازی) لـەو تەمبێکردنـە بگاتـە (أَدْنَـى الْحُدُودِ) کـەمترین سـزای گوناهەکان، واتە: ئەگەر بە دارکاری بیکا، نابێ بگاتە بیست شوڕکەدار لـە کۆیلـەو، چـل شوڕکەدار لە ئازاد.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: هەر کەسێك ئافرەتێکی مەحرەم مارە بکاو زینای لەگەڵ بکا، سزای وەکو سزای زینا وایە، بـەلام لـە مەزهـەبی ئیمـامی(أحمـد)-خوا لێی ڕازی بێ- ئـەبێ بکوژرێ

﴿عَنِ الْبراء ﷺ: لَقِيتُ عَمِّي فَقُلْتُ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِلَى رَجُـلٍ نَكَحَ إِمْرَأَةَ أَبِيهِ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَضْرِبَ عُنُقَهُ وَآخُذَ مالَـهُ﴾ رواەاصـحاب السـنن، (بـەراء) -خوا لێی ڕازی بێ-فەرمووی: گەیشتمە مامی خۆم و پێم گوت: بۆ کوێ ئەچی؟ گوتی: پیاوێـك زڕدایکی خۆی مارە کردۆتەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی داومـێ: بچم بیکـوژمو ماڵەکەیشـی بە تالان بهێنم.

دووهەم: تەنها ئەبێ گەورەی موسوڵمانان، یـان جێگری وی سزای تاوانـەکان وەربگرێو نابـێ ئـەو کەسـەی دەسـتەلاتی نـەدراوەتێ سـزا وەریگـرێ، چـونکە فیتنـە ڕوو ئـەداو سزایەکەش جێی خۆی ناگرێ.

(فَصْلٌ) وَإِذا قَذَفَ غَيْرَهُ بالزِّنا فَعَلَيْه حَدُّ الْقَذْف بِثَمانِيَة شَرائطَ: ثَلاثَةٌ فـي الْقـاذِف: وَهُوَ أَنْ يَكُونَ بَالغاً، عاقلاً، وَأَنْ لاَيَكُونَ وَالداً للْمَقْذُوف. وَخَمْسَـةٌ فِى الْمَقْـذُوف: وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مُسْلماً، بالغاً، عاقلاً، حُرّاً، عَفيفاً. وَيُحَدُّ الْحُرُّ ثَمانينَ، وَالْعَبْدُ أَرْبَعينَ،

سێیەم: زینا بە شاهیدیی چوار پیاوی دادپەروەر ئاشکرا ئەبێ، واتە: ئەگەر لە چوار پیاو کەمتر شاهیدییان دا، ئەبێ گشتیان دارکاری بکرێن، چونکە ئەبێتە بوختان، هەروەها زینا ئاشکرا ئەبێ: کە زیناکەرەکە بەخۆی شاهیدی لە سەر خۆی بداو بڵێ: زینام کردوە. بەڵام دروستە پەشیمان ببێتەوەو بڵێ درۆم کرد.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی سزای (قَذْف) بوختان پێکردنی زینا ﴾

(وَإِذا قَذَفَ غَيْرَهُ) هەر کاتێك یەکێك بوختانی بە یەکێکیتر کرد (بِالزِّنا) بە زیناکردن، واتە: پێی گوت: زینات کردوە. یان پێی بڵێ: نێرباز. یان پێی بڵێ: قوندەر. یان پێی بڵێ: قەحپە. یان پێی بڵێ: پیاوێك تۆی گایە. یان پێی بڵێ: گانت داوە. یان تەنها پێی بڵێ: تۆ لە باوکی خۆت نی. وە مەبەستیشی بەو گوفتارانە ئابڕووبردن بێ، نەك شاهیدی (فَعَلَيْهِ حَدُّالْقَذْفِ) بەم بوختانە سزای بوختانی ئەکەوێتە سەر، وە هیچ جیاوازی ئافرەتو پیاو نیە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ ئەوانەی بوختانیزینا بە داوێنپاکان ئەکەن، ئینجا چوار شاهید ناهێنن، لە سزای ئەو بوختانە هەشتا داریان لێبدەن.

(بِثَمانِيَـةِ شَـرَائِطِ) ئـەو سـزایە بـە هەشـت مـەرج ئەیکەوێتـە سـەر: (ثَلاثَةٌ مِنْها) سێ مەرج لەو هەشتانە (فِىالْقاذِفِ) ئەبێ لە بوختانکەرەکەدا بێنە جێ (وَهُوَ أَنْ يَكُونَ بَالِغاً) یەکەم: بلۆغی بوبێ. (عاقِلاً) دووەم: عاقڵ بێ. واتە: منداڵو شێت سزای بوختانیان لە سەر نیە، چونکە بایەخ بە قسەی ئەوان نادرێ، کەواتە: تەمبێ ئەکرێن.

(وَأَلاَّ يَكُونَ وَالِداً لِلْمَقْذُوفِ) سێیەم: نابێ بوختانکەرەکە باوكو باپیرەو دایكو داپیرەی بوختان پێکراوەکە بێ، هەروەها نابێ زۆری لێکرابێ بۆ ئەوەی بوختان بکا.

(وَخَمْسَةٌ فِىالْمَقْذُوفِ) وە پێنج مەرجیتریش لە بوختان پێکراوەکەدا ئەبێ بێنە جێ (وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مُسْلِماً) یەکەم: بوختان پێکراوەکە موسوڵمان بێ. (بالِغاً) دووەم: بلۆغی بوبێ. (عاقِلاً) سێیەم: عاقڵ بێ. (حُرّاً) چوارەم: ئازاد بێ. (عَفِيفاً) پێنجەم: داوێنپاك بێ، واتە: زینای نەکردبێ. کەواتە: ئەگەر بوختان پێکراوەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان کافر بوو، یان کۆیلە بوو، یان جارێك زینای کردبوو، نابێ بوختانکەرەکەی دارکاری بکرێ.

(وَيُحَدُّ الْحُرُّ) بوختانکەری ئازاد سزا ئەدرێ (ثَمانِينَ) بە لێدانی هەشتا شوڕکەدار (وَالْعَبْدُ) وە بوختانکەری کۆیلە سزا ئەدرێ (أَرْبَعِينَ) بە لێدانی چل شوڕکەدار، وە ئەبێ (قازی) ئەو دارکارییە بکا، نەك بوختان پێکراوەکە.

وَيَسْقُطُ حَدُّالْقَذْف بثَلاثَة أَشياءَ: إقامَة الْبَيِّنَة، أَوْ عفوالْمَقْذُوف، أَواللِّعان فِي حَقِّ الزَّوْجَة.

(فَصْلٌ) وَمَنْ شَرِبَ خَمْراً أَوْ شَراباً مُسْكِراً يُحَدُّ أَرْبَعِينَ،

(وَيَسْقُطُ حَدُّ الْقَذْفِ) سزای بوختانكردن له سه‌ر بوختانكه‌ره‌كه لا ئه‌چیّ (بِثَلاثَةِ أَشْياءَ) به سیّ شت، یه‌كه‌م: (إِقامَةِ الْبَيِّنَةِ) به هیّنانی چوار شاهید: كه شاهیدی بده‌ن ئه‌و پیاوه، یان ئه‌و ئافره‌ته‌ی دیتوه زینای كردوه. دووه‌م: (أَوْ عَفْوِ الْمَقْذُوفِ) یان بوختان پیّكراوه‌كه لیّی ببوریّ، یان میراتگره‌كه‌ی له پاش مردنی وی لیّی ببوریّو بلّیّ: نامه‌ویّ سزا بدریّ. سیّیه‌م: (أَوِ اللِّعانِ فِي حَقِّ الزَّوْجَةِ) یان به هۆی له‌عنه‌تكردن له ده‌رباره‌ی بوختان پیّكردنی ژنی خۆی، هه‌روه‌ك باسمان كرد. هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر بوختان پیّكراوه‌كه دان بنیّو بلّیّ: زینام كردوه، سزایه‌كه له سه‌ر بوختانكه‌ره‌كه‌ی لا ئه‌چیّ.

﴿پاشكۆ﴾: ئه‌گه‌ر هه‌ر دوو كه‌سه‌كه بوختانیان به یه‌كتری كرد، ئه‌وه نابیّته تۆلّه وه‌رگرتن‌و به ‌به‌ر سزادان ناكه‌ویّ، واته: ئه‌بی هه‌ردووكیان داركاری بكریّن.

به‌لاّم ئه‌گه‌ر یه‌كیّك جنیّو به یه‌كیّكی‌تر بدا، ئه‌ویتر بۆی دروسته جنیّوه‌كه‌ی پیّ بداته‌وه، به‌و مه‌رجه‌ی له ئه‌ندازه‌ی جنیّوه‌كه زیاتر نه‌كاو جنیّو به دایك‌و باوكی نه‌داته‌وه.

﴿ فَصْلٌ: له باسی سزای شه‌راب‌خۆر﴾

(پیّشه‌كی): مه‌به‌ست به‌و شه‌رابه‌ی كه حه‌رامه‌و سزای هه‌یه ئه‌وه‌یه: كه پیّی سه‌رخۆش ببیّ ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ قالَ: نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةٍ: مِنَ الْعِنَبِ، وَالتَّمْرِ، وَالْعَسَلِ، وَالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ. وَالْخَمْرُ مَا خامَرَ الْعَقْلَ﴾ رواه‌الشيخان، ئیمامی(عمر) فه‌رمووی: كاتیّ شه‌راب حه‌رام كرا، له‌و پیّنج شتانه دروست ئه‌كرا: له تریّو خورماو هه‌نگوین‌و گه‌نم‌و جۆ، وه شه‌رابی حه‌رام ئه‌وه‌یه سه‌رخۆش بكا.

ئینجا بزانه: جیاوازی له نیّوان كه‌م‌و زۆر نیه ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ماأَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرامٌ﴾ رواه‌اصحاب السنن، پیّغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌موویه‌تی: هه‌ر شه‌رابیّك زۆره‌كه‌ی سه‌رخۆش بكا، كه‌مه‌كه‌شی هه‌ر حه‌رامه، هه‌رچه‌ند سه‌ر خۆشیشی نه‌كا.

كه‌وابوو: دروست نیه هیچ جۆره شه‌رابیّك به قسه‌ی هیچ كه‌سیّك بۆ ده‌رمان به‌كار بهیّندریّ ﴿عَنْ طارق الْجعفي ﷺ: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْخَمْرِ يَصْنَعُها لِلدَّواءِ؟ فَقالَ: إِنَّها لَيْسَتْ بِدَواءٍ وَلَكِنَّها داءٌ﴾ رواه‌مسلم، (تاریقی جوعفی) پرسیاری له پیّغه‌مبه‌ر ﷺ كرد ریّگای بدا: شه‌راب بۆ ده‌رمان به كار بهیّنیّ؟ پیّغه‌مبه‌ر یش ﷺ ریّگای نه‌داو فه‌رمووی: شه‌راب ده‌رمان نیه، به‌لكو ده‌رده.

(وَمَنْ شَرِبَ خَمْراً) هه‌ر موسوڵمانیّك ئه‌و شه‌رابه بخواته‌وه كه له تریّ دروست كراوه (أَوْ شَراباً مُسْكِراً) یان هه‌ر شه‌رابیّكی‌تر بخواته‌وه: كه سه‌رخۆشی بكا، جا له هه‌ر شتیّكی‌تر دروست كرابیّ (يُحَدُّ أَرْبَعِينَ) ئه‌بی سزا بدریّو چل شوركه داری لیّبدریّ.

وَيَجُوزُ أَنْ يَبْلُغَ بِهِ ثَمانِينَ عَلَى وَجْهِ التَّعْزِيرِ، وَيَجِبُ عَلَيْهِ الْحَدُّ بِأَحَدِ الأَمْرَيْنِ: بِالْبَيِّنَةِ، أَوِ الإِقْرارِ. وَلاَ يُحَدُّ بِالْقَيْءِ أَوِالإِسْتِنْكاهِ.
(فَصْلٌ) وَتُقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ بِسِتَّةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ بالِغاً، عاقِلاً، وَأَنْ يَسْرِقَ نِصاباً قِيمَتُهُ رُبْعُ دِينارٍ،

(وَيَجُوزُ) بەلام بۆ کاربەدەست دروستە (أَنْ يَبْلُغَ بِهِ) سزای شەڕابخۆر بگەیەنێتە (ثَمانِينَ) هەشتا دار (عَلَى وَجْهِ التَّعْزِيرِ) بە ناوی تەمبێکردن، واتە: چلێك: سزایە، چلی‌تر: تەمبێکردنە ﴿عَنْ عَلِيٍّ ﷺ فِي شارِبِ الْخَمْرِ: جَلَدَ النَّبِيُّ ﷺ أَرْبَعِينَ، وَجَلَدَ أَبُوبَكْرٍ أَرْبَعِينَ، وَجَلَدَ عُمَرُ ثَمانِينَ، وَكُلٌّ سُنَّةٌ وَهَذا أَحَبُّ إِلَيَّ﴾ رواەمسلم، ئیمامی(علی) فەرمووی: پێغەمبەرﷺ چل داری لە شەڕابخۆر داوە، ئیمامی(أبوبکر)ش چل داری لێداوە، ئیمامی(عمر) هەشتا داری لێداوە، هەردووك هەر ڕێگای پێغەمبەرنﷺ، من هەشتایەکەم پێ‌خۆشترە.
(وَيَجِبُ عَلَيْهِ الْحَدُّ) شەڕابخۆر سزای ئەکەوێتە سەر (بِأَحَدِ أَمْرَيْنِ) بە یەکێك لەم دووانە: یەکەم: (بِالْبَيِّنَةِ) دوو پیاو شاهیدی بدەن بڵێن: شەڕابی خواردۆتەوە. دووەم: (أَوْ الإِقْرارِ) یان بە خۆی بڵێ: من شەڕابم خواردۆتەوە.
(وَلاَ يُحَدُّ) نابێ مرۆڤ دارکاری بکرێ (بِالْقَيْءِ) بە هۆی ڕشانەوە: کە شەڕابی لێبێتە دەرەوە (أَوْ الإِسْتِنْكاهِ) یان بە هۆی ئەوەی بۆنی شەڕابی لێبێ.
﴿ئاگاداری﴾: مندالّو شێتو کافر و ئەو کەسەی بە زۆرلێکردن شەڕابیان دەرخوارد داوەو ئەو کەسەی نەیزانیوە شەڕابە، ئەوانە هیچیان سزایان لە سەر نیە.
﴿پاشکۆ﴾: ئەو کەسەی دارکاری ئەکرێ: جا لە بەر زیناکردن، یان بوختانکردن، یان شەڕابخواردنەوە، دروست نیە شوێنەکەدارەکانی لە دەمو چاو و شوێنە کوشندەکان بدرێن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِذاضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کاتێ یەکێك داری سزای لە یەکێك دا، با ئاگادار بێ لە دەمو چاوی نەدا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سزای دزیکردن ﴾

(وَتُقْطَعُ يَدُ السَّارِقِ) واجبە دەستی دز ببڕدرێ، واتە: لێیبکرێتەوە، جا نێر بێ، یان مێ بێ، موسولمان بێ، یان کافر بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ پیاوی دز و ئافرەتی دز دەستیان لێبکەنەوە.
(بِسِتَّةِ شَرائِطَ) بە شەش مەرج: (أَنْ يَكُونَ بالِغاً) یەکەم: دزەکە بلۆغی بووبێ. (عاقِلاً) دووەم: عاقڵ بێ. (وَأَنْ يَسْرِقَ نِصاباً) سێیەم: ئەندازەیەکی وەها بدزێ (قِيمَتُهُ رُبْعُ دِينارٍ)

مِنْ حِرْزِ مِثْلِهِ، لاَمِلْكَ لَهُ فِيهِ، وَلاَ شُبْهَةَ فِي مَالِ الْمَسْرُوقِ مِنْهُ. وَتُقْطَعُ يَدُهُ الْيُمْنَى مِنْ مَفْصَلِ الْكُوعِ، فَإِنْ سَرَقَ ثَانِياً قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى، فَإِنْ سَرَقَ ثَالِثاً قُطِعَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى، فَإِنْ سَرَقَ رَابِعاً قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُمْنَى،

نرخەکەی بگاتە چوارێکە میسقالێکی‌زێڕ، یان زیاتر ﴿عَنْ عائشَةَ رضي الله عنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ تُقْطَعُ يَدُالسَّارِقِ إِلاَّ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِداً﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ دەستی دز ببڕدرێ تا ئەندازەی چوارێکە میسقالێك، یان زیاتر ئەدزێ.

(مِنْ حِرْزِ مِثْلِهِ) چوارەم: دزیەکە لە شوێنی پاراستنی وێنەی‌خۆی بێ: وەك ئاژەڵ لە ناو تەویلە، یان لە لەوەڕگەدا بدزێ، جلو بەرگو قاپو پارە لە ناو ژووری‌خانوودا بدزێ، کەوابوو: ئەگەر ماڵەکە لە شوێنێکی وەها داندرابو کە شایانی پاراستنی ئەو جۆرە شتە نەبو: وەك ئاژەڵی بێ‌شوان لە بیاباندا، یان دانانی پارە لە دەرەوەی خانوو، ئەو دزە دەستی نابڕدرێو تەنها تەمبێ ئەکرێو ماڵەکەی لێوەرئەگیرێتەوە.

(لاَمِلْكَ لَهُ فِيهِ) پێنجەم: هیچ بەشی دزەکە لەو ماڵە دزراوەدا نەبێ، کەوابوو: ئەگەر ماڵی خۆی لە یەکێکی‌تر بدزێتەوە، یان ئەو ماڵە بدزێ کە هاوبەشە لەگەڵ یەکێکی‌تر، بەمە دەستی نابڕدرێ. (وَلاَ شُبْهَةَ فِي مَالِ الْمَسْرُوقِ مِنْهُ) شەشەم: هیچ گومانی مافی‌دزەکە لە ماڵی دزی‌لێکراوەکەدا نەبێ، کەوابوو: ئەگەر دایكو باوك دزی لە کوڕو کچی خۆیان بکەن، یان کوڕو کچ دزی لە دایكو باوکیان بکەن، دەستیان نابڕدرێ، چونکە مافی بەخێوکردنیان لە سەر یەکتری هەیە.

هەروەها ئەگەر یەکێك لە بەر برسیەتی‌و نەبوونی خواردەمەنی بدزێ، ئەویش نابێ دەستی ببڕدرێ، چونکە مافی بەخێوکردنی لە سەر دەوڵەمەندان هەیە.

(وَتُقْطَعُ يَدُهُ الْيُمْنَى) ئینجا ئەگەر دزیەکەی لە سەر ئاشکرابو، ئەبێ دەستی‌ڕاستەی ببڕدرێ (مِنْ مَفْصَلِ الْكُوعِ) لە جومگەی بازنەدەستەوە، ئینجا دەستە لێکراوەکەی بە ملیەوە هەڵئەواسرێ تا ماوەیەك (فَإِنْ سَرَقَ ثَانِياً) جا ئەگەر جاری دووەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى) ئەبێ قاچی‌چەپەی ببڕدرێ لە گوزینگەوە (فَإِنْ سَرَقَ ثَالِثاً) جا ئەگەر جاری سێیەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ يَدُهُ الْيُسْرَى) ئەبێ دەستی‌چەپەی ببڕدرێ (فَإِنْ سَرَقَ رَابِعاً) جا ئەگەر جاری چوارەم دزی‌ی کرد (قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُمْنَى) ئەبێ قاچی‌ڕاستەی ببڕدرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السَّارِقِ: إِنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ، ثُمَّ إِنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا رِجْلَهُ، ثُمَّ إِنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا يَدَهُ، ثُمَّ إِنْ سَرَقَ فَاقْطَعُوا رِجْلَهُ﴾ رواه الشافعي والدارقطني، واتەی ئاشکرایە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبێ شوێنی‌برینەکە بە ڕونی‌کوڵاو داغ بکرێ، بۆ ئەوەی خوێنەکەی بوەستێو نەمرێ، کەوابوو: ئەرکی ئەو ڕونەو ئەرکی دەرمانکردن لە سەر دزەکەیە.

فَـإنْ سَـرَقَ بَعْـدَ ذَلِـكَ عُـزِّرَ، وَقِيـلَ يُقْتَـلُ صَبْراً.
(فَصْلٌ) وَقُطَّاعُ الطَّرِيقِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسامٍ: إنْ قَتَلُوا وَلَـمْ يَأْخُـذُوا الْمَـالَ قُتِلُـوا، فإنْ قَتَلُوا وَأَخَذُوا الْمَالَ قُتِلُوا وَصُلِّبُوا، وَإِنْ أَخَذُوا الْمَالَ وَلَمْ يَقْتُلُوا تُقْطَعُ أَيْدِيهِمْ

(فَإِنْ سَرَقَ بَعْدَ ذَلِكَ) جا ئەگەر لە دوای جاریچوارەم هەر دزیی کرد (عُزِّرَ) واجبە تـەمبێ بکرێ، واتە بەند ئەکرێ (وَقِيلَ يُقْتَلُ صَبْراً) وە لە فـەرموودەی بـێهێزدا: ئـەبی بکـوژرێ. بەڵام لە بەر بێهێزی، ئەم فەرموودەیە کاری پێناکرێ.

﴿پاشکۆ﴾: مەرجـە بـۆ دەسـتبڕینی دز: یەکـەم: خـاوەن مـاڵ دلوای ماڵەدزراوەکـە بکـا. دووەم: ئـەبی دزیەکـە ئاشـکرا ببـێ: بـە شـاهیدیی دوو پیـاو، یـان بـە دانپێـداهێنانی دزەکە، جا ئەگەر دەستی ببڕدرێ، یان نا، هەر ئـەبی شـتەدزراوەکە بداتـەوە خاوەنەکـەی، بـەڵام ئەگـەر تـەنها پیاوێـکو دوو ئـافرەت شـاهید بـون، یـان هـەر شـاهیدێك هـەبوو و خاوەنەکـەش سـوێندی خـوارد، یـان هـیچ شـاهید نـەبو و خاوەنەکـە بـە دزەکـەی گـوت: ئەبی سوێندم بۆ بخۆی، دزەکەش گوتی: تۆ سوێند بخۆ، ئینجا خاوەنەکە بە ئیزنی دزەکـە سوێندی خوارد، بەوانە تەنها مافی ماڵ دانەوە ئەکەوێتـە سـەر دزەکـەو دەسـتی نـابڕدرێ. سێیەم: ئەبی کاربەدەست دەستی دز ببڕێ، واتە: بە فەرمانیوی بێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی سزای (قاطِعُ الطَّرِيقِ) ڕێگر ﴾

(پێناسـە): ڕێگـری ئەمەیـە: موسـوڵمانێك، یـان زیـاتر هێرش بکاتـە سـەر گیـان، یـان نامووس، یان ماڵی خەڵکو بیخاتە مەترسی، جـا لـە شـوێنێکی چۆڵ، یـان لـە ئـاوەدانی، بـە چەکەوە، یان بە بێچەك هێرش بکەنە سەر خـەڵکو خەڵکەکـەش توانـای ئـەوانیان نەبێ، یان بچنە ماڵێکو ڕێگا نەدەن دانیشـتووەکانیماڵەکە هـاوار بکـەن، یـان لـە ڕێگـەدا ماڵ لە ڕێبواران بستێنن، ئەوانە گشتیان ڕێگرن.

(وَقُطَّاعُ الطَّرِيقِ) ڕێگرەکان (عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسامٍ) چـوار بەشـن، یەکـەم: (إِنْ قَتَلُـوا) ئەگـەر کەسێکیان کوشتبو (وَلَمْ يَأْخُذُوا الْمَالَ) هیچ ماڵیشیان نەبردبو (قُتِلُوا) واجبە بکوژرێن.

دووەم: (فَـإِنْ قَتَلُـوا) ئەگـەر کەسـێکیان کوشـتبو (وَأَخَـذُوا الْمَـالَ) وە ماڵیشـیان بردبـو (قُتِلُوا) واجبە بکوژرێن (وَصُـلِّبُوا) وە لـە دوایکوشـتن ئـەبی لاشـەکەیان بـۆ مـاوەی سـێ ڕۆژان هەڵبواسرێ، لە شوێنێکیوەها: کە خەڵك بیانبینێ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك لە کاتی بەرگریکردن ڕێگرێك بکوژێ، نەتۆڵەو نە کەففارەتی لە سەر نیە، جا بزانە: ئەبی-لە دوای کوشتن- ڕێگرەکان بشۆرێنو کفن بکرێن نوێژیان لە سەر بکرێ، ئینجا هەڵئەواسرێن.

سێیەم: (وَإِنْ أَخَذُوا الْمَالَ) ئەگەر ماڵیان لە خەڵکی سەند، نرخـی ماڵەکـەش ئەگەیشـتە چوارێکە میسـقالێکیزێڕ، بـەڵام (وَلَـمْ يَقْتُلُوا) کەسیان نەکوشت، ئـەوە (تُقْطَعُ أَيْدِيهِمْ)

وَأَرْجُلَهُمْ مِنْ خِلاَفٍ، فَإِنْ أَخَافُوا السَّبِيلَ وَلَمْ يَأْخُذُوا مالاً وَلَمْ يَقْتُلُوا حُبِسُوا وَعُزِّرُوا. وَمَنْ تابَ مِنْهُمْ قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ سَقَطَ عَنْهُ الْحُدُودُ وَأُخِذَ بِالْحُقُوقِ. (فَصْلٌ) وَمَنْ قُصِدَ بِأَذَىً فِي نَفْسِهِ، أَوْ مالِهِ، أَوْ حَرِيمِهِ، فَقاتَلَ عَنْ ذَلِكَ

دەستیان ئەبڕدرێ (وَأَرْجُلَهُمْ) وە قاچیشیان ئەبڕدرێ (مِنْ خِلاَفٍ) لە ڕاستەو چەپە، واتە: دەستی ڕاستەو قاچی چەپەیان بە یەکەوە ئەبڕدرێ.

﴿ئاگاداری﴾: لێرەشدا-وەکو ماڵی دزراو-مەرجە: ئەبی خاوەن ماڵەکە داوای ماڵەکەی بکا: کە هی ئەوە، ئینجا سزایان لێوەرئەگیرێ.

چوارەم: (فَإِنْ أَخَافُواالسَّبِيلَ) ئەگەر ڕێگەیان خستبوە مەترسی (وَلَمْ يَأْخُذُوا مالاً) وە ماڵیان لە هیچ کەسێك نەستاندبو (وَلَمْ يَقْتُلُوا) وە هیچ کەسێکیان نەکوشتبو (حُبِسُوا) ئەبی بخرێنە بەندیخانە (وَعُزِّرُوا) وە ئەبی تەمبێ بکرێن بە لێدان، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُالَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِيالأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِيالدُّنْيَا وَلَهُمْ فِيالآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ سزای ئەو کەسانەی جەنگ لەگەڵ خواو پێغەمبەری خوا ئەکەنو هەوڵی وێرانکاری ئەدەن، هەر ئەوەیە: بکوژرێن، یان لە سێدارە بدرێن، یان دەستو قاچیان لە ڕاستەو چەپە ببڕدرێن، یان بخرێنە بەندیخانە، ئەو سزایە سەر شۆڕییە بۆ ئەوان لە دونیادا، وە لە ڕۆژی دوایی‌دا سزایەکی‌گەورە ئەدرێن، ئەگەر خوا حەز بکا.

(وَمَنْ تابَ مِنْهُمْ) هەر کەسێك لە ڕێگرەکان تۆبە بکا (قَبْلَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ) پێش ئەوەی بکەوێتە ژێر دەستەڵاتی موسوڵمانان (سَقَطَ عَنْهُ الْحُدُودُ) ئەو کوشتنو دەست بڕینەی مافی خوایە لە سەری لائەچێ (وَأُخِذَ بِالْحُقُوقِ) بەڵام مافی ئادەمیزادانی لێوەرئەگیرێتەوە: وەکو کوشتنی لە تۆڵەی ئەو کەسانەی کوشتونیو دانەوەی ئەو ماڵەی بردویەتی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِلاَّالَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ بەڵام ئەوانەی تۆبە ئەکەن پێش ئەوەی دەستەڵاتتان بکەوێتە سەریان، بزانن خوا لە مافی خۆی خۆش ئەبێو ڕەحم ئەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (صائِل) زۆرداری هێرشکەر ﴾

(وَمَنْ قُصِدَ) هەر کەسێك ڕووی تێکرا (بِأَذَىً) بۆ ئەوەی زیانێکی پێبگەیەنرێ (فِي نَفْسِهِ) جا زیانەکە لە گیانو ئەندامەکانی بێ، واتە: زۆردارەکە هەوڵی کوشتنی بدا، یان هەوڵی لەناوبردنی ئەندامێکی لەشی بدا (أَوْ مالِهِ) یان هەوڵی بردن، یان تێکدانی ماڵی بدا (أَوْ حَرِيمِهِ) یان هەوڵی ناموس بردنی بدا (فَقاتَلَ عَنْ ذَلِكَ) جا زۆرلێکراوەکەش بەرگری لە گیانو

وَقَتَلَ فَلاَ ضَمانَ عَلَيْهِ. وَعَلَى راكِبِ الدَّابَّةِ ضَمانُ ما أَتْلَفَتْهُ دَابَّتُهُ.

نـاموس‌و مـاڵی کـردو، زۆردارەکـەش وازی نـەهێناو (وَقَتَـلَ) زۆرلێکراوەکـە زۆردارەکـەی کوشت (فَـلاَ ضَـمانَ عَلَيْـهِ) ئـەوە: نـە تۆڵەی‌کوشـتن‌و نـە خـوێن‌و نـە کـەففارەت، هیچی ناکەوێتـە سـەر، وە ئەگـەر زۆردارەکـە ئـەوی کوشـت، بۆخـۆی بـە پلەی‌شـەهیدی ئـەگا ﴿عَنْ سَعيد بن زَيْدٍ﵁: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ قُتِلَ دُونَ دِينه فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِه فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِه فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِه فَهُوَ شَهِيدٌ﴾ رواه‌الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك لە بەرگری‌کردن: لە ئایینی‌و لە گیانی‌و لە ماڵی‌و لە ناموسی بکوژرێ، شەهیدە.

ئینجا بزانە: بەرگری‌کردن لە ناموس واجبە، هیچ جیاوازی نیە ناموسەکە: هی خۆی بێ، یان هی کەسێکی‌تر بێ، جا کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، یان ئاژەڵ بێ، چونکە ناموس بە هیچ شێوەیەك حەلاڵ نابێ، بەلاَم ئەگەر ئافرەتێکی بێ‌مێرد–بە خۆشی‌خۆی– بە دو پیاوێك کەوت‌و خۆی لێ مارە کرد، دروست نیە هیچیان بکوژرێن.

﴿ئاگاداری﴾ یەکـەم: دەبی زۆرداری هێرشکەر بە شێوەی هەرە سوکتر ڕابگیرێ، واتـە: ئەگەر بە پاڕانەوە واز بێنێ، نابێ لێی بدا، ئەگەر بە لێدان واز بێنێ، نابێ بیکوژێ، بەلاَم ئەگەر ئەیزانی ئەم قۆناغانە هیچیان سودی نیە، دروستە یەکسەر بیکوژێ.

دووەم: لەو کاتـەی پشیلە هێرش دێنـێ‌و جوجەڵـەو باڵندە ئـەخوا، دروستە بکوژرێ.

(وَعَلَى راكِبِ الدَّابَّةِ) واجبە لە سەر ئەو کەسەی سواری وولاَغێك بووە، یـان لێی ئـەخوڕێ، یان ڕای‌ئەکێشێ (ضَمانُ ماأَتْلَفَتْهُ دَابَّتُهُ) دەبی تۆڵەی ئەو شتە بدا کە وولاَغەکەی لـەناوی بردوە، جا وولاَغەکە هی‌خۆی بێ، یان هی کەسێکی‌تر بێ، واتە: ئەگەر وولاَغەکە یـەکێکی کوشت، یـان ئەنـدامێکی شـکاند، یـان شـتێکی لـەناو بـرد، ئـەبی خزمـەکانی وی خـوێنی کوژراوەکە بدەن‌و، بە خۆیشی تۆڵەی شتە لەناوبراوەکان بدا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر ئاژەڵەکەی بە توندی بەستبۆوەو خۆی بەرەڵلا کرد، یان شوانێك لـە ترسی گورگ، یان لە دەنگی هەور ئاژەڵەکانی لێ‌پەرت بون‌و شتێکیان لەناو برد، تۆڵـەیان لە سەر نیە، بەلاَم ئەگەر شوانەکە خەوی لێکەوت، یان کەمتەرخەمی کرد، ئەبی تۆڵە بـدا، هەرچەند ئاژەڵەکانیش هی‌خۆی نەبن.

هەروەها ئەگەر لە ڕێگەیەکی تەسکدا وولاَغەکـەی بەسـتبۆوەو شـتێکی لـەناو بـرد، ئـەبی تۆڵەی بدا.

ئینجا بزانـە: ئەگەر شوفێری ئۆتۆمۆبیل بە ئۆتۆمۆبیلەکەی کەسێك بە هەڵە بکوژێ، یان شتێك لەناو ببا، ئەوە خوێنی‌کوژراوەکە لە سەر خزمەکانیەتی‌و تۆڵەی شتەکەش لە سەر خۆیەتی، جا ئۆتۆمۆبیلەکە هی‌خۆی بێ، یان نا.

(فَصْلٌ) وَيُقاتَلُ أَهْلُ الْبَغْيِ بِثَلاَثَةِ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونُوا فِي مَنَعَةٍ، وَأَنْ يَخرُجُوا عَنْ قَبْضَةِ الإِمامِ، وَأَنْ يَكُونَ لَهُمْ تَأْوِيلٌ سائِغٌ،

هەروەها بزانە: ئەگەر ئاژەڵەکە بە تەنها بوو و چووە ناو موڵکی کەسێکیترو شیناییەکەی خوارد، تۆڵە لە سەر خاوەنەکەیە، بەو مەرجەی خەڵکی ئەو شوێنە بە تێکڕایی ئاژەڵ بەرەڵڵا نەکەن، واتە: ئەگەر عادەتیان وەهابو، تۆڵە واجب نابێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (بُغاة) لە فەرمان دەرچووەکان ﴾

کە ئەو جۆرە موسوڵمانەن ملکەچی شەریعەتی ئیسلامن، بەڵام لە فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان دەر ئەچنو لە دژی وی چەك هەڵئەگرن.

(وَيُقاتَلُ أَهْلُ الْبَغْيِ) واجبە ئەو کەسانە جەنگیان لەگەڵ بکرێ کە لە فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان دەرئەچن (بِثَلاَثَةِ شَرائِطَ) بە سێ مەرج:

یەکەم: (أَنْ يَكُونُوا فِي مَنَعَةٍ) هێزو توانای جەنگکردنیان هەبێ بە جۆرێکی وەها: کە نەگونجێ بە ئاسانی بگیرێن. دووەم: (وَأَنْ يَخرُجُوا عَنْ قَبْضَةِ الإِمامِ) لە ژێر دەستەڵاتی پێشەوای موسوڵمانان دەربچنو لە شوێنێك کۆ ببنەوە. سێیەم: (وَأَنْ يَكُونَ لَهُمْ تَأْوِيلٌ سائِغٌ) بەڵگەیەکی گونجاویان هەبێ بۆ ڕاپەڕینەکەیان، واتە: بە قورئانو حەدیس پشتگیری بەڵگەکەیان بکەن.

ئینجا بزانە: نابێ یەکەمجار پێشەوا دەست بە جەنگ بکا تا پیاوێکی لێهاتوو ئەنێرێتە لایان: ئایا ڕەخنەیان چیە؟ جا ئەگەر باسی ستەمکارییان کرد، ئەبێ پێشەوا واز لە ستەمەکەی بێنێ، یان ئەگەر باسی گۆڕانکاری ئایینیان کرد، ئەبێ گۆڕانکارییەکە لاببا، جا ئەگەر هیچ بەڵگەی گونجاویان نەبو و هەر سوور بون لە سەر سەرپێچی کردن، ئەبێ بانگەوازی جەنگیان لەگەڵ بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللهِ﴾ ئەگەر دوو کۆمەڵ لە موسوڵمانان بووە جەنگیان ئاشتیان بکەنەوە، جا ئەگەر یەکێکیان هەر سوور بوو لە سەر دەستدرێژی کردنو لە سنوور دەرچوو، ئێوە جەنگی لەگەڵ بکەن تا ئەگەڕێتەوە ژێر فەرمانی خوا.

﴿ئاگاداری﴾: یەکەم: هەر کۆمەڵێك بۆ ڕاو و ڕووت دەست بداتە چەك، ئەوانە ڕێگرن، هەروەك باسمان کردن.

دووەم: هەر کۆمەڵێك بۆ چەسپاندنی حوکمی ئیسلام دەست بداتە چەك، ئەمانەش جەنگاوەری ئیسلامن–نەك (بُغاة)–هەروەك لە پەرتووکی(جِهاد)دا باسی ئەکەین.

سێیەم: هەر کۆمەڵێك دەست بداتە چەکو لە ئایین هەڵگەڕێتەوەو بڵێن حوکمی ئیسلاممان ناوێ چونکە بە کەڵك نایێ، ئەمانەش کافرن، هەروەك لەمەودوا باسی ئەکەین.

وَلاَ يُقْتَلُ أَسِيرُهُمْ، وَلاَ يُغْنَمُ مَالُهُمْ، وَلاَ يُذَفَّفُ عَلَى جَرِيحِهِمْ.
(فَصْلٌ) وَمَنْ ارْتَدَّ عَنِ الإِسْلاَمِ اُسْتُتِيبَ ثَلاَثاً، فَإِنْ تابَ، وَإِلاَّ قُتِلَ،

(وَلاَ يُقْتَلُ أَسِيرُهُمْ) ئینجا ئەگەر بووە جەنگ لەگەڵ لە فەرماندەرچووەکان نابێ دیلەکانیان بکوژرێن (وَلاَيُغْنَمُ مالُهُمْ) وە نابێ ماڵیشیان بە تالان ببردرێ (وَلاَ يُذَفَّفُ عَلَىجَرِيحِهِمْ)وە نابێ بریندارەکانیان بکوژرێن، وە نابێ بە دوای هەڵاتووەکانیاندا بگەڕێن، کەوابوو: هەر کاتێك جەنگ کۆتایی هاتو مەترسی نەما، یان گەڕانەوە ژێر فەرمانی پێشەوا، ئەبی ماڵو چەکو دیلەکانیان بدرێنەوە، (البيهقي) وەهای لە ئیمامی(علی) گێڕاوەتەوە.
﴿ئاگاداری﴾: ئەبی کوژراوەکانی هەردوو لا بشۆرێنو نوێژیان لە سەر بکرێ.
ئینجا بزانە: ئەگەر هەڵگەڕاوەکان زەکاتیان لە خەڵکی وەرئەگرتو سزای گوناهەکانیان ئەدلو بڕیارەکانی شەرعی ئیسلامیان ئەچەسپاند، ئەوانە گشتی بە دروستو ڕەوا دائەندرێو نابێ هەڵبوەشێندرێتەوە.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (رِدَّة): وەرگەڕان لە ئایین ﴾

(مُرْتَدٌ): کەسێکە لە ئیسلامەتی‌یەوە بگەڕێتەوە بۆ کافربوون.
جا بزانە: هەر کەسێك باوەڕی بە یەکێك لە شەش ڕوکنەکانی ئیمان نەبێ، یان باوەڕی بە واجببوونی یەکێك لە ڕوکنەکانی ئیسلام نەبێ، یان جنێو بە خوا، یان بە پێغەمبەر بداﷺ، یان حەرامێك حەڵاڵ بکا، یان حەڵاڵێك حەرام بکا، یان بە کردەوە، یان بە زوبان کوفرێك بکا: جا ئەو کوفرە بە ڕقەکاری بێ، یان بە گاڵتە بێ، یان هەر بە بیروباوەڕەوە بێ: وەکو گاڵتە بە خوا، یان بە پێغەمبەرێکی خوا، یان بە ئیسلام بکا، یان سوجدە بۆ بوونەوەرێك ببا، یان قورئان فڕێبدا، یان تفی لێبکا، یان بڵێ: کافر لە موسوڵمانان باشترن، یان بڵێ: بەرنامەی قورئان بە کەڵك نایێ، یان بڵێ: سەحابەی پێغەمبەرﷺ گشتی ڕێگرو جەردە بون، یان بە بیروباوەڕەوە لەگەڵ ئەو کۆمەڵانەدا بێ کە دژ بە ئیسلامن، یان بڵێ: خۆزگە من کافر بوبام. بەو جۆرە شتانە لە ئیسلام دەرئەچێو کافر ئەبێ.
(وَمَنِ ارْتَدَّ عَنِ الإِسْلاَمِ) هەر کەسێك لە ئیسلامەتی‌یەوە بۆ کافربوون گەڕابێتەوە (اُسْتُتِيبَ) واجبە داوای تۆبەی لێبکرێو پێی بڵێن: لەو کوفرە پەشیمان ببەوەو شادە بێنەوە (ثَلاَثاً) تا ماوەی سێ ڕۆژان، بەڵام بە فەرموودەی ڕاستتر: هەر ئەو دەم داوای تۆبەی لێئەکرێ نەك سێ ڕۆژان:
(فَإِنْ تابَ) جا ئەگەر تۆبەی کردو موسوڵمان بۆوەو شادەی هێناوە، واتە: گوتی: (أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلـهَ إِلاَّاللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ). ئەوە وازی لێئەهێندرێ (وَإِلاَّ) بەڵام ئەگەر هەر سووڕ بوو لە سەر کافربوونەکەی (قُتِلَ) واجبە هەر ئەودەم بکوژرێ، جا پیاو بێ، یان ئافرەت، بەو مەرجەی شێت نەبێو منداڵ نەبێو زۆری لێنەکرابێ تاکو کوفر بکا

وَلَمْ يُغَسَّلْ، وَلَمْ يُصَلَّ عَلَيْهِ، وَلَمْ يُدْفَنْ فِي مَقابِرِ الْمُسْلِمِينَ.

﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: أَنَّ امْرَأَةً إِرْتَدَّتْ فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ يُعْرَضَ عَلَيْها الأِسْلامُ فَإِنْ تابَتْ وَإِلاَّ قُتِلَتْ﴾ رواه الدارقطني، ئافرەتێك لە ئیسلام گەڕاوەو بووە كافر، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا: كەپێی بڵێن: بێتەوە ناو ئیسلام، ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان، با بكوژرێ.

ئینجا بزانە: ئەگەر (مُرْتَدّ) جەنگی لەگەڵ موسوڵمانان كرد، پێویست ناكا داوای تۆبەی لێبكرێ.

﴿ئاگاداری﴾ یەكەم: كوشتنی(مُرْتَدّ)، واتە: ئەو كەسەی لە ئیسلام بۆ كافربوون ئەگەڕێتەوە، لە ئەستۆی كاربەدەستانە، كەوابوو: ئەگەر یەكێكیتر بە بێپرسی كاربەدەست كوشتی، تەنها ئەبی تەمبێ بكرێ، واتە: هیچ تۆڵەو (كَفّارة)ی ناكەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر (مُرْتَدّ) جەنگی لەگەڵ موسوڵمان ئەكرد، ئەوە بۆ گشت موسوڵمانێك دروستە بیكوژێ بە هەر شێوەیەكی بگونجێ.

دووەم: چەند زانایەك ئەم فەموودەیان هەڵبژاردوە: كە ئەبی ئەو كەسە بكوژرێ كە جنێوی بە پێغەمبەر ﷺ دابێ، جا تۆبە بكا، یان نا ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ امْرَأَةً كانَتْ تَشْتُمُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَتَلَها رَجُلٌ أَعْمَى فَأَهْدَرَ النَّبِيُّ ﷺ دَمَها﴾ رواه ابوداود، ئافرەتێك جنێوی بە پێغەمبەر ﷺ ئەدا، ئینجا پیاوێكی كوێر ئافرەتەكەی كوشت، پێغەمبەر ﷺ تۆڵەی نەخستە سەر.

(وَلَمْ يُغَسَّلْ) ئەو كەسەی كافر بووە -كاتێ مرد، یان كوژرا- شۆردنی ناوێ (وَلَمْ يُصَلَّ عَلَيْهِ) وە حەرامەو نابێ نوێژی لە سەر بكرێ (وَلَمْ يُدْفَنْ فِي مَقابِرِ الْمُسْلِمِينَ) وە نابێ لە گۆڕستانی موسوڵماناندا بنێژرێ، هەروەها ماڵەكەیشی نابێتە میرات، بەڵكو ئەدرێتە (بيت المال)ی موسوڵمانان.

﴿ئاگاداری﴾: هەر كەسێك كوفرێك بكا، هەر ئەو دەم مارەی ژنەكەی هەڵئەوەشێتەوە ئەگەر جیماعی لەگەڵ نەكردبێ، بەڵام ئەگەر جیماعی لەگەڵ كردبو، تا (عِدَّة)ی تەواو ئەبێ چاوەڕوان ئەكرێ: جا ئەگەر نەبۆوە موسوڵمان، مارەیەكەی هەڵئەوەشێتەوە.

﴿پاشكۆ﴾: ئەگەر كۆمەڵێك كافر بون، واجبە موسوڵمانان جەنگیان لەگەڵ بكەن، تا سەركردایەتیو بنكەكانیان بنەبڕ ئەكرێن، هەروەك ئیمامی(أبوبكر)و سەحابە ﷺ وایان كردوە، جا ئەگەر بە خۆیانو ماڵو منداڵو ژنەكانیان كەوتنە دەست موسوڵمانان، ئەوە بەم شێوەیە ڕەفتار ئەكرێ:

یەكەم: چونكە پێغەمبەر ﷺ ئەفەرموێ: ﴿مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ﴾ رواه البخاری، هەر كەسێك ئایینی خۆی گۆڕی، بیكوژن. بۆیێ ژنو پیاوەكانیان داوای ئیسلامبوونەوەیان لێئەكرێ، جا هەر كەسێكیان نەبێتەوە موسوڵمان، ئەبی بكوژرێ، بەڵام ئەگەر

(فَصْلٌ) وَتارِكُ الصَّلاَةِ عَلَى ضَرْبَيْنِ، أَحَدُهُما: أَنْ يَتْرُكَهـا غَيْـرَ مُعْتَقِـدٍ لِوُجُوبِهـا، فَحُكْمُهُ حُكْمُ الْمُرْتَدِّ. وَالثَّانِي: أَنْ يَتْرُكَها كَسَلاً مُعْتَقِـداً لِوُجُوبِهـا، فَيُسْتَتابُ، فَإِنْ تابَ وَصَلَّى، وَإِلاَّ قُتِلَ حَدّاً،

موسولّمانیان کوشتبون، دروستە لـە تۆڵـە بکوژرێن، هەرچەند موسولّمانیش ببنـەوە.
دووەم: منداڵەکانیئەوان–کە بلۆغیان نەبوە–بە موسولّمان دائەنرێن، واتە: وەکو دایكو باوکەکانیان کافر نابن، کەوابوو: ئەبی بە ڕەووشتی ئیسلام پـەروەردە بکرێنو، ناکرێنـە کۆیلەو گشتیان ئازادن.
سىٌیەم: مڵكو ماڵەکەیان ڕائەگیرێو چاوەڕوان ئەکرێ: هەر کەسێك موسولّمان ببێتەوە، مڵكو ماڵەکەو چەکەکەی خۆی ئەدرێتەوە، جا ئەگەر موسولّمان نەبۆوەو مرد، یان کوژرا، گشتی ئەدرێتە (بیت المال).
﴿ئاگاداری﴾: پێکهاتنو جـەنگ وەسـتاندن لەگـەڵ (مُرْتَدّ): کافربووەکـان دروسـت نیـە، بەلاّم لەگەڵ کافریبنەڕەتی دروستە، هەروەك لە کۆتایی(جهاد)دا باسی ئەکەین.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی سزای نوێژنەکەرو، زەکات نەدەر ﴾

(وَتارِكُ الصَّلاَةِ) نوێژنەکەر (عَلَى ضَرْبَيْنِ) دوو جۆرە: (أَحَدُهُما) جـۆرییەکـەم: (أَنْ يَتْرُكَهـا) ئەو کەسەیە: کە نوێژ ناکا (غَيْرَمُعْتَقِدٍ لِوُجُوبِها) چونکە باوەڕی نیە کە نوێژ واجبە (فَحُكْمُـهُ) سزای ئەو نوێژنەکـەرە (حُكْمُ الْمُرْتَـدِّ) وەکـو سزایکەسـێکیکافربووە، واتـە: داوای تۆبـەی لێئەکرێ، جا ئەگەر تۆبەی نـەکرد، واجبـە بکـوژرێو نابـێ بشـۆرێو نابـێ نوێـژی لـە سـەر بکرێو نابێ لە گۆڕستانیموسولّماناندا بنێژرێو ماڵەکەشی ئەدرێتە (بيت الْمال).
(وَالثَّانِي) جۆریدووەم: (أَنْ يَتْرُكَها كَسَلاً) ئەو کەسەیە لە بەر تەمبەڵی نوێژ نەکا (مُعْتَقِداً لِوُجُوبِها) بەلاّم باوەڕی هەبێ کە نوێژ واجبە (فَيُسْتَتابُ) سوننەتە داوای تۆبـەی لێبکـرێ (فَإِنْ تابَ وَصَلَّى) جا ئەگەر تۆبەی کردو نوێژی کرد، وازی لێدێنین (وَإِلاَّ) بەلاّم ئەگەر هەر سوورِ بوو لە سەر نوێژنەکردن (قُتِلَ حَدّاً) ئەکوژرێ، جا کوشتنەکەی بـە نـاوی سزادانە، نەك بە ناوی کـافربوون ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أُمِرْتُ أَنْ أُقاتِلَ النَّـاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَإِلَهَ إِلاَّاللهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُواالصَّلاَةَ وَيُؤْتُواالزَّكاةَ، فَإِذا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمائَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ وَحِسابُهُمْ عَلَىاللهِ تَعالَى﴾ رواهالشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: فەرمانم پێکراوە: لەگەڵ خـەڵکی جـەنگ بکـەم تـا شادە ئەهێننو نوێژ ئەکەنو زەکات ئەدەن، جا کە ئەمانەیان کردن، خـوێنو ماڵیـان لـە من ئەپارێزن تەنها بە مافێکی ئیسلام نەبێ، لێکۆڵینەوەی ناو دڵیشیان لە سەر خوایە لـە ڕۆژی قیامەت.

وَكَـــــانَ حُكْمُـــــهُ حُكْـــــمَ الْمُسْـــــلِمِينَ.

(كِـتابُ الْجِــهادِ)

(وكَـانَ حُكْمُـهُ) بڕيـارى شـەرع دەربـارەى ئـەو نوێژنەكـەرە (حُكْـمَ الْمُسْـلِمِينَ) وەكـو موسـوڵمانانە، واتـە: واجبـە بشـۆرێو كفـن بكـرێو نوێـژى لـە سـەر بكرێو دروسـتە لـە گۆڕستانى موسوڵماناندا بنێژرێ وەكو تاوانبارەكانى‌تر.

﴿پاشكۆ﴾: ئەو حەديسە بەڵگەيە: ئەگەر كۆمەڵێك ڕێك بكەون لـە سـەر نـەكردنى واجبێكـى ئيسلام، واجبە: جەنگيان لەگەڵ بكرێ تا تۆبە ئەكەن:

بۆ وێنـە: ئەگەر كۆمەڵێك ڕێك بكەون لە سەر نوێژنەكردن، يان (جُمْعَة)نەكردن، يان زەكـات نەدان...هتد، ئەبێ جەنگيان لەگەڵ بكـرێ تـا تۆبـە ئەكـەن، هـەروەك ئيمـامى(أبـوبكر)ﷺ جـەنگى لەگـەڵ زەكاتنـەدەرەكان كـرد، ئينجـا بزانـە: ئـەو سـزايانەش ئـەبێ بـە فـەرمانى پێشەواى موسوڵمانان جێبەجێ بكرێن، يان جێگرێكى پێشەوا.

ديسان بزانە: هەر كەسێك تاوانو زيـانى زۆر بـێ، يـان زۆر بێنامووسـى بكـا، يـان خـەڵك بخاتە مەترسى، واجبە بخرێتە بەنديخانە تا مردن.

هەروەها بزانە: هەر كاتێك هەواڵى تاوانێـك گەيشـتە لاى كاربەدەسـت، حەرامـە تكـاى بـۆ بكرێ، واتە: هەر كەسێك تكا بۆ تاوانبارێك بكا: تاكو سزا نـەدرێ، تـاوانێكى گـەورەى لـە سەر ئەنووسرێ ﴿عَنْ ابنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ حالَتْ شَفاعَتُهُ دُونَ حَدٍّ مِنْ حُدُودِاللهِ فَقَدْ ضادَّاللهَ فِي أَمْرِهِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووى: هەر كەسێك هەوڵ بدا سزاى‌خودا لەسەر تاوانبارێك جێبەجێ نـەكرێ، بێگومـان ئـەو كەسـە دژايـەتى خـواى كردوە لە فەرمانەكەيدا.

* * *

﴿ كِتابُ الْجِهادِ: ئەم پەڕتووكە باسى (جهاد) ئەكا ﴾

واتـە: خـەباتو تێكۆشـان بـە گيـانو بـە مـاڵو بـە زمـان بـۆ بەرزكردنـەوەى ئيسـلام: بـە چەسـپاندنى بڕيارەكـانى خـواو پێغەمبـەرﷺو نەهێشـتنى دەسـتەڵاتى (كُفـر).

﴿عَنْ أَنَسٍ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: جاهِدُوا الْمُشْرِكِينَ بِأَمْوالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَأَلْسِـنَتِكُمْ﴾ رواه أحمد، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووى: لەگـەڵ كافرەكـان بجـەنگن بـە ماڵتـانو بـە گيانتـانو بـە زمانتان. كەوابوو: تێكۆشانى چەكدارانە-كە پێى ئەگوترێ: (غەزا)-بەشێكە لـە (جِهاد)و لە دوو بەشەكەى‌تر خێرى زياترە، چونكە گيانى خۆى ئەفرۆشێتە خواى گەورە.

ئينجا بزانە: (جِهاد) بە چوار قۆناغ پێ‌گەيشتوە:

يەكەم: بانگەوازى‌ى نهێنى بە بێ‌جەنگكردن، ئەم قۆناغـە بـە هـاتنى سـورەتى ﴿يَاأَيُّهَـا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ﴾ دەستى پێكردو تا ماوەى سێ ساڵى خاياند.

دووهم: بانگەوازیی ئاشکرا بە بێجەنگکردن، ئەم قۆناغە بە هاتنی ئایەتی ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرْ﴾ دەستی پێکرد و تا کۆچکردنی پێغەمبەرﷺ بەردەوام بوو.
ئینجا بزانە: ئەو دوو قۆناغانە، پێیان ئەگوترێ: (مَكي).
سێیەم: بانگەوازیی ئاشکرا شان بەشانی جەنگکردن لەگەڵ ئەو کەسانەی جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان ئەکەن و دەستدرێژی ئەکەنە سەر ئیسلام، ئەم قۆناغە لە دوای کۆچکردنی پێغەمبەرﷺ دەستی پێکرد: بە هاتنی ئایەتی ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ لە ڕێگای خوا جەنگ لەگەڵ ئەو کەسانە بکەن کە جەنگتان لەگەڵ ئەکەن. ئەم قۆناغەش تا ڕزگارکردنی(مَكّة) بەردەوام بوو.
چوارەم: دوا قۆناغ، کە خوا فەرمانیدا: هەر کەسێك باوەڕی بە خوا نیەو هەر کەسێك ببێتە کۆسپ لە ڕێگای بانگەوازیی ئیسلام، ئەبێ جەنگی لەگەڵ بکرێ، ئەم قۆناغە لە دوای ڕزگارکردنی(مَكّة) دەستی پێکرد: بە هاتنی (آيَةُالسَّيْف)- ئایەتی شمشێر، کە خوا فەرمووی: ﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾ جەنگ لەگەڵ کافرەکان بکەن بە گشتی. هەروەها فەرمووی: ﴿إنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ﴾ ڕاپەڕن بە سوکیو بە گرانی، بە ماڵتانو بە گیانتان لە ڕێگای خوا (جِهاد) بکەن.
ئینجا لەم قۆناغەی چوارەمدا (جِهاد) جێگیر بوو، تا ڕۆژی قیامەت نابێ هیچ گۆڕانێکی بێتە سەر ﴿عَنْ أَنسٍ: قَالَ النَّبِيُّﷺ: اَلْجِهادُ ماضٍ مُنْذُ بَعَثَنِي اللهُ إلَى أنْ يُقاتِلَ آخرُ هَذِهِ الأُمَّةِ اَلدَّجَّالَ لاَيُبْطِلُهُ جَوْرُ جائِرٍ وَلاَ عَدْلُ عادِلٍ﴾ رواهابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (جِهاد) هەر لە کاردایە لەو ڕۆژەوە کە خودا منی ناردوە بە پێغەمبەر، تا کۆتایی ئۆممەتی من جەنگ لەگەڵ (دَجّال) ئەکا، ئەو (جِهاد)ە ستەمی هیچ ستەمکارێكو دادپەروەریی هیچ دادپەروەرێك هەڵیناوەشێنێتەوە.
ئینجا بزانە: واجببوونی غەزا ئەکرێتە دوو بەش: یەکەم: (فَرْضُ الْكِفايَة)، لەو کاتەی کافرەکان لە وڵاتی خۆیان بنو دەستەڵاتیان بە سەر وڵاتی ئیسلامدا نەبێ، کەواتە: ساڵێ یەك جار واجبەو زیاتر سوننەتە: کە کۆمەڵێکی موسوڵمانان بەرەنگاری کافرەکان ببنو لەگەڵیان بجەنگێن، جا ئەگەر ئەو کۆمەڵە بەروەستی تەواوی پێکرا، ئەوە خێرەکە بۆ خۆیانەو گوناهەکەش لە سەر موسوڵمانانیتر لائەچێ، ئەگەر نا: واجبە هێزیان بۆ زیاد بکرێ.
دووەم: (فَرْضُ الْعَيْن)، واتە: لە سەر گشت کەسێك واجبە ڕاپەڕێ بۆ (جِهاد)کردن، ئەمەش لەو کاتەی کافرەکان بێنە ناو وڵاتیئیسلام، یان کاربەدەستانی ئیسلام حوکم بە قورئان نەکەن؟ هەروەك ئیمامی (النواوي) ئەفەرموێ: قازی (عیاض) فەرموویەتی:

وَشَرائطُ وُجُوب الْجهاد سَبْعُ خصال: اَلإسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورِيَّةُ، وَالصِّحَّةُ، وَالطَّاقَةُ عَلَى الْقِتالِ.

(زانایانی ئاییینی ئیسلام یەکدەنگن: کە نابێ کافر ببێتە گەورەی موسوڵمانان، وە ئەگەر گەورەی موسوڵمانان گەڕاوەو بووە کافر، یان نوێژی نەئەکردو فەرمانی بە نوێژکردن نەئەکرد، وە هەروەها ئەگەر گۆڕانکاریی هێنا سەر شەریعەتی ئیسلام، یان (بِدْعَة)ی بڵاو ئەکردەوە، ئەوە لە فەرمانڕەوایی لائەچێو واجبە موسوڵمانان لە دژی ڕاپەڕنو پێشەوایەکی دادپەروەر لە شوێنیئەو دابنێن ئەگەر بگونجێ، ئەگەر نەگونجا، واجبە: موسوڵمان بۆ خۆی لەو شوێنە کۆچ بکا بۆ شوێنێکیباشتر). بڕوانە (شرح صحيح مسلم).

﴿قالَ النَّبيُّ ﷺ: ما تَرَكَ قَوْمٌ اَلْجِهادَ إلاَّ عَمَّهُمُ اللهُ بِعَذابٍ﴾ رواهالطبراني فيالأوسط، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر گەلێك واز لە (جِهاد) بێنێ، خوای گەورە بە تێکڕایی سزایان ئەداو سەرشۆڕو ژێردەستیان ئەکا.

(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجِهادِ) مەرجەکانی واجببوونی غەزا، واتە: (جِهاد)ی چەکدارانە (سَبْعُ خِصالٍ) حەفت مەرجن:

یەکەم: (اَلإِسْلاَمُ) ئیسلامەتییە، واتە: کافر داوای (جِهاد)ی لێناکرێ. دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغبوونە. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) ژیرییە، واتە: غەزا لە سەر منداڵو شێت واجب نیە. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالذُّكُورِيَّةُ) پیاو بێ. شەشەم: (وَالصِّحَّةُ) تەندروستیی باش بێ. حەفتەم: (وَالطَّاقَةُ عَلَىالْقِتالِ) توانای جەنگکردنی هەبێ: بە گیانو بە ماڵ.

کەواتە: غەزا واجب نیە لە سەر کۆیلەو ئافرەتو نەخۆشو شەلەو بێدەستو بێچەکو بێخواردەمەنی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلاَ عَلَىالْمَرْضى وَلاَ عَلَى الَّذِينَ لاَيَجِدُونَ مَايُنفِقُونَ حَرَجٌ إذَانَصَحُوا لِلّهِ وَرَسُولِهِ﴾ ئەو کەسانە گوناهی غەزا نەکردنیان لە سەر نیە کە بێهێزن: وەکو منداڵو ئافرەت، یان نەخۆشن، یان ئەرکی جەنگیان دەست ناکەوێ: وەکو چەكو خواردن، بەو مەرجەی ئامۆژگاری بکەن بۆ ڕێگای خواو پێغەمبەرﷺ.

﴿ئاگاداری﴾: هەر کەسێك توانای (جِهاد)ی نەبێ، واجبە بە دڵ نیازی (جِهاد)کردنی هەبێ ﴿عَنْ أَبِيهُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبيِّ ﷺ: مَنْ ماتَ وَلَمْ يَغْزُ وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِهِ مـاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنْ نِفاقٍ﴾ رواهمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر کەسێك مردبێو غەزای نەکردبێو بە دڵیش نیازی (جِهاد)ی نەبوبێ، ئەوە بە بەشێکی نیفاقەوە ئەمرێ.

﴿ باسی ڕۆیشتن بۆ غەزا ﴾

یەکەم: لەو کاتەی (جِهاد) (فَرْضُ الْكِفايَة)یە، حەڕامە قەرزدار بە بێئیزنی خاوەن قەرزەکەی بڕواتە(جِهاد)، بەو مەرجەی قەرزەکە کاتی دانەوەی هاتبێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بن عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يُغْفَرُ لِلشَّهِيدِ كُلُّ ذَنْبٍ إِلاَّ الدَّيْنَ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە لە گشت گوناهەکانی شەهید خۆش ئەبێ جگە لە قەرزداری.

هەروەها حەڕامە (جِهاد)کردن بە بێئیزنی دایكو باوك بەو مەرجەی موسوڵمان بن ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﷺ :جاءَ رَجُلٌ لِيُجاهِدَ، فَقالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: إِرْجِعْ إِلَى والِدَيْكَ فَإِنْ أَذِنا لَكَ فَجاهِدْ وَإِلاَّ فَبِرَّهُما﴾ رواه أحمد وابوداود، پیاوێك هات بچێتە غەزا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بڕۆوە لای دایكو باوکت، ئەگەر ئیزنیان دای غەزا بکە، ئەگەر نا: خزمەتیان بکە.

دووەم: لەو کاتەی غەزا (فَرْضُ الْعَيْن) بێ، پرسی دایكو باوكو خاوەن قەرزی ناوێ.

سێیەم: هەر کاتێك جەنگ دەستی پێکرد، هەڵاتنو وازهێنان لە جەنگ حەڕامە، بەو مەرجەی دوژمنەکەیان بە ژمارەیەکی وەها لە دوو هەندی خۆیان زیاتر نەبێ: کە بەرەوەستی نەکەن، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ هەر کەسێك لەو ڕۆژەی جەنگ دەست پێئەکا، پشت بداو لە شوێنیخۆی لاچێ –مەبەستیشی فێڵبازی جەنگ، یان یارمەتیی کۆمەڵێکیتر نەبێ– ئەوە خوا غەزەبی لێئەگرێو جێگەی دۆزەخە.

چوارەم: دروستە ئافرەتانو منداڵان بە ئیزنی مێردو دایكو باوکیان بچن بۆ غەزا.

پێنجەم: (رِباط)، واتە: (خۆ ئامادەکردن بۆ غەزاو مەشق کردنو پاسەوانیو مانەوە لە بارەگای سەربازانی ئیسلام)، بەشێکە لە (جِهاد)و خێری زۆرە ﴿عَنْ سَلْمانَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: رِباطُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيامِ شَهْرٍ وَقِيامِهِ وَإِنْ ماتَ فِيهِ أُجْرِيَ عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِي كانَ يَعْمَلُ وَأُجْرِيَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ وَأَمِنَ الْفُتَّانَ﴾ رواهمسلم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئامادەبوونی شەو و ڕۆژێك لە بارەگایەکی سەربازانی ئیسلام، خێری زیاترە لە بەڕۆژووبوونی مانگێكو شەونوێژی مانگێك، ئەگەر لە کاتی ئەو مانەوەیەدا بمرێ، خێری ئەو کردەوە باشانەی ئەیکردن هەر بۆی ئەچێو خواردەمەنیەکەشی هەر ئەدرێتێو لە پرسیاری هەردوو فریشتەکانی ناو قەبر ئەمین ئەبێ.

﴿ باسی دیلی کافرەکان ﴾

(وَمَنْ أُسِرَ مِنَ الْكُفَّارِ) هەر کەسێك لە کافرەکان بە دیل گیرا (فَعَلَى ضَرْبَيْنِ) ئەکرێنە دوو بەش: (ضَرْبٌ يَكُونُ رَقِيقاً) بەشی یەکەمیان: ئەبنە کۆیلە (بِنَفْسِ السَّبْيِ) تەنها بەوەندەی

وَهُمُ الصِّبْيانُ وَالنِّساءُ، وَضَرْبٌ لاَ يَرِقُّ بِنَفسِ السَّبْيِ وَهُمُ الرِّجالُ الْبالِغُونَ، وَالْإِمامُ مُخَيَّرٌ فِيهِمْ بَيْنَ أَرْبَعَةِ أَشياءَ: اَلْقَتْلِ، وَالْإِسْتِرْقاقِ، وَالْمَنِّ، وَالْفِدْيَةِ بِالْمالِ أَوْ بِالرِّجالِ، يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ مَافِيهِ الْمَصْلَحَةُ. وَمَنْ أَسْلَمَ قَبْلَ الْأَسْرِ أَحْرَزَ مالَهُ، وَدَمَهُ، وَصِغارَ أَوْلاَدِهِ.

به دیل گیراون (وَهُمْ) ئەو بەشەیان: (اَلصِّبْيانُ) مندالّی کافرەکانن (وَالنِّساءُ) هەروەها ژنەکانیانن، وە هیچ جیاوازی نیە: لە نێوان جولەکەو دیانو بت پەرستەکان ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما قالَ: حارَبَتْ قُرَيْظَةُ فَقُتِلَ رِجالُهُمْ وَقُسِّمَ نِساؤُهُمْ وَأَوْلادُهُمْ وَأَمْوالُهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ رواه البخاري، (بَنُوقُرَيْظَة) جەنگیان لەگەڵ پێغەمبەرﷺ کرد، جا لە بەر ئەوە، پیاوەکانیان کوژرانو مندالّو ئافرەتو مالّیان دابەشکرا بە سەر موسولّماناندا.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو حەدیسەش بەلّگەیە: کە حەرامە ئافرەتو مندالّی کافران بکوژرێن.

(وَضَرْبٌ لاَ يَرِقُّ) وە بەشی دووەمی دیلەکان نابنە کۆیلە (بِنَفْسِ السَّبْيِ) بە تەنها دیل بوون: (وَهُمُ الرِّجالُ الْبالِغُونَ) ئەو بەشەیان ئەو جۆرە پیاوانەن کە بلۆغیان بووەو ئازادن (وَالْإِمامُ) سەرکردەی موسولّمانان (مُخَيَّرٌ فِيهِمْ) دەربارەی ئەوان سەرپشکە (بَيْنَ أَرْبَعَةِ أَشْياءَ) لە نێوان چوار کار:

(اَلْقَتْلِ) ئەگەر حەز بکا با بیانکوژێ، بەلّگەش حەدیسەکەی ڕابردووە، بەلاّم ئەگەر بونە موسولّمان دروست نیە بکوژرێن. (وَالْإِسْتِرْقاقِ) یان ئەگەر حەز ئەکا با بیانکاتە کۆیلە، وەکو مندالّو ئافرەتەکان. (وَالْمَنِّ) یان ئەگەر حەز بکا دروستە بە خۆڕایی ئازادیان بکا بە بێ هیچ داواکاریەك. (وَالْفِدْيَةِ) یان ئەگەر حەز ئەکا با بیانفرۆشێتەوە خۆیان (بِالْمالِ) واتە: لە بەرانبەر وەرگرتنی شتێك بەرەلّلایان بکا (أَوْ بِالرِّجالِ) یان بیانگۆڕێتەوە بە دیلی موسولّمانان. (يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ) سەرکردەکە یەکێك لەو چوارانە ئەکا (مَافِيهِ الْمَصْلَحَةُ) کامەیان بەرژەوەندی موسولّمانانی تێدا بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾ کافرەکان پەلبەست بکەن، ئینجا یان بە خۆڕایی ئازادیان بکەن، یان بیانگۆڕنەوە: بە مالّ، یان بە دیل.

﴿ئاگاداری﴾: ئەمەی باسمان کرد، دەربارەی دیلەکانی کافری بنەڕەتی بوو، چونکە ئەو موسولّمانانەی بونەتە کافر، دیلی ئەوان جیایە هەروەك لە باسی کافربووندا ڕابرا، هەروەها ئەو موسولّمانانەی -بۆ دژایەتی ئیسلام- ئەبنە نۆکەری کافرەکان، یان لەگەڵ پێشەوای موسولّمانان جەنگ ئەکەن، دیلی ئەوانیش جیایە، واتە: لەدوای کۆتایی جەنگ ئەبی خۆیانو ژنو مندالّیان ئازاد بکرێن.

(وَمَنْ أَسْلَمَ) هەر کافرێك موسولّمان ببێ (قَبْلَ الْأَسْرِ) پێش ئەوەی بە دیل بگیرێ (أَحْرَزَ مالَهُ) مالّەکەی خۆی ئەپارێزێ لە تالانکردن (وَدَمَهُ) وە خوێنەکەی خۆیشی ئەپارێزێ، واتە: لە کوشتن ڕزگاری ئەبێ (وَصِغارَ أَوْلاَدِهِ) وە مندالّە بچووکەکانیشی ئەپارێزێو

وَيُحْكَمُ للصَّبِيِّ بِالإِسْلاَمِ عِنْدَ وُجُودِ ثَلاَثَةِ أَسْبَاب: أَنْ يُسْلِمَ أَحَدُ أَبَوَيْه، أَوْ يَسْبِيَهُ مُسْلِمٌ مُنْفَرِداً عَنْ أَبَوَيْه، أَوْ يُوجَدَ لَقِيطاً فِي دارِالإِسْلاَمِ.

ناكرێنه كۆیله ﴿عَنْ صَخْرٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ الْقَوْمَ إِذاأَسْلَمُوا أَحْرَزُوا دِمَائَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ﴾ رواه‌ابوداود، پێغه‌مبه‌رﷺ فه‌رمووی: هه‌ر كاتێك كافره‌كان موسوڵمان بن، خوێنو ماڵیان ئه‌پارێزن.

كه‌وابوو: منداڵه گه‌وره‌كانیو ژنه‌كه‌ی به‌ ئیسلامبوونی وی ناپارێزرێن، واته: ئه‌گه‌ر پێش دیلكردن ئیسلام نه‌بن، ئه‌كرێنه كۆیله‌و ماره‌برینه‌كه‌ی هه‌ڵئه‌وه‌شێته‌وه، به‌ڵام له فه‌رمووده‌یه‌كی بێهێزدا هاتوه: ژنه‌كه‌شی ئه‌پارێزێ، واته: ئه‌یدرێته‌وه.

﴿ باسی ئیسلامه‌تی منداڵ ﴾

بزانه: ئه‌گه‌ر منداڵ كافر ببێ، بڕیاری كوفری له‌ سه‌ر نادرێ، هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر منداڵی كافرانیش موسوڵمان ببێ، بڕیاری ئیسلامه‌تیی بۆ نادرێ، به‌ڵام ئیمامی(حنفی) ئه‌فه‌رموێ: ئه‌گه‌ر ئه‌یزانی ئیسلام چی‌یه؟ ئه‌وه بڕیاری ئیسلامه‌تیی بۆ ئه‌درێ.

(وَيُحْكَمُ لِلصَّبِيِّ) بڕیار بۆ منداڵ ئه‌درێ (بِالإِسْلاَمِ) به‌ موسوڵمانبوون (عِنْدَ وَجُودِ ثَلاَثَةِ أَسْبَابِ) ئه‌گه‌ر یه‌كێك له‌و سێ هۆیانه هاته‌جێ:

یه‌كه‌م: (أَنْ يُسْلِمَ أَحَدُ أَبَوَيْهِ) ئه‌گه‌ر یه‌كێك له‌ دایكو باوكه‌كانی خۆی، یان داپیره‌و باپیره‌كانی موسوڵمان بێ، ئه‌ویش به‌ موسوڵمان دائه‌ندرێ، كه‌وابوو: ئه‌گه‌ر ته‌نها دایكی، یان ته‌نها باوكی موسوڵمان بێ، منداڵه‌كه‌ش موسوڵمانه.

هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر دایكیو باوكی هه‌ردووكیان كافر بن، به‌ڵام باپیره‌یه‌كی، یان داپیره‌یه‌كی موسوڵمان بێ، ئه‌ویش هه‌ر به‌ موسوڵمان دائه‌ندرێ.

دووه‌م: (أَوْ يَسْبِيَهُ مُسْلِمٌ) یان موسوڵمانێك به‌ دیل بیگرێ (مُنْفَرِداً عَنْ أَبَوَيْهِ) له‌و كاته‌ی له‌ دایكو باوكی خۆی جیا بوبێته‌وه، واته: ئه‌و منداڵه‌ش وه‌كو ئه‌و موسوڵمانه به‌ موسوڵمان دائه‌ندرێ.

سێ‌یه‌م: (أَوْ يُوجَدَ لَقِيطاً) یان منداڵه‌كه فڕێدرابێو هه‌ڵبگیرێته‌وه (فِي دارِالإِسْلاَمِ) له‌ خانه‌ی ئیسلامدا، واته: ئه‌و منداڵه‌ش هه‌ر به‌ ئیسلام دائه‌ندرێ.

﴿ پێناسه‌ی (دارُالإِسْلاَمِ) و (دارُالْكُفْر) ﴾

یه‌كه‌م: مه‌به‌ست به‌ (دارُالإِسْلاَمِ)، واته: خانه‌ی ئیسلام، ئه‌و شوێنه‌یه: كه‌وتبێته ژێر ده‌سته‌ڵاتی ئیسلام، جا دانیشتووه‌كانی موسوڵمان بوبن، یان هه‌ر له‌ سه‌ر ئایینی خۆیان مابنه‌وه‌و سه‌رانه بده‌ن. جا ئه‌گه‌ر دووباره كافره‌كان داگیری بكه‌نه‌وه، ناوی (دارُالإِسْلاَمِ)ی له‌ سه‌ر لاناچێ، كه‌وابوو: (ئه‌نده‌لوس)و (فه‌له‌ستین) به‌ (دارُالإِسْلاَمِ)ی داگیركراو ئه‌ناسرێنو ڕزگاركردنیان واجبه.

(فَصْلٌ) وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً أُعْطِيَ سَلَبَهُ، وَتُقَسَّمُ الْغَنِيمَةُ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَى خَمْسَةِ أَخْمَاسٍ: فَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْمَاسِهَا لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ، وَيُعْطَى لِلْفَارِسِ ثَلَاثَةُ أَسْهُمٍ، وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ،

دووەم: (دارُالحَرْب)، یان (دارُالکفر)، واتە: خانەی جەنگ، ئەو شوێنەیە: کە نەکەوتبێتە ژێر دەستەڵاتی ئیسلام، جا ئەگەر دانیشتووەکانی لە جەنگدا بن، پێیان ئەگوترێ: (حَرْبِیّ)، واتە: کافری جەنگی، وە ئەگەر لە پەیمانی جەنگ وەستاندا بن، پێیان ئەگوترێ: (مُعاهَدْ) پەیمان لەگەڵکراو، هەروەك لە مەودوا باسی ئەکەین.

﴿پاشکۆ﴾: منداڵی‌کافرەکان کە لە پێش بلۆغبوون ئەمرن، وەکو کافرەکانی گەورە رەفتاریان لەگەڵ ئەکرێ لە دونیادا، بەلام لە قیامەت، فەرموودەی راستتر ئەمەیە: کە ئەو منداڵانە ئەچنە بەهەشت، والله أعلم.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (غَنیمَة) تالان گرتنی کافران ﴾

(پێشەکی): بزانە: مەبەست بەو تالانە: ملكو ماڵی کافری بنەڕەتی‌یە کە لە کاتی جەنگکردن لێیان ئەگیرێ. چونکە گوتمان: ملكو ماڵی ئەو موسوڵمانانەی کافربوونە، ئەدرێتە (بیت المال)، هەروەها ملكو ماڵی ڕێگرانو ئەو موسوڵمانانەی توکەری کافرەکانن، لە دوای کۆتایی جەنگ ئەدرێتەوە دەستی‌خۆیان، ئەگەر هی خۆیان بوو، بەلام ئەگەر هی (بیت المال) بوو، ئەوە هەر لە (بیت المال) دائەندرێتەوە، واتە: بە سەر جەنگاوەراندا بەش ناکرێ.

(وَمَنْ قَتَلَ قَتِیلاً) هەر کەسێك لە مەیدانی جەنگ کافرێك بکوژێ (أُعْطِيَ سَلَبَهُ) کەلوپەلی ئەو کوژراوەی ئەدرێتێ: وەکو چەكو خواردەمەنی‌و پارەو وڵاغی سواری‌و جلو بەرگ ﴿عَنْ أَبِی‌قتادَةَ ﷺ: قالَ النَّبِیُّ ﷺ: مَنْ قَتَلَ قَتِیلاً لَهُ عَلَیْهِ بَیِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ﴾ رواه‌الشیخان، واتەی دیارە. بەلام ئەگەر لە مەیدانی جەنگ نەیکوژێ: وەك لە دوورەوە گوللەی بۆ بهاوێ‌و بیکوژێ، ئەوە کەلوپەلی نادرێتێ، بەڵکو ئەبێتە تالان.

(وَتُقَسَّمُ الْغَنِیمَةُ) تالان بەش ئەکرێ (بَعْدَ ذَلِكَ) لە دوای دەرکردنی کەلوپەلی‌کوژراوەکە (عَلَى خَمْسَةِ أَخْماسٍ) ئەکرێتە پێنج بەش: (فَیُعْطَی أَرْبَعَةُ أَخْماسِها) چوار بەشی ئەو تالانە بە تایبەتی ئەدرێتە (لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ) ئەو کەسانەی لە جەنگەکەدا ئامادە بونە-بە مەبەستی جەنگکردن- هەرچەند جەنگیشیان نەکردبێ (وَیُعْطَی لِلْفارِسِ) جا ئەدرێتە ئەو کەسەی بە سواری ئەسپ هاتۆتە جەنگ (ثَلاثَةُ أَسْهُمٍ) سێ بەشی ئەدرێتێ: بەشێکی بۆ خۆی، دوو بەشی بۆ ئەسپەکەی (وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ) ئەو کەسەی بە پیادە هاتۆتە جەنگ، یەك بەشی ئەدرێتێ ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِیَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِیَّ ﷺ قَسَمَ یَوْمَ خَیْبَرَ لِلْفَرَسِ سَهْمَیْنِ وَلِلرَّاجِلِ سَهْماً﴾ رواه‌الشیخان، لە جەنگی خەیبەردا، پێغەمبەر ﷺ دوو بەشی ئەدا ئەسپ، یەك بەشی ئەدا پیادە.

وَلاَ يُسْهَمُ إلاّ لِمَنْ اسْتكْمَلَتْ فِيهِ خَمْسَةُ شَرائِطَ: اَلإسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورِيَّةُ. فَإنْ اخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْ ذَلِكَ رُضِخَ لَهُ وَلَمْ يُسْهَمْ، وَيُقْسَمُ الْخُمُسُ عَلَى خَمْسَةِ أسْهُمٍ: سَهْمٌ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ يُصْرَفُ بَعْدَهُ لِلْمَصالِحِ، وَسَهْمٌ لِذَوِي الْقُرْبَى وَهُمْ بَنُوهاشِمْ وَبَنُوالْمُطَّلِبِ، وَسَهْمٌ لِلْيَتَامَى، وَسَهْمٌ لِلْمَساكِينِ، وَسَهْمٌ لأبْناءِ السَّبِيلِ.

(وَلاَ يُسْهَمُ) ئەو بەشە دانانرێ (إلاّ لِمَنْ) تەنها بۆ ئەو کەسە نەبێ کە(اسْتَكْمَلَتْ فِيهِ) تیایدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَةُ شَرائِطَ) پێنج مەرج: (اَلإسْلاَمُ) موسوڵمان بێ. (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. (وَالذُّكُورِيَّةُ) نێرینە بێ.

(فَإنْ اخْتَلَّ شَرْطٌ مِنْ ذَلِكَ) جا ئەگەر مەرجێك لەو پێنجانە نەبو، واتە: جەنگاوەرەکە کافر بوو و یارمەتی موسوڵمانانی ئەدا، یان منداڵ بوو، یان شێت بوو، یان کۆیلە بوو، یان ئافرەت بوو (رُضِخَ لَهُ) ئەوە بەخشیشیان ئەدرێتێ (وَلَمْ يُسْهَمْ) بەشیان نادرێتێ، کەواتە: ئەبێ بەخشیشەکە لە بەشێك کەمتر بێ ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: كانَتِ النِّساءُ يُحْذَيْنَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وَأَمَّا بِسَهْمٍ فَلاَ﴾ رواەمسلم، لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ شتێك لە تالان ئەدرا ئافرەتان کەمتر لە بەشی پیاوان.

(وَيُقْسَمُ الْخُمُسُ) بەشی پێنجەم لە پێنج بەشەکەی تالان دابەش ئەکرێ (عَلَى خَمْسَةِ أسْهُمٍ) بە سەر پێنج بەشیتردا: (سَهْمٌ) بەشێکی ئەو پێنج بەشە، واتە: پێنجێکی پێنجێك (لِرَسُولِ اللهِ ﷺ)بۆ پێغەمبەری خوایەﷺ (يُصْرَفُ بَعْدَهُ) ئەو بەشەی پێغەمبەرﷺ سەرف ئەکرێ لە دوای وەفاتی پێغەمبەرﷺ (لِلْمَصالِحِ) بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان: وەکو قوتابخانەو مووچەی زانایانو چەکو ئازووقەی سەربازانی ئیسلامو نەخۆشخانەو ڕێگەو مزگەوتو ئەو جۆرە شتانە. (وَسَهْمٌ) بەشێکیتری ئەو پێنج بەشە (لِذَوِي الْقُرْبَى) بۆ خزمەکانی پێغەمبەرﷺ (وَهُمْ بَنُوهاشِمٍ) کە نەتەوەی هاشیمو (وَبَنُوالْمُطَّلِبِ) نەتەوەی موتتەلیبن، ئێستا لە کوردستان پێیان ئەگوترێ: (سەید).

(وَسَهْمٌ لِلْيَتَامَى) بەشێکیتریش بۆ منداڵە یەتیمەکانە (وَسَهْمٌ لِلْمَساكِينِ) بەشێکیتریش بۆ گەدلو هەژارانە (وَسَهْمٌ لأبْناءِ السَّبِيلِ) بەشێکیتریش بۆ ڕێبوارانە بەو جۆرەی لە زەکاتدا باسمان کرد. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ بزانن: هەرچی لە کافران بە تالانتان گرت، پێنجێکی هی پێنج چینە: هی خواو پێغەمبەری خوایەﷺ، هی خزمەکانی پێغەمبەرەﷺ هی یەتیمانەو، هی هەژارانەو، هی ڕێبوارانە. واتە: چوار بەشەکەیتریش گشتی بۆ جەنگاوەرانە.

﴿پاشکۆ﴾: یەکەم: هەر سەربازێك لە گەرمەی جەنگدا شەهید ببێ، هیچ بەشی لە تالان نیە، بەڵام ئەگەر لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ بمرێ، بەشەکەی وی ئەدرێتە میراتگرەکانی.

(فَصْــــلٌ) وَيُقْسَـــمُ مَـــالُ الْفَـــيْءِ عَلَـــى خَمْـــسِ فِـــرَقٍ: يُصْرَفُ خُمُسُهُ عَلَى مَنْ يُصْرَفُ عَلَيْهِمْ خُمُسُ الْغَنِيمَةِ،

دووهم: شاردنەوەی شتێکی تالآن حەرامە، هەرچەند دەرزیو دلوێکیش بێ، ئەبێ بیداتەوە دەست سەرکردەی لەشکر ﴿عَنْ عُبادَةَ بنِ الصَّامِتِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاتَغُلُّوا فَإِنَّ الْغُلُولَ نارٌ وَعارٌ عَلَى أَصْحابِهِ فِي الدُّنْيا والآخِرَةِ﴾ رواه أحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هیچ شتێك لە تالآن مەشارنەوەو بە دزی مەیبەن، چونکە شاردنەوەی ماڵی تالآنکراو سزای ئاگرو شەرمەزاریيە لە دونیاو قیامەتدا.

سێیەم: دروستە جەنگاوەرەکان لە هەموو جۆرە خواردەمەنیيەکی تالآنکراو بخۆنو ئاژەڵی تالآنکراو سەر ببڕنو گۆشتەکەی بخۆن پێش ئەوەی بەش بکرێ ﴿عَنْ عَبْدِاللهِ بنِ أَبِي أَوْفَى ﷺ قالَ: أَصَبْنا طَعاماً يَوْمَ خَيْبَرَ فَكانَ الرَّجُلُ يَجِيءُ فَيَأْخُذُ مِنْهُ قَدْرَ ما يَكْفِيهِ﴾ أخرجه ابوداود، (عبدالله) فەرمووی: لە غەزای (خەیبەر)دا خواردنمان بەتالآن گرت، پیاوی وا هەبوو بە ئەندازەی تێربوونی خۆی لە خواردەمەنيیەکەی ئەبرد.

چوارەم: دروستە سەرکردەی لەشکرەکە بەخشیشێك بداتە ئەو کەسەی چالاکیيەك ئەکا بەرانبەر بە دوژمن، جگە لە بەشە تالآنەکەی خۆی، بەلآم ئەبێ ئەو بەخشیشە لەو پێنجێکە دەربکرێ کە بۆ بەرژەوەندی دانراوە ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: كانَ النَّبِيُّ ﷺ يُنَفِّلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرايا لِأَنْفُسِهِمْ خاصَّةً سِوَى قِسْمَةِ عامَّةِ الْجَيْشِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ بەخشیشێکی ئەدا چەند کەسێکی ئەو تیپانەی ئەیناردنە جەنگ، جگە لە بەشەکەی خۆیان کە لە بەشکردنی تالآن ئەیاندرایێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەش کردنی (فَيْء) ﴾

واتە: ئەو ماڵەی لە کافران دەست (بیت المال) کەوتوە، بە بێ جەنگ: وەکو سەرانەی جولەکەو دیانان، ملکو ماڵی ئەو کافرانەی بێ میراتگر ئەمرن، ئەو ملکو ماڵەی کافرەکان لە کاتی ماڵگواستنەوە بەجێی ئەهێڵن، ملکو ماڵی (مُرْتَدّ)، واتە: ئەو موسوڵمانەی کافربووەو بە کافری مردوە، یان لە جەنگ کوژراوە...هتد، ئەو جۆرە شتانە.

(وَيُقْسَمُ مالُ الْفَيْءِ) بەش ئەکرێ ماڵی دەستکەوتوو بە بێ جەنگ (عَلَى خَمْسِ فِرَقٍ) بە سەر پێنج بەشدا: (يُصْرَفُ خُمُسُهُ) پێنجێکی، واتە: بەشێك لەو پێنج بەشانە بەش ئەکرێ (عَلَى مَنْ يُصْرَفُ عَلَيْهِمْ خُمُسُ الْغَنِيمَةِ) بە سەر ئەو پێنج چینانەی کە پێنجێکی تالآنیان ئەدرایێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿مَا أَفَاءَ اللهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ هەر ماڵێك لە دانیشتووانی ئەو دێیانە دەست پێغەمبەر ﷺ ئەکەوێ، بۆ خواو پێغەمبەرەو بۆ خزمەکانی پێغەمبەرەو بۆ یەتیمانەو بۆ هەژارانەو بۆ ڕێبوارانە.

وَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْماسِها لِلْمُقاتِلَةِ، وَفِي مَصالِحِ الْمُسْلِمينَ.
(فَصْلٌ) وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجِزْيَةِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورِيَّةُ،

ئینجا بزانە: بەشەکەی پێغەمبەرﷺ لە بەرژەوەندی گشتیی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ.
(وَيُعْطَى أَرْبَعَةُ أَخْماسِها) وە چوار بەشەکەی تریش دانـدراوە (لِلْمُقاتِلَةِ) بۆ ئەو سەربازانەی ناویان لە نووسینگەی سەربازیدا نووسراوە بۆ (جهاد)کردن، کەوابوو: بەگوێرەی پێویستیو ژمارەی خێزان، مووچەیان ئەدرێتێ ﴿قالَ عَوْفُ بنُ مالكٍ: كانَ النَّبيُّﷺ إِذا أَتاهُ الْفَيْءُ قَسَمَهُ فِي يَوْمِهِ: فَأَعْطَى الآهِلَ حَظَّيْنِ، وَأَعْطَى الْعَزَبَ حَظّاً﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ هەر کاتێ (فَيْء)ی بۆ هاتبا، هەر لە ڕۆژەکەی خۆیدا بەشی ئەکرد: ئەوەی ژنی هەبوو دوو بەشی ئەدایێ، ئەوەی ژنی نەبو بەشێکی ئەدایێ.
جا ئەگەر یەکێك لە سەربازەکان مرد، ئەبێ بەگوێرەی پێویستی مووچە بدرێتە منداڵەکانی تا لە پێویستی دەرئەچن، ئەدرێتە ژنەکەشی تا مێرد ئەکاتەوە.
(وَفِي مَصالِحِ الْمُسْلِمينَ) وە ئەگەر ئەو چوار بەشانە لە سەربازەکان زیاد بون، لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ: پێشەکی لە چەكو کەلوپەلی جەنگ.
ئینجا بزانە: لە سەردەمی پێغەمبەرداﷺ ئەو چوار بەشانەو پێنجێکی بەشەکەی تریش گشتی بۆ پێغەمبەرﷺ بوو، بەڵام لە دوای وەفاتی بەم جۆرە بەش ئەکرێ.
جا بزانە: ئەوە مەزهەبی ئیمامی(شافعي)یە، بەڵام هەرسێك ئیمامەکانیتر فەرموویانە: (فَيْء)، واتە: دەستکەوتووی لە کافرەکان بە بێجەنگ لە دوای پێغەمبەرﷺ گشتی لە بەرژەوەندی موسوڵمانان سەرف ئەکرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (جِزْيَة) ﴾

واتە: ئەو سەرانەیەی لە کافران وەرئەگیرێو لە(بيت المال) دائەندرێ. جا ئەو کافرانەی سەرانە ئەدەن پێیان ئەگوترێ: (ذِمِّي)، واتە: پەیمان لەئەستۆ.
کەواتە: بە هۆی ئەو سەرانەیە پاراستنیان ئەکەوێتە ئەستۆی موسوڵمانان ﴿عَنِ الْعِرْباضِ بنِ سارِيَةَ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: إِنَّ اللهَ لَمْ يَحِلَّ لَكُمْ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتَ أَهْلِ الْكِتابِ إِلاَّ بِإِذْنٍ وَلاَ ضَرْبُ نِسائِهِمْ وَلاَ أَكْلُ ثِمارِهِمْ إِذا أَعْطَوْكُمُ الَّذِي عَلَيْهِمْ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خوا ڕێگای نەداوەتە ئێوە: بچنە ماڵی جولەکەو دیانەکان بە بێئیزن، ڕێگای نەداوە لە ئافرەتەکانیان بدەنو لە میوەجاتەکەیان بخۆن، بەو مەرجەی سەرانە بدەن.
(وَشَرائِطُ وُجُوبِ الْجِزْيَةِ) مەرجەکانی واجببوونی سەرانە لێوەرگرتن (خَمْسُ خِصالٍ) پێنج مەرجن: (اَلْبُلُوغُ) یەکەم: بلوغبوونە. (وَالْعَقْلُ) دووەم: عاقڵییە. (وَالْحُرِّيَّةُ) سێیەم: ئازادییە. (وَالذُّكُورِيَّةُ) چوارەم: نێرییە. واتە: منداڵو شێتو کۆیلەو ئافرەت سەرانەیان

وَأَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ أَوْ مِمَّنْ لَهُ شُبْهَةُ كِتابٍ. وَأَقَلُّ الْجِزْيَةِ دِينارٌ فِي كُلِّ حَوْلٍ، وَيُؤْخَذُ مِنَ الْمُتَوَسِّطِ دِينارانِ، وَمِنَ الْمُوسِرِ أَرْبَعَةُ دَنانِيرَ، وَيَجُوزُ أَنْ يَشْتَرِطَ عَلَيْهِمُ الضِّيافَةَ فَضْلاً عَنْ مِقْدارِ الْجِزْيَةِ. وَيَتَضَمَّنُ عَقْدُ الْجِزْيَةِ أَرْبَعَةَ أَشْياءَ: أَنْ يُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ،

لە سەر نیەو دروست نیە لێیان وەربگیرێ ﴿عَنْ مُعاذٍ﷛: بَعَثَنِي النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْيَمَنِ وَأَمَرَنِي أَنْ آخُذَ مِنْ كُلِّ حالِمٍ دِيناراً أَوْ عِدْلَهُ مَعافِرِيّاً﴾ رواه الترمذي وغيره، (مُعاذ) خوا لێی ڕازی بێ، فەرمووی: پێغەمبەر ﷺ منی ناردە (یَمَن)و فەرمانی پێکردم: هەر کافرێکی نێر بێو بلۆغی بوبێ، میسقالێکی زێڕی لێوەربگرم، یان نرخی میسقالەکە جلو بەرگ.

(وَأَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ) پێنجەم: ئەو کافرەی سەرانەی لێوەرئەگیرێ خاوەن کتێب بێ، واتە: کتێبیان لە لای خواوە بۆ هاتبێ: وەکو جولەکەو دیان (أَوْ مِمَّنْ لَهُ شُبْهَةُ كِتابٍ) یان بۆنیخاوەن کتێبیان لێبێ: وەکو ئاگرپەرستەکان ﴿عَنْ مُسْلِمٍ الْحَضْرَمِي﷛: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قالَ سُنُّوا بِالْمَجُوسِ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتابِ﴾ رواه الطبراني، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕەفتار لەگەڵ ئاگرپەرستەکان بکەن وەکو ڕەفتاری جولەکەو دیانان.

﴿ئاگاداری﴾: دانیشتووانی هەر شوێنێك سەرانە بدەن، شوێنەکە ئەبێتە (دارُالإسْلام)، واتە: خانەی ئیسلام. وە لە مەزهەبی ئیمام (مالك)دا دروستە: سەرانە لە هەموو جۆرە کافرێك وەربگیرێ هەرچەند خاوەن کیتابیش نەبێ، بەو مەرجەی (مُرْتَدّ) نەبێ.

(وَأَقَلُّ الْجِزْيَةِ) کەمترین ئەندازەی سەرانە (دِينارٌ) یەك میسقالی زێڕە (فِي كُلِّ حَوْلٍ) لە هەموو ساڵێك یەك جار، هەروەها دروستیشە نرخی ئەو میسقالە وەربگیرێ، هەروەك لە حەدیسی(معاذ)دا گوتراوە. (وَيُؤْخَذُ مِنَ الْمُتَوَسِّطِ) بەڵام دروستە لە پیاوی ناوەنجی زیاتر وەربگیرێ، واتە: (دِينارانِ) دوو میسقال زێڕی لێوەربگیرێ (وَمِنَ الْمُوسِرِ) وە لە پیاوی دەوڵەمەند (أَرْبَعَةُ دَنانِيرَ) چوار میسقال زێڕی لێوەربگیرێ، بەو مەرجەی لە سەری ساڵەوە بەو ئەندازەیە لەگەڵیان پێك هاتبێ، ئەگەر نا: دروست نیە زیاتریان لێوەربگیرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبی گەورەی موسوڵمانان یان جێگری وی پێکهاتنی سەرانە مۆر بکاو لەو پێکهاتنەدا بڵێ: (ڕێگەتان ئەدەم لە خانەی ئیسلامدا نیشتەجێ ببن بەو مەرجەی ساڵێ یەك جار ئەوەندە سەرانە بدەن و ملکەچ بن بۆ بڕیارەکانی ئیسلام).

(وَيَجُوزُ) دروستە (أَنْ يَشْتَرِطَ عَلَيْهِمْ) لەو مۆرکردنەدا بە مەرج دابنێ لە سەر ئەوان (الضِّيافَةَ) میوانداریکردنی موسوڵمانانیڕێبوار (فَضْلاً عَنْ مِقْدارِ الْجِزْيَةِ) ئەو میوانداریکردنە زێدەیە لە سەر ئەندازەی سەرانە، کەوابوو: تەنها ئەبی دەوڵەمەندەکانو ناوەنجییەکان میوانداری موسوڵمانان بکەن، نابێ بخرێتە سەر هەژارەکان.

(وَيَتَضَمَّنُ عَقْدُ الْجِزْيَةِ) پێکهاتنی سەرانە لە ناو خۆیدا کۆ دەکاتەوە (أَرْبَعَةَ أَشْياءَ) چوار شت: یەکەم: (أَنْ يُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ) هەموو ساڵێك سەرانە بدەن.

وَأَنْ تُجْرَى عَلَيْهِمْ أَحْكَامُ الإِسْلَامِ، وَأَنْ لاَ يَذْكُرُوا دِينَ الإِسْـلَامِ إِلاَّ بِخَيْـرٍ، وَأَنْ لاَ يَفْعَلُوا ما فِيهِ ضَرَرٌ عَلَى المُسْلِمِينَ. وَيُعْرَفُونَ بِلُبْسِ الْغِيارِ وَشَدِّ الزُّنَّارِ، وَيُمْنَعُـونَ مِـنْ رُكُوبِ الْخَيْلِ، وَيُلْجَئُونَ إِلى أَضْيَقِ الطُّرُقِ.

دووهم: (وَأَنْ تُجْرَى عَلَيْهِمْ أَحْكَامُ الإِسْلَامِ) ملكەچ بن بۆ گشت بڕیارەکانی ئیسلام کە لـە باسی سزای تاوانەکاندا گوتراوە، جگـە لـە پێنج ڕوکنـەکانی ئیسـلامو شـەڕابخواردنەوە، بەڵام نابێ بە ئاشکرا شەڕاب بخۆنەوەو بیفرۆشن.

سێیەم: (وَألاَّ يَذْكُرُوا دِينَ الإِسْلَامِ) نابێ باسی ئایینی ئیسلام بکـەن (إِلاَّ بِخَيْـرٍ) تـەنها بـە چاکە نەبێ، کەوابوو: ئەگەر جنێو بە ئیسلام، یان بـە قورئـان، یـان بـە مزگـەوت بـدەن، تەمبێ ئەکرێن.

چوارەم: (وَألاَّ يَفْعَلُوا ما فِيهِ ضَرَرٌ عَلَى المُسْلِمِينَ) نابێ کارێکی وەها بکـەن کـە زیـانی بـۆ موسـوڵمانان هـەبێ، واتـە: نابـێ میوانـداری سـیخوڕو دوژمنـانی ئیسـلام بکـەنو نابـێ هەواڵەکانی ئیسلام بگەیەننە کافرەکان، هەروەها نابێ دێرو کەنیسـە دروست بکـەن لـەو شوێنانەی دانیشتووەکانی موسوڵمان بوینە ﴿عَنْ عُمَرَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَتُبْنَى كَنِيسَةٌ فِي الإِسْلَامِ﴾ رواه ابن عدی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نابێ کەنیسـە لـە وڵاتـی ئیسـلامدا دروست بکرێ.

(وَيُعْرَفُونَ) واجبە پەیمان لە ئەستۆکان وا لە خۆیان بکـەن کـە بناسرێن (بِلُبْسِ الْغِيـارِ) بـە کردنەبەری بەرگێکی نیشانەکراو (وَشَدِّ الزُّنَّارِ) وە بە بەستنی پشتێندە گەورەکەیان لە سـەر جلەکەیان (وَيُمْنَعُونَ) ئەبی قەدەغە بکرێن (مِنْ رُكُوبِ الْخَيْلِ) لە سواربوونی ئەسـپو مـایین (وَيُلْجَئُـونَ) ئـەبی پـاڵ بـدرێن (إِلَى أَضْيَقِ الطُّـرُقِ) بـۆ لای تەسـکایی ڕێگـەکان، کـە لەگـەڵ موسوڵمانان ئەگەنە یـەکتر ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لاَ تَبْدَأُوا الْيَهُودَ وَالنَّصارَى بِالسَّلَامِ، وَإِذا لَقِيتُمُوهُمْ فِي طَرِيـقٍ فَاضْـطَرُّوهُ إِلَى أَضْـيَقِهِ﴾ رواەمسلم، پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی: ئێوە لە پێشدا سەلام لە جولەکەو دیانەکان مەکەن، وە هەر کاتێك لە ڕێگەیەکدا گەیشتنە ئەوان، پاڵیان بدەنە تەسکایی ڕێگەکە.

﴿ باسی گـومـرگ ﴾

زانایانی ئیسلام یەکدەنگن کە حەرامە: گومرگ لە موسوڵمانان وەربگیرێ، بـەڵام دروسـتە دەیەکی بازرگانی لـەو کافرانـە وەربگیرێ: کـە بـۆ بازرگـانی دێنـە (دارُالإِسْلَامِ)، ئەگـەر بەو مەرجە ڕێگەی هاتنیان درابێ، هـەروەها دروسـتە لـەو کافرانـەش وەربگیرێ: کـە لـە (دارُالإِسْلَامِ)دا نیشـتەجێن، ئەگـەر لەگـەڵ سـەرانەدا بـە مـەرج دانـدرابێ لـە سـەریان ﴿عَنْ حَرْبِ بن عُبَيدِاللهِ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّما الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصارَى وَلَيْسَ

عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دەیەکی بازرگانی لە سەر جولەکەو دیانەکانە، لە سەر موسوڵمانان نیە.

ئینجا بزانە: ئەو دەیەکە لە (بیت المال) دائەندرێو، وەکو (فَيْء) سەرف ئەکرێ.

﴿ باسی (هُدْنَة) جەنگ وەستاندن ﴾

دروستە کاربەدەستی موسوڵمانان پێکهاتنی جەنگ وەستاندن لەگەڵ کافرەکان مۆر بکا، بەو مەرجەی کافری بنەڕەتی بن، نەك (مُرْتَدّ)، واتە: لە ئیسلامەوە نەگەڕابنەوە سەر کوفر، ئینجا ئەگەر موسوڵمانان بەهێز بونو بەرژەوەندی لە جەنگ وەستاندندا بوو: ئەوە تەنها بۆ ماوەی چوار مانگ دروستە، بەڵگە: (صُلْحُ الْحُدَيْبِيَّة)یە.

ئینجا بزانە: ئەو جۆرە کافرانەی پێکهاتنی جەنگ وەستاندنیان لەگەڵ مۆر کراوە پێیان ئەگوترێ: (مُعاهَد)-پەیمان لەگەڵکراو، کەوابوو: واجبە وازیان لێبێنین تا ماوەی پێکهاتنەکە کۆتایی دێ، یان تا ئەوان پێکهاتنەکە هەڵئەوەشێننەوە، هەروەها بۆ گشت موسوڵمانێك دروستە کافرێکی جەنگی بپارێزێ بەو مەرجەی ماوەی پاراستنەکە لە چوار مانگ زیاتر نەبێو زیانی موسوڵمانانی تێدا نەبێ، جا ئەو جۆرە کافرەش پێی ئەگوترێ: (مُسْتَأْمَن)-دڵنیاکراو، کەوابوو: بۆ هیچ موسوڵمانێك دروست نیە: زیان لەو کافرە بدا.

﴿ کـۆچـکـردن ﴾

ئەگەر موسوڵمان لە (دارُالْكُفْر) نەیئەتوانی ئاینی خۆی ئاشکرا بکا، واجبە: کۆچ بکا بۆ (دارُالإِسْلَام)، هەروەها ئەگەر لە (دارُالإِسْلَام)ش گوناه بە ئاشکرایی ئەکران و نەیئەتوانی قەدەغەی بکا، واجبە کۆچ بکا بۆ شوێنێکی باش، بەڵام ئەگەر مانەوەی لە (دارُالْكُفْر)، یان لە (دارُالإِسْلَام)ی خراپدا بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدابو، ئەوە دروستە بمێنێتەوە.

ئینجا بزانە: کۆچکردن لە (دارُالإِسْلَام)، یان لە (دارُالْكُفْر) بۆ (جِهاد)کردن، خێری زیاترە لەو دوو بەشانەی باسمان کردن، چونکە کۆچکردن-بەگوێرەی(جِهاد)- ئەبێتە (فَرْضُ الْعَيْن) و (فَرْضُ الْكِفايَة).

* * *

﴿(كِـتـابُ الصَّيْدِ) ئەم پەڕتووکە باسی نێچیر ئەکا ﴾

﴿(وَالذَّبائِحِ) وە باسی ئاژەڵو باڵندەی سەربڕاو ئەکا ﴾

(وَما قُدِرَ عَلَىذَكاتِهِ) هەر ئاژەڵێكو هەر باڵندەیەك کە بتوانرێ سەری ببڕدرێ (فَذَكاتُـهُ) شوێنی کوشتنەوەی، واتە: سەربڕینی (فِى حَلْقِهِ) لە لای سەرەوەی گەردەنیەتی (وَلَبَّتِـهِ) یان لە ژێر گەردەنیەتی.

وَما لَمْ يُقْدَرْ عَلَى ذَكاتِه فَذَكاتُهُ عَقْرُهُ حَيْثُ قُدِرَ عَلَيْه، وَكَمالُ الذَّكاة أرْبَعَةُ أشْياءَ: قَطْعُ الْحُلْقُومِ، وَالْمَرِيءِ، وَالْوَدَجَيْنِ. وَالْمُجْزِيءُ مِنها شَيْئان: قَطْعُ الْحُلْقُومِ، وَالْمَرِيءِ.

(وَما لَمْ يُقْدَرْ عَلَى ذَكاتِه) وه هەر باڵندەو هەر ئاژەڵێكی نەگونجێ سەر ببڕێ، لە بەر ئەوەی كێوییەو پێی ناگیرێ، یان ڕای كردوەو نایگاتێ، یان كەوتۆتە بیرێك، یان كەلێنی چیایەك (فَذَكاتُهُ) چۆنیەتی كوشتنەوەی تاكو حەڵاڵ ببێ (عَقْرُهُ) ئەوەیە بریندار بكرێ بە برینێكی وەها: كە گیانی لە بەر بباتە دەر (حَيْثُ قُدِرَ عَلَيْه) لە هەر شوێنێكی لاشەكەی كە بتوانرێ بریندار بكا، واتە: بەم كوشتنە حەڵاڵ ئەبێ ﴿عَنْ رافِعِ بن خديج ﷺ قالَ: نَدَّ بَعيرٌ فَرَماهُ رَجُلٌ بِسَهْمٍ فَحَبَسَهُ فَقالَ النَّبِيُّ ﷺ: إذا غَلَبَكُمْ شَيْءٌ مِنْها فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذا﴾ رواه الشيخان، (رافع) فەرمووی: ووشترێكمان لێ ڕەوییەوەو بۆمان نەگیرا‌وە، ئینجا پیاوێك تیرێكی تێگرتو كوشتی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كاتێ یەكێك لەو ئاژەڵانە لە دەستەڵاتی ئێوە دەرچوو، بەم جۆرە بیكوژن، واتە: حەڵاڵ ئەبێ.

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (فِي الذَّكاةِ) لە سەربڕینی ئاژەڵدا تاكو سەربڕینەكە تەواو ببێ (أرْبَعَةُ أشْياءَ) چوار شت:

یەكەم: (قَطْعُ الْحُلْقُومِ) بڕینی (قرتاكە)، واتە: بۆڕیەی هەناسە. دووهەم: (وَالْمَرِيءِ) بڕینی (سۆریچكە)، واتە: بۆڕیەی خواردنو خواردنەوە. سێیەمو چوارەم: (وَالْوَدَجَيْنِ) بڕینی هەردوو دەمارەكانی مل.

(وَالْمُجْزِيءُ) جا ئەوەی كوژراوەكەی پێ حەڵاڵ ئەبێ (مِنْها) لەو چوارانە (شَيْئانِ) تەنها بڕینی دووانە: (قَطْعُ الْحُلْقُومِ) یەكەم: بڕینی هەموو (قرتاكە)یە. (وَالْمَرِيءِ) دووهەم: بڕینی هەموو (سورێچكە). واتە: بە بڕینی ئەو دووانە سەربڕاوەكە حەڵاڵ ئەبێ، هەروەك لە مەودوا بە درێژی باسی ئەكەین، إن شاءالله تعالى.

﴿ئاگاداری﴾ یەكەم: بۆ حەڵاڵبوونی سەربڕاوەكە واجبە ئەو گوێزیلە خڕەی بە بۆڕیەی هەناسەوەیە: هەمووی، یان نەختێكی لەگەڵ سەریەوە بڕوا، چونكە ئەگەر گشتی لەگەڵ لاشەیەوە بڕوا، مردار ئەبێ.

دووهەم: واجبە بۆڕیەكان هەردووكیان بە تەواوی ببڕدرێن، ئەگەر هەردووكیان بە تەواوی نەبڕدران، مردار ئەبێ.

سێیەم: ئەگەر گورگ نەختێكی ئەو دوو بۆڕیانەی لە ئاژەڵێك بڕی، ئینجا موسوڵمانێك فریای كەوتو بەشەكەی‌تری بە تەواوی بڕی، حەڵاڵ ئەبێ، بەڵام ئەگەر گورگەكە هەردوو بۆڕیەكانی بە تەواوی بڕیبوبن، ئەوە مردار ئەبێو كوشتنەوەی سودی نیە.

چوارەم: ئەگەر باڵندەیەك، یان ئاژەڵێك نەخۆش بو، یان برسی بو، گومان لەوەدا نەبو كە ئەمرێ، ئینجا سەر بڕا، بەم سەربڕینە حەڵاڵ ئەبێ.

وَيَجُوزُ الْإِصْطِيادُ بِكُلِّ جارِحَةٍ مُعَلَّمَةٍ مِنَ السِّباعِ وَمِنْ جَوارِحِ الطَّيْرِ، وَشَرائِطُ تَعْلِيمِها أَرْبَعَةٌ: أَنْ تَكُونَ إِذا أُرْسِلَتْ إِسْتَرْسَلَتْ، وَإِذا زُجِرَتْ إِنْزَجَرَتْ، وَإِذا قَتَلَتْ شَيْئاً لَمْ تَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئاً، وَأَنْ يَتَكَرَّرَ ذَلِكَ مِنْها. فَإِنْ عُدِمَتْ إِحْدَى الشَّرائِطِ لَمْ يَحِلَّ ما أَخَذَتْهُ إِلاَّ أَنْ يُدْرِكَ حَيّاً فَيُذَكَّى،

پێنجەم: ئەگەر باڵندەیەك، یان ئاژەڵێك لە شوێنێكی بەرز كەوتە خوارەوە، یان دیوارێكی بە سەردا ڕما، یان گورگ، یان پشیلەو ئەو جۆرە شتانە برینداریان كرد، یان ورگی دڕێو ڕیخۆڵەی هاتنە دەرەوە، ئەوە پێویستە لە كاتی سەربڕیندا گیانی (جێگیربووی) تێدا مابێ، تاكو حەڵاڵ ببێ.

جا بزانە: نیشانەی ئەو گیانە (جێگیربووە) ئەوەیە: یان خوێنی بە ماسوولكەی لێدەرقوڵێ لە كاتی سەربڕیندا، یان بە توندوتیژی بجولێتەوە، جا ئەگەر ئەوانە هیچیان نەبون، ئەوە مردارەو حەڵاڵ نیە.

﴿ باسی نێچیرگرتن ﴾

(وَيَجُوزُ الإِصْطِيادُ) نێچیرگرتن دروستە (بِكُلِّ جارِحَةٍ) بە گشت دڕندەیەك (مُعَلَّمَةٍ) بەو مەرجەی دڕندەكە فێرە ڕاو كرابێ (مِنَ السِّباعِ) كە ئاژەڵ بێ: وەكو سەگو تانجیو ئەو جۆرە شتانە (وَمِنْ جَوارِحِ الطَّيْرِ) یان دڕندەكە باڵندە بێ: وەكو بازو هەڵۆ و ئەو جۆرە شتانە، بەو مەرجەی فێرە ڕاو كرابێ.

(وَشَرائِطُ تَعْلِيمِها) مەرجەكانی فێرە ڕاوكردن (أَرْبَعَةٌ) چوارن: (أَنْ تَكُونَ) یەكەم: هەردوو دڕندەكان وەها گوێڕایەڵ بن: (إِذا أُرْسِلَتْ) كاتێ هەیهەیان لێكرا (إِسْتَرْسَلَتْ) هەڵبستن بۆ نێچیرەكە ڕا بكەن. (وَإِذا زُجِرَتْ) دووەم: كاتێ وەستەیان لێكرا (إِنْزَجَرَتْ) یەكسەر بوەستن. (وَإِذا قَتَلَتْ شَيْئاً) سێیەم: هەر كاتێ نێچیرێكیان كوشت (لَمْ تَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئاً) هیچ لە نێچیرەكە نەخۆن، بەڵكو ڕایبگرن تا خاوەنەكەیان ئەگاتێ. (وَأَنْ يَتَكَرَّرَ ذَلِكَ مِنْها) چوارەم: ئەو سێ مەرجانەیان تێدا دووبارە بكرێنەوە تا دڵنیا ئەبێ كە فێرە ڕاو بووە.

واتە: ئەگەر ئەو مەرجانە لە ئاژەڵدا، یان لە باڵندەدا هاتنە جێو نێچیرێكیان كوشت، ئەو نێچیرە حەڵاڵە، هەرچەند خاوەنەكەش فریای نەكەوێ بیكوژێتەوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ﴾ شتی پاك لە ئێوە حەڵاڵەو نێچیری ئەو جۆرە دڕندانەش حەڵاڵە كە فێری ڕاو كراونو گوێڕایەڵن بۆ ئێوە.

(فَإِنْ عُدِمَتْ إِحْدَى الشَّرائِطِ) بەڵام ئەگەر یەكێك لەو مەرجانە نەهاتە جێ (لَمْ يَحِلَّ ما أَخَذَتْهُ) ئەو نێچیرەی كوشتویەتی حەڵاڵ نیە (إِلاَّ أَنْ يُدْرِكَ حَيّاً) مەگەر یەكێك بە زیندوویی فریای كەوێ (فَيُذَكَّى) ئینجا بكوژرێتەوە، جا بەم كوشتنەوەیە حەڵاڵ ئەبێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو نێچیرەی دڕندەی فێرکراویش گرتویەتی، ئەگەر خاوەنەکەی بە زیندوویی فریای کەوێو سەری نەبڕێ، حەلاڵ نابێ ﴿عَنْ عديّ بن حاتمؓ: عَــنِ النَّبــيّﷺ: إذا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ، فَإِنْ أَمْسَكَ عَلَيْكَ فَأَدْرَكْتَهُ حَيّاً فَاذْبَحْهُ، وَإِنْ أَدْرَكْتَهُ قَدْ قَتَلَ وَلَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ فَكُلْهُ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر کاتێك سەگەکەی خۆت هەڵساند بۆ نێچیر گرتن بڵێ: (بِسْمِ الله)، جا ئەگەر نێچیرەکەی بۆ تۆ گرتو تۆش گەیشتیە نێچیرەکە: ئەگەر زیندوو بوو بەخۆت سەری ببڕە، بەلام ئەگەر نێچیرەکەی کوشتبو و سەگەکەش هیچیی لێنەخواردبو، لێت حەلاڵەو بیخۆ.

﴿ئاگاداریەکی‌تر﴾: هەر نێچیرێك بە هۆی شتێکی بڕندە بکوژرێو فریای سەربڕینی نەکەوێ، حەلاڵە، جا ئەو بڕندەیە شمشێر بێ، یان خەنجەر بێ، یان تیر بێ، بەلام ئەگەر فریای کەوتو گیانی تێدا مابو، ئەبی سەری ببڕێ، ئەگینا: حەلاڵ نابێ.

وە هەر نێچیرێك بە (قاخ) واتە: بە تەلەوە بمرێ، یان لە شوێنێکی بەرز بکەوێتە خوارەوە، یان بخنکێندرێ، یان بە دار، یان بە بەرد لێی‌بدرێ، یان بە گوللەی تفەنگ لێی بدرێ، ئەوانە هیچیان حەلاڵ نینە، مەگەر بە زیندوویی فریایان بکەوێو سەریان ببڕێ، ئەو کاتە حەلاڵ ئەبن.

ئینجا بزانە: ئەو نێچیرەی بە گوللەی تفەنگ گیانی دەرئەچێ، بۆیێ حەلاڵ نیە: چونکە گوللە بە هێزی ئاگری‌بارووت دەرئەچێو سوور ئەبێتەوە، واتە: هێزو گەرمایی ئاگر نێچیرەکە ئەکوژێ، بەلام تیروکەوانو خەنجەر بە هێزی ڕاوچیو بڕندەیی‌خۆیان ئەکوژن، کەوابوو: زۆر لێك جیاوازن، جا تکایە: لەو جیاوازی‌یە ئاگاداربە.

﴿ باسی سەربڕین-کوشتنەوە ﴾

(وَتَجُوزُ الذَّكاةُ) سەربڕینی ئاژەڵو باڵندە دروستە (بِكُلِّ ما يَجْرَحُ) بە هەر شتێکی بڕندە بێو گۆشت ببڕێ: وەکو دار، بەرد، ئاسن، شووشە.

(إِلاَّ بِالسِّنِّ) تەنها سەربڕین بە ددان دروست نیە (وَالظُّفْرِ) بە نینۆکیش دروست نیە ﴿عَـنْ رافِعِ بن خديجؓ: عَنِ النَّبِيّﷺ: ماأَنْهَرَ الدَّمَ وَذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ فَكُلْ لَـيْسَ السِّـنَّ والظُّفْرَ﴾ رواه‌الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: هەر شتێك خوێن بڕژێنێو (بِسْمِ الله)ی لە سەر گوترا، بیخۆ، بەلام خوێن ڕێژەکە ددانو نینۆك نەبێ.

کەواتە: ئەگەر بە دەست سەری پەلدا، یان بە گوللەی تفەنگ، یان بە کێردێکی نەبڕ سەری لێکردەوە، ئەوە مردار ئەبێو حەلاڵ نیە.

﴿ئاگاداری﴾: گوتنی(بِسْمِ الله) لە کاتی کوشتنەوەدا سوننەتەو واجب نیە، واتە: بە بێ (بِسْمِ الله)کردن کوژراوەکە هەر حەلاڵە، هەروەها سوننەتە سەربڕاوەکە ڕوو لە قیبلە بکرێو

وَتَحِلُّ ذَكَاةُ كُلِّ مُسْلِمٍ وَكِتابِيٍّ، وَلاَ تَحِلُّ ذَبِيحَةُ مَجُوسِيٍّ وَلاَ وَثَنِيٍّ، وَذَكَاةُ الْجَنِينِ بِذَكَاةِ أُمِّهِ إِلاَّ أَنْ يُوجَدَ حَيّاً فَيُذَكَّى، وَما قُطِعَ مِنْ حَيٍّ فَهُوَ مَيِّتٌ إِلاَّ الشَّعَرَ.

له سەر تەنیشتی چەپە درێژ بكرێو بە دەستیچەپە سەری بگرێو بە دەستیڕاستە سەری ببڕدرێ، هەروەها سوننەتە كێردەكەی زۆر تیژو بڕندە بێ.
ئینجا كە (سۆریچك)و (قرتاكە)ی بە تەواوی بڕین، با وازی لێبێنێو سەری لێنەكاتەوە تا گیانی دەرئەچێ.
(وَتَحِلُّ) حەلاڵە (ذَكاةُ كُلِّ مُسْلِمٍ) دەستكوژی گشت موسوڵمانێك: جا پیاو بێ، یان ئافرەت بێ، یان مندالّ بێ، یان شێت بێ (وَكِتابِيٍّ) هەروەها حەلاڵە دەستكوژی كافری خاوەن كیتاب: وەكو جولەكەو دیان، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ﴾ دەستكوژی خاوەن كیتابەكان بۆ ئێوە حەلاڵە. بەلام بەو مەرجە دەستكوژەكەیان حەلاڵە: كە بزاندرێ باپیرەی پێشوویان پێش گۆڕانی ئایینەكەو پێش ڕەشبوونەوەی ئایینەكە، چوونەتە ناو ئەو ئایینە.
(وَلاَ تَحِلُّ) بەلام حەلاڵ نیە (ذَبِيحَةُ مَجُوسِيٍّ) دەستكوژی ئاگرپەرست (وَلاَ وَثَنِيٍّ) هەروەها حەلاڵ نیە: دەستكوژی بت پەرستو كافرەكانیترو ئەو موسوڵمانەی بووەتە كافر.
(وَذَكاةُ الْجَنِينِ) كوشتنەوەی بێچووی ناو زگی ئاژەلّ (بِذَكاةِ أُمِّهِ) بە سەربڕینی دایكیەتی، واتە: ئەگەر ئاژەڵەكە سەر بڕاو یەكسەر بێچووەكەی لە ناو زگیدا مرد، بێچووەكەش حەلاڵە ﴿عَنْ أَبِي سَعِيدالخُدرى‌رضي الله عنه: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: ذَكاةُ الْجَنِينِ ذَكاةُ أُمِّهِ﴾ رواه‌أحمد.
(إِلاَّ أَنْ يُوجَدَ حَيّاً) مەگەر بێچووەكە لە دوای سەر بڕینیدایكی هەر زیندوو بێ، ئەو كاتە (فَيُذَكَّى) واجبە: ئەویش سەر ببڕێ، كەواتە: ئەگەر لە دوای سەربڕینیدایكی نەمردو لە ناو زگیدا هەر ئەجولایەوە، ئەبی بە زووترین كات بیهێننە دەرەوەو سەری ببڕن، ئەگینا: حەلاڵ نابێ.
(وَما قُطِعَ مِنْ حَيٍّ) هەر پارچەیەك لە ئاژەڵی زیندوو، یان لە باڵندەی زیندوو ببڕدرێ، واتە: لێی بكرێتەوە (فَهُوَ مَيِّتٌ) ئەو پارچەیەش مردارە، چونكە لاشەكە سەر نەبڕاوە.
(إِلاَّ الشَّعَرَ) تەنها پەڕو خوریو موو مردار نیە ﴿عَنْ أَبِي‌واقدِاللَّيْثِي‌رضي الله عنه: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَهُمْ يَجُبُّونَ أَسْنِمَةَ‌الإِبِلِ وَيَقْطَعُونَ أَلْيَاتِ الْغَنَمِ، فَقَالَ ما قُطِعَ مِنَ الْبَهِيمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ فَهِيَ مَيْتَةٌ﴾ رواه‌ابوداود، پێغەمبەرﷺ هاتە (مدینة)و خەڵكی(مدینة) قەپۆزی ووشترو دونگی مەڕیان لێئەكردەوەو ئەیانخوارد، ئەویش فەرمووی: هەر پارچەیەك لە ئاژەڵی زیندوو بكرێتەوە، پارچەكە مردارە.
﴿ئاگاداری﴾: هەر پارچەیەك لە ماسیی زیندوو بكرێتەوە: حەلاڵە، چونكە سەربڕینی بۆ دانەندراوە.

(فَصْلٌ) وَكُلُّ حَيْوانٍ إِسْتَطابَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَلالٌ إِلاَّ ما وَرَدَالشَّرْعُ بِتَحْرِيمِهِ، وَكُلُّ حَيْوانٍ اسْتَخْبَثَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَرامٌ إِلاَّ ما وَرَدَالشَّرْعُ بِإِباحَتِه، وَيَحْرُمُ مِنَ السِّباعِ ما لَهُ نابٌ قَوِيٌّ يَعْدُو بِه، وَيَحْرُمُ مِنَ الطُّيُورِ ما لَهُ مِخْلَبٌ قَوِيٌّ يَجْرَحُ بِهِ، وَيَحِلُّ لِلْمُضْطَرِّ فِي الْمَخْمَصَةِ أَنْ يَأْكُلَ مِنَ الْمَيْتَةِ الْمُحَرَّمَةِ ما يَسُدُّ بِه رَمَقَهُ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی خواردمەنیی حەڵاڵو حەرام ﴾

(وَكُلُّ حَيْوانٍ) هەر باڵندەو هەر ئاژەڵێك (اسْتَطابَتْهُ الْعَرَبُ) عەرەب بە پاكی بزانن‌و دڵیان بۆ خواردنی بچێ (فَهُوَ حَلالٌ) ئەو گیانلەبەرە بە حەڵاڵ دادەندرێ، بەو مەرجەی ئەو عەرەبانە دەوڵەمەند بن‌و دانیشتووی شارو لادێ بن‌و دڵو دەروونێكی ئیسلامییان هەبێ (إِلاَّ ما وَرَدَ الشَّرْعُ بِتَحْرِيمِهِ) بەڵام ئەوەی لە شەریعەتی ئیسلامدا بە حەرام داندراوە، هەر حەرامە هەر چەند عەرەبیش بە پاكی دابنێن (وَكُلُّ حَيْوانٍ) وە هەر باڵندەو ئاژەڵێك (اسْتَخْبَثَتْهُ الْعَرَبُ) عەرەب بە پیسی دابنێن و دڵیان بۆ خواردنی نەچێ (فَهُوَ حَرامٌ) ئەو گیانلەبەرە بە حەرام دادەندرێ (إِلاَّ ما وَرَدَ الشَّرْعُ بِإِباحَتِهِ) بەڵام ئەوەی لە شەرعدا بە حەڵاڵ داندراوە هەر حەڵاڵە هەر چەند عەرەبیش بە پیسی دابنێن.

(وَيَحْرُمُ) حەرامە (مِنَ السِّباعِ) لە چینی ئاژەڵ (ما لَهُ نابٌ قَوِيٌّ) هەر دڕندەیەكی ددانی توندوتیژی هەبێ (يَعْدُو بِهِ) كە بە هۆی ددانەكانی بە سەر ئاژەڵەكانی‌تردا زاڵ ببێ: وەكو شێرو پڵینگو ورچو سەگو پشیلەو فیل‌و بەرازو...هتد.

(وَيَحْرُمُ مِنَ الطُّيُورِ) حەرامە لە چینی باڵندە (ما لَهُ مِخْلَبٌ قَوِيٌّ) هەر باڵندەیەكی نینۆكی توندوتیژی هەبێ (يَجْرَحُ بِهِ) كە بە هۆی نینۆكەكانی بریندار بكا، وەكو بازو هەڵۆ و كوڵارەو سیسارك‌و ئەو جۆرە باڵندانە ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كُلِّ ذِي نابٍ مِنَ السِّباعِ وَكُلِّ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ﴾ رواه مسلم، پێغەمبەر ﷺ قەدەغەی كردوە: ئاژەڵی ددان تیژو باڵندەی نینۆك تیژ گۆشتیان بخورێ.

ئینجا بزانە: زۆر شت لە شەرعدا ناوی بە حەرام هاتوەو زۆریش بە حەڵاڵ، بەڵام لێرەدا ماوەی دیاركردنیان نیە.

﴿ باسی مردارخواردن ﴾

(وَيَحِلُّ) حەڵاڵە (لِلْمُضْطَرِّ) بۆ كەسێكی بێچارە (فِي الْمَخْمَصَةِ) لەو كاتەی مەترسی مردنی هەیە لە برسان (أَنْ يَأْكُلَ) بەڵكو واجبە: بخوا (مِنَ الْمَيْتَةِ الْمُحَرَّمَةِ) لە گۆشتی مرداربووی حەرام (ما يَسُدُّ بِهِ رَمَقَهُ) ئەندازەیەكی وەها بخوا: كە گیانی خۆی لە مردن پێ دەرباز بكا، نەك زیاتر، بەو مەرجەش لە سەفەری گوناهكاری نەبێ‌و بە هۆی گوناهكاری تووشی برسیەتی نەبوبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

وَلَنا مَيْتتان حَلالاَن: اَلسَّمَكُ وَالْجَرادُ، وَدَمانِ حَلالاَنِ: اَلْكَبِدُ وَالطِّحال.
(فَصْلٌ) وَاْلأُضْحِيَةُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ،

هەر کەسێك ناچار بوو لە ترسی مردن مردار بخواو، بە هۆی گوناهکاریو دوژمنکاری ئیسلام تووشی برسیبوون نەبوبێ، با بیخوا گوناهی ناگاتێ.

ئینجا بزانە: لەو حەڵاڵیەدا جیاوازی نیە: لە نێوان مرداری کەر و هێستر و مەڕ و بزن و گورگ، بەڵام ئەگەر یەکێکی لەو مرداربووانە دەست کەوت، نابێ سەگو بەراز بخوا، وە ئەگەر سەگی دەست کەوت، نابێ ئادەمیزادیمردوو بخوا، جا ئەگەر هیچ مردارێکی دەست نەکەوت، دروستە خواردەمەنیی کەسێکیتر بخوا، بەو مەرجەی ئەویش وەکو وی ناچار نەبێو تۆڵەی خواردەمەنیەکەیشی بداتێ.

(وَلَنا مَيْتَتانِ حَلالاَنِ) ئێمەی موسوڵمان دوو مردوومان بۆ حەڵاڵن: یەکەم: (اَلسَّمَكُ) ماسی، جا هەر بە خۆی بمرێ، یان کەسێکیتر بیکوژێ، جا ئەو کەسە کافر بێ، یان موسوڵمان بێ، هەر حەڵاڵە.

ئینجا بزانە: هەر ئاژەڵێکی تەنها لە ناو ئاودا بژیێ، ئەویش وەکو ماسی حەڵاڵە، بەڵام ئەوەی لە ناو ئاو و لە دەرەوەی ئاو ئەژیێ: وەکو بۆقو قرژاڵو مار، ئەوە حەرامە.

دووەم: (وَالْجَرادُ) کلۆی مردووش حەڵاڵە بخورێ.

(وَدَمانِ حَلالاَنِ) هەروەها دوو خوێنیش بۆ ئێمە حەڵاڵن (اَلْكَبِدُ) یەکەم: جەرگ (وَالطِّحالُ) دووەم: سپڵە، واتە: پاتە ڕەشە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُما: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أُحِلَّتْ لَنا مَيْتَتانِ وَدَمانِ: اَلسَّمَكُ وَالْجَرادُ وَالْكَبِدُ وَالطِّحالُ﴾ رواه أحمد وابن ماجه، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: دوو مردوو و دوو خوێن بۆ ئێمە حەڵاڵن: ماسیو کلۆ، جەرگو پاتە ڕەشە.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (أُضْحِيَة) قوربانی ﴾

قوربانی ئەوەیە: لە جەژنیقورباندا ئاژەڵێك بە نیازی خواپەرستی سەر ببڕێو بیکاتە خێر.

(وَاْلأُضْحِيَّةُ) قوربانیکردن (سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ) سوننەتێکی زۆر گەورەیە: بۆ پیاو و ئافرەتی بالغ ﴿عَنْ عائِشَةَرَضِيَ اللهُ عَنها: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ماعَمِلَ آدَمِيٌّ مِنْ عَمَلٍ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللهِ مِنْ إِهْراقِ الدَّمِ إِنَّها لَتَأْتِي يَوْمَ الْقِيامَةِ بِقُرُونِها وَأَشْعارِها وَأَظْلافِها وَإِنَّ الدَّمَ لَيَقَعُ مِنَ اللهِ بِمَكانٍ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ عَلَى الأَرْضِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: لە جەژنی قورباندا هیچ کردەوەیەکی ئادەمیزاد خۆشەویستتر نیە لە لای خوای گەورە لە کوشتنەوەی قوربانی، بێگومان لە ڕۆژی قیامەت قوربانیەکە دێتە تەرازوی چاکەکانی: بە قۆچەکانیەوەو بە مووەکانیەوەو بە سمەکانیەوە، خوێنی قوربانی پێش ئەوەی بڕژێتە سەر زەوی، لە لای خوا شوێنی خۆی ئەگرێ.

وَيُجزِىءُ فيها: اَلْجَذَعُ منَ الضَّأن، وَالثَني منَ المَعْزِ، وَالثَني منَ الإبلِ، وَالثَنيُّ منَ البَقرِ، وتُجزىءُ الْبَدَنَةُ عَنْ سبْعَة، وَالْبَقرةُ عَنْ سبْعَة، وَالشاةُ عَنْ واحد. وَأرْبَعٌ لاَ تُجزىءُ في الضَّحايا: اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها، وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها، وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها، وَالْعَجْفاءُ الَّتِي ذَهَبَ مُخُّها مِنَ الْهُزالِ.

(وَيُجْزِىءُ فِيها) ئەو جۆرە ئاژەڵانەی دروستە-مێیەو نێرەیان-بکرێنە قوربانی، ئەمانەن: یەکەم: (اَلْجَذَعُ مِنَ الضَّأْنِ) مەڕی یەك ساڵە، یان زیاتر. دووەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ المَعْزِ) بزنی دوو ساڵە، یان زیاتر. سێیەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ الإِبِلِ) ووشتری پێنج ساڵە، یان زیاتر. چوارەم: (وَالثَّنِيُّ مِنَ الْبَقَرِ) ڕەشە ووڵاغی دوو ساڵە، یان زیاتر، جا مانگا بێ، یان گامێش بێ. واتە: جگە لەو چوار جۆرانە هیچ ئاژەڵێکی‌تر بە قوربانی ناچێ، هەروەها ئەگەر تەمەنیشیان لە تەمەنی دیارکراو کەمتر بێ، نابنە قوربانی.

(وَتُجْزِىءُ الْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ) دروستە بە حەفت کەسان یەك ووشتر بکەنە قوربانی (وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ) هەروەها یەك ڕەشەووڵاغیش دروستە حەفت کەس بیکەنە قوربانی ﴿عَنْ جابِرٍ﷛: نَحَرْنا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ: بِالْحُدَيْبِيَةِ اَلْبَدَنَةَ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ﴾ رواه مسلم، (جابر) فەرمووی: لە (حودەیبیە) لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ووشترمان بۆ حەفت کەسان سەربڕیو مانگاش بۆ حەفت کەسان.

(وَالشَّاةُ عَنْ وَاحِدٍ) بزنو مەڕ-هەر یەکە-بۆ یەك کەس بە قوربانی ئەچێ ﴿عَنْ عائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنها: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أُتِيَ بِكَبْشٍ أَقْرَنَ ثُمَّ ضَحَّى بِهِ﴾ رواه مسلم، (عائشة) فەرمووی: بەرانێکی شاخداریان بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا، ئەویش کردیە قوربانی.

(وَأَرْبَعٌ لاَ تُجْزِىءُ فِي الضَّحايا) چوار ئاژەڵ هەنە دروست نیە بکرێنە قوربانی: یەکەم: (اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها) ئەو ئاژەڵەی چاوێکی کوێر بێ بە ئاشکرایی. دووەم: (وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها) ئەو ئاژەڵەی بە ئاشکرایی بشەلێ. سێیەم: (وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها) ئەو ئاژەڵەی بە ئاشکرایی نەخۆش بێ. چوارەم: (وَالْعَجْفاءُ الَّتِي ذَهَبَ مُخُّها مِنَ الْهُزالِ) ئەو ئاژەڵەی لە بەر لاوازی مێشکی نەمابێ. کەواتە: ئاژەڵی گێژیش نابێتە قوربانی ﴿عَنِ الْبَراءِ﷛: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَرْبَعٌ لاَتَجُوزُ فِي الأَضاحِي: اَلْعَوْراءُ الْبَيِّنُ عَوَرُها، وَالْمَرِيضَةُ الْبَيِّنُ مَرَضُها، وَالْعَرْجاءُ الْبَيِّنُ عَرَجُها، وَالْعَجْفاءُ الَّتِي لاَتُنْقِي﴾ رواه اصحاب السنن، واتەی دیارە.

﴿ئاگاداری﴾: ئەو ئاژەڵەی ئەکرێتە قوربانی نابێ هیچ کەموکوڕیەکی‌تریشی تێدابێ: کە ببێتە هۆی گۆشت کەمی، کەوابوو: ئاژەڵی ئاوسو ئاژەڵی گروو-بە خروشت بە قوربانی ناچێ، بەڵام لە لای چەند زانایەك دروستە: ئاژەڵی ئاوس بکرێتە قوربانی، بەو مەرجەی ئاوسیەکەی کاری لە گۆشتەکەی نەکردبێ.

وَيُجزِئُ الْخَصِيُّ وَالْمَكْسُورُ الْقَرْنِ، وَلاَ تُجْزِئُ الْمَقْطُوعَةُ الأُذُنِ وَالذَّنَبِ، وَوَقْتُ الذَّبْحِ مِنْ وَقْتِ صَلاَةِ الْعِيدِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ. وَيُسْتَحَبُّ عِنْدَ الذَّبْحِ خَمْسَةُ أَشْيَاءَ: اَلتَّسْمِيَةُ، وَالصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، وَاسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ، وَالتَّكْبِيرُ، وَالدُّعَاءُ بِالْقَبُولِ. وَلاَ يَأْكُلُ الْمُضَحِّي شَيْئاً مِنَ الأُضْحِيَةِ الْمَنْذُورَةِ،

(وَيُجْزِئُ الْخَصِيُّ) ئاژەڵی خەسێندراو بە قوربانی ئەچێ (وَالْمَكْسُورُ الْقَرْنِ) هەروەها ئاژەڵی قۆچ شکاویش بە قوربانی ئەچێ.

(وَلاَ تُجْزِئُ الْمَقْطُوعَةُ الأُذُنِ) بەڵام ئەو ئاژەڵەی کە گوێی لێکراوەتەوە، دروست نیە بکرێتە قوربانی، هەرچەند پارچەیەکی کەمیش بێ، بەڵام ئیمام (أبوحنیفة) فەرموویەتی: ئەگەر لە سێیەکی گوێی کەمتری لێکرابێوە، دروستە بکرێتە قوربانی.

ئینجا بزانە: ئەگەر گوێی بچووك بوو، یان قلێشرابێوەو هیچیشی لێنەکرابێوە، هەر دروستە بکرێتە قوربانی.

(وَالذَّنَبِ) هەروەها دروست نیە ئاژەڵی کلك براو، یان دونگ براو، یان گوان براو بکرێتە قوربانی، هەرچەند کەمیشی لێکرابێتەوە بەڵام ئەگەر زۆربەی ددانەکانی نەمابن و کەمترەکەیان مابن، ئەوە دروستە بکرێتە قوربانی.

(وَوَقْتُ الذَّبْحِ) کاتی کوشتنەوەی قوربانی دەست پێئەکا (مِنْ وَقْتِ صَلاَةِ الْعِيدِ) لە کاتی تەواوبوونی نوێژی جەژنی قوربان، واتە: لەو کاتەی ڕۆژ بە ئەندازەی ڕمێك بەرز ئەبێتەوە (إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ) تا ڕۆژ ئاوا ئەبێ (مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ) لە سێیەمین سێ ڕۆژەکەی دوای جەژنی قوربان، واتە: چوار ڕۆژان ماوەی هەیە ﴿عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رضي الله عنه: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي كُلِّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ﴾ رواه ابن حبان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەرسێك ڕۆژەکانی دوای جەژن ڕۆژی سەربڕینن.

(وَيُسْتَحَبُّ عِنْدَ الذَّبْحِ) سوننەتە لە کاتی سەربڕینی ئاژەڵ (خَمْسَةُ أَشْيَاءَ) پێنج شت: (التَّسْمِيَةُ) یەکەم: (بِسْمِ اللهِ)ی کردن. (وَالصَّلاَةُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ) دووهم: سەلاوات لێدان لە سەر پێغەمبەر ﷺ. (وَاسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ) سێیەم: ئاژەڵەکە ڕوو لە قیبلە بکرێ. (وَالتَّكْبِيرُ) چوارەم: سێ جار بڵێ (اللهُ أكبر). (وَالدُّعَاءُ بِالْقَبُولِ) پێنجەم: دوعا بکاو بڵێ: خوایە لێم قبوڵ بکە.

(وَلاَ يَأْكُلُ الْمُضَحِّي) دروست نیە ئەو کەسەی قوربانی ئەکا بەخۆی و منداڵەکانی بخۆن (شَيْئاً) هیچ شتێك (مِنَ الأُضْحِيَةِ الْمَنْذُورَةِ) لەو قوربانیەی کە لە سەر خۆی نەزری کردوە، واتە: گوتبیتی لە سەرم نەزربێ قوربانی بکەم. یان گوتبیتی: لە سەرم بێ ئەم ئاژەڵە بکەمە قوربانی. کەوابوو: ئەبی پیستەو سەرو پێیەکەشی گشتی بکاتە خێر.

وَيَأْكُلُ مِنَ الأُضْحِيَةِ الْمُتَطَوَّعِ بِها، وَلاَ يَبِيعُ مِنَ الأُضْحِيَةِ شَيْئًا، وَيُطْعِمُ الْفُقَراءَ وَالْمَساكِينَ. (فَصْلٌ) وَالْعَقِيقَةُ مُسْتَحَبَّةٌ، وَهِيَ الذَّبِيحَةُ عَنِ الْمَوْلُودِ يَوْمَ سابِعِهِ، وَيُذْبَحُ عَنِ الْغُلاَمِ شَاتانِ وَعَنِ الْجارِيَةِ شاةٌ، وَيُطْعِمُ الْفُقَراءَ وَالْمَساكِينَ.

(وَيَأْكُلُ) دروسته بخوا بەخۆیو منداڵەکانی (مِنَ الأُضْحِيَةِ الْمُتَطَوَّعِ بِها) لەو قوربانیەی کە سوننەتە، جا باشتر ئەوەیە: لە جەرگی قوربانیەکە بخواو ئەویتریش گشتی بکاتە خێر، وە ئەگەر زێتریش بخوا هەر دروستە، بەڵام سوننەتە لە سێیەکێکی زیاتر نەخوا.

(وَلاَ يَبِيعُ مِنَ الأُضْحِيَةِ شَيْئًا) دروست نیە هیچ لە قوربانیەکە بفرۆشێ، وە نابێ هیچیش لە قوربانیەکە بە ناوی کرێ بداتە سەربڕەکە، کەوابوو: ئەبی بێچووی قوربانیەکەو پێستەو مووەکانیو سەروپێیەکەی: یان بکاتە خێر، یان بۆ خۆی دابنێ.

(وَيُطْعِمُ الْفُقَراءَ وَالْمَساكِينَ) ئەبی قوربانی بە ناویخێر بە تازی بدرێتە گەداو هەژارانی موسوڵمان، هەروەها دروستە قوربانیی سوننەت بدرێتە دەوڵەمەندان، بەڵام هی نەزرکراو دروست نیە.

﴿پاشکۆ﴾: نیەتهێنانی قوربانی واجبە، کەوابوو: دروست نیە لەجیاتی کەسێکیتر قوربانی بکا، تا ئیزنی لێوەرنەگرێ، هەروەها قوربانیکردن بۆ مردوو دروست نیە ئەگەر وەسێتی نەکردبێ، جا ئەگەر وەسێتی کردبو قوربانیی بۆ بکرێ، ئەوەی قوربانیی بۆ ئەکا، ئەبی نیەتی لەجیاتی بێنێو نابێ بەخۆی لێی بخواو نابێ بیداتە دەوڵەمەندان.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (عَقِيقَة) واتە: هۆزەبانەی منداڵ ﴾

(وَالْعَقِيقَةُ) هۆزەبانەی منداڵ (مُسْتَحَبَّةٌ) زۆر خێرە (وَهِيَ) هۆزەبانە ئەمەیە: (اَلذَّبِيحَةُ) کوشتنەوەی ئاژەڵێکە (عَنِ الْمَوْلُودِ) لە خۆشیی لەدایکبوونی منداڵەکە (يَوْمَ سابِعِهِ) لە ڕۆژی حەفتەمینی لەدایکبوونەکەی ﴿عَن سَمُرَةَ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: كُلُّ غُلاَمٍ مُرتَهَنٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ سابِعِهِ وَيُحْلَقُ وَيُسَمَّى﴾ رواه‌اصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر منداڵێك کە لە دایك ئەبێ، قەدەغە ئەکرێ لە ڕۆژی قیامەت تکا بۆ دایكو باوکی بکا، تا لە ڕۆژی حەفتەمی لە دایکبوونیدا هۆزەبانەی بۆ ئەکرێ، هەر لە ڕۆژی حەفتەمیشی سەری ئەتاشرێو ناوی لێئەندرێ.

(وَيُذْبَحُ عَنِ الْغُلاَمِ) سوننەتە ئەو هۆزەبانەی بۆ کوڕ ئەکوژرێتەوە (شاتانِ) دوو مەڕ بن، یان دوو بزن بن، وەکو بزنو مەڕی قوربانی (وَعَنِ الْجارِيَةِ) بۆ هۆزەبانەی کیژ (شاةٌ) یەك مەڕ، یان یەك بزن، وەکو هی قوربانی، بەڵام بۆ نێرینەش تەنها مەڕێك، یان بزنێك هەر دروستە، هەروەها گاجووتێك بۆ حەفت منداڵان ئەکرێتە هۆزەبانە.

(وَيُطْعِمُ الْفُقَراءَ وَالْمَساكِينَ) ئەو هۆزەبانەیە سوننەتە بدرێتە هەژارو گەدایان، هەروەها سوننەتە بە کوڵایی بیاندرێتێ، بە تازیش دروستە، بەڵام وا باشە: ڕانی ڕاستەی ئاژەڵەکە

-هەمووی-بداتە مامانەکە، هەروەها لە کاتی سەربڕین بڵێ: (بِسْمِ اللهِ)، ئینجا نیەتی مۆزەبانەکە بێنێ و بڵێ: ئەوە مۆزەبانەی فلانە منداڵەیە.
جا بزانە: ئەو کەسەی مۆزەبانە ئەکا، ئەبێ ئەو کەسە بێ: کە بەخێوکردنی منداڵەکەی لە ئەستۆیە: وەك باوك و باپیرە و دایك و..هتد، کەوابوو: مۆزەبانەکردنی بێگانە دروست نیە.
هەروەها بزانە: ئەگەر ئەو منداڵە لە پێش ڕۆژی حەفتەمین، یان لە دوای ڕۆژی حەفتەمین بمرێ، مۆزەبانەکەی هەر سوننەتە، هەروەها ئەگەر مۆزەبانچیەکە توانای هەبوو، بەلام دوای خست، ئەوە تا منداڵەکە بلۆغی ئەبێ، ماوەی مۆزەبانەکە هەر ئەمێنێ.
دیسان بزانە: مەبەست لە سەرتاشین ئەوەیە: لە دوای کوشتنەوەی مۆزەبانەکە سەری منداڵەکە بتاشێ و بە گرانایی مووەکانی زێڕ، یان زیو بکاتە خێر، وە جیاوازی کیژ و کوڕ نیە.
هەروەها مەبەست لە ناو لێنان ئەوەیە: لە ڕۆژی حەفتەمین ناوێکی خۆشی لێبندرێ ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: تَسَمُّوا بِأَسْماءِ الأَنْبِياءِ وَأَحَبُّ الأَسْماءِ إِلَى اللهِ عَبْدُاللهِ وَعَبْدُالرَّحْمَنِ﴾ رواه ابوداود، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ناوی پێغەمبەران لە خۆتان بنێن، وە خۆشەویسترین ناو لە لای خوا ناوی (عبدالله) و (عبدالرحمن)ە.
هەروەها سوننەتە دەمی منداڵەکە شیرین بکرێ بە خورما، یان بە شتێکی تر، واتە: مرۆڤێکی خواپەرست ئەو کارە بکا، هەروەها بانگدانیش لە گوێی منداڵەکەدا سوننەتە ﴿عَنْ أَبِي رافِعٍ ﷺ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَذَّنَ فِي أُذُنِ الْحَسَنِ حِينَ وَلَدَتْهُ فاطِمَةُ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ بانگی دا لە گوێی حەزرەتی(حسن) کاتێ لە دایك بوو.
هەندێك زانا فەرموویانە: سوننەتە بانگ لە گوێی ڕاستەدا بێ، ئیقامەتیش لە گوێی چەپەدا بکا.

﴿سوننەتکردنی منداڵ﴾

ئینجا کە منداڵەکە خۆی گرت، سوننەتە بەخێوکەرەکە سوننەتی بکا، جا ئەگەر بەخێوکەرەکەی سوننەتی نەکردبو، واجبە: کە بلۆغی بوو، خۆی سوننەت بکا، سوننەتکردن ئەمەیە: ئەو چەرمەی سەری ئەندامی میزکردنی نێرینەی داپۆشیوە هەمووی لێبکرێتەوە، ئەو پۆپیتەی ئەکەوێتە سەرەوەی کونی میزکردنی مێیینە نەختێکی لێبکرێتەوە. بەلام لە فەرموودەیەکدا هاتوە: سوننەتکردن لە سەر ئافرەتان واجب نیە، بەڵکو سوننەتە.
﴿پاشکۆ﴾: مۆزەبانەی ئاژەڵیش سوننەتە، واتە: کاتێ مەڕو بزن و مانگا-چێڵەکان دەستیان بە زان کرد، یەکەم بێچوو بە مەبەستی خواپەرستی بکوژێتەوە و بیکاتە خێر، بۆ ئەوەی خوای گەورە بەرەکەت بخاتە ئاژەڵەکانی.

(كـتابُ السَّبْقِ وَالرَّمـي)

وَتَصحُ الْمُسابَقَةُ: عَلَى الدَّوابِّ، وَالْمُناضَلَةُ: بِالسِّهامِ، إِذا كانَتِ الْمَسافَةُ مَعْلُومَةً وَصِفَةُ الْمُناضَلَةِ مَعْلُومَةً،

﴿(كِتابُ السَّبْقِ) ئەم پەرتووكە باسی گرۆی پێشبڕکێی سوارچاكی ئەكا ﴾

﴿(وَالرَّمْيِ) وە باسی گرۆی چەك هاویشتن ئەكا ﴾

(وَتَصِحُ الْمُسابَقَةُ) پێشبڕکێی سوارچاکی دروستەو سوننەتیشە (عَلَى الدَّوابِّ) بە سواری وولاغ: وەکو ئەسپو ووشترو هێسترو کەر.

ئینجا بزانە: شوێنی لێغاردانو شوێنی لێوەستانو وولاغەکانو ماڵە گرۆ لەسەرکراوەکە، ئەوانە کشتی واجبە دیاری بکرێن ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَسَبْقَ إِلاَّ فِي خُفٍّ أَوْ نَصْلٍ أَوْ حافِرٍ﴾ رواه اصحاب السنن، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: گرۆکردنی پێشبڕکێ لە هیچ کاریکدا دروست نیە، تەنها لە سواری وولاغو لە تیر هاویشتندا دروستە.

(وَالْمُناضَلَةُ) هەروەها پێشبڕکێی ئامانجانەش دروستە، واتە: نیشانە پێکاندن (بِالسِّهامِ) بە تیر هاویشتنو بە هەر چەکێکیتر: کە لە جەنگدا بە کار بێ ﴿عَنْ عُقْبَةَ: قالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي تَفْسيرِ قَوْلِه تَعالَى(وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَااسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِباطِ الْخَيْلِ): أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ اَلرَّمْيُ، ثَلاَثَ مَرّاتٍ﴾ رواەمسلم، خوای گەورە فەرموویەتی: ئامادە بکەن بۆ جەنگی کافرەکان هەتا تواناتان هەیە لە هێزو لە بەخێوکردنی وولاغ، جا پێغەمبەرﷺ سێ جار فەرمووی: مەبەست لەو هێزە: چەك هاویشتنە.

کەوابوو: هەر ئەو حەدیسە بەڵگەیە: کە مەشق کردن بۆ فێربوونی چەکو فێربوونی شۆفێریو هەموو جەنگاوەریەکیتر، واجبە لە سەر موسوڵمان.

(إِذا كانَتِ الْمَسافَةُ مَعْلُومَةً) بەو مەرجەی دووریو نزیکیی ئامانجەکەو شوێنی لێغاردانەکە بزاندرێ (وَصِفَةُ الْمُناضَلَةِ مَعْلُومَةً) وە بەو مەرجەی چۆنیەتی پێکاندنی ئامانجەکەش بزاندرێ، وەکو بڵێ: ئەبی هەر یەکێك لە شەش جاران سێیان لێبدا، هەروەها دیاری بکرێ: کامەیان لە پێشان دەست پێئەکا.

ئینجا بزانە: گرۆکردن لە سەر پێشبڕکێی سوارانیو تیرهاوێشتن دروستەو هەر شتێکی لە گرۆیەکە وەربگرێ حەڵاڵە، جا ئەگەر یەکێکی بێگانە ماڵەکە بخاتە ئەستۆی خۆی، وەك بڵێ: هەر کامەتان پێش کەوت، یان لە ئامانجەکەیدا، ئەوەندەی ئەدەمێ. ئەوە دروستەو ئەبی شتەکە بدا.

هەروەها دروستیشە یەکێك لەو دوو کەسانەی گرۆیەکە ئەکەن، ماڵەکە بخاتە ئەستۆی خۆی، بەم جۆرە:

وَيُخْرِجُ الْعِوَضَ أَحَدُ الْمُتَسابِقَيْنِ: حَتَّى إِنَّهُ إِذا سَبَقَ اسْتَرَدَّهُ، وَإِنْ سُبِقَ أَخَذَهُ صاحِبُهُ، وَإِنْ أَخْرَجاهُ مَعاً لَمْ يَجُزْ إِلاَّ أَنْ يُدْخِلا بَيْنَهُما مُحَلِّلاً: فَإِنْ سَبَقَ أَخَذَ الْعِوَضَ، وَإِنْ سُبِقَ لَمْ يَغْرَمْ.

(كِـتـابُ الْأَيْمـانِ وَالـنُّذُورِ)

لاَ يَنْعَقِدُ الْيَمِينُ إِلاَّ بِاللهِ تَعَالَى أَوْ بِاسْمٍ مِنْ أَسْمائِهِ أَوْ صِفَةٍ مِنْ صِفاتِ ذاتِهِ،

(وَيُخْرِجُ الْعِوَضَ) ماڵەکە دائەنێ (أَحَدُ الْمُتَسابِقَيْنِ) یەکێك لەو دووانەی پێشبڕکێی سوارانێ، یان ئامانجانێ ئەکەن (حَتَّى إِنَّهُ إِذا سَبَقَ) بۆ ئەوەی ئەگەر گرۆیەکەی بردەوە، واتە: پێش ئەویتر کەوت، یان ئەو لە ئامانجەکەیدا (اسْتَرَدَّهُ) ماڵەکەیخۆی وەریگرێتەوە (وَإِنْ سُبِقَ) بەڵام ئەگەر دۆڕاندی، واتە: ئەویتر پێش وی کەوت، یان لە ئامانجەکەیدا (أَخَذَهُ صاحِبُهُ) ئەو هاوڕێپێشکەوتووە، ماڵەکەی وی بۆ خۆی ئەباو لێی حەڵاڵە.

(وَإِنْ أَخْرَجاهُ مَعاً) بەڵام ئەگەر هەردووکیان هەندێك ماڵیان داناو هەر یەکە بە ویتری گوت: ئەگەر تۆ پێش کەوتی، یان لە ئامانجەکەت دا، ماڵەکەی من بۆ تۆ (لَمْ يَجُزْ) ئەو گرۆیە دروست نیە، چونکە ئەبێتە قومار، قوماریش حەرامە (إِلاَّ أَنْ يُدْخِلاَ بَيْنَهُما مُحَلِّلاً) مەگەر یەکێکی سێیەمین بێننە نێوان خۆیان، تا گرۆیەکەیان بۆ حەڵاڵ بکا بەم جۆرە:

(فَإِنْ سَبَقَ) ئەگەر سێیەمەکە پێش هەردووکیان کەوت (أَخَذَ الْعِوَضَ) ماڵەکەی هەردووکیان بۆ خۆی وەرئەگرێ، وە ئەگەر تەنها پێش یەکێکیان کەوتو لەگەڵ ئەویتریان وەك یەك بون، ئەوە ماڵی دواکەوتووەکە بۆ خۆیان بەش ئەکەن (وَإِنْ سُبِقَ) بەڵام ئەگەر دوا کەوتو ئەوانیتر هەردووکیان بە پێش ئەوی کەوتن (لَمْ يَغْرَمْ) هیچ ناداتە دووەکانیتر، جا ئەو دووانەش ئەگەر هەردووکیان وەك یەك بون، ئەوە هەر کەسەیان ماڵی خۆی بۆ خۆی، وە ئەگەر یەکێکیان پێش ئەویتر کەوت، ئەوە ماڵەکەی خۆیو هاوڕێیەکەی هەردووکی بۆ خۆیەتی.

* * *

﴿(كِتابُ الأَيْمان) ئەم پەڕتووکە باسی سوێندخواردن ئەکا﴾

﴿(وَالنُّذُورِ) وە باسی نەزرکردن ئەکا﴾

(لاَ يَنْعَقِدُ الْيَمِينُ) سوێندخواردن دانامەزرێ، واتە: هیچ سوێندێك لە شەرعدا بە سوێند داناندرێ (إِلاَّ بِاللهِ تَعَالَى) تەنها ئەو سوێندە نەبێ کە بە زاتی خوای گەورە بێ، وەك بڵێ: (والله) ئەم کارە ئەکەم. (أَوْ بِاسْمٍ مِنْ أَسْمائِهِ) یان سوێندەکە بە ناوێکیتر بێ لە ناوەکانی خوای گەورە، وەك بڵێ: بە (ربِّ العالمين)، یان (بەو کەسەی گیانیمنی بە دەستە) ئەم کارە ناکەم. (أَوْ صِفَةٍ مِنْ صِفاتِ ذاتِهِ) یان سوێندەکە بە سیفەتێکی خوای گەورە بێ، وەك بڵێ: (بە گەورەییخوا، یان بە قورئان ئەم کارە ئەکەم).

وَمَنْ حَلَفَ بِصَدَقَةِ مالِهِ فَهُوَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ الصَّدَقَةِ وَكَفَّارَةِ الْيَمِينِ، وَلاَ شَيْءَ فِي لَغْوِالْيَمِينِ، وَمَنْ حَلَفَ أَنْ لايَفْعَلَ شَيْئاً فَأَمَرَ غَيْرَهُ فَفَعَلَهُ لَمْ يَحْنَثْ،

کەوابوو: سوێندخواردن بە پێغەمبەرﷺو بە مزگەوتو بە سەری باوکو بە قەبری فلان، داناملەزریو ناپەسندە، بەلام بە فەرموودەی ئیمامی(شافعی) دروست نیەو حەرامە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قالَ النَّبِيُّﷺ: أَلاَ إِنَّ اللهَ يَنْهاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبائِكُمْ، فَمَنْ كانَ حالِفاً فَلْيَحْلِفْ بِاللهِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئاگادار بن خوا قەدەغەی کردوە: سوێند بە سەری باوکتان بخۆن، هەر کەسێك بیەوێ سوێند بخوا، تەنها با بە خوا سوێند بخوا.

(وَمَنْ حَلَفَ بِصَدَقَةِ مالِهِ) هەر کەسێك سوێند بخوا بە کردنە خێری مالی خۆی، یان بە خواپەرستییەکیتر، وەك بە شێوەی توڕەییو ڕقەکاری بلێ: ئەگەر ئەم کارە بکەم لە سەرم بێ بۆ خوا ئەم بزنە بکەمە خێر. یان بلێ: ئەگەر جارێکیتر هاتمە لات ڕۆژووەکم لە سەر بێ (فَهُوَ) ئەو سوێندخۆرە (مُخَيَّرٌ) سەرپشکە (بَيْنَ الصَّدَقَةِ) لە نێوان خێرکردنەکە، یان خواپەرستییەکە (وكَفَّارَةِ الْيَمِينِ) وە لە نێوان کەففارەتیسوێند، واتە: یان با بزنەکە بکاتە خێر، یان کەففارەتیسوێند بدا ﴿عَنْ عقبةﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: كَفَّارَةُ النَّذْرِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: کەففارەتینەزر وەکو کەففارەتی سوێندە.

(وَلاَ شَيْءَ) هیچ گوناهو هیچ کەففارەت ناکەوێتە سەر سوێندخۆرەکە (فِي لَغْوِالْيَمِينِ) لە سوێندخواردنی سەر زمان، واتە: سوێندەکە لە دلەوە نەبێ، وەك لە کاتی دەمەچەقە، یان توڕەیی بلێ: (بەرێ واللە)، یان بلێ: (نا واللە). خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الأَيْمَانَ﴾ خوای گەورە لێتان ناگرێ بەو جۆرە سوێندانەی بە سەر زوبانتاندا دێ، بەلام بەو سوێندە لێتان ئەگرێ کە بە ئاگاداریدل ئەیخۆن.

﴿**ئاگاداری**﴾: هەر کەسێك بلێ: ئەگەر ئەو کارە بکەم ببمە جولەکە، یان ببمە فەلە. یان بلێ: بە بێئیمانی بمرم ئەو کارە ناکەم. یان بلێ: زینام لەگەل دایکی خۆم کردبێ ئەو کارەم نەکردوە. ئەو جۆرە قسانە نابنە سوێندو کەففارەتی تێدا نیە، ئینجا ئەگەر مەبەستی پاکانەی خۆی بێ: کە ئەو کارە ئەکا، یان نەیکردوە، ئەوە پێ کافر نابێ، بەلام گوناهی ئەکاتێ، کەوابوو: با بلێ: (أَسْتَغْفِرُ اللهَ). وە ئەگەر مەبەستی ڕازیبوون بێ بەو شتانە، ئەوە یەکسەر کافر ئەبێو ئەبێ موسولمان ببێتەوە.

(وَمَنْ حَلَفَ) هەر کەسێك سوێندی خوارد (أَنْ لاَ يَفْعَلَ شَيْئاً) کارێك نەکا، واتە: گوتی (واللە) ئەم خانووەت پێنافرۆشم، یان دەرست پێنالێم. (فَأَمَرَ غَيْرَهُ) جا فەرمانی بە کەسێکیتر کرد کارەکە بکا (فَفَعَلَهُ) ئەویش کارەکەی لەجیاتی وی کرد (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێو

وَمَــنْ حَلَــفَ عَلَــى فِعْــلِ أَمْــرَيْنِ فَفَعَــلَ أَحَــدَهُما لَــمْ يَحْنَــثْ.
وَكَفَّارَةُ الْيَمِينِ هُوَ مُخَيَّرٌ فِيها بَيْنَ ثَلاثَةِ أَشْياءَ: عِتْقِ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَــةٍ، أَوْ إِطْعــامِ عَشَــرَةِ مَساكِينَ كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ، أَوْ كِسْوَتِهِمْ ثَوْباً ثَوْباً، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ.

کەففارەتی ناکەوێتە سەر، بەڵام ئەگەر لە سوێندخواردنەکەدا مەبەستی ئەوە بێ: کە نە بەخۆیو نە کەسێکی‌تر ئەو کارە نەکا، ئەوە سوێندی لێئەکەوێ.
(وَمَنْ حَلَفَ) وە هەر کەسێك سوێند بخوا (عَلَى فِعْلِ أَمْرَيْنِ) لە سەر نەکردنی دوو کار بە یەکەوە، وەك بڵێ: (والله) ئەم هەردوو کەوایەت پێنافرۆشم. (فَفَعَلَ أَحَدَهُما) ئەویش تەنها یەکێکی کرد، واتە: یەك کەوای پێفرۆشت (لَمْ يَحْنَثْ) سوێندی لێناکەوێ، بەڵام ئەگەر مەبەستی ئەوە بێ هەر هیچیانی نەکا: نە بە تەنهاو نە بە یەکەوە، ئەوە سوێندی لێئەکەوێ.

﴿(كَفَّارَة)ی سوێند﴾

(وكَفَّارَةُ الْيَمِينِ) کەففارەتی سوێند-کە خوا داینـاوە بـدرێ- ئەگەر سوێندخۆرەکە پەشیمان بۆوە، واتە: سوێندخۆرەکە سوێندی لێکەوت (هُوَ مُخَيَّرٌ) ئەو سوێندخۆرە سەرپشکە (فِيها) لەو کەففارەتدانەدا (بَيْنَ ثَلاثَةِ أَشْياءَ) لە نێوان کردنی سێ شت:
(عِتْقِ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) یەکەم: یان ئازادکردنی کۆیلەکی موسوڵمان. (أَوْ إِطْعامِ عَشَرَةِ مَساكِينَ) دووەم: یان خواردن بداتە دە گەداو هەژاران (كُلُّ مِسْكِينٍ مُدٌّ) هەر هەژارێك یەك مستە دانەوێڵەی بدرێتێ-هەر مستێك (٦٠٥) گرامە-ئەبێ دانەکەش دەنکی ساغ بێ، واتە: نابێ ئەو دانە کرابێتە چێشتو ئینجا بیاندرێتێ. (أَوْ كِسْوَتِهِمْ) سێیەم: یان بەرگ بۆ ئەو دە هەژارانە بکا (ثَوْباً ثَوْباً) هەر هەژارێکی یەك جلی بداتێ، جا کراسێك بێ، یان دەرپێیەك بێ، یان ژێرکراسێك بێ، بەڵام گۆرەویو پێڵاو دروست نینە.
(فَإِنْ لَمْ يَجِدْ) جا ئەگەر هیچی لەو سێیانە دەست نەکەوت (فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيامٍ) واجبە: سێ ڕۆژان بە نیەتی‌کەففارەتی‌سوێند بەڕۆژوو ببێ، هەروەك خوای گەورە فەرموویەتی:
﴿فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْكِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيــرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِأَيَامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُأَيْمَانِكُمْ إِذَاحَلَفْتُمْ﴾ ڕاڤەی دیارە.
﴿ئاگاداری﴾: لە لای ئیمامی(حنفي) دروستە: نرخی‌دانەوێڵەکە، یان نرخی‌جلەکان بدرێتە دە هەژارەکان، بەڵام ئاگاداربە: کەففارەتی‌سوێند لە لای ئیمامی(حنفي) نزیکەی دوو کیلۆیە بۆ هەر هەژارێك.
﴿پاشکۆ﴾: سوێندی منداڵو شێتو زۆرلێکراو دانامەزرێ، وە هەر کەسێك لە بیری چوبو: کە سوێندی خواردوەو ئیشەکەی کرد، یان نەیئەزانی سوێندی لە سەر ئەو شتە خواردوە، یان ئەیزانی بەڵام بە زۆرلێکردن ئیشەکەیان پێکرد، لەو سێیانەدا لە هیچیان سوێندی لێناکەوێو کەففارەتی ناکەوێتە سەر، کەوابوو: سوێندەکەی هەر بەردەوامەو لە سەری لاناچێ.

(فَصْلٌ) وَالنَّذْرُ يَلْزَمُ فِي الْمُجازاةِ عَلَى مُباحٍ وَطاعَةٍ كَقَوْلِهِ: إِنْ شَفَى اللهُ مَرِيضِي فَلِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُصَلِّيَ، أَوْ أَصُومَ، أَوْ أَتَصَدَّقَ. وَيَلْزَمُهُ مِنْ ذَلِكَ مايَقَعُ عَلَيْهِ الإِسْمُ، وَلاَ نَذْرَ فِي مَعْصِيَةٍ كَقَوْلِهِ: إِنْ قَتَلْتُ فُلاَناً فَلِلَّهِ عَلَيَّ كَذا.

﴿ فَصْلٌ: له باسى نەزركردن ﴾

واتە: واجبكردنى خوا پەرستيەك كە لە سەرى واجب نيە. ئينجا بزانە: نەزر دوو جۆرە:

يەكەم: (نذرُ اللّجاج) واتە: نەزرى ڕقەكارىو توڕەيى، وەك بڵێ: ئەگەر گفتوگۆت لەگەڵ بكەم لە سەرم نەزربێ بەڕۆژوو ببم. جا ئەبێ: يان ڕۆژووەكە بگرێ، يان كەففارەتى سوێندێك بدا، هەروەك لە پەرتووكى سوێنددا باسمان كرد.

جا ئەمەش بزانە: ئەو جۆرە نەزرە مەكروهە، چونكە وەكو سوێند وايە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ النَّذْرِ، وَقَالَ: إِنَّهُ لاَيَأْتِي بِخَيْرٍ وَإِنَّما يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺ فەرمووى: نەزر مەكەن، چونكە نەزر هيچ چاكەتان بۆ ناهێنێ، تەنها ماڵ لە دەستى ڕەزيل دەرئەهێنێ.

دووەم: (نَذْرُ التَّبَرُّرِ) واتە: نەزرى چاكەكردن، ئەم بەشەيان خێرە، خواى گەورە فەرموويەتى: ﴿وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ﴾ با نەزركراوى خۆيان جێبەجێ بكەن.

(وَالنَّذْرُ) نەزركردنى چاكە (يَلْزَمُ) واجب ئەبێ لە سەر نەزركەرەكە (فِي الْمُجازاةِ) لە پاداشتى بوونى شتێكى باش، يان لاچوونى شتێكى خراپ (عَلَى مُباحٍ) بەو مەرجەى نەزركردنەكە حەلاڵ بێو (وَطاعَةٍ) نەزركراوەكەش خواپەرستى بێ، واتە: ئينجا لە سەرى واجب ئەبێ (كَقَوْلِهِ) وەك بڵێ: (إِنْ شَفَى اللهُ مَرِيضِي) ئەگەر خوا نەخۆشەكەم چاك بكاتەوە، يان بڵێ: ئەگەر خوا كوڕيكى پێبەخشيم (فَلِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُصَلِّيَ أَوْ أَصُومَ) لە سەرم نەزربێ بۆ خوا بەڕۆژوو ببم، يان لە سەرم واجب بێ نوێژێك بۆ خوا بكەم (أَوْ أَتَصَدَّقَ) يان بڵێ: خێرێكم لە سەربێ بيكەم (وَيَلْزَمُهُ) ئەگەر مرازەكەى هاتەجێ، لە سەرى واجب ئەبێ (مِنْ ذَلِكَ) لەو شتانەى لە سەرە خۆى نەزر كردوە (مايَقَعُ عَلَيْهِ الإِسْمُ) ئەندازەيەكى وەها: كە ناوى شتەكەى لێبێ، واتە: بە لاى كەمى ئەبێ دوو ڕەكعەت نوێژ بكا، يان ڕۆژێك بەڕۆژوو ببێ، وە شتێكى كەميش بكاتە خێر.

﴿ئاگادارى﴾: ئەگەر لەگەڵ نەزركردنەكە ئەندازەيەكى ديارى كردبو، وەك بڵێ: لە سەرم بێ ئەم مەڕە، يان دە دينار بكەمە خێر، يان مانگێك بەڕۆژوو ببم. ئەوە بە گوێرەى گوتنى خۆى لە سەرى واجب ئەبێ.

(وَلاَ نَذْرَ فِي مَعْصِيَةٍ) نەزر دروست نيە لەو شتانەى كە گوناهن (كَقَوْلِهِ) وەك بە ناحەق بڵێ: (إِنْ قَتَلْتُ فُلاناً) ئەگەر فلانكەسم كوشت (فَلِلَّهِ عَلَيَّ كَذا) لە سەرم بێ ئەم شتە بكەم، يان بڵێ: لە سەرم نەزر بێ فلانكەس بكوژم، يان زينا بكەم ﴿عَنْ عِمْرانَ بنِ حُصَينٍ رضي الله عنه:

وَلاَ يَلْزَمُ النَّذْرُ عَلَى تَرْكِ مُباحٍ كَقَوْلِه: لاَ آكُلُ لَحْماً، وَلاَ أَشْرَبُ لَبَناً، وَما أَشْبَهَ ذَلكَ.

قالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ وَفاءَ لِنَذْرٍ فِي مَعْصِيَةٍ وَلاَ فِيمــا لاَيَمْلِــكُ الْعَبْــدُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: جێبەجێکردنی نەزری گوناه دروست نیەو نەزرکردنی شتێك كە هی خۆی نەبێ دروست نیە.

﴿ئاگــاداری﴾: نــەزری چــاكە دائەمــەزرێو واجـب ئــەبێ، هەرچــەند بـە شتێكی‌تریشــی نەبەستبێ، وەك یەكســەر بڵــێ: لــە ســەرم نــەزربێ بــەڕۆژوو ببم، یــان بڵــێ: لــە ســەرم نەزر بێ قوربانی بكەم.

(وَلاَ يَلْزَمُ النَّذْرُ) نەزر دانامەزرێ (عَلَى تَرْكِ مُباحٍ) لە سەر كردن‌و نەكردنی شتی حەڵاڵ: كە پەیوەندی بە خواپەرستیەوە نەبێ (كَقَوْلِـهِ) وەك بڵــێ: (لاَ آكُلُ لَحْمـاً) لــە ســەرم نــەزربێ گۆشت ناخۆم‌و (وَلاَ أَشْرَبُ لَبَناً) شیر ناخۆمەوە (وَما أَشْبَهَ ذَلكَ) وە هەرچی لــەو شــێوەیە بێ، وەك بڵێ: لە سەرم نەزربێ ئەخەوم، یان ئەم ترێیە ئەخۆم ﴿عَنْ ابْنِ عَبّــاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى رَجُلاًقائماً فِي الشَّمْسِ، فَقالُوا: إِنَّهُ نَذَرَ أَنْ يَقُومَ وَلاَ يَقْعُدَ وَلاَ يَسْتَظِلَّ وَلاَ يَتَكَلَّمَ وَيَصُومَ، فَقالَ: مُرْهُ فَلْيَتَكَلَّمْ وَلْيَسْتَظِلَّ وَلْيَقْعُدْ وَلْيُــتِمَّ صَــوْمَهُ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ پیاوێكی بینی لە بەر ڕۆژ بە پێوە ڕاوەستاوە، گوتیان: ئەمە نــەزری كردوە: كە بــەڕۆژوو بــێو دانەنیشــێو نەچێتە بــەر ســێبەرو گفتوگۆ نــەكا، پێغەمبــەر ﷺ فــەرمووی: با دابنیشێو بچێتە بەر سێبەرو گفتوگۆ بكاو ڕۆژووەكەشی تەواو بكا.

﴿پاشكۆ﴾: نەزركردنی‌ماڵی بۆ كەسێكی دیاركراو دروستە بەو مەرجەی گوناهكاری نــەبێ، وەك بڵێ: ئەم خانووەم نەزری فلانكەس كرد، یان بڵێ: نەزری ئەم مزگەوتــە بــێ. كــەوابوو: خانووەكە ئەبێتە ملكی نەزربۆكراوەكەو پەشیمانبوونەوەش دروست نیە، بــەڵام نــەزركردنی (عبادة)، واتە: پەرستن–جگە لە خوا–بۆ هیچ كەسێكی‌تر دروست نیە.

ئینجا بزانە: ئەگەر نەزركەرەكە مرد، واجبە: پــێش بەشــكردنی مــیرات ئــەو نــەزرەی بۆ جێبەجێ بكرێ، هــەروەها ئەگــەر نەزرەكــە تــەنها خواپەرستی بوو، میراتگرەكــان بۆی جێبەجێ ئەكەن ﴿عَنْ ابْنِ عَبّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنهُما: اسْتَفْتَى سَعْدُ بْنُ عُبادَةَ النَّبِيَّ ﷺ: فِي نَــذْرٍ كانَ عَلَى أُمِّهِ تُوُفِّيَتْ قَبْلَ أَنْ تَقْضِيَهُ؟ فَقالَ: إِقْضِهِ عَنْها﴾ رواه الشيخان، (سَعْد) پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ كرد: دەربارەی دایكی كە نەزری لــە ســەر بــووەو مــردوە؟ پێغەمبــەر ﷺ فەرمووی: تۆ بۆی بكە.

ئینجا بزانــە: هەر خێر كردنێك–كە نــەزری كردبــێ– دروســت نیــە بیداتــە دەوڵەمــەندان، جیاوازی نەزری زینــدووان‌و مــردووان نیــە، هــەروەها دروســت نیــە: نــە بــەخۆیو نــە ئــەو كەسانەی ئەركی بەخێوكردنیانی لە سەر ئەوە، لەم نەزركراوە بخۆن.

* * *

(كتابُ الأَقْضيَة والشَّهادات)

وَلا يَجُوزُ أنْ يَلِيَ الْقَضاءَ إلاَّ مَنْ اسْتَكْمَلَتْ فيه خَمْسَ عَشَرَةَ خَصْلَةً: اَلإسْلاَمُ، وَالْبُلُوغُ، وَالْعَقْلُ، وَالْحُرِّيَّةُ، وَالذُّكُورَةُ، وَالْعَدالَةُ، وَمَعْرِفَةُ أَحْكامِ الْكِتاب وَالسُّنَّة،

﴿(كِتابُ الأَقْضِيَةِ) ئەم پەڕتووكە باسی بڕاندنەوەی کێشەی نێوان خەڵك ئەكا﴾

﴿(وَالشَّهاداتِ) وە باسی شایەدیدان ئەكا﴾

(قازی) ئەو کەسەیە: کێشەی نێوان دوو کەس، یان زیاتر ئەبڕێنێتەوەو بڕیار دەرئەکا بە گوێرەی شەریعەتی ئیسلام. خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَاأَنزَلَ اللّهُ﴾ داد لە نێوان خەڵکدا بکەو بڕیار بدە بەگوێرەی ئەو یاسایەی خوا ناردویەتی. واتە: (قورئان)و (حەدیس).

ئینجا بزانە: هەبوونی (قازی) (فَرْضُ الْكِفايَة)یە، وە ئەبی (قازی) دەستەڵاتێکی وەهای بدرێتێ کە بتوانێ ماف بۆ خاوەن ماف وەربگرێو تاوانبار سزا بدا، کەوابوو: ئەگەر شوێنێك (قازی)ی لێنەبو، واجبە: دانیشتووانی ئەو شوێنە بۆ خۆیان پیاوێکی زاناو دادپەروەر بکەنە (قازی)و بڕیارەکانی جێبەجێ بکەن ﴿عَنْ جابِرٍ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: كَيْفَ تُقَدَّسُ أُمَّـةٌ لاَ يُؤْخَذُ مِنْ شَدِيدِهِمْ لِضَعِيفِهِمْ﴾ رواهابن حبان، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: چۆن پاك ئەبێتەوە گەلێکی وەها: کە مافی بێهێزەکەیان لە بەهێزەکەیان وەرنەگیرێ.

(وَلا يَجُوزُ) دروست نیە: (أنْ يَلِيَ الْقَضاءَ) ببێتە (قازی) (إلاَّ مَنْ اسْتَكْمَلَتْ فِيهِ) تەنها ئەو کەسە نەبێ کە تێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسَ عَشَرَةَ خَصْلَةً) پانزە سیفەت:

یەکەم: (اَلأسلاَمُ) موسوڵمان بێ، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً﴾ خوایگەورە هیچ ڕێگایەکی نەداوە کافرەکان فەرمان بە سەر موسوڵماناندا بکەن. بەڵام ئیمامی(حنفی) فەرموویەتی: دروستە کافر بکرێتە (قازی) بۆ کافرەکان.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێو منداڵ نەبێ. سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. پێنجەم: (وَالذُّكُورَةُ) پیاو بێ ئافرەت نەبێ. ﴿عَنْ أَبِي بكرةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمْ امْرَأَةً﴾ رواهالبخاری، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ئەو گەلە بەختەوەر نابێ: کە کاروباریان بدەنە دەست ئافرەت.

شەشەم: (وَالْعَدالَةُ) دادپەروەر بێ، کەوابوو: دروست نیە (فاسق) ببێتە (قازی)، چونکە گومان لێکراوە. حەفتەم: (وَمَعْرِفَةُ أَحْكامِ الْكِتابِ) لە بڕیارەکانی قورئانی پیرۆز شارەزا بێ. (وَالسُّنَّةِ) وە لە بڕیارەکانی حەدیسی پێغەمبەرﷺ شارەزا بی، واتە: بزانێ کامە ئایەتو کامە حەدیس بڕیارەکانی گشتییەو کامەیان تایبەتییە، کامەیان بێکار بووەو کامەیان بەکارە، ئایا کامە حەدیس بەهێزەو کامەیان بێهێزە.

وَمَعْرِفَةُ الإِجْماعِ، ومَعْرِفَةُ الإِخْتِلافِ، وَمَعْرِفَةُ طُرُقِ الإِجْتِهادِ، وَمَعْرِفَةُ طَرَفٍ مِنْ لِسانِ الْعَرَبِ، وَمَعْرِفَةُ تَفْسِيرِ كِتابِ اللهِ تَعالى، وَأَنْ يَكُونَ سَمِيعاً، وَأَنْ يَكُونَ بَصِيراً، وَأَنْ يَكُونَ كاتِباً، وَأَنْ يَكُونَ مُسْتَيْقِظاً. وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يَجْلِسَ فِي وَسَطِ الْبَلَدِ فِي مَوْضِعٍ بارِزٍ لِلنّاسِ،

هەشتەم: (وَمَعْرِفَةُ الإِجْماعِ) بزانێ: زانایانی ئیسلام لە سەر کامە بڕیار یەکدەنگەن و (وَمَعْرِفَةُ الإِخْتِلافِ) هەروەها لە کامە بڕیاردا جیاوازن. **نۆیەم:** (وَمَعْرِفَةُ طُرُقِ الإِجْتِهادِ) ڕێگەی (إجْتِهاد)، واتە: ڕێگای وەرگرتنی بڕیارەکانی خواو پێغەمبەرﷺ لە قورئانو حەدیس بزانێ، ئەو ڕێگایە بە زانینی (أصول الفقه) ئەدۆزرێتەوە. **دەیەم:** (وَمَعْرِفَةُ طَرَفٍ مِنْ لِسانِ الْعَرَبِ) بەگوێرەی پێویست ڕێزمانیعەرەبی بزانێ: وەك (نَحو، صَرْف، بَلاغَة)، وە ئەبی واتەی عەرەبیش تێبگا.

یانزەم: (وَمَعْرِفَةُ تَفْسِيرِ كِتابِ اللهِ تَعالَى) مانای قورئانی پیرۆز بزانێ بەگوێرەی پێویست. **دوانزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ سَمِيعاً) بیسەر بێو کەڕ نەبێ. **سێنزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ بَصِيراً) بینەر بێو کوێر نەبێ. **چواردەم:** (وَأَنْ يَكُونَ كاتِباً) نووسەر بێ، واتە: بزانێ بنووسێ. **پانزەم:** (وَأَنْ يَكُونَ مُسْتَيْقِظاً) هەشیارو چاپوك بێ، نەوەك فێڵی لێبکرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر (قازی) ئەو مەرجانەی لێهاتنە جێ، با بە (إجتهاد)ی خۆی بڕیارەکانی شەرعی لە قورئانو حەدیس وەربگرێو داد لە نێوان خەڵکدا بکا، بەڵام هەر کەسێك نەگەیشتبوە پلەی (إجتهاد)—جا (قازی) بێ، یان کەسێکیتر—واجبە: بەگوێرەی یەکێك لەم چوار (مَذْهَب)ە ڕەفتار بکا: (حنفي، مالكي، شافعي، حنبلي)؟ چونکە زانایانی ئەو چوار مەزهەبە بە پوختی بڕیارەکانی شەرعیان لە قورئانو حەدیس هەڵێنجاوەو لە ناو کتێبەکانی خۆیاندا تۆماریان کردوە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾ ئێوە پرسیار لە زانایانی قورئان بکەن، ئەگەر نازانن.

کەوابوو: دروست نیە هەر کەسێك قورئانی خوێندو چەند حەدیسێك شارەزا بوو، بچێتە مەیدانی (فتوا)و بڕیارێکی شەرعی دەر بکا، تا لە یەکێك لەو چوار مەزهەبە زانست وەرنەگرێ.

جا بزانە:—جگە لەو چوارانە—مەزهەبیتریش هەنە، بەڵام زانایانی ئیسلام بە تێکڕایی هەر لەو چوار مەزهەبانە دڵنیاییان دەربڕیوە، چونکە جێگای باوەڕنو، بۆ ئەوەی پەرتەوازەیی ڕوونەدا، ئەوەش بە کارێکی باش دا ئەنرێ، چونکە (عبدالله بن مسعود)ﷺ فەرموویەتی: ﴿مارَآهُ الْمُؤْمِنُونَ حَسَناً فَهُوَ عِنْدَاللهِ حَسَنٌ﴾ رواه الإمام مالك، هەر شتێك زانایانی ئایینی ئیسلام بە باشی بزانن، لە لای خودا بە باش دائەنرێ.

(وَيُسْتَحَبُّ) سوننەتە (أَنْ يَجْلِسَ فِي وَسَطِ الْبَلَدِ) (قازی) لە ناوەندی شار دابنیشێ (فِي مَوْضِعٍ) لە شوێنێکیوەها (بارِزٍ لِلنّاسِ) کە دیار بێو گشت کەس پێی بزانێ

وَلا حاجِبَ لَهُ، وَلايَقْعُدُ لِلْقَضاءِ فِي الْمَسْجِدِ، وَيُسَوِّي بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ فِي ثَلاثَةِ أَشْياءَ: فِي الْمَجْلِسِ وَاللَّفْظِ وَاللَّحْظِ. وَلايَجُوزُ أَنْ يَقْبَلَ الْهَدِيَّةَ مِنْ أَهْلِ عَمَلِهِ، وَيَجْتَنِبُ الْقَضاءَ فِي عَشَرَةِ مَواضِعَ: عِنْدَ الْغَضَبِ، وَالْجُوعِ، وَالْعَطَشِ، وَشِدَّةِ الشَّهْوَةِ، وَالْحُزْنِ، وَالْفَرَحِ الْمُفْرِطِ، وَعِنْدَ الْمَرَضِ، وَمُدافَعَةِ الْأَخْبَثَيْنِ، وَعِنْدَ النُّعاسِ،

(وَلا حاجِبَ لَهُ) نابێ (قازی) دەرگەوانێکی وا دابنێ: کە خەڵکی قەدەغە بکا لە هاتوچۆکردنی لای قازی ﴿عَنْ مُعاذٍ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ وُلِّيَ مِنْ أُمُورِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئاً فَاحْتَجَبَ عَنْ أُولِي الضَّعْفِ وَالْحاجَةِ احْتَجَبَ اللّٰهُ تَعالَى عَنْهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ﴾ رواه الإمام أحمد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر کەسێك کارێکی موسوڵمانانی کەوتە دەست، ئەویش خۆی ئەشاردەوە لە بێهێزو خاوەن مافان، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەت خۆی لێئەشارێتەوە.

بەڵام دانانی پاسەوانو دەرگەوانێکی وەها: کە خەڵکی ڕێك بخەنو بانگیان بکەن، سوننەتە.

(وَلا يَقْعُدُ لِلْقَضاءِ فِي الْمَسْجِدِ) نابێ (قازی) بۆ دادکردن لە ناو مزگەوت دابنیشێ (وَيُسَوِّي بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ) ئەبی (قازی) یەکسانی بکا لە نێوان داواکارو داوا لێکراودا (فِي ثَلاثَةِ أَشْياءَ) لە سێ شتدا: (فِي الْمَجْلِسِ) یەکەم: لە دانیشگادا، واتە: هەردووکیان وەك یەك دابنیشێنێ، نەك یەك دابنیشێو ئەویتر بە پێوەبێ، یان یەکێك لە تەنیشت خۆی بێو ئەویتر لە سەر زەوی. (وَاللَّفْظِ) دووەم: لە گفتوگۆدا، واتە: گوێ لە هەردووکیان بگرێ وەکو یەك. (وَاللَّحْظِ) سێیەم: وەکو یەك تەماشایان بکا. هەروەها ئەبی بە یەکەوە بچنە ژوورەوەو، سەلام لە هەردووکیان وەربگرێتەوەو توڕەییو ڕووخۆشی لەگەڵ هەردووکیان بە یەك ئەندازە بێ.

(وَلا يَجُوزُ) دروست نیە، واتە: حەرامە: (أَنْ يَقْبَلَ الْهَدِيَّةَ) (قازی) دیاری وەربگرێ (مِنْ أَهْلِ عَمَلِهِ) لەو کەسانەی کاریان پێی هەیە، جا دیاریەکە بۆ ئەوە بێ: کە بڕیار بە ناهەق بدا، یان بڕیار بە هەق نەدا، یان بۆ ئەوە نەبێ، بەڵام پێش ببێتە (قازی) دیاری بۆ نەئەهێنا ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: لَعَنَ النَّبِيُّ ﷺ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ﴾ رواه أصحاب السنن، پێغەمبەر ﷺ لەعنەتی لە بەرتیلخۆرو لە بەرتیلدەر کردوە. جا ئاگاداربە: میوانداریو کار بۆ کردن وەك بەرتیل حەرامە.

(وَيَجْتَنِبُ الْقَضاءَ) ئەبی (قازی) خۆی بپارێزێ لە بڕیار دەرکردن (فِي عَشَرَةِ مَواضِعَ) لە دە کاتدا: (عِنْدَ الْغَضَبِ) لە کاتی توڕەیی (وَالْجُوعِ) لە کاتی برسیەتی (وَالْعَطَشِ) لە کاتی تینووەتی (وَشِدَّةِ الشَّهْوَةِ) لە کاتی دەمار هەڵسان بۆ جیماعکردن (وَالْحُزْنِ) لە کاتی دڵتەنگی (وَالْفَرَحِ الْمُفْرِطِ) وە لە کاتی دڵخۆشی لە ئەندازە بەدەر (وَعِنْدَ الْمَرَضِ) لە کاتی نەخۆشی (وَمُدافَعَةِ الْأَخْبَثَيْنِ) لە کاتی ڕاگرتنی میزو پیسایی (وَعِنْدَ النُّعاسِ) لە کاتی بۆرژان

وَشدَّة الْحَرّ وَالْبَرْد. وَلاَيَسْأَلُ الْمُدَّعَىعَلَيْه إلاَّ بَعْدَ كَمال الدَّعْوَى، وَلاَيُحَلِّفُهُ إلاَّ بَعْدَ سُؤَالَ الْمَدَّعِي، وَلاَيُلَقِّنُ خصْماً حُجَّةً، وَلاَيُفهِمهُ كَلاَماً، وَلاَيَتَعَنَّتُ بِالشُّهَداء، وَلاَيَقْبَلُ الشَّهادَةَ إلاَّ ممَّنْ ثَبَتَتْ عَدالَتُهُ، وَلاَ تُقبَلُ شَهادَةُ عَدُوٍّ عَلَىعَدُوِّه،

(وَشِدَّةِ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ) له كاتى گەرماو سەرماى بەهێز. هەروەها له كاتى ماندووبوونو له كاتى ترسان. واته: لەو هەموو كاتەنەدا هيچ بڕيارێك نەدا.

﴿ چۆنيەتى دادكردن ﴾

(وَلاَ يَسْأَلُ الْمُدَّعَىعَلَيْهِ) نابێ (قـازى) هـيچ پرسـيارێك لـه دلواليكراو بكا (إلاَّ بَعْدَ كَمالِ الدَّعْوَى) تا داواكار كۆتايى بە داوايەكەى دێنێ، ئينجا به دواليكراوەكه ئەڵێ: وەڵامى ئەم داواكاره بدەوه. جا ئەگەر داواليكراو دانى به مافى دلواكاردا هێنـا، ئـەوە مافەكـه ئاشـكرا ئەبێو ئەبى بيداتەوە، پەشيمانبوونەوەش سـودى نيـه ﴿عَنْ عَلِـيٍّكَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: قـالَ النَّبِيُّﷺ: إذا تَقاضَى إلَيْكَ رَجُلاَنِ فَلاَ تَقْضِ لِلأَوَّلِ حَتَّىتَسْمَعَ كَـلاَمَ الآخَـرِ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەرﷺ فەرموويه ئيمامى(علي): كاتـێ دوو كـەس دێنـه لات بـۆ دادكـردن، بڕيار بۆ يەكەميان مەدە تا وەڵامى دووەميش ئەبيسى.

جـا ئەگـەر دلواليكراوەكـه دانـى بـه مـافى داواكارەكـەدا نـەهێنا، (قـازى) بـۆى هەيـه بلێتـه دلواكارەكه: ئايا شاهيدت هەيه؟ جا ئەگەر گوتى: شاهيدم هەيه بەڵام ئەمـەوێ سوێندم بـۆ بخوا، ئەوه دروسته، كەوابوو: (وَلاَ يُحَلِّفُهُ) نابێ (قـازى) دلواليكراوەكـه سـوێند بـدا (إلاَّ بَعْدَ سُؤَالِ الْمَدَّعِي) تا دلواكارەكه پێى ئەڵێ: سوێندى بده، ئينجا سوێندى ئـەدا، جا لەمـەودوا باسى بڕاندنەوەى كێشەى نێوان دلواكارو دلواليكراو ئەكەين، إن شاءالله تعالى.

(وَلاَ يُلَقِّنُ خَصْماً حُجَّةً) دروست نيه (قازى) هيچ بەڵگەيەك نه به دواكارو نـه بـه دواليكراو بڵـێ (وَلاَ يُفْهِمُـهُ كَلاَمـاً) وه دروسـت نيـه چـۆنيەتى گفتوگۆشـيان پـێ بڵـێ، بـەڵكو ئـەبى بێدەنگ بێ، جا ئەگەر لێيان تێنەگەيشت، لێيان دووباره ئەكاتەوه.

﴿ باسى شايەدى ﴾

(وَلاَ يَتَعَنَّتُ بِالشُّهَداءِ) نابێ (قازى) دڵى شاهيدەكان بشكێنێ، وەك بڵێ: ئەوه بۆ شايەدى ئەدەى؟ يان بڵێ: تۆ ناترسى ئەو شاهيدىيه ئەدەى؟.

(وَلاَ يَقْبَلُ الشَّهادَةَ) نابـێ (قـازى) شـاهيدى لـه هـەموو كەسـێك وەربگرێ (إلاَّ مِمَّنْ ثَبَتَتْ عَدالَتُـهُ) تـەنها لـەو كەسـه نـەبێ: كـه دادپـەروەرى لـه لاى وى ئاشـكرا بـووه، هەروەك باسى ئەكەين.

(وَلاَ تُقْبَـلُ شَـهادَةُ عَـدُوٍّ عَلَـى عَـدُوِّه) شـاهيدى دوژمـن لـه دژى دوژمنىخـۆى وەرنـاگيرێ، مەبەست به دوژمن ئەو كەسەيه: كه ڕقى لەوىتر ببێتەوەو پێى خۆش بێ هەردەم تووشـى بەلا ببێو پێى ناخۆش بێ سودى پێ بكا ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَرَضِيَاللهُ عَنهُما: قالَ النَّبِيُّﷺ: لاَ تُقْبَلُ

شَهادَةَ ذِيغَمَرٍ عَلَى أَخيه﴾ رواهابودلود، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: شاهیدی خاوەن ڕقو قین لەدڵ لە دژی برای خۆی وەرناگیرێ.

بەلاّم شاهیدی دوژمن لە سودی دوژمن وەرئەگیرێ، چونکە هیچ گومانی لێناکرێ، هەروەها ئەگەر دوژمنایەتی بە هۆی ئایین بێ: وەك شاهیدی موسوڵمان لە دژی کافر، ئەمەش هەر وەرئەگیرێ.

(وَلاَ شَهادَةُ وَالِدٍ) هەروەها شاهیدیی باوكو باپیرەو دایكو داپیرە وەرناگیرێ (لوَلَدِهِ) بۆ كوڕو كیژو نەوەیەكانیان (وَلاَ وَلَدٍ) هەروەها شاهیدیی كوڕو كیژو نەوەیەكان وەرناگیرێ (لوالِدِهِ) بۆ باوكو باپیرەو دایكو داپیرە، چونكە گومانی سود پێگەیاندنیان لێئەكرێ، كەوابوو: شاهیدیی گشتیان لە دژی یەكتری وەرئەگیرێ:

﴿عَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ: أَنَّهُ خاصَمَ يَهُودِيّاً فِي دِرْعٍ لَهُ فَأَتَى بِابْنِه الْحَسَنِ وَبِمَولاَهُ قَنبَرَ إِلَى الْقَاضِيشُرَيْحٍ لِيَشْهَدا لَهُ، فَرَدَّ الْقَاضِي شَهادَةَ الْحَسَنِ لأَجْلِ الْبُنُوَّة وَقَضَى بِالدِّرْعِ لِلْيَهُودِيِّ﴾ رواه ابونعيم، ئیمامی(علي)-خوا لێیرازی بێ-لە سەر زرێیەك لەگەڵ جولەكەیەك بووە كێشەیان، ئەویش حەزرەتی (حسن)ی كوڕی خۆی لەگەڵ (قنبر)ی خزمەتكاری بۆ شاهیدی هێنانە دادگای(قازی) شورەیح، بەلاّم (قازی) شاهیدیەكەی حەزرەتی(حسن)ی وەرنەگرت لە بەر بابو كوڕایەتیو، زرێیەكەی دایەوە دەست جولەكەكە، ئینجا جولەكەكە گوتی: (والله) ئیمامی(علی) ڕاست ئەكاو زرێیەكە هیخۆیەتیو من بردومە، جا مادام ئێوە ئەوها دادپەروەرن، وا من موسوڵمان بوم.

ئینجا بزانە: جگە لە دایكو باوكو بە سەروەترو، كوڕو كیژو بەرەوخوارتر، شاهیدیی گشت خزمەكانیتر بۆ یەكتری وەرئەگیرێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئەبێ شاهید داوای شاهیدیی لێبكرێ، ئینجا شاهیدی بدا، بەلاّم ئەگەر كەسێك مافێكی لە دەست ئەچوو و نەیئەزانی كێ شاهیدیەتی؟ واجبە: ئاگاداری بكاتەوەو بڵێ: من شاهیدی تۆم. بۆ ئەوەی داوای شاهیدیدانی لێبكا، هەروەها لەو كارانەی مافی خودان: وەكو نوێژو زەكاتو...هتد، یان مافێكی خودایان تێدایە: وەكو تەلاّقو سزای تاوانەكان، واجبە لە كاتی پێویست شاهید خۆی ئاشكرا بكاو شاهیدی بدا، بێداوالێكردن.

ئینجا بزانە: دروستە شاهید كرێی هاتوچۆو ئەركی ڕێگە لەو كەسە وەربگرێ: كە ئەچێ شاهیدیی بۆ بدا.

(وَلاَ يُقْبَلُ كِتابُ قاضٍ) نووسراوی هیچ (قازی)یەك وەرناگیرێ (إِلَى قاضٍ آخَرَ) كە بۆ (قازی)یەكیتر نووسیویە (فِي الأَحْكامِ) دەربارەی بڕیارەكان، واتە: نابێ بڕیارەكانی

إلاَّ بَعْدَ شَهادَة شاهدَيْنِ يَشْهَدان بِما فيه.

(فَصْلٌ) وَيَفْتَقِرُ الْقاسِمُ إلَى سَبْعَة شَرائطَ: اَلإِسلامِ، والْبُلُوغِ، والْعَقْلِ، والْحُرِّيَّة، والذُّكُوريَّة، وَالْعَدالَة، وَالْحساب. فَإنْ تَراضَى الشَّريكان بِمَنْ يَقْسِمُ بَيْنَهُما لَمْ يَفْتَقِرْ إلَى ذَلكَ، وَإنْ كانَ فِي الْقِسْمَة تَقْويمٌ لَمْ يَقْتَصِرْ فيه عَلَى أَقَلَّ منْ اثْنَيْنِ، وَإذا دَعا أَحَدُ الشَّرِيكَيْنِ شَرِيكَهُ إلَى قِسْمَة ما لاَضَرَرَ فيه لَزِمَ الآخَرَ إجابَتُهُ.

جێبەجێ بکا (إلاّ بَعْدَ شَهادَةِ شاهِدَيْنِ) تا دوو شاهید ئامادە دەبنو (يَشْهَدانِ بِما فيهِ) بۆ ئەوەیشاهیدی بدەن بەو بڕیارەی لە ناو ئەو نووسراوەدایە، وە ئەبی ئەو دوو شاهیدەش لە لای (قازی)یەکەیترەوە هاتبن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی بەشکردنی ماڵی هاوبەش ﴾

(وَيَفْتَقِرُالْقاسِمُ) ئەو کەسەی لە لای (قازی) داندراوە بۆ دابەشکردن، پێویستی هەیە (إلَى سَبْعَة شَرائطَ) کەحەفت مەرجی لێ بێنەجێ: (اَلإسلامُ) ئیسلام بێ. (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ. (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازاد بێ. (وَالذُّكُورَةُ) پیاو بێ. (وَالْعَدالَةُ) داد پەروەر بێ. (وَالْحسابُ) ژمارەزان بێ.

(فَإنْ تَراضَى الشَّريكانِ) جا ئەگەر هەردوو هاوبەشەکان ڕازی بون (بِمَنْ يَقْسِمُ بَيْنَهُما) بە کەسێك کە شتەکەیان بۆ بەش بکا، واتە: نەیانویست بچنە لای (قازی)و لە دەرەوە بۆ خۆیان پێك هاتن (لَمْ يَفْتَقِرْ إلَىذَلكَ) بەشکەرەکە پێویست بە گشت مەرجەکان ناکا، بەڵکو تەنها پێویستە: شێت نەبێو منداڵ نەبێ، بەڵام ئەگەر یەکێك لە هاوبەشەکان یەتیم بوو، یان شێت بوو، ئەبی بەشکەرەکە هەر حەفت مەرجەکانی لێبێنە جێ، هەرچەند نەشچنە لای (قازی).

(وَإنْ كانَ فِيالْقِسْمَةِ تَقْويمٌ) ئەگەر لەو بەشکردنەدا شتی وا هەبوو: کە نرخی بۆ دائەندرا، ئەو کاتە (لَمْ يَقْتَصِرْ فيهِ عَلَى أَقَلَّ منْ إثْنَيْنِ) دروست نیە لە دوو بەشکەر کەمتر بەشی بکەن، چونکە نرخ دانان وەکو شاهیدی وایە، بەڵام ئەگەر هەر بەشکردن بوو—نرخ دانان نەبو—یەك کەس بەسە.

(وَإذا دَعا أَحَدُالشَّرِيكَيْنِ شَرِيكَهُ) جا ئەگەر یەکێك لە هاوبەشەکان دلوای لە هاوبەشەکەیتر کرد (إلَى قِسْمَةِ مالاَضَرَرَ فيه) کە ماڵە هاوبەشەکەی لەگەڵی بەش بکاو زیانیش لەو بەشکردنەدا نەبو، واتە: لە سود نەئەکەوت، وەك بڵێ: وەرە با ئەم زەویە، یان ئەم گەنمە بەش بکەین (لَزِمَ الآخَرَ إجابَتُهُ) واجبە ئەوی‌تر وەڵامی بداتەوەو بڵێ: باشە.

جا بزانە: ئەو شتەی ناگونجێ بەش بکرێ: وەکو یەك ئۆتۆمۆبیل، یان یەك تفەنگ، یان یەك وولاغ، واجبە بۆ خۆیان بە نۆبەت سودی لێوەربگرن، یان بە کرێی بدەنو کرێیەکە بەش بکەن، یان ئەبی بیفرۆشن.

(فَصْلٌ) وَإذا كانَ مَعَ الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ سَمِعَها الْحاكِمُ وَحَكَمَ لَهُ بِها، وَإنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ فَالقَوْلُ قَوْلُ الْمُدَّعَى عَلَيْه بِيَمينِه،

جا بۆ ئەوەی بزانین کام بەش بدرێتە کامەیان؟ پشکەیان بۆ ئەکەین، واتە: ناوی هاوبەشەکان ئەنووسین‌و ئەیخەینە ناو شتێك، جا یەکێکی بێلایەن ناوێك دەرئەهێنێ بۆ بەشی‌یەکەم، ناوێکی‌تریش دەرئەهێنێ بۆ بەشی‌دووەم، جا بەم جۆرە هەر کەسێك ناوی بۆ بەشێك دەرچوو، بەشەکەی ئەدرێتێ، ئینجا ئەبی گشتیان بڵێن: بەم بەشکردنە ڕازی بوین.

﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر یەکێك لە میراتگرەکان بەشەمیراتێکی هاوبەشی لە کەسێك وەرگرتەوە، ئەوە گشت میراتگرەکانی‌تر لەگەڵی ئەبنە هاوبەش، واتە: بە تەنها نابێتە هی خۆی، بەڵام ئەگەر هاوبەشیەکە بە هۆی میرات نەبو، ئەوە هەر کەسەیان دەتوانێ بەشی خۆی تەنها بۆ خۆی وەریگرێتەوەو ئەوانی‌تر لەگەڵی نابنە هاوبەش.

جا بزانە: دروست نیە هیچ هاوبەشێك بەشەکەی‌خۆی -لە ماڵەهاوبەشەکە- ببا، تا بەش ئەکرێ، یان هاوبەشەکەی‌تر ئیزنی ئەدا، یان یاخی ئەبێ لە بەشکردن، بەو مەرجەش بەشەکان هاووێنەی‌یەکتر بن.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی داواکردن‌و، بڕاندنەوەی کێشەی داواکارو داوالێکراو ﴾

(**پێناسە**): داواکار ئەو کەسەیە: وا بێتە بەرچاو کە داوایەکەی ڕاست نیەو ئەگەر ئەو بێ‌دەنگ بێ، وازی لێبهێندرێ. وە داوا لێکراو ئەو کەسەیە: وا بێتە بەرچاو کە وەلامەکەی ڕاستە، بەڵام ئەگەر بێ‌دەنگ بێ، وازی لێناهێندرێ. **بۆ وێنە**: ئەگەر ئازاد بڵێ: ئەوزاد تۆ دە دینار قەرزداری منی. ئەوە ئازاد بە داواکار دائەندرێ، چونکە داوایەکەی وا دێتە بەرچاو کە ڕاست نیەو ئەگەر ئەو واز بێنێ، وازی لێئەهێندرێ.

(وَإذا كانَ مَعَ الْمُدَّعِي بَيِّنَةٌ) هەر کاتێك داواکارەکە شاهیدی هەبوو بۆ داواکراوەکەی (سَمِعَها الْحاكِمُ) واجبە (قازی) شاهیدیەکەیان گوێ بداتێ (وَحَكَمَ لَهُ) وە بڕیار بدا مافەکە هی داواکارەکەیە (بِها) بە هۆی ئەو شاهیدیەیە.

جا بزانە: جیاوازی نیە لە داواکردنی ماڵیدا: لە نێوان دوو شاهیدو لە نێوان یەك شاهیدی لەگەڵ سوێندی داواکار ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاس رَضِيَ اللهُ عَنْهُما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بِيَمِينٍ وَشاهِدٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەر ﷺ بە هۆی یەك شاهیدو سوێندی‌داواکار بڕیاری دا مافەکە بدرێتە داواکار.

ئینجا بزانە: واجبە -لە دوای شاهیدی‌دانی شاهیدەکە- داواکارەکە لە سوێندەکەی‌دا بڵێ: شاهیدەکەم ڕاست ئەکاو ئەو شتە مافی منە.

(وَإنْ لَمْ تَكُنْ بَيِّنَةٌ) جا ئەگەر داواکارەکە هیچ شاهیدی نەبو (فَالقَوْلُ) ئەو قسەیەی وەرئەگیرێ (قَوْلُ الْمُدَّعَى عَلَيْه) قسەی داوالێکراوەکەیە (بِيَمِينِه) بە هۆی سوێندخواردنی: کە

دلواكارەكە ڕاست ناكاو هیچ مافی لە سەر نیە، واتە: بەگوێرەی وەڵامەكەی سوێند ئەخوا ﴿عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَلْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ﴾ رواه البيهقي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: شاهید لە سەر دلواكارەو سوێند لە سەر دلوالێكراوە.

ئینجا بزانە: ئەو سوێندەی داوالێكراوەكە ئەیخوا تەنها لەم دەمەدا كێشەكە ئەبڕێنێتەوە، ئەگەر بە درۆ بوو ماڵەكەی پێ حەڵاڵ نابێ، كەوابوو: ئەگەر –لە دوای سوێندخواردنەكە– دلواكارەكە شاهیدی هێنا، ماڵەكەی ئەبێتەوە هی خۆی.

(فَإِنْ نَكَلَ عَنِ الْيَمِينِ) جا ئەگەر داوالێكراوەكە سوێندی نەخواردو گوتی: سوێند ناخۆم (رُدَّتْ) ئەو سوێندە ئەگەڕێندرێتەوە (عَلَى الْمُدَّعِي) بۆ سەر داواكارەكە، واتە: (قازی) پێی ئەڵێ: تۆ سوێند بخۆ كە ئەو شتە مافی تۆیە ﴿عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَدَّ الْيَمِينَ عَلَى طَالِبِ الْحَقِّ﴾ رواه الدارقطني وصححه الحاكم، پێغەمبەر ﷺ سوێندی گەڕاندەوە بۆ سەر داواكار.

كەوابوو: (فَيَحْلِفُ) داواكارەكە ئەو سوێندە گەڕاندراوەیە ئەخوا (فَيَسْتَحِقُّ) جا بەم سوێندە شتە داواكراوەكە ئەبێتە هی خۆی.

﴿ئاگاداری﴾ یەكەم: ئەو سوێندە گەڕاندراوەیە –كە داواكارەكە ئەیخوا– وەكو دانپێداهێنانی داوالێكراوەكەیە، كەوابوو: ئەگەر داواكارەكە سوێندەگەڕاندراوەكەی خوارد، مافەكەی ئەدرێتێو ئەگەر لەمەودوا دلوالێكراوەكە شاهیدیش بێنێ بێسودەو لێی وەرناگیرێ، هەروەها ئەگەر دلواكاریش سوێندەگەڕاندراوەكە نەخوا، مافی ئەسووتێو نابێ جارێكیتر داوای ئەو مافە بكا، مەگەر شاهیدی دەست بكەوێ، لەو كاتە بۆی دروستە بەم شاهیدە داوایەكیتر تۆمار بكا.

دووەم: هەر كەسێك مافی ماڵی لە سەر كەسێكیتر بوو: وەك قەرزو كرێیكاركردنو ماڵیزەوتكراو و ئەو جۆرە شتانە، جا بۆی نەئەگونجا مافەكەی خۆی بە هۆی دادگا وەریگرێتەوە، ئەوە بۆی دروستە: بە نهێنی، یان بە هەر شێوەیەكیتر –كە تووشی ئاژاوە نەبێ– بە ئەندازەی مافەكەیخۆی وەریگرێتەوە، جا ئەگەر لە ئەندازەی مافیخۆی زیاتری هاتە دەست، ئەبی بە هەر فێڵێك بێ، زێدەیەكە بگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەكەی ﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: إِنَّ إِمْرَأَةَ أَبِي سُفْيَانَ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ لاَ يُعْطِينِي مَا يَكْفِينِي وَوَلَدِي إِلاَّ مَا أَخَذْتُ مِنْ مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ﴾ رواه الشيخان، ژنی (ئەبوسوفیان) گوتیە پێغەمبەر ﷺ: (ئەبوسوفیان) بە تەواوی ئەركی بەخێوكردنی خۆمو منداڵەكەم ناداتێ مەگەر بێئاگاداری وی شتێك لە ماڵەكەی ببەم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە ئەندازەی مافی خۆتو منداڵەكەت لە ماڵی (ئەبوسوفیان) ببە.

وَإِذا تَداعَيا شَيْئاً فَي يَدِ أَحَدِهِما فَالْقَوْلُ قَوْلُ صاحِبِ الْيَدِ بِيَمِينِهِ، وَإِنْ كانَ فِي يَدَيْهِما تَحالَفَا وَجُعِلَ بَيْنَهُما،

سێیەم: ئەو شتەی کێشەی لە سەرە: ئەگەر بووە هی داواکارەکە، ئەبی داوالێکراوەکە ئەرکی هێنانی بدا، ئەگەر نا: ئەبی داواکارەکە ئەرکی هێنانو بردنەوەی بدا.

﴿ باسی لەکارکەوتنی شاهید ﴾

(وَإِذا تَداعَيا شَيْئاً) هەر کاتێك دوو کەس داوای شتێکیان کرد (فَي يَدِأَحَدِهِما) ئەو شتەش تەنها لە دەستی یەکێکیاندا بوو، بەڵام هیچیان شاهیدیان نەبو (فَالْقَوْلُ) ئەو قسەیەی بە ڕاست دائەندرێ (قَوْلُ صاحِبِ الْيَدِ) قسەی خاوەن دەستەکەیە (بِيَمِينِهِ) بەو مەرجەی سوێند بخوا: کە هی خۆیەتی، چونکە خاوەن دەستی نیشانەیەکی بەهێزە بۆ ڕاستی.

جا ئەگەر تەنها یەکێکیان شاهیدی هەبوو، ئەوە ئەدرێتە خاوەن شاهیدەکە، بەڵام ئەگەر هەردووکیان وەکو یەکتر شاهیدیان هەبوو، ئەوە شاهیدی خاوەن دەست وەرئەگیرێ، هەرچەند تەنها یەك شاهیدیش بێ، بۆ ئەوەی سوێندی لەگەڵ بخوا، شاهیدەکانی ئەویتر لە کار ئەکەون ﴿عَنْ جابِرٍ ﷺ: إِخْتَصَمَ رَجُلاَنِ فِي ناقَةٍ وَأَقامَا بَيِّنَةً فَقَضَى بِها النَّبِيُّ ﷺ لِلَّذِي هِيَ فِي يَدِهِ﴾ رواه‌البيهقي والشافعي، دوو کەس لە سەر ووشترێك بووە کێشەیان، هەردووکیش شاهیدیان هەبوو، جا پێغەمبەر ﷺ بڕیاری دا: ووشترەکە هی ئەو کەسەیە: کە ووشترەکەی لە ژێر دەستیدایە.

(وَإِنْ كانَ فِي يَدَيْهِما) وە ئەگەر شتەکە لە ژێر دەستی هەردووکیاندا بوو، یان لە دەستی هیچیاندا نەبو و هەردووکیان ئەیانگوت: هی منە. هیچ شاهیدیش نەبو (تَحالَفا) ئەبی هەردووکیان سوێند بخۆن: کە هی خۆیەتی (وَجُعِلَ بَيْنَهُما) ئینجا شتەکە ئەدرێتە هەردووکیان بە نیوەیی ﴿عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ: أَنَّ رَجُلَيْنِ إِخْتَصَما فِي دابَّةٍ وَلَيْسَ لِواحِدٍ مِنْهُما بَيِّنَةٌ، فَقَضَى بِها النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَهُما نِصْفَيْنِ﴾ رواه‌النسائي، دوو پیاو لە سەر وولاغێك بووە کێشەیان و هیچ شاهیدیان نەبو، جا پێغەمبەر ﷺ بڕیاری دا: هەر یەکە نیوەیان هەبێ. هەروەها ئەگەر هەردووکیان وەك یەك شاهیدیان هەبێ، هەر بۆیان ئەبێتە نیوە.

جا بزانە: ئەگەر دوو کەس داوای شتێکیان کرد، کە لە دەست کەسێکیتردا بوو، هەردوو داواکارەکەش شاهیدیان هەبوو، ئەوە شاهیدی هەردووکیان لە کار ئەکەون، کەوابوو: بۆ هەر یەکێك لەو دووانە سوێندێك ئەخوا: کە هیچ مافی نیە، بەڵام ئەگەر بۆ یەکێکیان دانی پیدا بێنێ، ئەبێتە هی ئەو.

﴿ئاگاداری﴾: خاوەن دەستی لەو کاتەدا بە نیشانەی ڕاستی دائەندرێ: کە نەزاندرێ ئەو کەسە بە ڕێگایەکی‌ناشەرعی دەستی کەوتۆتە سەر ئەو شتە، ئەگینا: هەر خاوەنی پێشوو بە خاوەن دەست دائەندرێ.

وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ نَفْسِهِ حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ، وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ غَيْرِهِ: فَإِنْ كانَ إِثْباتاً حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ، وَإِنْ كانَ نَفْياً حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ.

هەروەها بزانە:—لە شاهیدیدا—دوو پیاو، یان پیاوێك‌و دوو ئافرەت لەپێشترن لە پیاوێك‌و سوێندخواردن، بەڵام لە خاوەن دەستیدا بە پێچەوانەیە، واتە: پیاوێك‌و سوێندخواردنیخاوەن دەست، لەپێشترە لە دوو پیاو.

هەروەها ئەو شاهیدەی زیاتر زانستی لە لایە، ئەو لەویتر لەپێشترە، وەك بڵێ: من ئاگام لێبو ئەمڕۆ ئەم مەڕەی لە تۆ كڕی بە سەد دینار.

﴿ باسی سوێندخواردن ﴾

(وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ نَفْسِهِ) هەركەسێك لە سەر كردەوەی خۆی سوێند بخوا (حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ) ئەبی بە شێوەی بێگومانی سوێند بخوا، جا هەبوون بێ، وەك بڵێ: (والله من ئەم كارەم كردوە). یان نەبوون بێ، وەك بڵێ: (والله من ئەم كارەم نەكردوە).

﴿ئاگاداری﴾: كردەوەی ئاژەڵەكانیخۆی وەك هی خۆی وایە، كەوابوو: ئەبی بڵێ: (والله ئاژەڵەكەم ئەو كارەی نەكردوە).

(وَمَنْ حَلَفَ عَلَى فِعْلِ غَيْرِهِ) هەر كەسێك سوێند لە سەر كرداری كەسێكیتر بخوا (فَإِنْ كانَ إِثْباتاً) ئەگەر ئەو كردارە هەبوون بوو (حَلَفَ عَلَى الْبَتِّ وَالْقَطْعِ) سوێند لە سەر بێگومانی ئەخوا، واتە: ئەڵێ: (والله فلان ئەو كارەی كرد).

(وَإِنْ كانَ نَفْياً) بەڵام ئەگەر كارەكە نەبوون بوو (حَلَفَ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ) سوێند لە سەر نەزانین ئەخوا، واتە: ئەڵێ: (والله نەمزانیوە فلان ئەو كارەی كردبێ).

﴿پاشكۆ﴾: لە دادگادا سوێندی بە پێچ‌و پەناو سوێندی بە درۆ، لە گوناهدا یەكسانن ﴿عَنْ أَبِي أُمامةﷺ: عَنِ النَّبِيِّﷺ: مَنِ اقْتَطَعَ حَقَّ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَإِنْ كانَ قَضِيباً مِنْ أَراكٍ﴾ رواەمسلم، پێغەمبەرﷺفەرمووی: هەر كەسێك بە هۆی سوێندیخۆی مافی موسوڵمانێك بپچڕێنێ، خوای گەورە ئەیباتە دۆزەخ‌و بەهەشتی لێقەدەغە ئەكا، هەرچەند مافەكەش شوركە دارسیواكێك بێ.

هەروەها بزانە: بڕیاری (قازی) تەنها كێشەی دونیای پێ ئەبڕێتەوە، بەڵام بۆ قیامەت حەرامی پێ حەڵاڵ نابێ‌و حەڵاڵی پێ حەرام نابێ ﴿عَنْ أُمِّ سَلَمَةَرضی‌الله عنها: قالَ النَّبِيُّﷺ: إِنَّما أَنا بَشَرٌ وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ مِنْ بَعْضٍ بِحُجَّتِهِ فَأَقْضِي لَهُ عَلَى نَحْوِ ما أَسْمَعُ، فَمَنْ قَطَعْتُ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْئاً فَلا يَأْخُذْهُ فَإِنَّما أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەرﷺفەرمووی: منیش وەك ئێوە ئادەمیزادم، وە ئێوە كێشەی خۆتان دێننە لای من، جا پیاوی وا هەیە بەڵگەو زوبانی بەهێزترە، منیش

(فَصْلٌ) وَلاَ تُقْبَلُ الشَّهادَةُ إلاَّ مِمَّنْ اجْتَمَعَتْ فِيهِ خَمْسُ خِصالٍ: اَلإِسلامُ، والْبُلُــوغُ، والْعَقْلُ، والْحُرِّيَّةُ، وَالْعَدالَةُ.

چیم بێته بەر گوێ، وەها بڕیار ئەدەم، جا هەر یەکێك بڕیارم بۆدا مافی ئەویتر هی ئەوەو لە ڕاستیشدا هی ئەو نەبو، باوەڕینەکرێ، چونکە بەم بڕیارەم پارچە ئاگرێکی دۆزەخی بۆ بڕیار ئەدەم. واتە: بەم بڕیارە لێی حەڵاڵ نابێ.

هەروەها بزانە: ئەگەر دلواکارەکە، یان دلوا لێکراوەکە منداڵ بوو، یان شێت بوو، دروست نیە سوێند بدرێ، چونکە سوێندی شێتو منداڵ دانامەزرێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی شایەدیدان ﴾

واتە: ئاشکراکردنی ئەوهەواڵەی لە لایەتی، بۆ ئەوەی خاوەن ماف بگاتە مافی خۆی. خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ﴾ شایەدی بدەن لە بەر خاتری خوا. کەوابوو: شاردنەوەی شایەدی گوناهە، خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ﴾ شایەدی مەشارنەوە.

هەروەها شایەدیدانی بە درۆش گوناهـە ﴿عَنْ خُرَيْمٍ﵁: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قَــالَ عُــدِلَتْ شَهادَةُ الزُّورِ بالإِشْراكِ باللهِ، ثَلاَثَ مَــرَّاتٍ﴾ رواه الترمذي، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: شایەدی بە درۆ وەك هاوبەش دانان بۆ خودا وایە، سێ جار وایفەرموو.

(وَلاَ تُقْبَلُ الشَّهادَةُ) شایەدی لە هیچ کەسێك وەرناگیرێ، واتـە: کاری پێناکرێ (إلاَّ مِمَّنْ) تەنها لەو کەسە نەبێ (اجْتَمَعَتْ فِيهِ) کەتێیدا کۆ ببێتەوە (خَمْسُ خِصالٍ) پێنج مەرج: یەکەم: (اَلإِسلامُ) موسوڵمان بێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَشْــهِدُوا ذَوَيْ عَــدْلٍ مِنْكُمْ﴾ دوو کەسی دادپەروەر لە خۆتان-واتە: لە موسوڵمانان-بکەنە شاهید.

کەوابوو: شاهیدی کافر وەرناگیرێ، بەڵام ئیمامی(حنفی) ئەفەرموێ: شاهیدی کافر لە دژی کافر وەرئەگیرێ.

دووەم: (وَالْبُلُوغُ) بلۆغی بوبێ، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَــهِيدَيْنِ مِــنْ رِجَالِكُمْ﴾ دوو پیاو بۆ شاهیدی بگرن. بەڵام ئیمام(مالك) فەرموویەتی: شاهیدیدانی منداڵان لە دژی یەکتری لەو جەنگو شکەستانەی لە نێوانیاندا ڕوو ئەدا، پێش لێکجیابوونەوەیان وەرئەگیرێ.

سێیەم: (وَالْعَقْلُ) عەقڵی هەبێ. چوارەم: (وَالْحُرِّيَّةُ) ئازادبێ. پێنجەم: (وَالْعَدالَةُ) دادپەروەر بێ. چونکە خوایگەورە فەرموویەتی: ﴿ذَوَيْ عَدْلٍ مِــنْكُمْ﴾ کەوابوو: شاهیدی لە فاسق وەرناگیرێ، بەڵام چەند زانایەك ئەو فەرموودەیان هەڵبژاردوە: ئەگەر دادپەروەری نەماو فاسقی بڵاو بۆوە-لە بەر ناچاری- شاهیدی لە فاسقی کەم گوناهتر وەرئەگیرێ.

وَلِلْعَدالَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ: أَنْ يَكُونَ مُجْتَنِباً لِلْكَبائِرِ، غَيْرَ مُصِرٍّ عَلَى الْقَلِيلِ مِنَ الصَّغائِرِ، سَلِيمَ السَّرِيرَةِ، مَأْمُونَ الْغَضَبِ، مُحافِظاً عَلَى مُرُوءَةِ مِثْلِهِ.
(فَصْلٌ) وَالْحُقُوقُ ضَرْبانِ: حَقُّ اللهِ تَعالى، وَحَقُّ الآدَمِيِّ، فَأَمّا حُقُوقُ الآدَمِيِّينَ فَثَلاثَةُ أَضْرُبٍ: ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فِيهِ إلاَّ شاهِدانِ ذَكَرانِ وَهُوَ ما لاَيُقْصَدُ مِنْهُ الْمالُ وَما يَطَّلِعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ،

(وَلِلْعَدالَةِ خَمْسَةُ شَرائِطَ) داد پەروەری پێنج مەرجی هەنە: (أَنْ يَكُونَ مُجْتَنِباً لِلْكَبائِرِ) یەکەم: خۆی لە گشت گوناهە گەورەکان بپارێزێ. (غَيْرَ مُصِرٍّ عَلَى الْقَلِيلِ مِنَ الصَّغائِرِ) دووەم: نابێ سوور بێ لە سەر کەمێك لە گوناهە بچووکەکان.
(**پێناسە**): هەر تاوانێك ببێتە نیشانەی کەم بایەخی بە ئایین: جا لە دونیادا سزای بۆ داندرابێ، یان هەڕەشەیقیامەتی لە سەر هاتبێ، یان لەعنەت، یان غەزەبیخوا، ئەوانە گشتی بە گوناهی گەورە دائەندرێن، (ابن عبّاس) ئەفەرموێ: ژمارەیان لە حەفتا گوناه نزیکترە.
کەوابوو: هەر کەسێك گوناهێکی گەورەی هەبێ، شاهیدیی لێوەرناگیرێ، تا تۆبە ئەکاو ساڵێك بە سەر تۆبەکردنیدا ئەڕوا، هەروەها ئەگەر گوناهی بچووکی هەبونو خواپەرستیەکەی بە سەر گوناهەکاندا زاڵ نەبو، دیسان هەر بە شاهید ناچێ.
(سَلِيمَ السَّرِيرَةِ) سێیەم: بیروباوەڕی بێگەرد بێو ئایینی ئیسلام بە بەرنامەی ژیان دابنێو جنێو بە سەحابەی پێغەمبەرﷺ نەدلو بانگەوازی نەکا بۆ کۆمەڵێکی دژ بە ئیسلام.
(مَأْمُونَ الْغَضَبِ) چوارەم: لێی دڵنیا بین کە لە کاتی توڕەییدا درۆ ناکاو شایەدی بە درۆ نادا. (مُحافِظاً عَلَى مُرُوءَةِ مِثْلِهِ) پێنجەم: پیاوەتیو ڕەووشتی هاوێنەکانی خۆی بپارێزێ، واتە: لە بەر چاوی خەڵك ژنی خۆی ماچ نەکاو، بەردەوام گاڵتەو قسەی پڕو پووچ نەکاو، گۆرانی نەڵێو هەڵپەڕکێ نەکا.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی ژمارەی پێویست لە شاهیدیدان ﴾

(وَالْحُقُوقُ) ئەو مافانەی شاهیدییان پێ ئەدرێ (ضَرْبانِ) دوو جۆرن (حَقُّ اللهِ تَعالى) یەکەمیان: مافی خوایە. (وَحَقُّ الآدَمِيِّ) دووەمیان: مافی ئادەمیزادە:
(فَأَمّا حُقُوقُ الآدَمِيِّينَ) جا مافی ئادەمیزادان (فَثَلاثَةُ أَضْرُبٍ) سێ جۆرن: (ضَرْبٌ) جۆرییەکەم: (لاَ يُقْبَلُ فِيهِ) هیچ جۆرە شاهیدیەکی بۆ وەرناگیرێ (إلاَّ شاهِدانِ ذَكَرانِ) تەنها شاهیدیی دوو پیاو نەبێ، واتە: لەو جۆرە مافەدا شاهیدیی ئافرەتو سوێندخواردن وەرناگیرێ (وَهُوَ مالاَ يُقْصَدُ مِنْهُ الْمالُ) ئەمەشیان ئەو جۆرە مافەیە: کە هیچ ماڵی دونیای تێدا مەبەست نەبێ: وەکو کوشتنی بە قەسدیو بوختانکردنو ئەو جۆرە شتانە (وَما يَطَّلِعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ) هەروەها ئەو جۆرە مافانەی کە پیاو پێ ئاگادارن: وەکو ئیسلامبوونو مارەبڕینو تەڵاقدانو مردنو وەکیلایەتیو سەروەسێتیو کەفالەتو هاوبەشیو ئەو جۆرە شتانە ﴿قالَ الزُّهْرِيُّ: مَضَتِ السُّنَّةُ مِنْ رَسُولِ اللهِﷺ أَنَّهُ لاَ تَجُوزُ

وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه شاهدان أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتان أَوْ شاهدٌ وَيَمينُ الْمُدَّعي وَهُوَ ماكانَ الْقَصْدُ منهُ الْمالَ، وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه رَجُلٌ وَامْرَأَتان أَوْ أَرْبَعُ نسْوَة وَهُوَ ما لاَ يَطَّلعُ عَلَيْه الرِّجالُ. وَأَمَّا حُقُوقُ اللهِ تَعالى: فَلاَ تُقْبَلُ فيها النِّساءُ، وَهِيَ ثَلاَثَةُ أَضْرُب: ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فيه أَقَلُّ منْ أَرْبَعَة وَهُوَ الزِّنا، وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فيه إثْنان وَهُوَ مَا سوَى الزِّنا منَ الْحُدُود،

شَهادَةَ النِّساء في الْحُدُود وَلاَ في النِّكاحِ وَلاَ في الطَّلاَق﴾ رواه الإمام مالك، له پێغەمبەرەوە ﷺ تا ئێستا وا هاتوە: کە شاهیدی ئافرەتان بۆ سزای تاوانەکانو مارەبڕینو تەلاقدان وەرناگیرێ.

(وَضَرْبٌ) جۆری دووەم: (يُقْبَلُ فيه شاهدان) شاهیدی دوو پیاوی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ رَجُلٌ وَامْرَأَتانِ) یان شاهیدی پیاوێکو دوو ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ شاهدٌ وَيَمينُ الْمُدَّعي) یان شاهیدی پیاوێکو سوێندی داواکاری تێدا وەرئەگیرێ (وَهُوَ ما كانَ الْقَصْدُ منْهُ الْمالَ) ئەوەش ئەو جۆرە مافەیە کە مەبەست لەویدا ماڵ بێ: وەکو کوشتنی بە هەڵەو قەرزو کڕینو فرۆشتنو بەکرێدانو وەقفو پێکهاتنو وەسێتو زەوتکردنو گەردەن ئازادکردنو ئەو جۆرە شتانە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ دوو پیاو لە خۆتان بکەنە شاهید، جا ئەگەر دوو پیاو نەبون، پاوێکو دوو ئافرەت بکەنە شاهید.

(وَضَرْبٌ) جۆری سێیەم: (يُقْبَلُ فيه رَجُلٌ وَامْرَأَتانِ) شاهیدی پیاوێکو دوو ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ (أَوْ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ) یان شاهیدی چوار ئافرەتی تێدا وەرئەگیرێ، واتە: سوێندخواردن لەو مافەدا کاری پێناکرێ (وَهُوَ مالاَ يَطَّلِعُ عَلَيْهِ الرِّجالُ) ئەوەش ئەو جۆرە مافەیە کە بە زۆری پیاو لێی ئاگادار نین: وەکو حەیزو کچێنیو منداڵبوونو شیردانی منداڵو ئاوسبوونو ئەو جۆرە شتانە ﴿قالَ الزُّهْرِيُّ: مَضَتِ السُّنَّةُ: بِأَنَّهُ تَجُوزُ شَهادَةُ النِّساءِ فِيما لاَيَطَّلِعُ عَلَيْهِ غَيْرُهُنَّ مِنْ وِلاَدَةِ النِّساءِ وَعُيُوبِهِنَّ﴾ رواه ابن ابی‌شیبة، له پێغەمبەرەوە ﷺ وا هاتوە: کە شاهیدی ئافرەتان لەو جۆرە شتانەدا دروستە، کە بە زۆری هەر ئەوان پێ ئاگادارن: وەکو منداڵبوونو کەمو کوڕییەکانی ژێر بەرگ.

(وَأَمّا حُقُوقُ اللهِ تَعالى) هەرچی مافی خوای گەورەبێ (فَلاَ تُقْبَلُ فيهاالنِّساءِ) شاهیدی ئافرەتانو سوێندخواردنی تێدا وەرناگیرێ (وَهِيَ ثَلاَثَةُ أَضْرُبٍ) مافی خوای گەورە سێ جۆرن: (ضَرْبٌ لاَ يُقْبَلُ فيهِ أَقَلُّ مِنْ أَرْبَعَةٍ) جۆری یەکەم: لە چوار پیاو کەمتر بە شاهید وەرناگیرێ (وَهُوَ الزِّنا) ئەو جۆرە مافە زیناکردنە، واتە: ئەبێ هەر چواریان بڵێن: (أشهد بالله بە چاوی خۆمان دیتمان هینەکەی خۆی بردبوە ناو هینەکەی).

(وَضَرْبٌ) جۆری دووەم: (يُقْبَلُ فِيهِ إِثْنانِ) شاهیدی دوو پیاوی تێدا وەرئەگیرێ (وَهُوَ ما سِوَى الزِّنا) ئەو جۆرەش ئەو مافانەیە کە زینا نینە (مِنَ الْحُدُودِ) لە سزای

وَضَرْبٌ يُقْبَلُ فِيهِ واحدٌ وَهُوَ هلالُ رَمَضانَ. وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُ الأَعْمَى إلاَّ فِي خَمْسَةِ مَواضِعَ: اَلْمَوْتَ، وَالنَّسَبِ، وَالْمِلْكِ الْمُطْلَقِ، وَالتَّرْجَمَةِ، وَما شَهِدَ بِهِ قَبْلَ الْعَمَى، وَعَلَى الْمَضْبُوطِ. وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُ جارٍّ لِنَفْسِهِ نَفْعاً وَلاَ دافِعٍ عَنْها ضَرَراً.

تاوانـەكانی‌تر: وەكـو مەی‌خواردنـەوەو كـافربوونو ڕێگری‌و دزی‌و ئـەو جـۆرە شـتانە. (وَضَرْبٌ) جۆری‌سێیەم: (يُقْبَلُ فِيهِ واحِدٌ) یەك پیاو بە تەنها بە شاهید وەرئەگیرێ (وَهُوَ هِلاَلُ رَمَضانَ) ئەو جۆرە مافەش دیتنی مانگی یەكشەوەی ڕەمەزانە.

ئینجا بزانە: شاهیدی‌ی یەك پیاو بۆ ئاشـكرابوونی‌مانگ تـەنها دەربـارەی بـەڕۆژووبوون وەرئەگیرێ، نەك دەربارەی شتێكی‌تر، جا لە بەر ئەوە زۆر لە زانایـان ئـەم فـەرموودەیان بەهێز كردوە: كە شاهیدی‌ی یەك پیاو بۆ مانگی (رَجَب)و (شَعْبان)و (شَوَّال)و (ذِي‌الْحِجَّة) وەرئەگیرێ: دەربارەی ڕۆژوو و ئیحرامو عالفەو وەستانی‌عەرەفە.

(وَلاَ تُقْبَلُ شَهادَةُالأَعْمَى) شاهیدی‌ی مرۆڤی‌كوێر وەرناگیرێ (إلاَّ فِي خَمْسَةِ مَواضِعَ) تـەنها لە پێنج شوێندا نەبێ (اَلْمَوْتِ) یەكەم: شاهیدی‌دان بە مردنی كەسێك. (وَالنَّسَبِ) دووەم: شاهیدی‌دان بـە نـەژادی كەسـێك، واتـە: بڵـێ: فـلان كـوڕی فلانكەسـە. (وَالْمِلْكِ الْمُطْلَقِ) سـێیەم: شاهیدی‌دان بە مڵكایەتی بە بێ‌ئەوەی چۆنیەتی بڵـێ، چـونكە ئـەو سێیانە بـە دەنگـو باسی بڵاوبووەوە ئەزاندرێنو پەیوەندییان بە دیتنەوە نیە.

(وَالتَّرْجَمَةِ) هەروەها لە گۆڕینی زمانێك بۆ زمـانێكی‌تر بـاوەڕ بـە كـوێر ئـەكرێ، چـونكە پەیوەندی‌ی بـە چـاوەوە نیـە. (وَمـا شَـهِدَ بِـهِ قَبْـلَ الْعَمَـى) چـوارەم: ئـەو شـتەی پـێش كوێربوون دیتوویـەتی دروسـتە بـە كوێربـوویی شـاهیدی دەربـارە بـدا. (وَعَلَى‌الْمَضْبُوطِ) پێنجەم: شاهیدی‌دان لە سەر ئەو كەسەی بە دەستی خۆی گرتویەتی، واتە: بڵـێ: ئەمـە ئەو قسەیەی كرد.

(وَلاَتُقْبَـلُ) وەرنـاگیرێ (شَـهادَةُ جـارٍّ لِنَفْسِـهِ نَفْعـاً) شـاهیدی‌ی كەسـێك، كـە بـە هـۆی شـاهیدیەكەی سـود بـەخۆی بگەیـەنێ (وَلاَ دافِـعٍ عَنْهـا ضَـرَراً) هـەروەها شـاهیدی‌ی ئـەو كەسەش وەرناگیرێ كە بە شاهیدیەكەی‌خۆی زیانێك لـە سـەر خـۆی لابدا، پێغەمبەرﷺ فەرموویـەتی: ﴿لاَتَجُوزُ شَهادَةُ ذِي‌الظِّنَّةِ وَلاَ ذِي‌الْحِنَّةِ﴾ رواه‌الحـاكم علـى شرط مسلم، شـاهیدی‌ی گومـان لێكـراو و دوژمـن وەرنـاگیرێ. هـەروەها شـاهیدی‌ی ئـەو كەسـەش وەرناگیرێ كە زۆر بە هەڵەدا ئەچێو شتی لە بیر چۆتەوە.

﴿ باسی زمانشاهیدی ﴾

واتـە: شـاهیدی‌دان لـەجیاتی كەسێكی‌تر. بزانە: زمانشـاهیدی بـەو مەرجانـە دروسـتە: یەكـەم: زمانشـاهیدەكە شـاهیدیەكە وەربگـرێ بـەم شـێوەیە: شـاهیدەكە پـێی بڵـێ: (تـۆ شـاهید بـە: كـە مـن شـاهیدم بـۆ فلانـە شـتە). یـان بڵـێ: (شـاهیدی لـە سـەر

وَيَصِحُ الْعِتْقُ مِنْ كُلِّ مالِكٍ جائِزِالتَّصَرُّفِ فِي مِلْكِه، وَيَقَعُ بِصَرِيحِ الْعِتْقِ، وَالْكِنايَةِ مَعَ النِّيَّةِ،

شاهیدیەکەی من بدە). یان گوێی لێبێ: کە شاهیدەکە لە لای دادوەر شاهیدی ئەدا، یان گوێی لێبێ هۆیەکە بڵێ، وەك بڵێ: (من شاهیدم ئەو شتە هی فلانە لە فلانی کڕیوە).

دووەم: زمانشاهیدەکە ناوی شاهیدەکەو چۆنیەتی وەرگرتنیشاهیدیەکە بڵێ.

سێیەم: ژمارەی زمانشاهیدەکان بە لایکەمی دوو پیاو بن، جا ئەگەر دوو پیاو ببنە زمانشاهیدی دوو پیاویتر، یان هی پیاوێكو دوو ئافرەت، ئەوە دروستە.

چوارەم: نابێ زمانشاهیدی لە سزای ئەو تاوانانە بێ: کە مافی خوای گەورەنە، بەلام لەوانەی مافی ئادەمیزادن دروستە.

پێنجەم: ئامادەکردنیشاهیدەکە نەگونجێ: لە بەر مردنی، یان لە بەر نەخۆشی، یان لە بەر دووری، بەلام ئەگەر لە بەر هۆیەکیتر شاهیدیەکە وەرنەگیرا، زمانشاهیدیش وەرناگیرێ.

* * *

﴿ كِتابُ الْعِتْقِ: ئەم پەڕتووکە باسی ئازادکردنی کۆیلە ئەکا ﴾

(**پێناسە**): کۆیلە بەو ئادەمیزادە ئەگوترێ: کە لە ژێر ملکایەتی ئادەمیزادێکیتردایە، واتە: بەخۆی هیچ دەسەلاتی بەسەرخۆیدا نیە. جا ئەوەش بێنەوە یادی خۆت: کە ئەو ئافرەتو مندالانەی لە جەنگیکافرەکان بە دیل ئەگیرێن، ئەبنە کۆیلەو، ئافرەتەکان پێیان ئەگوترێ: (جارية)، شەرعی ئیسلام حەرامی کردوە بکوژرێن، جا موسولمان بن، یان نا، هەروەها بزانە: ئازادکردنی کۆیلە خێری زۆرە، بەلام ئەگەر کۆیلەکە موسولمان بێ، خێری زیاترە ﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: قالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَيُّمَاامْرِىءٍ مُسْلِمٍ أَعْتَقَ إِمْرَأً مُسْلِماً اسْتَنْقَذَاللهُ بِكُلِّ عُضْوٍمِنْهُ عُضْواًمِنْهُ مِنَ النَّارِ﴾ رواەالشیخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر موسولمانێك کۆیلەیەکی موسولمان ئازاد بکا، خوای گەورە بەهۆی هەر ئەندامێکیکۆیلەکە، ئەندامێکی وی ئازاد ئەکا لە ئاگری دۆزەخ.

(وَيَصِحُ الْعِتْقُ) ئازادکردنی کۆیلە دروستە (مِنْ كُلِّ مالِكٍ) لە هەر خاوەن ملکێکی (جائِزِ التَّصَرُّفِ) کە دروست بێ بە خۆی دەستکاری بکا (فِي مِلْكِهِ) لە ملكو مالی خۆی، واتە: هیچ کەس ناتوانێ کۆیلەی کەسێکیتر ئازاد بکا بە بێئیزن، هەروەها مندالو شێتو ئەو کەسەی حیجری لەسەر داندراوەو ئەو کەسەی بە ناهەق زۆری لێکراوە، ئەوانەش هیچیان کۆیلە ئازاد کردنیان دروست نیە (وَيَقَعُ) کۆیلە ئازاد ئەکرێ (بِصَرِيحِ الْعِتْقِ) کە بە گوتەیەکی ئاشکرا بڵێ: وا ئازادم کرد، یان وا ئازادم کردی (وَالْكِنايَةِ) هەروەها بەگوتەی نائاشکراش ئازاد ئەبێ (مَعَ النِّيَّةِ) کە نیازی ناو دڵی وابێ: ئازادی بکا، وەك بڵێ: من هیچیتر گەورەی تۆ نیم، یان بڵێ: وازم لە تۆ هێنا.

وَإِذَا أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدٍ عَتَقَ عَلَيْهِ جَمِيعُهُ، وَإِنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ وَهُوَ مُوسِرٌ سَرَى الْعِتْقُ إِلَى بَاقِيهِ وَكَانَ عَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ، وَمَنْ مَلَكَ وَاحِداً مِنْ وَالِدَيهِ أَوْ مَوْلُودِيهِ عَتَقَ عَلَيْهِ.

(وَإِذَا أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدٍ) هەر كاتێ یەكێك بەشێكی كۆیلەی خۆی ئازاد كرد، وەك بڵێ: وا دەستێكی تۆم ئازاد كرد، یان بڵێ: وا نیوەی تۆم ئازاد كرد (عَتَقَ عَلَيْهِ جَمِيعُهُ) كۆیلەكە هەموو لەشی ئازاد ئەبێ، نەك تەنها دەستو تەنها نیوەكە ﴿عَنْ سَمُرَةَ ﷺ: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ شِقْصاً فِي مَمْلُوكٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: هُوَ كُلُّهُ فَلَيْسَ لله شَرِيكٌ﴾ رواه احمد، پیاوێك بەشێكی لە كۆیلەیەكی خۆی ئازاد كرد، ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو كۆیلەیە گشتی ئازادە، خوای گەورە هاوبەشی نیە لەم كۆیلەدا.

(وَإِنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ) هەروەها ئەگەر بەشەكەی خۆی ئازاد بكا لەو كۆیلەیەی كە هاوبەشە لە نێوان ویو یەكێكیتر (وَهُوَ مُوسِرٌ) ئەو ئازادكەرەش دەیتوانی نرخی بەشەكەی هاوبەشەكەی بدا (سَرَى الْعِتْقُ إِلَى بَاقِيهِ) ئەو ئازادكردنەی وی ئەچێتە بەشەكەی هاوبەشەكەی، واتە: كۆیلەكە گشتی ئازاد ئەبێو (وَكَانَ عَلَيْهِ قِيمَةُ نَصِيبِ شَرِيكِهِ) ئەبی ئازادكەرەكە تۆڵەی بەشی هاوبەشەكەشی بدا بەگوێرەی نرخی ئەو ڕۆژە، بەڵام ئەگەر ئازادكەرەكە هەژار بوو، واتە: توانای نرخی بەشی هاوبەشەكەی نەبوو بیدا، ئەوە تەنها بەشەكەی خۆی ئازاد ئەبێو بەشەكەیتر هەر بە كۆیلەیی ئەمێنێتەوە، جا ئەو جۆرە كۆیلە پێی ئەگوترێ: (مُبَعَّض)، واتە: بەشكراو ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مَنْ أَعْتَقَ شِرْكاً لَهُ فِي عَبْدٍ فَكَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قُوِّمَ عَلَيْهِ قِيمَةَ عَدْلٍ فَأَعْطِيَ شُرَكَائُهُ حِصَصَهُمْ وَعَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَإِلاَّ: فَقَدْ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ﴾ رواه الشيخان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: هەر كەسێك بەشەكەی خۆی لە كۆیلەیەكی هاوبەش ئازاد بكاو بە ئەندازەی كۆیلەكەش ماڵی هەبێ، بە دادپەروەری كۆیلەكەی لەسەر ئەقرسێندرێو نرخی بەشەكانیتر ئەدرێتە هاوبەشەكانیو كۆیلەكە گشتی ئازاد ئەبێ، بەڵام ئەگەر هیچی نەبوو، ئەوە تەنها بەشەكەی خۆی ئازاد ئەبێ.

(وَمَنْ مَلَكَ وَاحِداً مِنْ وَالِدَيهِ) هەر كەسێك باوكو باپیرەو دایكو داپیرەی بكەوێتەناو ملكی خۆی، واتە: بیانكڕێ، یان بە شێوەی میراتگرتن دەستی بكەوێ (أَوْ مَوْلُودِيهِ) یان كوڕو كیژەكانی خۆی، یان نەوەیەكانی بكەوێتە ژێر ملكی خۆی، بەو شێوەی باسمان كرد (عَتَقَ عَلَيْهِ) یەكسەر ئازاد ئەبن، هەرچەند ئازادیشیان نەكا، كەواتە: ناگونجێ دایكو باوكو داپیرەو باپیرەو كیژو كوڕو نەوە ببن بە كۆیلەی خۆی، بەڵام خوشكو براو مامو خاڵو برازاو مامۆزا ئەبن بە كۆیلەی خۆی.

(فَصْلٌ) وَالْوَلاَءُ مِنْ حُقُوقِ الْعِتْقِ، وَحُكْمُهُ حُكْمُ التَّعْصِيبِ عِنْدَ عَدَمِهِ، وَيَنْتَقِلُ الْوَلاءُ عَنِ الْمُعْتِقِ إِلَى الذُّكُورِ مِنْ عَصَبَتِهِ، وَتَرْتِيبُ الْعَصَبَاتِ فِي الْوَلاءِ كَتَرْتِيبِهِمْ فِي الإِرْثِ، وَلا يَجُوزُ بَيْعُ الْوَلاءِ وَلا هِبَتُهُ.
(فَصْلٌ) وَمَنْ قَالَ لِعَبْدِهِ: إِذَا مُتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ، فَهُوَ مُدَبَّرٌ يَعْتِقُ بَعْدَ وَفَاتِهِ مِنْ ثُلُثِهِ، وَيَجُوزُ لَهُ أَنْ يَبِيعَهُ فِي حَالِ حَيَاتِهِ وَيَبْطُلُ تَدْبِيرُهُ،

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (وَلاء) خزمایەتیئازادکردن ﴾

واتە: ئەو خزمایەتی‌یەی بە هۆی ئازادکردنیکۆیلە پەیدا ئەبی. (وَالْوَلاَءُ) خزمایەتی ئازادکردن (مِنْ حُقُوقِ الْعِتْقِ) یەکێکە لە مافەکانی کۆیلە ئازادکردن، چونکە بە هۆی ئەو ئازادکردنە پەیدا ئەبی (وَحُكْمُهُ) بڕیاری ئەو خزمایەتی‌یە (حُكْمُ التَّعْصِيبِ) وەکو بڕیاری خزمایەتی لە پشتێ وایە (عِنْدَعَدَمِهِ) لەو کاتەی خزمی لە پشتێ نەمێنێ، واتە: بەم خزمایەتی‌یە میرات وەرئەگرێ، ژن مارە ئەبڕێ، خوێنی کوژراو وەئەگرێ، هەروەك باسمان کردن. (وَيَنْتَقِلُ الْوَلاَءُ) مافی ئەو خزمایەتی‌یە ئەگوازرێتەوە (عَنِ الْمُعْتِقِ) لە ئازادکەرەکەوە –جا پیاو بێ، یان ئافرەت بێ– لە دوای مردنی (إِلَى الذُّكُورِ مِنْ عَصَبَتِهِ) بۆ خزمە نێرینەکانی، واتە: لە دوای مردنی ئازادکەرەکە مافی ئەو خزمایەتی‌یە بەمیرات ئەبێتە هی خزمە نێرینەکانیخۆی.
(وَتَرْتِيبُ الْعَصَبَاتِ) ڕیزی ئەو خزمە نێرینانە (فِي الْوَلاءِ) لە خزمایەتی ئازادکردندا (كَتَرْتِيبِهِمْ فِي الإِرْثِ) وەك ڕیزی خزمەکانە لە وەرگرتنی میراتدا کە باسمان کرد (وَلا يَجُوزُ بَيْعُ الْوَلاءِ) دروست نیە فرۆشتنی خزمایەتی ئازادکردن (وَلا هِبَتُهُ) هەروەها بەخشینیشی دروست نیە ﴿عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: اَلْوَلاَءُ لُحْمَةٌ كَلُحْمَةِ النَّسَبِ لاَيُبَاعُ وَلاَيُوهَبُ﴾ رواه الشافعي وغيره، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: خزمایەتی ئازادکردن تێکەڵبوونێکە وەکو تێکەڵبوونی خزمایەتی لە پشتێ، نافرۆشرێو نابەخشرێ.

﴿ فَصْلٌ: لەباسی (مُدَبَّر) کۆیلەی چاوەڕوانکراو ﴾

(وَمَنْ قَالَ لِعَبْدِهِ) هەر کەسێك بە کۆیلەکەی خۆی بڵێ: (إِذَا مُتُّ فَأَنْتَ حُرٌّ) هەر کاتێك من مردم تۆ ئازادی (فَهُوَ) ئەو کۆیلەیە (مُدَبَّرٌ) پێی ئەگوترێ: (مُدَبَّرٌ)، واتە: چاوەڕوانکراو: ئایا ئازاد ئەبێ، یان نا؟ (يَعْتِقُ بَعْدَ وَفَاتِهِ) ئەو کۆیلە لەدوای مردنی گەورەکەی خۆی ئازاد ئەبێ، بەو مەرجەی هەر لە ژێر مڵکایەتی ویدا مابێ (مِنْ ثُلُثِ مالِهِ) وە ئازادبوونیشی لە سێیەکی ماڵی ئەژمێردرێ، کەواتە: ئەگەر جگە لەو کۆیلەیە هیچیتری نەبوو بدرێتە خاوەن قەرزەکان، ئەوە قەرزەکان بەم کۆیلەیە ئەدرێنەوە.
(وَيَجُوزُ لَهُ) دروستە بۆ گەورەکە (أَنْ يَبِيعَهُ) ئەو کۆیلە چاوەڕوانکراوە بفرۆشێ (فِي حَالِ حَيَاتِهِ) تا بە خۆی زیندووە (وَيَبْطُلُ تَدْبِيرُهُ) جا چاوەڕوانکردنەکەی تێك ئەچێ، بە هۆی

وَحُكْمُ الْمُدَبَّرِ فِي حَالِ حَيَاةِ السَّيِّدِ حُكْمُ الْعَبْدِ الْقِنِّ.
(فَصْلٌ) وَالْكِتَابَةُ مُسْتَحَبَّةٌ إِذَا سَأَلَهَا الْعَبْدُ، وَكَانَ مَأْمُوناً مُكْتَسِباً، وَلَا تَصِحُّ إِلَّا بِمَالٍ مَعْلُومٍ، وَيَكُونُ مُؤَجَّلاً إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ: أَقَلُّهُ نَجْمَانِ، وَهِيَ مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ لَازِمَةٌ، وَمِنْ جِهَةِ الْمُكَاتَبِ جَائِزَةٌ، فَلَهُ تَعْجِيزُ نَفْسِهِ وَفَسْخُهَا مَتَى شَاءَ،

مردنی وی ئازاد نابێ ﴿عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ غُلَامًا لَهُ عَنْ دُبُرٍ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ غَيْرُهُ فَبَاعَهُ النَّبِيُّ ﷺ﴾ رواه‌الشيخان، پیاوێك كۆیله‌یه‌كی‌خۆی ئازاد كرد به‌ چاوه‌ڕوانی‌مردن، هیچ ماڵی‌تریشی نه‌بوو، پێغه‌مبه‌رﷺ كۆیله‌كه‌ی وی فرۆشت. (وَحُكْمُ الْمُدَبَّرِ) هه‌موو ده‌ستكاری‌یه‌كی كۆیله‌ی چاوه‌ڕوانكراو (فِي حَالِ حَيَاةِ السَّيِّدِ) له‌و ماوه‌یه‌ی گه‌وره‌كه‌ی زیندووه (حُكْمُ الْعَبْدِ الْقِنِّ) وه‌كو ده‌ستكاری ئه‌و كۆیله‌یه كه باسی‌ئازادكردنی له‌گه‌ڵ نه‌كرابێ.

﴿ فَصْلٌ: له باسی (كِتَابَة) نووسراوپێدان ﴾

وه‌كو گه‌وره‌كه بڵێته كۆیله‌كه‌ی‌خۆی هه‌ر كاتێ ئه‌وه‌نده پاره‌یه‌ت بۆ هێنام به‌وه‌نده ماوه‌یه، تۆ ئازادی. جا ئه‌و جۆره كۆیله‌یه پێی ئه‌گوترێ: (مُكَاتَبٌ)، واته: نووسراو پێدراو. (وَالْكِتَابَةُ) نووسراوپێدانی‌كۆیله (مُسْتَحَبَّةٌ) خێره (إِذَا سَأَلَهَا الْعَبْدُ) هه‌ر كاتێك كۆیله‌كه بۆ خۆی داوا بكا (وَكَانَ مَأْمُوناً) به‌و مه‌رجه‌ی كۆیله‌كه ئه‌مین بێ‌و ماڵی به فیڕۆ نه‌دا (مُكْتَسِباً) توانای كاركردنیشی هه‌بێ، خوای گه‌وره فه‌رموویه‌تی: ﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا﴾ ئه‌و كۆیلانه‌ی داوای نووسراوپێدانتان لێئه‌كه‌ن، نووسراویان بده‌نێ ئه‌گه‌ر بزانن كاریان پێ ئه‌كرێ.

(وَلَا تَصِحُّ) نووسراوپێدان دروست نیه (إِلَّا بِمَالٍ مَعْلُومٍ) ته‌نها به ماڵێكی زاندراو نه‌بێ، واته: ئه‌بی خۆی‌و كۆیله‌كه بزانن: ماڵه‌كه چه‌نده‌و چۆنه‌و چی‌یه؟ (وَيَكُونُ مُؤَجَّلاً) وه ئه‌بی هێنانی ئه‌و ماڵه دوا بخرێ (إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ) بۆ ماوه‌یه‌كی زاندراو، واته: دروست نیه ده‌م‌وده‌ست داوای هێنانی ئه‌و ماڵه بكا (أَقَلُّهُ) كه‌مترین ماوه بۆ هێنانی ئه‌و ماڵه (نَجْمَانِ) دوو كاته، واته: دروست نیه له‌یه‌ك كاتدا گشتی لێوه‌ربگیرێ.

(وَهِيَ) ئه‌و نووسراوپێدانه (مِنْ جِهَةِ السَّيِّدِ) له ڕووی گه‌وره‌كه‌وه (لَازِمَةٌ) له ملی ئه‌چه‌سپێ، واته: دروست نیه په‌شیمان ببێته‌وه، جا هه‌ر كاتێك كۆیله‌كه ماڵه‌كه‌ی هێنا، ئازاد ئه‌بێ (وَمِنْ جِهَةِ الْمُكَاتَبِ) به‌لام له ڕووی كۆیله نووسراوپێدراوه‌كه‌وه (جَائِزَةٌ) نه‌چه‌سپاوه (فَلَهُ تَعْجِيزُ نَفْسِهِ) كه‌واته: كۆیله‌كه بۆی دروسته خۆی بێ‌ده‌سته‌لات بكا، واته: بڵێ: من توانام نیه ئه‌و ماڵه بده‌م‌و، نه‌یدا (وَفَسْخُهَا مَتَى شَاءَ) هه‌روه‌ها بۆیشی دروسته نووسراوپێدانه‌كه هه‌ڵبوه‌شێنێته‌وه هه‌ر كاتێ پێی خۆش بێ.

﴿ئاگاداری﴾: ئه‌گه‌ر كۆیله‌كه بۆ ماوه‌ی دیاركراو ماڵه‌كه‌ی پێ‌نه‌هات، گه‌وره‌كه‌ش ئه‌توانێ هه‌ڵیبوه‌شێنێته‌وه.

وَلِلْمَكاتَبِ اَلتَّصرُّفُ فِيما فِي يَدِهِ مِنَ الْمالِ، وَيَجِبُ عَلَى السَّيِّدِ أَنْ يَضَعَ مِنْ مالِ الْكِتابَةِ، ما يَسْتَعِينُ بِهِ عَلى أداءِ نُجُومِ الْكِتابَةِ، وَلا يَعْتِقُ إلاَّ بِأداءِ جَمِيعِ الْمالِ.
(فَصْلٌ) وَإِذا أصابَ السَّيِّدُ أَمَتَهُ فَوَضَعَتْ ما تَبَيَّنَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ آدَمِيٍّ حَرُمَ عَلَيْهِ بَيْعُها وَرَهْنُها وَهِبَتُها، وَجازَ لَهُ التَّصَرُّفُ فِيها بِالإِسْتِخْدامِ وَالْوَطْءِ.

(وَلِلْمَكاتَبِ) نووسراوپێدراوەکە بۆی هەیە (اَلتَّصرُّفُ فِيما فِي يَدِهِ مِنَ الْمالِ) بە هەموو شێوەیەك دەستکاری ئەو ماڵە بکا کە لەبەر دەستیدایەو بە خۆی وەدەستی هێناوە (وَيَجِبُ عَلَى السَّيِّدِ) واجبە: لەسەر گەورەی کۆیلەکە (أَنْ يَضَعَ عَنْهُ) کە نەختێك بارگرانی لابدا لەسەر کۆیلەکە (مِنْ مالِ الْكِتابَةِ) لەو ماڵەی کە دیارکراوە بیهێنێ (ما يَسْتَعِينُ بِهِ) ئەندازەیەکی وای لەسەر لابدا: کەببێتە پاڵپشت (عَلى أداءِ نُجُومِ الْكِتابَةِ) بۆ تەسلیمکردنی گشت بەشەکانیتری ماڵەکە، واتە: لەو ماڵەی لەسەری پێك هاتوون، واجبە: یان نەختێکی لێخۆش ببێ، یان بەخۆی نەختێك ماڵی بداتێ بۆ ئەوەی زوو ماڵەکە تەولو بکا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ لەو ماڵەی خوا داویەتیە ئێوە، نەختێك بدەنە کۆیلە نووسراوپێدراوەکان.
(وَلا يَعْتِقُ) ئەو کۆیلە نووسراوپێدراوە ئازاد نابێ (إلاَّ بِأداءِ جَمِيعِ الْمالِ) تا گشت ئەو ماڵەی لەسەری پێك هاتوون ئەیدا ﴿عَنْ عمرو بن شعَيب عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ﷺ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: اَلْمُكاتَبُ عَبْدٌ ما بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ مُكاتَبَتِهِ دِرْهَمٌ﴾ رواه ابودلود، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: نووسراوپێدراو هەر کۆیلەیە تا دیرهەمێکی لەسەر مابێ.
﴿ئاگاداری﴾: ئەگەر گەورەکە لەو ماوەیەدا مرد، کۆیلەکە ماڵەکە ئەداتە میراتگرەکانی گەورەکەو، ئازاد ئەبێ.

﴿ فَصْلٌ: لە باسی (أُمُّ الْوَلَد) دایکیمنداڵ ﴾

واتە: ئەو کۆیلە مێیەی پێی ئەگوترێ: دایکی منداڵ. (وَإِذا أصابَ السَّيِّدُ أَمَتَهُ) هەر کاتێ گەورە جیماعی لەگەڵ (جارية)کەی خۆی کردو ئاوس بوو (فَوَضَعَتْ ما) جا ئەو (جارية) ئاوسە پارچە گۆشتێکی وای دانا (تَبَيَّنَ فِيهِ) کە تێیدا دیاربوو (شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ آدَمِيٍّ) وێنەی ئادەمیزادێك، واتە: ئەگەر (جارية)کە منداڵێکی تەواوی ببێ، یان پارچە گۆشتێکی وای لێبێتە دەرەوە: کە وێنەی ئادەمیزادی لێدروست کرابێ، ئەوە ئەبێتە (أُمُّ الْوَلَد)، واتە: دایکیمنداڵ، کەوابوو: (حَرُمَ عَلَيْهِ بَيْعُها) حەرامە گەورەکە ئەو (جارية)یە بفرۆشێ (وَرَهْنُها) وە حەرامە بەبارمتەی دابنێ (وَهِبَتُها) وە حەرامە بیبەخشێ (وَجازَ لَهُ التَّصَرُّفُ فِيها) وە گەورەکە بۆی دروستە: دەستکاری ئەو دایکەیمنداڵە بکا (بِالإِسْتِخْدامِ) بەو شێوەیەی خزمەتی خۆی پێ بکاو (وَالْوَطْءِ) جیماعیشی لەگەڵ بکا.

وَإذا مـــاتَ السَّـــيِّدُ عَتَقَـــتْ مِـــنْ رَأسِ مالِـــه قَبْـــلَ الـــدُّيُون وَالْوَصـــايا، وَوَلَدُها مِنْ غَيْرِه بِمَنْزِلَتِهـــا، وَمَـــنْ أصـــابَ أَمَـــةَ غَيْـــرِه بِنِكـــاحٍ فَالْوَلَـــدُ مِنْهـــا مَمْلُوكٌ لِسَيِّدِها، وَإنْ أصابَها بِشُبْهَةٍ فَوَلَدُهُ مِنها حُرٌّ نَسِيبٌ وَعَلَيْـــه قِيمَتُـــهُ لِلسَّـــيِّد، وَإنْ مَلَكَ الأَمَةَ الْمُطَلَّقَةَ بَعْدَ ذَلِكَ لَمْ يَصِرْ أمَّ وَلَد لَهُ بِالْوَطْءِ فِي النِّكاحِ،

(وَإذا ماتَ السَّيِّدُ) جا هەر کاتێ گەورەکەی مرد (عَتَقَتْ) ئەو دایکەیمنداڵە یەکسەر ئازاد ئـەبێ (مِنْ رَأسِ مالِه) لە سەرمایەی ماڵەکـەوە (قَبْـلَ الـدُّيُونِ) پـێش ئـەوەی قـەرزەکانی مردووەکـە بدرێنەوە (وَالْوَصايا) پێش ئـەوەی وەسێتەکانی جێبـەجێ بکـرێن، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: ﴿أيُّما إمْرَأةٍ وَلَدَتْ مِنْ سَيِّدِها فَهِيَ مُعْتَقَةٌ عَنْ دُبُرٍ مِنْهُ﴾ رواه‌أحمد وصـحـحه الـحـاكم، هـەر ئافرەتێك منداڵێکی لە گەورەکەیخۆی ببێ، لە دوای مردنیگەورەکەی ئازاد ئەبێ.

ئینجا بزانـە: منداڵی ئەو (جارية)یە کە لە گەورەی خۆی ئەیبێ، بە ئازادی ئـەبێ، نـەك بـە کۆیلەیی، چونکە بە هۆی ئازادیی ئەو منداڵە، دایکەکـەی ئـازاد ئـەبێ، بـەڵام (وَوَلَدُها مِنْ غَيْرِه) منداڵەکانیتری ئەو (جارية)دایکەیمنداڵەیە: کـە لـە پیـاوێکیترن جگـە لـە گـەورەی خۆی (بِمَنْزِلَتِها) ئەوانیش هەر وەکو خۆی کۆیلەن، بەڵام نابێ بفرۆشرێنو نابێ ببەخشرێنو هەر کاتێك گەورەکە مرد، ئەوانیش وەکو دایکیان ئازاد ئەبن، بەو مەرجەی ئەو منداڵانـە لـە دوای بوونی بەدایکیمنداڵ بوبن، جا بە حەڵاڵی بوبن، یان بە حەرامی.

(وَمَنْ أصابَ أمَةَ غَيْرِه بِنِكاحٍ) هەر کەسێك جیماع لەگـەڵ (جاریـة)ی کەسێکیتر بکـا، بـە مارەکراوی، واتە: (جارية)ی کەسێکیتری لە خۆی مارە کردو ئاوسی کـرد (فَالْوَلَـدُ مِنْهـا) ئەو منداڵەی لەو (جارية) مارەکراوە ئەبێ (مَمْلُوكٌ) ئـەویش ئەبێتـە کۆیلـە (لِسَيِّدِها) بۆ گەورەی (جارية)کە، واتە: بەئازادی نابێو ناشبێتە کۆیلەی باوکیخۆی.

(وَإنْ أصابَها بِشُبْهَةٍ) بەڵام ئەگەر بە هەڵە جیماع لەگەڵ (جارية)ی کەسێکیتر بکـا، واتـە: بە ژنیخۆی تێگەیشتبو (فَوَلَدُهُ مِنْها) ئەو منداڵەی لەو (جارية)یە ئـەبێ (حُرٌّ) بـە ئـازادی ئەبێ، چونکە بە هەڵە دایکی ئاوس کراوە (نَسِيبٌ) ئەبێتە کوڕی باوکیخۆی، واتـە: کـوڕی ئـەو پیاوەیـە کـە بـە هەڵـە جیماعەکـەی کردوە، کـەوابوو: (وَعَلَيْـهِ قِيمَتُـهُ) ئـەبی باوکـە بەهەڵەداچـووەکە نرخەکـەی وی بـژمێرێ (لِلسَّيِّدِ) بـۆ گـەورەی(جاریـة)یەکـە؟ چـونکە کۆیلەیەکی زەرەر لێداوە.

(وَإنْ مَلَكَ الأمَةَ الْمُطَلَّقَةَ) ئەگەر(جارية)یە تەڵاقدراوەکەیخۆی کەوتە ملکیخۆی (بَعْدَ ذلِكَ) لە دوای منداڵبوونی بـەمارەکردن، واتـە: (جاریـة)ی کەسێکیتری لـە خـۆ مـارە کردبـو و جیماعی لەگەڵ کردبو و ئاوسی کردبو و منداڵێکی کۆیلەی لێبوو، ئینجا تـەڵاقیدا، ئینجـا چوو ئەو (جارية)یەی کڕی (لَمْ تَصِرْ أُمَّ وَلَدٍ) ئـەو (جاریـة)یـە نەبۆتـە دایکـی منـداڵ (لَـهُ) بۆ ئەو پیاوە (بِالْوَطْءِ) بە هـۆی ئـەو جیماعـەی کـە منـداڵی لێپەیدا بـووە (فِـي النِّكاحِ)

وَصارَتْ أُمَّ وَلَدٍ لَهُ بِالْوَطْءِ بِالشُّبْهَةِ عَلَى أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ.

له مارەكردنەكەیڕابردوودا، چونكە لەو كاتیدا گەورەی (جارية)كە نەبووە، بەڵكو مێردی بووە، منداڵەكەشی بە كۆیلەیی بووە (وَصارَتْ أُمَّ وَلَدٍ) بەڵام ئەو (جارية)یە ئەبێتە دایكی منداڵ (لَهُ بِالْوَطْءِ بِالشُّبْهَةِ) بۆ ئەو پیاوەی كە بە هەڵە جیماعی لەگەڵ كردبو (عَلَى أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ) لە فەرموودەیەكی ئیمامی(شافعی)دا، بەڵام لە فەرموودەی بەهێزتر: ئەمەشیان هەر نابێتە دایكیمنداڵ؟ چونكە بە هەڵە جیماعی كردوەو هی خۆیشی نەبوە...كۆتایی هات:

لە شەوی شەممە (٢٧)ی بیستوحەفتی مانگی ڕەمەزان ساڵی (١٤١٣) هەزارو چوارسەدو سێزدەی كۆچی، بە ئاوات گەیشتمو نامیلكەی(غاية الإختصار)م وەرگێڕاو ڕوونم كردەوە بە زمانی شیرنی كوردی، ئینجا خودایە لێت ئەپاڕێمەوە: كە منی تاوانبارو بێچارە: (عبدالله عبدالعزيز هەرتەلی)، بەندەی بەندكراو بە داوی گوناهباری، ئازاد بكەی وەك ئەو كەسانەی لە مانگی ڕەمەزان ئازادیان ئەكەی. وَصَلَّى اللّٰهُ وَسَلَّمَ عَلَى سَيِّدِنا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ العالَمِين وَلاَحَوْلَ وَلاقُوةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيم، آمين.

هەولێر- كوردستان

٢٧ی ڕەمەزان ١٤١٣یكۆچی.

٢٩ی ڕەشەمە ٢٦٩٢یكوردی.

٢٠ی ئازاری ١٩٩٢یزایینی.

دەربارەی شەریعەتی ئیسلام:

١-خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾ (التوبة:١٢٢)، واتە: دەبوا لە هەر هۆزێكی موسوڵمانان كۆمەڵێك ڕاپەڕیبان بۆ (جهاد)كردنو كۆمەڵێكیش بۆ خوێندن، تاكو لە (شەریعەتی ئیسلام) تێبگەن.

٢- پێغەمبەری خۆشەویست ﷺ دەفەرموێ: ﴿مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ﴾ رواه البخاري و مسلم، واتە: هەر كەسێك خوای گەورە بیەوێ چاكەی بداتێ، لە (شەریعەتی ئیسلام) تێیئەگەیێنێ.

٣-ئیمام(عمر بن الخطاب ﷺ) دەفەرموێ: ﴿تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوَّدُوا، فَمَنْ سَوَّدَهُ قَوْمُهُ عَلَى فِقْهٍ كانَ حَيَاةً لَهُ وَلَهُمْ﴾ رواه الدارميُّ، واتە: لە (شەریعەتی ئیسلام) تێبگەن پێش ئەوەی بكرێنە گەورە، چونكە هەر كەسێك (شەرع) بزانێو گەلەكەی خۆی بیكاتە گەورە، ئەبێتە هۆی ژیانێكی خۆش بۆ خۆیو بۆ ئەوان.

٤- ئیمام(الأعمش) دەفەرموێ: ﴿يامَعْشَرَ الْفُقَهاءِ أَنْتُمُ الأَطِبَّاءُ وَنَحْنُ الصَّيادِلَةُ﴾ رواه الصيمري، واتە: ئەی چینی (شەرعزانان) ئێوە پزیشكن، ئێمەی (حەدیس گێڕەوەش) دەرماننناسی دەرمانخانەین.

٥- ئیمام(الشافعي) دەفەرموێ: ﴿مَنْ حَفِظَ الْفِقْهَ عَظُمَتْ قِيمَتُهُ وَمَنْ تَعَلَّمَ الْحَدِيثَ قَوِيَتْ حُجَّتُهُ﴾ رواه ابن حجر الهيتمي، واتە: هەركەسێك لە (شەریعەتی ئیسلام) شارەزا ببێ، نرخی بەرز ئەبێتەوە، هەر كەسێك (حەدیس) فێر ببێ، بەڵگەی بەهێز دەبێ.

٦-ئیمامی(البخاري) دەفەرموێ: ﴿هُوَ-أَيِ الْفِقْهُ- ثَمَرَةُ الْحَدِيثِ، وَلَيْسَ ثَوابُ الْفَقِيهِ دُونَ ثَوابِ الْمُحَدِّثِ﴾ رواه القسطلاني، واتە: (شەریعەتی ئیسلام) بەرهەمی حەدیسە، پاداشتی (شەرعزان) كەمتر نیە لە پاداشتی (حەدیس گێڕەوە).

ناوەڕۆکی ڕۆژی پرشنگدار

ناوەڕۆکی ڕۆژی پرشنگدار

ناوەڕۆكی ڕۆژی پرشنگدار

ناوەڕۆكی ڕۆژی پڕشنگدار